

VILNIAUS UNIVERSITETAS

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

Kęstutis

KILINSKAS

CIVILINĖS IR KARINĖS VALDŽIOS SĄVEIKA LIETUVOJE 1918 - 1940

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,

Istorija 05H

VILNIUS 2018

Disertacija rengta 2014 – 2018 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

prof. dr. Zenonas Butkus [Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija,
05]

VILNIUS UNIVERSITY

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

Kęstutis

KILINSKAS

CIVIL – MILITARY RELATIONS IN LITHUANIA 1918 - 1940

DOCTORAL DISSERTATION

Humanitarian sciences,

History 05H

VILNIUS 2018

This dissertation was written between 2014 and 2018 in Vilnius university.

Academic supervisor:

Prof. Dr. Zenonas Butkus, Surname (Vilnius university, humanitarian sciences, history, 05).

This doctoral dissertation will be defended in a public meeting of the Dissertation Defence Panel:

Chairman – Assoc. Prof. Dr. Saulius Kaubrys (Vilnius university, humanitarian sciences, history, 05).

Members:

Dr. Vytautas Jokubauskas (Klaipeda university, humanitarian sciences, history, 05).

Dr. Česlovas Laurinavičius (Lithuanian institute of history, humanitarian sciences, history, 05).

Prof. Dr. Waldemar Rezmer (Nicolaus Copernikus university (Poland), humanitarian sciences, history, 05).

Assoc. Prof. Dr. Nerijus Šepetys (Vilnius university, humanitarian sciences, history, 05).

The dissertation shall be defended at a public meeting of the Dissertation Defence Panel at 15.00 (hour)/ on 17 december 2018 in Room/meeting room 2011 of the Faculty of History at Vilnius university.

Address: Universiteto st. house 7., Room No. 211, Vilnius, Lithuania

Tel. +370 5 268 7293.

The text of this dissertation can be accessed at the libraries of Vilnius univeristy as well as on the website of Vilnius University: www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

TURINYS

IVADAS.....	4
1. KARININKIJOS POLITINIS VAIDMUO VALSTYBĖS ATKŪRIMO PROCESE 1918 – 1922.....	38
1.1 Karininkijos įtaka Lietuvos kariuomės sukūrimui.....	38
1.2 Pozicijų išsiskyrimas kariuomenėje II valstybės konferencijos metu.....	45
1.3 Krikščionių demokratų partijos parama 2 Pėstininkų pulko vadui.....	48
1.4 IV Vyriausybės ir karo vadovybės nesutarimai.....	57
1.5 M. Sleževičiaus pastangos pakeisti Vyriausiąjį karo vadą gen. S. Žukauską.....	64
2. LIETUVOS KARININKAI STEIGIAMAJAME SEIME.....	72
2.1 Karininkų, karo valdininkų ir kareivių dalyvavimo Steigiamojo Seimo rinkimuose klausimas.....	72
2.2 Karininkai kandidatai į Steigiamojo Seimo narius.....	82
2.3 Karinės valdžios ir karininkų įtaka Amnestijos įstatymo ir Laikinosios konstitucijos priėmimui.....	86
2.4 Nepavykęs bandymas demokratizuoti Ginkluotųjų pajėgų valdymą...92	
3. KARIUOMENĖS VEIKSMAI IR UŽSIENIO POLITIKA 1919 – 1920 m.....	103
3.1 Kovos su bermontininkais ir jų sukeltos problemos užsienio politikoje.....	103
3.2 Vilniaus užėmimas 1920 m. liepą ir politinių jėgų nepasitenkinimas kariuomenės veiksmais.....	110
3.3 Politinės ir karinės valdžios sąveika kovose su Lenkijos kariuomene 1920 m. Suvalkijoje.....	118
3.4 Lietuvos kariuomenė politinėse batalijose dėl Hymanso projekto priėmimo.....	131
4. KELIAS 1926 M. GRUODŽIO 17 D. PERVERSMO LINK: POLITINIŲ PARTIJŲ RYŠIAI SU KARININKIJA	140
4.1 Tautininkų organizacija kariuomenėje.....	140
4.2 Nuotaikos Lietuvos kariuomenėje vykstant Lietuvos ir Lenkijos deryboms Lugane 1925 m.....	155
4.3 Krikščionims demokratams palankūs karininkai.....	158

4.4	Koalicinės valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų Vyriausybės konfliktas su kariuomene 1926 m.....	165
4.5	1926 m. gruodžio 17 d. perversmo rekonstrukcija.....	170
5.	A. SMETONĄ PALAIKANČIOS KARIUOMENĖS SUSIFORMAVIMAS.....	188
5.1	Politiškai angažuotų karininkų išstūmimas iš kariuomenės.....	188
5.2	Pastangos sutelkti kariuomenės valdymą Prezidento rankose.....	201
5.3	Karininkijos pozicija derybose su Lenkija 1927 – 1928 m.....	208
5.4	Karininkijos politinė takoskyra tarp A. Smetonos ir A. Voldemaro šalininkų ir pastarųjų pašalinimas iš kariuomenės 1927 – 1931 m.....	215
5.5	1934 m. birželio 7 d. pučas: voldemarininkų revanšas.....	232
5.6	Drausmės sustiprinimas kariuomenėje ir karinės vadovybės pakeitimas.....	242
5.7	1935 m. kariuomenės vadovybės įstatymas: „Prezidento valia – tai viskas“.....	249
6.	GEN. S. RAŠTIKIS VALSTYBĖS VIDAUS IR UŽSIENIO POLITIKOJE.....	136
6.1	Gen. S. Raštikio vaidmuo reguliuojant santykius su Lenkija.....	253
6.2	Gen. S. Raštikio ryšiai su Baltijos valstybėmis.....	265
6.3	Gen. S. Raštikio vaidmuo valstybės vidaus politikoje 1938 – 1940.....	271
	IŠVADOS.....	304
	LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS.....	309
	SANTRAUKA.....	326
	PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS.....	328

IVADAS

Tyrimo problema. „Be pajėgos visų mūsų įsakymai vien tik juokas būtų“, - apibūdindamas kariuomenės reikšmę besikuriančiai Lietuvos valstybei 1919 m. sausį rašė M. Sleževičius.¹ Lietuvos kariuomenė mūšio lauke iškovėjo Nepriklausomybę, o pirmieji jos savanoriai tapo svarbia besikuriančios tarpukario Lietuvos atrama. Lietuvos kariuomenės istorija yra plačiai tyrinėta įvairiais pjūviais: karo operacijas tyrinėjo Vytautas Lesčius², Kazys Ališauskas³, Antanas Rukša⁴, pulkų ir asmenybių istoriją Gintautas Surgailis⁵, karo doktriną, gynybos ir mobilizacijos planus - Vytautas Jokubauskas⁶, Šarūnas Liekis⁷, karo teisę - Adriejus Stolarovas⁸, karo padėties režimo funkcionavimą Modestas Kuodys⁹, karių atsargos ir paramilitarinių organizacijų veiklą - Aušra Jurevičiūtė¹⁰, Vytautas Petronis¹¹, Mindaugas Nefas¹², kariuomenės vaidmenį 1926 m. ir 1934 m.

¹ M. Sleževičiaus raštas J. Šauliui, 1919 m. sausis, LCVA f. 923, ap. 1, b. 40, l.465

² V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose*, Vilnius, 2004; V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918 – 1920*, Vilnius, 1998

³ K. Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės 1918 – 1920*, t.I, Čikaga, 1972

⁴ A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės*, t. II, Cleveland, 1981; To paties, *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės*, t.III, Cleveland, 1982

⁵ G. Surgailis, *Lietuvos kariuomenės vadai*, Vilnius, 1992; To paties, *Pimasis pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino pulkas*, Vilnius, 2011 ir kt.

⁶ V. Jokubauskas, *„Mažųjų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas*, Tarpukario Lietuvos atvejis, Klaipėda, 2014 ir kt.

⁷ Š. Liekis, *Lithuania 1939: The Year that changed everything in Lithuanian history*, Amsterdam – New York, 2010; To paties, 1939 m. Vokietijos karinė agresija ir Lietuvos galimybės valdyti karinę krizę, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. XXI, 2010, p.104 – 114 ir kt.

⁸ A. Stolarovas, *Lietuvos Respublikos karinė justicija 1919 - 1940*, Vilnius, 2014 ir kt.

⁹ M. Kuodys, daktaro disertacija, *Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje 1919 – 1940*, Kaunas, 2008 ir kt.

¹⁰ A. Jurevičiūtė, daktaro disertacija, *Buvusių karių organizacijos ir vaidmuo valstybės vidaus politikoje 1923 – 1940*, Kaunas, 2009 ir kt.

¹¹ V. Petronis, Po sporto priedanga: radikalusis dešinysis judėjimas Lietuvoje ir „Geležinio vilko“ sporto sąjunga Lietuvoje (1928 - 1930), *Lietuvos istorijos metraštis*, 2013 metai, Vilnius, 2014, p. 101 – 120 ir kt.

¹² M. Nefas, daktaro disertacija, *Lietuvos Šaulių sąjungos ideologijos raiška Lietuvos visuomenėje 1919 – 1940*, Kaunas, 2017

valstybės perversmuose - Algimantas Kasparavičius¹³, Gediminas Rudis¹⁴, armijos reikšmę politiniame gyvenime - 1927 – 1940 m. - Jonas Vaičėnionis¹⁵. Nepaisant plačios karo istorijos tyrimų tematikos ir jų autorių gausos, vis dar keliama klausimai apie kariuomenės vaidmenį 1940 m. valstybės okupacijos laikotarpiu. Keliamas klausimas, neva karininkija nenorėjo kariauti?¹⁶ Kokios buvo nesipriešinimo alternatyvos ir koks buvo racionalus kariuomenės vaidmuo 1940 m. įvykiuose?¹⁷ Minėtieji klausimai ir diskusijos tarsi nurodo esamo pažinimo ribas ir skatina ieškoti teorinių bei metodologinių perspektyvų, galinčių padėti naujai pažvelgti ir atskleisti kariuomenės vaidmenį valstybės politiniame gyvenime.

Lietuvos kariuomenės tyrimuose dominuoja tradicinis požiūris į kariuomenę, kuomet į ją žvelgiama kaip į vientisą, monolitinę, vieningą, paklusnią ir politiškai neaktyvią, aukštą simbolinį statusą ir autoritetą visuomenėje turinčią organizaciją, kurios jėgos nukreiptos šalies gynybos stiprinimui ir tarnybai valstybei, o ne vienai politinei jėgai ar autoritetui. Tačiau vakarų valstybių istorikų¹⁸, politologų¹⁹ ir sociologų,²⁰ nagrinėjančių

¹³ A. Kasparavičius, 1926 ujų gruodžio 17 – osios prielaidų eskizai, *Naujasis židinys – Aidai*, 1994, nr. 11, p. 26 – 37, To paties, SSSR ir 1926 perversmas Lietuvoje: diplomatija prieš demokratiją. *Lietuvos istorijos metraštis*. 1998 metai. Vilnius, 1999, p. 115–155 ir kt.

¹⁴ G. Rudis, Augustinas Voldemaras ir voldemarininkai, A. Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius, 1992 p. 5 – 30, ir kt

¹⁵ J. Vaičėnionis, *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927 - 1940)*, Vilnius, 2004

¹⁶ L. Truska, *Tautinis atgimimas ir istorija*, Vilnius, 2002, p. 101

¹⁷ A. Bumblauskas, Lietuvos tūkstantmetis: dvi atmestos alternatyvos, *Lietuvos istorijos studijos*, XXIII, 2009, p.123

¹⁸ G. A. Craig, *The politics of the Prussian army 1640 – 1945*, Oxford, 1955; B. D. Taylor, *Politics and the Russian army 1869 – 2000*, Cambridge, 2003; P. M. de la Gorce, *The French army political military history*, New York, 1863; K. J. Muller, *The army, politics and society in Germany 1933 – 1945*, Manchester, 1987; A. Perlmutter, *Politics and military in Israel 1967 - 1977*, Frank Cass, 1978; Z. Dobosiewicz, T. Letocha, M. Malinowski, *Rola armii Afryce*, Warszawa, 1970; J. Wiatr, *Militaryzm a demokracja*, Warszawa, 1962; O. Mutlu Ulus, *The army and the radical right in Turkey*, London, 1977; A. B. Assensoh, M. Alex – Assensoh, *African military history and politics coups and ideological incursions 1900 – present*, New York, 2001; H. Straghan, *The politics of the british army*, Oxford, 1997;

¹⁹ S. Huntington, *Soldier and the state*, 1957; D. Luttwak, *Coup d'etat a practical handbook*, Harvard, 1968; A. Perlmutter, *The political influence of military*, Yale, 1980; A. Perlmutter, *Modern authoritarianism a comparative institutional analysis*,

kariuomenės ir valstybės, bei kariuomenės ir visuomenės santykius tyrimai atskleidžia, kad toks požiūris ne visada leidžia pilnai užčiuopti kariuomenės poveikį valstybėje vykstantiems politiniams procesams ir nustatyti kariuomenės vaidmenį valstybės politikoje.

XX a. viduryje prasidėjusiose politinės ir karinės valdžios, karinių perversmų ir kariuomenės įsikišimo į politinį procesą tyrimuose, vyrauja požiūris, jog į kariuomenę reikia žiūrėti, kaip į politiškai aktyvią visuomenės grupę, kurios politinis aktyvumas reiškiasi karininkijai siekiant patenkinti ekspertinį profesinį interesą, kuris grindžiamas politinių ir karinių iššūkių valstybės saugumui supratimu arba veikiant išvien su politinėmis jėgoms, kuomet pastarosios pasinaudodamos turimais ryšiais ir įtaka kariuomenėje, inspiruoja pavienių karininkų politinius veiksmus arba sukuria konspiratyvias politines organizacijas kariuomenėje, paversdamos karininkiją arba jos dalį politiniu instrumentu, įsikišančiu į valstybės politinį gyvenimą. Tokiu būdu kariuomenė, institucija, kuris skirta valstybės gynybai nuo išorinių grėsmių, pradeda kelti pavojų pačiai valstybei, politinei santvarkai ir visuomenei. Tai reiškia, kad norint atskleisti kariuomenės vaidmenį valstybės politiniame gyvenime į kariuomenę reikia žiūrėti, kaip į politiškai aktyvią ir su politinėmis jėgomis sąveikaujančią struktūrą, būtent, ši metodologinė nuostata tapo šio tyrimo autoriaus atspirties ir požiūrį į karininkiją formavusia idėja.

Tyrimo aktualumas. Šio pobūdžio tyrimas gali būti aktualus šiandienės Lietuvos politiniame ir visuomeniniame kontekste, kadangi nuo Rusijos operacijos prieš Ukrainą pradžios 2014 m., Lietuvos visuomenė pradėjo aktyviau domėtis valstybės gynyba, buvo sugrąžinta privaloma karo tarnyba²¹, išaugo Lietuvos šaulių sąjungos gretos²², vis didesnė Lietuvos

Yale, 1981; J. Woodies, *Armies in politics*, London, 1977; S. Finer, *Man on a horseback*, Middlesex, 1962; S. Feaver, *Armed servants*, Harvard, 2005; R. Kolkowitz, A. Korbonski, *Soldiers, peasants, beurocrats in communist and modernizing societies*, Unmin Hyman, 1982; A. Michta, *Red eagle: the army in polish politics*, California, 1990; S. Fitch, *The military coup d etat as a political process in Equador*, London, 1977; Z. Trejnis, *Sily Zbrojne panstwie demokratycznym i autoritarnym*, Warszawa, 1997;

²⁰ J. Van Doorn, *Military profession and military regime commitments and conflicts*, Paris, 1970; M. Janowitz, *The professional soldier*; J. Wiatr, *Sociologia wojska*, Warszawa, 1964;

²¹ Prezidentė pasirašė: grąžinama privaloma karo tarnyba, Kauno dienos informacija, 2015 m. kovo 23 d, prieiga internetu:

visuomenės dalis įsitraukė į karinio gyvenimo sferą, padidėjo gynybos srities finansavimas²³, buvo pakoreguotas bei atnaujintas karo padėties įstatymas²⁴. Šie aspektai suponuoja nuomonę, kad demokratinės valstybės politinėje dienotvarkėje didesnę svarbą įgavo ne tik demokratinės kariuomenės kontrolės klausimas, bet ir valstybės gynybos institucijoms skiriami didesni žmogiškieji ir materialiniai ištekliai, gali reikšti ir didesnį kariuomenės svorį valstybėje vykstantiems politiniams procesams. Kaip teigia žymus JAV politologas Orrinas Schwabas, civilių ir kariškių santykiai yra svarbiausias demokratijos sveikatos klausimas, kadangi valstybės apsauga nuo išorinių ir vidinių grėsmių gali riboti visuomenės demokratines ir politines teises.²⁵ Tokiame valstybės politinių įvykių kontekste naujas uždavinys tenka ir istorijai, kaip mokslui, pretenduojančiam į gyvenimo mokytojos vaidmenį, todėl ši disertacijos tematika gali pasitarnauti supratimui, kaip sukurti stiprias, į grėsmes valstybei orientuotas, demokratinės santvarkos vertybes, ginančias ir piliečių saugumą bei gerovę užtikrinančias karines pajėgas.

Tyrimo objektą sudaro dvi struktūros: *civilinė valdžia* ir *karinė valdžia*. Abi šias struktūras sudaro elementai, kurie ne visi stabilūs, dalis jų yra kintantys, dalis keičiantys pavadinimus, veikiantys demokratiu valstybės egzistavimo periodu ir pranykstantys autoritariniu laikotarpiu.²⁶ *Civilinę valdžią* sudaro Respublikos Prezidentas, Vyriausybė,

<http://kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/politika/prezidente-pasirase-pataisa-grazinancia-sauktiniu-tarnyba-681860>

²² S. Jakučionis, R. Karoblis: užduotis naujam šaulių vadui integracija į kariuomenę, naujienų agentūros Baltic news service 2017 m. birželio 3 d. pranešimas, prieiga internetu <http://www.bns.lt/topic/1911/news/52926773/>

²³ 2008 – 2018 m. KAM asignavimų dinamika, Krašto apsaugos ministerijos informacija, prieiga internetu http://kam.lt/lt/veikla_576/biudzetas_538.html

²⁴ Atnaujinamas karo padėties įstatymas, Lietuvos žinios, 2017 spalio 10 d., Lietuvos žinių informacija, <https://www.lzinios.lt/lzinios/lietuva/atnaujinamas-karo-padeties-istatymas/251974>

²⁵ O. Shwab, *A Clash of cultures Civil military relations during the Vietnam war*, London, 2006, p. 5

²⁶ Šioje vietoje turima omenyje svarbiausios pasikeitusios arba pakeitusios pavadinimą valstybės politinės ir karinės valdžios institucijos: Lietuvos valstybės Taryba veikusi 1917 – 1920 m., Lietuvos Respublikos seimas 1920 – 1927 m. ir 1936 – 1940 m., Vyriausiojo karo vado 1919 – 1920 m., Kariuomenės vado 1935 – 1940, Generalinio štabo viršininko 1918 – 1921 m., Vyriausiojo štabo 1921 – 1935 m. ir Kariuomenės štabo viršininko 1935 – 1940 m. pareigybės.

Seimas ir legaliai Lietuvoje veikusios politinės partijos. *Karinę valdžią* sudaro: Krašto apsaugos ministras²⁷, vyriausiasis karo vadas (1935 – 1940 m. kariuomenės vadas), vyriausiojo štabo viršininkas (1918 – 1923 m. generalinio štabo viršininkas, 1935 – 1940 m. kariuomenės štabo viršininkas), divizijų, pulkų vadai ir kiti karininkai palaikantys ryšius su politinėmis partijomis ir politinėmis organizacijomis veikiančiomis kariuomenėje. Politinės partijos disertacijoje laikomos civilinės valdžios dalimi, kadangi jų nariai per Seimą ir vyriausybę turi teisę valdyti ir kontroliuoti kariuomenę. Apibūdinant tyrimo objektą svarbu pabrėžti, kad disertacijoje tiriami tik tie politikai ir karininkai, kurie palaikė tarpusavio ryšius ir dalyvavo valstybėje vykusiame politiniame procese. Karinės ir civilinės valdžios santykiai tiriami tik aukščiausiam valstybiniame lygmenyje, t.y. tarp svarbiausių politinių institucijų Prezidento, Seimo, vyriausybės ir karinio elito – aukšto rango karininkų. Disertacijoje nėra tiriami civilinės ir karinės valdžios santykiai savivaldo lygmenyje. Kareiviai ir karo valdininkai nelaikomi *karinės valdžios* sudėtine dalimi, todėl disertacijoje jų veiksmai atskirai netiriami. *Civilinės ir karinės valdžios* santykiai valstybėje reiškiasi valstybės konstitucijos ir įstatymų apibrėžtoje bei reguliujamoje erdvėje, nurodančioje civilinės ir karinės valdžios galios ribas, apibrėžiančioje kariuomenės vietą demokratinėje ir autoritarinėje politinėje santvarkoje bei jos pavaldumą politinei valdžiai. Valstybės konstitucijos nuostatos, įstatymai bei Vyriausybės išleisti teisės aktai reglamentuojantys ir apibrėžiantys erdvę, kurioje reiškiasi *civilinės ir karinės valdžios* santykiai disertacijoje apibrėžiama *teisinio kariuomenės valdymo suregulavimo* sąvoka.

Tikslas - ištirti, politinės ir karinės valdžios santykius Lietuvoje, atskleidžiant kaip kariuomenė siekė daryti įtaką valstybėje vykusiems politiniams procesams.

²⁷ Krašto apsaugos ministro pareigybė yra jungiamoji karinės ir civilinės valdžios dalis, o tarpukario Lietuvoje ją užėmė karininkai. Krašto apsaugos ministrai buvo 18 karininkų ir 3 civiliniai asmenys. Tai reiškia, kad tiriamuoju laikotarpiu Lietuvoje neegzistavo demokratinėms valstybėms būdinga civilinės ir karinės valdžios sankloda, kuomet Krašto apsaugos ministro pareigybę užima vyriausybę formuojančios partijos atstovas vykdamas gynybos politiką, todėl šią poziciją linktume priskirti labiau karinės valdžios sferai.

Uždaviniai:

1. Išanalizuoti įstatymus ir teisės aktus, kurie nustato kariuomenės padėtį valstybėje ir apibrėžia *civilinės* ir *karinės valdžios* santykius demokratiame ir autoritariame valstybės raidos periode.

2. Identifikuoti, pavienius politiškai angažuotus karininkus ir jų grupes (organizacijas/struktūras) kariuomenėje, parodyti jų formalius ir neformalius ryšius su politinių partijų nariais bei politinėmis jėgomis.

3. Nustatyti pavienių karininkų ir jų grupių politines pažiūras bei nuostatas į valstybėje vykčius vidaus ir užsienio politikos procesus.

4. Išryškinti *civilinės ir karinės valdžios* poveikio viena kitai principus, būdus ir kanalus.

Tyrimo chronologinės ribos apima Nepriklausomos Lietuvos Respublikos laikotarpį nuo 1918 m. lapkričio 23 d. iki 1940 m. birželio 15 d., kadangi nuo kariuomenės susikūrimo iki valstybės okupacijos egzistavo visos trys disertacijos tyrimo objektą sudarančios struktūros: *civilinė* ir *karinė* valdžia, bei santykius tarp šių struktūrų nustatęs *teisinis suregulavimas*.

Tyrimo metodologija ir sąvokos. Į civilinės ir karinės valdžios santykius galime žiūrėti per galios ir politikos, ekonomikos ir žiniasklaidos, mokslo ir technologijos bei kultūros ir istorijos prizmę. Šioje disertacijoje politinės ir karinės valdžios santykius nagrinėsime būtent pirmuoju t.y. galios ir politikos aspektu. Civilinės ir karinės valdžios santykius tyrinėjantys mokslininkai nurodo, kad šioje tyrimų sferoje egzistuoja politologinė ir sociologinė tyrimo perspektyvos²⁸, tačiau žvelgiant istoriko akimis, greta šių dviejų socialinių mokslų atstovų įvardinimų tyrimų perspektyvų egzistuoja ir platus istorijos tyrėjų ratas, kurie užsiima civilinės ir karinės valdžios santykių analize. Tarp istorizmo metodologinėje paradigmoje parašytų tyrimų apie kariuomenės dalyvavimą politikoje, reikėtų išskirti anglosaksiškoje historiografinėje tradicijoje parengtus Gordono Craigo²⁹, R. Overio³⁰, Briano D. Tayloro³¹ ir Johno Wheelerio -

²⁸ V. Rukavishnikov, V. Pugh, Civil – military relations, G. Caforio, *Handbook of the sociology of the military*, Pisa, 2006, p. 133

²⁹ G. A. Craig, *The politics of the Prussian army 1640 – 1945*, Oxford, 1955

³⁰ B. D. Taylor, *Politics and the Russian army 1869 – 2000*, Cambridge, 2003

³¹ Ten pat

Bennetto ir Richardo Overy³², Jameso Goodspeedo³³, Hew Strahan³⁴ tyrimus. Kariuomenės ir politikos tyrimai neabsiriboja anglosaksiškąja tradicija, tačiau plačiai tyrinėjami ir kitose valstybėse. Štai Prancūzijos mokslininkas Paul Marie de la Gorce³⁵ nagrinėjo Prancūzijos kariuomenės politinę ir karinę istoriją, vokiečių istorikas Klausas Jurgenas Mulleris³⁶ parengė monografiją apie visuomenės, politikų ir kariuomenės santykius tarpukario Vokietijoje. Šią temą nagrinėjo itin gausus Lenkijos karinės ir politinės istorijos tyrinėtojų ratas, tarp kurių Andrezejus Ajnenkelis³⁷, Piotras Staweckis,³⁸ Andrzejus Garlickis³⁹ ir Lechas Wyszczelskis⁴⁰. Kad istorizmo metodologinė paradigma tokio pobūdžio tyrimuose vis dar plačiai naudojama patvirtina ir palyginti nauji Lenkijos istorikų Zenono Trejnis⁴¹ ir Piotro Staweckio⁴² darbai.

Išnagrinėjus politologų ir sociologų darbus parengtus minėtoje tyrimų srityje, tenka konstatuoti, kad politologus labiausiai domino kariuomenės įvykdomos intervencijos į politiką, tarp svarbiausių tokio pobūdžio darbų reikėtų išskirti Samuelio Finerio⁴³, Amos Perlmutterio⁴⁴, Jacko Woodie⁴⁵, Davido Feaverio⁴⁶, Davido Luttwako⁴⁷ ir Alfredo

³² J. Wheeler Bennet, R. Overy, *The Nemesis of power – The german army in politics 1918 – 1945*, Oxford, 1953

³³ G. Goodspeed, *The conspirators: a study of coup d' etat*, New York, 1962

³⁴ H. Straghan, *Politics of the British army*, Oxford, 1999

³⁵ P. M. de la Gorce, *The french army political military history*, New York, 1963

³⁶ K. J. Muller, *The army, politics and society in Germany 1933 – 1945*, Manchester, 1987

³⁷ A. Ajnenkel, *Od Rzadow Ludowych do przewrotu majowego*, Warszawa,

³⁸ P. Stawecki, *Następci Komendanta: wojsko a politika wewnętrzna drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935 – 1939*, Warszawa, 1969

³⁹ A. Garlicki, *Po rządami Marszałka*, Warszawa, 1994; A. Garlicki, *Przewrot majowy*, Warszawa, 1987

⁴⁰ L. Wyszczelski, J. Kunikowski, R. Rosa, L. Wyszelski, *Armia Systemie Demokratycznym*, Warszawa, 2001

⁴¹ Z. Trejnis, *Sily zbrane państwie demokratycznym i autoritarnym*, Warszawa, 1997

⁴² P. Stawecki, *Konstytucje Polski a sily zbrojne*, Warszawa, 1999.

⁴³ S. Finer, *Man on a horseback: The role of the military in politics*, Oxford, 1962

⁴⁴ A. Perlmutter, *The political influence of military*, Yale, 1980; A. Perlmutter, *Politics and military in Israel 1967 - 1977*, Frank Cass, 1978.

⁴⁵ J. Woodie, *Armies and politics*, London, 1977

⁴⁶ S. Feaver, *Armed servants*, Harvard, 2005

⁴⁷ D. Luttwak, *Coup d'etat a practical handbook*, Harvard, 1968

Stepano⁴⁸ tyrimus, kuriuose mėginama ieškoti atsakymo į klausimą, kokios politinės aplinkybės ir sąlygos nulemia kariuomenės intervenciją į politinį procesą Pietų Amerikoje ir Artimuosiuose Rytuose. Sociologai dirbantys civilinės ir karinės valdžios santykių tyrimų laukuose, į kariuomenę žvelgia, kaip į socialinį fenomeną, todėl kariuomenės ir valdžios santykius tiria iš kariuomenės ir karininkų profesionalizacijos, vidinės konsolidacijos ir moralės perspektyvų bei aiškinasi sociologines priežastis turinčias įtakos arba lemiančias karininkijos įsitraukimą į politinį procesą. Šių tyrinėtojų lauke pirmiausiai reikėtų išskirti Morris Janowitz⁴⁹, Charles Moskos⁵⁰ ir Jack Van Doorn⁵¹ darbus. Metodologinis sociologinių ir politologinių civilinės ir karinės valdžios tyrimų pagrindas susiformavo XX a. šeštajame ir septintajame dešimčiuose ir yra siejamas su politiniais procesais vykusiais Šaltojo karo metais bei padidėjusiu karinių perversmų skaičiumi, nuo 1945 m. iki 1985 m. visame pasaulyje įvyko 350 karinių perversmų arba mėginimų sukilti.⁵²

Kiek galima susidaryti įspūdį iš plataus civilinės ir karinės valdžios santykių tyrimų įvairiuose šalyse, civilinės ir karinės valdžios santykių modelį lemia valstybės politinė santvarka, valdžios institucijos bei jos sąranga, istorija ir kultūra.⁵³ Todėl siekiant nagrinėti civilinės ir karinės valdžios santykius Lietuvoje, būtina įvertinti tiriamojo laikotarpio istorines aplinkybes, tyrimo problemą, istorinių šaltinių specifiką bei analizei pasirinkti vaisingiausią metodologinį instrumentą, labiausiai tinkantį mūsų iškeltai problemai išaiškinti. Remiantis mūsų išvardintais istoriniais, politologiniais ir sociologiniais tyrimais pamėginsime nubrėžti ir suformuluoti teorines prielaidas, kurios formuoja, šios disertacijos autoriaus požiūrį į tyrinėjamąjį objektą bei išanalizuoti vakarų valstybių tyrinėtojų pateikiamas sąvokas ir sukonstruoti labiausiai tarpkario Lietuvos civilinės ir karinės valdžios santykiams tyrinėti tinkantį metodologinį instrumentą. Reikia pasakyti, kad didžiausią įtaką tokio pobūdžio tyrimams, o kartu šio

⁴⁸ A. Stepan, *The military in politics: changing patterns in Brasil*, Princetown, 1971

⁴⁹ M. Janowitz, *The profesional soldier*, Free press, 1960

⁵⁰ Ch. Moskos, *The American enlisted man*, Russel, 1970

⁵¹ J. Van Doorn, *Military profession and military regime commitments and conflicts*, Paris, 1970;

⁵² B. Taylor, *Politics and the Russian army: civil – military relations 1869 – 2000*, Cambridge, 2003, p. 135

⁵³ H. Born, Democratic control of armed forces, G. Caforio, *Handbook of the sociology of military*, Pisa, 2006, p. 151

autorius metodologinėms prielaidoms padarė mokslininkai, kurie nagrinėjo kariuomenės vadovybės ir politinio elito santykius bei kariuomenės vadovybės įtaką politiniams sprendimams valstybės vidaus ir užsienio politikoje demokratinėse ir autoritarinėse santvarkose.

Formuojant metodologinį instrumentą mūsų iškeltai problemai nagrinėti labiausiai teko atsižvelgti į tris svarbius istorinius tarpukario Lietuvos aspektus: a) autoritarinį A. Smetonos politinį režimo pobūdį; b) kariuomenės vaidmenį A. Smetonos diktatūriniame režime; c) kariuomenės dalyvavimą kariniuose perversmuose tarpukario Lietuvoje. Taip pat reikia paminėti, kad disertacijos metodologinis instrumentas tyrimo metu buvo koreguojamas atsižvelgiant į iškilusias problemas, šaltinių pateikiamą informaciją bei istorines aplinkybes.

Kaip teigia olandų sociologas J. Van Doorn, autoritarinėse santvarkose politinė valdžia kontroliuoja kariuomenę, naudodamasi trimis instrumentais 1. Kariuomenę komplektuojant iš socialine kilme ir politinėmis pažiūromis valdančiam politiniam režimui tinkamų asmenų 2. Atliekant karininkijos arba kariuomenės politinę indoktrinaciją ir įtraukiant karininkus į valdančią politinę partiją 3. Suliejant dominuojančią politinę jėgą ir karinį elitą. Būtent šie aspektai pagal J. Van Doorn garantuoja kariuomenės lojalumą ir paklusnumą politinei valdžiai autoritarinėse visuomenėse.⁵⁴ Minėtieji teoriniai aspektai glaudžiai siejasi su kariuomenės vaidmenį politikoje autoritarinio režimo metais Lietuvoje tyrusio Jono Vaičenonio pateiktomis išvadomis, kuriose nurodoma, kad po 1926 m. perversmo tautininkų valdoma autoritarinio režimo sistema transformavo kariuomenę į paklusnų tautininkų politikai ir lojalų režimo sistemos instrumentą, kad kariuomenę buvo stengiamasi atriboti nuo kitų politinių partijų įtakos bei negailima lėšų karininkijos materialiniams poreikiams tenkinti.⁵⁵ J. Vaičenonio tyrimo išvadų ir J. Van Doorno pateikiamo modelio sutapimas rodo, kad mūsų konstruojamas metodologinis instrumentas turi padėti tirti civilinės ir karinės valdžios santykius autoritarinio režimo laikotarpiu, bei ypač susiliejus tautininkams ir karininkijos elitui. Tai yra pirmasis aspektas, daręs įtaką metodologinio instrumento pasirinkimui.

⁵⁴ Ten pat, p. 161

⁵⁵ J. Vaičenonis, *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927 – 1940)*, Vilnius, 2004, p.166

Antrasis aspektas vertęs, šio tyrimo autorių atsiremti į autoritariniuose politiniuose režimuose visuomenėse atliktus tyrimus, yra Lietuvos karininkijos dalyvavimas perversmuose ir pučiuose tarpukario Lietuvoje. Kaip 1939 m. nurodė Valstybės saugumo departamento (toliau VSD) direktorius Augustinas Povilaitis, per 21 nepriklausomybės metus, t.y. iki 1939 m. sausio 1 d. Lietuvoje buvo surengta 17 sukilimų, iš kurių pagal mūsų skaičiavimus, 9 mėginimuose sukilti dalyvavo karininkai arba kareiviai.⁵⁶ Taigi mūsų istorinei problemai spręsti reikalingas metodologinis instrumentas, galintis paaiškinti valstybėje nuolat rengiamus, rečiau įvykstančius karinius perversmus, kuriuos S. Fineris laiko kariuomenės kišimosi į politiką forma⁵⁷.

Svarbiausius metodologinius pagrindus civilinės ir karinės valdžios santykių tyrimų lauke, padėjo amerikiečių politologas Samuelis Huntingtonas ir sociologas Morisas Janowitzius, suformulavę pagrindines metodologines prieigas, kurios vadinamos konvergencijos ir divergencijos teorijomis. S. Huntingtonas, 1957 m. parengtoje fundamentalioje studijoje „Soldier and the state“⁵⁸ (liet. „Karys ir valstybė“), civilinės ir karinės valdžios santykius apibrėžė, kaip socialinio ir funkcinio imperatyvų ir laukų sąveiką. Socialinio lauko idėjas ir interesą demokratinėse visuomenėse formuoja ir artikuliuoja valstybės valdymo institucijose dominuojančios politinės partijos ir jų ideologijos. Funkcinį lauką atstovauja karinės valdžios institucijos ir aukštoji karininkija atsakinga už valstybės gynybą, kurių interesus apibrėžia ir suformuluoja grėsmė visuomenei ir valstybei. Šių dviejų imperiatyvų/laukų erdvėje susiduria du skirtingus interesus atstovaujančios pusės tarp kurių atsiranda įtampos laukas.⁵⁹

S. Huntingtono nuomone, civilinė valdžia siekdama išspręsti šį konfliktą, turėjo sukurti konstitucinį ir teisinį pagrindą ginkluotųjų pajėgų egzistavimui, paskirti aukščiausią karinę vadovybę ir biudžetą, o karininkų korpusas, būdamas profesionalus, vykdys politinės valdžios valią. Didžiausią dėmesį S. Huntingtonas skyrė karininkų korpuso profesionalumo sąvokai, pasak jo, profesionalaus karininkų korpuso egzistavimas yra esminė sąlyga, užtikrinanti jog karinė valdžia vykdys politinės valdžios

⁵⁶ A. Povilaitis, Sukilimai ir perversmai Lietuvoje 1918–1939m., 1939 gegužės 23, LCVA f. 923, ap.1, b.1346

⁵⁷ S. Finer, *Man on a horseback*, Middlesex, 1962, p.127

⁵⁸ S. Huntington, *Soldier and the state*, New York, 1957, p. 2

⁵⁹ Ten pat

nurodymus.⁶⁰ Karininko profesionalizacijos sąvoką S. Huntingtonas apibrėžė trimis požymiais: ekspertišku, lojalumu ir korporatyvumu. Karininko ekspertiškas apibūdinamas, kaip jo žinios ir gebėjimai valdyti karinę jėgą, lojalumas yra siejamas su karininko depolitizacija, o korporatyvumas yra karininkų gretose egzistuojantis bendrumo jausmas.⁶¹ Karininkų profesionalizaciją S. Huntingtonas laike pagrindine karininkijos lojalumo sąlyga.

Kaip S. Huntingtono teoriją pakomentavo Peteris Feaveris, politinei valdžiai paklūstanti karininkija yra profesionali, o nepaklūstanti neprofesionali.⁶² Kurtas Langas pabrėžė, kad profesionalus karininkų korpusas preciziškai laikosi politinių ir karinių laukus atsikiriančių įstatymų ir teisės aktų.⁶³ Pasak Benght Abrahamsson lojalumas, tai yra politinis neuralumas, kuo didesnis neutralumas, tuo didesnis profesionalumas.⁶⁴ Šioje vietoje reikėtų pabrėžti, kad S. Huntingtono teorijoje yra itin ryškus politinės ir karinės valdžios atskyrimo aspektas. Tai reiškia, kad karininko asmenybėje yra užkoduota piliečio, kaip politinio veikėjo ir karininko, kaip paklusnaus, politiškai neaktyvaus veikėjo dichotomija ir kartu įtampa tarp šių dėmenų. Būti lojaliam karininką verčia karinis profesionalumas, o jį ardo politinis veikimas.

Kaip galime spręsti iš tyrimų, viena iš svarbiausių karininkų profesionalumą naikinančių priežasčių yra politinių partijų skverbimasis į karininkų gretas arba revoliucijos, tautinio atgimimo, valstybių kūrimo procesai įtraukiantys ir apimantys visą visuomenę. Vienas pirmųjų militarizmo tyrinėtojų ir šios srities pionierių Alfredas Vaghtsas pastebėjo, kad depolitizuotas karines pajėgas galima sukurti tik iš politinių partijų eliminavus karininkus ir karius.⁶⁵ Tačiau nepaisant to, kad karininkija yra nusišalinusi nuo politinio proceso, ji sukuria visuomenės grupę, kuri reiškia savo politines nuostatas ir taip dalyvauja politiniame procese.⁶⁶ Kadangi ši grupė formaliai negali reikšti politinių nuostatų, todėl siekdama realizuoti

⁶⁰ Ten pat, p. 3

⁶¹ Ten pat, p. 8

⁶² P. Feaver, *Armoured servants*, Cambridge, 2003, p.18

⁶³ K. Lang, *Military institutions and the sociology of war*, London, 1972, p. 105

⁶⁴ T. Bruneu, Impediments to the accurate conceptualization of civil military relations, *The routledge handbook of civil military relations*, ed. T. Bruneu, C. Matei, London and New York, 2013, p. 16

⁶⁵ A. Vaghts, *History of militarism*, New York, 1959, p.295

⁶⁶ Ten pat

politines aspiracijas ir interesus užmezga neformalius ryšius su politinėmis partijomis ir grupėmis, kuri veda į platesnę politinę veiklą kariuomenės gretose.⁶⁷ Rusijos politinės ir karinės santvarkos tyrinėtojas Brayn D. Tayloras, teigia, kad Rusijos revoliucija 1917 m. ir vėliau sekęs Rusijos pilietinis karas, buvo didžiausiai įvykiai į politinį procesą įtraukia kariuomenę.⁶⁸

Visiškai kitokią politinės ir karinės valdžios sąveikos tyrimų modelį pasiūlė sociologas M. Janowitzius, jo nuomone civilinė karinės valdžios kontrolė yra įmanoma, tik kariuomenę integravus į visuomenę. Būtent kariuomenės, kaip socialinės grupės integracija į visuomenę, kuo platesnių ryšių tarp šių grupių užmezgimas užtikrina, jog kariuomenė vykdyt politinį sprendimą. Šiam būdui labiau tinka savanoriai, paramilitarinės struktūros ir kitokios įsitraukimo į karo tarnybą formos nei profesionali arba šauktinių kariuomenė.¹ M. Janovitziaus suformuota teorija vadinama konvergencijos teorija, nebrėžia aiškios skirties tarp politinės ir karinės valdžios, todėl disertacijos skaitytojui gali kilti klausimas, kad minėtoji alternatyva labiau tinka tarpukario Lietuvos sąlygoms ir istorinėms aplinkybėms, tačiau reikia pasakyti, kad minėtoji teorinė prieiga nepajėgia paaiškinti civilinės ir karinės valdžios santykių autoritarinio režimo sąlygomis ir tarpukario Lietuvoje vykusių karinių perversmų. Naudojant šią teorinę priegą reikia analizuoti ir paramilitarinių organizacijos, t.y. Lietuvos šaulių sąjungos poveikį politiniam procesui, o tai jau peržengia mūsų tyrimo ribas, todėl tyrimo metu nutarta šios teorinės prieigos atsisakyti.

Kariuomenės įsitraukimas arba poveikio politinėms institucijoms darymas yra sudėtingas ir itin sunkiai metodologiškai apčiuopiamas procesas. Analizuojant kariuomenės poveikį politikai pirmiausiai reikia turėti omenyje, kad kariuomenė yra specifinė visuomenės grupė, pasižyminti ją nuo kitų grupių skiriančiu elgesio, nuostatų, vertybių ir normų rinkiniu.⁶⁹ S. Fineris išskiria tris kariuomenės privalumus išskiriančius ją iš kitų institucijų valstybėje, t.y. gerai išvystyta ir sutelkta struktūra, aukštas simbolinis statusas visuomenėje ir monopolinė teisė

⁶⁷ Ten pat

⁶⁸ B. Taylor, *Russian army and politics: civil – military relations 1689 – 2000*, Cambridge, 2003, p. 135

⁶⁹ M. Nuciari, Model and explanation in the classic sociological tradition: the military in sociology theory, G. Caforio, *Handbook of the sociology of military*, Pisa, 2006, p. 61

valdyti ginklus.⁷⁰ Jo nuomone, šiomis sąvybėmis grindžiamas kariuomenės pranašumas prieš kitas institucijas visuomenėje yra vienas iš veiksmių verčiančių politikus atsižvelgti į jos nuomonę, paprastai tariant kariuomenę grąšina organizuota jėgos panaudojimu, tai pagrindžia jos nuomonės reikšmingumą ir išskirtinumą. Be abejo reikia pasakyti, kad šiame tyrime kartais galbūt sureikšminama kariuomenės įtaka politiniam procesui, tačiau mūsų nuomone, kitaip tyrinėti šio poveikio neįmanoma, kadangi kitu atveju, karininkijos nuomonė „paskęsta“ platesniame, veiksmių darusių įtaką valstybės politiniam procesui lauke.

Mėgindami apibrėžti kariuomenės poveikį politikai, pasiremsime S. Finerio pasiūlyta ir jo tyrimuose išbandyta karinės valdžios poveikio civilinei valdžiai gradacija, suskirstant ją į keturias pakopas:

1. *Įtaka* (angl. Influence) – reiškiasi konstituciniais kanalais ir gali turėti varžymosi ir konkuravimo dėl įtakos sprendimui ar procesui su politinės valdžios institucija požymių. Tai reiškia, kad įstatymų nustatyta tvarka karinis elitas mėgina formuoti arba paveikti politinę nuomonę.

2. *Spaudimas ir šantažas* (angl. Blackmail) – reiškiasi grąšinimais nevykdyti politinės valdžios įsakymų arba šių įsakymų ignoravimas. Tai yra veikimas peržiangiant Konstitucija ir valstybės įstatymais nustatytas ribas besireiškiantis kaip reikalvimai, nepaklusnumas, grąšinimai panaudoti jėgą ir psichologinis spaudimas politinei valdžiai.

3. *Politinės valdžios pakeitimas* (angl. Displacement) – t.y. karinis perversmas, politinės valdžios pakeitimas karinėmis priemonėmis arba pasitelkiant karines pajėgas. Tai reiškia, kad kariuomenė atsisako gynti politinę valdžią nuo išorinės jėgos arba ją pašalina pati.

4. *Instucionalizavimas* (angl. Institution) – į valdžią atėjusi karininkija siekia instucionalizuoti valdžią ir kuria karinę partiją.⁷¹

Į karinius perversmus šiame tyrime žvelgiama remiantis bene žymiausio karinių perversmo tyrinėtojo Edwardo Lutwako teorine nuostata, kurioje svarbiausia karinių perversmų ypatybe laikomas perversmininkų sugebėjimas įsiskverbti į valstybės jėgos struktūras, kaip antai kariuomenę, policiją, slaptosios tarnybos ir panaudoti jas prieš valstybės politinę valdžią. Karinio perversmo esmė yra dalies valstybės biurokratinio aparato

⁷⁰ S. Finer, *Man on a horseback*, Middlesex, 1962, p. 5

⁷¹ Ten pat, p. 127

užvaldymas ir jo nukreipimas prieš valstybę.⁷² Tai reiškia, kad siekdami paaiškinti kariuomenės dalyvavimą perversme, pirmiausiai ieškosime politinių partijų įtakos kariuomenėje bei joms atstovaujančių karininkų bei jų grupių.

Civilinės ir karinės valdžios santykius klasifikuosime, atsiremami į David Pion Berlino pasiūlytą santykių klasifikavimą, kuris būdingas ne tik civilinės karinės valdžios santykiams tyrinėti, tačiau ir platesnėje mokslinėje perspektyvoje. D. Pion Berlinas tyrinėjęs civilinės ir karinės valdžios santykius, susikirsto į formalius ir neformalius ir pabrėžia pastarųjų galią prieš pirmuosius⁷³ Neformaliais santykiais minėtas autorius laiko tuos, kurie vyksta už teisiškai nustatytos, apibrėžtos ir sureguliuotos kariuomenės subordinacijos politinei valdžiai grandinės ribos, tuo tarpu formaliais santykiais laiko oficialiomis taisyklėmis ir procedūromis reguliuojančioms civilinės ir karinės valdžios atstovų santykius.⁷⁴ D. Pion Berlinas pabrėžia, kad neformalieji santykiai besireiškiantys už formaliųjų santykių ribos gali būti efektyvesni, iškalbingesni ir darantys didesnę įtaką nei formalūs santykiai. Būtent remiantis B. Pion Berlino pasiūlytais kriterijais disertacijoje atsikirsime formalius ir neformalius ryšius tarp politikų ir karininkų.

Kitas svarbus, aspektas padaręs įtaką šio tyrimo autoriaus požiūriui į tyrinėjamą objektą ir iš dalies veikęs šio tyrimo struktūrą, yra Peterio Feanerio civilinės ir karinės valdžios santykių teorijoje pabrėžiama civilinės ir karinės valdžios santykių dinamika. Santykių dinamikai apibūdinti P. Feaneris naudoja vykdymo (*working*) ir išsisukinėjimo (*angl. shirking*)⁷⁵ sąvokas, kurios reiškia, kad jeigu karinė valdžia ignoruoja politinės valdžios nurodymus ir nesielgia, taip kaip politikai tikisi, pastarieji pastebėję išsisukinėjimą, yra priversti didinti ir griežtinti kariuomenės kontrolę ir atskaitomybę, labiau kištis į karinės valdžios veiklą. Atvirkščias procesas įvyksta karinei valdžiai vykdant civilinės valdžios nurodymus, tuomet kontrolė laisvėja ir karinė valdžia turi didesnę veiksmų lauką. Šis procesas sudaro civilinės ir karinės valdžios santykių dinamiškumą. Atsižvelgiant į tai, kad tarpukario Lietuvoje įvyko 9 mėginimai sukilti į kuriuos buvo

⁷² E. Lutwak, *Coup d'état: a practical handbook*, London, 1968, p.3

⁷³ D. Pion Berlin, *Informal civil military relation in Latin America: why politicians and soldiers choose unofficial venues*, *Armed forces & society*, 2010;

⁷⁴ Ten pat.

⁷⁵ P. Feaver, *Armed searvans*, Cambridge, 2003, p.59

įstraukę karininkai arba kareiviai, todėl tyrimo metu yra svarbu užčiuopti ir atskleisti civilinės ir karinės valdžios santykių dinamiškumą bei parodyti politinės valdžios reakcijas į karinio elito išsisukunėjimą ar perversmų rengimą.

Tyrimo metu taip pat buvo nutarta atsiriboti nuo bene populiariausios politinės ir karinės valdžios santykių tyrimuose naudojamos metodologinės „demokratinės ginkluotųjų pajėgų kontrolės“ arba „demokratinės kontrolės“ sąvokos. Kiek galima matyti iš sąvokos pateikiamų siauresnių arba platesnių apibrėžimų ir paaiškinimų, ji apima ginkluotųjų pajėgų valdymą, politinės valdžios įtaką karinei valdžiai ir jos priežiūrą.⁷⁶ Mūsų tiriama problemai analizuoti ši metodologinė alternatyva nėra tinkama trimis aspektais: a) šiai sąvokai vartoti būtina civilinės ir karinės valdžios perskyra, Lietuvos valstybės kūrimosi ir demokratinės politinės santvarkos egzistavimo laikotarpiu tokia perskyros nebuvo, plačiau apie šią problemą rašoma antrajame disertacijos skyriuje; b) „demokratinės ginkluotųjų pajėgų kontrolės“ sąvoka naudojama demokratinėse politinių režimų kontekste, tuo tarpu tarpukario Lietuvoje demokratinės santvarka egzistavo tik šešerius metus, todėl šios sąvokos analitiškumas apsiriboja tik šešerių metų laikotarpiu, o disertacijoje taikant du metodologinius instrumentus iškyla tyrimo eklektiškumo pavojus c) demokratinės kontrolės sąvoka padeda tik iš politinės valdžios perspektyvos paaiškinti kariuomenės dalyvavimą kariniuose perversmuose, kadangi mūsų tyrimo tikslas yra aiškintis karininkijos įtaką politiniam procesui, o ne atvirkščiai, todėl buvo nutarta atsisakyti šios sąvokos taikymo mūsų tyrime.

Disertacijos struktūrą be įvado, išvadų ir literatūros sąrašo sudaro šeši chronologine tvarka išdėstyti skyriai, kuriuose nagrinėjama karininkijos įtaka svarbiausiems Lietuvos vidaus ir užsienio politikos įvykiams tarpukario laikotarpiu.

Pirmajame disertacijos skyriuje tiriamas karininkijos poveikis politikams kuriant Lietuvos kariuomenę, antrajame - nagrinėjamas kariuomenės dalyvavimas Steigiamojo Seimo rinkimuose ir jo darbe. Trečiajame skyriuje analizuojama civilinės valdžios institucijų reakcija į kariuomenės veiksmus kovose su bermontininkais ir lenkais. Minėtuose disertacijos skyriuose aiškinamas karininkijos politinis vaidmuo valstybės

⁷⁶ H. Born, Democratic control of armed forces, G. Caforio, *Handbook of the sociology of military*, Pisa, 2006, p. 152

susikūrimo procese. Šiame skyriuje taip pat parodomi mėginimai sukurti įstatymus, kurie demokratizuotų kariuomenės valdymą.

Ketvirtajame - tyrinėjami karininkų ir didžiausių politinių partijų: tautininkų, krikščionių demokratų, valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų ryšiai su karininkais, analizuojamos priežastys bei aplinkybės sukėlusios 1926 m. gruodžio 17 d. perversmą ir rekonstruojami kariuomenės veiksmai perversmo metu. Šio skyriaus tikslas yra identifikuoti politikuojančius karininkus ir jų organizacijas, bei parodyti jų sąsajas su politinėmis partijomis bei vaidmenį 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo metu.

Penktajame skyriuje analizuojama, kaip kariuomenė tapo patikima A. Smetonos autoritarinio režimo atrama. Šiame skyriuje parodoma, kaip po 1926 m. gruodžio 17 d. vyko su opozicinėmis partijomis susijusių karininkų šalinimas, aiškinami kariuomenės teisinio suregulavimo pokyčiai, nagrinėjimas karininkijos pasidalinimas į A. Voldemaro ir A. Smetonos šalininkus bei rekonstruojamas 1934 m. birželio 7 d. pučas, ir po pučo vykęs kariuomenės sudrausminimo procesas.

Šeštajame skyriuje – nušviečiamas gen. S. Raštikio vaidmuo valstybės vidaus ir užsienio politikoje. Kariuomenės vado vaidmuo užsienio politikoje tiriamas santykių su Lenkija bei Baltijos valstybėmis bei analizuojamas gen. S. Raštikio vaidmuo bei santykiai su Prezidentu, ministru pirmininku, Lietuvos tautininkų sąjunga bei opozicinėmis srovėmis.

Istoriografijos apžvalga. Kariuomenės vaidmuo valstybės politiniame gyvenime Lietuvos istoriografijoje yra išsamiau analizuotas keliais aspektais. Bene didžiausio tyrinėtojų dėmesio susilaukė kariuomenės dalyvavimas 1926 gruodžio 17 d. perversme ir A. Voldemaro šalininkų rengtame 1934 m. birželio 7 d. puče. Gana nuosekliai ir plačiai tyrinėtas kariuomenės vaidmuo A. Smetonos autoritarinio režimo sistemoje, fragmentiškai paliestas karininkijos vaidmuo Lietuvos santykiuose su Lenkija. Istoriografijoje taip pat aptinkame karininkų ir karių dalyvavimo „Geležinio vilko“ organizacijos veikloje epizodų, taip pat užsimenama karininkų, karių ir karo valdininkų dalyvavimą Steigiamojo Seimo rinkimuose.

Dauguma Lietuvos istorikų nagrinėjo perversmo priežastis ir analizavo karininkijos vaidmenį organizuojant ir įvykdant 1926 m. gruodžio 17 d. perversmą. Šioje vietoje tenka paminėti solidžius ir gausia Lietuvos ir

Rusijos federacijos archyvuose aptikų šaltinių baze paremtus A. Kasparavičiaus⁷⁷ ir Zenono Butkaus⁷⁸ darbus. Alfonso Eidinto⁷⁹, Algio Povilo Kasparavičiaus⁸⁰, G. Rudžio⁸¹, J. Vaičenonio⁸² ir A. Jurevičiūtės⁸³ tyrimuose atskleidžiamos perversmo priežastys, įvardinami jo dalyviai, išryškinamos vidaus ir išorės jėgos organizavusios arba turėjusios įtakos 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo rengimui. Tenka pastebėti, kad nagrinėjant 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo priežastis ir eigą, istoriografijoje nėra analizuojami karininkijos ir politikų ryšiai, karininkijos politinės ideologinės pažiūros, tarpasmeninių politikų ir karininkų konfliktų įtaka perversmo parengimui ir įvykdymui, galiausiai nėra žinoma koks kariuomenės skaičius buvo įsitraukęs į perversmo vykdymą, o tai yra

⁷⁷ A. Kasparavičius, 1926 ujų gruodžio 17 – osios prielaidų eskizai, *Naujasis židinys – Aidai*, 1994, nr. 11; A. Kasparavičius, Koalicinės valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybės pastangos reorganizuoti Lietuvos kariuomenę 1926 metais, Lietuvos istorijos metraštis 1993 metai, 1994, p.58 – 79; A. Kasparavičius, T. Mieliauskas, Lietuvos – Lenkijos santykiai ir Lietuvos kariuomenės modernizavimas 1926 – 1939 metais, Karo archyvas, 1998, t. XV, p. 144 – 161; A. Kasparavičius, Lietuvos kariuomenės Maskvos politinės ir diplomatinės spekuliacijose (1920 - 1936), Lietuvos Nepriklausomybei – 80, straipsnių rinkinys, 1999, p. 4 – 57; A. Kasparavičius, A. SSSR ir 1926 perversmas Lietuvoje: diplomatija prieš demokratiją. *Lietuvos istorijos metraštis*. 1998 metai. Vilnius, 1999, p. 115–155; Kasparavičius, A. Vakarų šalių požiūris į 1926 metų perversmą Lietuvoje. *Istorija*, 1997, t. 36, p. 102–118

⁷⁸ Z. Butkus, Valstybiniai perversmai Baltijos šalyse (1926 ir 1934 m.): panašumai ir skirtumai, *Lietuvos istorijos studijos*, 2006, nr. 18, p. 74; Z. Butkus, Jei opozicija gauna paramą iš svetur, *Kultūros barai*, 1995, nr. 8 – 9, p. 80 – 84.

⁷⁹ A. Eidintas, *Kazys Grinius ministras pirmininkas ir prezidentas*, Vilnius, 1993, p. 168 – 1968; A. Eidintas, A. Smetona ir jo aplinka, Vilnius, 2012; A. Eidintas, A. Smetona: politinės biografijos bruožai, Vilnius, 1990.

⁸⁰ A. P. Kasparavičius, Vlodo Skorupskio liudijimai apie 1926 m. gruodžio septynioliktosios perversmą In: *Lietuvos III Seimas – 1926 – 1927 išbandymų metai*, Sud. S. Kaubrys, A. Vyšniauskas, Vilnius, 2013., p. 168 – 1968;

⁸¹ G. Rudis, 1926 m. gruodžio 17 – osios perversmas, *Lietuvos istorija Nepriklausomybė 1918 – 1940*, t. X. d. I, Danutė Blažytė, Edmundas Gimžauskas, Česlovas Laurinavičius, Gediminas Rudis, Artūras Svarauskas, Jonas Vaičenonis, Vilnius, 2013, p. 552.; G. Rudis, Augustinas Voldemaras ir voldemarininkai, A. Voldemaras, Pastabos saulėlydžio valandą, Vilnius, 1990;

⁸² J. Vaičenonis, *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose 1927 – 1940*, Vilnius, 2004.

⁸³ A. Jurevičiūtė, daktaro disertacija, *Buvusių karių organizacijos ir vaidmuo valstybės vidaus politikoje 1923 – 1940*, Kaunas, 2009.

svarbūs politikų įtaką kariuomenėje rodantys aspektai, be kurių neįmanoma paaiškinti kariuomenės dalyvavimo politiniuose procesuose tarpukario Lietuvoje.

Kariuomenės vaidmenį A. Smetonos autoritarinio režimo politinėje sistemoje tyrinėjo J. Vaičenonis⁸⁴, Raimundas Lopata⁸⁵ M. Kuodys⁸⁶ ir išeivijos istorikas Robertas Vitas.⁸⁷ Beje pastarojoje monografijoje gvildinama problema iš dalies sutampa su šiame tyrime nagrinėjama klausimais, tačiau R. Vitas dirbdamas Jungtinėse Amerikos valstijose negalėjo naudotis Lietuvos archyvuose saugomais šaltiniais ir galėjo pasiremti tik Lietuvos istorikų įdirbiu, todėl tyrimą atliko remdamasis palyginti siaura šaltinių bazė, kuri objektyviai riboja šio tyrėjo užmojus, nepaisant gana solidžios teorinės tyrimo priegijos.

J. Vaičėnionio darbams būdingas itin platus tyrimo laukas, minėto autoriaus darbai aptaria daugelį kariuomenės dalyvavimo politiniame gyvenime aspektų, nuo karininkų korpuso sudėties charakterizavimo, jos moralinio veido aptarimo, dalyvavimo 1926 m. gruodžio 17 d. perversme, 1934 m. birželio 7 d. puče, gen. S. Raštikio vaidmens aptarimo 1938 – 1940 m. ultimatumų laikotarpiu, karo cenzūros ir karo komendantų veiklos nagrinėjimo. Tačiau chronologiniu požiūriu J. Vaičėnionio tyrimas apima tik autoritarinio režimo laikotarpį, be to tai yra labai platus žvilgsnis nepaliečiantis karininkijos ir politikų santykių formavimosi, jų ryšių atskleidimo nuo pat pirmųjų nepriklausomybės dienų, be to nėra tiriama teisinis kariuomenės vaidmens reglamentavimas, galintis padėti atskleisti ir nurodyti kariuomenės padėties kaitą bei sobordanaciją civilinei valdžiai demokratinio ir autoritarinio valstybės istorijos periodu. J. Vaičėnionio tyrimo šešelyje lieka karininkų ir politikų santykiai, įtampos ir konfliktai Nepriklausomybės kovų laikotarpiu, kariuomenės dalyvavimas Steigiamojo Seimo rinkimuose, Slaptosios karininkų sąjungos genezė, jos raida ir ryšiai

⁸⁴ J. Vaičenonis, *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927 - 1940)*, Vilnius, 2004

⁸⁵ R. Lopata, *Authoritarian regime in interwar Lithuania: circumstances, legitimation, conception, Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: aplinkybės, legitimumas, koncepcija*, Vilnius, 1998, p.75.

⁸⁶ M. Kuodis, *Karo padėties režimas Lietuvos respublikoje 1919 – 1940 m.*, daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas, 2009

⁸⁷ R. Vitas, *Civil military relations in Lithuania under President Antanas Smetona 1926 – 1940*, Chicago, 2004

su tautininkų partija, bei po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo vykusio karininkijos valymo apimtis ir gylis.

Kai kuriuos slaptosios karininkų sąjungos susikūrimo ir veiklos bruožus savo tyrimuose palietė V. Petronis⁸⁸, tačiau minėto autoriaus tyrimuose apsiribojama svarbiausių faktų apie organizacijos struktūrą ir egzistavimą konstatavimu 1921 – 1926 m. laikotarpiu, be to minėtas autorius slaptąją karininkų sąjungą telaiko viena iš Lietuvoje veikusių radikalių dešiniųjų politinių jėgų ir tyrinėja ją politinio radikalizmo kontekste. Tenka pastebėti, kai V. Petronio darbuose nurodomi faktai apie kariuomenėje veikusią konspiracinę trejetų organizaciją palaikusią ryšius su krikščionių demokratų partija reikalauja verifikacijos. V. Petronis⁸⁹ ir G. Rudis⁹⁰ Lietuvos istoriografijoje aptarė „Geležinio vilko“ organizaciją, apibūdino jos sudėtį, tikslus, veiklos bruožus ir pastangas legalizuotis, tačiau šių autorių tyrimuose nėra detalizuojamas ir giliau nagrinėjamas organizacijos santykis su kariuomene, o tokių klausimų kėlimui prielaidas sukuria tai, kad istoriografijoje karininkai yra įvardinami, kaip šios organizacijos įkūrėjai ir nariai, be to plačiau nekalbama ir nėra aiškinama, kaip organizacijos nariai sąveikavo su ministru pirmininku A. Voldemaru, pernelyg nesigilinama koks buvo „Geležinio vilko“ santykis su slaptąja karininkų sąjunga ir po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo vykusiu kariuomenės valymo procesu.

Istoriografijoje taip pat užsimenama apie kariuomenės vaidmenį Lietuvos ir Lenkijos santykiuose. Neigiamos nuotaikos kariuomenės gretose pabrėžiamos P. Hymanso projektų svarstymo metu 1921 m., V. Petruolio vadovaujamai Vyriausybei vedant derybas su Lenkija Lugane ir Kopenhagoje dėl Nemuno upės internacionalizavimo, A. Voldemarui

⁸⁸ V. Petronis, *The emergence of Lithuanian radical right movement 1922 – 1927*, *Journal of Baltic studies*, 2015, prieiga internetu: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/01629778.2015.1009690>;

V. Petronis, Guarding the honor of the nation and the prosperity of the state: National defence of Lithuania “Iron wolf” (1928 - 1930), *Journal of Baltic studies*, p. 158

⁸⁹ V. Petronis, Po sporto priedanga: radikalusis dešnysis judėjimas Lietuvoje ir „Geležinio vilko“ sporto sąjunga Lietuvoje (1928 - 1930), *Lietuvos istorijos metraštis*, 2013 metai, Vilnius, 2014, p. 101 - 120

⁹⁰ G. Rudis, Augustinas Voldemaras ir voldemarininkai, A. Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, sud. G. Rudis, Vilnius, 1992, p. G. Rudis, Petro Kubiliūno malonės prašymai (1934 - 1937), *Lietuvos istorijos metraštis. 1997 metai*, 1998, p. 300 – 330;

mėginant sureguliuoti santykius su pietine Lietuvos kaimyne 1927 – 1928 m., konstatuojama gen. S. Raštikio parama Stasio Lozoraičio užsienio politikos „naujam kursui“. Toks karininkijos aktyvumas Lietuvos ir Lenkijos mėginimų derėtis kontekste, iškelia hipotezę, kad kariuomenė galėjo būti svarbiu faktoriumi įtakojusiu valstybės užsienio politiką, tačiau didesnio dėmesio kariuomenės vaidmeniui Lietuvos ir Lenkijos santykiuose, istoriografijoje pasigendame.

Žymūs Lietuvos užsienio politikos istorijos tyrinėtojai A. Kasparavičius⁹¹, Česlovas Laurinavičius⁹² ir Vytautas Žalys⁹³ plačiai ir giliai nagrinėjo užsienio politikos procesus, tačiau karininkija ir kariuomenė į jų tyrimo lauką papuolė tik kaip vienas iš politiniame procese dalyvaujančių veikėjų, todėl minėtų autorių tyrimuose apsiribojama tik kariuomenės pozicijos Lietuvos užsienio politikos klausimais konstatavimu ir atidžiau nesigilinama į jos motyvus bei interesus, taip pat nesiekama identifikuoti politinę nuomonę pareiškusių karininkus ar jų grupes, nėra aiškinamasi karininkų politinės ideologinės nuostatos ar sąryšiai su politinėmis jėgomis.

⁹¹ A. Kasparavičius, *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje*, Vilnius, 1996; A. Kasparavičius, *Lietuva 1938 – 1939, Neutraliteto iliuzijos*, Vilnius, 2010; A. Kasparavičius, *Tarp politikos ir diplomatijos, Šventasis sostas ir Lietuvos Respublika*, Vilnius, 2008; A. Kasparavičius, Donkichotas prieš Prometėją tarpukario lietuvių ir lenkų iracionalioji diplomatija, *Darbai ir dienos*, 2002, p.50 – 71; A. Kasparavičius, Katastrofos nuojautos: Lietuvos karinė diplomatija Antrojo pasaulinio karo išvakarėse, *Karo archyvas*, 2012, XXVII, p. 232 – 274;

⁹² Č. Laurinavičius, *Politika ir Diplomacija, studijų šaltiniai*, Kaunas, 1997, p. 188 – 220. Č. Laurinavičius, *Probleminiai Lietuvos ir Lenkijos santykių santykių aspektai*, Suvalkų sutartis faktai ir interpretacijos, Vilnius, 2012, p. 41 – 71, Č. Laurinavičius, Lietuvos – Sovietų Rusijos taikos sutartis, Vilnius, 1992;

⁹³ V. Žalys, Lietuvos diplomatijos istorija 1925 – 1940, Vilnius, 2007; V. Žalys, daktaro disertacija, Lietuva Baltijos Antantės sistemoje 1934 – 1940, Vilnius, 1989 V. V. Žalys, Ar rengėsi kariatai su TSRS Pabaltijo valstybės, *Kultūros barai*, 1988, nr. 8, p.57 – 61; V. Žalys, Dėl karinio bendradarbiavimo Baltijos antantės sistemoje (1939 - 1940), *Lietuvos istorijos metraštis, 1988 metai*, 1989, p. 59 – 78; V. Žalys, Lietuvos diplomatinės tarnybos ir kariuomenės vadovybės sąveika įtvirtinant Lietuvos valstybingumą 1923 – 1938 metais, *Lietuvos nepriklausomybei 80, straipsnių rinkinys*, Vilnius, 1999, p. 58 – 77; V. Žalys, Lietuvos neutralumas ir jos saugumo problemos 1938 – 1939, *Lituanica*, 1990, nr. I, p. 39 – 51; A. Eidintas, V. Žalys, *Lithuania in European politics the years of the first Republic 1918 – 1940*, Vilnius, 1997;

Iki šiol Lietuvos istoriografijoje neturime platesnio vaizdo apie karininkų ir politikų santykius Nepriklausomybės kovų laikotarpiu, nors esami tyrimai užsimena apie komplikuočius ir įtemptus karo vadų ir politinių partijų atstovų, o kalbant konkrečiai plk. Povilo Plechavičiaus, plk. Vinco Grigaliūno Glovackio ir Mykolo Sleževičiaus bei Lietuvos socialistų liaudininkų bei socialdemokratų partijų santykius, kuriuos savo tyrimuose palietė Č. Laurinavičius ir V. Petronis. Tačiau minėtieji autoriai į karininkų ir politikų santykius žvelgė iš politinio teroro perspektyvos, kadangi analizavo kariuomenės vadų ir jų vadovaujamų dalinių veiksmus civilių gyventojų atžvilgiu vykstant nepriklausomybės kovoms⁹⁴. Kaip šie konfliktai veikė karinės ir politinės valdžios santykius, ar turėjo įtakos Vyriausybės sprendimams bei civilinės ir karinės valdžios santykiams, lieka netyrinėta.

Kariuomenės pozicija, galimas pasipriešinimo SSRS okupacijai galimybės, planus ir alternatyvas, taip pat politinio ir karinio elito elgseną Lietuvos okupacijos išvakarėse 1940 m. tyrinėjo V. Jokubauskas⁹⁵ ir Artūras Svarauskas⁹⁶. Mūsų tyrinėjamai problemai itin svarbu, kad šiose tyrimose atskleistas kariuomenės vadovybės požiūris į SSRS kaip į strateginę partnerę ir minimas karininkijos nepasitenkinimas A. Smetonos politika 1940 m., tačiau plačiau kariuomenės vaidmuo valstybės vidaus politikoje, ypačiai kariuomenės vado santykiai su Prezidentu Antanu Smetona, Ministru Pirmininku Antanu Merkiu, bei opozicijoje buvusiomis politinėmis partijomis nėra tiriami, galiausiai nėra aiškinamasi karininkijos nepasitenkinimo A. Smetonos režimu priežastys. Naujausiuose A.

⁹⁴ Č. Laurinavičius, V. Girgaliūno Glovackio ir J. Gabrio Paršaičio avantiūros, *Lietuvos istorija Nepriklausomybė 1918 – 1940*, t. X. d. I, Danutė Blažytė, Edmundas Gimžauskas, Česlovas Laurinavičius, Gediminas Rudis, Artūras Svarauskas, Jonas Vaičenonis, Vilnius, 2013, p. 186 – 187; Č. Laurinavičius, On political terror during the soviet expansion into Lithuania, 1918 – 1919, *Journal of Baltic studies*, 2015, nr.1, p. 65 – 76; V. Petronis, Neperkirstas Gordijo mazgas: valstybinės prievartos prieš visuomenę Lietuvoje genėzė (1918 - 1921), *Lietuvos istorijos metraštis*, 2015, t. 1, p. 69 – 95.

⁹⁵ V. Jokubauskas, Lietuvos kariuomenės „R“ planas (1939 - 1940), *Istorija*, 2014, t.XCIII, nr. 1, p. 1 – 47; V. Jokubauskas, *Mažųjų kariuomenių galia ir paramilitarizmas. Tarpukario Lietuvos atvejis*. Klaipėda, 2014;

⁹⁶ A. Svarauskas, *Krikščioniškoji demokratija Nepriklausomoje Lietuvoje (1918 - 1940): politinė galia ir jos ribos*, Vilnius, 2014; A. Svarauskas, Valstybinė opozicija ir politinė krizė Lietuvoje 1940 m. okupacijos išvakarėse, *Istorija*, t. XXXVII, 2013, p.22 – 34.

Svarausko tyrimuose konstatuojamas karininkijos nepasitenkinimas A. Smetonos režimu 1940 m. pavasarį verčia iš naujo pažvelgti į karininkijos, kaip A. Smetonos režimo ramsčio vaidmenį valstybės okupacijos išvakarėse.

Baigiant istoriografijos apžvalgą tenka pasakyti, kad šiame tyrime keliami klausimai nėra analizuojami ir solidžiuose, Lietuvos kariuomenės susikūrimą ir dalyvavimą Nepriklausomybės kovose atskleidžiančiuose V. Lesčiaus⁹⁷, bei gausia faktografinė medžiaga parentuose išeivijos istoriko V. Statkaus⁹⁸ ir G. Surgailio⁹⁹, rengiančio išsamią Lietuvos kariuomenės pulkų istoriografiją darbuose. Šių autorių tyrimuose kariuomenės paklusnumas politinei valdžiai ir jos sprendimui laikomas aksioma, o kariuomenė Napoleono žodžiais tariant „didžiąją nebyle“. Žinoma minėtieji autoriai savo darbuose tokio tikslo ir nekėlė.

Apibendrinant Lietuvos istoriografijoje egzistuojančią tyrimų būklę, tenka konstatuoti, kad tris dalykus a) Lietuvos istoriografijoje į kariuomenę žvelgiama kaip į monolitinę, vientisą struktūrą, reiškiančią vieningą politinę nuomonę, tačiau nemėginama identifikuoti skirtingas politines karininkų pažiūras; b.) į karininkų politinius pareiškimus žiūrima fragmentiškai, nekeliama hipotezė apie jos nuoseklesnį dalyvavimą politiniame valstybės lauke visą tarpukario laikotarpį, nors esami tyrimai suponuoja hipotezę, kad kariuomenė įtaką politiniam procesui turėjo visą tarpukario laikotarpį; c) istoriografijoje neatsiekiami ir neatskleidžiamos karininkijos ir politikų ryšiai, per kuriuos veikdamos politinės jėgos galėjo įtraukti karininkiją į politinį procesą. d) netiriamas kariuomenės poveikis užsienio politikai Nepriklausomybės karo metu ir kaip kariuomenės veiksmai galėjo veikti diplomatų sprendimus. Visi šie aspektai verčia ieškoti sistematingesnės ir konceptualesnės metodologinės prieigos, kuri sudarytų sąlygas iš naujo pažvelgti į tarpukario Lietuvos kariuomenės vietą

⁹⁷ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918 – 1920*, Vilnius, 2004; V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918 – 1920*, Vilnius, 1998;

⁹⁸ V. Statkus, *Lietuvos Ginkluotosios pajėgos 1918 – 1940 m.*, Čikaga, 1986;

⁹⁹ G. Surgailis, *Pirmasis Pėstininkų didžiojo kunigaikščio Gedimino pulkas*, Vilnius, 2011; G. Surgailis, *Trečiasis pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto pulkas*, Vilnius, 2013; G. Surgailis, *Ketvirtasis pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulkas*, Vilnius, 2016; G. Surgailis, *Penktasis Pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulkas*, Vilnius, 2017.

valstybės politinėje santvarkoje ir jos poveikį valstybės vidaus ir užsienio politikai.

Šaltinių apžvalga. Disertacijoje panaudotus šaltinius galime suskirstyti į keturias grupes: archyvinius šaltinius, publikuotus šaltinius, spaudą, atsiminimus ir egodokumentus.

Pirmąją ir didžiausią šaltinių grupę sudaro archyviniai šaltiniai surasti Lietuvoje, Lenkijoje ir Jungtinių Amerikos valstijose esančiuose archyvuose ir dokumentų saugyklose. Atliekant tyrimą daugiausiai remtasi Lietuvos centriname valstybės archyve (toliau LCVA) saugomais Valstybės saugumo departamento (f. 378), Krašto apsaugos ministerijos (f.384), kariuomenės štabo (f. 929), karo aviacijos (f. 1323), pėstininkų divizijų¹⁰⁰ ir pulkų¹⁰¹, artilerijos¹⁰², kavalerijos¹⁰³ bei šarvuočių rinktinės¹⁰⁴ fonduose saugomais dokumentais. Kariuomenės dalinių dokumentacijoje ir karinių dalinių vadų susirašinėjime su kariuomenės štabu galime užčiuopti karininkijos politinį pulsą, karininkus dominančias politines temas ir nustatyti jų požiūrį valstybėje vykskančius politinius procesus. Šiuose dokumentuose taip pat užfiksuoti politikuojantys karininkai ir jų grupės, atskleidžiamos drausminimo priemonės, kurių karinė vadovybė ėmėsi norėdama sudrausminti politika užsiimančius karininkus. Deja šio pobūdžio šaltiniai teikia mažai informacijos apie karininkų ir politikų ryšius. Trečiajame dešimtmetyje karinių dalinių dokumentacija apie karių ir karininkų politines nuotaikas yra gana fragmentiška ir nenuosekli, dažniausiai susijusi su karininkų reakcija į svarbius politinius įvykius, tačiau šio pobūdžio šaltinių informatyvumas pasikeičia po 1934 m. birželio 7 d.

¹⁰⁰ f.509 – I pėstininkų divizija; f.510 – II pėstininkų divizija; f.511 – III pėstininkų divizija.

¹⁰¹ f.513 – Pirmasis Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulkas, f.514 – Antrasis pėstininkų Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Algirdo pulkas; f.516 – Trečiasis pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto pulkas, f. 516 – Ketvirtasis pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulkas; f. 518 – Penktasis pėstininkų Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Kęstučio pulkas; f.519 – Šeštasis pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margirio pulkas; f.520 – septintasis pėstininkų Žemaičių kunigaikščio Butigeidžio pulkas; f.521 – Aštuntasis Kauno kunigaikščio Vaidoto pulkas; f.522 – Devintasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio pėstininkų pulkas.

¹⁰² f.528 – Antrasis artilerijos pulkas; f. 529 – Trečiasis artilerijos pulkas.

¹⁰³ f.524 – Pirmasis husarų kunigaikščio Jonušo Radvilos pulkas, f.525 – Antrasis ulonų Lietuvos didžiosios kunigaikštienės Birutės pulkas;

¹⁰⁴ f.828 – Šarvuočių rinktinė;

pučo, kuomet kariuomenės dalinių vadams nurodoma kiekvieną mėnesį siųsti raportus kariuomenės štabui apie karininkų ir kareivių politines nuotaikas kariuomenės daliniuose, todėl remiantis šiais šaltiniais, ketvirtojo dešimtmečio antrojoje pusėje vyravusias karininkijos nuotaikas galime užfiksuoti preciziškai ir pakankamai sistemingai.

Dėl itin subtilios karininkijos politinės įtakos raiškos bei konspiratyvaus karininkų ir politikų santykių pobūdžio, itin plačiai teko remtis Valstybės saugomo departamento, politinės policijos, kriminalinės policijos ir Krašto apsaugos ministerijos žvalgybos skyriaus agentų parengtais pranešimais, raportais, informacijos biuleteniais bei žinių santraukomis. Šio pobūdžio šaltiniai itin pasitarnavo parodant politines nuotaikas kariuomenėje, tyrinėjant neformalius karininkų ir politikų ryšius, jų intencijas bei planus. Darbą su tokio pobūdžio šaltiniais itin sunkino tai, kad juose pateikiama itin nenuosekli ir fragmentiška informacija. Dažnai buvo itin sunku nustatyti aiškius agento ir informacijoje minimų asmenų santykius, kurie padėtų įvertinti šaltinyje pateikiamos informacijos tikrumą, todėl agentūriniuose pranešimuose aptikta informacija buvo kruopščiai tikrinama ir lyginama su kituose šaltiniuose esamais duomenimis. Patikimesniais ir plačiau disertacijoje naudotais šaltiniais tapo VSD, politinės ar kriminalinės policijos informacijos suvestinės ir žinių biuletiniai, kuriuose pateikiama susisteminta ir patikrinta informacija. Būtent šio pobūdžio šaltiniai labiausiai padėjo atskleisti neformalius karininkų ir politikų ryšius, kariuomenėje veikusių konspiracinių organizacijų sudėtį ir struktūrą.

Prie agentūrinių ir žvalgybinio pobūdžio šaltinių priskiriame ir Lenkijos naujųjų aktų¹⁰⁵ ir Lenkijos centriname karo archyve surastus dokumentus¹⁰⁶. Lenkijos archyvose surastus ir tyrime panaudotus dokumentus galime susikirstyti į diplomatinio ir žvalgybinio – agentūrinio pobūdžio kategorijas. Be abejo, perskyra tarp šių dviejų kategorijų yra labai sunkiai nubrėžiama, kadangi iki 1938 m. neegzistuojant diplomatiniams santykiams tarp Lietuvos ir Lenkijos, diplomatinio pobūdžio šaltiniai ne itin skyrėsi nuo žvalgybinių, kadangi juose plačiai remtasi agentų pranešimais. Kaip pavyzdį galime pateikti Lenkijos karo atašė Latvijoje plk. Stanislovo Karos dokumentuose pateiktą žvalgybinio pobūdžio informaciją apie

¹⁰⁵ Archywum akt nowych (toliau AAN)

¹⁰⁶ Centralny archywum wojskowy (toliau CAW)

Lietuvą, ši tendencija gana ryški ir Lenkijos karo atašė Lietuvoje plk. Leono Mitkievičiaus ir Lenkijos pasiuntinio Kaune Francišeko Charvato į Varšuvą rašytuose pranešimuose ir ataskaitose. Minėtuose dokumentuose aptikti duomenys buvo kruopščiai tikrinami lyginant jas su Lietuvos archyvuose surastais dokumentais, o įvertinti juose pateikiamos informacijos tikrumą ir jos gavimo būdus itin padėjo Arvydo Anušausko¹⁰⁷ bei lenkų mokslininko Tomaszo Gajowniko¹⁰⁸ monografijos, kuriose tyrinėjama Lenkijos žvalgybos veikla Lietuvoje.

Nemažai diplomatinio pobūdžio dokumentų, ypatingai JAV pasiuntinio Bernardo Guflerio, Didžiosios Britanijos pasiuntinio Kaune Thomo Hildenbranto Prestono pranešimų, kuriuose fiksuojami sudėtingi politikų ir aukštųjų karininkų santykiai ketvirtajame dešimtmetyje pavyko surasti išėivijos politologo Tomo Remeikio vardo politinių mokslų bibliotekoje įsikūrusioje Pasaulio lietuvių archyve Čikagoje.¹⁰⁹ Šio bibliotekoje saugomus istorinius šaltinius T. Remeikis surinko JAV nacionaliniame archyve ir tik dalį jų publikavo Lietuvoje išleistuose dokumentų rinkiniuose skirtose Lietuvos Respublikos užsienio politikai 1938 – 1940 m.¹¹⁰ Didžiosios Britanijos ir JAV pasiuntinių pranešimai padėjo atskleisti gen. S. Raštikio, gen. J. Černiaus santykius su Prezidentu A. Smetona ir ministru pirmininku A. Merkiu valstybės okupacijos išvakarėse.

Apie konspiratyvius karininkų ir politikų santykius užsimenama ir Lietuvos ypatingajame archyve aptiktose, NKVD suimtų karininkų baudžiamosios bylose, tarp kurių išsiskira gen. Teodoro Daukanto¹¹¹, gen.

¹⁰⁷ A. Anušauskas, *Lietuvos žvalgyba 1918 – 1940*, Vilnius, 2013; A. Anušauskas, *Lietuvos slaptosios tarnybos 1918 – 1940*, Vilnius, 1993;

¹⁰⁸ T. Gajownik, *Tainy front niewypowiedzianiej wojny. Dzialalnosc polskiego wywiadu wojskowego na Litwie w latach 1921 – 1939*, Warszawa, 2010;

¹⁰⁹ Prieiga per internetą į bibliotekos katalogą: <http://www.lithuanianresearch.org/lit/pla/plapradzia.htm>

¹¹⁰ Dirbant su T. Remeikio bibliotekoje aptiktu archyvu ir jo sudarytais dokumentų rinkiniais, vadovaujamas nuostata, kad nuorodos pirmiausiai pateikiamos į jo sudarytus ir publikuotus dokumentų rinkinius, ir tik istoriniams šaltiniams esant neįtrauktiems į šiuos dokumentų rinkinius pateikiama nuoroda į T. Remeikio politinių mokslų bibliotekoje esančius dokumentus.

¹¹¹ Teodoro Daukanto baudžiamoji byla, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau LYA), f. K-1, ap.58, b.32880

Petro Šniukštos,¹¹² gen. Petro Kubiliūno¹¹³, plk. Vlodo Skorupskio¹¹⁴ bylos, kuriose pavyko aptikti slaptosios karininkų sąjungos veiklos ir 1934 m. birželio 6 d. pučo organizatorių veiklos pėdsakų.

Seimo ir Ministrų kabineto (f.923) posėdžių stenogramose ir protokoluose, Krašto apsaugos ministerijos (f.384), Užsienio reikalų ministerijos (f.383) ir kariuomenės štabo dokumentuose (f.929), dažniausiai vadovaujančių asmenų įsakymuose, nurodymuose buvo ieškoma informacijos, kuri padėtų atskleisti kariuomenės vadovybės poziciją politiniais klausimais. Šio pobūdžio šaltiniuose užfiksuoti karininkų ir politikų pasisakymai puikiai atspindi oficialiai artikuliuojamus karininkijos interesus, bei politinių partijų ir aukštų valstybės pareigūnų požiūrį į karininkijos siūlymus.

Archyvinių šaltinių grupei taip pat priskyrėme teisinio pobūdžio dokumentus reglamentuojančius civilinės ir karinės valdžios santykius t.y. įstatymus ir Vyriausybės nutarimus bei jų projektus, teisinių dokumentų rengimo nurodymus, lydinčiuosius raštus, priedašus ir komentarus su pastabomis, įvairių teisinių dokumentų rengimo komisijų posėdžių protokolus. Šiuose dokumentuose itin aiškiai atsiskleidė Prezidento, Ministro pirmininko, Krašto apsaugos ministro, kariuomenės vadų ir kitų politikų požiūris civilinės ir karinės valdžios santykių sureguliuojamą valstybėje, kariuomenės subordinaciją ir jos vadovybės pavaldumą. Teisės aktų projektų juodraščiai puikiai atspindi ir jų parengimui įtaką dariusių politinių jėgų ir karinės valdžios interesus, leidžia aiškiau identifikuoti jų poziciją civilinės ir karinės valdžios santykių sureguliuojimo klausimais.

Antrąją istorinių šaltinių grupę, kuria itin plačiai naudotasi tyrinėjat civilinės ir karinės valdžios santykius sudaro publikuotieji šaltiniai. Ši šaltinių kategorija daugiausiai susijusi su karininkijos vaidmeniu Lietuvos užsienio politikoje. Tyrinėjant karininkijos vaidmenį Lietuvos ir Lenkijos santykiuose gausiai naudotasi A. Kasparavičiaus ir Pavelo Liberos sudarytu dokumentų rinkiniu apie Lietuvos ir Lenkijos diplomatinis santykius 1938 – 1940 m.¹¹⁵. Minėtas dokumentų rinkinys buvo naudingas nagrinėjant Lenkijos karo atašė plk. L. Mitkievičiaus ir Lietuvos kariuomenės elito,

¹¹² Petro Šniukštos baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap.58, b.41614/3

¹¹³ Petro Kubiliūno baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap.58, b.38357/3

¹¹⁴ Vlodo Skorupskio baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap.58, b.37872/3

¹¹⁵ A. Kasparavičius, P. Libera, Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938 – 1940 metais, Vilnius, 2013;

pirmiausiai kariuomenės vado gen. S. Raštikio ir štabo viršininko gen. J. Černiaus požiūrį į Lietuvos ir Lenkijos diplomatinius ir karinius santykius bei augančią įtampą Europoje artėjant Antrajam pasauliniam karui.

Politinės nuotaikas kariuomenėje bei karininkų požiūrį į vidaus politikos procesus 1939 – 1940 m. itin nuodugniai fiksavo sovietų pasiuntinys Kaune Nikolajus Pozdniakovas bei karo atašė Ivanas Korotkichas, kurių pranešimai į Maskvą paskelbti dokumentų rinkinyje.¹¹⁶

Paskutiniams tarpukario Lietuvos gyvenimo metams bei valstybės okupacijai nagrinėti, itin pasitarnavo Algirdo Jakubčionio, Stasio Knezio ir Arūno Streikaus parengtas dokumentų rinkinys „Okupacija ir aneksija: pirmoji sovietinė okupacija“.¹¹⁷ Lietuvos ir Sovietų Sąjungos santykiai, Raudonosios armijos kareivių dingimo klausimus tyrinėti padėjo dokumentų rinkinys „Lietuvos okupacija ir aneksija 1939 – 1940 m.“¹¹⁸

Analizuojant kariuomenės vadovybės laikyseną 1938 m. – 1940 m. ultimatumų laikotarpiu, plačiai naudotasi išeivijos politologo ir istoriko T. Remeikio parengtais dokumentų rinkiniais, kuriose publikuojama vakarų valstybių archyvoje ir Lietuvos diplomatinėse pasiuntinybėse, pirmiausiai JAV, Didžiojoje Britanijoje, Vokietijoje bei Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje Kaune parengti diplomatinio pobūdžio dokumentai.¹¹⁹ Svarbiu publikuotu šaltiniu, apibūdinusiu karinių perversmų sąlygotą karininkijos fragmentaciją, tapo K. Škirpos parengtas Lietuvos kariuomenės vystymo planas, kurį „Karo archyvo“ žurnale paskelbė J. Vaičenonis.¹²⁰ Tyrinėti 1934 m. birželio 7 d. perversmo priežastis itin padėjo G. Rudžio paskelbti,

¹¹⁶ СССР и Литва в годы Второй мировой войны. Том II: Литва в политике СССР и в международных отношениях (август 1939 – сентябрь 1945 г.г.) Сборник документов [Составители: А. Каспаравичюс, Ч. Лауринавичюс. Н. С. Лебедева], Vilnius, 2012

¹¹⁷ A. Jakubčionis, S. Knezys, A. Streikus, *Okupacija ir aneksija: pirmoji sovietinė okupacija*, Vilnius, 2006

¹¹⁸ *Lietuvos okupacija ir aneksija 1939 – 1940*, dokumentų rinkinys, Vilnius, 1993.

¹¹⁹ Lietuvos Respublikos užsienio politika. dokumentai (1939), sud. T. Remeikis, R. Kuncienė, Vilnius, 2012; Lietuvos Respublikos užsienio politika dokumentai 1939 – 1940, t. II, sud. T. Remeikis, Vilnius, 2009;

¹²⁰ J. Vaičenonis, Lietuvos kariuomenės vyriausiojo štabo viršininko plk. K. Škirpos Lietuvos kariuomenės vystymo planas, *Karo archyvas*, t. XXI, 2007, p. 316 - 418

kariuomenės vyriausiojo štabo viršininko gen. P. Kubiliūno malonės prašymai.¹²¹

Trečiąją istorinių šaltinių grupę sudaro periodinė spauda, kurią pagal leidėjų pobūdį galime suskirstyti į politinių partijų leidinius bei kariuomenės leidžiamus žurnalus ir laikraščius. Tarp karinių žurnalų labiausiai naudotasi žurnalais skirtais kariams ir karininkams, t. y. “Kariškių žodis”, “Karys”, “Kardas” ir “Atspindžiai”. Dėl Vyriausybės draudimo karininkams ir kariams dalyvauti politiniuose veiklose, minėtuose leidiniuose politinio pobūdžio straipsnių pavyko aptikti tik Nepriklausomybės kovų bei demokratinio periodo pradžioje. Taip par reikia paminėti, kad karinėje spaudoje, kariuomenės politinė nuomonė buvo reiškiamą publikacijų autoriams prisidengiant slapyvardžiais.

Tačiau karinėje periodinėje spaudoje aptikome daug detalių karininkų biografijų, kariuomenės kūrimosi, Nepriklausomybės kovų metu vykusių mūšių aprašymų ir jų dalyvių atsiminimų. Itin svarbiu šaltiniu šiame tyrime tapo išseivijoje leistas “Kario” žurnalas, kuriame buvo publikuoti atsiminimai ir poleminių pobūdžio tekstai, padėjo patikslinti atskirų karininkų politines pažiūras. Nagrinėjant kariuomenės organizavimo klausimą ypatingai pasitarnavo karo mokslų draugijos leidžiamas žurnalas “Mūsų žinynas” ir “Karo archyvas”, kuriose be istorinių straipsnių aptikome Lietuvos ir užsienio karininkų parengtų analitinių straipsnių apie kariuomenės vadovybės įstatymus, civilinės ir karinės valdžios sureguliuojimo tvarką, karininkijos profesionalizacijos ir drausmės klausimus vakarų Europos šalyse. Kariuomenės veiklą reglamentuojantys teisės aktai, kuriais remiantis buvo tiriamas teisinis kariuomenės sureguliuojimas buvo skelbiami “Vyriausybės žinių” laikraštyje.

Politinių partijų požiūris į kariuomenę, bei simpatijos kai kuriems kariuomenės daliniams bei jų vadams disertacijoje atskleidžiamas remiantis partijų leidžiamais laikraščiais. Pirmiausiai reikėtų paminėti valstybės oficiozinę spaudą “Lietuvos” ir “Lietuvos aido” laikraščius, bei politinių partijų leidžiamus leidinius, tautininkų “Tautos vairą”, “Lietuvį” ir “Skeveldrą”, socialistų liaudininkų “Darbą”, “Lietuvos ūkininką”, o vėliau valstiečių liaudininkų “Lietuvos žinias”, krikščionių demokratų partijos

¹²¹ G. Rudis, generolo Petro Kubiliūno malonės prašymai (1934 - 1937), Lietuvos istorijos metraštis, 1997 metai, 1998, p.300 - 330

leistus “Tiesos kardą”, “Laisvę”, “Rytą” ir “XX amžių”, socialdemokratų partijos “Socialdemokrata”.

Politinių partijų spauda padėjo atskleisti politinių jėgų požiūrį į kariuomenę, jos finansavimo ir komplektavimo klausimus, paramą arba kritiką atskiriems aukštiems karininkams ir jų teikiamiems pasiūlymams. Remiantis politinių partijų spauda taip pat pavyko nustatyti Seimo rinkimuose dalyvaujančių karininkų tapatybę bei jų partinę priklausomybę. Bene daugiausiai politinio pobūdžio informacijos susijusios su kariuomene, periodinėje spaudoje buvo skelbiama Nepriklausomybės kovų ir Steigiamojo Seimo darbo laikotarpiu, vėliau tokio pobūdžio straipsnių ima mažėti, o įsigalėjus spaudos cenzūrai jie visai išnyksta. Politinių partijų nuomonės skelbimas spaudoje padėjo šio tyrimo autoriui identifikuoti politikuojančius karininkus bei sujungti jų reiškiamą politinę nuomonę su politinės partijos pozicija, taip pat nustatyti takoskyras, įtampas ir konfliktus tarp skirtingų, politikoje veikiančių karininkų grupių. Karininkai, publikavę politinio pobūdžio tekstus spaudoje gana dažnai pasirašydavo slapyvardžiais, o tai tapo viena iš didžiausių kliūčių neleidusių tyrimo metu komplikavusių darbą su periodine spauda.

Ketvirtąją disertacijoje naudotų istorinių šaltinių grupe tapo tarpukario Lietuvos politinių ir karinių veikėjų atsiminimai. Po Antrojo pasaulinio karo atsiminimus parašė ir išspausdino nemažai Lietuvos kariuomenėje tarnavusių asmenų. Tarp jų reikia išskirti brg. gen. Stasį Raštikį¹²², brg. gen. Kazį Musteikį¹²³, plk. Konstantiną Žuką¹²⁴, div. gen. Vincą Vitkauską¹²⁵, plk. Kazį Škirpą¹²⁶, plk. Vaclovą Šliogerį¹²⁷, plk. V. Grigaliūną Glovackį¹²⁸, plk. ltn. Juozą Listopadskį¹²⁹, plk. Vladą

¹²² S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, t.I, Vilnius, 1990; S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, t. II, Vilnius, 1990, S. Raštikis, *Įvykiai ir žmonės*, t. III, Vilnius, 1996; S. Raštikis, *Lietuvos likimo keliais*, t. IV, Kaunas, 1996;

¹²³ K. Musteikis, *Prisiminimų fragmentai*, Vilnius, 1989

¹²⁴ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį: žmogaus ir kario atsiminimai: medžiaga istorikams*, Chicago, 1959

¹²⁵ V. Vitkauskas, *Raštai*, Vilnius, 1998

¹²⁶ K. Škirpa, *Lietuvos Nepriklausomybės sutemos: atsiminimai ir dokumentai*, Vilnius, 1996

¹²⁷ V. Šliogeris, *A. Smetona – žmogus ir valstybininkas*, Cleveland, 1966

¹²⁸ V. Grigaliūnas Glovackis, *Atsiminimai*, II – III d., Vilnius, 2018. Šiuos atsiminimai spaudoje buvo išspausdinti tik 2018 m. kuomet šis tyrimas ėjo link pabaigos, todėl disertacijoje naudojamas V. Grigaliūno Glovackio atsiminimų

Skorupskį¹³⁰, plk. Motiejų Karašką¹³¹, plk. Joną Petruitį¹³², kpt. Stasį Asevičių¹³³, gen. Albertą Nieselį¹³⁴. Karo lakūnus kpt. Joną Pyragių¹³⁵, Joną Vaičeliūną¹³⁶, kpt. Antaną Navaitį¹³⁷, plk. Alfonsą Birontą¹³⁸, plk. Antaną Šovą¹³⁹, kpt. Antaną Macelį¹⁴⁰ bei kareivius ir puskarininkius: psk. Stepas Jakubicką¹⁴¹, eil. Antaną Šukį¹⁴², eil. S. Butkų.¹⁴³

Analizuojant karininkų atsiminimus tenka pastebėti, kad juose itin menkai užsimenama apie karininkų dalyvavimą perversmuose ar politiniuose procesuose, dažniausiai ši tema atsiminimuose lieka nutylėta arba pateikiamos tik politikų ir karininkų konfliktų detalės. Kritiškai analizuoti išeivijoje išleistus atsiminimus itin padėjo išeivijoje leidžimo „Kario“ žurnalo puslapiuose pasirodžiusi karininkų ir bendražygių nuomonė apie politinius įvykius tarpukario Lietuvoje ir buvusių kolegų išeivijoje leidžiamus atsiminimus.

Gana daug karininkų atsiminimų buvo publikuota dar tarpukario Lietuvoje, žinoma jie labiausiai atspindi kariuomenės kūrimosi procesą ir Nepriklausomybės kovas, jų tekstai kupini pergalingo patoso, tačiau iš šių atsiminimų reikėtų paminėti plk. Juozo Laurinaičio¹⁴⁴, plk. Stasio

rankraštis, šio tyrimo autoriaus aptiktas Pasaulio lietuvių archyve (toliau PLA), f.14545, Čikagoje.

¹²⁹ J. Listopadskis, *Laisvės ir vergovės metai*, Vilnius, 1993

¹³⁰ V. Skorupskis, *Drąsa laimėjimo pagrindas*, Kaunas, 1936; V. Skorupskis, *Le Ressurrection d'un Peuple*, Paris, 1931

¹³¹ M. Karaška, *Gyvenimo sukūriuose: atsiminimai 1901 – 1951*, Čikaga, 1951

¹³² J. Petraitis, *Mūsų žygiai*, t.I, Kaunas 1935; J. Petraitis, *Mūsų žygiai*, t. II, Kaunas, 1937

¹³³ S. Asevičius, *Praeitin atsigėžus*, Kaunas, 1993

¹³⁴ A. Niesselis, *Vokiečių išsikraustymas iš Baltijos kraštų memuarai*, Kaunas, 1938

¹³⁵ J. Pyragius, *Kovosiu kol gyvas*, Kaunas, 1993

¹³⁶ J. Vaičeliūnas, *Tėvynės sargyboje*, Ontario, 1955

¹³⁷ A. Navaitis, *Šimtmčio skrydis karo lakūno atsiminimai*, Vilnius, 2017

¹³⁸ A. Birontas, *Lietuvą bermontininkams užpuolus*, Kaunas, 1934

¹³⁹ A. Šova, *Savanoris visam gyvenimui*, Kaunas, 2004

¹⁴⁰ A. Macelis, *Atsiminimai*, Vilnius, 2014

¹⁴¹ S. Jakubickas, *Dienos įvykių sukūriuose 1915 – 1986*, Toronas, 1986

¹⁴² A. Šukys, *Du mediniai ir trys geležiniai kryžiai*, Londonas, 1964

¹⁴³ S. Butkus, *Vyrai Gedimino kalne*, Šiauliai, 2017

¹⁴⁴ J. Laurinaitis, Lietuviai kariai antrojoje Rusijos revoliucijoje 1917 – 1918 m, *Karo archyvas*, t. 1, 1925, p.233 - 268

Zaskevičiaus¹⁴⁵, plk. Petro Gužo¹⁴⁶, plk. Balio Giedraičio¹⁴⁷ plk. Vytauto Steponaičio¹⁴⁸, plk. Mykolo Velykio¹⁴⁹ ir gen. Jurgio Kubiliaus¹⁵⁰ memuarus, kuriuose atskleidžiamos kariuomenės kūrimosi politinės peripetijos. Greta karininkijos atsiminimų, nemažai informacijos apie „Geležinio vilko“ organizacijos veiklą bei įtampas ir fragmentaciją karininkijos gretose aptinkame kontržvalgybos viršininko Jono Polovinsko¹⁵¹ ir buvusio VSD ypatingojo skyriaus viršininko Albino Čiuoderio¹⁵² atsiminimuose.

Svarbų vaidmenį tyrime vaidino ir politinių veikėjų atsiminimai, kuriuose apie karininkų politikavimą šnekama itin atvirai, tarp šių šaltinių reikia išskirti karijų politinių jėgų atstovų Kazio Griniaus¹⁵³ ir Stepono Kairio¹⁵⁴ atsiminimus. Juose įvardinami ir politikavimu kaltinami tautininkams artimi karininkai, žinoma, tam didžiausios įtakos turėjo Nepriklausomybės kovų metu vykęs konfliktas tarp karijų politinių jėgų ir karininkijos, bei 1926 m. gruodžio 17 d. perversmas, nušalinęs kairiuosius nuo valdžios. Dešiniųjų politinių jėgų atstovų Augustino Voldemaro¹⁵⁵, Mykolo Krupavičiaus¹⁵⁶, Justino Staugaičio¹⁵⁷ ir diplomatų Vaclovo Sidzikausko¹⁵⁸, Petro Klimo¹⁵⁹, Rapolo Skipičio¹⁶⁰ atsiminimuose apie karininkijos politikavimą tarpukaryje užsimenama itin kukliai.

¹⁴⁵ S. Zaskevičius, Nepriklausomybės aušros prieblandose, *Karo archyvas*, t.5, p. 183 - 198

¹⁴⁶ P. Gužas, Atsiminimai iš Kauno komendantūros darbų 1919 m. sausio - kovo mėnesį, *Karo archyvas*, t. 1, p.192 - 204

¹⁴⁷ B. Giedraitis, Gardino atsiminimai, *Karo archyvas*, t.3, p.24 - 31

¹⁴⁸ V. Steponaitis, Vytautas Steponaitis, Ginkluotų jėgų klausimas Valstybės Taryboje, *Karo archyvas*, t.3, 1926, p. 3 - 23

¹⁴⁹ M. Velykis, Iš nesenos praeities, *Mūsų žinynas*, nr.12, 1923, p.78 - 93

¹⁵⁰ J. Kubilius, Atsiminimai iš pirmųjų kariuomenės kūrimosi dienų, *Mūsų žinynas*, t.5, 1923, p. 93 - 100

¹⁵¹ J. Budrys, *Atsiminimai: kontržvalgyba Lietuvoje*, Brooklyn, 1967

¹⁵² A. Anušauskas, *Prezidento žvalgas: du gyvenimai*, Vilnius, 2018

¹⁵³ K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys III – IV*, Vilnius, 2016

¹⁵⁴ S. Kairys, *Tau Lietuva*, Boston, 1964

¹⁵⁵ A. Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius, 1990

¹⁵⁶ M. Krupavičius, *Atsiminimai*, Vilnius, 2006

¹⁵⁷ J. Staugaitis, *Mano atsiminimai*, Vilnius, 2006

¹⁵⁸ V. Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatijos paraštėse*, Vilnius, 1994

¹⁵⁹ P. Klimas, *Iš mano atsiminimų*, Vilnius, 1990

¹⁶⁰ R. Skipitis, *Nepriklausomą Lietuvą statant*, Chicago, 1961

Prie atsiminimų kategorijos taip pat priskiriame ir egodokumentus, dažniausiai nepublikuotus atsiminimus, jų juodraščius bei korespondenciją. Tarp šių dokumentų reikia paminėti Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraščių fonduose rastus buvusio Krašto apsaugos ministro gen. S. Dirmeikio kalbas ir jų juodraščius¹⁶¹ ir kpt. Vytauto Steponaičio¹⁶² fonde rastus dokumentus liudijančius kariuomenės susikūrimo procesą.

Gausios ir istorikų dar nenaudotos bei į Lietuvos istoriografiją neįvestos medžiagos pavyko aptikto Pasaulio lietuvių archyve Čikagoje. Tarp šiame archyve surastų istorinių šaltinių derėtų išskirti gen. S. Dirmanto¹⁶³ kruopščiai rinktą statistinę medžiagą apie tarpukario Lietuvos kariuomenę, bei jo susirašinėjimą su JAV gyvenančius buvusiais tarpukario Lietuvos karininkais brg. gen. Jonu Černiumi, brg. gen. S. Raštikiu, plk. Povilu Plechavičiumi. Šių karininkų laiškuose buvo diskutuojama tarpukario Lietuvos karininkijos politinės orientacijos klausimais, atskleidžiami karininkijos ryšiai su politikais, diskutuojama apie išeivijos spaudoje pasirodžiusius straipsnius istorine tematika. Gen. S. Dirmeikio fonde pavyko rasti 9 pėstininkų pulko vado pavaduotojo plk. ltn. Mato Naujoko atsiminimų rankraštį apie 9 pėstininkų pulko (toliau PP) žygį į Kudirkos Naumiestį 1940 m. birželio 15 d.¹⁶⁴ Šiame šaltinyje aprašytais įvykiais padėjo detaliau išnagrinėti karininkijos veiksmus valstybės okupacijos išvakarėse.

Prie Pasaulio lietuvių archyve rastų egodokumentų reikia priskirti Juozo Jakšto¹⁶⁵ fonde surastus laiškus ir straipsnių rankraščius apie policijos veiksmus ginant Prezidentūrą 1934 m. birželio 7 d. pučo metu. Šiuose šaltiniuose nuodugniai išanalizuotos perversmininkų ir A. Smetonos politinės pozicijos pučo metu, sudarė sąlygas patikslinti istoriografijoje įsitvirtinusių duomenis. Atsiliepimus apie brg. gen. K. Musteikio atsiminimus aptikome išeivijos istoriko Vytenio Statkaus fonde¹⁶⁶, nemažai

¹⁶¹ Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, retų knygų ir rankraščių skyrius, f.62 (gen. S. Dirmanto fondas), b.16

¹⁶² Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, retų knygų ir rankraščių skyrius f.181 (plk. ltn. Vytauto Steponaičio fondas), b.25, b.220, b.255

¹⁶³ Pasaulio lietuvių archyvas (toliau PLA), f. 173 S. Dirmanto fondas.

¹⁶⁴ Plk. ltn. Mato Naujoko atsiminimai, PLA f.173, dežė nr.1, b.11, 1.1 - 8

¹⁶⁵ PLA, f. 202, Juozo Jakšto fondas.

¹⁶⁶ PLA, f. 355, Vytenio Statkaus fondas

asmeninio pobūdžio informacijos apie įtampas karininkijos gretose randame ir gen. Miko Reklaičio¹⁶⁷ fonde saugojamoje generolo korespondencijoje.

Nemažai istorinės medžiagos apie A. Voldemaro, „Geležinį vilko“ organizacijos ir slaptosios karininkų sąjungos veiklą, aptikome Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyriuje saugomame A. Voldemaro fonde¹⁶⁸. Šiame fonde aptikta korespondencija liudija itin artimus aviacijos karininkų ir ministro pirmininko santykius bei leidžia rekonstruoti po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo vykusį kariuomenės valymo procesą, nustatyti pagrindinius jo iniciatorius bei vykdytojus. Mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyriuje saugomi Petro Leono¹⁶⁹ atsiminimai, pasitarnavo atskleidžiant įtemptus socialdemokratų ir socialistų liaudininkų bei karininkijos santykius 1919 m. vasarą.

Apie kairiųjų politinių partijų ir karininkijos santykius bei tarp jų tvyrojusią įtampą atsiskleidžia Zigmo Toliušio¹⁷⁰ ir Andriaus Valucko¹⁷¹ fonduose aptikti šaltiniai, kurie saugojami Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje. Z. Toliušio asmeniniai užrašai padėjo nustatyti valstiečiams liaudininkams palankius, su valstiečių liaudininkų partija ryšius palaikčius karininkus. Nemažai informacijos apie Antrojo pasaulinio karo pradžią ir karininkijos nuotaikas 1939 – 1940 m. radome toje pačioje bibliotekoje saugojamame plk. Vaclovo Šliogerio fonde¹⁷².

Karininkijos vaidmenį ir santykius su M. Sleževičiaus vadovaujamomis II ir IV Vyriausybėmis nagrinėti padėjo Lietuvos istorijos instituto bibliotekoje rankraščių fonde saugojamas 2 PP vado plk. V. Grigaliūno Glovackio susirašinėjimas su M. Krupavičiumi XX a.¹⁷³ Lietuvos ypatingajame archyve saugomas istoriko Zenono Ivinskio dienoraštis, padėjo atskleisti 1940 m. pavasarį vyravusias nuotaikas kariuomenėje bei atsargos karininkų rengto perversmo detales.¹⁷⁴ Taigi

¹⁶⁷ PLA, f.139163 Miko Reklaičio fondas

¹⁶⁸ A. Voldemaro fondas, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, rankraščių skyrius (toliau LMA RS), f.171, b.71, b.75, b.76, b.78, b. 205,

¹⁶⁹ P. Leono fondas, LMA RS, f.117, b.1080

¹⁷⁰ Z. Toliušio fondas, Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius (toliau VUB RS), f. 87, b.28

¹⁷¹ A. Valucko fondas, VUB RS, f.257, b.216

¹⁷² V. Šliogerio fondas, VUB RS, f.251, b.3

¹⁷³ M. Krupavičiaus fondas, Lietuvos istorijos instituto bibliotekos rankraščių skyrius (toliau LIIB RS), f.54, b.35.

¹⁷⁴ Zenono Ivinskio dienoraštis, LYA, f.3377, ap.55, b.240

plati ir įvairaus pobūdžio istorinių šaltinių bazė sudaro sąlyga nagrinėti civilinės ir karinės valdžios santykius tarpukario Lietuvoje

1. KARININKIJOS POLITINIS VAIDMUO VALSTYBĖS ATKŪRIMO PROCESE 1918 – 1922 m.

1.1 Karininkijos įtaka Lietuvos kariuomenės sukūrimui

Lietuvos karininkijos aktyvų įsitraukimą į valstybės kuriamąjį darbą reikėtų sieti su karininkijos politine veikla ir tautinių dalinių formavimosi procesu prasidėjusiu Rusijoje po 1917 m. vasario revoliucijos, kuomet pradėjus irti drausmei Rusijos kariuomenėje, atsirado galimybė tautiškai susipratusiems kariams lietuviams, galvojusiems apie valstybės atkūrimą ir atsiskyrimą nuo Rusijos¹⁷⁵ pareikšti politinę nuomonę, iškelti nepriklausomybės reikalavimą ir pradėti veikti jos realizavimo kryptimi. Pirmiausiai Nepriklausomybės siekį liudijantys pareiškimai buvo padaryti Sibiro pulke, XII armijos ir vakarų frontuose įvykusių lietuvių karių susirinkimuose, V, VI, IX armijose bei V ir XXIV korpuse tarnavusių lietuvių karių gretose¹⁷⁶. Kiek vėliau nuo politinės minties buvo pereita prie organizuoto veiksmo, 1917 m. gegužės 25 d. Petrograde vykusiame visos Rusijos lietuvių karių suvažiavime, kuriame dalyvavo 88 delegatai atstovaujantys 16.000 lietuvių karių tarnaujančių Rusijos imperijos kariuomenėje, pareiškė, kad Lietuva turi būti laisva ir demokratinė Respublika, kurios valdymo formą nuspręs Lietuvos Steigiamasis susirinkimas.¹⁷⁷ Suvažiavimo metu buvo įsteigta lietuvių karių sąjunga, kurios svarbiausiu tikslu buvo rūpinamasis „bendrais politikos ir visuomenės reikalais, kovoti dėl laisvos Lietuvos demokratinės Respublikos, šviestis ir gerinti moralines bei materialines lietuvių karių gyvenimo sąlygas“.¹⁷⁸ Taigi Lietuvos karininkija, kaip tautinė ir profesinė grupė po Rusijos revoliucijos pradėjo rūpintis politiniais Lietuvos nepriklausomybės reikalais ir šiam įgyvendinti tikslui įkūrė organizaciją, o kad jos balsas būtų plačiau girdimas, pradėjo leisti „Lietuvių balso“, „Vado“, „Naujosios Lietuvos“¹⁷⁹ laikraščius.

¹⁷⁵ V. Statkus, *Lietuvos Ginkluotosios pajėgos 1918 – 1940 m.*, Čikaga, 1986, p. 22

¹⁷⁶ Ten pat,

¹⁷⁷ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918 – 1920 m.*, Vilnius, 1998, p. 26 - 27

¹⁷⁸ Ten pat,

¹⁷⁹ J. Laurinaitis, *Lietuviai kariai antrojoje Rusijos revoliucijoje 1917 – 1918 m.*, *Karo archyvas*, t. 1, 1925, p.233

Karininkijos išitraukimą į aktyvius politinius procesus liudija ne tik politinio pobūdžio organizacijos įkūrimas ir laikraščių leidyba, tačiau ir politiniams reiškiniams būdinga ir karininkijos gretose pasireiškusios ideologinė poliarizacija. Pirmojo Lietuvos karių suvažiavimo metu įvyko jo dalyvių skilimas į socialistus ir demokratų, šios grupės paskelbė skirtingas politines rezoliucijas, o dalis suvažiavimo dalyvių, kaip politinių partijų frakcijų atstovai dalyvavo ir Rusijos lietuvių seime.¹⁸⁰ Be to reikėtų pridurti, kad karininkų socialistinė srovė, kaip ir mūsų minėta demokratinė srovė, taip pat leido politinio turinio „Socialdemokrato“, „Tiesos“, „Kareivio socialisto“ laikraščius¹⁸¹. Taigi nepriklausomybės deklaracijų skelbimas, politinio turinio laikraščių leidimas, bei politinių tikslų sąjūdžio sukūrimas reiškia, kad Lietuvos karininkiją galime traktuoti kaip profesiniu pagrindu susiformavusią politinę grupę, dalyvavusią valstybės kuriamajame darbe, kitaip tariant karininkija pamažu ėmė įsiliesti politinį elitą kūrusį Nepriklausomos Lietuvos valstybę.

Nepaisant karininkų ir politikų tikslo sukurti Nepriklausomą Lietuvos valstybę, pamažu ėmėsi susikirsti skirtingi politikų ir karininkų interesai dėl kariuomenės kūrimo. Pirmą kartą jie ryškiau susidūrė formuojantis Lietuvos kariuomenei ir tautiniams daliniams 1917 – 1918 m., kuomet karininkija reiškė norą kuo greičiau sukurti kariuomenę, o politikai, dėl įvairių priežasčių delsė arba nekreipė dėmesio į karininkų siūlymus. Pasak kpt. K. Škirpos, mintis kurti tautinius karinius dalinius Rusijos imperijoje, nusižiūrėjus į latvių pavyzdį buvo kilusi dar 1915 m. kpt. K. Škirpa, karinių dalinių nesukūrimo priežastimi laikė politikų ryžtingumo ir nepasitikėjimo karininkais stoką.¹⁸² Kaip žinia, 1917 m. Rusijos imperijoje buvo suformuoti lietuvių tautiniai kariniai daliniai: atskiras lietuvių batalionas Vitebske, Rovne, Vytauto didžiojo lietuvių batalionas Sibire, dragūnų divizionas Valke, 226 lietuvių lauko ligoninė Ungėnuose,¹⁸³ kuriuose susitelkė apie 5000 lietuvių karių.¹⁸⁴ 1918 m. pradžioje šiuos dalinius

¹⁸⁰ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918 – 1920 m.*, Vilnius, 1998, p. 26 - 27

¹⁸¹ J. Laurinaitis, *Lietuviai kariai antrojoje Rusijos revoliucijoje 1917 – 1918 m.*, *Karo archyvas*, t. 1, 1925, p.233

¹⁸² K. Škirpa, *Kariuomenės kūrimosi pirmosios pastangos ir pirmosios kliūtys*, *Mūsų žinynas*, nr. 11 – 12, 1938, p.702

¹⁸³ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918 – 1920 m.*, Vilnius, 1998, p. 32 - 59

¹⁸⁴ V. Steponaitis, *Kariuomenės organizavimo klausimas valstybės Tarybos laikais*, *Mūsų žinynas*, nr. 11, 1923, p.307

bolševikų valdžia nuginklavo ir neleido jiems organizuotai grįžti į Lietuvą, todėl tautiniuose daliniuose susibūrusios karininkijos viltys sukurti kariuomenę nukrypo į Vilniuje veikusią Valstybės Tarybą.

Šiuo tikslu į Vilnių buvo pasiūsta advokato Liudo Noreikos vadovaujama delegacija, kurią sudarė kpt. K. Škirpa ir kpt. J. Variakojis. Kovo 21 d. kpt. K. Škirpa informavo valstybės Tarybą apie tautinių dalinių sukūrimą ir padėtį Rusijoje bei pasiūlė Valstybės Tarybai neatidėliojant pradėti kariuomenės organizavimo darbą, kadangi Rusijoje susitelkusių lietuvių karininkų užtenka vienos divizijos kadrui.¹⁸⁵ Šis veiksmas liudija karininkijos interesą, kuo greičiau kurti karines pajėgas, tačiau politinės valdžios reakcijos nesulaukta. Po mėnesio, balandžio 25 d. kpt. K. Škirpa įteikė valstybės Tarybai dar vieną siūlymą organizuoti Lietuvos kariuomenę ir steigiamos divizijos projektą, kurio turinyje buvo plačiai svarstomos tarptautinės politinės aplinkybės, Didžiųjų valstybių politika bei apibūdinama galima kariuomenės struktūra.¹⁸⁶ Šio veiksmo buvo imtasi siekiant dar kartą pamėginti įtikinti Valstybės Tarybą kurti kariuomenę, po pirmojo kreipimosi nesulaukus dėmesio. Šįkart buvo kur kas geriau pasiruošta, kadangi buvo parengtas divizijos projektas ir paaiškintos jos steigimo politinės aplinkybės, tačiau Valstybės Tarybos dėmesio ir šis projektas nesulaukė. Trečiąjį kartą kariuomenės klausimą kpt. K. Škirpa iškėlė 1918 m. birželio 8 d., prašydamas Valstybės Tarybos prezidiumo susirūpinti lietuvių bataliono perkėlimu iš Ukrainos.¹⁸⁷ Tačiau kpt. K. Škirpos siūlymai didesnio Tarybos dėmesio ir vėl nesulaukė. Nors karininkų pasiūlymai organizuoti kariuomenę Valstybės Tarybos dėmesio nesulaukė, vis dėl to 1919 m. birželį plk. Jurgis Kubilius buvo paskirtas registruoti į Lietuvą grįžtančius karo belaisvius ir pradėjo slapta registruoti iš Rusijos grįžtančius karininkus bei karius norinčius tarnauti Lietuvos kariuomenėje.¹⁸⁸ Taip karininkija aktyviai prašiusi Valstybės Tarybos sukurti kariuomenę, negavusi tam pritarimo, savarankiškai ėmė telkti asmenis norinčius tarnauti Lietuvos kariuomenėje, kadangi politikai, t.y.

¹⁸⁵ K. Škirpa, *Kariuomenės kūrimosi pirmosios pastangos ir pirmosios kliūtys*, Mūsų žinynas, nr. 11 – 12, 1938, p.702

¹⁸⁶ V. Steponaitis, Kariuomenės organizavimo klausimas valstybės Tarybos laikais, *Mūsų žinynas*, nr. 11, 1923, p.307

¹⁸⁷ K. Škirpos kreipimasis, 1918 m. birželio 18 d, LCVA f.929, ap.6, b.1, l 34

¹⁸⁸ K. Ališauskas, *Kovos dėl Nepriklausomybės 1918 – 1920*, t.I, Čikaga, 1972, p.49

Valstybės Tarybos nariai delsė, tačiau toks delsimas turėjo racionalių priežasčių.

Valstybės Taryboje, kariuomenės klausimas buvo keliamas vangiai, iki X Tarybos sesijos vykusios 1918 m. lapkričio mėnesį, buvo svarstomas tik milicijos steigimo klausimas.¹⁸⁹ Delsimo kurti kariuomenę priežastimi kpt. K. Škirpa įvardino baimę, kad vokiečiai mobilizuos susikūrusią Lietuvos kariuomenę,¹⁹⁰ tačiau svarbiausia priežastimi reikėtų laikyti vokiečių draudimą organizuoti karines pajėgas. Vis dėl to rudeniop kariuomenės steigimo klausimas pradėtas svarstyti Valstybės Taryboje, lapkričio 1 d. Tarybos posėdyje jį išėlė, krikščionis demokratas Elizėjus Draugelis, jis kalbėjo, kad vokiečiams traukiantis ir norint iš krašto išsivežti viską, neįmanoma pasipriešinti, kadangi nėra organizuotos apsaugos, todėl E. Draugelis pareiškė nepasitikėjimą Apsaugos komisija.¹⁹¹ Matome, kad kariuomenės klausimas valstybės Taryboje iškilo padiktuotas besiklostančių politinių ir karinių aplinkybių. Atsakydamas į E. Draugelio kaltinimus, Apsaugos komisijos pirmininkas Stasys Šilingas, pasiūlė suskirstyti Lietuvą į 12 apsaugos sričių, o jas įsteigti šalia Tarybos organizuojamų miestų ir apskričių komitetų. Galiausiai valstybės Tarybos Prezidiumas nutarė organizuoti valstybės apsaugos pajėgas ir asignuoti 1.500 000 markių apsaugos organizacijos reikalams, bei skubinti „aficierių“ ir kareivių grįžimą¹⁹². Apsaugos komisija pradėjo darbą, ėmė kviesti karininkus, rengti kariuomenės organizavimo planą, įsteigė 1 PP, o jo vadu paskyrė plk. V. Grigaliūną Glovackį.¹⁹³ Kariuomenės kuriamasis darbas šįkart jau inspiruotas politinių aplinkybių pajudėjo iš mirties taško, tačiau A. Voldemarui suformavus Vyriausybę vėl sustojo.

Pirmojo Ministro primininko pozicija kariuomenės klausimu Lietuvos historiografijoje yra ne kartą apibūdinta, pasak jo „karo mes su nieko nevedam ir nė vienas iš mūsų kaimynų, - vokiečių, lenkų, ukrainų, rusų ir latvių neturi pamato ant mūsų užpuldinėti. Tai gi didelių spėkų rubežiams

¹⁸⁹ V. Steponaitis, Ginkluotų jėgų klausimas Valstybės Taryboje, *Karo archyvas*, t.3, 1926, p.10

¹⁹⁰ K. Škirpa, Kariuomenės kūrimosi pirmosios pastangos ir pirmosios kliūtys, *Mūsų žinynas*, nr. 11 – 12, 1938, p.719

¹⁹¹ V. Steponaitis, Ginkluotų jėgų klausimas Valstybės Taryboje, *Karo archyvas*, t.3, 1926, p.10

¹⁹² Ten pat, p. 13

¹⁹³ V. Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918 – 1920*, t. I, Čikaga, 1972, p.51

saugoti mus ir neprireiks. Bet kaip anksčiau yra pasakyta, sargyba reikalinga, kad mūsų valstybėn nesibrautų vagčium, kas neturi teisės mūsų kraštan atvykti.“¹⁹⁴ A. Voldemaro delsimą kurti kariuomenę reikėtų sieti su jo politine orientacija į Antantę, jis manė, kad tarptautinis pripažinimas yra daug svarbesnis, kadangi garantavo valstybės saugumą.¹⁹⁵

Tuo tarpu karininkų nuotaikos buvo priešiškos A. Voldemaro geopolitinėms idėjoms, jų nusistatymas buvo aiškus - kurti kariuomenę.¹⁹⁶ Matydami A. Voldemaro delsimą organizuoti kariuomenę, karininkai nerimavo bei susirinkdavo pasitarti, ką reikės daryti bolševikams prisiartinus¹⁹⁷, galiausiai lapkričio 21 d. jie pareikalavo Ministrą pirmininką „neatidėliotinai organizuoti kariuomenę ir įsteigti naujokams registruoti būrius“¹⁹⁸. Sekančią dieną, po reikalavimo pareiškimo, lapkričio 23 d. buvo paskelbtas įsakymas Krašto apsaugos ministerijai, kuriuo įsteigta Apsaugos taryba, paskirtas Apsaugos ministerijos štabo viršininkas ir pirmojo pėstininkų pulko vadas. A. Voldemaras iš vienos pusės pasidavė karininkų spaudimui, tačiau iš kitos pusės laviravo norėdamas išlaikyti savo užsienio politikos liniją, todėl Krašto apsaugos viceministru paskyrė baltgudį gen. Konstantiną Kondratovičių. Pastarojo paskyrimą galėjo įtakos turėti tai, kad A. Voldemaras mėgino atsiremti į antibolševikiškai nustikeisusius karininkus ir laikė juo patikimesniais nei grįžę iš revoliuciją išgyvenusios Rusijos. Pastarojo paskyrimu, lietuviai karininkai buvo itin nepatenkinti, todėl reikalavo jį atleisti¹⁹⁹. Karininkija kaltino A. Voldemarą užsikrėtus gražiais Jungtinių Amerikos valstijų Prezidento Vilsono obalsiais.²⁰⁰ Jų nuomone, A. Voldemaro globojami rusų karininkai galėjo plėtotis ir augti Lietuvos kariuomenėje. Rusų karininkai išvedė lietuvių karininkus iš

¹⁹⁴ G. Rudis, Augustinas Voldemaras – nemokėjęs pralaimėti politikas, *Lietuvos Respublikos Ministrai pirmininkai*, sud. R. Čepas, Vilnius, 1997, p.22

¹⁹⁵ Ten pat, p.23

¹⁹⁶ K. Skučas, Septyneriems metams sukakus, *Kardas*, 1925 m, Nr. 22, p.2

¹⁹⁷ J. Kubilius, Atsiminimai iš pirmųjų kariuomenės kūrimosi dienų, *Mūsų žinynas*, t.5, 1923, p.422

¹⁹⁸ V. Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918 – 1920*, Čikaga, 1972, p.51

¹⁹⁹ J. Kubilius, Atsiminimai iš pirmųjų kariuomenės kūrimosi dienų, *Mūsų žinynas*, t.5, 1923, p.422

²⁰⁰ M. Velykis, Iš nesenos praeities, *Mūsų žinynas*, nr.12, 1923, p.490

kariuomenės kūrimo vagos, pastarieji užmiršo ir apie kariuomenės organizaciją, ir apie savanorių rinkimą.²⁰¹

Paramą karininkijos pozicijai ėmė remti krikščionys demokratai, pirmiausiai Valstybės Tarybos nariai Aleksandras Stulginskis ir Voldemaras Černeckis. Lapkričio 28 d. A. Stulginskis priekaištavo A. Voldemarui dėl kariuomenės steigimo, jo nuomone daug laiko prarasta kariuomenei kurti, kviečiami karininkai rusai, kuriais nepasitiki karininkai lietuviai²⁰². Atsakydamas į kaltinimus A. Voldemaras nušvietė keletą aspektų, pirmiausiai pabrėžė pastangas kreiptis į Antantės valstybes, pasižymėjo Vokietijos kariuomenės nepatikimumą, taip pat pabrėžė, kad kuriama Lietuvos kariuomenė turi būti ištikima, kad tai darbas negreitas, be to kariuomenė neturi kelti pavojaus.²⁰³ Ministras Pirmininkas kaltino lietuvius karininkus, kad jų tarpe nėra gerų organizatorių, kad netinkami jų parengti kariuomenės projektai, jis manė, kad kariuomenės kūrimo darbe be neapseisime be svetimtaučių ir gyre gen. K. Kondratovičių²⁰⁴ bei teigė, kad į kariuomenę bus imami prūsų bei vokiečių karininkai.²⁰⁵

Tačiau karininkiją aktyviai rėmė krikščionys demokratai, kurie neatlyžo ir gruodžio 2 d. Vyriausybės neveiklumą ir prastą darbą Krašto organizavimo srityje pabrėžė Voldemaras Černeckis. Pastarojo nuomone, gen. K. Kondratovičiaus netinka karo tarnybai, jis teigė, kad reikia nepamiršti lietuvių, kurie neturi karinių laipsnių, tačiau yra atsidavę savo tėvynei. Vileišis reikalavo A. Voldemaro labiau pasitikėti visuomene. A. Voldemaras atsakinėjo į Tarybos kaltinimus, jog organizuojant kariuomenę be disciplinos gresia bolševizacijos ir anarchijos pavojus. Jo nuomone „košimas“ yra būtinas, bei kaltino Vyriausybę, kad dėl gen. K. Kondratovičiaus vadovaujasi gandais. A. Voldemarą kariuomenės kūrimo priešininku laikė ir Mykolas Krupavičius. Jis kritikavo A. Voldemaro sprendimą, kariuomenės organizavimą pavesti gen. K. Kondratovičiui, piktinosi, kad lietuviškas kadrąs traktuojamas, „to paties ruso, kuris lietuvių

²⁰¹ V. Grigaliūnas Glovackis, Mano atsiminimai, *Mūsų žinynas*, nr.5, 1923, p.434

²⁰² *Lietuvos valstybės Tarybos protokolai 1917 – 1918*, sud. A. Eidintas, Vilnius, 1991, p.412

²⁰³ Vytautas Steponaitis, Ginkluotų jėgų klausimas Valstybės Taryboje, *Karo archyvas*, t.3, 1926, p. 16 - 17

²⁰⁴ Ten pat

²⁰⁵ A. Eidintas, *Aleksandras Stulginskis ir jo epocha*, Vilnius, 2014, p.83

niekino caro laikais“.²⁰⁶ Taigi pirmosiomis kariuomenės kūrimosi dienomis krikščionys demokratai aktyviai rėmė karininkijos poziciją kariuomenės kūrimosi klausimu. Reikėtų pastebėti, kad kelių mėnesių delsimą organizuoti kariuomenę pripažino ir pats A. Voldemaras.²⁰⁷ Pirmosios Vyriausybės pastangas organizuoti kariuomenę, istorikas V. Leščius apibūdino taip „Lietuvos laikinoji Vyriausybė stovėjo tartum tuščiam lauke“²⁰⁸.

Kariuomenės kūrimo klausimą ir kartu A. Voldemaro bei karininkų konfliktą išsprendė ne kiek karininkijos ir krikdėmų pozicija, tačiau A. Smetonos ir A. Voldemaro pasitraukimas iš Vilniaus artėjant Raudonajai armija ir įvykusi Vyriausybės krizė, kuri sudarė sąlygas pasireikšti karininkijos aktyvumui. 1918 m. gruodžio mėnesio pabaigoje, prie Vilniaus artėjant Raudonajai Armijai valstybės kuriamasis darbas atsidūrė pavojuje, kilo Vyriausybės krizė, gruodžio 20 d. premjeras A. Voldemaras ir finansų ministras M. Yčas išvyko į Berlyną, kitą dieną jų keliais pasiekė Valstybės Tarybos pirmininkas A. Smetona.²⁰⁹ A. Voldemarui išvykus, Krašto apsaugos viceministras gen. K. Kondratovičius tęsė savo politiką ir ragino Vilniuje susitelkusius karininkus persikelti Gardiną.²¹⁰ Šių įvykių akivaizdoje lietuvių karininkija, pasak plk. V. Grigaliūno Glovackio „pasijuto išduota“²¹¹ ir ėmėsi aktyviai veikti. Pirmiausiai karininkija informavo Vyriausybę, kad nesutinkanti paklusti gen. K. Kondratovičiui ir atsisakė keltis į Gardiną, taip pat pareikalavo, kad pastarasis pasišalintų iš viceministro posto, karininkija taip pat nesutiko nei su S. Šilingo, nei su Jono Aukštuolaičio kandidatūra į diktatorių, tačiau galiausiai karininkija sutiko kpt. K. Škirpos pasiūlyta M. Sleževičiaus kandidatūra, kuriai karininkija išreiškė pasitikėjimą. Kaip matome iš šių įvykių, karininkija buvo aktyvus veikėjas kilus Vyriausybės krizei, kadangi ji realizavo nuo pat 1918 m. pradžios turėtą interesą sukurti kariuomenę, į jos nuomonę buvo atsižvelgta skiriant ministrą pirmininką M. Sleževičių.

²⁰⁶ M. Krupavičius, *Atsiminimai*, Vilnius, 2006, p.330

²⁰⁷ A. Voldemaras, *Raštai 90 metų sukakčiai paminėti*, Čikaga, 1973, p.220

²⁰⁸ V. Leščius, *Nepriklausomybės kovos 1918 – 1920 m.*, Vilnius, 1992, p.23

²⁰⁹ A. Eidintas, *Lietuvos Respublikos prezidentai*, Vilnius, 1991, p.37

²¹⁰ K. Ališauskas, *Nepriklausomybės kovos 1918 - 1920*, Čikaga, 1972, p.60 - 61

²¹¹ V. Grigaliūnas Glovackis, Pirmasis karininkijos sukilimas prieš vyriausybę: trys diktatoriai ir kas toliau?, *Santarvė*, 1955, nr.3 – 4, p. 206

1918 m. gruodžio 24 d. Lietuvoje buvo suformuota M. Sleževičiaus vadovaujama koalinė Vyriausybė, Krašto apsaugos ministru paskirtas plk. Mykolas Velykis, o gruodžio 29 d. Vyriausybė išleido atsisaukimą į tautą ir paragino visuomenę stoti savanoriais į Krašto apsaugą bei ėmė formuoti 1 ir 2 – aji pėstininkų pulkus.²¹² Po M. Sleževičiaus vadovaujamos koalinės Vyriausybės veiksmų, kariuomenės skaičius pradėjo augti ir sausio mėnesio pradžioje pasiekė 3000 karių.²¹³ Kiek vėliau buvo paskelbta buvusių carinės Rusijos karininkų mobilizacija, sausio 25 d. buvo įsteigta Karo mokykla, vasario 13 d. mobilizuoti 1897 m. ir 1898 m. gimę jaunuoliai²¹⁴ Pasak Petro Klimo, „tai buvo jau reali mūsų kariuomenės formacija“²¹⁵. Taigi kariuomenės procesas esmingai pajudėjo M. Sleževičiui suformavus koalinę Vyriausybę. Kaip teigia Alfredas Erichas Sennas valstietiškos partijos atrodė pajėgesnės kontroliuoti maištingąjį kaimą, nei Pažangos partija, kurią sudarė nepalaikoma plačių masių inteligentija.²¹⁶

Taigi M. Sleževičiaus Vyriausybė stabilizavo politinę padėtį valstybėje ir perėmė iniciatyvą ne tik kariuomenės, tačiau ir valstybės kuriamajame darbe. Kaip matome, karininkija nuo pat 1917 m. veikė kaip politinė jėga turėjusi interesą sukurti kariuomenę ir jį nuolat reiškusi politiniais siūlymais Valstybės Tarybai, bei nesitaikiusi jų interesams priešingo, A. Voldemaro paskirto Krašto apsaugos viceministro gen. K. Kondrotovičiaus atžvilgiu. Tenka pastebėti, kad dėl krikščionių demokratų reikštos paramos karininkijai, kariuomenės kūrimo klausimu ir A. Voldemaro politikos kritikos užsimezgė karininkų ir krikščionių demokratų partijos simpatijos, kurios itin išryškėjo ir turėjo įtakos M. Sleževičiaus Vyriausybių ir Valstybės Tarybos santykiams.

1.2 Pozicijų išsiskyrimas kariuomenėje II valstybės konferencijos metu

1919 m. sausio 16 – 23 d. Kaune įvyko II Lietuvos valstybės konferencija, kurioje išryškėjo skirtingos kairiųjų ir dešiniųjų politinės pozicijos. Kairieji norėdami sustiprinti politines pozicijas siekė perrinkti Valstybės Tarybą, o dešinieji norėjo, kad Vyriausybė paklustų Tarybos

²¹² K. Ališauskas, *Nepriklausomybės kovos 1918 - 1920, Čikaga*, 1972, p.65

²¹³ Ten pat

²¹⁴ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918 – 1920*, Vilnius, 1992, p.59

²¹⁵ P. Klimas, *Iš mano atsiminimų*, Vilnius, 1990, p. 176

²¹⁶ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918 – 1920*, Vilnius, 1992, p.59

sprendimams²¹⁷, todėl kova tarp šių politinių jėgų pirmaisiais 1919 m. mėnesiais buvo itin ryški ir į tarpusavio kovas įtraukusi besikuriančią Lietuvos kariuomenę. Konferencijos dalyviai pirmosiomis jos darbo dienomis išklaušę Valstybės Tarybos vicepirmininko J. Staugaičio ir ministro pirmininko M. Sleževičius pranešimus, paskelbė skirtingas rezoliucijas Valstybės Tarybos ir Laikinosios Vyriausybės atžvilgiu. Krikščionių demokratų, Santaros ir Tautos Pažangos partijų frakcijos išreiškė palaikymą ir pasitikėjimą Valstybės Taryba, o socialistų demokratų liaudininkų frakcija pareiškė nepritarimą Valstybės Tarybos darbams, todėl dešiniųjų partijų daugumos balsais konferencijoje buvo priimta krikdėmų pasiūlyta rezoliucija,²¹⁸ o tai reiškė, kad susiklosčiusi politinė konjunktūra Valstybės Tarybos ir ministrų kabineto varžybose privertė kairiuosius atsakyti prieš konferenciją keltų intencijų ir stūmė M. Sleževičiaus Vyriausybę bendradarbiavimo su Valstybės Taryba ir Laikinosios konstitucijos laikymosi kryptimi.

Paskelbus konferencijos rezoliuciją į politines diskusijas įsitraukė kariuomenė, 2 Pėstininkų pulkas (toliau PP) išreiškė palaikymą konferencijos metu priimtai rezoliucijai ir stojo dešiniųjų politinių partijų pusėn. Pulko vado plk. V. Grigaliūno – Glovackio nurodymu prie valstybės teatro atžygiavo plk. lt. Prano Kauno vadovaujama karių kuopa, kurios atstovai eil. Kazys Pašys ir eil. Juozas Steikūnas pasveikino konferencijos dalyvius bei pareiškė, jog nori „atstovų nutarimus paremti jėga“²¹⁹. Šiuo žingsniu plk. V. Grigaliūnas Glovackis parodė, kad 2 PP stoja konferencijos bei jos nutarimų pusėn ir laiko ją valstybės suverenu²²⁰, įsitraukia į Valstybės Tarybos ir Laikinosios Vyriausybės politines varžytuves palaikydamas pirmąją pusę. Toks 2 PP vado žingsnis neliko be atsako, prie valstybės teatro, kuriame vyko konferencijos posėdžiai, atskubėjo Kauno komendantūros kuopa, vadovaujama kpt. K. Škirpos ir pareiškė, kad suverenu laiko Laikinąją Vyriausybę bei pagrasino 2 PP kariams, kad šie yra tik „politikų patarėjai ir jeigu neklausysią būsią

²¹⁷ *Lietuvos istorija, Nepriklausomybė 1918 – 1940*, t.X, d.1, D. Blažytė – Baužienė, E. Gimžauskas, Č. Laurinavičius, D. Mačiulis, G. Rudis, A. Svarauskas, J. Vaičėnionis, Vilnius, 2013, p. 138

²¹⁸ *Antroji valstybės konferencija*, Kaunas, 1919, p. 23 - 26

²¹⁹ Ten pat

²²⁰ V. Grigaliūno Glovackio laiškas M. Krupavičiui, 1956 gruodžio 17 d., LIIB RS f.54 – 35, l.1

išvaikyti.²²¹ Toks kariuomenės įsitraukimas į politinius ginčus skirtingose politiniuose flanguose ėmė grėsti kariuomenės susiskaldymu, kadangi vienas karinis dalinys parėmė Valstybės Tarybos, o kitas Laikinosios Vyriausybės politines pozicijas.

Karinių dalinių vadų pozicija į Lietuvą veržiantis bolševikų pulkams tapo svarbiu veiksniu Valstybės Tarybos ir Laikinosios Vyriausybės politinėje kovoje ir padarė įtaką abiejų politinių jėgų atstovams. Pasak Valstybės Tarybos vicepirmininko J. Staugaičio, būtent 2 PP veiksmai pakėlė dešiniojo konferencijos sparno ūpą ir gerai nuteikė vadinamųjų nepartinių daugumą²²², kurie balsavimo metu pasisakė už Valstybės Tarybos siūlomą rezoliuciją. Visiškai kitaip 2 PP karių nuomonė paveikė M. Sleževičių, susidūręs su politiniu Valstybės Tarybos ir 2 PP spaudimu jis buvo priverstas sumažinti ambicijas ir laikytis nuosaikesnės pozicijos Valstybės Tarybos atžvilgiu ir atsisakyti nuo reikalavimo Valstybės Tarybos Prezidiumui vykdyti tik Prezidento funkcijas ir nesikišti į vykdomosios valdžios darbą. Apie tai, kad kariuomenės dalinių vadų veiksmai turėjo įtakos politikams, galime spręsti iš sausio 19 d. Vyriausybės posėdžio protokole užfiksuotų politikų diskusijų, kuriuose teigiama, kad priimant politinius sprendimus buvo atsižvelgta į tai, kaip „krisis atsilies į apsaugos darbą“²²³. Kabineto posėdyje M. Sleževičius kalbėjo „jeigu iširtų koalicijos kabinetas, tai dalis karininkų, bijodama, kad kariuomenė pateks į kitas rankas, nepasidarytų Baltąją gvardiją ir nepasitrauktų nuo darbo“. Tai rodo, kad premjeras puikiai suprato, jog į Lietuvą žygiuojant bolševikų pulkams ir iširus Lietuvos kariuomenei nebus jėgos galinčios apginti ir ginklu paremti Lietuvos valstybės kuriamąjį darbą, todėl priimant politinius sprendimus būtina atsižvelgti į kariuomenės pareiškimus. Taigi matome, kad karininkų palinkėjimas „susitarti“ turėjo įtakos tolesnei M. Sleževičiaus politinei laikysenai „užmiršti partijų reikalus, nusileisti ir dirbti koaliciniame kabinete“²²⁴. Po šių įvykių buvo pasiektas susitarimas tarp Laikinosios Vyriausybės ir Valstybės Tarybos, kuris įgyvendintas papildžius

²²¹ Ten pat

²²² J. Staugaitis, *Mano atsiminimai*, Vilnius, 2006, p. 269

²²³ Ministrų Kabineto posėdžio protokolas, 1919 m. sausio 19 d. LCVA f. 384, ap. 2, b.361, l.229 - 231

²²⁴ Ministrų Kabineto posėdžio protokolas, 1919 m. sausio 24 d. LCVA f. 384, ap. 2, b.361, l.223 – 224

konstituciją, kad Laikinoji Vyriausybė gali leisti įstatymus neposėdžiaujant Valstybės Tarybai.²²⁵

1.3 Krikščionių demokratų partijos parama 2 PP vadui

Sunku pasakyti ar plk. V. Grigaliūnas Glovackis veikė inspiruotas Valstybės Tarybos atstovų ir dešiniųjų politinių jėgų ar veikė savo iniciatyva, tačiau kariuomenės ir ypatingai 2 PP kūrimosi procesas rodo, kad 2 PP vadas palaikė artimus santykius su Valstybės Taryba, o krikščionys demokratai 2 PP turėjo didelę įtaką. Valstybės Tarybos pasitikėjimą plk. V. Grigaliūnu Glovackiu rodo tai, kad 1918 m. spalio mėnesį Valstybės Taryba jį pakvietė tvirti pirmąjį Lietuvos kariuomenės dalinį - 1 PP²²⁶, kiek vėliau jam patikėjo organizuoti 2 PP Kaune, kurio kūrime plk. V. Grigaliūnui Glovackiui talkininkavo daugelis žymių krikščioniškų politinių organizacijų narių dr. Jurgis Alekna, S. Šilingas²²⁷, Saliamonas Banaitis, Pranas Dovydaitis, Pranciškus Karevičius ir M. Krupavičius,²²⁸ maža to, prie pulko organizavimo taip pat prisidėjo Kauno ateitininkai, kurie sudarė nemenką pulko kareivių dalį.²²⁹ Glaudų ryšį tarp 2 PP ir krikščionių demokratų partijos atskleidžia krikdemų spaudos puslapiai, štai 1919 m. gruodžio 6 d. pasveikinęs visą armiją, krikščionių demokratų partijos centro komitetas atskiru sveikinimu kreipėsi į 2 PP,²³⁰ kai kuriose „Tiesos kardo“ straipsniuose netgi buvo spausdinamos pulko žygius aukštinančios eilės.²³¹ A. Stulginskis laiške Juozui Purickiui teigė, kad „mūsų žmonės“ sudaro du trečdalius kariuomenėje tarnaujančių

²²⁵ V. Taryba ir L. Vyriausybė, *Lietuvos ūkininkas*, 1919 m. vasario 4 d, nr. 3, p.8

²²⁶ Lietuvos kariuomenės kūrėjų susirinkimo protokolas nr. 2, 1923 m. gegužės 28 d, LCVA f.930, ap.3, b.861, l. 120 - 121

²²⁷ V. Grigaliūnas Glovackis, *Mano atsiminimai*, Mūsų žinynas, 1923 m, nr. 15, p. 440

²²⁸ V. Grigaliūnas - Glovackis, *Atsiminimų rankraštis*, t.2, PLA, f. 14545, dėžė nr. 1, l. 13 - 14

²²⁹ V. Grigaliūnas - Glovackis, *Atsiminimų rankraštis*, t.2, PLA, f. 14545, dėžė nr. 1, l. 13 - 14, K. Skrupskelis, *Ateities draugai: ateitininkų istorija iki 1940 m*, Vilnius, 2010, p. 264 - 266; Ateitininkai, *Laisvė*, 1919 m. birželio 25, nr. 73, l.1, Ar taip? *Laisvė*, 1919 m. liepos 6 d, nr. 83, l.1

²³⁰ Veikiančioji armija Antro pulko vadui, *Laisvė*, 1919 m. gruodžio 6 d, nr.125, p.1

²³¹ Vadas, *Laisvė*, 1919 m. balandžio 25 d, nr. 24, p.1

kareivių.²³² Krikščionys demokratai bei Valstybės Taryba turėjo puikią platformą kariuomenėje, kuria galėjo išnaudoti politinės kovos lauke, taip pat reikėtų pridurti, kad tuo metu tai buvo gausiausias ir svarbiausias Lietuvos kariuomenės dalinys, 1919 m. vasario mėn. pradžioje pulke tarnavo 50 karininkų ir 1262 kareiviai²³³. Pasinaudoti 2 PP ir jo vado prielankumu Valstybės Tarybą ir dešiniausias politines jėgas skatino pirmosios Vyriausybės ir Valstybės Tarybos nesėkmė patirta kuriant kariuomenę 1918 m. pabaigoje bei dalies karininkijos simpatijos.

Supratęs turimą politinę galią ir turėdamas Valstybės Tarybos palaikymą, plk. V. Grigaliūnas Glovackis pradėjo dar aktyviau reikštis politiniame gyvenime. Jis pradėjo atvirai reikšti nepasitenkinimą Vyriausybe, be jos nurodymo ir žinios skelbti karo stovį ir formuoti karinius dalinius. Vasario mėnesio pradžioje jis mėgino nurodinėti Krašto apsaugos ministerijai kokią gynybos politiką vesti, ragino ministrą kuo greičiau susiremti su „didžiumiečiais“, sudaryti sąjungą su estais ir latviais bei tuo tikslu išsiųsti keturias 2 PP kuopas į Ukmergę ir Jonavą.²³⁴ Kritikuodamas Vyriausybės veiklą, plk. V. Grigaliūnas Glovackis ministrams Petriui Leonui ir Jonui Vileišiui žadėjo įkrestti „25 rykštes“.²³⁵ Nekreipdamas dėmesio į Laikinosios Vyriausybės vasario 7 d. paskelbtus ypatinguosius valstybės apsaugos įstatus, kuriuose nurodoma, kad karo stovį skelbia ir karo komendantus skiria ministrų kabinetas²³⁶ ir nelaukdamas kol bus įvestas karo stovis ir parengti karo lauko teismo įstatatai, 2 PP vadas savavališkai įsteigė karo lauko teismą bei įvykdė mirties bausmę Šajui Pitumui ir Izraeliui Dueliui.²³⁷ Jo nurodymu 2 PP mjr. Jonas Motiejus Valevičius vasario 2 d. Marijampolės apskrityje, neturėdamas

²³² A. Eidintas, *Aleksandras Stulginskis ir jo epocha*, Vilnius, 2014, p. 91

²³³ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918 – 1920 m.*, Vilnius, 1998, p.235

²³⁴ 2 PP vado raportas, 1919 m. sausio 30 d, LCVA f. 384, ap. 3, b.355, l. 14 - 15

²³⁵ Krašto apsaugos ministerijos Juridinio skyriaus viršininko pranešimas, 1919 m. vasario 19 d. LCVA f.384, ap.3, b.355, l. 23

²³⁶ Įsakymas Krašto apsaugos ministerijai, 1919 m. vasario 15 d. LCVA f. 384, ap.1, b.1, l.35 - 36

²³⁷ V. Grigaliūno Glovackio apkaltinamasis raštas, 1919 m. balandžio 21 d, LCVA f. 929, ap.1, b. 3, l. 4 - 9

įgaliojimų, paskelbė karo stovį, neteisėtai įsteigė karo lauko teisumą, bei teismo sprendimu sušaudė 6 plėšikus.²³⁸

Plk. V. Grigaliūno Glovackio savivaliavimas pradėjo kelti nerimą Laikinajai Vyriausybei, todėl ji perspėjo pulko vadą „nesiimti ant savęs priedermių sutvarkymo vidaus reikalų šalyje ir skirti komendantūras, kurios nepriklauso pulko vadui“²³⁹, o vasario 20 d. nutarė pašalinti plk. V. Grigaliūną Glovackį nuo vadovavimo 2 PP ir patraukti jį „tieson“²⁴⁰. Pats 2 PP vadas, savo elgesį teisingai „svetimos valstybės agentų“ šaudymu²⁴¹. Be abejo siekiant suprasti karinių dalinių vadų, kartu plk. V. Grigaliūno Glovackio veiksmus vykstant Nepriklausomybės kovoms, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad kariuomenė buvo kuriama vykstant intensyviai bolševikinei agitacijai. 1919 m. vasario 2 d. Vyriausybės posėdyje buvo konstatuota, kad bolševikai į Kauną siunčia agitatorius, kurių uždavinys sukelti sukilimą Kauno įguloje. Krašto apsaugos ministro nuomone, tuo metu keletyje apskričių buvo rengiamas bolševikų sukilimas²⁴². Todėl karinių dalinių vadai buvo suinteresuoti apsaugoti kariuomenę nuo bolševikinės agitacijos ir palaikyti drausmę kariniuose daliniuose. Tokiomis aplinkybėmis plk. V. Grigaliūnui Glovackiui ir Laikinajai Vyriausybei teko spręsti dilemą tarp siekio apsaugoti karinius dalinius nuo bolševikų agitacijos iš vienos pusės ir teisės viršenybės bei pastangų priversti karo vadus klausyti politinės valdžios iš kitos pusės. Visa tai sąlygojo skirtingų civilinės ir karinės valdžios interesų ir jėgų susidūrimą, kuri dar labiau įsiplieskė 1919 m. vasario ir kovo mėnesių sandūroje ir privertė atsistatydinti M. Sleževičiaus vadovaujamą Vyriausybę.

²³⁸ Suvalkų apygardos teismo pranešimas Teisingumo ministrui, 1919 m. vasario 3 d, LCVA f. 384, ap.3, b. 583, l.4; Marijampolės apskrities Teismo tardytojo pranešimas Krašto apsaugos ministerijai, 1919 m. balandžio 14 d, LCVA f. 384, ap.3, b. 583, l.13

²³⁹ J. Vaičėnionis, V. Rakutis, *Antrasis Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Algirdo pėstininkų pulkas*, Vilnius, 2014, p.49

²⁴⁰ Ministrų kabineto posėdis, 1919 m. vasario 20 d, LCVA f. 384, ap.2. b. 361, l. 192

²⁴¹ V. Grigaliūnas Glovackis, Už ką 2 – ojo pėst. Pulko vadas plk. V. Grigaliūnas Glovackis, 1919 kovo mėn. buvo laikinai atšauktas nuo pulko, straipsnio mašinraštis Draugo redakcijai, PLA, f. 14545, dėžė nr. 1, lapai nesunumeruoti.

²⁴² Ministrų kabineto posėdžio stengrama, 1919 m. vasario 3 d, LCVA f.923, ap. 1, b. 60, l. 209 – 210.

Tolesnė įvykių seka atskleidžia, kad nei viena pusė nebuvo linkusi nusileisti. Padėtis kariuomenėje ir kariuomenės vadų elgesys buvo svarstomas 1919 m. vasario 23 d. Vyriausybės posėdyje, kuriame išryškėjo kategoriškas M. Sleževičiaus siekis patraukti plk. V. Grigaliūną Glovackį dėl jo neteisėto elgesio. Ministras Pirmininkas taip pat manė, kad jeigu Vyriausybė nesugebės įgyvendinti šio įsakymo, turės pripažinti, kad neturi valdžios ir privalės pasitraukti.²⁴³ Principingos nuomonės laikėsi ir Teisingumo ministras Petras Leonas, kurio nuomone „Glovackio elgesys rodo sistemingą valdžios ignoravimą ir griovimą“²⁴⁴ plk. V. Grigaliūno Glovackio ir 2 PP veiksmus socialistai demokratai liaudininkai vertino, kaip krikščionių demokratų partijos instrumentą siekiant nuversti Laikinąją Vyriausybę²⁴⁵, taigi plk. V. Grigaliūno Glovackio nušalinimas tapo principiniu klausimu Valstybės Tarybos ir Laikinosios Vyriausybės kovoje ir galėjo lemti Vyriausybės išlikimą. Tuo tarpu krikščionys demokratai aktyviai gynė plk. V. Grigaliūno Glovackio veiksmus, o jų atstovai Vyriausybėje A. Stulginskis ir V. Černeckis dėl susidariusios padėties 2 PP kaltino Vyriausybę ir grasino, kad tokia situacija gali privesti prie „vienos kariuomenės dalies ėjimo prieš kitą“.²⁴⁶ Gynybinę poziciją plk. V. Grigaliūno Glovackio atžvilgiu užėmė ir krikščionių demokratų spauda, kuri aukštino 2 PP vado rūpestį kuriant kariuomenę ir paskelbiant karo stovį šalyje.²⁴⁷

Krikščionims demokratams ginant plk. V. Grigaliūną Glovackį Laikinoji Vyriausybė nutarė žengti dar vieną žingsnį ir pašalinti 2 PP vadą nuo vadovavimo pulkui, o šiam nepaklusus jį areštuoti²⁴⁸. Savarankiškai pasišalinti nuo vadovavimo pulkui plk. V. Grigaliūnas Glovackis nesutiko motyvuodamas tuo, kad esąs nekaltas ir apšmeižtas, kad esant sudėtingam metui negali palikti pulko, o turi jį organizuoti, aprengti, apginkluoti ir pažadėjo baigęs darbus perduoti pulką tinkamam įpėdiniui, galiausiai jis pabrėžė, kad nušalinti jį nuo pareigų gali tik Valstybės Tarybos

²⁴³ Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1919 m. vasario 23 d., LCVA f. 384, ap. 2, b.361, l.188 - 190

²⁴⁴ Ten pat

²⁴⁵ Vasario 16 d.!, *Lietuvos ūkininkas*, nr.5, 1919, p.2

²⁴⁶ Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1919 m. vasario 23 d., LCVA f. 384, ap. 2, b.361, l.188 - 190

²⁴⁷ Mūsų karininkų nuopelnai, *Tiesos kardas*, 1919 m. vasario 27 d, nr. 44, l.1

²⁴⁸ Ministrų kabineto nurodymas Krašto apsaugos ministerijai, 1919 m. vasario 23 d, LCVA f.384, ap.3, b. 355, l.24

Prezidiumas²⁴⁹. Reikia pabrėžti, kad plk. V. Grigaliūnas Glovackis veikė remiamas ne tik krikdemų spaudos, Valstybės Tarybos narių A. Stulginskio ir V. Černeckio, bet ir Valstybės Tarybos vicepirmininko J. Staugaičio²⁵⁰. Tačiau Vyriausybė neatlyžo ir laikėsi kietos pozicijos, kadangi tomis dienomis 2 PP vadas sirgo, vasario 24 d. Krašto apsaugos ministras nurodė jam vykti „gydytis“ į Raudonojo Kryžiaus ligoninę,²⁵¹ tačiau plk. V. Grigaliūnas Glovackis ministro įsakymo vėl nevykdė. Paklūsti Vyriausybės sprendimui 2 PP vadas sutiko tik po Krašto apsaugos ministro kreipimosi į J. Staugaitį. Pastarojo raginamas plk. V. Grigaliūno Glovackis pasitraukė nuo vadovavimo pulkui ir persikėlė gyventi į pulko kvartmistro Hermano Aronso butą Kaune²⁵². Taigi tarpininkaujant Valstybės Tarybos vicepirmininkui buvo pasiektas tam tikras kompromisas tarp 2 PP ir Vyriausybės, tačiau Vyriausybės tai netenkino ir prie H. Aronso buto, į kurį persikėlė plk. V. Grigaliūnas Glovackis, Vyriausybė pastatė Kauno komendantūros sargybą ir taip įgyvendino sprendimą areštuoti nepaklusnų 2 PP vadą.

Areštas ilgai netruko, kadangi 2 PP žvalgų komandos raiteliai, nuginklavo komendantūros sargybinių, išvadavo plk. V. Grigaliūną Glovackį iš H. Aronso buto ir pargabeno jį į pulką.²⁵³ Todėl įtampa Vyriausybės ir 2 PP santykiuose dar labiau išaugo ir dėl pulko vado nepaklusnumas bei Vyriausybės įstatymų ignoravimas virto atvirais, prieš Vyriausybės siūstus atstovus nukreiptais ginkluotais išpuoliais.

Krašto apsaugos ministro paskirtam naujam pulko vadui plk. Pranui Liatukui mėginant perimti vadovavimą pulkui, karininkai mjr. M. Valevičius ir Daugelis „svaidėsi revolveriu“, apšaukė Vyriausybės siūstus

²⁴⁹ J. Vaičenonis, V. Rakutis, *Antrasis Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Algirdo pėstininkų pulkas*, Vilnius, 2014, p. 51

²⁵⁰ Krašto apsaugos ministro raportas, 1919 m. vasario 28, LCVA f. 384, ap. 3, b. 43, l. 13

²⁵¹ Krašto apsaugos ministro įsakymas 2 pėstininkų pulko vadui, 1919 m. vasario 24 d, LCVA f. 384, ap. 3, b. 355, l. 31

²⁵² V. Grigaliūnas Glovackis, Už ką 2 – ojo pėst. Pulko vadas plk. V. Grigaliūnas Glovackis, 1919 kovo mėn. buvo laikinai atšauktas nuo pulko, straipsnio mašinraštis Draugo redakcijai, PLA, reg. nr. 14545, dėžė nr. 1, lapai nesunumeruoti.

²⁵³ J. Vaičeninis, V. Rakutis, *Antrasis Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Algirdo pėstininkų pulkas*, Vilnius, 2014, p. 51

karininkus „okupantų valdžia, šmugliautojais ir pardavikais“²⁵⁴. 2 PP karių veiksmai rodė, kad kariuomenės kontrolė išslydo iš Vyriausybės rankų ir galėjo grėsti rimta destrukcija ne tik kariuomenės gretose, valstybės vidaus politikos lauke. Įkaitusią situaciją ėmė gesinti krikščionys demokratai turintys įtaką 2 PP. Panemunės klebonijoje įvykusiose derybose E. Draugelis, J. Staugaitis ir pažangietis S. Šilingas²⁵⁵ įtikino plk. V. Grigaliūną Glovackį palikti pulką. Valstybės Tarybos Prezidiumui garantavus pastarojo neliečiamybę, plk. Grigaliūnas Glovackis apsigyveno krikščionio demokrato E. Draugelio vadovaujamoje Karo ligonėje Kaune.²⁵⁶

Situaciją buvo suvaldyta tik iš dalies, kadangi 1919 m. kovo 8 d. laikinasis 2 PP vadas plk. S. Šalkauskis irgi atsisakė paklusti Krašto apsaugos ministro įsakymui perduoti vadovimą pulkui plk. P. Liatukui, motyvuodamas tuo, kad Valstybės Tarybos Prezidiumas įsakė „nevykdyti jokio krašto apsaugos ministro įsakymo“²⁵⁷. Taigi pulko vado nepaklusnumas privedė prie to, kad paklusti Vyriausybei atsisakė ir daugiau 2 PP karininkų. Tai žinoma kėlė M. Sleževičiui klausimą dėl Vyriausybės gebėjimo valdyti karinę jėgą karo su bolševikais metu, kilusią krizę dar labiau aštrino tai, kad Valstybės Tarybos Prezidiumo nariai aktyviai gynė 2 PP vadą bei jame turimą įtaką, bei paskelbė Ypatinguosius valstybės apsaugos įstatus, kuriuose nurodė, jog teisė įvesti karo padėtį priklauso Valstybės Tarybai, bet karo komendantai turi veikti savo nuožiūra²⁵⁸. Šioje vietoje reikia paminėti, kad Valstybės Tarybos, o ne Vyriausybės požiūris į karo stovio įvedimą bei jo teisinį reguliavimą buvo palankesnis plk. V. Grigaliūnui Glovackiui, kadangi Taryba laikėsi požiūrio, kad ji įves karo stovį, ir duos daugiau laisvių karo komendantams teisti visus nusikaltėlius prieš valstybę, kitaip tariant Taryba žadėjo suteikti laisvesnes rankas karo vadams²⁵⁹, tuo tarpu Vyriausybė laikėsi požiūrio, kad šalį reikia valdyti

²⁵⁴ Karininko Vinco Gavelio raportas Krašto apsaugos ministrui, 1919 m. kovo 8 d, LCVA f.384, ap.3, b.355, l. 34

²⁵⁵ V. Grigaliūno Glovackio laiškas M. Krupavičiui, 1956 gruodžio 17 d., LIIB RS f.54 – 35, l.1- 4

²⁵⁶ V. Grigaliūnas - Glovackis, Atsiminimų rankraštis, t.2, PLA f. 14545, dėžė nr. 1, l. 31

²⁵⁷ Karininko P. Liatuko raportas Krašto apsaugos ministrui, 1920 m. kovo 8 d, LCVA f. 384, ap.3, b.43, l.12

²⁵⁸ R. Čepas, Ministras pirmininkas Mykolas Sleževičius, *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai*, sud. R. Čepas, Vilnius, 1997, p. 82

²⁵⁹ Iš netolimos praeities atsiminimų, *Tauta*, 1920 m. sausio 31 d, nr. 3, l.3

įstatymais labiau kišantis į komendantų veiklą, tokiu būdu apsaugant piliečius nuo netinkamų kariškių darbų.²⁶⁰ Kaip nurodoma Vyriausybės posėdžių protokoluose, šių pažiūrų skirtumas, kovo 5 d. Valstybės Tarybos paskelbti ypatingieji valstybės apsaugos įstatai ir 2 PP vado nepaklusnumas, premjero buvo įvardinti kaip nepasitikėjimas Vyriausybe²⁶¹ ir ji buvo priversta atsistatydinti.

Apibendrinami išanalizuotus istorinius duomenis galime teigti, kad 2 PP tapo politiniu instrumentu Valstybės Tarybos ir Laikinosios Vyriausybės politinėje kovoje, krikščionys demokratai išnaudojo turimą įtaką 2 PP, pasinaudojo plk. V. Grigaliūno Glovackio ir jo vadovaujamo pulko politiniu aktyvumu kaip spaudimo įrankiu Vyriausybei ir vertė M. Sleževičių pakeisti politinę poziciją Tarybos ir Vyriausybės konflikte. Būtent varžymasis dėl 2 PP paklusnumo ir pavaldumo tapo viena svarbiausių Antrosios Laikinosios Vyriausybės kritimo priežasčių.

Laimėjusi kovą dėl kariuomenės pavaldumo krikščionių demokratų partija ėmėsi pastangų ne tik, kad įtvirtinti išaugusią galią „de jure“, bet ir atriboti kariuomenę nuo politinių partijų įtakos, kad garantuoti jos vadovybės stabilumą ir paklusnumą, vykstant karui dėl valstybės nepriklausomybės. Tokį požiūrį liudija ministro pirmininko Prano Dovydaičio paskelbta trečiosios Vyriausybės deklaracija, kurioje teigiama, kad kariuomenės sutvarkymas yra svarbiausias kabineto darbas.²⁶² Tai padaryti buvo siekiama centralizuojant kariuomenės vadovybę, paskiriant Vyriausiąjį vadą ir suteikiant daugiau teisių kariškajai vadovybei²⁶³. Kariuomenės valdymo centralizaciją turėjo užtikrinti jos valdymo sutelkimas Respublikos Prezidento rankose, uždraudimas karininkams dalyvauti politinio pobūdžio veikloje bei aiškus kariuomenės ir politinės vadovybės santykių suregulavimas. Dėl šių priežasčių, 1919 m. balandžio 4 d. buvo pakoreguoti Lietuvos konstitucijos pamatiniai dėsniai, kurie panaikino Tarybos Prezidiumą bei įvedė Respublikos Prezidento institutą, kuriam buvo suteikta teisė savo žinioje laikyti Lietuvos kariuomenę, skirti

²⁶⁰ J. Vileišis, Dėl ko Min. Kabinetas atsistatydino, *Lietuvos ūkininkas*, 1919 m. kovo 13 d, nr. 8, l.3

²⁶¹ Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1919 m. kovo 12 d., LCVA f. 384, ap. 2, b.361, l.177

²⁶² *Tiesos kardas*, 1919 m. kovo 9 d, nr. 52, l. 1

²⁶³ Ten pat

vyriausią karo vadą ir aukštesnius kariuomenės valdininkus.²⁶⁴ Krašto apsaugos ministerijai buvo palikta tik mobilizacijos ir kariuomenės tiekimo klausimai, numatant, kad tiksliai jų santykius sureguliuos atskiras, specialiai tam sukurtas įstatymas.²⁶⁵ Siekiant sumažinti politinių partijų įtaką kariuomenei buvo apribotos politinės kariškių teisės, uždraudžiant jiems dalyvauti politinėje veikloje. Jiems buvo draudžiama priklausyti politinėms partijoms ir organizacijoms, rengti mitingus ir politinio pobūdžio susirinkimus, dalyvauti civilių žmonių rengiamuose mitinguose ir kitose susirinkimuose be vadovybės leidimo.²⁶⁶ Reikia pasakyti, kad pirmasis tokio pobūdžio įstatymo projektas buvo parengtas dar 1919 m. sausį, t. y. Laikinosios Vyriausybės ir Valstybės Tarybos konflikto priešaušryje, o tai dar kartą patvirtina, M. Sleževičiaus Vyriausybės požiūrį ir pastangas suvaldyti nepaklusnius karo vadus ir atriboti kariuomenę nuo politikos.²⁶⁷ Discipliną ir vadų autoritetą kariuomenėje turėjo sustiprinti karinių laipsnių įvedimas, kadangi Nepriklausomybės kūrimo pradžioje buvo nutarta atsisakyti karinių laipsnių, tačiau kilus problemų dėl 2 PP rodomo politinio aktyvumo, prieš šios idėjos vėl sugrįžta ir imta svarstyti galimybę įvesti karinius laipsnius.²⁶⁸ Tačiau nepaisant valdžios pastangų įvesti kariuomenėje drausmę ir teisinėms priemonėms apibrėžti vadovavimą jai, problemos su 2 PP vadu tęsėsi toliau, netgi naujoji Vyriausybė bei Prezidentas sunkiai galėjo atsilaikyti prieš 2 PP spaudimą.

1919 m. kovo 8 d. plk. V. Grigaliūnas Glovackis buvo areštuotas, kol jo darbus tirianti komisija pabaigs darbą.²⁶⁹ 1919 m. balandžio 4 d. 2 - ojo PP vadui buvo įteiktas kaltinamasis aktas, kuriuo jis kaltinamas vyresnybės įsakymų nevykdymu bei trukdymu, kitiems vykdyti savo pareigas.²⁷⁰ Tai reiškė, kad plk. V. Grigaliūnas Glovackis traukiamas baudžiamojon atsakomybėn dėl atsisakymo perduoti pulko vado pareigas

²⁶⁴ Lietuvos valstybės konstitucijos, sud. K. Valančius Vilnius, 1989, p. 7 - 13

²⁶⁵ Vyriausio karo vado paskyrimas, *Lietuva*, 1919 m. gegužės 7 d., nr. 95, l.1

²⁶⁶ Įstatymas draudžiantis kariškiams dalyvauti politikoje, 1919 m. kovo 27 d., LCVA f. 922, ap.1, b.42, l. 96

²⁶⁷ Įsakymo projektas, 1919 m. sausis, LCVA f. 923, ap.1, b.149, l.111

²⁶⁸ J. Šaulio raštas Krašto apsaugos ministrui, 1919 m. kovo 4 d, LNB RS f.255, b. 181, l. 5

²⁶⁹ Krašto apsaugos ministro įsakymas, 1919 m. kovo 8 d., LCVA, f. 384, ap. 3, b. 43, l. 45

²⁷⁰ Specialinės teismo teisinės komisijos kaltinamasis aktas, 1919 m. balandžio 4 d, LCVA, f. 929, ap 3, b.97 l. 1

plk. P. Liatukui. Nesutikdamas su jam pareikštais kaltinimais, 2 PP vadas kreipėsi į Valstybės Prezidentą Antaną Smetoną, prašydamas išgelbėti jį nuo politinio pobūdžio kaltinimų.²⁷¹ Paleisti pulko vadą reikalavo ir 2 PP kareiviai, Krašto apsaugos ministeriją pasiekė 2 - ojo PP karininkų ir kareivių pasirašytas raštas, kuriame reikalaujama sugrąžinti pulko vadą, pavesti jam vykdyti jo priedermes ir žygiuoti pirmyn į Vilnių.²⁷² Toks karininkų ir kareivių veiksmas neapsiėjo be krikščionių demokratų rankos ir šios partijos įtakos pulke, kaip prisimena kulkosvaidžių kuopos vadas kpt. Pranas Mačiulis, keliolika kareivių, gimnazistų ir šiaip sau vyrų, vienos politinės ideologijos su plk. V. Grigaliūnu Glovackiu, gal ir paskatintų iš partijos centro pradėjo smarkią agitaciją už pulko vado išlaisvinimą ir grąžinimą į pulko vadus.²⁷³ Galiausiai spaudimo valdžiai ėmėsi 2 PP kareiviai, 1919 m. gegužės 2 d. jie nužygiavo prie Prezidentūros ir pareikalavo A. Smetonos paleisti pulko vadą, Prezidentui dvejojant, kariai patys išlaisvino iš arešto Kauno Kauno karo ligoninėje plk. V. Grigaliūną Glovackį ir parsivedė jį į pulką²⁷⁴. Tai buvo jau antrasis pulko vado išlaisvinimas po arešto. Po trisdešimties metų, norėdamas pasididžiuoti šiuo įvykiu, plk. V. Grigaliūnas Glovackis jį pavadino „Kauno įgulos savanorių sukilimu“²⁷⁵. Po tokio pulko karininkų ir kareivių spaudimo, civilinei valdžiai neliko nieko kito, tik įteisinti susidariusią padėtį ir 1919 m. gegužės 3 d. Vyriausias karo vadas gen. Silvestras Žukauskas, remdamasis 261 kariško teismų įstatų straipsniu atidėjo plk. V. Grigaliūno Glovackio bylą ir paskyrė jį 2 - ojo PP vadu.²⁷⁶

Tokiomis aplinkybėmis dešinėsios politinės jėgos atsidėjo 2 - ojo PP vadui už politinį veikimą, numarino plk. V. Grigaliūnui Glovackui iškeltą bylą bei ilgiems metams laimėjo jo palankumą. Šioje vietoje reiktų pasakyti, kad dešinėsios politinės jėgos ne tik parodė palankumą 2 PP

²⁷¹ V. Grigaliūno. Glovackio pranešimas, 1919 m. balandžio mėn., LCVA, f. 929, ap. 3., b.97, l. 2

²⁷² II pėstininkų pulko kareivių ir karininkų raštas, 1919 m. kovo 21 d, LCVA f. 384, ap. 3. b.556, l. 7

²⁷³ J. Vaičėnionis, V. Rakutis, *Antrasis Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Algirdo pėstininkų pulkas*, Vilnius, 2014, p. 54 - 55

²⁷⁴ A. Šukys, *Du mediniai ir trys geležiniai kryžiai*, Londonas, 1964, p. 36

²⁷⁵ Grigaliūnas Glovackis, Kodėl mes sukilom prieš dvidešimt penkis metus, *Laikas*, nr. 57, 1951 liepos 20, p.3

²⁷⁶ Vyriausio kariuomenės vado įsakymas, 1919 m. gegužės 3 d, LCVA, f. 384, ap. 3, b. 4, l.10

vadui, tačiau suprasdamos, kad jo veiksmai gali kelti grėsmę politiniam stabilumui, kuris jaunai valstybei galėjo būti lemtingas vykstant kovoms su Raudonąja Armija, todėl linko patenkinti kariškių keliamus reikalavimus. Kartu tai reiškė dviprasmišką situaciją, viena vertus dešinėsios politinės jėgos skatino 2 PP išitraukimą į politiką Valstybės Tarybos pusėje, tačiau kita vertus tai dar labiau suaktyvino plk. V. Grigaliūno Glovackio ir jo vadovaujamo pulko veiksmus, kuriems galiausiai turėjo paklusti ir jo politiniai rėmėjai.

1.4 IV Vyriausybės ir karo vadovybės nesutarimai

Vienu svarbiausiųjų ketvirtojo ministrų kabineto politinės dienotvarkės klausimų buvo įtempti Vyriausybės santykiai su karinių dalinių vadais, kuriuos inspiravo ketvirtojo ministrų kabineto nariai – socialdemokratai, kadangi jų nariams bendradarbiavusiems su bolševikų valdžia pradėjo grėsti susidorojimo pavojus. Iš kitos pusės veikė ir tai, kad kariuomenės veiksnys buvo svarbus M. Sleževičiaus Vyriausybės atsistatydinimo faktorius, o tai galėjo formuoti neigiamą ministro pirmininko nuomonę kariuomenės atžvilgiu.

1919 m. gegužės 2 d. Ministrų Kabineto posėdyje socialdemokratas Steponas Kairys paviešino gautą skubų laišką apie Sedos komendantą plk. Povilo Plechavičiaus vykdomą terorą ir civilių šaudymą be teismo.²⁷⁷ Reikia pasakyti, kad plk. P. Plechavičius aktyviai kovodamas su bolševikais Mažeikių, Skuodo, Ylakių ir Židikų apylinkėse palietė ir socialistų liaudininkų demokratų atstovus, todėl socialdemokratams iškėlus šį klausimą ministrų kabinete jį palaikyti stėjo ir socialistų liaudininkų demokratų partija, „Lietuvos ūkininko“ laikraštyje pradėjusi skelbti straipsnius apie plk. P. Plechavičiaus veiklą nukreiptą prieš kairiąsias partijas Žemaitijos šiaurėje. Taip pat reikia pridurti, kad pasibaigus Nepriklausomybės kovoms Kauno apygardos teisme kairiųjų jėgų pastangomis jam buvo iškelta byla dėl jo veiklos Žemaitijoje 1919 m., kaltinimą byloje palaikė Pūrėnienė.²⁷⁸

²⁷⁷ V. Petronis, Neperkirstas Gordijo mazgas: valstybinės prievartos prieš visuomenę Lietuvoje genezė (1918 - 1921), *Lietuvos istorijos metraštis*, 2015 nr. 1, p.69 - 95

²⁷⁸ V. Jankauskas, Sedos apskrities komendantūros veikla 1918 – 1919, Seda, Žemaičių praeitis nr. 5, Vilnius, 1997, p. 205

„Lietuvos ūkininke“ buvo rašoma, kad plk. P. Plechavičiaus nurodymu Žemaičių Kalvarijoje įvykdytas ūkininkų kratas ieškant socialistų²⁷⁹, laikraščio „Darbo balsas“ platintojų,²⁸⁰ straipsniuose plk. P. Plechavičius buvo kaltinamas, kad neskyrė socialistų nuo bolševikų²⁸¹, kad Mažeikių kalėjime, nepaisant Teismo išteisinimo tebelaikė Vaclovą Vizgaudį.²⁸² Dar daugiau žibalo į tarp Vyriausybės ir karo vadų atsinaujanantį konfliktą įpylė Lietuvos kariuomenės veiksmai Panevėžio puolimo metu, kuomet mieste paskelbus karo stovį įvyko žydų pogromas bei žmonių šaudymas be teismo, o dėmesio centre vėl atsidarė Panevėžio operacijai vadovavęs plk. V. Grigaliūnas Glovackis.²⁸³ Tai buvo negeras signalas ministrui pirmininkui M. Sleževičiui.

Paskatintas socialdemokratų, puikiai prisimindamas, kad 2 PP ir jo vadas prisidėjo prie antrosios Vyriausybės griūties, bei laikydamasis nuostatos, kad karinių dalinių vadai turi būti griežtai kontroliuojami, M. Sleževičius sudarė komisiją Panevėžio įvykiams ištirti. Atlikusi tyrimą komisija konstatavo, kad plk. V. Grigaliūno Glovackio ir Panevėžio komendanto Frico Puzer Mulerio išleisti karo stovio įstatymai yra neteisėti ir prieštarauja valstybės teisės aktams. Komisijos nuomone dėl visų įvykių Panevėžyje turi būti pašalintas F. Puzer Muleris, o visi kiti įvykiuose dalyvavę asmenys privalo būti patraukti atsakomybėn. Siekiant išvengti tokių nesusipratimų ateityje buvo siūloma vyriausiam karo vadui išleisti įsakymus, kuriuose nurodyti, kaip turi elgtis karininkai ir kareiviai naujai atvaduotose kraštuose bei kreiptis į vyriausią karo vadą idant visi prasikalę asmenys būtų patraukti atsakomybėn.²⁸⁴ Vyriausybė pritarė komisijos išvadoms birželio 16 d.²⁸⁵, o jas įgyvendinti turėjo Vyriausias karo vadas gen. S. Žukauskas.

²⁷⁹ Adomas iš Rojaus, Žemaičių Kalvarija, *Lietuvos ūkininkas*, 1919 m. birželio 2 d, nr.17, l.6

²⁸⁰ Adomas iš Rojaus, Seda, *Lietuvos ūkininkas*, 1919 m. spalio 17 d, nr.34, l.5

²⁸¹ Adomas iš Rojaus, *Jaunimas tada ir dabar*, 1919 m. spalio 17 d. nr. 34, l. 1 - 2

²⁸² Adomas iš Rojaus, *Mažeikiai*, 1919 m. spalio 17 d. nr. 34, l. 6

²⁸³ V. Petronis, Neperkirstas Gordijo mazgas: valstybinės prievartos prieš visuomenę Lietuvoje genezė (1918 - 1921), *Lietuvos istorijos metraštis*, 2015, nr. 1, p.69 - 95

²⁸⁴ Vyriausiosios tardymo komisijos protokolas, 1919 m. birželio 15 d, LCVA f.923, ap.1, b.60, l.1- 3

²⁸⁵ Vyriausybės posėdžio protokolas, 1919 m. birželio 10 d, LCVA f.923, ap.1, b.24, l. 25 - 26

Kol tęsėsi komisijos tyrimas ir Vyriausybės svarstymai, Panevėžio rinktinė, vadovaujama plk. V. Grigaliūno Glovackio toliau puolė bolševikus Rokiškio, Subačiaus ir Daugpilio kryptimi, šio puolimo metu buvo sušaudyti socialdemokratai Faliksas Valiukas ir Jurgis Smolskis. Atsakomybė vėl krito ant mūsų jau minėtų veikėjų plk. V. Grigaliūno Glovackio ir F. Puzerio Mulerio pečių. Prie šio įvykio dar reikėtų pridėti tai, kad Kaune Karo komendantas laikinai sulaukė socialdemokratų Vladą Poželą ir Vaelovą Bielskį, o vykstant šiems įvykiams krikdemų „Laisvė“ pasisakė, kad pastarieji dėl dalyvavimo V. Kapsuko Vyriausybėje turėjo būti teisiami.²⁸⁶

Būtent dėl to socialdemokratams susidarė įspūdis, kad prieš juos nukreipta sisteminga karo vadų ir krikščionių demokratų partijos veikla ir sukėlė baimę dėl galimo susidorojimo su partijos nariais, todėl socialdemokratų atstovai Vyriausybėje buvo priversti iškelti kariuomenės veiksmų klausimą Vyriausybėje dar kartą, o S. Kairys ir Juozas Paknys dėl to netgi pasiūlė Vyriausybei pareikšti interpeliaciją Krašto apsaugos ministrui plk. Antanui Merkiui.²⁸⁷ Susidariusią padėtį grėsmingai vertino ne tik socialdemokratai, tačiau ir M. Sleževičius, kuris birželio 27 d. vykusiame posėdyje iškėlė klausimą, kodėl nevykdomi Ministrų Kabineto nutarimai, tame tarpe Vyriausybės sprendimai dėl plk. P. Plechavičiaus, plk. V. Grigaliūno Glovackio ir F. Puzerio Mulerio nušalinimo. Vyriausybės posėdyje kairiųjų partijų atstovai kariuomenės atžvilgiu pasisakė itin aštriai ir reikalavo priversti karo vadą vykdyti Vyriausybės nutarimus. Ypatingai piktinosi S. Kairys, kuris teigė, „kad kiekviena minutė yra brangi, nors ir Puzeris ir Plechavičius vis dar yra savo vietose <..> ir siūlė ieškoti priemonių suvaldyti, tam kas darosi kariuomenėje“²⁸⁸

Kiek nuosaikiau jį palaikė vidaus reikalų ministras Petras Leonas pareiškęs, kad nusikaltusieji vis tiek bus „patraukti tieson“²⁸⁹ M. Sleževičius atvirai karininkus pavadino „nusikaltėliais, kuriuos reikia nuteisti ir sušaudyti“.²⁹⁰ Konfliktas tarp kariuomenės vadovybės ir Vyriausybės vėl

²⁸⁶ V. Bičiūnas, Apie redaktoriaus, sandarius, piktadarius ir sutanais vaikščiojančius, *Laisvė*, 1919 m. birželio 21d, nr. 70, l. 1

²⁸⁷ S. Kairys, *Tau Lietuva*, Boston, 1964, p.318 - 319

²⁸⁸ Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1919 m. birželio 27 d, LCVA f. 923, ap.1, b. 24, l. 12

²⁸⁹ Ten pat

²⁹⁰ Ten pat

įsiplieskė. Krašto apsaugos ministras į kairiųjų pareikštą kritiką atsakinėjo, kad visi ministerijos įsakymai bus įvykdyti, o dešiniųjų partijų ministrai laikėsi savotiškos laukimo taktikos atsargiai paremdami Krašto apsaugos ministro plk. A. Merkio nuomonę. Remiantis šiais duomenimis galime prieiti išvados, kad dešiniosioms politinėms jėgoms karininkų veiksmai buvo palankūs ir jos laikėsi diplomatiniais terminais kalbant „palankaus neutralumo“ linijos karininkų atžvilgiu, o kairiesiems, tai pranašavo dar vieną Vyriausybės krizę sukeltą karo vadų veiksmų.

Kairiųjų Vyriausybės narių jautrumą kariuomenės valdymo klausimams ir bet kokiam aukštų karininkų savivaliavimui iliustruoja incidentas, įvykęs „karužo“ karinių laipsnių suteikimo ceremonijoje pirmosios Karo mokyklos laidos absolventams. Iškilmių metu mjr. Julius Čaplikas paskelbė įsakymą, kuris buvo patvirtintas tik Krašto apsaugos ministro plk. A. Merkio parašu ir neturėjo valstybės Prezidento ir Ministro pirmininko parašų patvirtinančių įsakymo teisėtumą.

Tokia situacija susiklostė dėl objektyvių aplinkybių, kadangi iškilmės buvo planuojama surengti liepos 10 - 12 d. tačiau vyriausiojo karo vado S. Žukausko įsakymu, kadangi reikėjo karininkus skubiai į frontą²⁹¹, jos buvo paankstintos, Respublikos Prezidentas atsisakė pasirašyti karinių laipsnių suteikimo įsakymą, kadangi valstybėje dar nebuvo priimtas karinių laipsnių įstatymas, kuris turėjo būti svarstomas Vyriausybės posėdyje liepos 11 d.²⁹² Prezidentas ir Ministras Pirmininkas įsakymą pasirašė post factum, tačiau M. Sleževičius tokį karo vadų veiksmą laikė Vyriausybės ir politinės valdžios ignoravimu ir grasino atsistatydinimu.²⁹³

Po šio incidento Vyriausybė sudarė vyriausiąją tardymo komisiją, kuri turėjo ištirti neteisėtus valdžios ir kariuomenės darbus. Komisijos pirmininku buvo paskirtas ministras be portfelio Jokūbas Šernas, valstybės Prezidento kanceliarijos narys Stasys Čiurlionis, Šiaulių taikos teisėjas Pranas Būgailiškis, karininkai kpt. Vytautas Landsbergis ir kpt. Balys Šveikauskas. Tokiai komisijos sudėčiai priešinosi Vyriausias karo vadas, teigdamas, kad komisija sukels didelį nepasitenkinimą kariuomenėje, tačiau Vyriausybė M. Sleževičiaus ir S. Kairio pastangomis komisijos sudėties

²⁹¹ Krašto apsaugos ministro pasiaiškinimas, 1919 m. (be datos), LCVA f. 923, ap. 1, b.97, l. 3

²⁹² Ministrų kabineto posėdžio protokolai, 1919 m. liepos 11 d., LCVA f. 923, ap. 1, b.97, l. 16 - 17

²⁹³ Ten pat

nepakeitė ir į karo vado nuomonę neatsižvelgė, nors krikščionių demokratų partijos deleguoti ministrai užėmė palankią poziciją vyriausiojo karo vado atžvilgiu. Jų nuomone, tai buvo „savaiame nedidelis atsitikimas neturintis didelės svarbos“.²⁹⁴ Šie veiksmai rodo M. Sleževičiaus siekį padidinti įtaką kariuomenėje ir pastangas suvaldyti nepaklusnius karo vadus, bei kartu apsaugoti kairiųjų partijų narius nuo karo vadų keliamos grėsmės.

Ryžtingą Ministrų kabineto politika turėjo būti įgyvendinama remiantis trimis rezoliucijomis, kuriose teigiama, kad a) visi kaltinamieji turi būti pašalinti iš užimamų pareigų; b) iš kariuomenės turi būti pašalinti nelojalūs rusų ir lenkų karininkai; c) Krašto apsaugos ministerijos vadovybė turi parengti įstatymą sureguliuosiantį karinės ir civilinės vadovybės santykius. Vyriausybė taip pat pripažino, kad karo komendantai paliekami vyriausiojo karo vado žinioje.²⁹⁵ Socialdemokratų partijos narius ir kairiąją inteligentiją bendradarbiavusią su V. Kapsuko Vyriausybe ir bolševikų struktūromis turėjo apsaugoti Vyriausybės paskelbtas nusistatymas dėl buvusių komunistų partijos narių ir rusų sovietų valdžios Lietuvoje veikėjų. Minėtas nusistatymas, kaip įstatymo projektas buvo inicijuotas darbo ir socialinės apsaugos ministro Juozo Paknio, kadangi socialdemokratai turėjo tikslą ne tik atskirti komunistus nuo socialdemokratų taip apsaugoti partijos narius nuo kylančio sušaudymo pavojaus.²⁹⁶ Liepos 15 d. Vyriausybė paskelbė nusistatymą, privalomą Lietuvos valdžios struktūroms, kurioje labai aiškiai atskyrė buvusius komunistų partijos ir demokratinės Lietuvos socialistines partijas ir jų narius, bei nurodė, kad tų organizacijų nariai neidentifikuojami su bolševikais.²⁹⁷

Įtampa tarp kariuomenės ir Vyriausybės dar labiau augo, liepos 15 d. vidaus reikalų ministras Petras Leonas kreipėsi į ministrą pirmininką dėl Kauno Karo komendanto veiksmų ir konfliktų su policija.²⁹⁸ Stringant tyrimams dėl F. Valiuko ir J. Smolskio sušaudymų, bei karo vadovybei ignoruojant Vyriausybės nurodymus ir rezoliucijas, neteisėtu elgesiu

²⁹⁴ Ministrų kabineto posėdžio protokolai, 1919 m. liepos 11 d. LCVA f. 923, ap. 1, b. 57, l. 1 - 2

²⁹⁵ Ten pat

²⁹⁶ Ministrų kabineto posėdžio protokolai, 1919 m. liepos 18 d. LCVA f. 923, ap. 1, b. 57, l. 21 - 22

²⁹⁷ Ministrų kabineto nusistatymas dėl nusikaltimų prieš Lietuvos valstybę, 1919 m. liepos 15 d, LCVA f.923, ap. 1, b.11, l. 24 - 25

²⁹⁸ P. Leonas, *Mano atsiminimai ir pergyvenimai (1919 - 1926)*, t. VII, MAB RS f. 118, b. 1080, l. 4 - 5

kaltinamas Sedos komendantas plk. P. Plechavičius buvo ne tik, kad nenušalintas nuo pareigų, bet buvo paskirtas mobilizacijos komisijos viršininku, todėl ėmė ryškėti Vyriausybės krizės požymiai ir galios realizuoti politinius nutarimus kariuomenėje klausimai. Juos pirmiausiai kėlė Ministrų kabineto nariai socialdemokratai S. Kairys ir J. Paknys bei reikalavo Krašto apsaugos ministro plk. A. Merkio pasiaiškinimų, tačiau pastarasis gynėsi, kad atsakomybė už kariuomenės veiksmus priklauso karo vadui.²⁹⁹

Reikia pasakyti, kad į Vyriausybės narių pareiškimus Vyriausias karo vadas sureagavo liepos 16 d., išleisdamas įsakymą, kuriame buvo reikalaujama drausmės ir „kenksmingų apsireiškimų išnykimo“.³⁰⁰ Tai iš esmės reiškia, kad bemaž du mėnesius kariuomenės vadovybė ignoravo Vyriausybės reikalavimus. Ministrų kabinete susiklostė situacija, kurioje nei viena, nei kita pusė nelinko nusileisti, galiausiai M. Sleževičius iškėlė ultimatumą jog jeigu per dvi dienas kaltinamieji J. Smolskio ir F. Valiuko sušaudymu nebus pristatyti į Kauną, bus aišku, kad Vyriausybė nieko negalinti padaryti.³⁰¹ Deja, ultimatyvi ministro pirmininko pozicija taip ir liko tik deklaracija, kadangi karinė vadovybė dėl to nesiėmė jokių veiksmų, ir Vyriausybė buvo priversta laukti vyriausiosios tardymo komisijos rezultatų, kurie paaiškėjo tik 1919 m. rugpjūčio 7 d.

Dėl F. Valiuko nužudymo vyriausioji tardymo komisija apkaltino karininkus F. Puzer Miulerį, V. Grigaliūną Glovackį, karo valdininkus Čerkesą, Kubilių ir Kregždę, karininkus Ragauską ir Mikaliūną, o dėl J. Smolskio sušaudymo karo komendantą Proško, jo adjutantą Karvelį ir karininką Miškinį. Vyriausybė patvirtino komisijos išvadas, ir nurodė kaltinamuosius areštuoti bei perduoti Armijos Teismui.³⁰² Paskelbus šias išvadas, tapo aišku, kad atsakomybę turi prisiimti kariuomenės vadovybė, kadangi ji yra atsakinga už kariuomenės veiksmus, todėl rugpjūčio 18 d. atsistatydino Krašto apsaugos ministras plk. A. Merkys.³⁰³ Sprendžiant iš

²⁹⁹ Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1919 m. liepos 18 d. LCVA f. 923, ap. 1, b. 57, l. 21 - 22

³⁰⁰ Vyr. karo vado įsakymas, 1919 m. liepos 16 d., LCVA f.384, ap. 3, b. 24, l.79

³⁰¹ Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1919 m. liepos 21 d. LCVA f.923, ap. 1, b. 57, l. 31 - 33

³⁰² Ten pat, l. 60 - 65

³⁰³ Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1919 m. rugpjūčio 8 d. , LCVA f.923, ap.1, b.57, l. 69

fragmentiškai stenografuoto Vyriausybės posėdžio protokolo, atsistatydindamas iš užimamų pareigų plk. A. Merkys kaltino Vyriausybę palankumu bolševikams³⁰⁴ ir tai, kad M. Sleževičius per plk. M. Velykį kišosi į kariuomenės reikalus.³⁰⁵

Tuo pat metu susvyravo ir gen. S. Žukausko pozicija, kuris rugpjūčio 14 d. taip pat įteikė atsistatydino pareiškimą.³⁰⁶ Nepaisant to, kad kairiosios pakraipos ministrai kariuomenės vadovybės elgesį laikė pataikavimu karininkijai, vertinant objektyviai vyriausiasis karo vadas elgėsi paklusniai, taip kaip ir dera kariuomenės vadui. Jis remdamasis 2 PP vado plk. V. Grigaliūno Glovackio ir 2 atskiros brigados vado S. Nastopkos raportuose reiškiamą nuomone, „kad nesuprantama, kad galima areštuoti kariškį už tai, kad jis sušaudė bolševiką“³⁰⁷ informavo Vyriausybę, tačiau tuo pačiu, vykdydamas pareigą reikalavo pulko vadą įvykdyti ministro pirmininko nurodymą ir areštuoti Panevėžio įvykiuose dalyvavusius prasikaltusius asmenis³⁰⁸. Tuo tarpu 2 PP vadas plk. V. Grigaliūnas Glovackis vyriausios tardymų komisijos Valiukų nužudymo byloje kaltinamą Panevėžio komendantą Puzer von Miulerį, kareivius Antaną Puodžiūną ir Antaną Markevičių paleido atostogų³⁰⁹. Toks plk. V. Grigaliūno Glovackio elgesys buvo prasikaltusių asmenų dangstymas ir rodė vyriausiojo karo vado nesugebėjimą priversti karo vadus vykdyti įsakymus, o nekontroliuojamas karo vadų elgesys kėlė grėsmę kairiųjų partijų nariams Vyriausybėje.

³⁰⁴ Ten pat

³⁰⁵ Birželio 22 d. posėdžio Stenograma, *Steigiamojo Seimo darbai*, 4 sąsiuvinis, 1920 m, p. 45

³⁰⁶ Jo ekselencija vyriausiam karo vadui gen. Žukauskui, *Lietuva*, 1919 m. spalio 6 d. nr.220 p. 1

³⁰⁷ V. Grigaliūno Glovackio raportas 2 brigados vadui, (be datos), LCVA f.510, ap.7, b. 7, l.38 - 40

³⁰⁸ Vyriausiojo karo vado įsakymas, 1919 m. rugpjūčio 11 d, LCVA f. 510, ap. 7, b. 7, l.372

³⁰⁹ 2 PP vado raportas 2 brigados vadui, 1919 m. rugpjūčio 14 d, LCVA f.510, ap. 7, b.7, l.383

1.5 M. Sleževičiaus pastangos pakeisti Vyriausiąjį karo vadą gen. S. Žukauską

Sekančiu M. Sleževičiaus spaudimo taikiniu tapo vyriausiasis karo vadas gen. S. Žukauskas, kadangi Vyriausybė manė, kad pakeitusi vyriausiąjį karo vadą ji įgaus didesnę įtaką karinėje vadovybėje. Plk. A. Merkio atsistatydinimas iš Krašto apsaugos ministro pareigų skatino M. Sleževičiaus veiksmus, pajautęs galią kariuomenės valdymo klausimuose jis nesirengė sustoti, nors ir neturėjo tam reikalingų teisinių galių, kadangi remiantis 1919 m. balandžio 4 d. Laikinosios konstitucijos pamatiniais dėsniais, teisė skirti vyriausiąjį karo vadą priklausė Respublikos Prezidentui.³¹⁰ Tačiau 1919 m. vasaros pabaigoje susiklosčiusi sudėtinga užsienio ir vidaus politikos įvykių konjunktūra padėjo M. Sleževičiui priversti gen. S. Žukauską pasišalinti iš pareigų ir iškelti kariuomenės pavaldumo klausimą.

Pirmiausiai tam pasitarnavo suintensyvėję Lenkijos kariuomenės veiksmai ir visuomenėje kylanti antilenkiškumo banga. 1919 m. liepą Vokietijos kariuomenės saksų daliniai pasitraukė iš Lietuvos teritorijos, todėl nepaisydama Antantės nustatytos 1919 m. birželio 18 d. demarkacinės linijos, skiriančios Lietuvos ir Lenkijos kariuomenės kovojančias su bolševikais, Lenkijos armija, plačiu frontu apimančiu teritoriją nuo Jiezno iki Kazokiškių ėmė slinkti link Lietuvos teritorijos, o liepos 8 d. įvyko abiejų valstybių kariuomenių susidūrimas.³¹¹ Liepos 26 d. buvo nustatyta dar viena demarkacinė linija skirianti Lietuvos ir Lenkijos kariuomenes, tačiau ir po jos nustatymo incidentų tarp Lenkijos ir Lietuvos kariuomenių išvengti nepavyko.³¹²

Padėtį dar labiau aštrino 1919 m. rugpjūčio 22 – 23 d. įvykęs Seinų sukilimas³¹³ ir per Lietuvą nusiritusi protestų nukreiptų prieš lenkų politiką banga.³¹⁴ Šie įvykiai privertė Vyriausybę susirūpinti lenkų keliamu pavojumi, todėl 1919 m. rugpjūčio mėn. 16 d. įvykusiame posėdyje

³¹⁰ *Lietuvos valstybės konstitucijos*, sud. K. Valančius, Vilnius, 1989, p. 7 - 13

³¹¹ Č. Laurinavičius, *Politika ir diplomatija*, Kaunas, 1997, p. 91

³¹² R. Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje*, Vilnius, 1980, p. 48 - 49

³¹³ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose*, Vilnius, 1998, p. 274

³¹⁴ A. Abromaitis, daktaro disertacija *Lenkija ir Lietuvos visuomenė: požiūriai į Lenkiją Lietuvoje 1918 – 1940 m.* Vilnius, 2002, p. 25

Ministrų kabinetas pradėjo reikšti nuomonę strateginiais kariuomenės valdymo klausimais, o generalinio štabo viršininkas plk. M. Velykis turėjo aiškintis, kodėl Lenkijos kariuomenei leidžiama veržtis per demarkacinę liniją be jokio pasipriešinimo, posėdyje Vyriausybė prašė nukreipti kpt. K. Škirpos batalioną į Žiežmarių ir Kaišiadorių rajoną.³¹⁵ Tai žinoma buvo tiesioginis Vyriausybės kišimasis į kariuomenės valdymo reikalus, tačiau M. Sleževičiui tai leido padidinti spaudimą kariuomenės vadovybei.

Rugpjūčio 26 d. Vyriausybė įteikė vyriausiam karo vadui raštą, kuriame reikalavo prie demarkacinės linijos sutraukti tiek pajėgų, kad būtų galima atremti lenkų veržimąsi³¹⁶. Kadangi Lietuvos kariuomenė tuo metu buvo sutelkta prieš bolševikus Aukštaitijoje, Vyriausias karo vadas nenorėjo atitraukti pajėgų nuo pagrindinės puolimo krypties ir motyvavęs žmonių stoka Vyriausybės nurodymą ignoravo, siūsti karius atsisakė³¹⁷, o pačią operaciją laikė „neišmintinga“.³¹⁸ Įsakymo nevykdymą kaip matome nulėmė objektyvios priežastis – karių stoka, kurią suprato ne tik gen. S. Žukauskas, tačiau tuometinis generalinio štabo viršininkas plk. M. Velykis³¹⁹. Lietuvos kariuomenės nepajėgumas atremti Lenkijos agresiją minimas ir Lenkijos kariuomenės Generalinio Štabo II skyriaus biuletinyje apie politinę, ekonominę ir karinę padėtį Lietuvoje.³²⁰ Neturėdamas pakankamo karinių jėgų skaičiaus bei Lenkijos kariuomenei aktyvinant veiksmus Daugų – Jiezno – Kaišiadorių kryptimi gen. S. Žukauskas liepos 7 d. telefonograma kreipėsi į lenkų gen. Stanislavą Šeptyckį, grasindamas, kad „jeigu lenkų kariuomenė nebus atšaukta, jis bus priverstas priešintis“³²¹.

Tačiau nepaisant objektyvių priežasčių nulemtu Lietuvos karinio silpnumo Ministras Pirmininkas ir toliau spaudė vyriausią karo vadą.

³¹⁵ Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1919 m. rugpjūčio 16 d, LCVA f. 923, ap. 1, b.57, l. 75 - 78

³¹⁶ Ministro pirmininko raštas, 1919 m. rugpjūčio 26 d, LCVA f.929, ap.1, b. 3, l.46

³¹⁷ Generalinio štabo viršininko pranešimas, 1919 m. rugpjūčio 22 d. LCVA f.384, ap. 3, b. 24, l. 26

³¹⁸ Interviu su gen. Žukausku, *Lietuva*, nr. 18, 1920 m., p. 1

³¹⁹ Ministrų kabineto posėdžio stenograma, 1919 m. rugsėjo 3 d, LCVA f. 923, ap. 1, b.57, l. 103 - 105

³²⁰ Lenkijos Generalinio štabo II skyriaus biuletenis apie politinę, ekonominę ir karinę padėtį Lietuvoje, 1919 m. liepos 18 d. Archywum akt nowych (toliau AAN), sygn. 1190.616.5, l. 28 - 31

³²¹ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovos 1918 – 1920 m*, Vilnius, 1998, p. 255

Minėtas spaudimas buvo sąlygotas ne tik Lenkijos grėsmės, tačiau nulemtas M. Sleževičiaus intereso padidinti įtaką kariuomenėje, todėl Vyriausybėje ir vėl buvo pradėtas svarstyti klausimas, kaip priversti vyriausiąjį karo vadą įvykdyti Vyriausybės sprendimus. Vyriausybė vėl reikalavo pasiūsti į Kaišiadoris kpt. K. Škirpos vadovaujamą batalioną, pašalinti iš kariuomenės nelojalius lenkų ir rusų tautybės karininkus, tame tarpe ir Generalinio štabo rikiuotės skyriaus viršininką plk. Leonardą Vojtiekūną bei areštuoti neteisėtais darbais kaltinamus karininkus. Reikia pasakyti, kad imtis dar ryžtingesnių veiksmų M. Sleževičių paskatino aukštų karininkų gretose pradėjusios sklisti kalbos, kad artimiausiu metu ministrų kabinetas bus nuverstas ir vietoj jo pastatytas lenkam artimas kabinetas³²².

Apie rengiamą „Polska organizacija wojskowa“ perversmą ir galimą karininkų įsitraukimą į jo vykdymą M. Sleževičius žinių turėjo apščiau. Kpt. Antano Novickio liudijimu, apie kariuomenės susierzinimą lenkų tautybės karininkais, po gen. S. Žukausko paskyrimo vyriausiu karo vadu, ministrą pirmininką laišku buvo informavęs Kauno komendantas kpt. Juozas Mikuckis.³²³ 1919 m. rugpjūčio 25 d. M. Sleževičius gavo žinių, kad Kauno įgulos karininkai Tumas, Matulaitis, Koscialkovicius, Baturlovičius ir Goštautas kalbėjosi, kad Laikinoji Vyriausybė turi būti nuversta. Tokias kalbas patvirtino ir Jurgis Šaulys.³²⁴ Žvalgybos skyrių apie rengiamą lenkų sukilimą informavo Marcelė Kubiliūtė.³²⁵ Kalbos apie lenkų sukilimą kėlė nerimą, todėl rugpjūčio 28 d. M. Sleževičius kreipėsi į lenkų visuomenę norėdamas ją sulaikyti nuo „pražūtingo veiksmo“.³²⁶

M. Sleževičiaus pasisakymai apie lenkų perversmą ir nuotaikas kariuomenės gretose padarė poveikį dešiniems ministrų kabineto nariams, iki tol besilaikiusiems karo vadams palankios pozicijos, kurie Vyriausybės posėdyje pasisakė, kad „kariuomenėje nebegalime kęsti svetimų gaivalų ir savo kariuomenės priešakyje turime pastatyti tikrus

³²² Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1919 m. rugpjūčio 21 d, LCVA f. 923, ap. 1, b.57, l. 81

³²³ J. Būtėnas, M. Mackevičius, *Mykolas Sleževičius advokatas ir politikas*, Vilnius, 1995, p.132 - 133

³²⁴ Ministro primininko raštas Krašto apsaugos ministrui ir vyriausiam karo vadui, 1919 m. rugpjūčio 25 d, LCVA f. 923, ap.1, b.58, l. 172

³²⁵ A. Anušauskas, *Lietuvos žvalgyba 1918 – 1940*, Vilnius, 2014, p.32

³²⁶ A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės*, t. 2, Cleveland, 1982, p. 241

lietuvius“³²⁷ ir pritarė kairiųjų ministrų siūlymui, kreiptis į Respublikos Prezidentą pasiūlyti vyriausiam karo vadui pašalinti svetimtaučius karininkus.³²⁸ Vyriausybės spaudimas pasiteisino nepaisant to, kad pradžioje gen. S. Žukauskas atsisakė pašalinti artimiausius savo padėjėjus rikiuotės skyriaus viršininką Leonardą Voitekūną ir ypatingųjų reikalų karininką prie vyr. karo vado Vytautą Otockį, o Vyriausybės rezoliuciją įvertino kaip Vyriausybės nepasitikėjimą karo vadu ir pareiškė atsistatydinantis,³²⁹ tačiau Prezidento įkalbėtas gen. S. Žukauskas persigalvojo ir sutiko pildyti kai kuriuos ministrų kabineto reikalavimus.³³⁰ Šįkart vieningas Vyriausybės spaudimas ir grėsminga situacija santykiuose su Lenkija privertė nusileisti ne tik karo vadą, tačiau ir Prezidentą, kuris suprato, kad likti be karo vado buvo tokiu metu pernelyg pavojinga.

Tačiau įtempta situacija stabilizavosi tik keletui dienų, kadangi naktį iš rugpjūčio 28 į 29 d. lietuviai karininkai, veikdami su M. Sleževičiaus žinia ir norėdami likviduoti „Polska organizacja wojskowa“ rengiamą perversmą, suėmė įtartinus lenkų tautybės ir jiems prijaučiančius asmenis.³³¹ Suėmimus vykdė Liudos Giros vadovaujami Kauno komendantūros kareiviai bei Karo mokyklos auklėtiniai.³³² L. Gira kartu su Kauno komendantūros kuopa įsiveržė į gen. S. Žukausko butą ir areštavo vyriausio karo vado adjutantą, karininką ypatingiems reikalams Vytautą Otauską.³³³ Sunku nesutiktu su Alfredu Erichu Sennu kurio nuomone, šis faktas pakenkė gen. S. Žukausko reputacijai³³⁴. Mūsų nuomone tai buvo tam tikras lūžio taškas, kadangi būtent dėl šių suėmimų Tautos Pažangos ir Krikščionys demokratų partijos iki tol užstojusios karo vadą Vyriausybės

³²⁷ Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1919 m. rugpjūčio 22 d, LCVA f. 923, ap. 1, b. 57, l. 83 - 85

³²⁸ Ten pat

³²⁹ Ten pat

³³⁰ Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1919 m. rugpjūčio 24 d, LCVA f. 923m ap. 1, b. 57, l. 91 - 92

³³¹ A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės*, t. 2, Cleveland, 1982, p. 240

³³² Ten pat

³³³ Armijos teismo tardytojo nutarimas, 1920 m. birželio 14 d, LCVA f.483, ap.8, b.22, l.4 - 5

³³⁴ A. Erich Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918 - 1920 m*, Vilnius, 1992, p. 113

posėdžiuose, pasisakė už „šalinimą iš žvalgybos ir štabo visus valstybei neištikimus lenkų ir rusų žmones“.³³⁵

Lietuvos istoriografijoje nurodoma, kad su „Polska organizacja wojskowa“ rengiamu perversmu buvo susijęs ir gen. S. Žukauskas, jam buvo numatytas diktatoriaus vaidmuo, jis kaltintas palankumu Lenkijai³³⁶. Dar reikėtų pasakyti, kad Kauno komendantūros kuopa iš viso areštavo apie 30 kariškių.³³⁷ Tai dar labiau komplikavo vyriausiojo karo vado ir Vyriausybės santykius, Liudo Giros veiksmus gen. S. Žukauskas palaikė įžeidimu, kadangi į jo butą, be vyriausio karo vado žinios įsiveržė jam pavaldūs kareiviai.³³⁸ Kitaip tariant, Vyriausias karo vadas įsiveidė, kad įsakymai kariuomenei buvo duodami be jo žinios. Sušaukęs karininkus Šančiuose ir Panemunėje gen. S. Žukauskas aiškino, kad jis griežtai nusistatęs prieš įvykusius areštus, ir įteikė Respublikos Prezidentui atsistatydinimo raštą, tačiau pastarajam prašant ir vėl sutiko pasilikti vyriausiuoju karo vadu.³³⁹

Kariuomenės vadovybės ir Vyriausybės krizė tęsėsi toliau, kaip tuo metu pranešama Lenkijos Generalinio štabo II skyriaus raportuose, Lietuvos kariuomenės moralinis stovis apibūdinamas, kaip „įsipolitikavęs.“³⁴⁰ Protestuodamas prieš karo vado nusistatymą Vyriausybės atžvilgiu, jos nurodymų nepildymą ir svetimtaučių protegavimą kariuomenės vadovybėje atsistatydino Generalinio štabo viršininkas Mykolas Velykis.³⁴¹ Taigi kariuomenės vadovybėje kilo krizinė situacija, vyriausiasis karo vadas prieštaravo Vyriausybei, štabo viršininkas atsistatydino, o Vyriausybės nariai ir Prezidentas nesutarė kariuomenės subordinacijos klausimu. Susiklosčiusią situaciją vis dėl to reikėtų vertinti, kaip M. Sleževičiaus politinį laimėjimą, kadangi jo aktyvi politika ir spaudimas karinės vadovybės atžvilgiu privedė prie to, kad karinė vadovybė atsistatydino, o

³³⁵ Lietuvos piliečių balsai laikinosios vyriausybės ministrui pirmininkui, *Lietuva*, 1919 m. rugsėjo 3 d, nr.193, p. 1

³³⁶ A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės*, t. 2, Cleveland, 1982, p. 233

³³⁷ Iš Ypatingos Tardymų komisijos, *Lietuva*, 1919 m. spalio 1 d, nr.215, p.1

³³⁸ Vyriausio karo vado raportas, 1920 m. sausio 23 d, LCVA f.486, ap. 8, b. 22, l.8

³³⁹ Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1919 m. rugsėjo 19 d. LCVA f. 923, ap. 1, b.57, l.108 - 111

³⁴⁰ Referat Litwa i Belarus, 1919 m. rugsėjo 12 d., AAN, sygn. 1190, 616.5, l.32 - 33

³⁴¹ Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1919 m. rugsėjo 19 d. LCVA f. 923, ap. 1, b.57, l.108 - 111

kariuomenės pavaldumo klausimas vėl buvo iškeltas rugsėjo 24 d. įvykusiame Vyriausybės posėdyje. Taigi susidarė palankios sąlygos ministrų kabinetui susigrąžinti įtaką kariuomenėje.

Vyriausybės posėdyje svarstant problemas kilusias su vyriausiuoju karo vadu, jos nariai susiskilo į dvi priešingas stovyklas. Pažangos partija pasisakė už kariuomenės priklausomybę „vyriausiai galvai“ ir priešinosi vyriausiojo karo vado atleidimui. Ją palaikė ir krikščionys demokratai, kurie teigė, kad kariuomenė turi būti subordinuota Prezidentui, o ministrų kabinetas įsakymus kariuomenei gali duoti tik per Respublikos Prezidentą. Tuo tarpu M. Sleževičius laikėsi nuostatos, kad kariuomenė turi paklusti vykdomajai valdžiai, kadangi dvejoją jos pavaldumą laikė kariuomenės politikavimo priežastimi. Ministrų kabineto nariams balsuojant kariuomenės pavaldumo klausimu, 8 jo nariai pasisakė už tai, kad įsakymus kariuomenei Ministrų kabinetas duoda su Respublikos Prezidento žinia. Tuo tarpu atvirkštinį kariuomenės valdymo variantą, kuomet Respublikos Prezidentas įsakinėja kariuomenei per Ministrų kabinetą palaikė tik trys kabineto nariai.³⁴² Nors kairiųjų pasiūlymams nebuvo pritarta, jie ir toliau stengėsi pasinaudoti susiklosčiusiomis politinėmis aplinkybėmis, ir kariuomenės pavaldumo problemai išspręsti ministrų kabinetas sudarė komisiją, kuri išdirbo ministrų kabineto ir Respublikos Prezidento santykius nustatantį įstatymo projektą.

Nors archyvinuose šaltiniuose nepavyko aptikti šio įstatymo projekto, tačiau išpūdį apie jį galime susidaryti iš Vyriausybės posėdžio protokolo, kuriame minėto įstatymo projektas buvo svarstytas. Didžiausi prieštaravimai kilo dėl įstatymo projekte numatytos nuostatos, jog įsakymus vyriausiam karo vadui duoda Respublikos Prezidentas, tačiau tokius įsakymus bevykdant kilus nesklandumams ir nesusipratimams, Vyriausias karo vadas turi atsiklausti ministrų kabineto, kuris turi teisę duoti nurodymus kariuomenei, o apie tai informuoti Respublikos Prezidentą. Bei tai, kad su įstatymu nesutikus Respublikos Prezidentui, antrą kartą Ministrų kabineto įstatymas kariuomenei tampa privalomas, o vyriausiam karo vadui nesutikus jo vykdyti ministrų kabinetas atsistatydina³⁴³ Tai reiškė, kad ministrų kabinetas įgyja vienodą teisę įsakinėti kariuomenei kaip ir

³⁴² Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1919 m. rugsėjo 25 d, LCVA f.923, ap. 1, b.57, l.133 - 135

³⁴³ Ten pat

Respublikos Prezidentas, o tai, kaip rodo mūsų tyrimas buvo M. Sleževičiaus politinis tikslas nuo pat 1919 m. pradžios galėjęs suteikti stabilumo jo vadovaujamam ministrų kabinetui, kartu tai patvirtina kariuomenės reikšmę politinės sistemos stabilumui pirmaisiais valstybės egzistavimo metais.

1919 m. rugsėjo 26 d. Respublikos Prezidento aktu iš vyriausiojo karo vado pareigų buvo atleistas gen. S. Žukauskas.³⁴⁴ Tautos Pažangos partijos ministrai nesutikdami su ministrų kabineto vedama politika privertusia atsistatydinti vyriausią karo vadą gen. S. Žukauską ir kariuomenę darančią varžytinių objektu, kurios likimą norima susieti su politinėmis partijomis ir nestabiliu ministrų kabinetu atsistatydino „Pažangos“ deleguoti ministrai J. Tubelis, J. Šernas, A. Voldemaras ir L. Noreika.³⁴⁵ Pasak pažangiečio Vlado Mirono „sunku buvo sugyventi dėl kariuomenės nesutikimų, Tautos pažangos partija nutarė padaryt motyvuotą pareiškimą ir išstojo iš kabineto.“³⁴⁶ Č. Laurinavičiaus nuomone, kariuomenės pavaldumas leido dešiniams sukurti spaudimą ministrų kabinetui, todėl M. Sleževičiui perėmus kariuomenę į savo rankas dešiniams trauktis jau nebebuvo kur, tai ir nulėmė tautininkų atsistatydinimą.³⁴⁷ Be abejo skirtingos pozicijos dėl vyriausiojo karo vado nebuvo vienintelė Tautos Pažangos partijos ministrų atsistatydinimo priežastis, prie to prisidėjo skirtinga M. Sleževičiaus bei pažangiečių pozicija derybų su bolševikais klausimu.³⁴⁸, todėl M. Sleževičiaus Vyriausybė spalio 2 d. atsistatydino.

³⁴⁴ *Lietuvos kariuomenės vadai ir krašto apsaugos ministrai*, ats. Red. G. Surgailis, Vilnius, 2008, p. 322

³⁴⁵ Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1919 m. rugsėjo 25 d, LCVA f. 923, ap. 1, b. 11, l. 1 - 2

³⁴⁶ XV oji Tarybos sesija spalio 16 d. protokolas, *Lietuva*, 1919 m. spalio 20 d, nr.232, l.1

³⁴⁷ Č. Laurinavičius, *Lietuvos – Sovietų Rusijos taikos sutartis*, Vilnius, 1992, p. 43

³⁴⁸ A. Kasparavičius, Mykolo Sleževičiaus profilis tarpukario Lietuvos užsienio politikoje, *Lietuvos užsienio reikalų ministrai*, A. Gaigalaitė, J. Skirius, A. Kasparavičius, A. Veilentienė, Vilnius, 1999 p. 200; R. Čepas, Ministras pirmininkas Mykolas Sleževičius, *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918 – 1940)*, sudarytojas R. Čepas, Vilnius, 1997 p. 93; *Lietuvos istorija, Nepriklausomybė 1918 - 1940*, t.2, d.1, D. Blažytė – Baužienė, E. Gimžauskas, Č. Laurinavičius, D. Mačiulis, G. Rudis, A. Svarauskas, J. Vaičenonis, Vilnius, 2013, p. 217 - 218

Kairiosios politinės partijos svarbiausia ministrų kabineto žlugimo priežastimi laikė kariuomenės klausimą. Socialdemokratų nuomone „vis didėjančios kariuomenės reikšmės ir dešiniųjų įtakos, jų raginamas ir remiamas karo režimas ir karo stovis pradėjo plėstis. Todėl be atodairos prasidėjo kova su bolševizmu Lietuvoje, o tikriau sakant su visa kairiąja demokratija.“³⁴⁹ Tuo tarpu socialistai liaudininkai demokratai kaltino Pažangos partiją gen. S. Žukausko dangstymu.³⁵⁰ Net ir atsistatydinęs iš ministro pirmininko pareigų, M. Sleževičius perspėjo Respublikos Prezidentą, kad pastarojo išleisti aktai apie vyriausiojo karo vado atsistatydinimą, apie paskyrimus karininkų Slaboševičiaus ir plk. P. Liatuko laikinai eiti vyr. karo vado pareigas, bei gen. S. Žukausko apdovanojimą dvejais Lietuvos karžygių kryžiais neturi nei premjero, nei atitinkamo ministro parašų ir todėl jie lieka priešingais Konstitucijai.³⁵¹ Tai suponuoja nuomonę, kad kairiųjų politinių jėgų požiūriu kariuomenės veiksnys buvo svarbiausia ketvirtojo ministrų kabineto išlikimo arba griūties sąlyga.

Apibendrinant M. Sleževičiaus Vyriausybės veiksmus ir kariuomenės poveikį jiems, reikia pasakyti, kad antrą kartą Ministrų pirmininku tapęs M. Sleževičius susidūrė su aukštų karininkų nepaklusnumu ir nurodymų ignoravimu. Kariuomenės dalinių vadų savivaliavimas, Lenkijos grėsmė, kairiųjų politinių jėgų spaudimas vertė M. Sleževičių laikytis kietos pozicijos santykiuose su karinių dalinių vadais. Spausdamas atsistatydinti vyriausiąjį karo vado Ministras Pirmininkas sumaniai naudojosi Lenkijos grėsmės korta, privertęs pasitraukti vyr. karo vadą gen. S. Žukauską. Visa tai reiškia, kad M. Sleževičius suprato, kad kariuomenės kontrolė buvo viena iš jo kabineto išsilaikymo sąlygų, todėl siekė ją perimti į savo rankas.

³⁴⁹ Kabineto krizis, *Socialdemokratas*, 1919 m. spalio 9 d, nr. 4, l.1

³⁵⁰ Naują valdžią „daro“, *Lietuvos ūkininkas*, 1919 m. spalio 10 d. nr. 32, p.2

³⁵¹ Ministro pirmininko raštas, 1919 m. spalio 7 d. LCVA f. 923, ap.1, b.58, l. 169

2. LIETUVOS KARININKAI STEIGIAMAJAME SEIME

2.1. Karininkų, karo valdininkų ir kareivių dalyvavimo Steigiamojo Seimo rinkimuose klausimas

Demokratiškai išrinktas Steigiamasis Seimas buvo institucija, kuri ne tik realizavo tautos valią sukurti nepriklausomą demokratinę Lietuvos Respubliką, tačiau ir per išrinktus tautos atstovus padėjo pagrindus būsimosios respublikos politiniam, ekonominiam, kultūriniam ir socialiniam gyvenimui. Demokratinė valstybės kūrimo idėja ir jos kūrimo procesas tarsi savaime reikalauja, kad jame turi dalyvauti visos valstybę kuriančios visuomenės grupės, neišskiriant nė kariuomenės, juolab, kad karininkija, kaip jau pamatėme pirmajame šio tyrimo skyriuje, buvo valstybę kūrusio politinio elito dalis, bet, kaip rašė istorikas Vladas Sirutavičius³⁵², dėl jos dalyvavo Steigiamojo Seimo rinkimuose kilo karštos diskusijos Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymą rengusioje komisijoje. Tai rodo, kad kariuomenę buvo linkstama atsieti nuo valstybės kūrimo proceso.

Tyrinėjant šį klausimą pirmiausiai pažvelgsime kokios nuostatos dėl karininkų, karo valdininkų ir kareivių balsavimo laikėsi minėta komisija. Šiai komisijai vadovavo Vidaus reikalų ministras Petras Leonas, o ją sudarė svarbiausių valstybės teisinių institucijų ir politinių partijų atstovai, valdžios institucijas atstovavo Teisingumo ministras Liudas Noreika, Kauno apygardos teismo pirmininkas Vladas Mačys, Valstybės Tarybos narys Kazimieras Šaulys, Vyriausiojo Lietuvos tribunolo narys Augustinas Janulaitis. Politinių partijų atstovais komisijoje buvo, Kauno miesto valdybos žydų frakcijos atstovai Levas Garfunkelis ir Maksas Soloveičikas, lenkų frakcijos atstovas Martynas Junevičius, socialdemokratas Dovas Zaunius³⁵³, santarietis Rapolas Skipitis, Tautos Pažangą atstovavo J. Blynas, krikščionis demokratus E. Draugelis, socialistus liaudininkus demokratus J. Masiulis.³⁵⁴

³⁵² V. Sirutavičius, Rinkimai į Steigiamąjį Seimą: aktyvumo problema, *Lietuvos istorijos metraštis*, t. 2, 2008, p. 68

³⁵³ Dr. A. Geručio išleistoje D. Zauniaus biografijoje nurodoma, kad 1919 – 1920 m. būsimasis Lietuvos užsienio reikalų ministras „simpatizavo socialdemokratams“. A. Gerutis, Dr. Dovas Zaunius, Cleveland, 1982, p.34

³⁵⁴ Komisijos Steigiamojo Seimo įstatymui paruošti sudėtis, LCVA f.377, ap. 9, b.5, l.1

Nepaisant tokio plataus valstybės ir politinių partijų atstovavimo, išlikę komisijos posėdžių protokolai minėtų asmenų ir jų vadovaujamų institucijų nuomonės kariuomenės dalyvavimo Steigiamojo Seimo rinkimuose klausimu neatskleidžia ir leidžia susidaryti tik bendrą komisijos nuomonę šiuo klausimu. Kaip rodo 1919 m. rugpjūčio 4 d. komisijos posėdžio protokolas, pirminėje Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymo rengimo fazėje, buvo laikytasi nuomonės, kad „karininkai, karo valdininkai ir kareiviai rinkimuose nedalyvauja“³⁵⁵. Komisijos parengtame Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymo projekte, įneštame svarstyti ministrų kabineto posėdyje, o vėliau be didesnių pakitimų patvirtintame Valstybės Tarybos posėdyje ir paskelbtame 1919 m. spalio 30 d. Laikinosios Vyriausybės žiniuose³⁵⁶, draudimas balsuoti karininkams, kareiviams ir karo valdininkams pakeistas nuosaikesne, švelnesne nuostata, kad „karininkai, karo valdininkai ir kareiviai atstovų nerenka, tačiau gali būti renkami Steigiamojo Seimo nariais“³⁵⁷. Tai reiškia, kad karininkai, karo valdininkai ir kareiviai galėjo būti renkamais Steigiamojo Seimo nariais, tačiau neturėjo aktyvios rinkimų teisės leidžiančios balsuoti. Toks komisijos nuostatos pasikeitimas rodo, kad kilus ginčams buvo rastas kompromisinis sprendimas tarp komisijos narių norėjusių suteikti kariuomenei aktyvią rinkimų teisę ir norėjusių visiškai atiboti kariuomenę nuo dalyvavimo Steigiamojo Seimo rinkimuose. Tai netiesiogiai patvirtina ir faktas, toks sprendimas buvo priimtas po didelių diskusijų nedidele balsų persvara³⁵⁸.

Deja išlikę Steigiamojo Seimo įstatymui parengti komisijos protokolai detaliau neatskleidžia jos narių požiūrio dėl kariuomenės dalyvavimo rinkimuose, tačiau iš dalies atsakymą į šį klausimą galime rasti politinių partijų leidžiamuose laikraščiuose. Bene nuosekliausiai už demokratiškas ir lygių su valstybės piliečiais teisių suteikimą kariškiams pasisakė socialistų liaudininkų demokratų partija. Šios partijos spaudos puslapiuose komisijai dar rengiant įstatymo projektą pasirodė pirmieji straipsniai reikalaujantys ir raginantys kariams suteikti tokias pat teises kaip

³⁵⁵ Steigiamojo Seimo rinkimų taisyklės nustatytos Steigiamojo Seimo rinkimų komisijos, *Lietuvos ūkininkas*, 1919 m. liepos 12 d, nr. 21, p.16

³⁵⁶ Lietuvos Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymai, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919 m. spalio 30 d, nr. 16, l.1

³⁵⁷ Komisijos Steigiamojo Seimo įstatymui paruošti posėdžio protokolas, 1919 m. rugpjūčio 4 d., LCVA f.377, ap.5, b.5, l.6 - 7

³⁵⁸ Ten pat

ir kitiems piliečiams, tai reiškia ir aktyvią balsavimo teisę. Prieštaraudamas pirmajam komisijos parengtam Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymo projektui, nesuteikusiai balsavimo teisės kariškiams, socialistų liaudininkų demokratų „Darbas“ aštriai kritikavo tokį komisijos sprendimą. Socialistai liaudininkai demokratai rašė, kad „su tokiu nusistatymu jokių būdu negalima sutikti, atimti teisę iš kariškių balsuoti reiškia žygį prieš konstituantą, kadangi kariuomenėje sutelkta sveikiausia visuomenės dalis, rinkimų teisė privalo būti suteikta.“³⁵⁹ Straipsnyje lygios piliečių ir kariškių teisės buvo įrodinėjamos remiantis „kariškių ir pareigūnų santykių statutu“³⁶⁰

Pasisakant už rinkimų teisės kariškiams suteikimą pasiremta Estijos, Latvijos ir Lenkijos Steigiamųjų Seimų pavyzdžiais, kuriuose kariuomenėi buvo suteikta aktyvi rinkimų teisė ir jos dalyvavo Steigiamųjų Seimų rinkimuose. Socialistų liaudininkų demokratų nuomone kiekvienas, tiek kariuomenės, tiek karininkas gyvena dėl Tėvynės ir turi teisę dalyvauti rinkimuose, o kariškių nedalyvavimas gali turėti labai blogų pasekmių.³⁶¹ Žvelgiant kritiškai, reikia pasakyti, kad minėto straipsnio autorius buvo būsimasis Steigiamojo Seimo narys kpt. Ladas Natkevičius, tai liudija minėto straipsnio tendencingumą ir jo autoriaus suinteresuotumą karininkijos dalyvavimu Steigiamojo Seimo rinkimuose ir galbūt neatskleidžia visos partijos pozicijos, tačiau kiti straipsniai šią nuomonę patvirtina, kadangi socialistai liaudininkai demokratai ir toliau nuosekliai pasisakė už lygią, tokią pačią politinės agitacijos laisvę visuomenėje ir kariuomenėje.³⁶² Iš socialistų liaudininkų demokratų pasisakymų ryškėjo tai, kad agitacijos uždraudimą kariuomenėje jie vertino kaip demokratinių teisių suvaržymą ir kliūtį pilietinės nuomonės raiškai.

1920 m. vasarį įvykusiame Valstiečių sąjungos³⁶³ suvažiavime nutarta reikalauti, kad „būtų duodama kariškiams teisė balsuoti“, ³⁶⁴ o praėjus

³⁵⁹ V. Parausvinis, Kariškių dalyvavimas rinkimuose į Steigiamąjį Seimą, *Darbas*, 1919 m. rugpjūčio 19 d, nr.2, p. 1

³⁶⁰ Ten pat

³⁶¹ J. Besparnis, Seimas ir kariuomenė, *Darbas*, 1920 m. sausio 28 d, nr. 7, p. 1

³⁶² Steigiamojo Seimo rinkimai bus šių metų balandį, *Lietuvos ūkininkas*, 1920 sausio 18 d. nr. 3, p.7

³⁶³ Valstiečių sąjunga – 1905 m. įkurta kairioji politinė organizacija, kuri 1922 m. į susijungė su Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partija ir tapo Valstiečių liaudininkų partija.

kelioms dienoms po suvažiavimo, 1920 m. vasario 21 d. Valstiečių sąjungos centro komitetas įteikė vyriausiajai Steigiamojo Seimo rinkimų komisijai, Ministrui pirmininkui, vyriausiam karo vadui pareiškimą, reikalaujantį suteikti kariams aktyvią balsavimo teisę.³⁶⁵ Pasisakydama už rinkimų teisės kariškiams suteikimą Valstiečių sąjunga teigė, kad draudimas kariškiams balsuoti gali turėti labai blogų pasekmių, nes Steigiamojo Seimo autoriteto gali nepripažinti karinė jėga, kuria remiama visa Lietuvos Nepriklausomybė, o blogiausia gali būti tai, kad kariuomenėje gali kilti bruzdėjimų ir riaušių, kas ne mažiau pavojinga.³⁶⁶

Socialistų liaudininkų demokratų ir Valstiečių sąjungos poziciją, kiek santūriau palaikė Lietuvos socialdemokratų partija, kuri tiesiogiai nepareiškė savo nuostatos kariškių balsavimo klausimu, tačiau kritikavo Steigiamojo Seimo rinkimų įstatyme nustatytą amžiaus cenzą, laikydama, „tai nepasitikėjimu minia ir valdininkų baime, kad ta minia nepridarytų kokių niekų.“³⁶⁷, o tai kariuomenės atžvilgiu, kadangi jos gretose susitelkęs jaunimas, buvo palanki pozicija. Būtent todėl 1920 m. vasario 12 d. M. Sleževičius, S. Kairys ir Jurgis Alekna kairiųjų partijų vardu Steigiamojo Seimo rinkimų komisijai įteikė raštą, kuriame pasisakė už prieš bet kokią rinkimų laisvės varžymą ir reikalavo, kad visiems piliečiams būtų patikinta žodžio, susirinkimų, organizacijų laisvė ir asmens neliečiamybė.³⁶⁸ Tokia kairiųjų pozicija buvo palanki aktyvios rinkimų teisės suteikimo karininkams, karo valdininkams ir kareiviams klausimu, buvo pasisakoma už kariuomenės neišskyrimą, už lygias piliečių ir kariškių demokratinės teises. Iš to galime daryti prielaidą, kad šių partijų atstovai, tokios pat pozicijos laikėsi diskusijose rengiant Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymą, kadangi didesnės jų nuomonės kaitos nepadarė net ir po 1920 m. vasario 22

³⁶⁴ Suvažiavimui pasibaigus, *Lietuvos ūkininkas*, 1920 m. vasario 22 d, nr. 8, p. 2 - 3

³⁶⁵ Pareiškimas, *Darbas*, 1920 m. vasario 25 d., nr. 14, p. 1

³⁶⁶ Valstiečių sąjungos centro komiteto pareiškimas, 1920 m. vasario 24 d, LCVA f.923, ap.1, b. 94, l.36 - 37

³⁶⁷ Lietuvos Steigiamojo Seimo įstatymai, *Socialdemokratas*, 1919 m. rugsėjo 11 d., nr. 1, p. 1

³⁶⁸ Kreipimasis į vyriausią Steigiamojo Seimo rinkimų komisiją, 1920 m. vasario 12 d., LCVA f.923, ap. 1, b. 94, l.52 - 53

– 24 d. Kauno įgulos kareivių sukilimo³⁶⁹, po kurio kariuomenei buvo suteikta aktyvi rinkimų teisė.

Labiau rezervuotos, lyginant su kairiosiomis politinėmis partijomis, pozicijos karininkų, karo valdininkų ir kareivių balsavimo Steigiamojo Seimo rinkimuose laikėsi Lietuvos krikščionių demokratų partija. Jinai deklaravo, kad rinkimai būtų visuotini, kad juose dalyvautų visi piliečiai, neišskiriant jokios jų dalies.³⁷⁰ Tiesa, būsimasis Steigiamojo Seimo narys lt. Antanas Matulaitis, „Laisvėje“ teigė, kad „reikalinga visiems piliečiams duoti rinkimų teisę“³⁷¹, tačiau už pareikštą nuomonę turėjo aiškintis vyriausiajam karo vadui.³⁷² Krikdemų atstovas Steigiamojo Seimo įstatymo rengimo komisijoje E. Draugelis, svarstant šio įstatymo projektą Vyriausybėje siūlė suteikti kariškiams aktyvią rinkimų teisę, motyvuodamas tuo, kad sprendimas dėl jos uždraudimo buvo priimtas nežymia balsų persvara, o visuomenės nuomonė linksta pritarti jų dalyvavimui.³⁷³

Aktyviausiai kariuomenės balsavimo klausimu visuomenėje reiškėsi socialistų liaudininkų demokratų partijos spauda, taip pat reikėtų paminėti, kad Steigiamojo Seimo įstatymo rengimo komisija buvo gavusi mokytojo iš Panevėžio laišką, kuriame buvo apeliuojama į Steigiamojo Seimo įstatymo rengėjus ir prašoma suteikti kariams rinkimų teisę, „jeigu jūsų širdyse yra nors kiek demokratybės principų, jeigu jūs mylite savo Tėvynę, nedarykite absurdo, prašalindami kariškius nuo rinkimų.“³⁷⁴ Visa tai patvirtina E. Draugelio komisijos posėdyje išsakytus argumentus apie visuomenės domėjimąsi šiuo klausimu. Tačiau iki 1920 m. vasario 22 – 24 d. Kauno

³⁶⁹ 1920 m. vasario 20 – 24 d. Kauno įguloje įvyko bolševikų inspiruotas kareivių sukilimas, kuris buvo numalšintas ištikimų Lietuvos vyriausybei karinių dalinių. Sukilėliai iš Lietuvos vyriausybės reikalavo pagerinti kariuomenėje maistą ir gydymosi sąlygas ligoninėse, suteikti aktyvią balsavimo teisę rinkimuose į Steigiamąjį Seimą, mokėti pašalpas Nepriklausomybės kovose sužeistų ir žuvusių kareivių tėvams. J. Jurginis, *Kauno įgulos kareivių sukilimas 1920 metais*, Vilnius, 1955; A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės*, Cleveland, t.2, 1981, p.279 – 285;

³⁷⁰ Antanas Matulaitis, Kokie mums reikalingi rinkimai, *Laisvė*, 1919 m. birželio 6 d, nr.59, p. 1

³⁷¹ Antanas Matulaitis, Dėl teisės kariškiams rinkti į Steigiamąjį Seimą, *Laisvė*, 1919 m. rugpjūčio 17 d, nr.95, p.2

³⁷² *Steigiamojo Seimo darbai*, Pirmasis sąsiuvinis, 1920, p. 21

³⁷³ P. Leono raštas Ministrui pirmininkui, 1919 m. rugsėjo 11 d, LCVA f. 923, ap. 1, b. 68, l. 221

³⁷⁴ Mato Grigonio laiškas, 1919 m. liepos 13 d, LCVA f.377, ap.9, b.6, l. 61

įgulos kariuomenės sukilimo krikščionių demokratų partijos leidžiamoje spaudoje aiškesnės pozicijos dėl kariuomenės balsavimo aptikti nepavyko. Šios partijos pozicijos kontūrai spaudoje imi ryškėti tik 1920 m. vasario pabaigoje, štai vasario 25 d. „Laisvėje“ pasirodžiusiame straipsnyje „Piliečiai budėkim“, jau aiškiai pasisakoma už kariuomenės dalyvavimą rinkimuose. Straipsnyje ginama karininkijos ir kariuomenės teisė turėti atstovus Steigiamajame Seime bei prabrėžiamas kariuomenės sąmoningumas, tačiau taip pat įspėjama apie agitacijos kariuomenėje pavojingumą.³⁷⁵ Galiausiai krikščionys demokratai įteikė Ministrų kabinetui reikalavimą patenkinti kariuomenės ekonominius reikalavimus, duoti kariuomenės aktyvių rinkimų teisę apsaugojus juos nuo agitacijos iš šalies, sudaryti mišrią komisiją kariuomenės ekonominio stovio pagerinimui.³⁷⁶ Krikščionių demokratų nusistatymas pakartojamas ir 1920 m. kovo 5 d. „Laisvės“ numeryje.³⁷⁷ Taip pat tai reiškia, kad atvirai ir aiškiai pasisakyti už balsavimo teisės suteikimą kariuomenei, krikdemus privertė Kauno įgulos kariuomenės sukilimas, kadangi iki tol kariuomenės vaidmuo Steigiamojo Seimo rinkimuose nebuvo aiškiai akcentuojamas.

Šioje vietoje reikėtų užfiksuoti, kad krikščionių demokratų ir socialistų liaudininkų demokratų, valstiečių sąjungos ir socialdemokratų partijos pozicijos kariuomenės dalyvavimo Steigiamojo Seimo rinkimuose klausimu kai kuriais aspektais skyrėsi, kadangi krikščionys demokratai pasisakė už kariuomenės „apsaugojimą nuo bereikalingos agitacijos iš šalies“³⁷⁸, tuo tarpu kairieji laikėsi nuostatos, kad kariuomenės kaip ir piliečiams turėtų būti suteiktos vienodos teisės, tai reiškia netaikant jokių demokratines teises varžančių apribojimų.

Vieningos nuomonės dėl Steigiamojo Seimo rinkimų neturėjo ir Lietuvos karininkija, kaip nurodoma istoriniuose šaltiniuose kariuomenėje galime išvelgti tris skirtingus požiūrius: ypatingai priešingą nuomonę dėl aktyvios rinkimų teisės suteikimo, karininkų politinių partijų sąrašuose kandidatavusių Steigiamojo Seimo rinkimuose reiškiamą partinę poziciją ir

³⁷⁵ Piliečiai budėkim, *Laisvė*, 1920 m. vasario 25 d, nr.43, p. 1

³⁷⁶ Krikščionių demokratų partijos Ministrų kabinetui įteikti reikalavimai, 1920 m. vasario 24 d, LCVA f. 384. ap. 2, b. 102, l.2

³⁷⁷ Piliečiai, *Laisvė*, 1920 m. kovo 5 d., nr. 51, p.1

³⁷⁸ Krikščionių demokratų partijos reikalavimai Ministrų kabinetui, *Laisvė*, 1920 m. vasario 27 d., nr.45, p. 1

kariuomenės oficialios spaudos reiškiamą palankią poziciją suteikiant kariams aktyvią rinkimų teisę.

Ypatingai aktyvios balsavimo teisės suteikimui karininkams, karo valdininkams ir kareiviams, priešinosi Lietuvos kariuomenės dalinių vadai ir Krašto apsaugos ministras. 1919 m. rugsėjo 11 d. svarstant Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymo projektą, prieš aktyvios balsavimo teisės suteikimą kariškiams pasisakė Krašto Apsaugos ministras Povilas Žadeikis, kuris teigė, jog balsavimo teisės kariams suteikimas renkant vieną Steigiamojo Seimo narį nuo 25 000 piliečių nuo kariuomenės į Steigiamąjį Seimą deleguotų 3 – 4 Seimo narius, o tai dezorganizuotų visą kariuomenę ir padalintų ją į partijas.³⁷⁹ Net ir po 1920 m. vasario 22 – 24 d. Kauno įgulos kareivių sukilimo, politinėms partijoms skelbiant politines deklaracijas, kuriose pasisakoma už aktyvios rinkimų teisės suteikimą kariuomenei, karo vadų pozicija išliko priešinga kariškių dalyvavimui Steigiamojo Seimo rinkimuose. 1920 m. vasario mėnesio pabaigoje, II pėstininkų divizijos vadas gen. Maksimas Katche, tos pačios divizijos štabo viršininkas kpt. Balys Giedraitis įteikė Vyriausiam karo vadui Pranui Liatukui pareiškimą, kuriame pasisakė prieš balsavimo teisės kariams suteikimą, motyvuodami tuo, kad dalyvaudama balsavime kariuomenė bus įtraukiama į partinį gyvenimą. Nedalyvavimą rinkimuose, šių karininkų nuomone, kariuomenė privalėjo priimti kaip auką.³⁸⁰

Tos pačios nuomonės laikėsi ir 2 PP vadas plk. Vincas Grigaliūnas Glovackis, manęs, kad balsavimo teisės suteikimas kariams yra kapojimas šakos ant kurios patys sėdime. Jo nuomone tai valstybės pamatų ardymas, kadangi kariai yra Tėvynės sargai, o ne piliečiai.³⁸¹ Nors savo atsiminimuose plk. V. Grigaliūnas Glovackis teigia prieštaravęs balsavimo teisės kariuomenei suteikimui. Jis nenorėjo, kad kariuomenė būtų veliama į politiką, ir kad kariai gali ateiti į rinkimus ginkluoti ir pasakyti už ką balsuoti.³⁸² Vienas 2 PP kuopos vadų kpt. Jonas Petraitis savo atsiminimuose taip pat pabrėžia, kad laikėsi nuomonės, jog kariams būtų

³⁷⁹ Ministrų kabineto posėdis 1919 m. rugsėjo 11 d., LCVA f.923, ap. 1, b.57, l. 103

³⁸⁰ 2 divizijos vado pareiškimas, 1920 m. kovo 20 d., LCVA f.384. ap. 2, b. 102, l.76

³⁸¹ 2 Pėstininkų pulko vado pareiškimas, 1920 m. kovo 3 d, LCVA f.384. ap. 2, b. 102, l.33

³⁸² V. Grigaliūno Glovackio atsiminimų rankraštis, PLA, f. 14545, dežė nr. 1, t.2, p.90

duodama tik pasyvi rinkimų teisė, kadangi buvo bijoma agitacijos kariuomenėje.³⁸³ Taigi kariuomenės daliniams vadovaujantys asmenys bijojo, kad priešrinkiminė agitacija gali suardyti ir suskaldyti pačią kariuomenę, todėl ir laikėsi nuomonės, kad kariams geriau nesuteikti teisės balsuoti rinkimuose. Veikiausiai buvo bijoma, kad prie vykstančios intensyvios komunistinės agitacijos, nukreiptos į kariuomenę prisidėjus politinei agitacijai kariuomenėje gali pairti drausmė, o tai grėstų kariuomenės iširimu. Taigi karininkijos nuomonę Steigiamojo Seimo rinkimų atžvilgiu sąlygojo jos siekis apsaugoti kariuomenę nuo politinių partijų ir agitacijos įtakos, o tai rodo kariuomenės vadovybės nuomonė buvo grindžiama profesiniu interesu.

Visiškai kitokios nuomonės šiuo klausimu laikėsi karininkai besirengiantys dalyvauti Steigiamojo Seimo rinkimuose. Pasak plk. Konstatino Žuko, dėl kariškių dalyvavimo Steigiamojo Seimo rinkimuose egzistavo dvi nuomonės. Vieni manė, kad suteikus kariams aktyvią rinkimų teisę, reikėtų leisti ir laisvą jų agitaciją, tačiau šios nuomonės šalininkai bijojo, kad padariniai gali būti negailestingi, nes agitacijos teisės gali pareikalauti ir komunistai. Kiti pasisakė prieš rinkimų teisės kariams suteikimą. Pats plk. K. Žukas manė, kad negalima nesuteikti rinkimų teisės tiems, kurie savo krūtinėmis ir krauju apgynė valstybę ir sudarė sąlygas ramiai jos gyvenimą tvarkyti ir teigė, kad agitacija jokių rūpesčių rinkimų metu nesukėlė.³⁸⁴ Plk. K. Žuko atsiminimuose užfiksuotas aktyvios rinkimų teisės kariuomenei suteikimu suinteresuoto žmogaus pozicija, kadangi jis dalyvavo Steigiamojo Seimo rinkimuose socialistų liaudininkų demokratų partijos sąrašuose ir tapo Steigiamojo Seimo nariu, todėl dėsninga, kad atsiminimuose užfiksuota argumentacija sutampa su jo atstovaujamos partijos nuomone, kurią jau aptarėme anksčiau. Tais pat argumentais naudojosi ir dar vienas karininkas, tos pačios partijos kandidatas į Steigiamojo Seimo narius kpt. K. Škirpa, kuris rašė, kad „duris Steigiamajam Seimui atidarė ne kas kitas, o tik Lietuvos kariuomenės kūrėjai – savanoriai.“³⁸⁵ Kaip galime spręsti iš kairiosios politinės jėgos Steigiamojo Seimo rinkimuose atstovavusių karininkų atsiminimų, jie

³⁸³ J. Petraitis, *Laisvę ginant*, t. 2, Kaunas, 1938, p.3

³⁸⁴ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, Chicago, 1959, p. 174

³⁸⁵ K. Škirpa, Steigiamasis seimas kovų vainikas, *Tėvynės sargas*, 1970, nr. 1 (41), p. 38 - 42

pasisakė už aktyvios balsavimo teisės suteikimą ir agitacijos leidimą, o kariuomenėje veikė ne tik kaip karininkijos, tačiau ir kaip politinių partijų atstovai. Tai rodo, kad pastarųjų nuomonę labiau grindė politinis nei profesinis interesas.

Oficialus kariuomenėje tarnaujantiems karininkams ir kariams skirtas laikraštis „Kariškių žodis“ į leidimą kariškiams dalyvauti Steigiamojo Seimo rinkimuose sureagavo teigiamai. Tai laikytume trečiąja pozicija atspindinčia oficialią kariuomenės nuomonę mūsų tiriamu klausimu. „Kariškių žodyje“ buvo džiaugdamasi, kad kariškių dalyvavimas sustiprins Steigiamojo Seimo darbą ir prisidės prie krašto stiprinimo, tačiau kartu buvo perspėta apie svetimšalių ir partijų agitacijos pavojų, kareiviai raginami nepasiduoti agitacijai ir neįsileisti į savo tarpą žmonių, kurie nori mūsų ramų gyvenimą sutrukdyti.³⁸⁶ Be abejo pozityviam laikraščio tonui įtakos galėjo turėjo jo leidėjų, Generalinio Štabo literatūros skyriui vadovavusio kpt. P. Rusecko ir skyriuje dirbusio kpt. V. Steponaičio įtaka, kurie buvo ir socialistų liaudininkų demokratų partijos kandidatais Steigiamojo Seimo rinkimuose.

Kaip matome, kariuomenėje susidūrė trys skirtingų politinių nuomonių vektoriai, tačiau nepaisant to, didžiausioms šalies politinėms partijoms atvirai pasisakius už aktyvios rinkimų teisės suteikimą karininkams, karo valdininkams ir kareiviams, 1920 m. kovo 7 d. Ministrų kabineto kanceliarija pranešė, kad kariškiams bus leidžiama balsuoti Steigiamojo Seimo rinkimuose.³⁸⁷ 1919 m. kovo 25 d. „Kariškių žodis“ paskelbė, kad visiems kariškiams suteikiama teisė balsuoti rinkimuose į Steigiamąjį seimą, rinkimuose dalyvauja visi kariškiai ne jaunesni, kaip 17 metų.³⁸⁸ Reikia pasakyti, kad padaryta išimtis lietė tik kariuomenę ir tik Steigiamojo Seimo rinkimus, kadangi likusiai visuomenės daliai buvo paliktas 21 m. amžiaus cenzas³⁸⁹, kariškių teisė balsuoti įteisinta 1920 m. balandžio 2 d. įstatymu.³⁹⁰ Rinkimų amžių buvo numatytas toks, kad rinkimų teisė būtų suteikta visiems kariuomenėje tarnavusiems Lietuvos

³⁸⁶ Kareivis A-is, Kariškiai ir Steigiamasis Seimas, *Kariškių žodis*, 1920 m. kovo 11 d, nr. 11 (43) p.86

³⁸⁷ S. Lozoraitis, Kas girdėti valstybėje?, *Lietuvos ūkininkas*, 1920 m. kovo 7 d, nr 10, p. 7

³⁸⁸ Atitaisymas, *Kariškių žodis*, 1920 m. balandžio 1 d, nr. 14 (46), p. 1

³⁸⁹ Steigiamojo Seimo įstatymo pakeitimas, LCVA f.384, ap.2, b.2, l.86

³⁹⁰ M. Maksimaitis, *Lietuvos valstybės konstitucijų istorija*, Vilnius, 2005, p. 91

piliečiams.³⁹¹ Tai reiškia, kad kariams suteikiama teisė, tačiau ne kaip visiems kitiems šalies gyventojams, kadangi kariuomenės dalyvavimas rinkimuose buvo sureguliuotas Krašto apsaugos ministro ir Vyriausiojo karo vado įsakymais, kuriuos apribojo karių politines teises. Taigi nepaisant priešingų nuomonių kariuomenės gretose, kariuomenės vadovybei įstatymus teko vykdyti.

Vyriausiasis karo vadas gen. Jonas Galvydis Bykauskas, kuris taip pat buvo kandidatas Steigiamojo Seimo rinkimuose krikščionių demokratų partijos sąrašuose, paskelbė instrukciją dėl rinkimų tvarkos kariuomenėje. Taisyklėse buvo numatyta, kad kariškiai balsuoja kariuomenės daliniuose specialiai tam įrengtuose kambariuose ir priklauso tai rinkimų apylinkei, kurioje nuo balandžio 11 d. dislokuotas karinis dalinys. Priešrinkiminiu laikotarpiu kariškiams draudžiama kalbėti ir dalyvauti politinio pobūdžio mitinguose, neleidžiama jokie mitingai ir agitacija kareivinėse, draudžiama į kareivines persiūsti atsišaukimus³⁹². Artėjant Steigiamojo Seimo rinkimams kariuomenė, buvo nuolat perspėjama apie agitacijos pavojų, kareiviai buvo raginama laikytis rimties.³⁹³ Vyriausiasis karo vadas išleido atsišaukimą kuriame teigė, kad „aukštą pilietišką pareigą turėsime nei valandai neišleisdami kalavijo iš savo rankų, nei vienai valandai neužmiršdami kariškos drausmės ir tvarkos“³⁹⁴. Rinkimų dieną „Kariškių žodis“ net paragino išvyti agitatorius iš kariuomenės.³⁹⁵ Taip pat buvo perspėjama apie politinių partijų agitacijos siekius suskaldyti kariuomenę ir priversti savo įrankiu.³⁹⁶

Uždraudus politinio pobūdžio agitaciją kariuomenėje, dėl politinių teisių apribojimų kariškiams teko kitaip nei civiliams susipažinti su politinių partijų programa. 2 PP tarnavęs ltn. Antanas Šukys, atsimena, kad dėl uždraustos agitacijos kariuomenėje vienas karininkas išaiškino partijų

³⁹¹ Rinkimų komisijos pranešimas, 1920 m. kovo 3 d, LCVA f. 384. ap. 2, b. 102, l.17

³⁹² Atsišaukimas Kariškiai renka į Steigiamąjį Seimą, *Kariškių žodis*, 1920 m. kovo 25 d., p. 1 - 3

³⁹³ Kar. Rus. Saugokite Steigiamąjį Seimą, *Kariškių žodis*, 1920 m. balandžio 1 d, nr. nr. 14 (46) p. 122

³⁹⁴ Įsakymas Lietuvos kariuomenei, 1920 m. (data nenurodyta) LCVA f.384, ap.6, b.88, l. 14

³⁹⁵ Kriaučiūnas, Politika kariškių tarpe, *Kariškių žodis*, 1920 m. balandžio 14 d, nr.16 (46), p. 140

³⁹⁶ Agitacija ir jos pasekmės, *Kariškių žodis*, 1920 m. vasario 26 d, nr. 9 (41), p. 67

programas ir rinkimų tvarką.³⁹⁷ Plk. K. Žuko vadovaujame atsargos batalione įvyko du rinkiminiai mitingai, vienas liaudininkų, kurių agitatoriumi buvo ltn. A. Balsys, o kitas krikščionių demokratų³⁹⁸. Reikia pasakyti, kad ltn. A. Balsys buvo kandidatas į Steigiamojo Seimo narius nuo socialistų liaudininkų demokratų partijos, taigi rinkiminę agitaciją vedė patys kariai, o dėl suvaržymų buvo saugojamasi agitatorių iš šalies.

1920 m. gegužės 15 d. Vyriausias karo vadas informavo, kad rinkimai į Steigiamąjį Seimą kariuomenėje įvyko ramiai, dalyvavo beveik visi rinkimų teisę turintys kareiviai. Neteko patirti, kad būtų susilaikiusių³⁹⁹. Tai kartu patvirtina, kad kariams buvo svarbu balsuoti Steigiamojo Seimo rinkimuose, „Kariškių žodyje“ išdidžiai, tarsi atliepiant į skeptikų nuomonę kariuomenės balsavimo klausimu giriamasi, kad „girdi mes kariškiai parodėme, kad ne tik mokame gerai ginklą vartoti, bet kartu sugebame ir savo pilietines pareigas atlikti.“⁴⁰⁰

2.2 Karininkai kandidatai į Steigiamojo Seimo narius

Išsiaiškinus politinių partijų pozicijas dėl kariškių dalyvavimo Steigiamojo Seimo rinkimuose, pamėginsime pažiūrėti ar politinių partijų poziciją galime sieti su karininkų dalyvaujančių politinių partijų kandidatų sąrašuose į Seimą skaičiumi. Iš viso rinkimuose į Steigiamąjį Seimą dalyvavo 31 kandidatų sąrašas⁴⁰¹, tačiau kariškius aptinkame krikščionių demokratų⁴⁰², socialistų liaudininkų demokratų⁴⁰³, socialdemokratų⁴⁰⁴,

³⁹⁷A. Šukys, *Du mediniai ir trys geležiniai kryžiai*, Londonas, 1964, p. 198

³⁹⁸ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, Chicago, 1959, p. 174

³⁹⁹ Generalinio štabo pranešimas, 1920 m. gegužės 15 d, LCVA f.384, ap.2, b.102, l.20

⁴⁰⁰ Rinkimams pasibaigus, *Kariškių žodis*, 1920 balandžio 22 d., nr. 17, p.2

⁴⁰¹ *Lietuvos istorija, Nepriklausomybė 1918 – 1940, t. X, d. 1, D. Blažytė Baužienė, E. Gimžauskas, Č. Laurinavičius, D. Mačiulis, G. Rudis, A. Svarauskas, J. Vaičėnionis*, Vilnius, 2013, p. 468

⁴⁰² Rinkimų apygardų kandidatų sąrašas, LCVA f.384, ap.2, b.102, l.38 – 59; Mūsų kandidatai į Steigiamąjį Seimą, *Laisvė*, nr. 76, 1920 balandžio 9 d., p. 2 – 3; Mūs kandidatai į Steigiamąjį Seimą, *Laisvė* nr.78, 1920 balandžio 11 d., p. 2 – 3; Mūs kandidatai į Steigiamąjį Seimą, *Laisvė*, 1920 m. balandžio 13, nr.79, p. 2; Mūs kandidatai į Steigiamąjį Seimą, *Laisvė*, 1920 m. balandžio 14, nr. 80, p. 2 – 5; VI rinkimų apygardos kandidatų sąrašas, *Laisvė*, 1920 m. balandžio 4, nr.74, p. 2; V rinkimų apygardos kandidatų sąrašas, *Laisvė*, 1920 m. balandžio 2, nr. 72, p. 2; 3

valstiečių sąjungos⁴⁰⁵, santaros⁴⁰⁶ ir tautos pažangos⁴⁰⁷ partijų sąrašuose. Tai reiškia, kad kariškiai kandidatavo į Seimą 6 partijų gretose. Minėtuose sąrašuose aptikome 33 karinėje tarnyboje esančių asmenų pavardes, tarp kurių 28 karininkai, 5 kareiviai ir 1 karo valdininkas.

Daugiausiai karininkų ir kareivių balotiravosi socialistų liaudininkų demokratų partijos sąrašė, kuriame randame vienuolikos karininkų pavardes, tai plk. K. Žukas, kpt. P. Ruseckas, kpt. L. Natkevičius, kpt. K. Škirpa, kpt. V. Steponaitis, kpt. Petras Gužas, kpt. Kazys Musteikis, vyr. ltn. Pranas Kabaila, ltn. Jonas Bliūdžius, ltn. Albinas Grigaitis, ltn. A. Balsys. Kartu su socialistų liaudininkų demokratų partiją į Seimą norėjo patekti ir du kareiviai Vincas Sakalauskas ir Jonas Liepinaitis. Socialistų liaudininkų demokratų partijos preliminariniuose kandidatų sąrašuose galime aptikti ir daugiau karininkų, kurie ketino dalyvauti Steigiamojo Seimo rinkimuose, tačiau į galutinį partijos kandidatų sąrašą nepateko. Mūsų surinktais duomenimis tokie buvo 6 karininkai: mjr. Juozas Skorulis, mjr. Vincas Kanauka, kpt. Povilas Matulionis, vyr. ltn. Juozas Papečkys ir vyr. ltn. Stasys Zienius, ltn. Juozas Šlepetys, 1 karo valdininkas Vincas Gavelis ir 1 kareivis Kazys Orlauskas.⁴⁰⁸

Kitos kairiosios politinės jėgos, Valstiečių sąjungos kandidatų į Steigiamąjį Seimą gretose randame 5 karininkų pavardes, kpt. Antano Bunikio, kpt. Aleksandro Labono, kpt. Vytautas Landsbergio, kpt. Antano Novickio, kpt. Petro Gudelio. Taigi bendrai socialistų liaudininkų demokratų partijos ir valstiečių sąjungos bloke kandidatavo 17 karininkų,

rinkimų apygardos kandidatų sąrašas, *Laisvė*, 1920 m. kovo 31, nr.71 Krikščionių demokratų sąrašas, *Laisvė*, 1920 m. kovo 30, nr.70, p. 2.

⁴⁰³ Socialistų liaudininkų demokratų partijos kandidatų į Steigiamąjį Seimą sąrašai: Rinkimų apygardų kandidatų sąrašas, LCVA f. 384, ap.2, b.102, 1.38 – 59; *Darbas* 1920 m. kovo 24 d. nr. 22 *Darbas* 1920 m. kovo 28 d. nr.23 *Darbas*, 1920 m. kovo 31 d. nr. 24;

⁴⁰⁴ Rinkimų apygardų kandidatų sąrašas, LCVA f.384, ap.2, b.102, 1.38 – 59;

⁴⁰⁵ Rinkimų apygardų kandidatų sąrašas, LCVA f.384, ap.2, b.102, 1.38 – 59; Lietuvos valstiečių sąjungos sąrašai į Steigiamąjį Seimą pateikiami, *Lietuvos ūkininkas*, 1920 m. kovo 31 d, nr. 13, p. 1; *Lietuvos ūkininkas*, 1920 m. balandžio 4 d, nr. 14, p. 2

⁴⁰⁶ Rinkimų apygardų kandidatų sąrašas, LCVA f.384, ap.2, b.102, 1.38 – 59;

⁴⁰⁷ Tautos pažangos kandidatai Steigiamajame Seime, *Tauta*, 1920 m. kovo 31 d, nr. 10, p. 2 - 3

⁴⁰⁸ Siūlomų kandidatų į Steigiamąjį Seimą nuo socialistų demokratų partijos sąrašas, MAB RS f. 199, b.19, 1.24

t.y. daugiau nei pusė visų į Seimo rinkimuose kandidatais užsiregistravusių karininkų. Veikiausiai dėl to jos buvo tokios aktyvios pasisakydamos už aktyvios rinkimų teisės karininkams, karo valdininkams ir kareiviams suteikimą. Kitos kairiosios pakraipos partijos nebuvo populiarios tarp karininkų, socialdemokratų partijos sąrašuose aptinkame 3 karininkus kandidatus į Seimą, tai karininkai plk. Jurgis Byla, kpt. Juozas Urbšys, vyr. ltn. Jonas Jurgilas. Į Steigiamąjį Seimą kandidatavęs ltn. Silvestras Leonas, buvo vienintelis kandidatas į parlamentą Santaros partijos gretose.

Dešiniojosios politinės jėgos nepasižymėjo tokiu dideliu populiarumu karininkų tarpe. Lietuvos krikščionių demokratų partijos sąrašuose randame 8 karininkus, tarp kurių Vyriausias karo vadas gen. J. Galvydis Bykauskas, plk. Jonas Laurinaitis, kpt. Klementas Vaitiekūnas, ltn. Antanas Matulaitis, ltn. Vincas Šmulskštys, ltn. Juozas Skyrius, ltn. Antanas Žilinskas, ltn. Lumbis Pulgis, 1 karo valdininkas Jonas Lingė bei 2 kareiviai Stasys Balčas ir Stasys Balčytis. Tautos pažangos partijos sąrašuose į Steigiamąjį Seimą aptinkame pirmojo Lietuvos karo invalido Jono Karučio pavardę, daugiau karininkų dešiniųjų politinių jėgų gretose į Steigiamąjį Seimą nekandidavo.

Apibendrinus šiuos kiekybinius duomenis matome, kad daugiau nei pusė kariškių pasirinko kairiąsias politines partijas socialistų liaudininkų demokratų, valstiečių sąjungą, Santarą ir socialdemokratų partiją, minėtų partijų gretose į Steigiamąjį Seimą kandidavo 20 karininkų ir 2 kareiviai. Likusieji 7 karininkai, 2 kareiviai ir 1 karo valdininkas pasirinko krikščionių demokratų partiją ir 1 kareivis Tautos Pažangos partiją.

Kaip rodo Steigiamojo Seimo rinkimų rezultatai, išrinkti buvo tik 7 karininkai ir 2 kareiviai, t.y. trečdalis kariškių nuo bendro kariškių kandidatavusių į Steigiamąjį Seimą skaičiaus, o partinis pasiskirstymas šių narių gretose buvo nulemtas rinkėjų pasirinkimo. 6 kariškiai, gen. Jonas Galvydis Bykauskas, kpt. Antanas Matulaitis ir kpt. Vincas Šmulskštys, karo valdininkas Klemensas Vaitiekūnas bei kareiviai Stasys Balčytis ir Stasys Balčas buvo išrinkti krikščionių demokratų partijos sąraše. Socialistų liaudininkų demokratų partijos tarpe Steigiamojo Seimo nariais tapo kpt. Ladas Natkevičius, kpt. P. Ruseckas ir plk. K. Žukas. Taigi krikščionių demokratų partiją Steigiamajame Seime atstovavo 6 su karo tarnyba susiję asmenys, tuo tarpu kairiuosius tik 3.

Steigiamojo Seimo darbo metu 1920 – 1922 m. Seimo narių gretas papildė dar šeši karininkai. Kairiųjų gretose kpt. K. Škirpa pakeitė Gabrielę Petkevičaitę Bitę, kpt. J. Bliudžius pakeitė plk. K. Žuką, krikščionių demokratų partijos gretose karo valdininkas Jonas Lingė pakeitė iš Steigiamojo Seimo savo valia pasitraukusį gen. J. Galvydį Bykauską, ltn. P. Lumbis kovose su lenkais žuvusį vienintelį Steigiamojo Seimo narį ltn. A. Matulaitį⁴⁰⁹, o ltn. J. Skyrius - Vladą Jurgutį.

Taigi matome, kad per visą Steigiamojo Seimo darbo laikotarpį, jo nariais buvo 15 kariškių, tarp kurių 12 karininkų, 1 karo valdininkas, 2 kareiviai, o tai leidžia patikslinti istoriografijoje nurodytus duomenis. Mūsų surinkti kiekybiniai duomenys apie karininkų, karo valdininkų ir kareivių skaičių politinių partijų iškeltų kandidatų sąrašuose į Steigiamąjį Seimą atskleidžia tiesioginį ryšį tarp politinių partijų nuostatos suteikti aktyvią balsavimo teisę kariuomenei ir kariškių skaičiaus tų partijų gretose. Akivaizdu, kad už lygias kariškių ir piliečių teises, bei aktyvios rinkimų teisės suteikimą kariškiams pasisakiusios kairiosios politinės partijos savo gretose turėjo du trečdalius į Steigiamąjį Seimą norėjusių patekti kariškių, tuo tarpu dešiniųjų politinių partijų gretose jų buvo tik trečdalis. Tai reiškia, kad kairiųjų politinių partijų pozicija kariškių balsavimo klausimu viliojo ir sudarė galimybes kariškiams į Steigiamąjį Seimą balotiruotis šios partijos gretose, veikiausiai dėl to jie jas ir pasirinko.

Daugiau nei pusė, t.y. 8 iš 15 Steigiamojo Seimo nariais tapusių karininkų turėjo politinės patirties iki įstojimą į karo tarnybą 1918 ir 1919 m. Krikščionis demokratas ltn. A. Matulaitis buvo Darbo federacijos pirmininkas, o jį pakeitęs ltn. Pulgis Lumbis buvo dalyvavęs tos pat federacijos steigime, kareivis S. Balčytis dalyvavo Lietuvių karių sąjungos Peterburge veikloje. Socialistas demokratas kpt. P. Ruseckas buvo 1905 m. Didžiojo Vilniaus Seimo narys, kpt. L. Natkevičius buvo lietuvių karių atstovas Peterburgo lietuvių Seime 1917 m., kpt. K. Škirpa yra buvęs lietuvių tautos tarybos nariu, J. Bliūdžius socialistų liaudininkų demokratų partijos veikloje dalyvavo 1905 – 1907 m., karo valdininkas K. Vaitiekūnas buvo Jonišio valsčiaus tarybos pirmininkas. Tai reiškia, kad į Steigiamąjį Seimą pateko kariškiai iki karo tarnybos pradžios pasižymėję politiniu aktyvumu, turėję partinės organizacijos užnugarį bei dalyvavimo politikoje įgūdžius. Politinė patirtis prisdėjo pastaruoju prie pastarųjų sėkmės

⁴⁰⁹ V. Daugirdaitė Sruogienė, *Lietuvos Steigiamasis Seimas*, New York, 1975, p. 37

Steigiamojo Seimo rinkimuose lyginant su į Steigiamąjį Seimą neišrinktais kariškiais. Tai taip pat reiškia, kad valstybės ir kariuomenės kūrimosi procesas įtraukė politikus, kurie jautiesi labiau politikais nei kariais ir tarnaudami kariuomenėje aktyviai reiškė politinę nuomonę. Tokia tendencija galėjo būti priežastis dėl ko kariuomenė negalėjo būti atribota nuo politinio proceso valstybės kūrimosi pradžioje.

2.3 Karinės valdžios ir karininkų įtaka Amnestijos įstatymo ir Laikinosios konstitucijos priėmimui

Steigiamojo Seimo atvejis tiriant karinės ir civilinės valdžios santykius tarpukario Lietuvoje yra svarbus dviem aspektas. Pirmas, jo rinkimai sudarė galimybę Steigiamojo Seimo nariams kariškiams pareikšti politinę nuomonę ir daryti įtaką svarbiausiems valstybės politinio gyvenimo klausimams. Antra, Steigiamasis Seimas, kaip demokratiškai išrinkta valstybės institucija priėmė svarbiausius kariuomenės veiklą ir statusą Lietuvos Respublikoje apibrėžusius įstatymus. Žvelgiant iš kiekybinio požiūrio taško Steigiamojo Seimo darbo laikotarpiu įvyko 257 eiliniai posėdžiai, vienas nepaprastasis (1920 m. rugsėjo 25 d.) ir 4 iškilmingi – 1921 ir 1922 m. vasario 16 d. ir gegužės 15 dienomis⁴¹⁰. 39 Steigiamojo Seimo posėdžiuose buvo svarstomi 41 klausimas susijęs su kariuomenės, karininkų, karo valdininkų ir kareivių veikla, jų teisėmis, pareigomis, aprūpinimu arba karo operacijų vedimu. Todėl šioje tyrimo dalyje pamėginsime atsakyti į klausimus kokį poveikį kariuomenės reiškiamą politinę poziciją turėjo Steigiamojo Seimo priimamiems įstatymams, bei kaip Steigiamasis Seimas sureguliuo kariuomenės pavaldumą politinės valdžios institucijoms. Be abejojimo apsiribosime tik tais atvejais, kuriuose istoriniai šaltiniai sudaro sąlygas tokį poveikį išryškinti.

Pirmas susipriešinimas tarp kariuomenės ir Steigiamojo Seimo nuomonės įvyko jau pirmųjų Steigiamojo Seimo posėdžių metu, svarstant Amnestijos įstatymo projektą, kadangi jo nuostatos lietuvių kariuomenę ir tiesiogiai 1920 m. vasarį Kauno įgulos sukilime dalyvavusius karininkus bei kareivius. Svarstant Amnestijos projektą, socialdemokratai siūlė, kad

⁴¹⁰ A. P. Kasperavičius, Steigiamasis Seimas ir jo oratoriai, *Lietuvos istorijos studijos*, t.12, 2003, p. 36

Amnestijos įstatymas būtų taikomas visiems, kurie yra nusikalte politikos, tikybos ir spaudos įstatymams⁴¹¹, tai reiškia, kad iš kalėjimų turėjo būti paleisti visi politiniai nusikaltėliai, tarp kurių ir 1920 m. Kauno įgulos⁴¹² ir 1919 m. POW rengtų sukilimų dalyviai. Priešingos nuomonės laikėsi socialistai liaudininkai demokratai, kurie pasisakė už tai, kad būtų amnestuoti visi nusikaltėliai, išskyrus 108 ir 126 įstatymo straipsniuose nurodytus asmenis, t.y. nusikaltusius pagelbėjant arba palengvinant priešininkui rengti žygius prieš Lietuvą, bei nusikaltusius ir dalyvavusius sąjungoje, kurios tikslas nuversti valstybėje esantį sutvarkymą,⁴¹³ Tai reiškia, kad socialistai liaudininkai demokratai buvo nusiteikę prieš sukilimuose dalyvavusių asmenų amnestavimą. Tos pačios nuomonės laikėsi ir krikščionių demokratų blokas, anot M. Krupavičiaus, krikdėmų blokas balsuos prieš „108 straipsnio įdėjimą ir rimtai apsvarstys 126 straipsnį“.⁴¹⁴ Itin jautriai į šį klausimą sureagavo Seimo nariai kariškiai, gen. Galvydis Bykauskas, kpt. P. Ruseckas, kpt. L. Natkevičius, ltn. A. Matulaitis, kurie sutartinai pabrėžė, kad dėl 1920 m. vasario sukilimo Kauno įguloje kalta yra ne vien kariuomenė, jie teigė kad kariuomenės dalių sukilimą sukėlė politinės ir ekonominės priežastys, sunki materialinė kareivių padėtis, kuria pasinaudojo bolševikų ir lenkų agitatoriai.

Gindami ne savo noru, o dėl sunkių sąlygų ir bolševikinės agitacijos sukilėliais tapusių karių interesus, Steigiamojo Seimo nariai kariškiai pareikalavo įstatymo nuostatose atskirti „nesąmoningai į sukilimą įsitraukusius, ir tuos, kurie iš tiesų kraštui yra prasikalte“.⁴¹⁵ Steigiamojo Seimo nariai karininkai stjo dalies, sukurstytų agitatorių ir į sukilimą įsitraukusių karių pusėn, atstovavo jų interesams, bei priešinosi amnestijos taikymui agitatoriams ir tikriesiems perversmo kaltininkams. Steigiamasis Seimas amnestijos įstatymą priėmė po trečiojo skaitymo atsižvelgęs į karininkų reikalavimus ir subalansavęs kariuomenės bei politinių partijų

⁴¹¹ 1920 m. gegužės 20 d. posėdžio stenograma, Steigiamojo Seimo darbai, 1 sąsiuvinis, 1920, p. 18

⁴¹² G. Mitrulevičius, Socialdemokratų santykis su Lietuvos Respublikos demokratizacijos procesu Steigiamojo Seimo darbo metu 1920 – 1922 m, *Parlamento studijos*, nr. 9, 2010, p. 103

⁴¹³ 1920 m. gegužės 20 d. posėdžio stenograma, Steigiamojo Seimo darbai, 1 sąsiuvinis, 1920, p. 18 - 19

⁴¹⁴ Ten pat, p. 21 - 22

⁴¹⁵ 1920 m. gegužės 20 d. posėdžio stenograma, *Steigiamojo Seimo darbai*, 1 sąsiuvinis, 1920, p. 19

nuostatas. Pagal priimtą įstatymą amnestija galėjo būti taikoma tik tiems asmenims, kurie nebuvo nusikaltę valstybei ir nedirbo svetimų valstybių naudai, tai reiškia, kad Panemunės maišto dalyviams, nuteistiems už dalyvavimą maište bausmė buvo dovanota, tačiau POW organizacijos dalyvių, kaip asmenų veikusių svetimų valstybių naudai amnestija nepalietė.⁴¹⁶ Šį įstatymą itin palankiai įvertino kariuomenės laikraštis „Kariškių žodis“, pabrėžęs, kad „Steigiamasis Seimas teisingai numatė, kad kareivių dauguma pripuolamai, prieš jų valią ir įsitikinimus, buvo įtraukta į tą nelemtą sukilimą.“⁴¹⁷ Amnestijos įstatymo svarstymo metu, Steigiamojo Seimo nariai karininkai, prisidėjo prie to, kad Seimas objektyviai įvertintų vasario 22 – 24 d. sukilimo priežastis, bei amnestijos netaikytų, prieš valstybę veikusiems politiniams nusikaltėliams, tačiau taikytų tiems kariams, kurie ne savo valia buvo įtraukti į sukilimą. Akivaizdu, kad minėtojo įstatymo svarstymo metu Steigiamojo Seimo nariai karininkai nepaisant to, kad atstovavo skirtingas politines partijas, laikėsi vienos nuomonės.

Nepaisant to, kad Amnestijos įstatymo svarstymo metu Steigiamasis Seimas atsižvelgė ir į šios institucijos narių karininkų išsakytą poziciją dėl Kauno įgulos sukilimo dalyvių amnestavimo, kariuomenės vadovybė buvo nepatenkinta jų reiškiamą pozicija, kuri sukėlė neigiamą kariuomenės vadovybės reakciją ir privertė ją atsiriboti nuo į Steigiamąjį Seimą išrinktų narių pareikštos pozicijos. 1920 m. gegužės 20 d. Steigiamojo Seimo posėdyje kalbėjęs Krašto apsaugos ministras plk. A. Merkys, kaltino kpt. L. Natkevičių, jog pastarasis Amnestijos įstatymo svarstymo metu kalbėjo netiesą ir įžeidė kariuomenės vadovybę teigdamas, kad karinių dalinių vadai vykstant Kauno įgulos sukilimui girtuokliavo ir delsė jį malšinti⁴¹⁸. Itin nepatenkinti karininkų pasisakymais Steigiamajame Seime buvo į karo vadų suvažiavimą 1920 m. birželio mėnesio pabaigoje susirinkę kariuomenės dalinių vadai plk. ltn. Kazys Ladyga, plk. V. Grigaliūnas Glovackis, plk. ltn. Mikas Gedgaudas, plk. ltn. Edvardas Adamkevičius, mjr.

⁴¹⁶ P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t.2, Vilnius, 1992, p. 685

⁴¹⁷ Steigiamasis Seimas, *Kariškių žodis*, 1920 m. gegužės 27 d, nr. 22, p.2; R. Skipitis, *Nepriklausomą Lietuvą statant*, Chicago, 1961, p. 191

⁴¹⁸ 1920 m. gegužės 22 d. posėdžio Stenograma, *Steigiamojo Seimo darbai*, 1 sąsiuvinis, 1920 m, p.41

Julius Čaplikas, kpt. J. Motiejūnas Valevičius, kpt. Vytautas Petronis⁴¹⁹, mjr. Pranas Jackevičius, kpt. Aleksandras Jakaitis, kpt. K. Škirpa. 1920 m. birželio 16 d. minėtieji karininkai įteikė vyriausiam karo vadui rezoliuciją, kurioje aštriai pasisakė prieš politinių partijų ginčus, teigdami, kad „partijų ginčai iššaukia baisiausią asmeninę neapykantą, pavydą ir kerštą“, todėl „negalima įsivaizduoti kariuomenės susiskaldžiusios į partijas“. Karininkų nuomone „tai jau nebe kariuomenė, o be perstojo mitinguojančių ir nežinia ko norinčių žmonių būrys“.⁴²⁰

Panašu, kad karininkų tapimas Steigiamojo Seimo nariais pradėjo skaldyti karininkų korpuso vienybę, kadangi kariuomenės vadovybė ėmėsi žygių, kad atsiriboti nuo į Seimą išrinktų Steigiamojo Seimo narių. Gavęs karininkų rezoliuciją Vyriausias karo vadas plk. M. Vėlykis kreipėsi į Krašto apsaugos ministrą su prašymu paleisti kariškius Steigiamojo Seimo narius iš karo tarnybos, kadangi tai prieštarauja įstatymui, draudžiančiam kariškiams dalyvauti politinėje veikloje⁴²¹. Seimo nariai kariškiai taip pat buvo perspėti, kad jie neatstovauja kariuomenės nuomonei ir negali kalbėti jos vardu.⁴²² Reikia pasakyti, kad karininkų rezoliucijoje pateiktas argumentas dėl atleidimo iš karo tarnybos galiojo tik gen. J. Galvydžiui Bykauskui, kadangi pastarasis nuo 1920 m. balandžio 7 d. iki liepos 7 d. ėjo vyriausiojo karo vado pareigas⁴²³, tuo tarpu kiti kariškiai Steigiamojo Seimo nariai iš karo tarnybos, kaip to ir reikalavo kariškių dalyvavimo Steigiamajame Seime taisyklės, buvo atleisti gegužės 15 d.⁴²⁴. t.y. kai prasidėjo Steigiamojo Seimo darbas.

⁴¹⁹ Karo vadų suvažiavimo posėdžio protokolas, 1920 m. birželio 17 d. LCVA f.929, ap.3, b.3, l.3 - 7

⁴²⁰ K. Ladygos pareiškimas vyriausiam karo vadui, 1920 m. birželio 16 d, LCVA f.384, ap.2, b.87, l.13 - 14

⁴²¹ Įstatymas draudžiantis kariškiams dalyvauti politikoje, 1919 m. kovo 27 d., LCVA f. 922, ap.1, b.42, l. 96

⁴²² M. Vėlykio prašymas Krašto apsaugos ministrui, 1920 m. birželio 16 d, LCVA f.384, ap.2, b.87, l.16

⁴²³ Lietuvos kariuomenės karininkai 1918 – 1953, t. 3, sud. V. Asevičius, Vilnius, 2003, p.138

⁴²⁴ Gen. Galvydžio Bykausko biografija Lietuvos kariuomenės karininkai 1918 – 1953, t. V, sud. V. Asevičius, Vilnius, 2005, p.178; kpt. L Natkevičiaus biografija, Lietuvos kariuomenės karininkai 1918 – 1953, t. V, sud. V. Asevičius, Vilnius, 2005, p.319; kpt. P. Rusecko biografija, Lietuvos kariuomenės karininkai 1918 – 1953, t. VI, sud. V. Asevičius, Vilnius, 2006, 290 – 291; ltn. A. Matulaičio biografija, Lietuvos kariuomenės karininkai 1918 – 1953, t. V, sud. V. Asevičius,

Itin dideles diskusijas kariuomenės vadovybėje sukėlė Steigiamojo Seimo birželio 10 d. priimta Laikinoji Konstitucija, tiksliau du jos straipsniai: 3 – čiasis įtvirtinęs nuostatą, kad „veikusieji iki Konstitucijos paskelbimo įstatymai, kurie šiai Konstitucijai neprieštarauja, paliekami galioje“⁴²⁵ bei 16 straipsnis laidavęs Lietuvos piliečiams asmens buto ir korespondencijos neliečiamybę, bei tikybos, žodžio, spaudos, streikų, susirinkimų laisvę ir panaikinęs mirties bausmę. ⁴²⁶ Reikia pasakyti, kad mirties bausmės taikymo klausimą Karo teismuose birželio 16 d. buvo iškėlęs KAM plk. A. Merkys, tačiau šis klausimas buvo išspręstas 1920 m. liepos 24 d. paskelbtame Karo stovio įstatyme, kuriame įrašyta pastaba, jog „konstitucinės garantijos sustabdomos ir įvedama mirties bausmė“.⁴²⁷

Kariuomenės vadų įteikta rezoliucija ir reiškiamas nepasitenkinimas Steigiamojo Seimo darbais privertė svarbiausių partijų narius atkreipti didesnę dėmesį į karo vadų poziciją, todėl 1920 m. birželio 18 d. buvo surengtas posėdis, kuriame dalyvavo M. Sleževičiaus, M. Krupavičiaus, K. Bizauskas, V. Požėla, K. Bielinis, kariškiai Steigiamojo seimo nariai P. Ruseckas ir gen. Galvydis Bykauskas ir mūsų jau išvardinti kariuomenės dalinių vadai. Kariuomenės vadovybė dar kartą pareiškė nepasitenkinimą Steigiamojo Seimo priimtoms konstitucijos 3 ir 16 straipsniais ir aiškino politikams Amnestijos ir Laikinosios Konstitucijos straipsnių sukeltas problemas. Kpt. A. Jakaitis Laikinosios konstitucijos 3 ir 16 straipsnius įvertino kaip „grėsmę valstybei ir Steigiamajam Seimui“⁴²⁸ Gen. Galvydis Bykauskas akcentavo, kad „sąryšyje su amnestija yra sunki pulkų vadų padėtis“. Kpt. V. Petronis pasisakė, kad reikia uždrausti streikus ir atstatyti mirties bausmę.⁴²⁹ „Kariškių žodis“ pasisakė, kad negali būti spaudos laisvės bolševikiniam ar lenkų laikraščiams, kurie eina prieš mūsų nepriklausomybę, o darbininkų streikų laisvė turi būti reguliuojama, kad ja

Vilnius, 2005, p. 178, K. Žuko biografija, Lietuvos kariuomenės karininkai 1918 – 1953, t. VIII, sud. V. Asevičius, Vilnius, 2008, p.368 – 369.

⁴²⁵ Laikinoji Lietuvos valstybės Konstitucija, *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1920 m. birželio 12 d, nr. 37, p. 1

⁴²⁶ Ten pat

⁴²⁷ M. Maksimaitis, *Lietuvos valstybės konstitucijos*, Vilnius, 2005, p. 103

⁴²⁸ Karo vadų suvažiavimo posėdžio protokolas, 1920 m. birželio 17 d, LCVA f.929, ap.3, b.3, l.5

⁴²⁹ Ten pat, l.4

nesinaudotų mūsų priešai.⁴³⁰ Posėdžio metu kariškiai išreiškė reikalavimą išlaikyti kariuomenėje tvarką ir discipliną, bei apsaugoti ją nuo agitacijos keliamo suirimo pavojaus, tuo tarpu politikai mėgino įtikinti kariškius, kad jų keliamo prieštaravimo tarp Laikinosios Konstitucijos 3 ir 16 straipsnių nėra bei ragino paklusti išleistiems įstatymams.

M. Sleževičius karo vadams aiškino, kad priešpriešos tarp 3 ir 16 paragrafo nėra, kadangi esant karo padėčiai egzistuoja ir mirties bausmė, ir karo lauko teismai, bei pabrėžė, kad Konstitucija buvo rašoma ramiam laikotarpiui. Jam pritarė kpt. P. Ruseckas raginęs karininkus paklusti įstatymams.⁴³¹ V. Požėla tikino karininkus, kad negali egzistuoti tokie suvaržymai, o kariškių reikalaujama mirties bausmės sugražinimas problemų neišspręs⁴³². Plačiausiu argumentų spektru diskusijoje rėmėsi M. Krupavičius, pripažinęs kariuomenės nuopelnus, be kurių vargu ar Steigiamasis Seimas galėjo susirinkti, jis teigė, kad be Steigiamojo Seimo niekas kitas galėtų tvarkyti šalies gyvenimo, teisinosi, kad Seimas gali klysti, bei žadėjo, kad bus koreguojamas Amnestijos įstatymas.⁴³³ Po karštų politikų ir kariškių diskusijų, pasižymėjusių radikaliai priešingomis nuomonėmis, kurias atstovavo Aleksandras Stulginskis, teigęs, kad kariškiai turi paklusti politikams ir kpt. V. Petronis, reikalavęs pakeisti Laikinąją Konstituciją, posėdyje priimtas nutarimas aiškiau išdėstyti 3 ir 16 Konstitucijos straipsnius⁴³⁴ rodo, jog karo vadų spaudimą patyrę politikai linko nusileisti ir pritarė ginčytinų Laikinosios Konstitucijos straipsnių peržiūrai, dėl kurių buvo pasiektas laikinas susitarimas.

Tačiau šio susitarimo nepatvirtino Steigiamasis Seimas ir kariškių reikalavimai buvo nepatenkinti, reikia pasakyti, kad kariškių poziciją rėmė ir Vidaus reikalų ministras, manęs, kad suteikta Amnestijos teisė yra pernelyg plati ir kenkianti valstybės saugumui.⁴³⁵ 1920 m. liepos 2 d. Steigiamojo Seimo posėdyje buvo svarstyta Ministrų kabineto pastaba dėl

⁴³⁰ P. Ruseckas, Dėl gyvenamosios valandos, *Kariškių žodis*, 1920 m. birželio 25 d. nr. 26, l. 1 - 2

⁴³¹ Karo vadų suvažiavimo posėdžio protokolas, 1920 m. birželio 17 d, LCVA f.929, ap.3, b.3, l.6

⁴³² Ten pat, l.8

⁴³³ Ten pat, l.9

⁴³⁴ Ten pat

⁴³⁵ R. Skipitis, *Nepriklausomą Lietuvą statant*, Chicago, 1961, p. 200

Laikinosios Konstitucijoje esančio 3 ir 16 straipsnio prieštaravimo.⁴³⁶ Ministrų kabinetas šį prieštaravimą spręsti siūlė papildydamas 16 Konstitucijos straipsnį trečiaja pastaba, kuri teigė, kad „kol bus išleisti įstatymai piliečių laisvei ir neliečiamybei laiduoti, Konstitucijos garantijos vykdomos einant veikusiais iki šios Konstitucijos paskelbimo dienos įstatymais“⁴³⁷ Steigiamasis Seimas kaip demokratiškai išrinkta tautos atstovybė nepasidavė kariškių reikalavimams ir į jų siūlomą poziciją neatsižvelgė. Kariuomenė turėjo pasitenkinti paaiškinimu, kad Laikinosios Konstitucijos 3 ir 16 straipsniai neprieštarauja vienas kitam, o šio straipsnio 2 oji pastaba aiškiai sako, kad valdžia turi griebtis aštriausių priemonių nenuoramoms suvaldyti. Taigi ir bausmės veikia tos pačios, kurios ir pirmiau veikė neišskiriant nei vienos.⁴³⁸ Vertinant Amnestijos įstatymą priėmimo debatus tenka konstatuoti, kad Steigiamasis Seimas atsižvelgė į karininkų Steigiamojo Seimo narių nuomonę, tačiau ignoravo ir nepakluso karinių dalinių vadų spaudimui bei Laikinosios Konstitucijos nepakoregavo. Taip pat būtina pabrėžti, kad Steigiamojo Seimo institucija padėjo atsispirti ir atlaikyti karo vadų mėginimus pakeisti Laikinąją Konstituciją.

2.4 Nepavykęs bandymas demokratizuoti Ginkluotųjų pajėgų valdymą

Karinių dalinių vadai taip pat buvo nepatenkinti Laikinosios Konstitucijos aštuntuoju paragrafu, numačiusiu, kad aukštesniuosis kariuomenės ir valstybės valdininkus skiria Respublikos Prezidentas.⁴³⁹ Dėl šios nuostatos karo vadovybėje išsiskyrė trys nuomonės. Kpt. P. Ruseckas ir kpt. K. Škirpa teigė, kad vyriausių karo vadų turi skirti Seimas, brg. gen. V. Nagevičius manė, kad kol nėra Prezidento kariuomenė pavaldi Seimo pirmininkui, o plk. Glovackiui ir plk. lt. Ladygai buvo apskritai neaišku kam priklauso kariuomenė. Anot plk. K. Ladygos reikia tiksliai nustatyti

⁴³⁶ 1920 m. birželio 30 d. posėdžio protokolas, *Steigiamojo Seimo darbai*, 5 sąsiuvinis, 1920, p. 189

⁴³⁷ M. Maksimaitis, *Lietuvos valstybės konstitucijos*, Vilnius, 2005, p. 106

⁴³⁸ Steigiamasis Seimas, *Kariškių žodis*, 1920 m. liepos 8 d, nr. 28, p. 1

⁴³⁹ Kazimieras Valančius, *Lietuvos valstybės konstitucijos*, Vilnius, 1989, p. 7

kariuomenės pavaldumą, kadangi „paprastai ji priklauso nuo Prezidento arba Ministro pirmininko, tuo tarpu priklausyti Seimui yra didelė klaida.“⁴⁴⁰

Supratusi, kad keldama reikalavimus politikams karinė vadovybė savo iniciatyva 1920 m. liepą pradėjo rengti Ginkluotųjų pajėgų ir jų įstaigų valdymo įstatymą, kuris turėjo išspręsti kariuomenės pavaldumo ir subordinacijos civilinei valdžiai klausimą. Tai buvo pirmasis rimtesnis mėginimas sureguliuoti ir demokratizuoti civilinės ir karinės valdžios santykius tarpukario Lietuvoje.

Ginkluotųjų pajėgų valdymo įstatymo projektą rengė svarbiausieji kariuomenės pareigūnai susibūrę į komisiją, tai Krašto apsaugos ministras plk. K. Žukas, Armijos vadas gen. ltn. Stasys Nastopka, gen. štabo viršininkas gen. M. Katče, I divizijos vadas plk. ltn. K. Ladyga, Vietinės kariuomenės brigados vadas gen. ltn. J. Kubilius bei susisiekimo, artilerijos, tiekimo skyrių viršininkai.⁴⁴¹ Svarbiausiais klausimais buvo laikomas kariuomenės vadovybės, jos vado ir Krašto apsaugos ministro santykių sureguliuojimas, jų teisių ir pareigų nustatymas. Posėdžių metu buvo vienbalsiai nutarta, kad vyriausioji kariuomenės vadovybė turi būti viename asmenyje – Krašto apsaugos ministro rankose⁴⁴². Tačiau diskusijų metu buvo siūlomi du kariuomenės subordinavimo civilinei valdžiai variantai, plk. ltn. K. Ladyga siūlė, kad Krašto apsaugos ministras būtų tiesiogiai pavaldus Prezidentui⁴⁴³, tuo tarpu dauguma karo tarybos narių, tarp kurių plk. K. Žukas, gen. ltn. M. Katče, plk. S. Zaskevičius siūlė, kad ministras priklausytų nuo suverenios valdžios, t.y. būtų skiriamas ministro pirmininko.⁴⁴⁴ Aiškumo dėlei reikia pasakyti, kad šie karininkai siūlė labiau demokratinėms santvarkoms būdingą civilinės ir karinės valdžios santykių sureguliuojimo būdą.

Dar viena, rimta problema, su kuria teko susidurti įstatymo rengėjams buvo Tiekimo skyriaus pavaldumo klausimas. Plk. ltn. K. Ladyga siūlė, kad Tiekimo skyrius, kaip operacijų bei rikiuotės skyriai

⁴⁴⁰ Karo vadų suvažiavimo posėdžio protokolas, 1920 m. birželio 17 d, LCVA f.929, ap.3, b.3, l. 49 - 50

⁴⁴¹ Karo Tarybos posėdžio protokolas, 1919 m. liepos 25 d, LCVA f.384, ap. 3, b. 161, l. 1

⁴⁴² Ten pat, l. 2

⁴⁴³ Ten pat, l. 4

⁴⁴⁴ Ten pat.

turėtų būti pavaldūs kariuomenės vadui.⁴⁴⁵ Tuo tarpu plk. K. Žukas, gen. ltn. S. Nastopka siūlė Tiekimo skyrių palikti Krašto apsaugos ministro žinioje, motyvuodami tuo, kad tiekimų sritis peržengia karo vado priskirtas kompetencijos ribas.⁴⁴⁶ Kaip matysime vėliau ši problema, parengtame įstatymo projekte buvo išspręsta subalansuojant pastarųjų pavaldumą tarp Krašto apsaugos ministro ir kariuomenės vado. Karo Sanitarijos, Veterinarijos ir Kariuomenės intendantūros skyriai buvo priskirti Krašto apsaugos ministro pavaldumui, tačiau drausmės ir rikiuotės atžvilgiu buvo pavaldūs kariuomenės vadui.⁴⁴⁷

Rengiant įstatymo projektą buvo remtasi 1869 m. Carinės Rusijos imperijos kariuomenės įstatymų sąvadu,, tai rodo ne tik karininkų diskusijos, tačiau ir tai, kad 1921 m. gegužės mėnesį Krašto apsaugos ministerijos Literatūros skyriaus viršininkui įsakoma iš rusų kalbos išversti Rusijos imperijos Ginkluotųjų pajėgų ir įstaigų jų valdymo įstatymą.⁴⁴⁸ Įstatymų rengėjai taip pat domėjosi Vakarų valstybių patirtimi, 1921 m. sausio mėnesį Krašto apsaugos ministerijos projektų komisija Krašto apsaugos ministro padėjėjui pristatė Danijos karo ministerijos organizavimo schemą ir paaiškinimus apie aukštuosius valdymo organus bei jų sutvarkymą, jie turėjo „pasitarnauti kaip medžiaga išdirbant projektus ir dėsnius atitinkamų įstaigų Lietuvoje“.⁴⁴⁹

Karinėje spaudoje buvo apžvelgtos didžiausiųjų vakarų valstybių Jungtinių Amerikos valstijų, Prancūzijos, Anglijos, Vokietijos, Italijos ir Rusijos aukštųjų kariuomenės vadovybių struktūros ir jų pasikeitimai po Pirmojo pasaulinio karo. Buvo pabrėžiama, kad po Didžiojo karo daugelis Vakarų valstybių pasuko kariuomenės valdymo demokratizavimo keliu, svarbiausiais šio proceso požymiais buvo nurodomi civilio, einančio krašto apsaugos ministro pareigas Vyriausybėje skyrimas ir kolegialaus organo, karo tarybos, sprendžiančio karo reikalus suformavimas, pabrėžiant, kad ligi Didžiojo karo vadovybės priešakyje stovėjo karo vadas, dažniausiai

⁴⁴⁵ Ten pat, l. 5

⁴⁴⁶ Ten pat.

⁴⁴⁷ Ginkluotųjų pajėgų ir jų įstaigų valdymo projektas, 1922 kovo 15 d., LCVA f.384, ap.3, b.344, l.203 - 206

⁴⁴⁸ Įsakymas literatūros skyriaus viršininkui, 1921 m. gegužės 7 d. LCVA f.384, ap.3, b.344, l.212

⁴⁴⁹ Raportas Krašto apsaugos ministro padėjėjui, 1920 m. spalio 21 d, LCVA f.384, ap. 3, b. 344, l. 134

generolas pavaldus valstybės tik valstybės galvai⁴⁵⁰. Tuo tarpu po Didžiojo karo svarbiausieji reikalai buvo sprendžiami demokratiškai išrinktos politinės valdžios Krašto apsaugos ministro ir karo tarybos, sudarytos iš svarbiausių civilių ir karinių valstybės pareigūnų.⁴⁵¹ Iš šių straipsnių galime susidaryti įspūdį, kad kariuomenės valdymo demokratizavimas reiškė platesnį valstybės vykdomosios valdžios įtraukimą į sprendimų dėl karo reikalų svarstymus ir priėmimą. Kai kuriuose straipsniuose spaudoje teigta, kad Lietuvos kariuomenei dėl itin komplikotos padėties, kuomet Krašto apsaugos ministerijai tenka valdyti kreditus, pirkti arba rekvizuoti karo reikmenis visiškai netinka buvusios Carinės Rusijos imperijos kariuomenės aprūpinimo būdas, o kartu ir jo organizacija bei valdymas netinkamas Lietuvos kariuomenės ypatybėms ir struktūrai.⁴⁵² Apžvelgus skirtingus karininkų siūlymus ir užsienio šalių patirtį buvo parengtas demokratiškas Ginkluotųjų pajėgų ir jų įstaigų valdymo įstatymas.

1921 m. antrojoje pusėje, mūsų jau įvardinti asmenys parengė Ginkluotųjų pajėgų ir jų įstaigų valdymo įstatymo projektą, kuriame buvo numatyta, kad Lietuvos Respublikos kariuomenės ir jos įstaigų viršininkas yra Krašto apsaugos ministras, kuriam pavaldžios visos Krašto apsaugos ministerijos įstaigos. Karo metu kariuomenei vadovauti skiriamas kariuomenės vadas, kurį ligi karo meto pavaduoja Kariuomenės štabo viršininkas. Kariuomenės vadą ministrų kabinetui pristačius skiria ir atleidžia Respublikos Prezidentas⁴⁵³. Šios įstatymo nuostatos aiškiai nurodė kariuomenės pavaldumą demokratiškai išrinktai politinei valdžiai ir atskyrė politines ir karines institucijas, kariuomenės vadui suteikiant savarankiškumą ir teisę valdyti kariuomenę, užtikrino jo savarankiškumą operacinėje srityje ir atskaitomybę Ministrų Kabinetai.⁴⁵⁴

Politinei valdžiai buvo apribota teisė kištis į karinius reikalus, Ministrų kabinetas kariuomenės vadui, galėjo duoti tik bendrus nurodymus

⁴⁵⁰ L. Radus Zenkavičius, Aukštesnioji karo vadovybė buvo Didžiojo karo, *Karys*, nr. 31, 1921 rugpjūčio 4 d, l.1

⁴⁵¹ Aukštesnioji karo vadovybė buvo Didžiojo karo, *Karys*, nr. 43, 1921 spalio 27 d, l.5

⁴⁵² Lietuvos kariuomenės tiekimo organizacijos klausimu, *Mūsų žinybas*, nr.1, 1921, p. 124 - 129

⁴⁵³ Ginkluotųjų pajėgų ir valdymo įstatymo projektas, 1922 m. kovas, LCVA f. 929, ap.1, b.422, l.13 - 18

⁴⁵⁴ Ten pat

ir direktyvas krašto gynimo reikalais.⁴⁵⁵ Krašto apsaugos ministrui buvo suteikta priežiūros ir kontrolės funkcija. Jis turėjo skelbti ir vykdyti ministerijų nutarimus visais ginkluotųjų pajėgų klausimais, taip pat vykdyti svarbesniausias kariuomenės ūkio ir maitinimo operacijas ir jo žinioje yra visų karo žinybos šakų centrinė kontrolė ir tiekimas. Kariuomenės dalinių formavimo ir įsteigimo teisė suteikiama ministrų kabinetui, kuris remdamasis kariuomenės vado ir Krašto apsaugos ministro prašymais leidžia steigti kariuomenės dalinius. Prie Krašto apsaugos ministro turėjo būti įsteigta karo taryba. Visus karius į kariuomenę priimti ir atleisti turėjo Krašto apsaugos ministras išskyrus tuos, kurių priėmimo teisė priklauso Respublikos Prezidentui. Karo veiksmų zonoje kariuomenės vado įsakymus turėjo vykdyti visi Lietuvos Respublikos ir visuomenės įstaigų valdininkai ir gyventojai.⁴⁵⁶ Reikia pasakyti, kad 1920 - 1921 m. rengtas Ginkluotųjų pajėgų ir jų įstaigų valdymo įstatymas pasižymėjo aiškiais demokratinėmis tendencijomis, kuomet Ginkluotųjų pajėgų valdymas buvo išskaidytas tarp demokratiškai išrinktų valstybės valdymo institucijų Prezidento, Ministrų kabineto ir kariuomenės vadų, o svarbiausieji gynybos klausimai turėjo būti sprendžiami krašto apsaugos ministrui pavaldžioje karo taryboje, kurią sudarė civiliai ir kariniai pareigūnai.

1922 m. sausio 27 d. šio įstatymo projektas buvo įtrauktas į Steigiamojo Seimo posėdžio darbotvarkę, tačiau kaip rodo Steigiamojo seimo posėdžių stenogramos tądien įstatymo projektas nebuvo svarstytas.⁴⁵⁷ Toks pats likimas jį ištiko ir sausio 31 d., įstatymas buvo svarstytas tik vasario 1 d. už uždarytų durų.⁴⁵⁸ Kadangi šio posėdžio stenograma nėra išlikusi, todėl neįmanoma pasakyti kaip vyko šio įstatymo svarstymas, tačiau panašu, kad minėtasis įstatymas po Steigiamojo seimo posėdžio buvo grąžintas pakoreguoti, kadangi mūsų surašytoje 1922 kovo 15 d. įstatymo versijoje aptikome tik vieną įstatymo korekciją, nurodančią, kad karinių dalinių vadus pradėdant nuo atskiro bataliono vado ir brigados vado teikimu

⁴⁵⁵ Ten pat

⁴⁵⁶ Ginkluotųjų pajėgų ir valdymo įstatymo projektas, 1922 m. kovas, LCVA f. 929, ap.1, b.422, l.13 - 18

⁴⁵⁷ 1922 m. sausio 27 d. 164 posėdžio stenograma, *Steigiamojo Seimo darbai (nuo sausio 24 iki vasario 3 d.)*, p. 38

⁴⁵⁸ 1922 m. vasario 1 d. posėdžio stenograma, *Steigiamojo Seimo darbai*, p. 83 - 84

skiria Respublikos Prezidentas.⁴⁵⁹ Nepaisant karininkų siūlymų ir įstatymo koregavimo jis nebuvo priimtas. Įstatymo nesvarstymo ir atmetimo priežastimi reikėtų laikyti, tai, kad įstatymo teikimo metu dar nebuvo priimta valstybės Konstitucija ir nustatytas kariuomenės komplektavimo būdas. Šie klausimai reikalavo politinių sprendimų ir priklausė nuo politinių partijų pozicijos ir tik Steigiamajam Seimui nustačius kariuomenės komplektavimo būdą ir priėmus principinį sprendimą dėl kariuomenės pavaldumo, būtų galima tai apibrėžti konkrečiu įstatymu. Taigi karininkų iniciatyva tikslo nepasiekė ir civilinės ir karinės valdžios santykių įstatymai nebuvo reglamentuoti.

Taip atsitiko todėl, kad politinės partijos nebuvo apsisprendusios dėl kariuomenės komplektavimo būdo, dėl kurio diskusijos Steigiamajame Seime vyko 1921 ir 1922 m. kariuomenės komplektavimo klausimu politinės partijos neturėjo vieningos nuomonės. Tai išryškėjo svarstant Lietuvos Respublikos Konstitucijos 85 straipsnį, kurio siūlomoje redakcijoje teigiama, kad „ginkluotosios pajėgos organizuojamos milicijos pagrindais“. Reikia pasakyti, kad kilusi diskusija nebuvo nauja, toks pats klausimas buvo iškilęs pačioje kariuomenės organizavimo aušroje, kuomet lapkričio 21 d. karininkų diskusijoje su ministru pirmininku A. Voldemaru dėl kariuomenės organizavimo, viena dalis karininkų siūlė organizuoti kariuomenę šveicariškos milicijos pagrindais, kita dalis steigti reguliariąją kariuomenę.⁴⁶⁰ Tačiau Steigiamajame Seime didžiausia politinė jėga krikščionių demokratų frakcija pasisakė prieš milicinį kariuomenės komplektacijos būdą ir siūlė Konstitucijos straipsnį pakoreguoti pašalinant iš jo žodžius „milicijos pagrindais“, tokia nuostata ir buvo įtvirtinta 1922 m. Konstitucijoje.

Krikščionių demokratų nuomone milicinė kariuomenės sistema Lietuvai netiko dėl kitokios geopolitinės padėties nei Šveicarijos, milicinės sistemos netobulumo ir neišbandymo kare, bei manė, kad šiandieninė padėtis Lietuvoje nėra tinkama perėjimui prie milicijos kariuomenės.⁴⁶¹ Jie manė, kad nuolatinė kariuomenė yra geriau išlavinta ir disciplinuota,

⁴⁵⁹ Ginkluotųjų pajėgų ir jų įstaigų valdymo įstatymo projektas, 1922 m. kovo 15 d, LCVA f.384, ap.3, b.344, l.204 - 206

⁴⁶⁰ K. Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918 – 1920*, Čikaga, 1972, p.55

⁴⁶¹ 1922 m. balandžio 10 d. posėdžio stenograma, *Steigiamojo Seimo darbai*, 40 sąsiuvinis, p. 123

nekelianti anarchijos ir vidaus karo pavojaus⁴⁶². Kaip galime spręsti iš E. Draugelio kalbos Seime, krikdemai, pasiremdami gen. Z. Radaus Zenkavičiaus ir kariuomenės vadovybės pozicija šiuo klausimu, pasisakė už nuolatinę kariuomenę.⁴⁶³

Socdemai turėjo priešingą krikdemams kariuomenės komplektavimo viziją, ir pasisakė už kariuomenės sutvarkymą milicijos pagrindais. Pasak Vinco Čepinskio, milicinė kariuomenė finansine prasme „paliuosiuos mūsų kraštą nuo sunkenybių“⁴⁶⁴. Socialdemokratai bijojo, kad nuolatinė kariuomenė gali privesti šalį prie „militarizmo“, kuris buvo įsigalėjęs Rusijos imperijoje, todėl milicinė kariuomenė gali turėti tapti demokratijos garantu ir atsvara militarizmui.⁴⁶⁵ V. Čepinskis teigė, kariuomenė gali tapti „visiškai pašalinių mums tendencijų įrankiu“.⁴⁶⁶ Socialdemokratai manė, kad milicinė kariuomenė kainuos pigiau, kariuomenė bus arčiau žmonių, susitauptys daug jėgų krašto atstatymui, kultūrai ir švietimui.⁴⁶⁷

Socialistai liaudininkai demokratai parėmė socialdemokratų, jų nuomone kariuomenė turi būti organizuojama milicijos pagrindais, kad turi būti įvestas visų piliečių karinis mokymas.⁴⁶⁸ Diskusijose dalyvavę Steigiamojo Seimo nariai kariškiai kalbėjo atstovaudami partijų pozicijas, kpt. P. Ruseckas pasisakė už milicinę kariuomenę ir sukritikavo krikdemų siūlomą versiją pavesti kariuomenės priklausomybę Respublikos Prezidentui.⁴⁶⁹ Jam antrino ir Steigiamojo Seimo narys kpt. K. Škirpa, kuris savo straipsniuose įrodinėjo, kad milicinė kariuomenė gali būti įvesta ne dėl karingumo, tačiau vardan aukštesnių principų, kuriais palaikomas istorinis tautų gyvenimas. Kiek galima suvokti iš jo straipsnių, aukštesnis principas yra piliečio ir valstybės interesų suderinimas, bei grobiamosios politikos atsisakymas vedantis į militarizmo eros pabaigą.⁴⁷⁰ Jis ne kartą pakartojo,

⁴⁶² Ten pat, p. 122

⁴⁶³ Ten pat, p. 111

⁴⁶⁴ 1922 m. balandžio 10 d. posėdžio stenograma, *Steigiamojo Seimo darbai*, 40 sąsiuvinis, p. 111

⁴⁶⁵ Ten pat, p. 117

⁴⁶⁶ Z. Mačionis, J. Čepinskis, *Profesorius Vincas Čepinskis*, Kaunas, 1992, p. 72

⁴⁶⁷ Iš Steigiamojo Seimo, *Socialdemokratas*, 1920 m. balandžio 20 d, nr. 16, p. 3

⁴⁶⁸ 1922 m. balandžio 10 d. posėdžio stenograma, *Steigiamojo Seimo darbai*, 40 sąsiuvinis, p. 117

⁴⁶⁸ Ten pat, p. 112

⁴⁶⁹ Ten pat, p. 115

⁴⁷⁰ K. Škirpa, *Milicinės armijos*, *Mūsų žinynas*, 1922, nr.1, p. 174 – 182

kad milicinė sistema tiktų mums ir mūsų kraštams.⁴⁷¹ Milicinė kariuomenės komplektavimo sistema platesnį rėmėjų ratą turėjo ir kariuomenės gretose. Štai mjr. Zubrys „Kariškių žodyje“ palaikė plk. K. Škirpos idėjas, teigdamas, jog Lietuvai reikia eiti prie milicinės kariuomenės, kadangi ji surišta su mažesnėmis išlaidomis.⁴⁷² Pasak jo, tokiu būtu galima greičiausiai suorganizuoti daug didesnę, apmokytą ir techniškai aprūpintą kariuomenę.⁴⁷³ Be to buvo įvardinta, kad karys nepraradęs ryšio su visuomene, jos politiniu ir kasdieniniu gyvenimu sunkiai pasiduos demagogų pažeidinėjimams, todėl milicinė kariuomenė suteiks laisvas rankas šalies ūkio atstatymui.⁴⁷⁴ Plk. K. Ladyga, kuris kartu su kpt. K. Škirpa 1921 – 1922 m. mokėsi Ciuricho politechnikume ir buvo susipažinęs su Šveicarijos kariuomene, todėl manė, kad „mūsų reikalui daugiau tiks „milicinis kariuomenės organizavimo principas“.⁴⁷⁵

Vis dėlto kariuomenės vadovybė laikėsi nuomonės, kad kariuomenė Lietuvoje būtų nuolatinė. Plk. K. Boleckis atlikęs išsamų abiejų kariuomenės komplektavimo būdų palyginimą konstatavo, kad ekonominio skirtumo tarp milicinės ir nuolatinės kariuomenės nėra, ir kad karinis biudžetas Pirmojo pasaulinio karo metu vienodai slėgė visas Europos valstybes, bei teigė, kad milicijoje mokymo metu praleidžiamas dienų skaičius yra lygus nuolatinės karo tarnybos skaičiui. Jis taip pat išnagrinėjo Šveicarijos, Prancūzijos, Jungtinių Amerikos valstijų ir bolševikinės Rusijos kariuomenių sistemas bei konstatavo, kad ji tinkama tik labai patogiose politinėse sąlygose Šveicarijoje, JAV, Švedijoje ir Norvegijoje.⁴⁷⁶ Jo nuomonę palaikė kpt. P. Kaunas pareiškęs, kad „milicinė kariuomenė yra sapnas,“ ji negalima dėl pernelyg pavojingos geografinės padėties Rusijos, Lenkijos, Vokietijos kaimynystės, be to milicinės kariuomenės įsteigimas palengvintų peoveikininkų darbą, kadangi jei dabar sunku susekti slaptas

⁴⁷¹ K. Škirpa, Ginkluotos Šveicarų pajėgos organizacija, *Mūsų žinynas*, 1922 nr. 8, p. 322 - 342

⁴⁷² Mjr. Zubrys, Dėl Lietuvos ginkluotųjų pajėgų organizacija straipsnio, *Karys*, 1921 m. rugpjūčio 25 d, nr. 34, p. 1 - 2

⁴⁷³ Ten pat

⁴⁷⁴ Mjr. Zubrys, Dėl Lietuvos ginkluotųjų pajėgų organizacija straipsnio, *Karys*, 1921 m. rugsėjo 1 d nr.35, p. 407 - 408

⁴⁷⁵ V. Jankauskas, *Kario kelias. Generolas Kazimieras Ladiga Nepriklausomybės kovose*, Vilnius, 2004, p. 459

⁴⁷⁶ K. Boleckis, Apie milicinę sistemą, *Mūsų žinynas*, 1922 nr.2 (5), p. 277 - 295

organizacijas, tai prie milicinės kariuomenės to padaryti neįmanoma.⁴⁷⁷ Jo nuomone, prie tokio lietuvių tautinio antagonizmo milicinė kariuomenė negalima.⁴⁷⁸

„Kariškių žodyje“ buvo atkreiptas dėmesys į Latvijos karo įstatymą, bei akcentuota, kad priimtas nuolatinės kariuomenės modelis bei nurodytos šio sprendimo priežastys. Laikraštyje buvo rašoma, kad jog ši sistema nėra išbandyta vakaruose, visuose kraštuose kur ji buvo įvesta jos buvo atsisakyta ir ji virto nuolatine kariuomene, silpniausia milicinės kariuomenės vieta laikyta, tai, kad valstybė neturi parengtų dalinių veikiai operuoti.⁴⁷⁹ Nuolatinės kariuomenės šalininku galime laikyti ir buvusį krikdemų partijos atstovą Steigiamajame Seime, gen. J. Galvydį Bykauską, kuris laikėsi nuomonės, kad geriausia kariuomenės komplektavimo sistema yra „priverčiamojo kareiviavimo“, tai reiškia, kad valstybėje sukuriama nuolatinė kariuomenė, kurios nariai eina karo tarnybą, o po to įrašomi į karo atsargos ir karo apsaugos sąrašus. Jis pripažino, kad milicinė kariuomenė lyginant su nuolatine kariuomenė, techniniu atžvilgiu yra silpnesnė, tačiau joje vyrauja geresnė tautinė dvasia.⁴⁸⁰ Taigi krikščionys demokratai formuluodami poziciją dėl kariuomenės komplektavimo būdo pasirinkimo pasirėmė kariuomenės vadovybės nuomone, o turima dauguma Steigiamajame Seime lėmė, kad Lietuvoje buvo suformuota nuolatinė kariuomenė.

Politinės partijos taip pat turėjo ir skirtingą karinės valdžios pavaldumo civilinei valdžiai viziją. Krikdėmai pasisakė už tai, kariuomenė turi priklausyti Respublikos Prezidentui, jų nuomone tokiu būdu kariuomenė būtų labiausiai apsaugota nuo politinių partijų įtakos ir tarnautų valstybei. Pasak krikdemų, ministrų kabinetas susideda iš politinių partijų atstovų, o Krašto apsaugos ministras yra vienas iš jų, todėl būdama pavaldi ministrų kabinetui, kariuomenė taptų labiau politizuota institucija nei pavaldi išrinktam Respublikos Prezidentui. Krikdemų įsivaizdavimu Prezidentas prisieksias Konstitucijai ir taps laisvesnis nuo politinių partijų įtakos ir kariuomenė priklausydama nuo jo turės mažiau galimybių tapti

⁴⁷⁷ Kpt. P. Kaunas, Ginkluotos jėgos klausimu, *Karys*, 1921 m. spalio 20 d, nr. 42, p. 489 - 490

⁴⁷⁸ Ten pat, p. 302

⁴⁷⁹ Ltn. Bkt, Latvių karo tarnybos įstatymas, *Karys*, 1922 m. nr. 5, p. 31

⁴⁸⁰ 1921 m. spalio 28 d. posėdžio stenograma, *Steigiamojo Seimo darbai*, 28 sąsiuvinis, p. 72

politinių partijų instrumentu.⁴⁸¹ Krikščionių demokratų siūlymas labiau priminė monarchinėse politinėms santvarkoms būdingą kariuomenės pavaldumo modelį, kuomet monarchas skiria vyriausiąjį karo vadą ir pastarasis lieka atskaitingas tik monarchui.

Socialdemokratai kritikavo krikščionių demokratų partijos pasiūlymą, teigdami, kad su krikdemų pasiūlymu sutikti galima tik Prezidentui išėjus iš partijos ir gavus jo objektyvumo bei neutralumo garantiją, o tai realybėje buvo neįgyvendinama, kadangi joks Seimo daugumos balsais Prezidentu išrinktas žmogus negalės nutraukti ryšių su partija ir tokiu būdu partijos žmogus taps dar pavojingesnis, todėl mažesne blygybe laikė kariuomenės pavaldumą Ministrų kabinetui.⁴⁸² Jų nuomone karo vadas turėjo būti skiriamas ministro pirmininko ir būtų atskaitingas Seimui⁴⁸³. Socialdemokratai puikiai suprato, kad svarbiausias aspektas yra vadovavimo kariuomenei stabilumas, todėl linko pritarti jog kariuomenė turi būti pavaldi Respublikos Prezidentui, tačiau jo įsakymus turėjo sankcionuoti ministrų kabinetas,⁴⁸⁴ kas rodo, kad socialdemokratai labiau demokratinės pozicijos nei krikdemai.

Pernelyg priešingos partijų pozicijos, vienodų pažiūrų stoka bei diskusijos dėl kariuomenės komplektavimo ir jos pavaldumo nulėmė, kad civilinės ir karinės valdžios santykiai 1922 m. Konstitucijoje buvo sureguliuoti itin abstrakčiai. Konstitucijoje buvo įtvirtinta, kad ginkluotųjų pajėgų organizaciją, komplektavimo būdą, rūšį ir tarnybos laiką nustatys įstatymas.⁴⁸⁵ Karinės valdžios pavaldumo civilinei valdžiai klausimu pasisakyta kiek konkrečiau ir subalansuojant kariuomenės valdymą tarp demokratiškai išrinktų institucijų Prezidento, Seimo ir Vyriausybės. Konstitucija numatė, kad Respublikos Prezidentas yra vyriausiasis visų ginkluotųjų pajėgų viršininkas. Už „Respublikos Ginkluotųjų pajėgų valdymą tvarkymą ir vadovavimą joms Seimui atsako Ministrų kabinetas ar

⁴⁸¹ 1922 m. balandžio 10 d. posėdžio stenograma, *Steigiamojo Seimo darbai*, 40 sąsiuvinis, p. 111

⁴⁸² Ten pat

⁴⁸³ G. Mitrulevičius, Socialdemokratų santykis su Lietuvos respublikos demokratizacijos procesu Steigiamojo Seimo darbo metu 1920 – 1922 m, *Parlamento studijos*, nr. 9, 2010, p.94

⁴⁸⁴ 1922 m. balandžio 10 d. posėdžio stenograma, *Steigiamojo Seimo darbai*, 40 sąsiuvinis, p. 122

⁴⁸⁵ Ten pat, p. 124

atitinkamas ministras. Karo metu ministrų kabinetui pasiūlius, Respublikos Prezidentas skiria vyriausiąjį kariuomenės vadą.⁴⁸⁶

Taigi 1922 m. priimtoje Lietuvos Konstitucijoje įtvirtintos nuostatos reiškė, kad kariuomenės valdymo demokratizacija tebuvo deklaratyvi, kadangi įstatymiškai nebuvo reglamentuotas civilinės ir karinės valdžios santykius nustatęs įstatymas, aiškiai atskyręs karinę ir civilinę valdžią, jos pareigas ir teises. Paradoksalu, tačiau tokio įstatymo projektą buvo parengusi karininkija, tačiau jis nebuvo priimtas.

S. Hungtingtono teorija leidžia iš dalies paaiškinti karininkijos politinį atkyvumą valstybės sukūrimo procese. Žvelgiant per šios teorijos prizmę, galime teigti, kad karininkijos politinis aktyvumas nusvėrė jos paklusnumą politinei valdžiai, būtent todėl politinės valdžios pastangos apriboti karininkijos politinius veiksmus nedavė didelių rezultatų, kadangi karininkija laikė save valstybę kūrusio politinio elito dalimi.

⁴⁸⁶ K. Valančius, *Lietuvos valstybės konstitucijos*, Vilnius, 1989, p. 7 - 13

3. KARIUOMENĖS VEIKSMAI IR UŽSIENIO POLITIKA 1919 - 1920 m.

3.1 Kovos su bermontininkais ir jų sukeltos problemos užsienio politikoje

Lietuvos kariuomenės vadovybė Nepriklausomybės karų metu susidurdavo net tik su problema, kaip karinėmis priemonėmis įgyvendinti Vyriausybės ir Seimo keliamus reikalavimus ir tikslus, tačiau taip pat turėjo reaguoti į greitai besikeičiančią strateginę situaciją bei orientuotis Antantės keliamų politinių ir karinių nuostatų erdvėje. Vis tai komplikavo Seimo, Vyriausybės ir karinės vadovybės veiksmus, bei kėlė įtampas, net konfliktus karinės ir politinės vadovybės santykiuose. Todėl šiame skyriuje ir analizuosime, kaip kariuomenės operacijos veikė karinės ir civilinės valdžios santykius Nepriklausomybės kovų laikotarpiu.

1919 m. spalio mėnesio viduryje Lietuvos kariuomenei pradėjus telkti pajėgas prieš bermontininkus, padėtis toje teritorijoje politinei ir karinei vadovybei nebuvo visiškai aiški. Kiek galima spręsti iš fronto vado plk. K. Ladygos įsakymų, pirmiausiai buvo reikalaujama bermontininkams neatiduoti Linkaičių, aiškintis „bendrą padėjimą“ ir nepradėti jokių mūšių.⁴⁸⁷ Pasyvios nuostatos bermontininkų puolimo atžvilgiu laikėsi ir Lietuvos Vyriausybė, neatsižvelgusi į Latvijos užsienio reikalų ministro Zigfrido Mejerovico prašymą nedelsiant pulti bermontininkus.⁴⁸⁸ Vengti ginkluoto konflikto su vokiečių dalimis ragino ir vokiečių kariuomenės evakavimo iš Baltijos šalių komisijos pirmininkas gen. Albertas Niesselis.⁴⁸⁹ Nesuinteresuotos dar vienu konflikto išiplieskimu Baltijos regione buvo Prancūzijos ir Anglijos karinės misijos⁴⁹⁰. Kaip tik vengdama konflikto su gen. E. Eberhartu Lietuvos Vyriausybė atmetė Latvijos užsienio reikalų ministro Z. Mejerovico prašymą pulti bermontininkus.⁴⁹¹

Pasyvi Vyriausybės nuostata bermontininkų atžvilgiu puikiai atsispindi I brigados vado, sutelktos prieš bermontininkus įsakymuose.

⁴⁸⁷ Įsakymas I brigados vadui, 1919 m. spalio 16 d, LCVA f.509, ap.1 ,b.7, l. 5

⁴⁸⁸ Z. Butkus, *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919 – 1929 m.*, Vilnius, 1993, p. 32

⁴⁸⁹ A. Niesselis, *Vokiečių išsikraustymas iš Baltijos kraštų memuarai*, Kaunas, 1938, p. 57

⁴⁹⁰ Z. Butkus, *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919 – 1929 m.*, Vilnius, 1993, p. 32

⁴⁹¹ Ten pat, p. 33

1919 m. lapkričio 10 d. fronto vadas išsiuntinėjo karinių dalinių vadams pranešimą laikytis bendro nusistatymo vokiečių atžvilgiu, kol vokiečių atsitraukimo laikas nenustatytas.⁴⁹² Taigi Lietuvos Vyriausybė ir karo vadovybė laikėsi savotiškos „laukimo taktikos“, kol bermontininkai pasitrauks iš Lietuvos. Pagal Lietuvos Vyriausybės ir bermontininkų atstovų pasirašytą spalio 30 d. susitarimą Vokietija turėjo evakuoti kariuomenę iš Lietuvos teritorijos iki lapkričio 14 d.⁴⁹³, tačiau jiems nesitraukiant, jau lapkričio 16 d. Lietuvos kariuomenės vadovybė norėjo pradėti bermontininkų puolimą.⁴⁹⁴ Tai reiškia, kad pasibaigus vokiečių evakuacijos terminui, karo vadų aplinkoje kilo iniciatyva pulti bermontininkus. Kadangi tai prieštaravo Vyriausybės politikai, Vyriausias karo vadas įsakė „laikytis ant vietos“.⁴⁹⁵

Lapkričio 18 d. karininkai dar kartą pareiškė fronto vadui plk. ltn. K. Ladygai, jog nori pulti bermontininkus. Jausdamas karininkijos nuotaikas ir siekdamas jas nuraminti, Vyriausias karo vadas persiuntė dalinių vadams gen. A. Niesselio telegramą adresuotą Lietuvos Prezidentui, kurioje sakoma, kad vakarų armijos vadas P. Bermontas Avalovas su savo armija pakluso gen. Eberhartui, kuris pažadėjo, kad evakuacija įvyks tvarkingai.⁴⁹⁶ Kaip matome Vyriausybė buvo nusistačiusi prieš bermontininkų puolimą, pasitikėjo Antantės siųstos komisijos veiksmais, laukė kol bermontininkai pasitrauks iš Šiaurės Lietuvos. Vyriausybės pasitikėjimą Antantės komisijos veikla galėjo veikti ir Lietuvos karinis silpnumas, kadangi prieš bermontininkus buvo sutelkti 2 pėstininkų pulkai ir 3 atskiri batalionai, iš viso 12 000 karių, tuo tarpu bermontininkų pajėgas Lietuvoje ir Latvijoje sudarė apie 50 – 52 000 karių,⁴⁹⁷ taigi kariniams veiksams prieš bermontininkus Lietuvos karinės pajėgos buvo tiesiog per menkos.

Vyriausiojo karo vado gen. Prano Liatuko telegramos, siųstos I brigados vadui plk. ltn. Ladygai, parodo, kad pastarasis buvo puikiai

⁴⁹² Fronto vado telefonograma, 1919 m. lapkričio 10 d. LCVA f.509, ap.1, b.8, l.470

⁴⁹³ A. Baniusevičius, Lietuvos kariuomenės kautynės su bermontininkais prie Radviliškio, *Karo archyvas*, t. 13, 1992, p. 136

⁴⁹⁴ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918 – 1920*, Vilnius, 1998, p. 220

⁴⁹⁵ Vyriausiojo karo vado telegrama, 1919 m. lapkričio LCVA f.929, ap.3, b.71, l.14

⁴⁹⁶ Ten pat, l.15

⁴⁹⁷ K. Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės 1918 – 1920 m. Čikaga*, 1972, p.390

informuotas apie Vyriausybės politinę poziciją, tačiau spaudžiamas karininkijos ėmė svyruoti. Tą netiesiogiai pripažino karo istorikai V. Lesčius ir K. Ališauskas, pasak kurių, lapkričio 18 d. plk. ltn. K. Ladyga prisiėmęs visą atsakomybę, be Vyriausybės žinios, įsakė pradėti Šiaulių - Radviliškio puolimą.⁴⁹⁸ Tokia nuomonė plačiai įsitvirtinusi Lietuvos istoriografijoje, tačiau mūsų surinkti duomenys šią nuomonę šiek tiek pakoreguoja, kadangi sprendimą pulti plk. ltn. K. Ladyga priėmė ne vienašališkai, tačiau pasitaręs su fronte esančių dalinių vadais. Lapkričio 17 d. plk. ltn. K. Ladygos brigados štabas Baisogaloje išsiuntinėjo fronte esantiems karinių dalinių vadams slaptą paketą, kuriame buvo nurodytas Šiaulių – Radviliškio puolimo operacijos planas, tačiau jame nenurodyta puolimo data.⁴⁹⁹ Tai rodo, kad fronto vadas atsižvelgė karininkų spaudimą ir pradėjo planuoti pulti bermontininkus, tačiau prisibijojęs Vyriausybės pozicijos, kitaip tariant, norint pradėti rengiamą Šiaulių – Radviliškio operaciją, buvo reikalingas pretekstas, kuriuo vėliau būtų galima paaiškinti Vyriausybei dėl jos politikos ignoravimo, o jo nebuvo. Kaip matome iš plk. K. Ladygos kasdienių pranešimų siųstų Vyriausiajam karo vadui apie padėtį fronte nuo lapkričio 10 d. iki lapkričio 22 d., padėtis fronte buvo „rami, be didesnių permainų.“⁵⁰⁰

Lietuvos karo istoriografijoje, lapkričio 21 d. pradėtas Šiaulių - Radviliškio puolimas grindžiamas tuo, kad tai buvo atsakas į lapkričio 20 d. naktį įvykusį „stamboką bermontininkų puolimą Varnionų – Žarėnų – Ilgaičių ruože, kuriame panaudota artilerija, bombosvaidžiai ir minosvaidžiai“⁵⁰¹. Mūsų duomenys verčia suabejoti šiais teiginiais ir

⁴⁹⁸ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918 – 1920*, Vilnius, 1998, p. 221; K. Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės 1918 – 1920*, t.1, Čikaga, 1972, p. 398

⁴⁹⁹ Fronto vado telefonograma, 1919 m. lapkričio 17 d. LCVA f.509, ap.1, b.8, 1.527

⁵⁰⁰ Fronto vado telefonograma, 1919 m. lapkričio 10 d. LCVA f.509, ap.1, b.8, 1.481; Fronto vado telefonograma, 1919 m. lapkričio 12 d. LCVA f.509, ap.1, b.8, 1.487; Fronto vado telefonograma, 1919 m. lapkričio 13 d. LCVA f.509, ap.1, b.8, 1.491; Fronto vado telefonograma, 1919 m. lapkričio 14 d. LCVA f.509, ap.1, b.8, 1.504; Fronto vado telefonograma, 1919 m. lapkričio 15 d. LCVA f.509, ap.1, b.8, 1.515; Fronto vado telefonograma, 1919 m. lapkričio 17 d. LCVA f.509, ap.1, b.8, 1.519; Fronto vado telefonograma, , 1919 m. lapkričio 19 d. LCVA f.509, ap.1, b.8, 1.533; 1919 m. lapkričio 22 d. LCVA f.509, ap.1, b.8, 1.478;

⁵⁰¹ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918 – 1920*, Vilnius, 1998, p. 220

lapkričio 20 d. vykusio bermontininkų puolimo „stambumu“ arba „maštu“, kadangi besigindama nuo lapkričio 20 d. įvykusio bermontininkų antpuolio Lietuvos kariuomenė nepatyrė jokių nuostolių⁵⁰². Kaip teigiama lapkričio 28 d. „Kariškių žodyje“ išspausdintame tekste, viskas vyko atvirksiškai, bermontininkai turėjo didelių nuostolių dėl Lietuvos kariuomenės sargybų ir užtvarų užpildinėjimų.⁵⁰³ Todėl lapkričio 20 d. Lietuvos kariuomenės įvykdytas bermontininkų puolimas buvo išnaudotas kaip pretekstas pradėti Šiaulių – Radviliškio operaciją. Taip pat veikė ir tai, kad Lietuvos kariuomenės puolimui palankias sąlygas latviai prie Rygos atlaikę bermontininkų puolimus.⁵⁰⁴ Lietuvos kariuomenę pulti viliojo ir Šiauliuose bermontininkų laikoma karinė technika ir ginklai, kaip prisimena Antantės komisijos Vokiečių evakuacijai iš Baltijos provincijų narys Italijos gen. Marietis Lietuvos kariuomenę „norėtų pulti vokiečius, tačiau jiems trūksta amunicijos“⁵⁰⁵, todėl o bermontininkų ginklų sandėliai Šiauliuose, Žemelyje, Gubernijoje, ir Joniškyje⁵⁰⁶ viliojo Lietuvos kariuomenės vadovybę pasinaudoti susidariusia proga.

Šiaulių – Radviliškio karinėje operacijoje dalyvavusių vadų atsiminimai rodo, kad pradėti puolimą be Vyriausybės žinios ir leidimo buvo nutarta po karo vadų susirinkimo lapkričio 20 d. Tai paliudija plk. V. Grigaliūnas Glovackis, pasak jo nesulaukus iš Kauno Vyriausybės leidimo pulti, vieną dieną pas plk. K. Ladygą susirinkome visi prieš bermontininkus stovinčių dalių vadai ir nutarėme pulti be Vyriausybės žinios.⁵⁰⁷ Apie „didžiausią nekantrumą“ sulaukti įsakymo pulti karininkų ir kareivių gretose užsiminė kpt. J. Petraitis.⁵⁰⁸ Karininkų susitarimą liudija ir fronto vado telefonograma operacijoje dalyvavusio Kauno atskirojo bataliono vadui plk. E. Adamkavičiui bei Raseinių komendantui, kurioje aiškiai pasakyta, kad „susitarėme ant 21“. Tai įrodo, jog kitą dieną buvo nutarta

⁵⁰² Fronto vado telefonograma, 1919 m. lapkričio 20 d, LCVA f.509, ap.1, b.8, l.544

⁵⁰³ K. Kleščinskis, Lapkričio 19 – 23 d. kovos, *Kariškių žodis*, nr. 29, p. 1

⁵⁰⁴ Z. Butkus, *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919 – 1929*, Vilnius, 1993, p. 34

⁵⁰⁵ C. Paoletti, Vokiečių evakuacija iš Lietuvos 1919 m. Italijos tarpsąjunginės komisijos nario akimis: spalio – gruodis, *Karo archyvas*, t. 28, 2013, p. 98

⁵⁰⁶ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918 – 1920*, Vilnius, 1998, p. 221

⁵⁰⁷ V. Grigaliūnas Glovackis, Garbingieji vyrai, *Karys*, 1954, nr. 7, p.163

⁵⁰⁸ J. Petraitis, *Laisvę ginant*, t.1, Čikaga, 1953 p.164

pradėti bermontininkų Radviliškyje ir Šiauliuose puolimą.⁵⁰⁹ Netiesiogiai apie galimą vokiečių puolimą yra užsiminęs ir išveijos istorikas A. E. Sennas, kurio nuomone „jaunesnieji kariuomenės karininkai neapkenčia vokiečių (...) ir gali juos puldinėti“⁵¹⁰. Visa tai rodo, kad karininkai buvo nusiteikę pulti vokiečius ir vykdyti Šiaulių – Radviliškio operaciją nepaisant Vyriausybės vedamos politikos.

1919 m. lapkričio 21 d. ankstų rytą I brigados daliniai pradėjo Radviliškio puolimą ir jį užėmė lapkričio 22 d. vakarą. Tačiau tuomet šarvuotu traukiniu į Radviliškį atvykęs gen. A. Niesselis griežtai pareikalavo, kad puolamasis žygis būtų sulaukytas. Kaip spaudimo priemonę plk. ltn. K. Ladygai, jis naudojo argumentą, kad Rytprūsiuose sutelkta vokiečių kariuomenė gali įsiveržti į Lietuvą.⁵¹¹ Jausdamasis ne tvirtai, kadangi puolimą vykdė be Vyriausybės žinios ir supratęs, kad jo puolimas gali sukelti politines komplikacijas Lietuvos užsienio politikoje, lapkričio 22 d. 20 val. plk. ltn. K. Ladyga pakluso gen. A. Niesselio spaudimui ir įsakė puolime dalyvavusiems daliniams atsitraukti prie spalio 30 d. sutartimi nustatytos demarkacijos linijos.⁵¹² Tuo tarpu po keleto valandų iš Kauno atskriejo vyriausiojo karo vado gen. P. Liatuko telegrama, kurioje buvo nurodytas priešingas įsakymas, reikalaujantis atitraukti tik sparnuose esančius karinius dalinius, tačiau iš Radviliškio nesitraukti, kol šio klausimo neišspręs Vyriausias karo vadas ir gen. Niesselis.⁵¹³

Kiek vėliau Vyriausias karo vadas įsakė fronto vadui plk. ltn. K. Ladygai susigrąžinti I brigadą Radviliškį, kurį ji buvo apleidusi po gen. A. Niesellio reikalavimų.⁵¹⁴ Tačiau plk. ltn. K. Ladyga ignoravo gen. P. Liatuko įsakymą ir su Radviliškyje paimta gausiu bermontininkų technika, ginklais ir amunicija, lapkričio 23 d. atitraukė karinius dalinius iki spalio

⁵⁰⁹ Fronto vado telefonograma, 1919 m. lapkričio 20 d, LCVA f.509, ap.1, b.8, l.542

⁵¹⁰ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918 – 1940 m.*, Vilnius, 1992, p. 140

⁵¹¹ K. Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės 1918 – 1920*, t.1, Čikaga, 1972, p. 416 - 417

⁵¹² Plk. K. Ladygos kvotos protokolas, 1919 m. gruodžio 2 d. LCVA f. 384, ap.2, b.12, l.19

⁵¹³ Vyriausio karo vado telefonograma, 1919 m. lapkričio 22 d, LCVA f.509, ap.1, b.9, l.471

⁵¹⁴ I brigados vado telefonograma, 1919 m. lapkričio 24 d, LCVA f. 384, ap.2, b.12, l.15

30 d. demarkacinės linijos⁵¹⁵, kaip ir reikalavo gen. Nisselio komisija.⁵¹⁶ Tai reiškia, kad dėl plk. ltn. K. Ladyga pakluso Antantės atstovų reikalavimams, o Lietuvos Vyriausybė prarado vadovavimą I brigadai, dėl šios priežasties jos vadas plk. ltn. K. Ladyga lapkričio 24 d. buvo nušalintas nuo pareigų ir patrauktas atsakomybėn už disciplinarinio pobūdžio nusižengimus⁵¹⁷.

Savavališkas plk. K. Ladygos sprendimas dėl Radviliškio puolimo rodo, kad E. Galvanausko Vyriausybė nevysiškai kontroliavo ir valdė karines pajėgas, kadangi plk. ltn. K. Ladyga ne tik, kad be Vyriausybės žinios pradėjo puolimą, tačiau puolimo metu pakluso ne Vyriausybės, bet Antantės siūstos komisijos nurodymams. Antantės komisijos reikalavimą sustabdyti Radviliškio puolimą ir kišimasi į Lietuvos vyriausiojo karo vado kompetenciją gen. P. Liatukas laikė grubiu jo savarankiškumo pažeidimu⁵¹⁸. Dėl to uždraudė karininkams be jo žinios „klausyti alijantų“⁵¹⁹ ir priekaištavo gen. A. Niesselui, tačiau pastarasis laikėsi kietos pozicijos minėtoju klausimu ir pagrasino ministrui pirmininkui E. Galvanauskui, kad kitą kartą dėl tokio įvykio pasikartojimo bus pareikalauta per 24 valandas pakeisti vyriausiąjį kariuomenės vadą.⁵²⁰ Taigi kariuomenės veiksmai fronte ėmė grėsti pasekmėmis valstybės užsienio politikoje.

1919 m. lapkričio 25 d. gen. P. Liatukas įsakė I brigados vadui sustabdyti Šiaulių puolimą, kadangi gen. A. Niesselis jį buvo informavęs, kad bermontininkai išsikraustys iki gruodžio 13 d, o bermontininkų sandėliai su ginklais atiteks lietuviams.⁵²¹ Lenkijos kariuomenės generalinio štabo II skyriaus pranešimai rodo, kad kariuomenė neigiamai vertino E. Galvanausko Vyriausybės politiką bermontininkų atžvilgiu. Šiame

⁵¹⁵ I brigados vado telefonograma, 1919 m. lapkričio 23 d, LCVA f. 394, ap.2, b.12, l.11

⁵¹⁶ K. Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės 1918 – 1920 m.* t.1, Čikaga, 1972, p. 471

⁵¹⁷ Vyriausio karo vado telefonograma, 1919 m. lapkričio 24 d, LCVA f. 384, ap.2, b.12, l.13

⁵¹⁸ V. Bukaitė, daktaro disertacija *Lietuvos Respublikos politiniai ir diplomatiniai santykiai su Prancūzija 1919 – 1940 m.*, Vilniaus universitetas, 2013, p. 56-57

⁵¹⁹ Vyriausio karo vado telefonograma, 1919 m. lapkričio 23 d, LCVA f.509, ap.1, b. 9, l.483

⁵²⁰ A. Niesselis, *Vokiečių išsikraustymas iš Baltijos kraštų memuarai*, Kaunas, 1938, p. 57

⁵²¹ Vyriausio karo vado telefonograma, 1919 m. lapkričio 25 d, LCVA f.509, ap.1, b.8, l.548

kontekste ypač išsiskiria nuo Vokiečių legiono nukentėjusio Šiaulių komendanto kpt. A. Bironto nuomone, kuris manė, kad gen. A. Niesselio reikalavimui sustabdyti puolimą ir atsitraukti prie demarkacijos linijos paklūsęs plk. ltn. K. Ladyga „sumažino laimėjimo reikšmę“⁵²². Pasak kpt. A. Bironto puolimą reikėjo tęsti Šiaulių link, o gen. A. Niesseliui pasakyti, kad puolančios kariuomenės iš inercijos neįmanoma sustabdyti.⁵²³ Todėl Ministras Pirmininkas ir Vyriausias karo vadas siekdamas nuraminti karininkijos nepasitenkinimą, per vyriausią karo vadą išplatino gen. A. Niesselio telegramas siųstas Lietuvos Vyriausybei, kuriose Antantė pasižada, jog vokiečių kariuomenės paliekamos Lietuvos kariuomenei karo medžiagos skaičius bus nustatytas per Santarvės komisiją.⁵²⁴ Pažadai apie Lietuvos kariuomenei paliekamą turtą turėjo sumažinti karininkijos nepasitenkinimą, nepaisant to, kad Vokietijos Vyriausybė sutiko perduoti Baltijos valstybės karines medžiagas ir geležinkelio įrengimus⁵²⁵. Vis dėlto atsitraukianti Vokietijos kariuomenė išsigabeno daug karo medžiagos ir susprogdino Šiauliuose⁵²⁶ ir Gubernijoje esančius ginklų sandėlius⁵²⁷. Galbūt todėl istoriografijoje akcentuojamas Radviliškio užpuolimo metu gautas didelis kiekis karo technikos, ginklų ir šovinių⁵²⁸ tapo šios operacijos ir karininkijos teisėtumo legitimacijos pagrindu Nepriklausomybės kovų naratyve suformavusiu tarpukario laikotarpiu, nors Radviliškio puolimas įvyko ignoruojant Vyriausybės nurodymus ir išprovokavo konfliktą tarp Vyriausybės ir karo vadovybės, galėjusį turėti pasekmių valstybės užsienio politikoje.

⁵²² A. Birontas, *Lietuvą bermontininkams užpuolus*, Kaunas, 1934 p. 242

⁵²³ Ten pat

⁵²⁴ Ministro pirmininko telegrama, 1919 m. lapkričio 26 d, LCVA f.929, ap.3, b.71, 1.56 - 58

⁵²⁵ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918 – 1920 m.*, Vilnius, 1992, p. 141

⁵²⁶ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918 - 1920 m.*, Vilnius, 1998, p. 234

⁵²⁷ E. Bliudnikas, P. Nazaras, *Pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidoto pulkas 1919 – 1934*, Šiauliai, 1934, p.25

⁵²⁸ Radviliškio puolimo operacijos Lietuvos kariuomenės iš bermontininkų paimtą karo grobį sudarė: 7 lauko patrankos, 1 haubica, 2 zenito patrankos, 50 000 artilerijos šaudmenų, 30 aeroplanų, 50 000 artilerijos bombų, 14 sparnų, 21 motoras, 50 propelerių, 8 automobiliai, 13 vežimų, 32 arkliai, 5 lauko virtuvės, 100 kulkosvaidžių, 10 minosvaidžių, 4 bombasvaidžiai, 75 000 šovinių, 10000 signalinių raketų, 1 elektros stotis, 10 lauko telefonų ir daug kabelio bei daug kitokio turto.

3.2 Vilniaus užėmimas 1920 m. liepą ir politinių jėgų nepasitenkinimas kariuomenės veiksmais

Lietuvos kariuomenės žygio į Vilnių, 1920 m. liepos mėnesį metu, kariuomenės vadovybė dar kartą atsidūrė sudėtingų tarptautinių aplinkybių ir kartais karinėmis priemonėmis sunkiai įgyvendinamų politinių interesų ir lūkesčių erdvėje. Pirmiausiai, tai susiję su galimybe susigrąžinti Lenkijos užgrobtą Vilniaus kraštą pasinaudojant Rusijos ir Lenkijos karu 1920 m. vasarą.

Apie rengiamą bolševikinės Rusijos puolimą Lietuvos karinė ir politinė vadovybė žinojo jau nuo 1920 m. birželio, apie tai grįžęs iš derybų Maskvoje, Vyriausybę informavo delegacijos karinis ekspertas plk. Konstantinas Kleščinskis, kuris siūlė ginkluotis ir parengti 40 000 karių armiją, nes kitaip „nuo sovietų ir nuo lenkų bus sunku apginti savo rubežius“. Plk. K. Kleščinskio nuomone 40 000 karių skaičių parengti buvo įmanoma, tačiau reikėjo skubėti.⁵²⁹ Deja į plk. K. Kleščinskio pasiūlymą sureaguota nebuvo ir pasak plk. V. Grigaliūno Glovackio prasidėjęs lenkų ir rusų karas „mus šiek tiek nustebino“⁵³⁰. Tą pripažino ir tuometinis Krašto apsaugos ministras plk. K. Žukas⁵³¹. Tai, kad Rusijos puolimas Lietuvos kariuomenės vadovybei buvo netikėtas, patvirtina faktas, kad iki liepos 7 d. Lietuvos karinė vadovybė neturėjo vyriausiojo karo vado, o tądien juo tapo Krašto apsaugos ministras plk. K. Žukas.⁵³² Lietuvos kariuomenės štabo dokumentai nerodo, jokių Lietuvos kariuomenės pasirengimų Rusijos ir Lenkijos karui ar galimybei atsiimti Vilnių. Tai galima paaiškinti nebent tuo, kad valstybės politinis dėmesys tuo metu buvo sutelktas į Steigiamojo Seimo darbo pradžią, Vyriausybės formavimą, o kartu ir karinės vadovybės kaitą.

Birželio 30 d. plk. K. Kleščinskis iš Maskvos pranešė, kad Raudonoji Armija puls Lenkijos kariuomenę Švenčionių ir Vileikos ruože.⁵³³ Kaip nurodo plk. K. Žukas, gavus šią žinią, pasitarus su Prezidentu

⁵²⁹ K. Grinius, *atsiminimai ir apmąstymai*, Vilnius, 2016, p. 248

⁵³⁰ V. Grigaliūno Glovackio atsiminimų rankraščių, PLA, f. 14545, dėžė nr. 1, l.105

⁵³¹ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, Chicago, 1959, p. 194

⁵³² *Lietuvos karai*, sud. G., Vitkus, Vilnius, 2014, p.181

⁵³³ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, Chicago, 1959, p. 194

ir Vyriausybė buvo nutarta laikytis neutraliai.⁵³⁴ Po keleto dienų liepos 4 d. Raudonoji armija pradėjo ofensyvą, pralaužė kairįjį lenkų kariuomenės sparną prie Autos ir Berezinos upių bei privertė Lenkijos kariuomenę trauktis.⁵³⁵ K. Grinius, atsiminimuose rašė, kad sužinojęs apie Raudonosios Armijos dalių pasirodymą prie Dauguvos, kreipėsi į Seimą, Prezidentą ir siūlė Krašto apsaugos ministrui „rengti karo dalinį, žygiuoti į Vilnių per Kaišadorį ir iš Šiaurės <...> reik tuojau sukelt Šaulių sąjungą ir formuoti nauji pulkai“⁵³⁶. Karinė vadovybė sureagavo ir liepos 6 d. Krašto apsaugos ministras išleido įsakymą, kuriuo visi karininkai buvo atšaukti iš vasaros atostogų.⁵³⁷, o III Pėstininkų divizijos padaliniai užėmė teritoriją, iš kurios traukėsi lenkų kariuomenė. Lietuvos kariuomenės daliniai užėmė geležinkelio liniją nuo Kaukonių iki Smalvų, liepos 9 d. užėmė Dukštą, Tauragnus, Kuktiškes, Skudutiškį ir Alantą, liepos 11 d. Kernavę, Inturkę, Molėtus, Dubingius, Giedraičius, Paberžę, Jauniūnus.⁵³⁸ Reikia pabrėžti, kad kariuomenės daliniai užėmė teritorijas, kuriose nebuvo nei rusų, nei lenkų kariuomenių, be to Kaune paskubomis imta formuoti Vilniaus komendantūra.⁵³⁹

1920 m. liepos 9 d. įvykusiame Vyriausybės posėdyje, užsienio reikalų ministro J. Purickio pasiūlymu, kurį inspiravo krikdemų, valstiečių sąjungos ir socialdemokratų frakcijos Steigiamajame Seime, nutarė: a) pradėti diplomatinę akciją pas lenkus Vilniaus ir kitų okupuotų Lietuvos dalių atvadavimo klausimu, b) pavesti Lietuvos delegacijai Maskvoj daryti žingsnius, kad bolševikai neitų į mūsų užimtas vietas c) duoti įsakymą kariuomenei užimti lenkų paliuosuos vietas, ministerijoms buvo nurodyta parengti „štata valdininkų“, kurie bus pasiūsti į atvaduotas Lietuvos dalis.⁵⁴⁰ Šio tyrimo autoriaus nuomone, Ministrų kabineto sprendimas yra visiškai logiškas ir grįstas iš rusų ir lenkų atstovų gaunama informacija, todėl buvo pradėta rengtis žygiuoti į Vilnių. Tądien

⁵³⁴ Ten pat, p. 195

⁵³⁵ A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t.2, Cleveland, 1982, p.386

⁵³⁶ K. Grinius, *atsiminimai ir apmąstymai*, Vilnius, 2016, p. 249

⁵³⁷ V. Jankauskas, *Kario kelias. Generolas Kazimieras Ladiga Nepriklausomybės kovose*, Vilnius, 2004, p.220

⁵³⁸ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918 – 1920 m.*, Vilnius, 2004, p. 289

⁵³⁹ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, Chicago, 1959, p.196

⁵⁴⁰ Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1919 m. liepos 7 d., LCVA f. 923, ap.1, b.86, l.212

Vyriausybei buvo aišku, kad Lenkijos kariuomenė apleidžia Vilnių. Lenkų karo vadovybės atstovas plk. Vitoldas Rylskis liepos 7 d. įteikė Krašto apsaugos ministrui plk. K. Žukui laišką, siūlantį sudaryti bendrą frontą prieš bolševikus, tačiau pastarasis atsakė, kad atsakys pasitaręs su Vyriausybe.⁵⁴¹ Tai galėjo sukurti Lietuvos karinei vadovybei vaizdą, kad lenkai nesipriešins Lietuvos kariuomenės žygiui į Vilnių ir Lietuvos Vyriausybei vėrėsi perspektyva atgauti sostinę Vilnių.

Tačiau tam reikėjo susitarti su bolševikine Rusija, kurios armija liepos 9 d. priartėjo prie linijos, kurią sovietinė Vyriausybė ruošėsi pripažinti Lietuvos rytine siena, tuo metu vykstančiose derybose Maskvoje.⁵⁴² Atrodė, kad Lenkijai traukiantis Lietuvos kariuomenei atsiveria reali galimybė žygiuoti į Vilnių, tačiau susidurta su komplikacijomis. Bolševikinės Rusijos užsienio reikalų liaudies komisaras Georgijus Čičerinas, liepos 10 d. atmetė J. Purickio prašymą „kad Rusijos kariuomenė neitų į tas vietas, kurias užėmė Lietuvos kariuomenė“⁵⁴³, dar daugiau G. Čičerinas pareiškė, kad neleis Lietuvos kariuomenei užimti teritorijų, kurias apleidžia lenkų kariuomenė.⁵⁴⁴ Lietuvos kariuomenę nesikišti ragino ir Antantė, tai rodo Lietuvos delegacijos Paryžiaus taikos konferencijoje nario, Juozo Dabužio pranešimai iš Paryžiaus⁵⁴⁵ bei sąjungininkų karo misijų atstovų spaudimas, dėl kurių Vyriausybė pasižadėjo, kad Lietuvos kariuomenė nepuls lenkų ir nemėgins jėga atsiimti Vilniaus.⁵⁴⁶

Tačiau vidaus politinėje arenoje krikščionių demokratų spauda aliarmavo jog dėl bolševikų puolimo susidarė pavojus Vilniui.⁵⁴⁷ ir pradėjo spausti Vyriausybę jį atsiimti. Krikdemų „Laisvė“ apeliavo į karinę ir politinę vadovybę bei reikalavo ieškoti būdų, atgauti sostinę.⁵⁴⁸ Tokiame kontekste Lietuvos delegacijai, vedusiai derybas Maskvoje, liepos 10 d.

⁵⁴¹ P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t.2, Vilnius, 1992, p. 583

⁵⁴² Č. Laurinavičius, *Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutartis*, Vilnius, 1992, p. 143

⁵⁴³ Ten pat, p. 146

⁵⁴⁴ Ten pat, p. 146

⁵⁴⁵ Ten pat, p. 143

⁵⁴⁶ P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t.2, Vilnius, 1992, p. 581

⁵⁴⁷ M. Keršys, Judo pabučiavimas, *Laisvė*, 1920 m. Liepos 10, nr. 132, p.1

⁵⁴⁸ Svarbioji valanda išmušė, *Laisvė*, 1920 m. liepos 13 d. nr. 134, p. 1

buvo nurodyta, derybas „baigti kuo greičiau, jeigu mūsų teritoriniai reikalavimai patenkinti“⁵⁴⁹ pasirašyti Taikos sutartį su Rusija.

Liepos 11 d. Lietuvos delegacija informavo Lietuvos Vyriausybę, kad liepos 12 d. bus pasirašyta taikos sutartis.⁵⁵⁰ Po šio žinios Lietuvos Vyriausybė kreipėsi į Lenkijos karo vadovybės atstovą plk. V. Rylskį, kad lenkai užleistų Vilnių.⁵⁵¹ Tuo metu Lenkijos kariuomenės Šiaurės rytų fronto vadovybė buvo gavusi įsakymą gynti Vilnių.⁵⁵² Lenkijos Šiaurės rytų fronto vadas gen. Stanislavas Septyckis taip pat buvo gavęs J. Pilsudskio nurodymą, kad Vilniaus perleidimas yra nudelsiamas.⁵⁵³

Sutartis buvo pasirašyta liepos 12 d. 16 val. vakaro.⁵⁵⁴ Tą dieną ministrų kabineto posėdyje Lietuvos kariuomenei buvo duotas įsakymas peržengti demarkacijos liniją, t.y. žygiuoti į Vilnių.⁵⁵⁵ Kaip nurodė Č. Laurinavičius, Lietuvos kariuomenei žygiuoti į Vilnių įsakyta tik sužinojus apie sutarties Maskvoje pasirašymą ir tai, kad Spa konferencijoje palankiai Lietuvai sprendžiamas Vilniaus klausimas.⁵⁵⁶ Dėl šių priežaščių, liepos 12 d. 23 val. 30 min. Lietuvos kariuomenei buvo paskelbtas operatyvinis įsakymas Nr.1, kuriuo remiantis Lietuvos kariuomenė turėjo užimti Vilnių. Tai turėjo būti atlikta dviem etapais, pirmuoju etapu 3 pėstininkų pulkai (1,7,8PP) turėjo užimti demarkacinę liniją Merkinė – Druckūnai – Ganusiškiai – Daugirdiškiai – Rykantai – Bukiškis – Ažulaukė – Sužionys – Lakaja, o antruoju etapu – gavus atskirą įsakymą užimti Vilnių.⁵⁵⁷ Įsakyme akcentuojama, kad reikia užimti Vilnių pirmiau bolševikų.⁵⁵⁸ Tačiau nei

⁵⁴⁹ *Lietuvos istorija Nepriklausomybė 1918 – 1940*, t.X, d.1, sud. D. Blaužytė Baužienė, Edmundas Gimžauskas, Česlovas Laurinavičius, Dangiras Mačiulis, Gediminas Rudis, Artūras Svarauskas, Jonas Vaičenonis, Vilnius, 2013, p. 260 - 261

⁵⁵⁰ Č. Laurinavičius, *Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutartis*, Vilnius, 1992, p. 143

⁵⁵¹ P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t.2, Vilnius, 1992, p. 583

⁵⁵² P. Lossowski, *Konflikt polsko – litewski 1918 – 1920*, Warszawa, 1996, p. 118

⁵⁵³ P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t.2, Vilnius, 1992, p. 583

⁵⁵⁴ Č. Laurinavičius, *Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutartis*, Vilnius, 1992, p. 145

⁵⁵⁵ Ten pat, p. 145

⁵⁵⁶ Ten pat, p. 146

⁵⁵⁷ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918 – 1920 m.*, Vilnius, 2004, p. 289

⁵⁵⁸ V. Jankauskas, *Kario kelias. Generolas Kazimieras Ladiga Nepriklausomybės kovose*, Vilnius, 2004, p.221

Vyriausybės posėdžiuose, nei karinėje spaudoje, nei įsakyme kariuomenei nėra nurodoma, kada kariuomenė turėjo įžygiuoti į Vilnių, buvo galvojama dislokuoti kariuomenę pagal demarkacinę liniją ir tik po to žygiuoti į Vilnių.

Taip ir atsitiko, iš tarpukaryje išleistų karinių dalinių spaudos galime matyti, kad karinės vadovybė įžengti į Vilnių buvo planavo liepos 14 d. vakarą.⁵⁵⁹ I PD vadui plk. lt. K. Ladygai taip pat buvo suteikta teisė užimti Vilnių savo iniciatyva, nieko nelaukiant.⁵⁶⁰ Tai reiškia, kad I PD vadas galėjo užimti Vilnių pirmai progai pasitaikius, nedelsiant, kartu tai liudija, jog aiškiai suvokta, kad kitos tokios progos gali ir nebeprisikartoti. Dar reikia pasakyti, kad liepos 13 d. Alfredas Tiškevičius pranešė, jog „lenkai atsitraukia ant linijos nustatytos Alijantais gruodžio paskutinį kartą“.⁵⁶¹ Taigi su lenkais susidurti nesitikėta, manyta, kad jie jau buvo sumušti Raudonosios Armijos,⁵⁶² o politiniame diplomatiname fronte, pasirašius Maskvos sutartį, kelias į Vilnių Lietuvos kariuomenei taip pat buvo atviras.

Liepos 13 d. rytą iš Kauno į Vievį buvo išsiųsti du ešalonai su kariuomenės daliniais, pirmasis su Vilniaus miesto komendantūra ir 2 PP kuopa, antrasis su 5 PP vienu batalionu.⁵⁶³ Minėtieji daliniai kitą dieną pasiekė Vievį ir pertvarkius sąstatus apie 16 val. 30 min. iš Vievio pajudėjo į Vilniaus link. Tą pačią dieną žygį iš Vievio į Vilnių pradėjo 8 PP ir 7 PP žygiavę Vilniaus link iš šiaurinės pusės nuo Paberžės ir Jonišio.⁵⁶⁴ Tačiau liepos 14 d. vakarą tarp Kazimieriškių ir Rykantų Lietuvos kariuomenės ešalonas buvo apšaudytas Lenkijos kariuomenės dalinių, prasidėjo kautynės, kurios baigėsi po keturių valandų atvykus 8 PP daliniams. Pasibaigus

⁵⁵⁹ *Gusaras, I* – jo gusarų Didžiojo Lietuvos Etmono kunigaikščio Jonušo Radvilos pulko 15 metų gyvavimo sukakčiai paminėti leidinys, red. J. Ltn. Gasėnas, Kaunas, 1934, p. 18; Karo apžvalga, *Kariškių žodis*, nr. 30, 1919 m. liepos 22 d., p.1

⁵⁶⁰ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918 – 1920 m*, Vilnius, 2004, p. 289

⁵⁶¹ Č. Laurinavičius, *Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutartis*, Vilnius, 1992, p. 148

⁵⁶² *5 pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulkas 1919 – 1934 m*, Kaunas, 1934, p. 70

⁵⁶³ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918 – 1920 m*, Vilnius, 2004, p. 289

⁵⁶⁴ V. Jankauskas, *Kario kelias. Generolas Kazimieras Ladiga Nepriklausomybės kovose*, Vilnius, 2004, p.223

kautynėms Lietuvos kariuomenė toliau galėjo tęsti žygį į Vilnių, tačiau pajudėjo tik liepos 15 d. rytą⁵⁶⁵.

Reikėtų pasakyti, Lenkijos kariuomenės Šiaurės rytų fronto vadas gen. S. Šeptickis liepos 14 d. buvo gavęs J. Pilsudskio įsakymą, perduoti Vilnių lietuvių okupacijai.⁵⁶⁶ Taip pat reikia pasakyti, kad Lenkijos kariuomenės vadovybė neturėjo vieningos nuomonės dėl Vilniaus gynybos, liepos 9 d. I armija gavo J. Pilsudskio įsakymą trauktis ir apleisti Vilnių⁵⁶⁷, tačiau po keleto dienų, veikiausiai dėl Spa konferencijos sprendimo, Vilniaus klausimo sprendimą atiduoti į Antantės Aukščiausios Tarybos ir būsimosios konferencijos rankas, kuris laikomas, kaip Lenkijos diplomatinis pralaimėjimas⁵⁶⁸ apsigalvojo ir liepos 12 d. gen. S. Šeptyckiui davė įsakymą gynti Vilnių⁵⁶⁹, o po to Valstybės gynybos tarybos posėdžio 13 d. vakarą buvo nutarta lietuviams perduoti Vilnių, o liepos 14 d. rytą šis nurodymas pasiekė Šiaurės rytų fronto vadovybę.⁵⁷⁰

Tą dieną iš Vilniaus pradėjo trauktis Lenkijos kariuomenės II lietuvių gudų divizijos daliniai.⁵⁷¹ Liepos 14 d. į Vilnių įsiveržė Gaiko Gajaus vadovaujamas raitelių korpusas⁵⁷² Kiek galima spręsti iš G. Gajaus atsiminimų, Vilniaus puolimo operaciją 3 korpuso vadovybė pradėjo liepos 13 d. rytą, bent jau toks įsakymas liepos 12 vakarą buvo duotas 10, 15 kavalerijos divizijoms bei 164 šaulių brigadai⁵⁷³. Po trijų dienų kautynių su Lenkijos kariuomenės II lietuvių – gudų divizija, Raudonosios Armijos 3 kavalerijos korpusas užėmė Vilnių.⁵⁷⁴

⁵⁶⁵ Ten pat

⁵⁶⁶ Č. Laurinavičius, *Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutartis*, Vilnius, 1992, p. 148

⁵⁶⁷ M. Pruszyński, *Dramat Pilsudskiego wojna 1920*, Warszawa, 1955, p.157

⁵⁶⁸ A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t.2, Cleveland, 1982, p. 427

⁵⁶⁹ Ten pat, p. 440

⁵⁷⁰ Ten pat

⁵⁷¹ V. Jankauskas, *Kario kelias. Generolas Kazys Ladiga Nepriklausomybės kovose*, Vilnius, 2004, p.224

⁵⁷² *Lietuvos istorija Nepriklausomybė 1918 – 1940*, t. X, d.1, sud. D. Blaužytė Baužienė, Edmundas Gimžauskas, Česlovas Laurinavičius, Dangiras Mačiulis, Gediminas Rudis, Artūras Svarauskas, Jonas Vaičėnonis, Vilnius, 2013, p. 260 - 261

⁵⁷³ Г. Гай, *На Вapуааgy*, Москва, 1928, p. 42;

⁵⁷⁴ J. Pilsudski, *Rok 1920*, M. Tuchaczewski, *Pochod nad Wisłę*,Lodzkie, 1989, p. 84

Liepos 15 d. rytą į Vilnių pajudėję Lietuvos kariuomenės ešalonai Lentvaryje turėjo sustoti, kadangi čia sutiko bolševikų kavaleriją, kuri norėjo tęsti žygį Kaišiadorių – Jiezno – Prienų kryptimi, plk. lt. K. Ladyga mėgino įtikinti raudonarmiečius, kad jiems nereikia žygiuoti Kaišiadorių kryptimi. Galop buvo nutarta nuvykti į Vilnių ir susitikti su korpuso vadu G. Gajumi. Liepos 15 d. vidurdienį plk. lt. K. Ladyga susitiko su G. Gajumi Vilniuje, panašiu metu Vilniuje pasirodė ir 7 PP žygiavusio į Vilnių iš šiaurės kuopa⁵⁷⁵. Taip Lietuvos kariuomenė įžygiavo Vilnių, akivaizdu, kad karinės vadovybės įsakymas ir politikų lūkesčių užimti Vilnių prieš į jį įžengiant Raudonajai Armijai įgyvendinti nepavyko. Lietuvos kariuomenė taip pat neturėjo didesnės valdžios Vilniuje. Tai puikiai iliustruoja faktas, kad Raudonosios Armijos IV armijos vadovybei nesutikus apieisti Vilnių, Lietuvos Vyriausybės posėdyje buvo nutarta iškelti trispalvę Gedimino kalno bokštą⁵⁷⁶ ir bent taip išreikšti Vilniaus priklausomybę Lietuvai, kadangi jame tebešeimininkavo Raudonoji Armija, o Lietuvos kariuomenės daliniai įžengę į Vilnių turėjo jį palikti, mieste liko tik Lietuvos kariuomenės Vilniaus miesto komendantūra.⁵⁷⁷

Matydamas, kad dėl sudėtingų politinių ir karinių aplinkybių Lietuvos kariuomenei nepavyko užimti Vilniaus liepos 14 d. ir tai pavyko padaryti gerokai pavėlavus⁵⁷⁸, liepos 15 d. ministrų kabineto posėdyje Krašto apsaugos ministras plk. K. Žukas pranešė, kad „ryšium su padėtim Vilniaus fronte jis nutaręs atsistatydinti“, tai reiškia, kad plk. K. Žukas pripažino, kad nepavyko įvykdyti Vyriausybės iškelto uždavimio, tačiau Vyriausybės nariai įvertinę, kad jo atsistatydinimas sukeltų blogo įspūdį krašte ir užsienyje, prašė ministrą plk. K. Žuką tęsti darbą.⁵⁷⁹

Dėl nepasisekusios operacijos, plk. K. Žukas turėjo teisintis Steigiamajame Seime. Jo emociinga kalba buvo skirta nuraminti Steigiamojo Seimo narių nepasitenkinimą dėl kariuomenės veiksmų. Kalbėdamas Seime, jis kaltino lenkus, kurie puolė Lietuvos kariuomenę

⁵⁷⁵ V. Jankauskas, *Kario kelias. Generolas Kazimieras Ladiga Nepriklausomybės kovose*, Vilnius, 2004, p.225

⁵⁷⁶ Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1919 m. liepos 18 d., LCVA f.923, ap. 1, b. 86, l.225

⁵⁷⁷ A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės*, t.2 Cleveland, 1982, p. 441

⁵⁷⁸ Ten pat, p. 439

⁵⁷⁹ Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1919 m. liepos 15 d., LCVA f. 923, ap.1, b.86, l.222

Rykantuose ir Lentvaryje, bei tai, kad kariuomenės vadovybei reikėjo veikti per daug sudėtingomis aplinkybėmis ir įgyvendinti per daug tikslų. Paska plk. K. Žuko kariuomenei reikėjo „ir frontą užimt, ir karo nesukelt, ir Antantei nesipriešint“. Nepaisant to, Krašto apsaugos ministras aktyviai gynė kariuomenės poziciją Seime, jo nuomone, kariuomenė pasidaravo tiek, kiek gali dirbt žmonės“. Jis apeliavo į tai, kad kariuomenė tiesiog nepajėgi išpildyti tai, ko iš jos tikėtasi, „raskit man tokį Napoleoną, kuris gali padaryti taip greit, kaip jūs norit“. Galiausiai baigdamas pasisakymą griežtu tonu pareikalavo „neerizint kariuomenės vadų“⁵⁸⁰. Reikia pasakyti, kad politiniuose sluoksniuose, Lietuvos kariuomenei įžengus į Vilnių nepaisant euforijos, būta ir kritiškos nuomonių. Pirmiausiai šioje vietoje pasižymėjo krikščionys demokratai, kurių teigė, kad karinė vadovybė norėdama taikiu būdu paimti Vilnių „apsiriko, arba, geriau sakant lenkų buvo apgauta“⁵⁸¹. Kaip matome žygis į Vilnių sukėlė kai kurių politinių partijų abejones karine vadovybe, kurios itin išryškėjo Augustavo operacijos metu.

Sunku pasakyti ar ankstesnis Vilniaus užėmimas būtų kažką pakeitęs, kadangi de facto valdžia Vilniuje priklausė bolševikinės kariuomenės I ir IV armijos vadovybei, Vilniuje buvo įkurtas Revoliucinis komitetas, vyko pramonės ir prekybos įstaigų plėšimas, bolševikų savivaliavimas, nacionalizuojami daiktai ir nuosavybė, platinami komunistiniai atsisaukimai ir rengiami mitingai.⁵⁸² Iškalbingas faktas įrodantis bolševikų užmačias yra tai, kad IV armijos vadovybė Vilniuje dislokuotą Lietuvos komendantūrą laikė inkorporuotą į Vilniaus garnizoną, Vilniaus komendanto kpt. Vlodo Kurkausko liudijimu, jam buvo siunčiami IV armijos vadovybės įsakymai.⁵⁸³ Kaip pažymi V. Lesčius, Lietuvos kariuomenės daliniai, be kitų priežaščių, buvo priversti palikti Vilnių ir dėl agresyvios komunistinės

⁵⁸⁰ Liepos 16 d. posėdžio Stenograma, *Steigiamojo Seimo darbai*, 6 sąsiuvinis, 1920, p.238 - 239

⁵⁸¹ Į Vilnių įžengus, *Laisvė*, 1920 m. liepos 17 d. nr. 138, p. 1

⁵⁸² V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918 - 1920 m.*, Vilnius, 1998, p.294

⁵⁸³ Ministrų kabineto posėdžio protokolai, 1919 m. liepos 25 d., LCVA f. 923, ap.1, b.86, l.235

propagandos, tai įrodo Vyriausybės suteikta teisė Krašto apsaugos ministrui plk. K. Žukui evakuoti Vilniaus komendantūrą esant reikalui.⁵⁸⁴

3.3 Politinės ir karinės valdžios sąveika kovose su Lenkijos kariuomene 1920 m. rudenį

1920 m. liepos 22 d. buvo nustatyta laikina skiriamoji linija, tarp Lietuvos kariuomenės ir Raudonosios armijos dalinių. Minėta linija ėjo Ščepkos – Goduciškiai – Goduciškių traktas – Švenčionys – Švenčionėliai – Trakai – Varėna – Gardinas – Sydras, visus šiuos punktus priskiriant Raudonajai armijai. Liepos 23 d. pagal šią skiriamąją liniją buvo išdėstyti Lietuvos kariuomenės daliniai: mjr. J. Motiejūno Valeičiaus daliniai saugojo liniją Suvalkijoje, plk. K. Ladygos grupė ruožą nuo Pabradės iki Druskininkų, mjr. I. Musteikio nuo Subatės iki Drūksčių ežero šiaurės Lietuvoje.⁵⁸⁵

Rugpjūčio 6 d. Kaune buvo sudaryta konvencija tarp Lietuvos ir Raudonosios armijos karinės vadovybės dėl Raudonosios armijos dalinių evakavimo iš Lietuvos teritorijos, užimtos rusų pagal 1920 m. liepos 12 d. sutartį. Pagal šią konvenciją bolševikinė kariuomenė iš Lietuvos teritorijos turėjo pasitraukti trimis etapais, iš šiaurinės (Švenčionių) ir vidurinės (Vilniaus) zonų ji turėjo pasitraukti iki rugsėjo 1 d., o iš pietinės (Gardinas, Lyda) atsižvelgiant į tebevykstantį lenkų ir rusų karą.⁵⁸⁶ Tačiau rugpjūčio 15 – 23 d. Raudonajai armijai patyrus pralaimėjimą prie Vyslos, ir jai ėmus trauktis, Lietuvos karinės vadovybė pasiūlė Vyriausybei imtis aktyvių veiksmų rytinėje ir pietinėje Lietuvoje bei užimti 1920 m. liepos 12 d. sutartimi nustatytą sieną. Krašto apsaugos ministras plk. K. Žukas siūlė Vyriausybei pranešti lenkų karo vadovybei, kad nutarta laikytis liepos 12 d. sutartimi nustatytų Lietuvos sienų bei užimti Vilnių iki rugsėjo 1 d.⁵⁸⁷ Tai

⁵⁸⁴ Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1919 m. liepos 31 d., LCVA f. 923, ap.1, b.86, l.230

⁵⁸⁵ V. Leščius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918 – 1920*, Vilnius, 1998, p. 295

⁵⁸⁶ Z. Butkus, dr. Kazys Grinius, *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918 – 1940 m)*, sud. R. Čepas, Vilnius, 1997, p.237

⁵⁸⁷ Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1920 m. rugpjūčio 26 d., LCVA f. 923, ap.1, b.86, l.269

reiškia du dalykus: a) karinė vadovybė rėmėsi prielaida, kad Lietuvai būtina išlaukyti Maskvos sutartimi nustatytas teritorines ribas b) karinės vadovybės iniciatyva rodo, kad buvo pasimokyta iš žygio į Vilnių klaidų 1920 m. liepą, todėl šįkart buvo siūloma nedelsti ir veikti ryžtingiau ir aktyviau. Karinės vadovybės aktyvumą rodo ir tai, kad rugpjūčio 25 d. pats Krašto apsaugos ministras plk. K. Žukas įteikė Vilniaus Revoliuciniam komitetui notą, reikalaujančią, kad Raudonoji armija apleistų ne tik antrąją, tačiau ir trečiąją evakuacinę zoną. Žygiuoti į Vilnių Lietuvos kariuomenė ruošėsi vos tik atsiradus galimybei, tuo tikslu buvo paruoštas tam tikras skaičius karinių dalinių.⁵⁸⁸ Du iš jų, 4 PP ir 7 PP rugpjūčio 26 d. įžengė į Vilnių.⁵⁸⁹, kuomet Raudonosios armijos daliniai pasitraukė.⁵⁹⁰ Reikia pridurti, kad tuo metu, taip pat siekta užimti Gardiną, tuo tikslu į Pariečę buvo pasiųstas kpt. J. Petruičio vadovaujamas 2 PP 3 batalionas, tačiau Gardino dėl pernelyg menkų Lietuvos kariuomenės jėgų užimti nebuvo ryžtasi,⁵⁹¹ kadangi ten stovėjo bolševikų kariuomenė.

Kaip minėjome iniciatyvą karinė vadovybė rodė ir Suvalkijoje. Raudonajai armijai puolant Varšuvos kryptimi ir Lenkijos kariuomenei traukiantis, liepos 17 d. Marijampolės grupės daliniai ėmė žygiuoti į lenkų apleidžiamas teritorijas, liepos 17 d. buvo nuginkluotos dvi lenkų kuopos Druskininkuose ir Ratnyčioje, liepos 19 d. Marijampolės grupės daliniai užėmė Vištytį, Vižainį, Liubavą, Punską, Seinus ir Gibus, o liepos 29 d. priartėjo prie Suvalkų. Todėl liepos 30 d. Krašto apsaugos ministras pranešė Vyriausybei, jog į jį kreipėsi Suvalkų krašto gyventojų delegacija ir prašė leisti užimti Suvalkus. Pats Krašto apsaugos ministras plk. K. Žukas, žvelgdamas iš karinės strateginės perspektyvos neigiamai vertino šį pasiūlymą, kadangi Suvalkų užėmimas išstėtų Marijampolės komunikacijos linijas, paverstų jas pažeidžiamas lenkų partizanų puldinėjimams, tačiau pabrėžė, kad įvykdys, bet kokią Vyriausybės direktyvą.⁵⁹² Vyriausybė, neturėdama aiškaus apsisprendimo šį klausimą perdavė karinės vadovybės

⁵⁸⁸ 1920 m. rugsėjo 15 d. posėdžio stenograma, *Steigiamojo Seimo darbai*, 9 sąsiuvinis, Kaunas, 1920, p. 357

⁵⁸⁹ V. Lesčius, Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918 – 1920, Vilnius, 1998, p. 295

⁵⁹⁰ Rusų pasitraukimas iš Vilniaus, *Lietuva*, nr.185, 1920 m. rugpjūčio 29 d, p. 1

⁵⁹¹ V. Lesčius, Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918 – 1920, Vilnius, 1998, p. 295

⁵⁹² Ministrų kabineto posėdžio protokolai, 1920 m. liepos 30 d., LCVA f. 923, ap.1, b.86, l.247

žinion ir galimybę nuspręsti paliko karinei vadovybei.⁵⁹³ Tai reiškė, kad karinė vadovybė dar labiau sustiprino pozicijas prieš politinę valdžią ir tapo svarbiu politiniu faktoriumi karinių ir politinių veiksniu Suvalkijoje. Karinė vadovybė nusprendė užimti ne tik Suvalkus, tačiau ir Augustavą, kuri užėmė rugpjūčio 8 d.⁵⁹⁴ Taigi po Vilniaus užėmimo Lietuvos kariuomenė buvo priartėjusi prie linijos Skidel – Gardinas – Lipskas – Augustavas – Grabovas, reikia pasakyti, kad Gardinas, dėl ten esančių bolševikų pajėgų nebuvo užimtas. Tai reiškia, kad rugpjūčio 26 d. Lietuvos karinė vadovybė buvo užėmusi ir siekė išlaikyti valstybės teritorines ribas, kurias nubrėžė 1920 m. liepos 12 d. sutartis su Rusija, o kariuomenei buvo įsakyta nepraleisti nei rusų, nei lenkų karių.⁵⁹⁵ Reikia pasakyti, kad ministrų kabinetas pritarė karinės vadovybės nusistatymui ir veiksams.⁵⁹⁶

Taip pat Krašto apsaugos ministro plk. K. Žuko siūlymu buvo nutarta pranešti Lenkijos karo vadovybei Lietuvos kariuomenės nusistatymą.⁵⁹⁷ Tai atliko J. Purickis, pranešęs E. Sapiegai apie Lietuvos ir Lenkijos kariuomenes skiriančią demarkacinę liniją Suvalkijoje Grabavą – Augustavą – Štabiną.⁵⁹⁸ Č. Laurinavičius pabrėžia, kad ši nota buvo kuriozinė, kadangi liudijo pažeidimą iš Lietuvos pusės dėl Lenkijos ribų⁵⁹⁹. Prie šio kuriozo mūsų nuomone, galėjo prisidėti kariuomenės pozicija, kadangi tokios pat, kietos pozicijos Lenkijos atžvilgiu kariuomenės vadovybė laikėsi ir Kaune vykusiose derybose su Lenkijos karo atstovais kpt. Mečyslavau Mackievičiumi ir vyr. lt. Adamu Riomeriu, kuomet buvo

⁵⁹³ Ten pat

⁵⁹⁴ V. Leščius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918 – 1920*, Vilnius, 1998, p. 295

⁵⁹⁵ K. Ladygos telefonograma, 1920 m. rugpjūčio 23 d., *Lietuvos ir Lenkijos santykiai: nuo pirmojo pasaulinio karo pabaigos iki L. Želigovskio įvykdyto Vilniaus užėmimo (1918 m. spalio – 1920 m. lapkritis)*, sud. E. Gimžauskas. A. Svarauskas, Vilnius, 2012, p. 430

⁵⁹⁶ Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1920 m. rugpjūčio 26 d., LCVA f. 923, ap.1, b.86, l.267

⁵⁹⁷ Ten pat, l.269

⁵⁹⁸ Lietuvos URM J. Purcicio nota Lenkijos URM E. Sapiegai, 1920 m. rugpjūčio 27 d., *Lietuvos ir Lenkijos santykiai nuo pirmojo pasaulinio karo pabaigos iki L. Želigovskio įvykdyto Vilniaus užėmimo (1918 m. lapkritis – 1920 m. spalio)*, sud. E. Gimžauskas, A. Svarauskas, Vilnius, 2012, p. 451

⁵⁹⁹ *Suvalkų sutartis faktai ir interpretacijos*, sud. Č. Laurinavičius, Vilnius, 2012, p. 48

atmestas Lenkijos pasiūlymas atsitraukti už 1919 m. gruodžio 8 d. linijos.⁶⁰⁰ Tačiau vykstant šioms deryboms Lenkijos kariuomenės daliniai užėmė Augustą, Suvalkus, Seinus, Gibus ir nustūmė Marijampolės grupę į liniją Vižainis – Cipliškis - Žagariai – Beržnikai – Rudauka – Golyнка.⁶⁰¹ Taigi Lietuvos kariuomenė buvo nustumta nuo liepos 12 d. sutartimi su Rusija nurodytų sienų iki Fošo linijos, todėl kariuomenės vadovybė ėmė galvoti planą, kaip susigrąžinti prarastas teritorijas.

Lietuvos istoriografijoje įsitvirtinusi versija, kad rugpjūčio paskutiniuosiomis dienomis Krašto apsaugos ministras ir Armijos vadas kreipėsi į Mažąjį Seimą bei Vyriausybę dėl Augustavo operacijos, kurios įvykdymas leistų Lietuvos kariuomenei užimti liepos 12 d. sutartimi nustatytas valstybės sienas. Ši versija grindžiama plk. K. Žuko atsiminimais, kuriuose teigiama, kad Mažąjį Seimą pritarti kariuomenės rengiamam puolimui lėmė uždeganti, karšta ir patriotiška plk. K. Ladygos kalba, teigiančia, kad „dabar arba niekad“, tuo tarpu plk. K. Žukas laikėsi nuostatos, kad reikia įsitvirtinti Fošo linijoje.⁶⁰²

Pirmiausiai reikia pasakyti, kad ši nuomonė grįsta netikra istorinių faktų interpretacija ir skirta plk. K. Žuko pasiteisinimui dėl nepavykusios operacijos, o ne objektyvios tikrovės atpasakojimui. Rengiantis Augustavo operacijai, karinių dalinių vadai negalėjo dalyvauti jokiam Seimo posėdyje, juolab Mažojo, kadangi Mažasis Seimas veikė nuo 1920 m. spalio 21 d. iki 1921 m. sausio 17 d.⁶⁰³ Steigiamajame Seime tuo metu buvo pertrauka, dėl kurių Seimo posėdžiai nuo rugpjūčio 14 d. iki rugsėjo 14 d. nevyko.⁶⁰⁴ Taigi K. Žukas atsiminimuose klysta arba sąmoningai klaidina, kad kariuomenės vadovybė dalyvavo Mažojo Seimo posėdžiuose, tačiau neatmestina galimybė, kad dalinių vadai buvo susitikę ir tarėsi su Steigiamojo Seimo frakcijų pirmininkais dėl Augustavo operacijos, tačiau

⁶⁰⁰ *Lietuvos istorija Nepriklausomybė 1918 – 1940 m.*, t. X, d.2, D. Blažytė Baužienė, E. Gimžauskas, Č. Laurinavičius, D. Mačiulis, G. Rudis, A. Svarauskas, J. Vaičėnė, Vilnius, 2013, p.279

⁶⁰¹ V. Leščius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918 – 1920*, Vilnius, 1998, p. 306

⁶⁰² V. Leščius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918 – 1920*, Vilnius, 1998, p. 306; K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, Chicago, 1959, p. 207

⁶⁰³ D. Blažytė Baužienė, M. Tamošaitis, L. Truska, *Lietuvos Seimo istorija, XX – XXI a. pradžia*, Vilnius, 2009, p. 76

⁶⁰⁴ Rugpjūčio 14 d. posėdžio stenograma, *Steigiamojo Seimo darbai*, 8 sąsiuvinis, 1920, p.345

tikslesnių duomenų apie tokius pasitarimus mums aptikti nepavyko. Kiek galime spręsti iš istoriografijoje pateikiamų duomenų, plk. lt. K. Ladyga laikėsi nuostatos, kad reikia įsitvirtinti Gardino – Augustavo riboje⁶⁰⁵, galbūt plk. K. Žukas ir manė, kad reikia įsitvirtinti Fošo riboje, tačiau rugsėjo 30 d. įvykusiame Vyriausybės posėdyje kariuomenės vadovybė jau vieningai siūlė, pranešti lenkų karinei vadovybei, kad pastaroji respektuotų Grabavo – Augustavo – Štabino liniją⁶⁰⁶. Taigi buvo remiamasi plk. K. Ladygos pasiūlymu. Bendra karo vadų nuomonė šiuo klausimu dar labiau sustiprina prielaidą, kad plk. K. Žukas rašydamas atsiminimus, norėjo nusimesti atsakomybę dėl nesėkmių Suvalkijoje, todėl teigė, kad jis siūlė laikytis Fošo linijoje. Mūsų nuomone karo vadovybė nuo pat liepos 12 d. sutarties buvo linkusi įsitvirtinti Maskvos sutarties apibrėžtose ribose ir laikėsi vieningos ir nuoseklios pozicijos.

Karinės vadovybės planą užimti šią liniją galėjo nulemti prielaida, kad „lenkai bus pamiršę savo imperialistinius siekimus“⁶⁰⁷, be to padėtis fronte buvo rami, plk. Nienewskio kavalerijos daliniai ir 41 PP užėmė Augustavą ir Suvalkus tik rugpjūčio 31 d.,⁶⁰⁸ juolab, kad Raudonsios Armijos telkimas rodė, jog pastaroji rengiasi puolimui.⁶⁰⁹ Todėl situacija fronte nežadėjo nieko blogo ir Lietuvos Vyriausybė po sėkmingo Vilniaus užėmimo rugpjūčio 26 d. pasitikėjo kariuomenės vadovybe ir puolimui pritarė.

Č. Laurinavičiaus nuomone, tuomet taip pat egzistavo galimybė, kad Lietuva galėjo išlikti neutrali.⁶¹⁰ Reikėtų pasakyti, kad karinė vadovybės kieta pozicija tam nebuvo palanki, karinių dalinių vadai laikėsi nuoseklios ir kietos pozicijos derybose su kpt. M. Mackevičiumi ir kpt. A. Riomeriu, kuriose į lenkų pasiūlymus dėl karinės konvencijos su Lietuva, užklausimus dėl karinės strateginės padėties ir leidimo Lenkijos kariuomenei puolančiai bolševikus pasinaudoti Lietuvos teritorija⁶¹¹ Krašto apsaugos ministras plk.

⁶⁰⁵ V. Jankauskas, *Nepriklausomos Lietuvos generolai*, Vilnius, 1998, p. 59

⁶⁰⁶ Ministrų kabineto posėdžio protokolai, 1919 m. rugpjūčio 30 d., LCVA f. 923, ap.1, b.86, l.273

⁶⁰⁷ Karinė apžvalga, *Kariškių žodis*, nr.36, 1920 m. rugsėjo 2 d, p.1

⁶⁰⁸ P. Lossowski, *Konflikt polsko – litewski 1918 – 1920*, Warszawa, 1996, p.135

⁶⁰⁹ A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t.III, Cleveland, 1982, p.6

⁶¹⁰ *Lietuvos istorija Nepriklausomybė 1918 – 1940 m.*, t. X, d.2, D. Blažytė Baužienė, E. Gimžauskas, Č. Laurinavičius, D. Mačiulis, G. Rudis, A. Svarauskas, J. Vaičėnionis, Vilnius, 2013, p.279

⁶¹¹ P. Lossowski, *Konflikt polsko – litewski 1918 – 1920*, Warszawa, 1996, p.135

K. Žukas rodė akivaizdžiai priešišką toną lenkams, jo nuomone „ Lietuva buvo karo stovyje su lenkais, su internuotais Paslavskio brigados kariais jis elgėsi kaip karo belaisviais, taip pat Vyriausybės vardu kalbėjo, kad imsis visų represijos priemonių prieš civilius lenkus“⁶¹². Aštrią karinės vadovybės poziciją veikiausiai lėmė tai, kad 1919 m. vasaros lenkai nesilaikė jokių pažadų, tai buvo pareikšta lenkų karinei vadovybei ir šių derybų metu.⁶¹³ Plk. K. Žuką taip pat slapta Lenkijos žvalgybinė veikla Kaune.⁶¹⁴

Rugsėjo 2 d. II PD pradėjo puolimą, kurio tikslas buvo užimti Augustavo – Grabovo – Štabino liniją, tačiau rugsėjo 5 d. po mūšių su Lenkijos kariuomenės daliniais, nepavykus užimti Suvalkų ir Augustavo puolimas buvo sustabdytas ir II PD perėjo į gynybą Vyžainio - Juodosios Ančios - Lipsko riboje, tačiau ir čia išsilaikyti nepavyko, kadangi Lenkijos kavalerijos grupė vadovaujama plk. Nienevskio perėjo į puolimą, smogė į Marijampolės grupės užnugarį ir rugsėjo 10 d. prasiveržė į Seinus, priversdamos Lietuvos kariuomenę trauktis.⁶¹⁵ Dėl kariuomenės traukimosi rugsėjo 12 d. J. Purickis teigiamai atsakė į E. Sapiegos pasiūlymą derėtis, tačiau II PD rugsėjo 13 d., nepaisydama skelbiamų paliaubų tarp Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių Suvalkijoje⁶¹⁶, užėmė ribą sutampančią su Lietuvoje 1919 m. liepos ir rugpjūčio mėnesiais įsigalėjusios klaidingos Fošo linijos interpretacija⁶¹⁷. Tai nebyliai liudijo Lietuvos poziciją, kuria buvo rengiamasi užimti Kalvarijos derybose. Tačiau tai nebuvo politinės ir

⁶¹² Lietuvos valdžios derybų Kaune su dar pasilikusius lenkų plk. M. Mackievičiaus karinės misijos narius A. Riomeriu turinys, 1920 m. rugpjūčio 31 d., *Lietuvos ir Lenkijos santykiai nuo pirmojo pasaulinio karo pabaigos iki L. Želigowskio įvykdyto Vilniaus užėmimo (1918 m. lapkritis – 1920 m. spalio)*, sud. E. Gimžauskas, A. Svarauskas, Vilnius, 2012, p. 451

⁶¹³ Lietuvos valdžios derybų Kaune su dar pasilikusius lenkų plk. M. Mackievičiaus karinės misijos narius A. Riomeriu turinys, 1920 m. rugpjūčio 31 d., *Lietuvos ir Lenkijos santykiai nuo pirmojo pasaulinio karo pabaigos iki L. Želigowskio įvykdyto Vilniaus užėmimo (1918 m. lapkritis – 1920 m. spalio)*, sud. E. Gimžauskas, A. Svarauskas, Vilnius, 2012, p. 457

⁶¹⁴ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, Chicago, 1959, p.208

⁶¹⁵ V. Leščius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918 – 1920*, Vilnius, 1998, p. 315

⁶¹⁶ Ten pat, p. 319

⁶¹⁷ *Suvalkų sutartis: faktai ir interpretacijos*, sud. Č. Laurinavičius, Vilnius, 2012, p.51

karinės vadovybės suderintas veiksmas, J. Purickis dėl šio žingsnio itin pyko ant karinės vadovybės.⁶¹⁸

Augustavo operacija, lenkų puolimas ir Lietuvos kariuomenės nesėkmės Suvalkijoje sukėlė nepasitenkinimo audrą Seime, dėl kurios Krašto apsaugos plk. K. Žukas buvo priverstas rugsėjo 15 d. aiškintis Steigiamajame Seime. Pastarasis paaiškino Seimo nariams kariuomenės vadovybės poziciją rugpjūčio 28 – 31 d. vykusiose derybose su lenkų karo atstovais kpt. M. Mackievičiumi ir kpt. A. Riomeriu bei Augustavo operacijos motyvus. Pirmiausiai plk. K. Žuko kalboje krenta į akis mėginimas parodyti Augustavo operaciją kaip politinę sėkmę privertusią Lenkiją derėtis su Lietuva, kitaip tariant plk. Žuko gynyba prieš politikų puolimą rėmėsi idėja, kad Augustavo operacija buvo politinė sėkmė. „Politinis pasisėkimas labai didelis. Lenkai iškart ėmė šaukt, kad lietuviai puolė juos, grobia jų žemes. Tai sujudino pasaulį <...> ir visas pasaulis atkreipė dėmesį į lietuvių santykius su lenkais“⁶¹⁹ - sakė jis. Tuo tarpu rugsėjo 12 d. puolimas, kuomet buvo užimta linija Vižainiai – Lipskas – Seinai – Kaletnikai – Juodosios Ančios linija privertė lenkus tartis,⁶²⁰ kalbėjo Krašto apsaugos ministras. Strateginis puolimo tikslas, pasak plk. K. Žuko buvo neleisti Lenkijai koncentruoti jėgų Seinų rajone, kurios turėjo pulti Gardiną per Lietuvos teritoriją.⁶²¹ Tai reiškia, kad puolimu buvo siekiama užbėgti už akių galimam Lenkijos kariuomenės puolimui per Lietuvos teritoriją.

Kariuomenės nesėkmė patraukė ir Steigiamojo Seimo narių dėmesį, susipažinti su situacija fronte buvo pasiūsta Steigiamojo Seimo narių komisija susidedanti iš E. Draugelio, S. Digrio ir P. Rusecko, kurios nariai rugsėjo 10 d. atvyko į II PD štabą Seirijuose.⁶²² Atvykusi į štabą ir apžiūrėjęs jo darbą, delegacijos narys S. Digrys konstatavo, kad „tai grynai karinis dalykas ir kad seimo nariams nereikėtų į tokius reikalus kištis“,⁶²³

⁶¹⁸ K. Ališauskas, Želigovskiada, *Karys*, 1971, p.39

⁶¹⁹ 1920 m. rugsėjo 15 d. posėdžio stenograma, *Steigiamojo Seimo darbai*, 9 sąsiuvinis, 1920, p. 357

⁶²⁰ Ten pat

⁶²¹ Ten pat

⁶²² V. Leščius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918 – 1920*, Vilnius, 1998, p. 315

⁶²³ A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t.III, Cleveland, 1982, p. 71

todėl aktyvesnės Steigiamojo Seimo pastangos kištis į kariuomenės valdymą baigėsi.

Tačiau dėl patirtos nesėkmės buvo pakeista Suvalkų fronto vadovybė, rugsėjo 12 d. fronto vadu buvo paskirtas gen. M. Katče vietoj II PD vado plk. V. Grigaliūno Glovackio bei pašalintas 5 PP vadas kpt. K. Škirpa. Pasak V. Grigaliūno Glovackio dėl šių nepasisekimų pradėtas tardymas jų išaiškinimui, tačiau jų rezultatai viešai nepaskelbti.⁶²⁴ Deja, mums nepavyko aptikti tardymo duomenų, kurie padėtų atskleisti Augustavo operacijos užkulsius.

Vykstant lietuvių ir lenkų deryboms Kalvarijoje, fronto vadas gen. M. Katče Seinuose sušaukė dalinių vadų pasitarimą. Rugsėjo 19 d. gen. M. Katče išleido įsakymą, kuriame nurodoma, jog nesutinkama su reikalavimu atsitraukti už Fošo demarkacinės linijos ir nurodė dvi gynimosi ribas, kurias turėjo ginti Suvalkijoje dislokuoti daliniai. Šios linijos ėjo Cipliškių - Punsko – Kleivų – Gibų – Maros upė iki Nemuno. Šįkart aktyvių veiksmų nutarta vengti ir manyta, kad „yra vilties taikos būdu išspręsti ginčijamus klausimus“⁶²⁵. Akivaizdu, kad kariuomenė nors ir atgabenusi III diviziją į Suvalkiją aktyvių veiksmų imtis nesirengė, buvo ruošiamasi esamų pozicijų gynybai, kadangi puolimui buvo nepalankus Tautų Sąjungos rugsėjo 20 d. sprendimas nurodęs sustabdyti karinius veiksmus ir atitraukti kariuomenę už gruodžio 8 d. linijos.⁶²⁶ Tokiomis politinėmis aplinkybėmis Lietuvos kariuomenė buvo priversta pereiti į gynybą Suvalkijoje, o tai reiškė, kad karinis silpnumas ir Antantės pozicija tapo viena iš priežasčių dėl kurios Lietuvai nepavyko apginti Maskvos sutartimi Lietuvai pripažintų sienų Suvalkijoje.

1920 m. rugsėjo 20 d. Lenkijos kariuomenė pradėjo operaciją „Niemana“, kuri buvo nukreipta prieš dešiniojoje Nemuno upės pusėje išsidėsčiusią Raudonąją Armiją.⁶²⁷ Operacijos pradžioje II armijos šiaurinės grupės daliniai, norėdami iš šiaurės apsupti bolšveikus smogė Seinų - Kapčiamiesčio – Druskininkų kryptimi⁶²⁸. Per šį lenkų puolimą, Lietuvos

⁶²⁴ V. Girgaliūnas Glovackis, Kariuomenės istorijos įvado rankraštis, apie 1923 m., LCVA f. 929, ap.3, b.185, l.169

⁶²⁵ A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t.III, Cleveland, 1982, p. 99

⁶²⁶ R. Žepkaitė, *Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918 - 1922)*, Vilnius, 1973, p. 108

⁶²⁷ L. Wyszczelski, *Operacja Niemenska 1920 roku*, Warszawa, 2003, p.118 - 119

⁶²⁸ Tarasovas, Marijampolės grupės operacijos, *Karo archyvas*, t.3, p.253

kariuomenė patyrė didžiausią karinį pralaimėjimą per visą Nepriklausomybės karų laikotarpį, buvo išblaškyti ir rimtų nuostolių patyrė trys pėstininkų pulkai (2 PP, 5 PP, 8 PP) bei dvi su puse haubicų baterijos, žuvo 2 karininkai, 32 kareiviai, 5 karininkai ir 98 kareiviai buvo sužeisti, 38 karininkai ir 1996 kareiviai buvo paimti į nelaisvę.⁶²⁹ Šis pralaimėjimas dar labiau išryškino Lietuvos kariuomenės silpnumą, plk. K. Kleščinskis į šį lenkų puolimą sureagavo jausmingai „Viskas prapuolė, lenkai gali Kauną užimti. Mes neturime nei kokių rezervų“⁶³⁰. Tai patvirtina ir plk. K. Žukas, kuris Broniui Balučiui prasarė, kad „po nepavykusių mūšių su lenkais, kariuomenė pakriko“⁶³¹.

Veikiausiai dėl kariuomenės pralaimėjimo, Lietuvos delegacija sutiko su gruodžio 8 d. linija Suvalkų derybose, tai reiškia, kad buvo sutikta rugpjūčio pabaigoje kpt. M. Mackievičiaus siūloma linija. Kariuomenės patirtos nesėkmės Augustavo ir Niemano operacijose išryškino Lietuvos karinį silpnumą. Tai liudija P. Klimo telegrama Lietuvos atstovyboms Londone ir Paryžiuje, kurioje teigiama, kad „jeigu diplomatinė akcija nepaveiks – bus katastrofa mes pajėgų neturime ir negalime permesti iš Suvalkijos“⁶³². Karinio veiksnio svarbą diplomatijai savo atsiminimuose išryškina ir P. Klimas, kuris pabrėžęs, kad „mūsų karo pajėga nebuvo pakankamai stiprios, kad atmušti lenkų karo pajėgas.“⁶³³

Susiklosčius tokiai situacijai Krašto apsaugos ministras plk. ltn. K. Žukas vėl buvo priverstas kreiptis į Seimą, šįkart Krašto apsaugos ministro kalbos tonas puikiai atspindėjo nuotaikas kariuomenės vadovybėje, pristatęs po lenkų puolimų kariuomenėje susidariusią padėtį ir patirtus nuostolius jis vylėsi, kad Steigiamasis Seimas „nurodys mums kelią“ kaip

⁶²⁹ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918 - 1940 m.*, Vilnius, 1998, p.330

⁶³⁰ K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys, t. III-IV*, Marijampolė, 2016, p.254

⁶³¹ A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės, t.III*, Cleveland, 1982, p. 255

⁶³² Lietuvos užsienio reikalų ministerijos valdytojo P. Klimo šifruota telegrama Lietuvos atstovyboms Londone ir Paryžiuje, 1920 m. spalio 1 d., *Lietuvos ir Lenkijos santykiai nuo pirmojo pasaulinio karo pabaigos iki L. Želigowskio įvykdyto Vilniaus užėmimo (1918 m. lapkritis – 1920 m. spalio)*, sud. E. Gimžauskas, A. Svarauskas, Vilnius, 2012, p. 457

⁶³² K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, Chicago, 1959, p.208

⁶³² P. Lossowski, *Konflikt polsko – litewski 1918 – 1920*, Warszawa, 1996, p. 140

⁶³³ P. Klimas, *Iš mano atsiminimų*, Vilnius, 1990, p.264

elgtis toliau⁶³⁴. Plk. K. Žuko pozicija taip pat liudijo karinį valstybės silpnumą, o jo kreipimasis į Seimą sudėtingos karinės strateginės situacijos pripažinimą. Politinės partijos vieningai reagavo į Krašto apsaugos ministro plk. K. Žuko prašymą ir pareiškė paramą kariuomenės veiksams, o rugsėjo 25 d. Steigiamasis Seimas visų politinių partijų vardu paskelbė deklaraciją pakviesdamas visuomenę „gintis nuo lenkų agresijos“.⁶³⁵

Tai buvo lūžio momentas politinės ir karinės valdžios santykiuose, nuo šiol jos tarsi susiliejo ir pradėjo veikti išvien siekiant atremti lenkų agresiją. Steigiamojo Seimo nariai, laikydamiesi nuostatos, kad visuomenė galėtų laisvai pareikšti savo nuomonę ir pasiryžimą kovoti su priešu, nutarė nesinaudoti valdžios ir Seimo vardais⁶³⁶. Tuo tikslu buvo sukurtas Lietuvos gynimo komitetas, kurio veikla buvo nukreipta visuomenės konsolidacijos ir pagalbos kariuomenei kryptimi. Lietuvos gynimo komitetą sudarė svarbiausių politinių partijų, tautinių mažumų ir Krašto apsaugos ministerijos atstovai.⁶³⁷ Komiteto nariai valstybės teritorijoje rinko pinigines ir materialines aukas bei atiduodavo jas Krašto apsaugos ministrui.⁶³⁸ Jo nariai rūpinosi valstybės paskolos lapų platinimu, kvietė savanorius, šaulius ir partizanus, taip pat rinko ir pinigines lėšas. Buvo priimta daug įstatymų susijusių su kariuomene: bausmių už šalinimą nuo mobilizacijos ir tarnybos kariuomenėje,⁶³⁹ del kariškių slėpimosi, karo baudžiamųjų įstatų papildymo.⁶⁴⁰ platino informaciją ir medžiagą valstybės gynybos propagandai.⁶⁴¹ Teikė Krašto apsaugos ministrui pasiūlymus dėl krašto gynybos, būtent gynybos komiteto pasiūlymu buvo priimtas įstatymas, sudaręs sąlygas gimnazistams tapti kariais.⁶⁴² Jo nariai taip pat siūlė Krašto apsaugos ministrui įsakyti karo komendantams, kad jie sektų dvarininkų

⁶³⁴ Rugsėjo 25 d. posėdžio stenograma, *Steigiamojo Seimo darbai*, 9 sąsiuvinis, 1920, p.401

⁶³⁵ Steigiamojo Seimo deklaracija Piliečiai!, *Lietuva*, 1920 m. rugsėjo 28 d., nr. 209, p.1

⁶³⁶ A. Jurevičiūtė, Vyriausiasis Lietuvos gynimo komitetas 1920 – 1922 m., *Steigiamajam Seimui – 90*, sud. S. Kaubrys, A. Vyšniauskas, Vilnius, 2011, p. 138

⁶³⁷ Ginkimės nuo lenkų, *Lietuva*, 1920 m. spalio 1 d, nr. 212, p. 1

⁶³⁸ *Iš vyriausiojo Lietuvos gynimo komiteto*, 1920 m. lapkričio 4 d, nr.240, p.1

⁶³⁹ Mažasis Seimas, *Lietuva*, 1920 m. spalio 27 d, nr. 234, p.1

⁶⁴⁰ Mažasis Seimas, *Lietuva*, 1920 m. spalio 29 d, nr. 236, p.1

⁶⁴¹ *Medžiaga Lietuvos gynimo propagandos medžiagai rinkti*, 1920, Kaunas, p.1

⁶⁴² Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1920 m. spalio 8 d., LCVA f.923, ap.1. b.86, l.303

žingsnius. ⁶⁴³ Krašto gynimo komitetą sudariusių politinių partijų ir kariuomenės vadovybė suartėjo, juos vienijo bendras interesas apginti valstybę, todėl Steigiamajame Seime buvo priimti su valstybės gynyba susiję teisės aktai dėl piliečių išėjusių mokslą ne mažiau kaip 4 klases šaukimo ir mobilizacijos, dėl arklių mobilizacijos, dėl ypatingųjų valstybės apsaugos įstatytų pakeitimo. ⁶⁴⁴ Puikiai vyraujančią atmosferą atspindi „Vyriausybės žiniuose“ paskelbtas vyriausiojo karo vado draudimas visuomenei kalbėti karo temomis ⁶⁴⁵, tarsi žvelgiant į visuomenę, kaip į pilnavertį karo dalyvį.

Aktyvus politinių partijų įsitraukimas į Krašto gynybos reikalus, turėjo ir politinį atspalvį kariuomenėje, štai Steigiamojo Seimo nariai liaudininkai karininkai kpt. L. Natkevičius ir kpt. K. Škirpa ėmė formuoti karinius dalinius. Kpt. L. Natkevičiaus iniciatyva pradėtos formuoti „Geležinio Vilko“ kavalerijos šimtinės, o kpt. K. Škirpa formavo I savanorių pulką. Pasak Birutės Novickytės, karininko kpt. Antano Novickio žmonos, šių pulkų karininkai dauguma palaikė liaudininkus. ⁶⁴⁶

Bene geriausiai politinės valdžios nuostatas kariuomenės atžvilgiu atspindėjo A. Stulginskio 1920 m. lapkričio 24 d. išleistas įsakymas, kuriame teigiama, kad „Lietuvos visuomenė aukštuosius ryšius užmezgusi su savo broliais fronte, padeda ir padės padaryti valdžiai viską, kad gyvenimo sąlygas karo lauke kuo labiau palengvinti<...>Lietuvos kariuomenė sunkias pareigas garbingai eidama saviškių neapvylė“ ⁶⁴⁷ Būtent bendromis visuomenės, politinės ir karinės valdžios pastangomis Lietuvos kariuomenės karių skaičius išaugo nuo 24 000 iki 46000 karių ir pasiekė didžiausią skaičių per visą nepriklausomybės laikotarpį bei sudarė sąlygas

⁶⁴³ Gynimo komiteto raštas Krašto apsaugos ministrui, 1920 m. spalio 1 d, *Lietuvos ir Lenkijos santykiai nuo pirmojo pasaulinio karo pabaigos iki L. Želigowskio įvykdyto Vilniaus užėmimo (1918 m. lapkritis – 1920 m. spalio)*, sud. E. Gimžauskas, A. Svarauskas, Vilnius, 2012, p. 600

⁶⁴³ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, Chicago, 1959, p.208

⁶⁴⁴ Piliečių išėjusių mokslą ne mažiau 4 kl. mokyklų, šaukimo ir mobilizacijos įstatymas, arklių mobilizacijos įstatymas, Ypatingų valstybės apsaugos įstatų 8 str. pakeitimas ir papildymas, *Vyriausybės žinios*, 1920 m. spalio 22 d, nr.49, p.1

⁶⁴⁵ Priverstinis įsakymas, *Vyriausybės žinios*, 1920 rugsėjo 26, nr.48, p.1

⁶⁴⁶ B. Navickienė, Birutės Grigaitytės – Navickienės atsiminimai, *Varpas*, nr.23, 1988,p.87

⁶⁴⁷ A. Stulginskis, K. Žukas, Įsakymas kariuomenei, Lietuva, 1920 m. lapkričio 24 d, nr.257, p.1

pasipriešinti Lenkijos kariuomenei 1920 m. spalio - lapkričio mėnesį vykusiame kovose.

Turėdamas didelę visuomenės ir politinių sluoksnių paramą Krašto apsaugos ministras plk. ltn. K. Žukas, pasitaręs su Prezidentu ir dr. Griniumi, nušalino plk. ltn. K. Ladygą nuo Armijos vado pareigų, o jo vieton pakvietė gen. S. Žukauską⁶⁴⁸ ir ėmėsi spręsti Vilniaus gynybos klausimą, kadangi jau rugsėjo mėnesio pabaigoje buvo signalų, rodančių, kad Lenkija imsis karinę jėgą spręsti Vilniaus klausimą.

1920 m. rugsėjo 30 d. Vyriausybės įgaliotinis išdėstė planą, kad J. Pilsudskio nurodymu Lenkijos kariuomenės dalys pasiskelbs nepaklusniomis ir žygiuos į Vilnių, o galbūt ir Kauną.⁶⁴⁹ Spalio 2 d. apie J. Pilsudskio surengtą pasitarimą tarp Lydos ir Molodečno bei apie lenkų pasirengimus pulti ir paimti Vilnių pranešė K. Olšauskas.⁶⁵⁰ Rugsėjo 29 d. Krašto apsaugos ministras plk. K. Žukas perspėjo Vyriausybę, kad lenkai vykdydami operacijas prieš rusus, reikalaus atiduoti Vilniaus – Gardino geležinkelį, Vyriausybė nurodė lenkų kariuomenės prie Vilniaus neprileisti.⁶⁵¹ Vykdydama Vyriausybės nurodymą, karinė vadovybė nurodė pulti Varėnos stotį, kuri buvo kritiškai svarbi Vilniaus gynybai, kadangi per ją buvo galima permesti kariuomenę iš Suvalkijos. Dėl kovų su lenkais Suvalkijoje buvo sutelktos 2 iš 3 PD, o nuo rytinės Nemuno pusės iki Daugpilio sieną saugojo I PD daliniai, todėl siekiant apsaugoti Vilnių reikėjo permesti kariuomenę iš Suvalkijos, dėl to spalio 1 – 4 d. nesėkmingai bandyta atsiimti Varėnos stotį, tačiau karo veiksmus sustabdė Tautų Sąjungos karinės kontrolės komisija.⁶⁵² Nesėkmė mėginant atsiimti Varėnos stotį padarė įtaką Lietuvos derybinei pozicijai Suvalkuose, spalio 4 d. delegacijai buvo nurodyta „priimkite tą liniją, kurią siūlo Lenkija“⁶⁵³.

⁶⁴⁸ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, Chicago, 1959, p. 214

⁶⁴⁹ Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1919 m. rugsėjo 30 d., LCVA f.923, ap.1, b.86, l.297

⁶⁵⁰ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, Chicago, 1959, p. 213

⁶⁵¹ Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1919 m. rugsėjo 29 d., LCVA f.923, ap.1, b.86, l.296

⁶⁵² V. Girgaliūnas Glovackis Kariuomenės istorijos įvado rankraštis, apie 1923 m., LCVA f. 929, ap.3, b.185, l.170

⁶⁵³ Lietuvos užsienio reikalų ministerijos valdytojo P. Klimo šifruota telegrama Lietuvos derybininkui Suvalkuose B. K. Balučiui, 1920 m. spalio 4 d., *Lietuvos ir Lenkijos santykiai nuo pirmojo pasaulinio karo pabaigos iki L. Želigowskio*

Neturint karinių jėgų buvo orientuotasi į Antanės siūlomą 1919 m. gruodžio 8 d. Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių atribojimo liniją, kurią Suvalkų derybose siūlė Tautų Sąjungos karinės kontrolės komisijos nariai.

1920 m. spalio 8 d. ankstų rytą žygį į Vilnių pradėjo maištininku apsiskelbusio Lenkijos kariuomenės gen. Liucijano Želigovskio vadovaujama II lietuvių – gudų divizija. Apie prasidėjusį L. Želigovskio žygį, Krašto apsaugos ministrą plk. K. Žuką informavo anglų ir prancūzų misijų nariai. Gavęs šią informaciją, plk. K. Žukas pranešė Vyriausybei, kad kad lietuvių gudų divizijos vadas nieko nežino apie demarkacijos liniją iki Bastūnų ir žygiuoja į Vilnių, tačiau buvo sustabdyti. Ministras pabrėžė, kad lenkai nenorės eiti į Vilnių.⁶⁵⁴ Kaip matome Krašto apsaugos ministras nebuvo linkęs tikėti, kad Lenkijos kariuomenė žygiuoja į Vilnių, tačiau į Vyriausybės posėdį atvykęs Vyriausias karo vadas gen. Žukauskas pranešė, kad ties Jašiūnais eina mūšiai su lenkais, po šio siūlymo nutarta Vilnių evakuoti.⁶⁵⁵ Vilniaus evakuacijos sprendimas buvo priimtas dėl kariuomenės nepajėgumo, pasak IX PP vado tuomet buvusio Vilniuje, „jėgų skaičius nedaug ką gero galėjo lemti, nedaug vilties galėjo duoti.“⁶⁵⁶ Vilnių gynė po du 4 PP ir 9 PP batalionus, bei pusantro 7 PP bataliono.⁶⁵⁷ Menką kariuomenės pajėgumą Vilniaus nepgynimo priežastimi, pasak P. Klimo, laikė plk. K. Žukas, gen. S. Žukauskas⁶⁵⁸ ir gen. J. Galvydis Bykauskas.⁶⁵⁹ Būtent todėl spalio 11 d. ministrų kabinetas pritarė generalinio štabo viršininko plk. K. Kleščinskio siūlymui atitraukti kariuomenę į senąją Lietuvos ir Lenkijos demarkacinę liniją,⁶⁶⁰ kuri ir virto visą tarpukarį Lietuvą ir Lenkiją skyrusia demarkacine linija. Taigi karinio veiksnio silpnumas buvo svarbiausias faktorius, neleidęs Lietuvai paimti 1920 m.

įvykdyto Vilniaus užėmimo (1918 m. lapkritis – 1920 m. spalio), sud. E. Gimžauskas, A. Svarauskas, Vilnius, 2012, p. 613

⁶⁵³ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, Chicago, 1959, p.208

⁶⁵⁴ Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1919 m. spalio 7 d., LCVA f.923, ap.1, b.86, l.303

⁶⁵⁵ Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1919 m. spalio 8 d., LCVA f.923, ap.1, b.86, l.304

⁶⁵⁶ V. Vitkauskas, *Želigovskiadės dienų atsiminimai, Karo archyvas*, t.3, p.260

⁶⁵⁷ S. Žukauskas, *Mūsų žygių kritika ir generolo Silvestro Žukausko nuomonė*, Kaunas, 1937, p. 4

⁶⁵⁸ P. Klimas, *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*, Vilnius, 1991, p.36

⁶⁵⁹ Dėl ko netekome Vilniaus?, *Kardas*, 1937 m. nr. 20, p.469

⁶⁶⁰ Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1919 m. spalio 11 d., LCVA f.923, ap.1, b. 86, l.305

liepos 12 d. sutartimi apibrėžtos teritorijos. Šioje vietoje reikia pasakyti, kad teisus Z. Norkus teigdamas, kad jau 1920 m. sutelkusi bent jau tokio dydžio kariuomenę, kokią turėjo baigiantis 1921 m. Lietuva veikiausiai būtų buvusi pajėgi užkirsti kelią Vilniaus problemos sprendimui „įvykusių faktų“ metodu.⁶⁶¹

3.4 Lietuvos kariuomenė politinėse batalijose dėl Hymanso projekto priėmimo 1921 m.

Daugelis Lietuvos ir Lenkijos santykius tyrusių istorikų nurodė, kad Hymanso projekto svarstymai sukėlė aštrias diskusijas ne tik Seime, partijose, spaudoje, visuomenėje, tačiau sulaukė ir neigiamos kariuomenės reakcijos. Lietuvos istorikai Regina Žepkaitė⁶⁶², A. Abromaitis⁶⁶³, Audronė Veilentienė⁶⁶⁴, Aldona Gaigalaitė⁶⁶⁵, Č. Laurinavičius⁶⁶⁶ neigiamą kariuomenės vadovybės požiūrį į Hymanso projekto atžvilgiu konstatavo remdamiesi, 1921 m. rugsėjo 11 d. slaptu Krašto apsaugos ministro Jono Šimkaus, vyriausiojo kariuomenės vado gen. ltn. Juozo Kraucevičiaus ir gen. štabo viršininko gen. ltn. Maksimo Katče raštu Vyriausybei, „kad Hymanso projekto priėmimą Lietuvos kariuomenės vadovybė vertins kaip išdavystę“. Apie „karininkijos priešinimąsi“ antrojo Hymanso projekto priėmimui užsiminė Z. Butkus.⁶⁶⁷ Šiuose tyrimuose užfiksuotas neigiamas karo vadovybės ir karininkijos požiūris į antrąjį Hymanso projektą, tačiau jos poveikis valstybėje vykusioms politinėms batalijoms bei svarstymams

⁶⁶¹ Z. Norkus, Kodėl tarpukario Lietuva neteko Vilniaus, o dabartinė atsiliko nuo Estijos?, *Politologija* nr.2, 2013, p.52

⁶⁶² R. Žepkaitė, *Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918 – 1922 m.)*, Vilnius, 1973, p. 128; To paties, *Diplomatija imperializmo tarnyboje*, Vilnius, 1980

⁶⁶³ A. Abromaitis, *daktaro disertacija Lenkija ir Lietuvos visuomenė: požiūriai į Lenkiją Lietuvoje 1918 – 1940 m.*, Vilniaus universitetas, 2002.

⁶⁶⁴ A. Veilentienė, Nepriklausomybė ar unija? Steigiamojo seimo požiūris į santykius Lenkija, *Istorija*, t. 76, 2010

⁶⁶⁵ A. Gaigalaitė, Dr. Juozo Purickio veikla siekiant tarptautinio Lietuvos pripažinimo, *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940 m.*, Vilnius, 1999, p. 58

⁶⁶⁶ *Lietuvos istorija, Nepriklausomybė 1918 – 1940*, red. A. Dubonis, Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, Č. Laurinavičius, R. Miknys, M. Sliesoriūnas, Vilnius, 2013, p. 349

⁶⁶⁷ Z. Butkus, dr. Kazys Grinius, *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai 1918 – 1940 m.*, sud. Ričardas Čepas, Vilnius, 1997, p. 243

išlieka netyrinėtas. Todėl imsime nagrinėti bei kokretizuoti karininkijos nepasitenkinimą ir atskleisti kokį poveikį, 1921 m. rudenį Vyriausybėje vykusioms politinėms diskusijoms dėl Hymanso projekto priėmimo, turėjo kariuomenės vadovybės pozicija.

Kalbant apie Hymanso projekto priėmimo metu kilusias diskusijas reikia atkreipti dėmesį į padėtį, kurioje buvo Lietuvos kariuomenė. Nuo 1920 rudens kovų su Lenkija, Lietuvos kariuomenė buvo sutelkta prie Lietuvos ir Lenkijos teritorijas skiriančios neutralios zonos. Kaip atskleidžia kariuomenės štabo dokumentai, 1921 m. pavasario Lietuvos kariuomenės štabo viršininkas gen. mjr. M. Katche divizijų vadams nurodė, kad „iš ne visiškai patikrintų žinių, iš lenkų pusės yra rengiamas agresyvinis veiksmas prieš mus“⁶⁶⁸. Gynybos nuo Lenkijos tikslu kariuomenės vadovybė surengė štabo pratybas, kuriuose buvo treniruojamasi valstybės gynyba „Lenkijai sulaužius paliaubų sutarties sąlygas ir pradėjus karo veiksmus prieš Lietuvą“.⁶⁶⁹ Taigi kariuomenė rengėsi karo veiksmams su Lenkija ir ją vertino, kaip didžiausią ir pagrindinį priešą.

Kaip atskleidžia Lenkijos žvalgybos raportas, Hymanso projektą karininkams E. Galvanauskas pristatė 1921 m. rugpjūčio 16 d. ir pasiteiravo karininkijos ar Lietuvos kariuomenė turi pakankamai jėgų apsiginti nuo galimo Lenkijos puolimo.⁶⁷⁰ Karininkija ministrui pirmininkui davė dvejopą atsakymą, jaunesnioji teigė, kad Lenkijos kariuomenė Kauną pasieks tik per jų lavonus, o vyresnioji, kariuomenei vadovaujanti karininkijos dalis pasisakė, kad reikia tęsti derybas su Lenkija, todėl buvo priimtas kompromisinis sprendimas užimti laukimo poziciją, neprovokuoti ir rengtis galimiems karo veiksmams.⁶⁷¹

1921 m. rugsėjo 9 d. Vyriausybės posėdyje buvo svarstomas Lietuvos delegacijos Ženevoje parengtas kontrprojektas, kuris turėjo tapti Lietuvos atsakymu į Hymanso projektą. Ministrų kabinetas, išklauses T. Naruševičiaus pristatytą kontrprojektą, nutarė jį laikyti priimtu, išskyrus

⁶⁶⁸ Vyriausiojo štabo viršininko pranešimas divizijų vadams, 1921 m. balandžio 15 d., LCVA f.510, ap.1, b. 25, l.5

⁶⁶⁹ Karo žaidimo legenda, 1921 m. liepos 6 d., LCVA f.510, ap.1, b. 25, l.25

⁶⁷⁰ Lenkijos generalinio štabo ekspozitūros nr. II savaitinis raportas už laikotarpį nuo 1921 m. liepos 31 – rugpjūčio 12 d, CAW sygn.303.4.5145, l.2

⁶⁷¹ Lenkijos generalinio štabo ekspozitūros nr. II savaitinis raportas už laikotarpį nuo 1921 m. liepos 31 – rugpjūčio 12 d, CAW sygn.303.4.5145, l.

kontrprojekto 5 straipsnį, kuriame buvo kalbama apie kariuomenės sutvarkymą ir karo prievolės organizavimą⁶⁷². Tokį Vyriausybės sprendimą nulėmė Krašto apsaugos ministro J. Šimkaus pozicija, kuris posėdyje prieštaravo delegacijos kontrprojekto priėmimui, o balsavimo metu pareiškė, „kad kontrprojektą laiko priimtiniu, išskyrus straipsnius apie ekonomines ir militarines konvencijas“⁶⁷³. Reikia pabrėžti, kad visi kiti posėdžio dalyviai balsavo už delegacijos siūlomo kontrprojekto priėmimą. Todėl galime teigti, kad Krašto apsaugos ministro pozicija buvo vienas svarbiausių veiksnių, lėmusių Vyriausybės nutarimą priimti delegacijos kontrprojektą be penktojo straipsnio.

Karo vadovybės, o kartu ir ministro J. Šimkaus nepasitenkinimą sukėlė kontrprojekto 5 straipsnis, kurį Lietuvos derybų delegacija perėmė iš P. Hymanso 1921 m. rugsėjo 3 d. Lietuvai ir Lenkijai pasiūlyto antrojo sutarties projekto⁶⁷⁴. Krašto apsaugos ministro, vyriausiojo karo vado ir generalinio štabo viršininko nuomone, šio straipsnio nuostatos apribojo kariuomenės panaudojimą būsimoje Lietuvos teritorijoje bei numatė, kad Lietuvos kariuomenėje tarnaus asmenys pašaukti Vilniaus krašte. 5 straipsnyje buvo teigiama, kad „kariuomenė bus organizuojama bendrojo kariuomenės įstatymo pagrindais. Jeigu Vilniaus Seimas atrastų reikalingu, tai vienetai mobilizuoti Vilniaus teritorijoje ir vienetai mobilizuoti, likusioje Lietuvos dalyje, negalės išeiti iš savo mobilizacijos rajonų išskyrus karo metu arba iširus viešajai tvarkai. Lietuvos Vyriausybė turės teisę laikyti kontingentus mobilizuotus lygiomis dalimis Vilniaus teritorijoje ir likusioje Lietuvos dalyje.“⁶⁷⁵ Tai reiškė, kad norint įvesti Lietuvos kariuomenės dalinius į Vilniaus teritoriją bus reikalingas Vilniaus seimo sutikimas. Kariuomenės vadovybė tai suprato kaip autonominės kariuomenės kūrimą⁶⁷⁶ ir kliūtį Lietuvos kariuomenės panaudojimui suverenioje valstybės teritorijoje. Aukšti karininkai taip pat prieštaravo Vilniaus krašte

⁶⁷² Ministrų Kabineto posėdžių protokolas, 1921 m. rugsėjo 11 d., LCVA f.383, ap.1, b. 179, l.1

⁶⁷³ Ministrų Kabineto posėdžių protokolas, 1921 m. rugsėjo 11 d., LCVA f.383, ap.1, b. 179, l.1

⁶⁷⁴ Lithuanian information bureau, *The Lithuanian Polish dispute, Correspondence between the Council of league of nations and the Lithuanian government since the second assembly of the League of nations*, London, 1922, p.61 – 62.

⁶⁷⁵ Lietuvos Delegacijos kontrprojektas, 1921 m. rugsėjo 9 d, LCVA f. 383, ap.7, b. 130, l.4

⁶⁷⁶ Karys, nr. 44, lapkričio 4 d, p. 6 - 7

pašauktų asmenų tarnybai Lietuvos kariuomenėje, jų nuomone, tokių asmenų tarnyba „sugriais pamatą ant kurio organizavosi kariuomenė, susidarys pavojus, kad gali žūti ne tik kariuomenės drausmė ir tvarka, bet gali subyrėti, ir pati kariuomenė atnešdama pražūtį visam kraštui.“⁶⁷⁷ Atsižvelgdama į šiuos aspektus karo vadovybė, specialiu raštu informavo užsienio reikalų ministrą, kad projekto priėmimas šiuo metu yra „nepriimtinas aktas ir perspėjo dėl galimų pasekmių“.

Prieštaraudami kontrprojekto 5 straipsniui, kariuomenės vadai įteikė užsienio reikalų ministrui J. Purickui raštą⁶⁷⁸, kuriame nurodė ir politines sąlygas, kuriomis apsigynimo sutartis tarp „Lietuvos ir Lenkijos galėjo būti sudaryta“. Tai galėjo įvykti tik po abiejų valstybių pripažinimo „de jure“ ir tarptautinio Lenkijos rytų sienų pripažinimo⁶⁷⁹. Tuomet, karo vadovybės nuomone, galima būtų tartis dėl gynybos sutarties sudarymo, kurioje abiejų valstybių kariuomenės išlieka savarankiškos ir tariasi dėl bendro gynybos plano ir veiksmų karo metu. Abiejų kariuomenių veiksmams, galėtų vadovauti bendra karinė vadovybė, tačiau būtų griežtai išlaikomas vienos kariuomenės dalinių atskyrimo nuo kitos valstybės kariuomenės dalinių principas.⁶⁸⁰ Taigi įvertinus surinktus duomenis, galime teigti, kad Krašto apsaugos ministro J. Šimkaus pozicija Vyriausybės posėdyje ir kariuomenės vado ir štabo viršininko argumentai išsakyti rašte J. Purickiui lėmė, kad Vyriausybė priėmė delegacijos siūlomą projektą be 5-ojo straipsnio.

Tačiau karinė vadovybė siekė išplėsti savo įtaką bei paveikti ne tik Vyriausybės, bet ir Lietuvos delegacijos poziciją derybose Ženevoje, todėl tą pačią dieną, J. Šimkus nurodė generalinio štabo viršininkui gen. ltn. M. Katče, kaip karo ekspertui vykti į derybas Ženevoje ir „laikytis karo vadovybės duotų instrukcijų“.⁶⁸¹ Toks karo vadovybės žingsnis, rodo, kad kariuomenės vadovybė nepasitikėjo delegacijos nariais Ženevoje ir siekė tiesiogiai kontroliuoti jos poziciją derybose. Skubų gen. ltn. M. Katče

⁶⁷⁷ Ten pat, l.130

⁶⁷⁸ Karo ekspertų nuomonė apie Lietuvos ir Lenkijos gynybos sutartį, 1921 m. rugsėjo 11 d, LCVA f.383, ap.7, b. 136, l.129

⁶⁷⁹ Karo ekspertų nuomonė apie Lietuvos ir Lenkijos gynybos sutartį, 1921 m. rugsėjo 11 d, LCVA f.383, ap.7, b. 136, l.129

⁶⁸⁰ Karo ekspertų nuomonė apie Lietuvos ir Lenkijos gynybos sutartį, 1921 m. rugsėjo 11 d, LCVA f.383, ap.7, b. 136, l.129

⁶⁸¹ Krašto apsaugos ministro įsakymas, 1921 m. rugsėjo 11 d, LCVA f.383, ap.7, b. 136,l.132

siuntimą į Ženevą, galime sieti su P. Hymanso nurodymu abiejų valstybių delegacijoms, iki rugsėjo 12 d. atsakyti ar priimamas jo siūlomas antrasis sutarties projektas⁶⁸². Būtent tą dieną, E. Galvanauskas, kaip Lietuvos atsakymą į Hymanso projektą, pateikė Vyriausybės patvirtintą kontrprojektą, tačiau ignoruodamas Vyriausybės ir karo vadovybės poziciją. E. Galvanausko pateiktame atsakyme, kontrprojekto 5 straipsnis buvo neišimtas kaip, to reikalavo Vyriausybės nutarimas, o buvo tik sušvelninta 5 straipsnio formuluotė, teigiant „kad kariuomenė bus organizuojama bendru kariniu įstatymu“⁶⁸³. Tokia pozicija, kaip matome iš anksčiau pateiktų istorinių duomenų, prieštaravo karo vadovybės nuomonei.

Ar gen. ltn. M. Katche būtų pavykę paveikti E. Galvanausko atsakymą P. Hymansui, šiandien galime tik svarstyti, kadangi generolas į Ženevą neatvyko. Jam sutrukdė gana kurioziška situacija, į kurią M. Katche pateko kelionės metu. Rugsėjo 11 d. sėkmingai iš Lietuvos išvykęs, jis įstrigo Berlyne, kadangi netikėtai susirgo dezenterija ir buvo priverstas dvi savaites praleisti ligoninėje, po kurių grįžo į Lietuvą.⁶⁸⁴ Tvirtą kariuomenės poziciją dėl Hymanso projekto atmetimo parodo, rugsėjo 15 d. žurnalo „Karys“ reakcija į rugsėjo 9, 10, 11 d. krikščionių demokratų „Laisvėje“ pasirodžiusius svarstymus apie galimą Hymanso projekto priėmimą, krikdėmų svarstymai buvo sukritikuoti vadinant „lokio patarnavimu ir girto logika“.

1921 m. rugsėjo 20 d. Tautų Sąjunga priėmė nutarimą, kuriuo abiemis valstybėms buvo siūloma priimti antrąjį Hymanso projektą, kaip galutinį susitarimą. Lietuvoje kilo didžiulė prieš Hymanso projekto priėmimą nusiteikusios visuomenės protesto banga. Nepaisant visuomenės nuotaikų, kai kurie politikai buvo linkę pritarti antrajam Hymanso projektui, tarp kurių minimas užsienio reikalų ministras J. Purickis, svyravusi LKDP

⁶⁸² Lietuvos istorija, *Nepriklausomybė 1918 – 1940*, red. Kolegija: A. Dubonis, Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, Č. Laurinavičius, R. Miknys, M. Sliesoriūnas, Vilnius, 2013, p. 345

⁶⁸³ Lithuanian information bureau, *The Lithuanian Polish dispute, Correspondence between the Council of league of nations and the Lithuanian government since the second assembly of the League of nations*, London, 1922, p.61 – 62.

⁶⁸⁴ Lietuvos pasiuntinybės Berlyne telegrama, 1921 m. rugsėjo 15 d, LCVA f.383, ap.7, b. 136,l.103

partija⁶⁸⁵ ir Lietuvos pasiuntiniai užsienyje⁶⁸⁶. Sklandant tokiomis nuotaikoms, kariuomenės vadovybė siekdama paveikti Vyriausybės poziciją, 1921 m. lapkričio 22 d. aukščiausiems valstybės pareigūnams: Respublikos Prezidentui, Ministrui pirmininkui, Užsienio reikalų ministrui įteikė raštą, kuriame išdėstė nuomonę apie Hymanso projekto karinę dalį. Šį kartą kariuomenės nepasitenkinimas buvo daug stipresnis ir radikalesnis, pasibaigęs grasinimu.

Kariuomenė piktinosi antrojo Hymanso projekto 2, 3, 5, 6 ir 9 straipsniais. Karininkai buvo nepatenkinti projekte numatoma Lietuvos ir Lenkijos siena, Vilniaus autonomijos ribomis, dviejų oficialių kalbų įteisinimu valstybėje, teritoriniu kariuomenės komplektavimo ir mokymo principu⁶⁸⁷. Svarbu paminėti, kad šiame rašte karininkai žvelgė iš karinių strateginių, o ne politinių pozicijų. Štai Gardino atidavimas Lenkijai buvo vertinamas, kaip įsiveržimui į Lietuvą patogiausio placdarmo atidavimą, Dysnos ir Vileikos sričių priskyrimas vertintas neigiamai dėl to, kad karo atveju kariuomenei teks veikti svetimo elemento apgyvendintoje teritorijoje, o dviejų oficialių kalbų įvedimas valstybėje traktuotas kaip, turintis pragaištingų pasekmių.⁶⁸⁸

Pareiškę nepasitenkinimą minėtais Lietuvos ir Lenkijos sutarties projekto klausimais, kariuomenės vadovybė išliko nuosekli ir pateikė principus, kuriais remiantis galėjo būti sudaryta karo konvencija su Lenkija. Šie principai niekuo nesiskyrė nuo rugsėjo 11 d. pateiktų galimos gynybinės sutarties principų. Tačiau antrąjį Hymanso projektą vertindama moraliniu požiūriu, kariuomenės vadovybė užėmė daug radikalesnę ir tvirtesnę poziciją, jos nuomone, Hymanso projekto karinės dalies „priėmimas kariuomenės tarpe bus priimtas, kaip mūsų valstybės susilpnėjimo ženklas ir bus užmesta kaip valstybės išdavimas“⁶⁸⁹. Reikia pasakyti, kad rašte išdėstyti karo vadovybės argumentai, lapkričio 4 d. buvo išspausdinti

⁶⁸⁵ A. Grodis, Lietuvos politinių partijų požiūris į Lenkiją 1920 - 1926 metais: nuo modus vivendi paieškų iki nuolatinės konfrontacijos, *Lietuvos istorijos studijos*, p.49 - 50

⁶⁸⁶ M. Tamošiūnas, Lietuvos užsienio atstovų konferencijos protokolai, *Lietuvos istorijos metraštis 1995*, p. 242 – 259.

⁶⁸⁷ Karo vadovybės nuomonė apie Hymanso projektą, 1921 m. lapkričio 22 d, LCVA f. 923, ap.1, b. 79, l. 10 - 11

⁶⁸⁸ Ten pat,

⁶⁸⁹ Ten pat,

„Kario“ žurnale⁶⁹⁰, todėl šalies politinei vadovybei galėjo būti žinomi, tačiau lapkričio 22 d. greta šių argumentų buvo pridėti netiesioginiai kariuomenės grasinimai, kurie rodo, kad buvo siekta tiesiogiai paveikti politinį sprendimą Hymanso projekto, o ne tik išsakyti nuomonę. Šis raštas aukščiausiems valstybės pareigūnams buvo įteiktas 1921 m. lapkričio 22 d., būtent tomis dienomis A. Smetona prognozavo esą Vyriausybė priims Hymanso projektą.⁶⁹¹

Taigi kariuomenės vadovybė nepasitenkinimą antruoju Hymanso projektu bei grąsinimus Vyriausybei pareiškė galimo Vyriausybės sprendimo išvakarėse, tikintis, kad taip pavyks padaryti įtaką vyriausybės apsisprendimui. Manytume, kad buvo tikimasi pakartoti prieš mėnesį pavykusį scenarijų, kuomet Vyriausybė, svarstydamą kontrprojektą buvo priversta atsižvelgti į karo vadovybės nuomonę. Tolesnį kariuomenės įtakos 1921 m. lapkričio 28 d. Vyriausybės sprendimui laikyti Hymanso projektą nepriimtinau itin komplikuoja pasikėsinimas į E. Galvanauską ir neigiama visuomenės nuomonė, kadangi tampa sunku atskirti, kuris veiksnys padarė didesnę įtaką Vyriausybei pozicijai. Tačiau karininkijos nuotakomis abejoti netenka, kadangi kaip atskleidžia agentūrinis pranešimas po pasikėsinimo į E. Galvanauską, karininkija nepatenkinta E. Galvanausko vedama politika ir po pasikėsinimo į jį kalba, kad jeigu jis neatsistatydins, nepasitrauks, tai gali pasikartoti.⁶⁹²

Lietuvos kariuomenės poziciją galėjo nulemti netiesioginė SSRS įtaka bei nuotakos kariuomenėje. Gruodžio 8 d. apie tai buvo pranešta Tautų sąjungai. Tuo pat metu, 1921 m. gruodžio 8 d. išleistoje slaptoje vyriausiojo karo vado gen. lt. J. Kraucevičiaus direktyvoje nurodyta, kad „pilnai galimi aktyvūs priešo vieksmai“, todėl kariuomenei įsakyta „visapusiai ir energingai rengtis prie kovos“⁶⁹³. Direktyvoje aiškiai nurodoma, kad Lietuvos kariuomenė negalės pasipriešinti Lenkijai, tačiau pabrėžiama, kad „neduoti daug gausingesniam priešininkui įgyti pigių pergalių“.⁶⁹⁴ „Visai tikėtina, kad kariuomenės vadovybės požiūriu ir

⁶⁹⁰ *Karys*, nr. 44, 1921 m. lapkričio 4 d, p. 6 - 7

⁶⁹¹ *Lietuvos istorija, Nepriklausomybė 1918 – 1940*, A. Dubonis, Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, Č. Laurinavičius, R. Miknys, M. Sliesoriūnas, Vilnius, 2013, p. 351

⁶⁹² Agentūrinis pranešimas, 1921 m. be datos, LCVA f.378 ap.10, b.4, l.31

⁶⁹³ Direktyva kariuomenei nr. 9, 1921 m. gruodžio 8 d., LCVA f.510, ap.1, b.26, l.3 - 7

⁶⁹⁴ Ten pat

nuomonės Hymanso projekto atžvilgiu galėjo lemti iš Lietuvos karo atašė Rusijoje kpt. Svilo gaunami pranešimai, kuriuose nuo 1920 m. gegužį⁶⁹⁵ ir rugsėjį nurodoma, kad „Sovietų Rusija gyvena paskutinį momentą prieš karą su lenkais“.⁶⁹⁶ Šie pranešimai stebėtinai sutampa su dienomis, kuomet Lietuvos delegacijai buvo pasiūlyti Lietuvos ir Lenkijos santykių sureguliuavimo projektai. Šiuos pranešimus galime interpretuoti kaip sovietų siunčiamus signalus ir raginimus Lietuvai atsilaikyti prieš Tautų Sąjungos pasiūlymus. Tokia veiksmą eigą sovietus pasirinkti skatino Lietuvos karinis silpnumas prieš Lenkiją, kuri Lietuvos politikai ir kariškiai išsakydavo prašydami sovietų pagalbos prieš Lenkiją nuo 1920 m. rudens.⁶⁹⁷ Kitaip tariant stimuliuodami Lenkijos ir Rusijos karo viltį bolševikai netiesiogiai viekė karininkijos nuotaikas atsilaikyti prieš Lenkiją, o tai sutapo su Rusijos geopolitiniais interesais regione.

1921 m. rugsėjo 14 d. E. Galvanauskui siųstoje telegramoje, J. Purickis kartu su reikalavimu delegacijai Briuselyje nedaryti jokių nuolaidų, teigė, kad „visur protesto mitingai“ ir pabrėžė, kad kariuomenėje neramu“.⁶⁹⁸ Tai reiškia, kad nuotaikos kariuomenėje buvo dar vienas veiksnys daręs įtaką Lietuvos politinei pozicijai užsienio politikoje. Gen. št. Literatūros skyriaus instruktorius A. Kriaučiūnas 1921 m. vasarą, 1PP ir 2PP vykusiuose politinio ir informacinio pobūdžio pasikalbėjimuose su kareiviais pastebėjo, kad kareiviai nusiteikę kariauti su Lenkija bei „maitinasi įvairiais gandais ir visokiomis žiniomis“⁶⁹⁹. Gen. ltn. M. Katče pabrėžė moralinę žalą kariuomenei, kurią padarytų projekto priėmimas, pasak generalinio štabo viršininko „lenkų pasikėsnimas yra tvirtas pagrindas ant kurio susikūrė ir išsivystė mūsų kariuomenės organizacija ir užsigrūdino

⁶⁹⁵ Lietuvos karo atašė Rusijoje pranešimas gen. štabo viršininkui, 1921 m. gegužės 18 d. LCVA f. 929, ap.2, b.544, l.27

⁶⁹⁶ Lietuvos karo atašė Rusijoje pranešimas gen. štabo viršininkui, 1921 m. rugsėjo 19 d. LCVA f. 929, ap.2, b.544, l.70 - 73

⁶⁹⁷ A. Kasparavičius, Lietuvos kariuomenė Maskvos politinės ir diplomatinės spekuliacijose (1920 - 1936), straipsnių rinkinys *Lietuvos kariuomenei – 80*. Vilnius, 1999, p.22 - 23

⁶⁹⁸ URM J. Purickio telegrama delegacijai Ženevoje, 1921 m. rugsėjo 14 d, LCVA f.383, ap.7, b.136, l. 108

⁶⁹⁹ Gen. štabo literatūros skyriaus instruktoriaus A. Kriaučiūno rapoertas, 1921 m. birželio 16 d., LCVA f.929, ap.6, b.11, l.41 - 42

jos karinga dvasia. Sunaikinus tą pamatą susidaro pavojus, kad ir pati kariuomenė gali subyrėti atnešdama tuo gal ir visam kraštui pražūtį“⁷⁰⁰.

Išanalizavę surinktus istorinius duomenis, galime teigti, kad kariuomenės vadovybė prieštaravo ne tik antrojo Hymanso projekto priėmimui, tačiau dėl jos įtakos buvo pakoreguotas ir Lietuvos delegacijos parengtas kontrprojektas. Siekdama paveikti derybų eigą, kariuomenės vadovybė viešai skelbė savo nusistatymą antrojo Hymanso projekto atžvilgiu, o artėjant lemiamiems Vyriausybės sprendimams ėmėsi netiesioginių grasinimų Vyriausybei. Tai daryti juos vertė objektyvios aplinkybės, kadangi kariuomenės moralinis pamatas buvo grindžiamas antilenkiškumo dvasia.

⁷⁰⁰ Kariuomenės nuomonė apie Hymanso projekto karinę dalį, 1921 m. lapkričio 2 d, LCVA f.923, ap1, b.79, l.10

4. KELIAS 1926 M. GRUODŽIO 17 D. PERVERSMO LINK: POLITINIŲ PARTIJŲ RYŠIAI SU KARININKIJA

4.1 Tautininkų organizacija kariuomenėje

Imtis analizuoti politiškai anagžuotų karininkų ir jų grupių veiklą mus verčia ne tik šio tyrimo įvade nubrėžtos metodologinės priegos, bet ir Lietuvos politikų bei karininkų atsiminimuose užfiksuotos politinės takoskyros kariuomenės gretose ir politinių partijų skverbimosi į kariuomenę faktai. Pasak K. Griniaus, Lietuvos kariuomenėje politikiškai angažuoti buvo susiskirstę į kelias dalis. Daugiausiai jų buvo tautininkų pusėje, ne taip maža dalis krikščionių ir šiek tiek liaudininkų.⁷⁰¹ Partijų skverbimasis į kariuomenę nurodomas ir plk. A. Šovos atsiminimuose⁷⁰². K. Škirpa konstatavo, „kad mūsų karininkija susikaldžiusi, vieningos minties ir savitarpio pasitikėjimo vienas kitu beveik nebėra“.⁷⁰³ Augustino Povilaičio parengtame dokumente „1918 - 1940 m. sukilimai Lietuvoje“ nurodoma, kad 1926 m. gruodžio 17 d. perversmą paruošė ir įvykdė dešinėsios politinės jėgos tautininkai ir krikščionys demokratai.⁷⁰⁴ Todėl pirmiausiai imsime analizuoti tautininkams artimos karininkų organizacijos – slaptosios karininkų sąjungos įkurimą ir veiklą.

Slaptosios karininkų sąjungos užmazgų ieškoti reikia pačioje kariuomenės susiformavimo aušroje, kuomet kilo pirmieji politinio tautinio ir socialinio pobūdžio konfliktai tarp „lietuvių“ ir „svetimtaučių“ karininkų, kuriuos galime laikyti viena iš Slaptosios karininkų sąjungos susikūrimo priežausčių. Būtent tuomet pradėjo ryškėti aiški skirtis ir įtampa tarp Lietuvių tautiniame sąjūdyje dalyvavusių ir nedalyvavusių, carinės imperijos kariuomenėje aukštą rangą pasiekusių karininkų įstojusių į Lietuvos kariuomenę. Minėtuose konfliktuose dalyvavę karininkai, vėliau palaikė ryšius su tautininkais, ėmėsi formuoti slaptąją karininkų sąjungą ir dalyvavo 1926 m. gruodžio 17 d. perversme, todėl šiuos politinių ir socialinių priežausčių sąlygotus konfliktus aptarsime kiek plačiau.

⁷⁰¹ K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys, t.III-IV*, Marijampolė, 2016, p.333

⁷⁰² A. Šova, *Savanoris visam gyvenimui*, Kaunas, 2004, p.75

⁷⁰³ K. Škirpos Expose Lietuvos ginkluotųjų pajėgų organizacijos klausimu, 1934 m. lapkričio 11 d, LCVA f.384, ap.3, b.446, l.29

⁷⁰⁴ A. Povilaitis, Sukilimai Lietuvoje 1918 – 1940 m, 1939 m. gegužės 23 d, LCVA f.923, ap.1, b.1346, l.7

Pirmasis ryškesnis politinio pobūdžio konfliktas mūsų tyrime jau paminėtas. Jis įvyko 1918 m. gruodžio 23 d., kuomet būrys karininkų pareiškė nepasitikėjimą Krašto apsaugos viceministru gen. K. Kondratavičiumi, po kurio pastarasis buvo priverstas pasitraukti iš Krašto apsaugos viceministro pareigų.⁷⁰⁵ Lietuvių karininkų nepasitikėjimas minėtu generolu, buvo grindžiamas tautiniais ir socialiniais motyvais, kadangi lietuvius karininkus piktino, kad generolas kalba rusiškai ir dėvi rusišką uniformą⁷⁰⁶, proteguoja rusų kilmės karininkai, kuriems pasak kpt. K. Škirpos „tik algą rūpėjo gauti“⁷⁰⁷ ir gen. Kondratovičiaus iniciatyva Lietuvos kariuomenėje steigiamas 2 gudų pulkas, lietuvių karininkų požiūriu ne lietuviškas karinis dalinys.⁷⁰⁸

Vadovaujant gen. K. Kondratovičiui iš svarbiausiųjų pozicijų Apsaugos štabe buvo išstumti karininkai lietuviai, o jų pozicijas užėmė kitataučiai, tarp kurių gen. mjr. Boleslovas Kazimieras Kreičmanas⁷⁰⁹, plk. Chaleckis⁷¹⁰ ir plk. Sviekovskis.⁷¹¹ Matydami lietuvių karininkų tautinės ir politinės aspiracijoms priešingus gen. K. Kondratovičiaus veiksmus, lietuviai karininkai ėmė reikšti nepasitenkinimą, protestuoti prieš Baltgudžių pulko steigimą⁷¹² ir galvoti apie „rusų jungo“ nusikratymą⁷¹³, todėl brg. gen. V. Nagevičius, plk. J. Kubilius, plk. S. Nastopka, plk. P. Liatukas atsisakė su gen. K. Kondratovičiumi vykti į Gardiną, nušalino jį nuo Krašto apsaugos viceministro pareigų bei pareikalavo, kad pastarasis grąžintų pasisavintą Krašto apsaugos ministerijos išdą.⁷¹⁴ Tautinį šio karininkų konflikto pobūdį liudija ir tai, kad po gen. K. Kondratovičiaus nušalinimo naujasis Krašto apsaugos ministras plk. M. Velykis ėmėsi

⁷⁰⁵ Krašto apsaugos ministerijos įsakymas, 1918 m. gruodžio 24 d., LCVA, f.383, ap.7, b.52, l.6 – 7.

⁷⁰⁶ J. Petraitis, *Laisvę ginant*, Čikaga, 1952, p. 30 – 31.

⁷⁰⁷ K. Škirpa, Tėvynės gelbėjimas, *Mykolas Sleževičius*, sud. Julius BŪTĖNAS, Čikaga, 1954, p. 204.

⁷⁰⁸ J. Kubilius, Savoj kariuomenėj, *Karo archyvas*, 1938, nr.10, p.166.

⁷⁰⁹ A. Stolarovas, Lietuvos Respublikos kariuomenės generalitetas 1918 – 1940 m: nežinomi istoriniai fragmentai, *Karo archyvas*, 2014, nr. 29, p. 353.

⁷¹⁰ Vardas nežinomas ir karo istoriografijoje bei enciklopediniuose žinyuose nenurodomas.

⁷¹¹ V. Grigaliūnas Glovackis, Mano atsiminimai, *Mūsų žinynas*, 1923, nr.15, p. 433.

⁷¹² J. Kubilius, Atsiminimai iš pirmųjų kariuomenės kūrimosi dienų, *Mūsų žinynas*, 1923, nr. 5, p.421 – 422.

⁷¹³ Ten pat

⁷¹⁴ J. Kubilius, Savoj kariuomenėj, *Karo archyvas*, 1938, nr. 10, p.168.

štabo atnaujinimo darbų ir atleido dalį rusų tautybės karininkų, kurių tikslaus skaičiaus nustatyti neįmanoma, tačiau sprendžiant iš plk. M. Velykio atsiminimų „gudai, tiksliau tariant rusai sudarė žymią štabo dalį“ iš šimto tuo metu kariuomenės sudėtyje buvusių karininkų.⁷¹⁵ Gen. K. Kondratovičiaus, rusų, gudų bei lietuvių karininkų konfliktas atskleidžia, kad nuo pat pirmųjų kariuomenės kūrimo dienų, nepaisant politinio sprendimo, kartu su lietuviškais kariniais daliniais kurti ir gudų karinius dalinius santykiu 2 : 1⁷¹⁶, ima ryškėti lietuvių karininkų pastangos neleisti svetimšaliams karininkams užimti vadovaujančias pareigas Lietuvos kariuomenėje, tai kartu parodo ir pirmąsias tautines takoskyras tarp lietuvių ir svetimtaučių, šiuo atveju rusų ir gudų tautybės karininkų įstojusių tarnauti į Lietuvos kariuomenę.

Antrasis politinio socialinio pobūdžio karininkų konfliktas įvyko 1918 m. gruodžio mėnesio pabaigoje 1 PP. Konfliktą inicijavo plk. ltn. K. Ladyga, kuris atsisakė paklusti pulko vado gen. J. Galvydžio Bykausko įsakymui žygiuoti į Lentvarį⁷¹⁷ ir įteikė Krašto apsaugos ministerijai raštą, kuriame apkaltino gen. J. Galvydį Bykauską, pernelyg lėtai organizuojant pulką. Konfliktas buvo toks aštrus, kad gindamas savo garbę gen. J. Galvydis Bykauskas buvo iššaukęs plk. K. Ladygą dvikovon.⁷¹⁸ Krašto apsaugos ministerija, atlikusi įvykių 1 PP tyrimą nušalino gen. J. Galvydį Bykauską nuo vadovavimo pulkui, o naujuoju vadu pamėgino skirti buvusį carinės Rusijos kariuomenės plk. Valerijoną Ramanauską⁷¹⁹, tačiau tam

⁷¹⁵ M. Velykis, Iš nesenos praeities, *Mūsų žinynas*, 1923 m. nr. 12, p. 492 – 507.

⁷¹⁶ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose*, Vilnius, 2004, p. 76.

⁷¹⁷ G. Surgailis, *Karininkas Galvydis Bykauskas Pirmojo pėstininkų pulko vadas*, Vilnius, 2014, p. 26 – 27.

⁷¹⁸ Karininko A. Juozapavičiaus pareiškimas, 1919 m. sausio 13 d., LCVA, f.381, ap.3, b. 35, l. 9 – 11.

⁷¹⁹ Valerijonas Ramanauskas – gimė 1956 m. Kaune, stačiatikis, bajoriškos kilmės, baigė Rygos pėstininkų mokyklą, tarnavo Rusijos imperijos kariuomenėje, 1919 m. sausio 11 d. įstojo į Lietuvos kariuomenę, buvo paskirtas į 2 pėstininkų pulką, 1919 m. sausio 25 d. paskirtas 1 pėstininko pulko vadu, 1919 m. kovo 7 d. Krašto apsaugos ministerijos rikiuotės skyriaus viršininko padėjėju, 1919 m. kovo 21 d. perkeltas į tiekimų skyrių, 1920 m. kovo 1 d. paskirtas Generalinio štabo kariuomenės inspektoriumi, 1920 m. gegužės 14 d. suteiktas generolo leitenanto karinis laipsnis. 1921 m. liepos 29 d. paskirtas eiti ypatingų reikalų karininko prie Krašto apsaugos ministerijos pareigas, 1924 sausio 21 d. kariuomenės šaudymo inspektorius, 1924 balandžio 30 d. pačiam prašant paleistas į atsargą.

prieštaravo laikinasis 1 PP vadas vyr. ltn. Antanas Juozapavičius. Jis, vadovaudamasis politiniais ir socialiniais motyvais, paprašė neskirti plk. V. Ramanausko pulko vadu, kadangi jo atvažiavimas sukels daug nesusipratimų ir nemalonumų. Vyr. ltn. A. Juozapavičiaus nuomone, pulko vadu gali būti tik ypatingai gerai kalbantis lietuviškai ir žinantis dabartinio kareivio psichologiją⁷²⁰ karininkas. Taigi ir šis konfliktas atskleidžia, kad nepaisant lietuviškos kilmės ir pavardės, buvę Carinės Rusijos kariuomenės karininkai buvo nepageidaujamas ir nepriimtinas elementas besikuriančios Lietuvos kariuomenės gretose, kadangi pastarieji pasižymėjo kitokiu požiūriu į kariuomenę.

Tą patvirtina ir bene ryškiausias, tautinių ir politinių priešasčių sąlygotas konfliktas kilęs tarp gen. S. Žukausko ir lietuvių karininkų, kurių galėjo lemti gen. S. Žukausko prolenkiškumas, apie kurį jau rašėme pirmajame disertacijos skyriuje, todėl šiame skyriuje tik konstatuosime, kad gen. S. Žukausko skyrimas vyriausiuoju karo vado buvo nuolat lydimas lietuvių karininkų nepasitenkinimo. Po 1920 m. vasario 22 – 24 d. įvykusio Panemunės kareivių sukilimo gen. S. Žukauskas antrą kartą buvo paskirtas vyriausiuoju karo vado, tačiau po keleto mėnesių, 1920 m. birželio 14 d.⁷²¹ buvo priverstas iš šių pareigų pasitraukti. Šį kartą gen. S. Žukauskas vyriausiuoju karo vado buvo skiriamas ir atleidžiamas esant jaunųjų karininkų pasipriešinimui ir grasinimams išeiti į atsargą. Tą savo atsiminimuose pažymi gen. S. Raštikis,⁷²² aktyviausiais grupės, puolusios gen. S. Žukauską nariais įvardinęs gen. K. Ladigą, plk. Igną Musteikį, plk. Julijų Čapliką, plk. Adolfą Birontą, plk. Joną Petraitį ir mjr. Vytautą Steponaitį.⁷²³ Kaip vėliau pamatysime būtent šie, politinio ir socialinio pobūdžio konfliktuose dalyvaujantys karininkai suvaidins bene svarbiausią vaidmenį 1926 m. gruodžio perversmo rengime, o dalis jų taps svarbiais asmenimis Slaptosios karininkų sąjungos veikloje.

1921 m. aukštosios karininkijos tarpusavio konfliktai Lietuvos kariuomenėje aprėpė platesnį karininkų skaičių ir įgijo labiau organizuotų bruožų bei tapo viena iš karininkų tautininkų organizacijos susikūrimo priešasčių. 1921 – 1923 m. į kariuomenės gretas įsilieja du itin priešingas

⁷²⁰ Karininko A. Juozapavičiaus pareiškimas, 1919 m. sausio 13 d., LCVA, f.381, ap.3, b. 35, l. 9 – 11. l. 30.

⁷²¹ J. Aničas, *Generolas Silvestras Žukauskas (1861 - 1937)*, Vilnius, 2006, p. 80.

⁷²² S. Raštikis, *Ivykiai ir žmonės*, t.3, Čikaga, 1972 m, p. 90.

⁷²³ Ten pat, p. 406.

politines nuostatas, socialinę kilmę ir pozicijas kariuomenės struktūroje atstovaujantys poliai: jauni, tautiškai nusiteikę, lietuviškoje karo mokykloje tautiška dvasia išugdyti karininkai⁷²⁴ ir vis didesnis senosios kartos, carinėje kariuomenėje tarnavusių karininkų skaičius, kurios atstovai, turėdami aukštus karinius laipsnius užima vadovujančias pozicijas Lietuvos kariuomenėje. Plk. Konstantino Žuko pastangomis į Lietuvos kariuomenę įstoja gen. L. Radus Zenkavičius ir plk. Konstantinas Boleckis,⁷²⁵ plk. Černoveckis, plk. Uspenskis⁷²⁶, Karo aviacijos viršininku, tampa buvęs Antono Denikino ir Piotro Vranglerio armijų aviacijos viršininkas gen. J. Kraucevičius, Artilerijos viršininku gen. Antanas Martusevičius, kariuomenės štabo viršininku gen. Maksimas Katche, kariuomenės inspektoriumi gen. V. Ramanauskas, kariuomenės vadu paskiriamas gen. S. Žukauskas.⁷²⁷

J. Vaičenonio pateiktais duomenimis, 1921 m. sausio pradžioje Lietuvos kariuomenėje tarnavo 1139 karininkai,⁷²⁸ tačiau juose nepateikiama Raudonojoje Armijoje, Denikino ir Vranglerio formuotėse tarnavusių karininkų skaičius, todėl tenka pasiremti Lenkijos generalinio štabo duomenimis, kurie šiuo požiūriu iškalbingesni. Remiantis jais 1922 m. Lietuvos karininkų korpusą sudarė apie 800 - 850 karininkų, iš kurių 600 – 650 lietuvių kilmės ir apie 200 tarnavusių Rusijos imperijos kariuomenėje.⁷²⁹ Be abejo Lenkijos žvalgybos duomenys pabiri, prieštaringi ir reikalaujantys verifikacijos, tačiau remiantis jais iš baltųjų formuočių į Lietuvos kariuomenę tarnauti pereina apie 30, o iš Raudonosios Armijos 60 karininkų.⁷³⁰ Taigi, ne tik Carinės Rusijos kariuomenėje, tačiau ir Raudonojoje Armijoje, P. Vranglerio, A. Denikino ir Pavelo Bermonto - Avalovo karinėse formuotėse tarnavę karininkai užima aukštas

⁷²⁴ K. Zupka, V. Tamulaitis, *Pirmojo Lietuvos Prezidento Karo mokykla*, Kaunas, 1939, p. 45.

⁷²⁵ *Krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai*, t.2, sud. G. Surgailis Vilnius, 2007, p. 73.

⁷²⁶ A. Eidintas, *Aleksandras Stulginskis ir jo epocha*, Vilnius, 2014, p.132

⁷²⁷ Agentūrinis pranešimas, 1923 birželio 11 d, LCVA f.378, ap.2, b.5190, l.157

⁷²⁸ J. Vaičenonis, *Lietuvos kariuomenės skaičiai*, Karo archyvas, 2002, t. XVII, p. 150

⁷²⁹ Lenkijos generalinio štabo II skyriaus biuletenis, 1922 m. spalio 10 d. CAW 303.4.5159 l. 170

⁷³⁰ Lenkijos generalinio štabo II skyriaus biuletenis, 1922 m. vasario 10 d. CAW 303.4.5161 be numerio

vadovaujančias pozicijas Lietuvos kariuomenėje, o tai įžiebta dar aštresnius tautinio ir politinio pobūdžio konfliktus karininkijos gretose, kurie pradeda įgauti labiau organizuotų bruožų ir susilieja su politinėmis jėgomis.

Tokiame kontekste, 1920 m. jaunosios kartos karininkų tarpe subręsta Slaptos karininkų sąjungos idėja⁷³¹, kuri iki 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo istoriniuose šaltiniuose buvo vadinama antisemitų, fašistų, karininkų tautininkų arba „Vyties“ organizacijos vardais.⁷³² Organizacija suformuojama konspiracinių „trejukių struktūros“ principu bei išplinta Lietuvos kariuomenės daliniuose. Lenkijos kariuomenės gen. štabo II skyriaus raportuose nurodoma, kad neįvardintai konspiracinei organizacijai kariuomenėje vadovauja plk. I. Musteikis⁷³³ prieš tai jau pasižymėjęs konfliktuose su į kariuomenę tarnauti atvykusiais carinės Rusijos imperijos karininkais ir gen. S. Žukausku. Sunku nustatyti, kada organizacijos nariai užmezgė ryšius su Tautos Pažangos partijos atstovais, tačiau kaip teigiama vieno svarbiausių organizacijos narių, aviacijos kpt. Antano Mačiukos atvirame laiške „Lietuvos aidui“ redakcijai, A. Smetonos, J. Tubelio ir A. Mačiukos santykiai užsimezgė 1921 m.⁷³⁴ Veikiausiai tuomet pradėjo formotis ir pati karininkų tautininkų organizacija, kadangi šie metai siejami ne tik su svetimtaučių karininkų pagausėjimu karininkų gretose, tačiau ir mėginimais sureguliuoti santykius su Lenkija Hymanso projektų pagrindu. Pastarieji, kaip nurodo L. Truska, kartu su 1923⁷³⁵ m. Ambasadorių konferencijos nutarimu dėl Vilniaus pripažinimo Lenkijai, bei 1922 m. Konstitucija, kurioje nebuvo įtvirtintas straipsnis, skelbiantis Vilnių Lietuvos sostinė, tapo karininkų tautininkų organizacijos įsikūrimo katalizatoriumi.⁷³⁶ Pasak vieno tautininkams artimo karininko plk. A. Bironto „Hymansiada mums parodė, kad patys lietuviai gali užsimauti sau kilpą ant kaklo <.> pradėjome rinktis, posėdžiauti, svarstyti ir ieškoti

⁷³¹ Slaptosios karininkų sąjungos atsišaukimas, 1928 m. balandžio 20 d, LCVA f.378, ap. 13, b. 39, l.51 – 53.

⁷³² Politinės policijos biuletenis, 1924 m. kovo 10 d. LCVA f.378, ap.10, b. 648, l.15

⁷³³ Lenkijos generalinio štabo II skyriaus biuletenis, 1922 m. vasario 10 d. CAW 303.4.5161 be numerio

⁷³⁴ A. Mačiukos atviras laiškas, 1931 m. birželio 12 d. LCVA f.378, ap.13, b.38, l. 4

⁷³⁵ L. Truska, *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius, 1996, p.182

⁷³⁶ Ten pat,

išeities⁷³⁷ Taigi plk. A. Birontas patvirtina, kad organizacija pradėjo kurtis 1921 m. Netiesioginiu įrodymu apie karininkų tautininkų organizacijos įkūrimą galime laikyti ir tuometinio Krašto apsaugos ministro prof. Jono Šimkaus, perspėjimą karininkijai, kad „bandymas spiestis į anonimines sąjungas, kad ir su prakilniais ir aukštais tikslais griaua karių drausmę ir ardo kariuomenę“⁷³⁸.

Pirmaisiais metais karininkų tautininkų organizacijos veikla buvo nukreipta prieš svetimtaučius karininkus Lietuvos kariuomenėje. Kaip nurodoma politinės policijos pranešimuose, karininkų tautininkų organizacijos veikla apsiriboja atsišaukimų, nukreiptų prieš karininkus rusus išleidimu bei išplatiniu, ⁷³⁹ o organizacijos tikslas yra varyti propagandą prieš svetimtaučius karininkus kariuomenės tarpe ir ieškoti kokios nors būdo išvalyti kariuomenę nuo žalingų ir pavojingų asmenų.⁷⁴⁰ 1923 m. karininkai tautininkai išplatino atsišaukimą, kuriame neigiamai reagavo į gen. S. Žukausko paskyrimą vyriausiuoju kariuomenės vadu ir teigė, kad mes „tinkamai vertinam ir gerbiame jį, kaipo karo vadą ir jo kario gabumus, bet niekaip negalim atleisti jo kilmės, kuri turi būti visuomet mūsų omenyje“⁷⁴¹. 1924 m. išleistas atsišaukimas taip pat yra tiesiogiai nukreiptas prieš buvusius carinės Rusijos imperijos karininkus, tarnaujančius Lietuvos kariuomenėje, jame teigiama, kad „mums nėra laiko sėdėt sudėjus rankas ir žiūrėti kaip Galvanauskai, Sleževičiai, Žukauskai, Zenkevičiai, Kraucevičiai ir Boleckiai parduoda mūsų krauju apšlakstyta žemelę“⁷⁴². M. Sleževičius, atsišaukime kaltinamas, kad pasikvietė į Lietuvą gen. „Radko Zenkovičių“, kad politikų pastangomis Karo mokslo skyriaus viršininku tapo plk. K. Boleckis, buvęs Bermonto Štabo viršininkas“⁷⁴³. 1925 m. jau slaptos karininkų tautininkų organizacijos slapyvardžiu pasirašytame atsišaukime

⁷³⁷ A. Birontas, *Vardant teisybės*, Cliveland, 1956, p. 5

⁷³⁸ KAM įsakymas kariuomenei, 1921 m. birželio 1 d, LCVA f.384, ap.3, b. 76, l.148 - 149

⁷³⁹ Politinės policijos agentūrinis pranešimas, 1924 m. vasario mėn., LCVA f.378, ap.12, b.51, l.3- 6

⁷⁴⁰ Politinės policijos viršininko raportas, LCVA f.378, ap.2, b.9085, l.49 - 51

⁷⁴¹ Agentūrinis pranešimas, 1923 m. spalio 22 d, LCVA f. 378, ap.2, b. 5190, l. 235

⁷⁴² Ten pat

⁷⁴³ Karininkų tautininkų atsišaukimas, 1924 m. nėra mėnesio, LCVA f.378, ap.12, b.51, l.2

⁷⁴⁴ konstatuojama, jog silpname krašto organizme, o ypač kariuomenėje stiprėja svetimšaliai, priešai ir monarchistai⁷⁴⁵.

1923 m. organizacija sutvirtėjo, įtraukė moksleivius, studentus, šaulius valdininkus bei pasivadino „Vyties“ vardu. Kaip matome, karininkai tebuvo viena iš organizaciją „Vytis“ sudariusių grupių, labiausi ji buvo išplitusi Kauno įgulos daliniuose.⁷⁴⁶ 1923 m. įvykęs organizacijos sutvirtėjimas siejamas su kariuomenės vadovybės pasikeitimu, kai kurių asmenų, pirmiausiai plk. I. Musteikio ir gen. K. Kleščinskio, pašalinimu iš kariuomenės ir užsitęsusio Vilniaus ir Klaipėdos klausimų sprendimo, būtent tuomet greta kovos su valdininkais rusais ir netikisiais viršininkais, buvo prabilta apie siekį perimti į savo rankas valstybės užsienio politiką ir valdžią.⁷⁴⁷ Taigi 1923 m. karininkų tautininkų organizacijos gretose netiesioginiai prabylama apie karinį perversmą. A. Kasparavičius nurodo, kad perversmo idėjos pirmąkart tautininkų tarpe pradėtos gvildinti 1923 m. pabaigoje, minėtasis autorius padarė išvadą, kad šių idėjų autorystė priklauso jauniems, tautiškai susipratusiems karininkams.⁷⁴⁸ Z. Butkaus duomenimis, 1923 m. vasario mėnesį A. Smetona, A. Voldemaras ir V. Krėvė apsisprendė rengti perversmą.⁷⁴⁹ Mūsų tyrimas linksta palaikyti Z. Butkaus versiją, kadangi kariškių tarpe idėjos apie perversmą sklindyti pradėjo 1923 m. pradžioje. Karininkų tarpe išplito nuomonė, kad Lietuvoje esančią tvarką iš pagrindų reikia pakeisti ir kad tame pakeitime svarbiausią rolę turėtų atlikti kariškiai. Pirmojo Seimo paleidimas pakėlė šios idėjos autoriams ūpą ir 1923 m. kovo 19 d. Lietuvos viešbutyje esančiame Metropolio restorane vykusios karo vadų suvažiavimo proga įvykusios vakarienės metu buvo iškeltas klausimas apie diktatūrą su A. Smetona priešakyje. Politinės policijos agentams susidarė įspūdis, kad dauguma karininkų su šia idėja sutinka. Tarp idėjos karininkų palaikusių šią idėją

⁷⁴⁴ Slaptos karininkų tautininkų organizacijos atsišaukimas, 1925 m. tiksliai data nenurodoma, LCVA f.378, ap.2, b.9085, l. 11 - 15

⁷⁴⁵ Slaptos karininkų tautininkų organizacijos atsišaukimas, 1925 m. gruodžio 17 d., LCVA f. 929, ap.1, b.481, l.48 - 50

⁷⁴⁶ Politinės policijos biuletenis, 1924 m. kovo 10 d. LCVA f.378, ap.10, b. 648, l.15

⁷⁴⁷ Ten pat

⁷⁴⁸ A. Kasparavičius, SSRS ir 1926 metų perversmas Lietuvoje: diplomatija prieš demokratiją, *Lietuvos istorijos metraštis 1998*, Vilnius, 1999, p. 124

⁷⁴⁹ Z. Butkus, Jei opozicija gauna paramą iš svetur, *Kultūros barai*, 1995, Nr.8/9, p.83

reikia išskirti I PD vadą gen. K. Kleščinskį ir III PD vadą plk. I. Musteikį. Prieš tokį sumanymą griežtai pasisakė gen. S. Nastopka.⁷⁵⁰ Kaip teigiama Krašto apsaugos ministro raporte Respublikos Prezidentui, ši vakaro ir buvo surengta agitaciniais tikslais kritikuojant Vyriausybę ir pasisakant už persversmą su diktatoriumi A. Smetona priešakyje. Reikia pabrėžti, kad kalbos vakarienės metu nebuvo atsitiktinės, kadangi gen. K. Kleščinskis jau savaitę prieš tai, savo vadovaujamame kariniame dalinyje kalbėjo jog greitu metu įvyks perversmas,⁷⁵¹ o karininkų kursų klausytojų tarpe platino idėjas, kad „greitu metu bus nuversta Vyriausybė ir pastatyta tvirta valdžia su diktatoriumi priešakyje“⁷⁵². Už Vyriausybės darbų kritiką ir valstybės pareigūnų žeminimą gen. K. Kleščinskis ir plk. I. Musteikis buvo atleisti iš karo tarnybos.⁷⁵³ Palikę karo tarnybą pastarieji prisijungė prie karininkų tautininkų organizacijos, kuri ir toliau gvildeno karinio perversmo idėją.

Dėl tautininkų organizacijos kariuomenėje konspiratyvumo politinei policijai buvo itin sunku identifikuoti jos narius, kadangi kiekvienas organizacijos narys žinojo tik „savo viršininką“ ir savo trejukės narius, tačiau politinės policijos pareigūnai organizacijos galva laikė plk. I. Musteikį.⁷⁵⁴ Šioje vietoje reikėtų pasakyti, kad plk. I. Musteikis buvo svarbus asmuo tarp karininkų, kuris palaikė ryšius su tautininkų politikais, kadangi 1924 m. saugumo policija greta sekamų „Tautininkų“ A. Smetonos, V. Krėvės Mickevičiaus įvardino ir plk. I. Musteikio pavardę.⁷⁵⁵ Daugiau karininkų pavardžių tarp Slaptosios karininkų sąjungos narių mums išsiaiškinti nepavyko, tik 1925 m. politinės policijos raportuose, konspiracinių trejukių nariais įvardinami kpt. A. Mačiuika, vyr. ltn. Kiaunis ir vyr. ltn. V. Steponaitis.⁷⁵⁶

Be abejo plk. I. Musteikį ir kpt. A. Mačiuiką reikėtų laikyti svarbiausiais organizacijos nariais, kadangi pastarieji buvo kalinami už politinį viekimą. 1924 m. vasario mėnesį Kauno miesto komendantas plk.

⁷⁵⁰ Gen. štabo žvalgų dalies pranešimas, 1923 m. kovo 29 d., LCVA f.384, ap.3, b.130, l.1

⁷⁵¹ Krašto apsaugos ministro pranešimas Prezidentui, 1923 m. gegužės 18 d, LCVA f.384, ap.3, b.130, l.4 - 5

⁷⁵² Ten pat

⁷⁵³ Ten pat

⁷⁵⁴ Agentūrinis pranešimas, 1923 m. lapkričio 11 d. LCVA f.378, ap.2, b.7252, l. 8

⁷⁵⁵ Pranešimas apie teminėjimą, 1924 m. vasario 19 d, LCVA f.378, ap. 12, b.51

⁷⁵⁶ Politinės policijos viršininko raportas, (be datos, maždaug 1925), LCVA f.378, ap.2, b.9085, l.49

Vladas Braziulevičius išsiuntė į koncentracijos stovyklą Telšiuose atsargos plk. I. Musteikį⁷⁵⁷, kuris po mėnesio išleistas su pasižadėjimu „ateityje nedalyvauti organizacijose, kurios veikia prieš Konstituciją, jos nustatytą tvarką ir teisėtą Vyriausybę“⁷⁵⁸. Tuo pačiu metu buvo sulaikytas ir laikinai įkalinamas ir aviacijos kpt. A. Mačiūka⁷⁵⁹, tačiau jo įkalinimo priežastys šaltiniuose nenurodomos. Kiek galime spręsti iš abiejų karininkų pasirašytų pasižadėjimų išeinant iš kalėjimo,⁷⁶⁰ jie buvo kalinami dėl dalyvavimo politinėse organizacijose. Tai netiesiogiai patvirtina ir Slaptosios karininkų sąjungos atsišaukimas išleistas 1927 m. rudenį, kuriame nurodoma, kad „1923 – 1924 m. nariai pergyveno rusofilų ir partijų persekiojimus, kalėjo VI forte ir buvo tremiami į Varnius.“⁷⁶¹ Po perversmo pats A. Mačiūka teigė, kad “kaip karininkas tautininkas” iš Kauno buvo išstremtas 1921 m., 1923 m. kalėjo VI forte ir Varnių koncentracijos stovykloje.⁷⁶²

Kai kuriuos karininkus, remdamiesi politinės policijos raportais, galime įvardinti kaip prijaučiančius Pažangos partijai. Politinės policijos duomenimis Pažangos partijai prijautė gen. K. Kleščinskis ir gen. ltn. M. Katče, minėtos politinės jėgos spaudoje reikėsi plk. A. Birontas⁷⁶³. Plk. Ignas Musteikis ir plk. Julius Čaplikas buvo Pažangos partijos kandidatais į I ir II Seimus.⁷⁶⁴ Kiek vėliau buvo išsiaiškinta, kad organizacijoje dalyvauja gen. ltn. Daukantas ir visi aviacijos lietuviai karininkai.⁷⁶⁵ Politinės policijos viršininko raportas vidaus reikalų ministrui 1925 m. gruodžio mėnesį atskleidžia, kad Slaptosios karininkų sąjungos vienintelę aktyviau

⁷⁵⁷ Karo komendanto nutarimas, 1924 m. vasario 24 d, LCVA f.929, ap.1, b.464, l.13

⁷⁵⁸ Plk. I. Musteikio pasižadėjimas, 1924 m. kovo 23 d, LCVA f.929, ap.1, b.464, l.18

⁷⁵⁹ Kpt. A. Mačiūkos pasiaiškinimas, 1924 m. balandžio 29 d., LCVA f.929, ap.1, b.464, l.21

⁷⁶⁰ Kpt. A. Mačiūkos raportas Karo aviacijos vadui, 1924 m. kovo 10 d, LCVA f.930, ap. 2, b.15, l.100

⁷⁶¹ Slaptosios karininkų sąjungos atsišaukimas, 1928 m. gruodžio 8, LCVA f.378, ap.13, b.43, l.1 - 3

⁷⁶² Kpt. A. Mačiūko parodymas, 1927 m. LCVA 929, ap.3, b.97, l. 269

⁷⁶³ Politinės policijos biuletenis, 1924 m. kovo 11 d, LCVA f.378, ap.2, b.8081, l. 7

⁷⁶⁴ *Lietuvos istorija, Nepriklausomybė 1918 – 1940*, t. X, d. I, sud. D. Blažytė Baužienė, E. Gimžauskas, Č. Laurinavičius, D. Mačiulis, G. Rudis, A. Svarauskas, J. Vaičėnionis, Vilnius, 2013, p. 458

⁷⁶⁵ Agentūrinis pranešimas apie tautininkų organizaciją „Vytis“ (be datos, LCVA) f. 378, ap. 12, b. 51, l.5

veikiančią „trejukę“ sudaro kpt. Antanas Mačiuka, vyr. ltn. Juozas Steponaitis ir vyr. ltn. Jurgis Kiaunis.⁷⁶⁶

Tuo metu kpt. A. Mačiuka buvo Lietuvos karo aviacijos antrosios eskadrilės lakūnas⁷⁶⁷, vyr. ltn. J. Steponaitis kariuomenės teismo sekretoriaus padėjėjas⁷⁶⁸, o vyr. ltn. Jurgis Kiaunis tarnavo Inžinerijos pulke, tačiau 1925 gruodžio mėn. 30 d. buvo išleistas į atsargą ir tapo studentų korporacijos „Neo - Lithuania“ pirmininku⁷⁶⁹, todėl studentai Neo Lituanai į perversmą įtraukti buvo per vyr. ltn. J. Kiaunę. 1926 m. vyr. ltn. J. Kiaunis dalyvavo Savanorių sąjungos steigimo iniciatyvinės grupės susirinkime, ir buvo išrinktas į komisiją sąjungos įstatams parengti.⁷⁷⁰ Po perversmo išryškėjo ir daugiau Slaptosios karininkų sąjungos narių, 1926 m. slaptosios karininkų sąjungos svarbiausiais organizacijos nariais buvo kpt. A. Mačiuka ir kpt. Pranas Gudynas⁷⁷¹, kadangi po perversmo kpt. P. Gudynas tapo A. Voldemaro adjutantu, o kpt. A. Mačiuka turėjo informuoti A. Voldemarą apie padėtį kariuomenėje.⁷⁷² Kaip parodysime tolesniuose disertacijos skyriuose pastarieji taip pat vadovavo karo aviacijos karininkams perversmo metu. A. Eidintas⁷⁷³ ir J. Vaičenonis⁷⁷⁴ nurodo, kad slaptosios karininkų sąjungos vadovybę sudarė mjr. I. Slapšys, plk. V. Skorupskis, kpt. A. Mačiuka, mjr. J. Matulevičius, kpt. A. Steponaitis, tačiau ne visus išvardintus asmenis politinė policija patvirtina buvus Slaptosios karininkų sąjungos nariais. Politinė policija karininkų tautininkų

⁷⁶⁶ Politinės policijos viršininko raportas Vidaus reikalų ministruui, LCVA f. 378, ap.2, b.9085, l.17 – 18.

⁷⁶⁷ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918 – 1953*, sud. V. Asevičius, t.V, 2005, p. 125.

⁷⁶⁸ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918 – 1953*, sud. V. Asevičius, t. VII, 2007, p. 193 – 194.

⁷⁶⁹ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918 – 1953*, sud. V. Asevičius, t. IV, 2004, p. 217 – 218.

⁷⁷⁰ G. Surgailis, *Lietuvos kariuomenės vadai*, 1994, Vilnius, p. 59.

⁷⁷¹ A. Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius, 1990, p.103

⁷⁷² Ten pat

⁷⁷³ A. Eidintas, *Antantas Smetona ir jo aplinka*, Vilnius, 2012, p.174

⁷⁷⁴ J. Vaičenonis, *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1926 - 1940)*, Vilnius, 2004, p.62

organizaciją vertino kaip skaitlingą, ginkluotą organizaciją, kurią⁷⁷⁵ sudarė naršumu mūšiuose pasižymėję karininkai.⁷⁷⁶

Organizacijos nariai palaikė artimus ryšius su Tautos Pažangos partija, tai nurodo keletas aspektų. Pirmiausiai žinoma, tai, kad karininkija buvo pasirengusi „mūru užstoti“ A. Voldemarą. 1923 m. už „Vaire“ paskelbtą straipsnį A. Voldemaras buvo suimtas ir pasodintas į kalėjimą. Politinės policijos duomenimis jį vaduoti rengėsi „Vyčio“ organizacijos nariai ir karo invalidai, kurie lapkričio 12 – 13 gavo ginklus.⁷⁷⁷, tačiau kalėjime sustiprinus sargybą šios idėjos atsisakyta⁷⁷⁸. Tai rodo, kad karininkija į A. Voldemarą žiūrėjo kaip į politinį sąjungininką, dėl kurio buvo pasirengusi ir rizikingiems žygiams.

Antra, organizacijos kariuomenėje platinamų atsišaukimų, spausdinimas buvo finansuojamas Pažangos partijai artimų asmenų lėšomis. „Vyties“ organizacijos atsišaukimai buvo spausdinami „Naujosios Lietuvos“ redakcijoje, įsikūrusioje Aleksoto g. 6 netoli Vytauto bažnyčios, ten vyko ir šios organizacijos pasitarimai. Visas išlaidas, susijusias su organizacijos veikla padengė Lietuvos Prekybos ir pramonės bankas bei Martyno Yčas asmenyje, jis taip pat turėjo subsidijuoti perversmo reikalus, kadangi buvo prognozuojama, jo įvykus perversmui M. Yčo laukia ministro portfelis.⁷⁷⁹

Na ir trečia tai, kad organizacijos narių karininkų politinės nuostatos formavo tautininkų spauda. Šiuose straipsniuose buvo aršiai kritikuojama E. Galvanausko politika derybose su Ambasadorių konferencija dėl Klaipėdos konvencijos⁷⁸⁰, o pagrindinės šios kritikos nuostatos atsispindėjo tautininkų organizacijos kariuomenėje leidžiamuose atsišaukimuose, o tai nurodo tiesioginį ryšį tarp tautininkų politinės nuomonės bei jos atspindžių karininkijos gretose. Iki 1923 m. organizacijos nariai pasireiškėdavo tik išleisdami atsišaukimus nukreiptus prieš pavienius karininkus rusus, tačiau

⁷⁷⁵ Politinės policijos dokumentas Tautininkų organizacija, (be datos), LCVA f.378, ap.12, b.51, l. 1

⁷⁷⁶ Agentūrinis pranešimas (be datos), LCVA f.378, ap.12, b.51, l.5

⁷⁷⁷ Agentūrinis pranešimas, 1923 m. lapkričio 15 d. LCVA f.378, ap.2, b.7252, l. 8

⁷⁷⁸ A. Eidintas, *Antanas Smetona politinės biografijos bruožai*, Vilnius, 1990, p. 96

⁷⁷⁹ Pareiškimas politinės policijos skyriaus viršininkui, 1924 m. rugpjūčio 22 d., LCVA f. 378, ap.2, b.8081, l.8

⁷⁸⁰ *Lietuvos istorija Nepriklausomybė*, t. X, d. 1, sud. D. Blažytė Baužienė, E. Gimžauskas, Č. Laurinavičius, D. Mačiulis, G. Rudis, A. Svarauskas, J. Vaičėnionis, p. 425

„Vaire“ ir „Trimate“ pasirodžius straipsniams apie Klaipėdos padėtį, apie netinkamą jos atvadavimą, ėmė bruzdėti „Vyties“ organizacijos nariai. Jie paskleidė gandus, kad kai kuriuos asmenis net sprogdinsią norėdami priversti mūsų valdžią nenusileisti Antantės reikalavimams. Kaip teigiama politinės policijos pranešimuose, šių grupių nepasitenkinimą palaikė „Varpo“, „Skeveldros“⁷⁸¹ ir „Irklo“⁷⁸² laikraščiuose spausdinami ir A. Smetonos redaguojami straipsniai. Karininkijai įtaką turėjo ne tik tautininkų spauda, tačiau bendravimas per universitetą, kuriame susiduria šauliai, studentai ir atsargos karininkai – studentai bei jų idėjos.⁷⁸³ Taigi karininkijos nuomonė politiniais klausimais buvo formuojama Pažangos partijos narių.

Reikia pasakyti, kad būdamas opozicijoje A. Smetona ir A. Voldemaras atvirai ragino stiprinti Prezidento postą ir vykdomąją valdžią.⁷⁸⁴ Aštriai kritikavo valdžios nesugebėjimą spręsti Vilniaus problemą, nuolaidžiavimo didžiosioms vakarų valstybėms, bevaisių derybų su Lenkija ir izoliacijos nuo Vokietijos ir SSRS politiką.⁷⁸⁵ Tautos Pažangos partija 1920 – 1923 m. nesėkmingai dalyvavusi Seimo rinkimuose ir supratusi, kad neturi plačiosios visuomenės palaikymo, visą energiją nukreipė į stiprų tautinį mentalitetą⁷⁸⁶ turėjusios karininkiją ir su ja ėmė sieti valdžios susigrąžinimo vizijas. Pasak A. Eidinto karininkija imponavo ir A. Smetonai ir A. Voldemarui, pirmajam dėl paskyrimų ir paaukštinių Nepriklausomybės kovų metu, antrajam dėl kovingumo ir įkvėpimo.⁷⁸⁷ Tai reiškia, kad abi pusės turėjo politinių interesų, kurie susiliejo 1924 m. įsteigus Lietuvos tautininkų sąjungą, kurios įsteigimu rūpinosi politikai ir karininkai. Po pirmąją Lietuvos tautininkų sąjungos politinę programą išspausdinta „Lietuvio“ laikraštyje nurodyta, kad sąjungos vadovybė,

⁷⁸¹ Skeveldrų rinkinys, vienkartinis Lietuvos tautininkų sąjungos leidinys išleistas 1924 m. vasario 24 d. Karo komendanto nutarimu sustabdžius Vairo žurnalo leidimą.

⁷⁸² Vienkartinis tautos pažangos partijos leidinys, 1924 m. kovo 7 d.

⁷⁸³ Agentūrinis pranešimas apie tautininkų organizaciją „Vytis“ (be datos, LCVA) f. 378, ap. 12, b. 51, l.5

⁷⁸⁴ A. Eidintas, *Antanas Smetona ir jo aplinka*, Vilnius, 212, p.150

⁷⁸⁵ A. Kasparavičius, 1926 – ujų gruodžio 17 – osios priedaidų eskizai, *Naujasis Židinys Aidai*, Nr. 11, 1994, p.28

⁷⁸⁶ A. Eidintas, Politinių partijų požiūris į ultraradikalų atsiradimą Lietuvoje 1923 – 1927, *Lituanistica*, 1993, nr.5, p.27

⁷⁸⁷ A. Eidintas, *Aleksandras Stulginskis ir jo epocha*, Vilnius, 2014, p.137

kurioje greta jos pirmininko V. Krėvės Mickevičiaus, vicepirmininko Liudo Noreikos, vicepirmininku yra įvardintas Antanas Merkys, išdininku gen. ltn. Jonas Bulota o sekretoriumi vyr. ltn. Vincas Ruseckas.⁷⁸⁸ Aktyviai tautininkų sąjungos steigime dalyvavo plk. A. Birontas, pasako jo, įsteigęs apie 20 sąjungos skyrių Žemaitijoje ir Klaipėdos krašte, kuri laiką plk. A. Birontas taip pat buvo Lietuvos tautininkų sąjungos centro valdybos narys.⁷⁸⁹ Taigi karininkija buvo viena iš Lietuvos tautininkų sąjungos steigėjų.

Plačiojoje visuomenėje tautininkų sąjunga nebuvo populiari, kadangi pasisakydavo prieš demokratines reformas⁷⁹⁰, tačiau jos visa dėmesys buvo nukreiptas į karininkiją. Tai veikiausiai buvo sąmoningas žingsnis, kadangi perversmo idėjos tautininkų gretose buvo brandintos nuo 1923 m. – 1924 m. kuomet buvo išstudijuoti režimai Rusijoje, Italijoje ir Ispanijoje bei pripažinta, kad pastarasis diktatūros modelis geriausiai tinka Lietuvai⁷⁹¹ Būtent todėl 1924 m. įsteigtoje Lietuvos tautininkų sąjungos programoje buvo atliepiama į k, kilusį politinį ir socialinį konfliktą tarp lietuvių ir buvusių Carinės Rusijos kariuomenės karininkų. Programoje teigiama, kad „Lietuvai reikalinga reguliari ir stipri kariuomenė organizuota tautiniais pagrindais, kur aukštesniosios komandavimo vietos būtų pavedamos lietuvių kilmės ir kultūros karininkams“⁷⁹². Dėl šios priežasties teigiama, kad „reikia kuo didesnei daliai lietuvių karininkijos „įgyti aukštąjį karo išsimokslinimą“⁷⁹³ Tai reiškia, lietuvių ir svetimtaučių karininkų konflikte buvo aiškiai stojama pirmųjų pusėn. Programoje siūlyta, kad materialinė kariuomenės padėtis turi būti pagerinta. Tiek valstybės tarnyboje, tiek ir kariuomenėje turi būti normuojamas karininkų paleidimas, šalinimas, žeminimas ir ėmimas. Kariškiai turi būti aprūpinti emeritūra senatvėje, ligoje ir šiaip nustojus sveikatos. Reikia aprūpinti žuvusiųjų tarnybą beeinant ir invalidais tapusių kovoje dėl Lietuvos nepriklausomybės kariškių šeimynas, kurios jų lėšomis buvo laikomos arba šelpiamos, lygiai ir

⁷⁸⁸ Lietuvos tautininkų sąjungos programa, *Lietuvis*, 1924 m. lapkričio 28 d., l.p. 3

⁷⁸⁹ A. Birontas, *Vardan teisybės*, Cliveland, 1956, p.3-4

⁷⁹⁰ A. Eidintas, *Antanas Smetona politinės biografijos bruožai*, Vilnius, 1990, p.84

⁷⁹¹ A. Kasparavičius, SSRS ir 1926 m. perversmas Lietuvoje: Diplomacija prieš demokratiją, *Lietuvos istorijos metraštis 1998*, Vilnius, 1999, p.129

⁷⁹² Lietuvos tautininkų sąjungos programa, *Lietuvis*, 1924 m. lapkričio 28 d., l.p. 1 - 3

⁷⁹³ Ten pat

patys individualiai.⁷⁹⁴ Pirmiausiai tinkamais žemės sklypais turi būti aprūpinti pirmieji savanoriai 1919 m. stojusieji į Lietuvos gynėjų eiles, taip pat ir apskritai visi pasižymėjusieji mūšiuose kariškiai bei sutiektas kreditas jų ūkiui sukurti. Paleisti iš kariuomenės kariškiai, atitinkamos vyresnybės gerai atestuosti privalo turėti pirmenybės ieškodami valdiškų vietų.⁷⁹⁵

„Lietuvio“ laikraštyje buvo skundžiamasi, kad atleisti iš karo tarnybos kariai neparuošiami gyvenimui, kad labiausiai nusipelniusieji pirmieji savanoriai neaprūpinami žeme.⁷⁹⁶ Išskirtinis biografijos straipsnis buvo skirtas gen. ltn. Jono Bulotos 70 metų sukaktuvėms.⁷⁹⁷ Laikraštyje ne kartą keltos Nepriklausomybės kovų savanorių paleidimo iš karo tarnybos, skurdo, prastos materialinės padėties ir sveikatos problemos.⁷⁹⁸

Sunku nustatyti kiek Tautos Pažangos ir tautininkų idėjos prigijo kariuomenėje. Apie tai galime spręsti, iš Politinės policijos Šančių ir Panemunės žvalgybos rajono skyriaus vedėjo raporto, kuriame 1925 m. gegužį konstatuojama, kad 75 – 80 % kariškių prijaucia Pažangos partijai.⁷⁹⁹ Lenkijos generalinio konsulato duomenimis prieš perversmą apie 50 % karininkijos buvo A. Smetonos šalininkai⁸⁰⁰. Populiariausia politine jėga tautininkai buvo laikomi ir I karo apygardos daliniuose Panevėžyje⁸⁰¹. III policijos punkto viršininkas pastebėjo, kad daugumoje karininkija nepatenkinta esama valdžia simpatizuoja opozicijai ir tautininkams.⁸⁰² Tai suprato ir tautininkai, kurių visuotiniame suvažiavime 1926 m. vasario mėnesį buvo konstatuota, kad jaučiamas didelis kariškių ir valdininkų prijautimas.⁸⁰³ Taigi kryptinga, konspiratyvi bei atvira, į kariuomenės

⁷⁹⁴ Ten pat

⁷⁹⁵ Ten pat

⁷⁹⁶ K. Marčiulionis, Nesveika taktika, *Lietuvis*, 1925 m. sausio 9, nr.2, p.2 - 3

⁷⁹⁷ Generolo leitenanto veterinarijos gydytojo Jono Bulotos 70 – metų sukaktuvės, *Lietuvis*, 1925 m. balandžio 10 d, nr.15 p.3 - 4

⁷⁹⁸ A. Sliesoraitis, Užmirštieji, *Lietuvis*, 1926 m. kovo 26 d nr. 12, p.5

⁷⁹⁹ Šančių ir Panemunės politinės policijos skyriaus vedėjo pareiškimas, 1925 m. gegužės 26 d, LCVA f.378, ap.2, b. 9085, l.113

⁸⁰⁰ Lenkijos generalinio konsulato pranešimas URM, 1926 m. gruodžio 22 d, AAN sygn. 1090.616/91, l.112

⁸⁰¹ 2 Politinės policijos skyriaus viršininko raportas, 1925 m. gegužės 6 d, LCVA f.378, ap.2, b.9085, l.115

⁸⁰² 3 Politinės policijos skyriaus viršininko raportas, 1925 m. balandžio 2 d, LCVA f.378, ap.2, b.9085, l.116

⁸⁰³ LTS visuotinio skyrių atstovų suvažiavimo protokolas 1926 vasario 21 – 22 d. LCVA f.554, ap.1, b.7, l.32

gretas nukreipta tautininkų politika, tapo viena iš priežaščių pavertusia kariuomenę tautininkų šalininku.

4.2 Nuotaikos kariuomenėje vykstant Lietuvos ir Lenkijos deryboms Lugane 1925 m.

1925 m. rugsėjo ir spalio mėnesį Kopenhagoje ir Lugane vyko Lietuvos ir Lenkijos derybos dėl miško tranzito Nemuno upe. Lietuvos interesai derybose apsiribojo techninių klausimų svarstymu, diplomatinė ir konsulinių santykių užmegzti neplanuota, tiesa, derybų eigoje Lietuvos nuostata dėl konsulinių santykių buvo pakoreguota. Tuo tarpu Lenkijos pusė reikalavo konsulinių santykių ir susisiekimo per Lietuvą geležinkeliais.⁸⁰⁴ Derybos su Lenkija sukėlė didelę pasipiktinimo audrą politiniuose sluoksniuose ir visuomenėje, prieš derybas stėjo valstiečių liaudininkų, socialdemokratų ir tautininkų partijos. V. Žalio nuomone labiausiai nepalankūs galimoms permainoms santykiuose su Lenkija buvo šauliai ir savanoriai.⁸⁰⁵ Agentūriniuose pranešimuose užfiksuojamas padidėjęs jaunesniosios karininkijos nervingumas bei sustiprėjusi tautininkų agitacija į kariuomenę, kurie kaip parodėme ankstesniame skyriuje turėjo slaptą karininkų organizaciją, raginanusią imtis griežtesnių priemonių. Šaulių sąjungos vadų gretose imta kalbėti „kad greičiausiai reikės nebejuoktais reaguoti į tokius Vyriausybės darbus“⁸⁰⁶.

A. Kasparavičius remdamasis SSRS užsienio reikalų liaudies komisariato nario Sergėjaus Aralovo ir sovietų pasiuntinio Kaune S. Aleksandrovsčio susirašinėjimu pabrėžė, kad tuomet kariuomenėje pradėtas rengti perversmas, kuris turėjo „nušalinti prolenkišką Vyriausybę“. Kol Vilnius negražintas kariškiai pasisakė prieš bet kokių santykių su Lenkija užmezgimą ir pareikalavo V. Petrulio Vyriausybę atsistatydinti.⁸⁰⁷ Pasak M. Biržiškos tuo metu jį prisidėti prie perversmo kalbino ir tautininkams palankus karininkas kpt. A. Mačiuika.⁸⁰⁸ Tuo metu sovietų laikysenos klausimą galimo perversmo atveju A. Smetona iškėlė S.

⁸⁰⁴ R. Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje*, Vilnius, 1980, p.179

⁸⁰⁵ V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925 - 1940)*, t.1, Vilnius, 2007, p.51

⁸⁰⁶ *Agento Savanoris pranešimas*, 1925 m. rugsėjo 6 d, LCVA.f.378, ap.2, b.9085, l.103

⁸⁰⁷ A. Kasparavičius, *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje*, Vilnius, 1996, p.51

⁸⁰⁸ D. Jasaitis, *Gruodžio 17 perversmas, Tėvynės sargas*, 1967, Nr. 1, p.28

Aleksandrovskui⁸⁰⁹. 2 PP ir 7 PP karininkai piktinosi, kad derybos vyksta patylomis ir kalbėjo, kad jokių būdu nereikia nusileisti lenkams, neduoti jiems teisės naudotis Nemuno upe.⁸¹⁰ Reikia pasakyti, kad agentūriniai pranešimai sudaro prielaidas manyti, kad sovietų pasiuntinybė galėjo stimuliuoti karininkijos nuotaikas, štai kpt. Vyšniauskas sakėsi matęs fotografuotus derybų dokumentus, kuriuos anot Kaune sklandžiusių gandų turėjusios sovietų ir Vokietijos pasiuntinybės.⁸¹¹ Minėtas prielaidas sustiprinti galėtų faktas, jog kai kuriuose politinės policijos pranešimuose kpt. Vyšniauskas laikomas komunistu, todėl žinant, jog sovietinė pasiuntinybė koordinavo komunistinius ir žvalgybinius veiksmus tokie jo veiksmai tampa visai tikėtini.⁸¹²

Itin kritiškai santykių su Lenkija atžvilgiu pasisakė tautininkai. A. Abromaičio skaičiavimais iš 1925 m. pasirodžiusio 51 laikraščio lietuvių numerių, 28 vedamieji straipsniai skirti Vilniaus arba santykių su Lenkija problemai. Minėto autoriaus nuomone, 1925 m. užsienio politikos klausimai, o ypač santykių su Lenkija, buvo pagrindinis tautininkų taikytas valdžios kritikos instrumentas.⁸¹³ Ypač šis tendencija ryški 1925 m. rugsėjo ir spalio mėnesiais, kuomet 8 iš 9 per šiuos du mėnesius pasirodę vedamieji Lietuvos numeriai, buvo skirti užsienio politikos Lenkijos atžvilgiu kritikai.⁸¹⁴ Veikdama kariuomenės gretose tautininkams palankių karininkų organizacija 1925 m. lapkričio mėnesį Kauno įgulos daliniuose išplatino atsišaukimą⁸¹⁵, kuriame Kopenhagos ir Lugano derybos buvo priskirtos politinių klaidų sekai prasidėjusiai nuo Suvalkų sutarties, „kas gi garantuoja, kad tokiu keliu einant toliau nebus praderėtas Lietuvos

⁸⁰⁹ A. Kasparavičius, SSRS ir 1926 m. perversmas Lietuvoje: diplomatija prieš demokratiją, Lietuvos istorijos metraštis 1998, Vilnius, 1999, p.124

⁸¹⁰ Agento Klevas pranešimas, 1925 m. rugsėjo 5 d., LCVA f.378, ap.2, b.9085, l.105

⁸¹¹ Agento Savanoris pranešimas, 1925 rugpjūčio 25, LCVA f.378, ap.2, b.9085, l.104

⁸¹² Agento Savanoris pranešimas, 1925 vasario 20 d, LCVA f.378, ap.2, b.9085, l.109

⁸¹³ A. Abromaitis, daktaro disertacija *Lenkija ir Lietuvos visuomenė: požiūriai į Lenkiją Lietuvoje 1918 – 1940 m.*, Vilnius, 2002, p. 107

⁸¹⁴ A. Abromaitis, daktaro disertacija *Lenkija ir Lietuvos visuomenė: požiūriai į Lenkiją Lietuvoje 1918 – 1940 m.*, Vilnius, 2002, p. 107

⁸¹⁵ Saugumo policijos viršininko Račio šifruota telegrama 1925 m. gruodžio 28 d, LCVA f.378, ap.2, b.7306, l.193

laisvės Vytis“⁸¹⁶ Atsišaukime kritikuojami bei tamsiomis spalvomis piešiami auštas pozicijas valstybės valdymo aparate užimantys krikščionys demokratai, Kopenhagos derybų iniciatorius Vytautas Petrusis, finansų ministras Petras Karvelis, A. Endziulaitis, E. Draugelis, jie taip pat buvo kaltinami kyšių ėmimu ir spekuliacijomis pinigais.

Siekiant padaryti didesnę emocinį poveikį karininkijai, atsišaukiame klausta, „ką apie tokią valdžios politiką pasakytų Nepriklausomybės kovose žuvę karžygiai?“⁸¹⁷ SSRS pasiuntinio S. Aleksandrovsčio duomenimis šauliai ir karininkai siuntė delegacijas pas Prezidentą su griežtais protestais prieš susitarimo su Lenkija pasirašymą.⁸¹⁸

Spalio 9 d. paminėti Vyriausybės iniciatyva surengtos iškilmės Kaune į pabaigą taip pat virto protesto manifestacija prieš derybas su Lenkija.⁸¹⁹ Antilenkiški mitingai nuvilnijo visoje Lietuvoje. 1925 m. spalio 10 d. Kaune vykusioje demonstracijoje nukreiptoje prieš derybas Lugane, studentai tautininkai reikalavo, kad būtų pertrauktos derybos, jiems aktyviai pritarė ir demonstracijoje dalyvavę karininkai ltn. Aukštikalinis ir ltn. Pranculis. Demonstracijoje svarbų vaidmenį užėmė tautininkas gen. ltn. Bulota, nurodinėjęs, „vyrai dar parodykime ko mes reikalaujame, kad Vilnių jau laikas atvaduoti “ bei reikalavo pasiaiškinti Vyriausybę apie derybas.⁸²⁰

Reikia pasakyti, kad politinė policija žinojo apie slaptosios karininkų sąjungos egzistavimą, tačiau ji siūlė ministrui pirmininkui nesiimti veiksmų, kadangi tai destabilizuotų padėtį kariuomenėje, sukiršintų kariuomenę, suteiktų pretekstą dar didesnei agitacijai, o laukiamų rezultatų neduotų.⁸²¹ Taip pat reikia pridurti, kad karininkai „linksmi ir šviesūs“ pasidarė, kai sužinojo, kad baigiama derėtis su lenkais.⁸²²

⁸¹⁶ Slaptos karininkų tautininkų sąjungos atsišaukimas, 1925 m. gruodžio 17 d, LCVA f.929, ap.1, b.481, l.48 -50

⁸¹⁷ Slaptos karininkų tautininkų sąjungos atsišaukimas, 1925 m. gruodžio 17 d, LCVA f.929, ap.1, b.481, l.48 -50

⁸¹⁸ A. Kasparavičius, SSRS ir 1926 m. perversmas Lietuvoje: diplomatija prieš demokratiją, Lietuvos istorijos metraštis 1998, Vilnius, 1999, p.126

⁸¹⁹ A. Abromaitis, daktaro disertacija Lenkija ir Lietuvos visuomenė: požiūriai į Lenkiją Lietuvoje 1918 – 1940 m, Vilnius, 2002, p. 108

⁸²⁰ Žinios apie demonstraciją, 1924 m. spalio 20 d, LCVA f.378, ap.2, b.7036, l.95

⁸²¹ Politinės policijos viršininko raportas VRM, apie 1925 m, LCVA f. 378, ap.2, b.9085, l.49

⁸²² Žinios apie kariuomenę, be datos, LCVA f.378, ap.2, b.9085, l.106

Rugsėjo ir spalio mėnesiais, mėnesiais kuomet ir vyko derybos Kopenhagoje ir Lugane Kario ir Kardo žurnalų numeriuose pasirodė straipsniai kuriuose kviečiama aukoti Vilniaus vadavimo darbui⁸²³, išspausdintas Vilniaus lietuvičių balsas kviečiantis karius į sostinę⁸²⁴, apie tai jog Vilniaus gyventojai stos į mūsų kariuomenę,⁸²⁵ teigiama, kad mūsų karviškajame auklėjime Vilnius yra galingiausias tautinio auklėjimo akstinas⁸²⁶, karininkų leidžiamame „Kardo“ žurnale buvo konstatuota, kad „Vilnius mūsų buvo ir bus!“⁸²⁷. Vilniaus temos eskalavimas kariškoje spaudoje Kopenhagos ir Lugano derybų laikotarpiu nėra atsitiktinis, mūsų nuomone taip, kariuomenė reiškė savo požiūrį į Lietuvos ir Lenkijos derybas ir siekė atkreipti Vyriausybės požiūrį į kariuomenės poziciją, o šiuose vieksmuose pasireiškė ir slaptoji karininkų sąjunga.

4.3 Krikščionims demokratams palankūs karininkai

Lietuvos krikščionys demokratai 1920 – 1926 m. buvo didžiausia ir įtakingiausia politinė partija, kuri rėmėsi ne tik katalikų bažnyčia, vyskupais, kunigais ir katalikiškėmis organizacijomis, tačiau taip pat turėjo šalininkų kariuomenėje.⁸²⁸ Istorikai A. Eidintas ir A. Kasparavičius nurodė, kad krikščionių demokratų pozicijos kariuomenėje nebuvo labai stiprios ir lemiančios.⁸²⁹ Kaip atskleidžia mūsų tyrimas, krikščionys demokratai, priešingai nei tautininkai neturėjo slaptų organizacijų, veikiančių kariuomenėje, tačiau turėjo partijai palankių ir politiškai angažuotų karininkų aukštosios karininkijos gretose. Lenkijos konsulato Karaliaučiuje duomenimis, krikdemų atramą kariuomenėje sudarė kelios dešimtys karininkų.⁸³⁰ Be abejo minėtąjį skaičių sudėtinga patikrinti, vis dėlto šiame

⁸²³ Kary atmint!, Karys, 1925, nr. 33, p.1, Kary, atmint Vilnių, 1925, nr.35, p.1

⁸²⁴ Tau, kareivi!, Karys, 1925, nr.36, p.3

⁸²⁵ Kas padės mūsų kariuomenei Vilnių atsiimti, Karys, 1925, nr.37, p.2

⁸²⁶ Majoras Burokas, Steikime sąjungą Vilniui vaduoti, Karys, 1925, nr.40, p.1

⁸²⁷ Vilnius mūsų buvo ir bus!, Karys, 1925, nr.1, p.1

⁸²⁸ A. Kasparavičius, SSRS ir 1926 m. perversmas Lietuvoje: diplomatija prieš demokratiją, *Lietuvos istorijos metraštis 1998*, Vilnius, 1999, p.126

⁸²⁹ A. Kasparavičius, 1926 ujų gruodžio 17 – osios prielaidų eskizai, *Naujasis Židinys Aidai*, Nr.11, 1994, p.35

⁸³⁰ Lenkijos generalinio konsulato Karaliaučiuje pranešimas URM, 1927 m. sausio 14 d, AAN sygn. 1190.616.56, 1.157

disertacijos skyriuje pamėginsime išryškinti krikdemams artimus karininkus ir jų atstovaujamas karinius dalinius.

Bene svarbiausiu ir įtakingiausiu krikščionių demokratų partijos žmogumi kariuomenėje buvo gen. ltn. K. Ladyga. Vyriausiojo štabo viršininku gen. ltn. K. Ladyga 1925 m. rudenį tapo valdant krikščionims demokratams, o jo sutuoktinė Stefanija Ladygienė buvo ateitininkė bei krikščionių demokratų partijos narė. Pasak politinės policijos agento Petro Biržio, 1926 m. rinkusio duomenis apie karininkijos nuotaikas bei konspiracines karininkų organizacijas veikusias kariuomenėje, prieš III seimo rinkimus, kuriose kirkdemų kandidatė į Seimą buvo iškelta gen. K. Ladygos žmona S. Ladigienė, generolas kariniuose daliniuose agitavo balsuoti už krikščionių demokratų partiją,⁸³¹ o M. Sleževičiui sudarius koalicinę valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų Vyriausybę buvo neigiamai nusiteikęs pastarosios atžvilgiu.⁸³²

Didžiausią įtaką krikščionys demokratai turėjo 2 PP, kurio kūrimosi procese, kaip jau minėjome šio tyrimo pradžioje, didelį vaidmenį suvaidino ateitininkų organizacija, dvasininkija ir krikščionių demokratų partija. Panašu, kad apie 2 PP politinę pakraipą žinojo kairiesiems artima kariuomenės vadovybė, kadangi 1926 m. vasarą, valdant koalicinei valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų Vyriausybei, 2 PP vadą plk. J. Petraitį buvo mėginama pakeisti socialistams palankesniu plk. ltn. V. Vitkausku paskiriant jį 2 PP vadu. Tačiau II karo apygardos viršininkui plk. M. Vėlykiui užstojus plk. J. Petraitį, naujajai kariuomenės vadovybei to nepavyko padaryti.⁸³³ Galbūt todėl plk. J. Petraitis perversmo metu atsisakė areštuoti plk. Vėlykį.⁸³⁴ 1924 - 1926 m. pulkui vadovavo plk. J. Petraitis, tarnavęs jame bemaž nuo įkūrimo dienos ir palaikęs artimus santykius su Leonu Bistru, kurio pastangomis plk. J. Petraitis buvo paskirtas nuolatinis 2 PP vadu. Svarbu paminėti, kad plk. J. Petraitį su L. Bistru siejo ne tik koleginiai, tačiau ir bičiuliški santykiai, artimai bendravo ir šių vyrų antrosios pusės,⁸³⁵ o 1926 m. rudenį 2 PP Ramovėje plk. J. Petraitis ir L. Bistras aptarinėjo pirmojo pasiryžimą „pasirėmus kareivių kuopą įvykdyti

⁸³¹ Agento Rytas pranešimas, (be datos), LCVA f. 378, ap.5, b.1040, l.2

⁸³² Agento Gervė pranešimas, (be datos), LCVA f. 378, ap.5, b.1040, l.29

⁸³³ P. Žilys, Apie generolą Vincą Vitkauską, *Karys*, 1963, nr. 1, p. 109

⁸³⁴ J. Švoba, *Seiminė ir Prezidentinė Lietuva*, Vilnius, 1990, p.155

⁸³⁵ Agento Rytas pranešimas, (be datos), LCVA f. 378, ap.5, b.1040, l.3

perversmą⁸³⁶. 2 PP batalionų vadai taip turėjo ryšių krikščionių demokratų partijoje, I bataliono vadas plk. J. Laurinaitis į Steigiamąjį Seimą kandidatavo krikščionių demokratų partijos sąrašuose, o II bataliono vadas mjr. Juozas Tumas⁸³⁷, kartu su plk. V. Grigaliūnu Glovackiu 1926 m. rudenį dalyvavo laikraščio „Tautos valia“ leidime. Panašu, kad nuo pat 1919 m. pulkas išliko palankus krikščionims demokratams, kadangi, L. Bistrui 1925 m. rudenį tapus ministru pirmininku ir Krašto apsaugos ministru pulko karininkai ir kareiviai sutiko džiaugsmingai, bei kalbėjo, kad L. Bistras savo padėjėju vietoj viceministro plk. J. Papečchio, galėtų pasikviesti gen. K. Ladygą.⁸³⁸ Palankiai pulke buvo žiūrima ir į kitus L. Bistro vadovaujamos Vyriausybės narius krikščionis demokratams: M. Krupavičių, Anataną Endziulaitį ir Kazį Jokantą.⁸³⁹ 1926 m. vasarą 2 PP kariai ir karininkai buvo enkinti gen. Ladygos pašalinimu iš vyriausiojo štabo viršininko posto,⁸⁴⁰ o 1926 m. gruodžio mėnesį suėmus „Tautos valios“ leidėją plk. V. Grigaliūną Glovackį, Lietuvos universiteto ateitininkų tarpe buvo kalbama, kad būtent 2 PP rengiasi išvaduoti iš kalėjimo plk. V. Grigaliūną Glovackį.⁸⁴¹ Taigi, iki pat 1926 m. gruodžio 17 d. 2 PP vyravo krikščionių demokratų partijai palankios politinės nuotaikos. Analizuojant 2 PP vadovybės ryšius su krikščionimis demokratais, svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad 1926 m. rugsėjo 16 d. pulko vado adjutantu buvo paskirtas Slaptosios karininkų sąjungos narys, tautininkiškų pažiūrų karininkas, kpt. Vytautas Steponaitis,⁸⁴² kurio paskyrimas galėjo palengvinti perversmo organizavimą, bei krikdemams ir tautininkams artimų karininkų bendravimą rengiantis perversmui.

Greta 2 PP ir gen. ltn. K. Ladygos svarbia krikščionių demokratų atrama kariuomenėje, galime laikyti Kauno įgulos komendantą plk. Vladą Braziulevičių, kuris laikytas aršiu krikščionių demokratu, pastarajam esant Kauno karo komendantu jis „visomis išgalėmis spaudė

⁸³⁶ Ten pat

⁸³⁷ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918 – 1953*, t. VIII, sud. V. Kavaliauskas, Vilnius, 2008, 1.71

⁸³⁸ Agento Klevas pranešimas, (be datos) LCVA f.378, ap.2, 9085, 1.96

⁸³⁹ Agento Klevas agentūrinis pranešimas, 1925 m. rugsėjo 23 d., LCVA f. 378, ap.2, 9085, 1.99

⁸⁴⁰ Agento Klevas pranešimas, (be datos) LCVA f.378, ap.2, 9085, 1.96

⁸⁴¹ Agento Pripuolamai pranešimas, 1926 m. gruodžio 15, LCVA f.378, ap.5, b.1023, 1.84

⁸⁴² G. Surgailis, *Lietuvos kariuomenės vadai*, Vilnius, 1992, p.188

prieškrikščioninius demokratinius gaivalus, o dabar (turima omenyje valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų Vyriausybės valdymo metas) su pašaipą žiūri į kiekvieną naujos Vyriausybės atmainą.⁸⁴³ Būdamas Kauno komendantu plk. V. Braziulevičius cenzūravo ir draudė tautininkų spaudos leidybą, areštavo plk. I. Musteikį ir kpt. A. Mačiuką, todėl koalicinės valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų Vyriausybės laikais, 1926 m. rudenį jis buvo nušalintas nuo pareigų, o Kauno karo komendantu tapo plk. Kazys Skučas.⁸⁴⁴ Reikia pasakyti, kad plk. V. Braziulevičius turėjo giminytės ryšių katalikiškose sluoksniuose, jo dėdė Vincas Mališauskas, buvo vyrų apaštalavimo sąjungos Žaliakalnio skyriaus narys.⁸⁴⁵

Krikščionių demokratų šalininku laikytas ir plk. Pranas Tamašauskas,⁸⁴⁶ kuris su krikdemais suartėjo tapęs Prezidento A. Stulginskio adjutantų, o 1926 m. naujosios Vyriausybės buvo atleistas iš karo tarnybos,⁸⁴⁷ bei buvo nusiteikęs prieš valstiečių liaudininkų valdžią.⁸⁴⁸ Po perversmo plk. P. Tamašauskas buvo paskirtas I karo apygardos viršininku.⁸⁴⁹ Husarų pulko vadas plk. Jackevičius prieš 1926 m. rinkimus kareivius ir karininkus agitavo balsuoti už krikščionių demokratų arba tautininkus, o pulko karininkai ir kareiviai buvo neigiamai nusistatę M. Sleževičiaus Vyriausybės atžvilgiu.⁸⁵⁰ Karo mokyklos viršininkas plk. Pranas Kaunas, nusistatęs prieš dabartinę Vyriausybę (koalicinę valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų). Kai kurie duomenys rodo, kad plk. Kazys Bobelis taip pat buvo krikščioniškų pažiūrų karininkas.⁸⁵¹ Petro Jurgėlos teigimu, į krikdemiškąją Ūkininkų sąjungą 1926 m. mėgino įstoti ir gen. lttn. T. Daukantas, tačiau dėl neaiškios pasaulėžiūros nebuvo priimtas.⁸⁵²

Kaip matome krikščionių demokratų šalininkais arba prijaučiančiais minėtai partijai galime laikyti karinio elito atstovus, aukštus karininkus, tarp

⁸⁴³ Agento Rytas pranešimas, be datos, LCVA f. 378, ap.5, b.1040, l.3

⁸⁴⁴ Agento Rytas pranešimas, be datos, LCVA f. 378, ap.5, b.1040, l.5

⁸⁴⁵ V. Grigaliūno Glovackio atsiminimų rankraštis III dalis, PLA, f. 14545, dežė nr. 1, l.69

⁸⁴⁶ Agento Savanoris pranešimas, LCVA f.378, ap.2, 9085, l.110

⁸⁴⁷ V. Grigaliūno Glovackio atsiminimų rankraštis II dalis, PLA, f. 14545, dežė nr. 1p.26

⁸⁴⁸ Agento Rytas pranešimas, be datos, LCVA f. 378, ap.5, b.1040, l.8

⁸⁴⁹ Įsakymas I – mai Karo apygardai, LCVA f. 509, ap.1, b. 55, l.2

⁸⁵⁰ Agento Rytas pranešimas, be datos, LCVA f. 378, ap.5, b.1040, l.8

⁸⁵¹ J. Aničas, *Pulkininkas J. Bobelis 1895 – 1954*, Vilnius, 2004, p. 69

⁸⁵² P. Jurgėla, gen. Povilas Plechavičius, Brooklyn, 1978, p. 64

kurių išsiskiria vyriausiojo štabo viršininkas gen. ltn. K. Ladyga, Husarų pulko vadas plk. Jackevičius, 2 PP vadas plk. J. Petruitis, I karo apygardos viršininkas plk. P. Tamašauskas, karo mokyklos viršininkas plk. P. Kaunas. Be abejo prieš 1926 m. gruodžio 17 d. perversmą kridemams palankios karininkijos ašimi, į kurią suėjo visos politikuojančių karininkų nepasitenkinimo gijos, reikėtų laikyti plk. V. Grigaliūną Glovackį, kuris kaip jau parodėme pirmajame disertacijos skyriuje, nuo pat 1919 m. buvo krikdemų partijos šalininkas bei valstiečių liaudininkų priešas. Iš politinės policijos agento P. Biržio pateikiamos medžiagos galime spręsti, kad 1926 m. rudenį kariuomenėje susiformavo nuomonė, kad „kas kuo nepatenkintas eikit pas Glovackį“⁸⁵³. Jis taip pat turėjo autoritetą universiteto studentų ateitininkų ir tautininkų gretose, pasinaudodamas studentais jis kartu su mjr. Juozu Tomkumi prisidėjo prie lapkričio 21 d. mitingo organizavimo, kuriame aštriai pasisakyta prieš kairiųjų valdžią bei įvyko mitinguojančių konfliktas su policija,⁸⁵⁴ 1926 m. rudenį plk. V. Grigaliūnas - Glovackis tapo Ateitininkų sąjungos nariu ir dalyvavo jų kongrese, tapo sąjungos studentų sekcijos Vytauto kuopos nariu.⁸⁵⁵ Palaikė artimus santykius su M. Krupavičiumi ir L. Bistru.⁸⁵⁶ Kartu su karininku mjr. J. Tomkumi ir mjr. Pranu Klimaičiu organizavo „Tautos valios“ laikraščio leidimą, kurį finansavo prof. kunigas Antanas Maliauskas ir Konstantinas Olšauskas⁸⁵⁷. Kaip galime susidaryti įspūdį iš agentūrinių pranešimų, „Tautos valios“ laikraščio radikalus turinys didesnės įtakos visuomenei neturėjo, kadangi jų skelbiamos idėjos nebuvo populiarios.⁸⁵⁸ Tačiau laikraštis, pasak jo leidėjo, plk. V. Grigaliūno Glovackio buvo skirtas „kviesti savanorius, jų tėvus, brolius ir seses, o taip pat visus tėvynės sūnus ir dukras imtis vėzdo pašalinimui nuo vairo dabartinius valstybės vairuotojus“⁸⁵⁹.

⁸⁵³ Agento Gervės pranešimas, be datos, LCVA f.378, ap.2, b.9394, l.2

⁸⁵⁴ Agento Gervė pranešimas, ve datos, LCVA f. 378, ap.5, b.1040, l.27

⁸⁵⁵ V. Grigaliūno Glovackio atsiminimų rankraštis II dalis, PLA, f. 14545, dežė nr. 1, p.48

⁸⁵⁶ Ten pat

⁸⁵⁷ V. Grigaliūno Glovackio atsiminimų rankraštis II dalis, PLA, f. 14545, dežė nr. 1, p.89

⁸⁵⁸ II karo apygardos viršininko pranešimas, 1927 m. sausio 19 d, LCVA f.510, ap.1, b.12, l.45

⁸⁵⁹ V. Grigaliūno Glovackio laiškas M. Krupavičiui, 1957 m., LIIB RS, f.54 – 35, l.1

Kalbant istoriniuose šaltiniuose minima „fašistinę organizaciją“ veikusią Lietuvos kariuomenėje prieš perversmą, būtina paminėti, kad ji veikiausiai susijusi tik su krikščionių demokratų partija. Pirmiausiai tai liudija agento „Rytas“ pateiktas organizacijai prijaučiančių karininkų sąrašas, kuriame krikščionims demokratams artimais karininkais įvardinami: gen. lttn. K. Ladyga, plk. V. Grigaliūnas Glovackis, plk. J. Petraitis, plk. Bobelis, plk. Braziulevičius, plk. Burokas, mjr. Tomkus,⁸⁶⁰ žymesniais organizacijos veikėjais agentūriniuose pranešimuose laikomi mjr. J. Tomkus ir plk. V. Grigaliūnas Glovackis.⁸⁶¹

Pasak politinės policijos agento Petro Biržio, „fašistų organizacijos“ struktūrą kariuomenėje sudaro karininkų „trejukės ir penkiukės“, o jo sudarytose trejukių schemose nurodoma, kad jos veikia faktiškai visuose to meto kariuomenės daliniuose, t.y. 9 PP, aviacijoje, intendantūroje, kavalerijoje ir vyriausiam štabe.⁸⁶² Šioje vietoje mums nepavyko aptikti daugiau duomenų, galinčių tiesiogiai patvirtinti P. Biržio agentūriniuose pranešimuose esančią informaciją, tačiau žvelgiant iš istorinių duomenų surinktų apie karininkų tautininkų organizaciją ir krikščionių demokratų partijai artimus karininkus, drįstume iškelti versiją, kad P. Biržys šaltiniuose supainiojo karininkų tautininkų trejukes ir krikščionims demokratų partijai artimus karininkus.

Tai netiesioginiai patvirtina Aušros Jurevičiūtės tyrimas apie Lietuvos Laisvės kovų savanorių sąjūdžio organizavimąsi 1926 m. rudenį, kurio iniciatyva priklausė krikščionių demokratų partijai ir jai palankiems karininkams, kurie rinkosi atvirą, o ne konspiratyvų šalininkų telkimo kelią. Lietuvos Laisvės kovų savanorių sąjunga buvo kuriama turint tikslą partijai sugrįžti į valdžią. Savanorių steigiamuosiuose susirinkimuose dalyvavo daug krikdemų žymių partijos, Darbo federacijos, Ūkininkų sąjungos, krikščioniškųjų jaunimo ateitininkų ir pavasarininkų narių. Itin Svarbus vaidmuo atitenka savanorių organizavime atitenka krikščionių demokratų partijai artimiems karininkams plk. V. Grigaliūnui Glovackui, plk. Pranui

⁸⁶⁰ Agento Rytas pranešimas, be datos, LCVA f. 378, ap.5, b.1040, l.17

⁸⁶¹ Agento Fašistas pranešimas, 1926 m. gruodžio 15 d, LCVA f.378, ap.5, b.1023, l.76

⁸⁶² Fašizmo judėjimas mūsų kariuomenėj schema, be datos, LCVA f. 378, ap.5, b.1040, puslapio numeris nenurodytas.

Tamašauskui, plk. Pranui Kaunui⁸⁶³. Svarbu paminėti ir tai, kad socialdemokratų ir valstiečių liaudininkų spauda neigiamai žiūrėjo į savanorių organizavimąsi, vadino juos „fašistais“, o kairiojo nusistatymo visuomenė buvo traktuojama, kaip nepalanki dirva savanorių susibūrimui.⁸⁶⁴ Taigi, krikščionims demokratams artima karininkija 1926 m. rudenį organizuodama savanorių sąjūdį rengėsi valdžios nuvertimui. Kaip teigiama Lenkijos generalinio konsulo Karaliaučiuje pranešime Lenkijos užsienio reikalų ministrui „fašistai su šaulių ir dešiniųjų partijų parama rengiasi perversmui, po kurio į valdžią sugrįš A. Smetona, kuris laikytas populiariausiu politiku tarp besiorganizuojančių savanorių.“⁸⁶⁵ Taip pat reikia paminėti, kad Lenkijos generaliniame konsulate dirbusiems asmenims susidarė įspūdis, kad aplink plk. V. Grigaliūną Glovackį sustelkusios jėgos nebuvo pakankamos perversmui įvykdyti.⁸⁶⁶

Krikščionių demokratų partija Lietuvos kariuomenėje turėjo sau palankų karinį dalinį, kurio vadai buvo glaudžiai susiję su krikdemų partija, dėl šios priežasties partijai nereikėjo rinktis konspiratyvaus skverbimosi į kariuomenę kelio, o pasinaudodama autoritetingų, ištikimų, karininkų leidžiamu „Tautos valios“ laikraščiu, partija, kritikavo valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų Vyriausybę bei būrė savanorių gretas.

Žvelgiant iš D. Pion Berlin⁸⁶⁷ teorinės perspektyvos, teigiančios, kad neformalūs karininkų ir politikų ryšiai yra svarbesni nei formalūs, į krikščionims demokratams ir tautininkams ištikimus karininkus ir grupes, galime matyti, kad karininkų politinės organizacijos kariuomenėje ir politiškai angažuoti karininkai su politinėmis partijomis palaikė neformalius ryšius, tačiau politinei jėgai įgavus įstvirtinus politinės valdžios institucijose Seimui ar Vyriausybei šie neformalūs ryšiai buvo paverčiamis formaliais, į svarbias politines pareigybes paskiriant politiškai ištikimus karininkus. Politinių partijų pastangos įgyti įtaką kariuomenės gretose neigiamai veikė

⁸⁶³ A. Jurevičiūtė, Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjunga ir jos vaidmuo vidaus politikoje 1927 – 1940 m, *Karo archyvas*, 2003, t. XVIII, p.217 - 219

⁸⁶⁴ J. Mališausko laiškas V. Grigaliūnui Glovackiui, 1926 m. spalio 13 d, MAB RS, f.96 – 269, l.1

⁸⁶⁵ Lenkijos generalinio konsulo Karaliaučiuje pranešimas URM, 1926 m. lapkričio 30 d, CAW sygn. 303.4.2035

⁸⁶⁶ Lenkijos generalinio konsulato Karaliaučiuje pranešimas URM, 1926 m. gruodžio 22 d., AAN sygn. 1090.616.91, l.112

⁸⁶⁷ D. Pion Berlin, Informal civil military relation in Latin America: why politicians and soldiers choose unofficial venues, *Armed forces&society*, 2010;

karininkiją ir griovė jos vienybę, tai savo teorijose pažymi A. Vaghtsas⁸⁶⁸ ir S. Fineris⁸⁶⁹, kadangi santykiai tarp skirtingų politinių jėgų visuomenėje persikėlė ir į kariuomenę, tai iparodysime sekančioje disertacijos dalyje.

4.4 Koalicinės valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų Vyriausybės konfliktas su kariuomene

Nustatę tautininkams ir krikščionims demokratams ištikimus karininkus bei jų užimamas pozicijas kariuomenėje, šiame skyriuje išnagrinėsime šių karininkų santykius su kairiosiomis politinėmis jėgomis ir koalicine M. Sleževičiaus Vyriausybe, kadangi santykiai su pastarąją buvo viena iš karininkijos įsitraukimą į perversmą nulėmusių priežasčių.

Disertacijos pirmajame skyriuje rašėme apie IV Vyriausybės ministrų socialdemokratų J. Paknio, S. Kairio pastangas tirti neteisėtus karo komendantų veiksmus vykstant Nepriklausomybės kovoms. Šios socialdemokratų pastangos įžiebė karininkijos ir minėtos partijos konfliktą 1919 m. Tačiau konfliktas protarpiais iškildavo visą demokratinę valstybės laikotarpį dviuose lygmenyse: politiniame, tarp kariuomenės ir politinių partijų, bei asmeniniame, tarp aukštų karininkų ir socialdemokratų partijos narių. Štai 1921 m. Rokiškio komendantas uždraudė S. Kairiui rengti Profesinės sąjungos susirinkimą gegužės 1 dienos proga, todėl S. Kairys kreipėsi paklausimu Steigiamajame Seime į Krašto apsaugos ministrą.⁸⁷⁰ Tais pačiais 1921 m. plk. P. Plechavičiaus byla sprendė karo teisininkas mjr. J. Byla,⁸⁷¹ socialdemokratų partijos sąrašė dalyvavęs Steigiamojo Seimo rinkimuose. Prie to žinoma prisidėjo ir dažni socialdemokratų ir karininkijos prieštaravimai Steigiamajame Seime dėl Amnestijos įstatymo, kariuomenės komplektavimo būdo ir Karo stovio padėties paskelbimo, taigi 1926 m. darbą pradėjusi koalicinė kairiųjų Vyriausybė buvo “nebylaus konflikto” stadijoje su aukštąją karininkija nuo pat Nepriklausomybės kovų, tačiau karininkijos nepasitenkinimą dar labiau aktyvavo ir paaštrino 1926 m. M. Sleževičiaus Vyriausybės atliktos politinio gyvenimo ir kariuomenės reformos.

⁸⁶⁸ A. Vaghts, *History of militarism*, New York, 1959, p.295

⁸⁶⁹ S. Finer, *Man on a horseback*, Middlesex, 1962, p. 5 - 7

⁸⁷⁰ Pareiškimas Krašto apsaugos ministrui, 1921 m. gegužės 21 d. LCVA f. 10, ap.1, b.124, l. 277

⁸⁷¹ Pranešimas I os raitelių divizijos vadui, 1921 m. kovo 22 d., LCVA f.1326, ap.1, b.181.8

1926 m. birželio mėnesį darbą pradėjusi koalicinė valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų Vyriausybė nedelsdama panaikino demokratinio gyvenimo suvaržymus, panaikino karo stovį, paskelbė amnestiją, mirties bausmę, palengvino profsąjungų veiklą. Šiomis laisvėmis nedelsiant pasinaudojo komunistai, birželio mėnesį surengę demonstraciją, kuri virto nekontroliuojami minios siautėjimu bei padarė itin blogą įspūdį krašto visuomenei. Atmosferą tautiškai nusiteikusioje visuomenėje dar labiau kaitino Švietimo ministro Vinco Čepinskio leidimas įsteigti 60 lenkų mokyklų, kurios turėjo būti finansuojamas Lietuvos biudžeto lėšomis. Rudenį kairiųjų ir dešiniųjų konfrontacija dar labiau išaugo, o politinė atmosfera Kaune įkaito bei prasidėjo prieš Vyriausybės politiką nukreiptos protesto akcijos, paaštrėjo kovos Seime. Vyriausybei teko spirtis ne tik prieš opoziciją, bet ir kovoti su vis labiau įžūlėjančiais komunistais.

Tokioje politinėje atmosferoje, vykdydamas Vyriausybės programą, vyriausiojo štabo viršininkas plk. K. Škirpa pradėjo kariuomenės reformą, kurios pagrindinis tikslas buvo sustiprinti kariuomenės galimybes atremti galimo priešo, pirmiausiai Lenkijos, įsiveržimo pavojų⁸⁷² ir pasak M. Sleževičiaus turėti „tikrą, o ne išspūstą kariuomenę“⁸⁷³. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad reorganizuoti ir apginkluoti kariuomenę plk. K. Škirpa siūlė taupant esamas lėšas ir nedidinant kariuomenės finansavimo.⁸⁷⁴ Reforma turėjo pagerinti Lietuvos kariuomenės padėtį galimo karo su Lenkija atveju, tačiau Lietuvos istoriografijoje aptinkame teigininių, rodančių, kad šia reforma buvo nepatenkinta karininkija, kadangi Vyriausybė žadėjo sumažinti algas ir atleisti nepatikimus karininkus.⁸⁷⁵ Kariuomenėje neliko nepastebėti Seimo nario socialdemokrato Jeronimo Plečkaičio siūlymai perleisti Šančių kareivines į Kauną beplūstantiems bedarbiams.⁸⁷⁶ Paradoksalu, tačiau nepasitenkinimą kariuomenės reforma, kuri sustiprintų valstybės karo pajėgas ėmė reikšti karininkija – visuomeninė ir profesinė

⁸⁷² J. Vaičenonis, Lietuvos kariuomenės modernizacija (1926 – 1939), *Darbai ir dienos*, nr., 2000, p.134 - 135

⁸⁷³ A. Jakubčionis, Alternatyvus žvilgsnis į 1926 – uosius metus, *Kultūros barai*, 1997, nr.6, p.56

⁸⁷⁴ J. Vaičenonis, Lietuvos kariuomenės modernizacija (1926 – 1939), *Darbai ir dienos*, nr., 2000, p.134 - 135

⁸⁷⁵ A. Kasparavičius, 1926 – ujų gruodžio 17 – osios prielaidų eskizai, *Naujasis Židinys Aidai*, 1994, nr.11, p. 32

⁸⁷⁶ A. Merkelis, *Antanas Smetona jo visuomeninė, politinė ir kultūrinė veikla*, *New Yorkas*, 1964, p.320

grupė, kuri atsakinga už valstybės gynybą ir kurios pareiga yra sukurti kaip įmanoma stipresnę kariuomenę. Nors istoriografijoje teigiama, kad M. Sleževičius laikėsi nuomonės, kad kariuomenė turi būti apolitinė, saugoti karinę drausmę, neprarasti nepasitikėjimo tautoje ir stovėti aukščiau vidaus politinių kovų⁸⁷⁷, tačiau tai tebuvo deklaracijos, o 1926 m. į valdžią atėję valstiečiai liaudininkai ėmėsi suvedinėti senas, Nepriklausomybės kovų metus siekusias sąskaitas su jiems nepalankiais bei su politinėmis jėgomis susijusiais karininkais. Pirmiausiai atsinaujino 1919 m. prasidėjęs konfliktas su plk. ltn. V. Grigaliūnu Glovackiu ir įsižiebė konfliktas su gen. ltn. K. Ladyga, kitaip tariant suvedinėdami senas sąskaitas valstiečiai liaudininkai pajudino krikščionių demokratų galios taškus kariuomenėje.

Pirmosiomis vadovavimo Krašto apsaugos ministerijai dienomis plk. J. Papečkys, pasirėmęs politiniais motyvais ir neslėpdamas, kad tam tikra žmonių grupė yra nusiteikusi prieš buvusį 2 PP vadą, pasiūlė plk. V. Grigaliūnui Glovackiui paduoti prašymą palikti karo tarnybą ir užleisti užimamą vietą jaunesniems karininkams.⁸⁷⁸ Jausdamas politinę atmosferą plk. V. Grigaliūnas Glovackis sutiko su naujojo ministro raginimais, tačiau prieš palikdamas karo tarnybą, kreipėsi į Prezidentą, prašydamas prieš išleidžiant į atsargą suteikti generolo laipsnį, leisti dėvėti karinę uniformą bei išmokėti kompensaciją už 6 mėn, kadangi dėl ankstyvo išleidimo į atsargą pulkininkas praras dalį jam priklausančios pensijos.⁸⁷⁹ Tačiau kairiųjų Vyriausybė ir Prezidentas prašymo nepatenkino ir rugpjūčio 13 d. išleido plk. V. Grigaliūną Glovackį į atsargą.⁸⁸⁰ Tą pačią vasarą iš kariuomenės buvo atleistas ir vienas pagrindinių krikščionių demokratų sąjungininkų kariuomenėje gen. ltn. K. Ladyga. Atleidus gen. Ladygą, liepos 13 d. krikščionys demokratų iniciatyva Seime buvo perskaityta interpeliacija valdininkų liuosavimo reikalui, kurioje užsiminta apie gen. K. Ladygos ir plk. V. Grigaliūno Glovackio atvejus.⁸⁸¹

⁸⁷⁷ J. Būtėnas, M. Mackevičius, *Gyvenimas ir darbai*, sud. J. Būtėnas, M. Mackevičius, K. Škirpa, A. Valuckas, B. Novickienė, J. Kardelis, A. Novickas, L. Šmulštys, J. Bildušas, J. Audėnas, J. Mikuckis, Čikaga, 1954, p.169

⁸⁷⁸ V. Grigaliūno Glovackio prašymas, 1926 m. rugsėjo 25 d, LCVA f.929, ap. 3 b. 97, l. 53

⁸⁷⁹ Ten pat, l. 108

⁸⁸⁰ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918 – 1953*, t. III, sud. V. Asevičius, Vilnius, 2003, p.218

⁸⁸¹ V. Jankauskas, *Kario kelias Generolas Kazimieras Ladyga nepriklausomybės kovose*, Vilnius, 2004, p. 347

Taigi krikdemai ėmėsi ginti jiems ištikimus karininkus. Liepos 15 d. M. Krupavičius Seimo posėdyje dar kartą iškėlė gen. ltn. K. Ladygos klausimą atleidimo klausimą. Atsakydami į opozicijos kaltinimus, valstiečiai liaudininkai paviešino sąrašą sudarytą L. Bistrui einant Vyriausybės vadovo pareigas. Jame išvardinti valdininkams neteisėtai suteikti piniginiai kreditai, tarp kurių minima gen. ltn. K. Ladygos pavardė, tai buvo formalus valstiečių liaudininkų atsakymas krikdemams dėl gen. ltn. K. Ladygos paleidimo. Nors manytume, kad tikroji priežastis buvo generolo santykiai su krikščionis demokratais, kadangi rudenio „Ryto“ dienraštis, gindamas gen. ltn. K. Ladygą, išspausdino tekstą apie tai, kad Vyriausybė norėjo atimti pastarojo žemes, o „Lietuvos žinios“ sarkastiškai puolė gen. K. Ladygą dėl ūkininkavimo.⁸⁸²

Prie krikdemams palankių ir kairiųjų atleistų karininkų reikėtų priskirti ir su plk. V. Grigaliūnu Glovackiu „Tautos valios“ laikraštį leidusį, radikalių pažiūrų karininką mjr. J. Tomkų, kuris 1926 m. vasarą buvo pašalintas iš kariuomenės. Jo palankumą krikdemams įrodė jau minėtos „Tautos valios“, leidimas bei tai, kad 1928 m. pabaigoje jis buvo siejamas su krikdemų radikali organizacijos „Baltasis Žirgas“ steigimu, jos steigime taip pat dalyvavo žymūs krikdemai Edvardas Turauskas ir A. Endziulaitis bei atsargos karininkai ir studentai.⁸⁸³ Kauno karo komendanto pareigas turėjo apleisti plk. V. Brazilevičius, vietoj jo buvo paskirtas plk. Kazys Skučas. Po I karo apygardos viršininko plk. A. Jakaičio prašymo, buvo atleistas ilgametis 4 PP vadas krikščionims demokratams artimas plk. P. Tamašauskas.⁸⁸⁴ A. Merkelis užsimenė, kad plk. K. Škirpa ir plk. J. Papečkys norėjo atleisti iš 2 PP pareigų plk. J. Petruitį ir paskirti „vieno provincijos pulko vadu“, tačiau šiai idėjai pasipriešinimo II karo apygardos viršininkas plk. M. Vėlykis.⁸⁸⁵ Kaip rodo mūsų surinkti duomenys iš kariuomenės 1926 m. vasarą pradėti šalininti krikščionių demokratų partijai palankūs karininkai. Visa tai, kaip pastebėjo J. Jakštas „pirmiausiai blogą įspūdį karininkams ir dešiniuosius srovėms“ padarė gen. Ladygos, plk.

⁸⁸² Ten pat, p. 348

⁸⁸³ LTA Geležinis vilkas raportas, 1928 m. gruodžio 29 d, LCVA f.378, ap.4, b.486, l.31

⁸⁸⁴ V. Jankauskas, *Nepriklausomos Lietuvos generolai*, Vilnius, p. 161

⁸⁸⁵ A. Merkelis, *Antanas Smetona jo visuomeninė, politinė ir kultūrinė veikla*, New Yorkas, 1964, p.325

Glovackio ir plk. P. Tamašausko paleidimas į atsargą⁸⁸⁶. Taigi karininkijos nepasitenkinimą Vyriausybės politika sukėlė ne tik koalicinės valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų Vyriausybės vykdomi politinių gyvenimo pertvarkymai, tačiau ir su krikščionių demokratų partija susijusių aukštų karininkų šalinimas iš kariuomenės.

Objektyvumo dėlei reikia sakyti, kad nemaža dalis karininkijos palaikė plk. K. Škirpos vykdomas kariuomenės reformas bei karininkų perkėlimą iš vienu pareigų į kitas. Buvo manoma, kad „karininkai, kurie užėmė vietas dėl to, kad buvo Bistro numylėtiniai, dabar nustos šiltų vietų, o juos pakeis labiau gabūs, sumanesni ir pareigoms labiau tinkami karininkai.“⁸⁸⁷ Reikėtų pridurti, kad dalis karininkijos buvo nepatenkinta karininkų tautininkų spausdinamais ir platinamais atsišaukimais, gen. Ladygos ir plk. V. Grigaliūno Glovackio skleidžiamais gandas ir kišimusi į politiką bei tais karininkais, kurie susideda su politinėmis srovėmis.⁸⁸⁸ Tokios karininkijos nuotaikos taip pat liudija, jog karininkų atleidimas buvo politiškai motyvuotas veiksmas. Kai kurie karininkai pasinaudodami tuo, kad kairieji mėgina sumažinti krikščionių demokratų partijai artimų karininkų įtaką kariuomenėje, nutarė pasinaudoti šiuo procesu. Plk. K. Žukas, kuris L. Bistro ir gen. ltn. K. Ladygos vadovavimo laikais buvo pašalintas iš kariuomenės „už agitavimą prieš gen. lt. K. Ladygą“, 1926 m. kreipėsi į Krašto apsaugos ministrą prašydamas peržiūrėti jam iškeltą bylą, atstatyti teisybę⁸⁸⁹, tai reiškia, sugrįšti į kariuomenę. Kaip matome, krikščionių demokratų partijos išstūmimas iš valdžios vyko ne tik valstybės politiniame, tačiau ir kariuomenės lygmenyje.

Kai kurie istoriniai duomenys leidžia manyti, kad naujasis vyriausiojo štabo viršininkas plk. K. Škirpa aktyviai reagavo į karininkų nusižengimus ir drausmės pažeidimus. Štai 1926 m. gruodžio 3 d. vyriausiojo štabo viršininkas, reaguodamas į plk. P. Plechavičiaus lapkričio 20 – 21 d. išsišokimą II ulonų pulke Alytuje, kuomet buvo sužalotas pulko kpt. Aleksandras Kalininas ir įžeistas kariuomenės gen. inspektorius gen. S. Žukauskas, parengė raportą, kuriame neigiamai vertino plk. Plechavičiaus elgesį, bei įvertinęs tai, kad jam per tarnybos laikotarpį buvo iškeltos

⁸⁸⁶ J. Jakštas, *Nepriklausomos Lietuvos istorija 1918 – 1940*, Čikaga, 1992, p.109

⁸⁸⁷ Agento Rytas pranešimas, be datos, LCVA f. 378, ap.5, b.1040, l.9

⁸⁸⁸ Agento Rytas pranešimas, be datos, LCVA f. 378, ap.10, b.1040, l.5

⁸⁸⁹ K. Žuko prašymas, 1926 m. liepos 26 d, LCVA f. 920, ap.2ž, b. 83, l.20

penkios bylos už kriminalinius nusikaltimus, manė, kad plk. P. Plechavičiaus pasilikimas kariuomenėje „vargu ar galimas“⁸⁹⁰. Taigi plk. P. Plechavičiui grėšė pašalinimas iš kariuomenės. Plk. K. Škirpa taip pat nebuvo patenkintas padėti karo aviacijoje, pasak kpt. A. Mačiukos vyriausiojo štabo viršininkas buvo pasipiktinę karo aviacijos karininkų dvasia ir rodos per plk. Acuką darė perspėjimus aviacijos karininkams, kad jie nurimtų, kadangi kitaip bus paliuosuoti iš kariuomenės arba išskaidyti į kitus dalinius.⁸⁹¹ Kaip parodysime sekančiuose disertacijos skyriuose, visa ši, su tautininkais ir krikščionimis demokratais susijusi karininkija įsitraukė į perversmo organizavimą bei vykdymą. Taigi, greta Lietuvos istoriografijoje plačiai nušviestų 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo priežausčių, kuriomis įvardinamos politinio gyvenimo reformos, visuomenės ir karininkijos nepasitenkinimas jomis, krikščionių demokratų nušalinimas nuo valdžios, reikia pridurti, kad nuo pat Nepriklausomybės kovų egzistavo įtampa tarp kairiųjų politinių jėgų ir kariuomenės, bei konfliktai tarp aukštų karininkų ir politikų, kurią galime laikyti viena iš perversmo priežausčių.

4.5 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo rekonstrukcija

Nustatę politiškai angažuotus karininkus, jų politines nuostatas ir ryšius su politikais imsime rekonstruoti 1926 m. gruodžio 17 d. naktį įvykusį perversmą, kuris turėtų parodyti su politinėmis partijomis susijusių karininkų veiksmus perversmo metu, leistų patikrinti mūsų jau parodytas karininkų ir politinių jėgų sąsajas bei parodyti politinių partijų skverbtį į kariuomenę. Reikia pabrėžti, kad šiame skyriuje tirsime tik karinį perversmo aspektą. Taip pat reikia paminėti, kad perversmo eigą

⁸⁹⁰ Vyriausiojo štabo viršininko raportas Krašto apsaugos ministrui, LCVA f.59, ap.1, b.134, l.86

⁸⁹¹ kpt. A. Mačiukos parodymas, 1927 (tikslī data neįskaitoma), LCVA f.929, ap.3, b.97, l.276

istoriografijoje tyrinėjo J. Švoba⁸⁹², A. Eidintas⁸⁹³, A. Kasperavičius⁸⁹⁴, J. Vaičėnionis⁸⁹⁵ ir G. Rudis⁸⁹⁶.

1926 m. rudenį vadovaujant gen. ltn. K. Ladygai, plk. V. Skorupskii ir plk. P. Plechavičiui prasidėjo perversmo rengimas.⁸⁹⁷ Tai reiškia, kad perversmo vadovų trijulę sudarė tautininkams ir krikščionims demokratams artimi karininkai. Vienas iš artimų perversmininkams žmonių, 1927 m. ėjęs Krašto apsaugos ministro pareigas gen. ltn. T. Daukantas, plk. V. Skorupskį ir plk. P. Plechavičių siejo su Slaptąja karininkų sąjunga.⁸⁹⁸ Svarbiausiu perversmo planuotoju plk. V. Skorupskį laikė Jonas Šarūnas.⁸⁹⁹, kuris nurodo, jog pastarasis bendradarbiavo su A. Merkiu⁹⁰⁰, visa tai mūsų nuomone, liudija V. Skorupskio aiškų ryšį su karininkais tautininkais. Tuo tarpu gen. ltn. K. Ladyga, kaip jau minėta buvo krikščionių demokratų partijai palankus karininkas. Dėl plk. Plechavičiaus priklausymo Slaptajai karininkų sąjungai duomenų aptikti nepavyko taip pat nepavyko nustatyti ir aiškesnes jo politines pažiūras.

Lietuvos istoriografijoje gausiai cituojamas 1926 m. spalio 16 d. politinės policijos raportas, kuriame pateikiama informacija apie M. Krupavičiaus, L. Bistro, P. Karvelio, A. Endziulaičio, J. Starkaus, A. Stulginskio ryšius su „karininkų fašistų organizacija“, kurios svarbiausiais nariais laikyti plk. V. G. Glovackis, gen. ltn. K. Ladyga, plk. J. Petraitis, plk. J. Bobelis, plk. V. Brazulevičius, plk. Grudzinskas, mjr. J. Tomkus. Taip pat spalio 14 d. Ryto redakcijoje įvykęs minėtų asmenų pokalbis apie

⁸⁹² J. Švoba, *Seiminė ir Prezidentinė Lietuva*, Vilnius, 1990, p. 151 - 163

⁸⁹³ A. Eidintas, *A. Smetona ir jo epocha*, Vilnius, 2013, p. 178 - 180

⁸⁹⁴ A. P. Kasperavičius, Vlado Skorupskio liudijimai apie 1926 metų gruodžio septynioliktosios perversmą, *Lietuvos III seimas 1926 – 1927 išbandymų metai*, Vilnius, 2013, p. 86

⁸⁹⁵ J. Vaičėnionis, *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927 - 1940)*, Vilnius, 2004, p.62

⁸⁹⁶ *Lietuvos istorija, Nepriklausomybė 1918 - 1940*, t. X, d.1, D. Blažytė Baužienė, E. Gimžauskas, Č. Laurinavičius, D. Mačiulis, G. Rudis, A. Svarauskas, J. Vaičėnionis, Vilnius, 2013, p.556 - 560

⁸⁹⁷ Ten pat

⁸⁹⁸ T. Daukanto apklausos protokolas, 1941 m. sausio 6 d, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 32880 l.80

⁸⁹⁹ A. Valuckas, studijos 1926 m. perversmas Lietuvoje rankraštis, VU RS, f.257 – 216, l.53

⁹⁰⁰ Ten pat

valdžios nuvertimą ir perėmimą į savo rankas.⁹⁰¹ Kaip rodo mūsų tyrimas bei raporte išvardintų asmenų politinės pažiūros, daugumą šios grupės karininkų sudarė krikščionims demokratams artimi ir perversmui besiruošiantys karininkai, tuo tarpu karininkus tautininkus šiame susitikime atstovavo tik kpt. J. Matulevičius.⁹⁰² Todėl visai tikėtina, kad su perversmo planu krikdemams artimi karininkai buvo supažindinti būtent šio susitikimo metu.

Krikdemams ir tautininkams palankių karininkų grupės bendradarbiauti pradėjo tik 1926 m. rudenį, o jų bendradarbiavimą skatino prasidėjęs tautininkų ir krikščionių demokratų partijų suartėjimas bei tai, kad nei viena iš šių dviejų politinių jėgų neturėjo pakankamos atramos kariuomenėje, kuri būtų pajėgi įvykdyti valstybės perversmą. Techninis perversmo planas veikiausiai buvo paruoštas lapkričio mėn. pabaigoje, kadangi Lenkijos konsulato Karaliaučiuje duomenimis, pasirengimas prasidėjo prieš 2 – 3 savaites iki perversmo, o svarbiausiais jo rengėjais nurodomi plk. P. Plechavičius ir plk. V. Grigaliūnas Glovackis.⁹⁰³ Lenkijos žvalgybai tuo metu neturėjusiai patikimų agentūrinių šaltinių Lietuvoje, toks įspūdis susidarė stebint gandus ir sekant visuomenės nuomonę. Perversmo rengimosi pradžią netiesiogiai patvirtina plk. V. Grigaliūnas Glovackis teigęs, kad jo suėmimo dieną, gruodžio 11 d, jis žinojo, kad sukilimas jau paruoštas.⁹⁰⁴ Be to šaltiniuose, randame užuominų, kad gruodžio mėnesio pradžioje perversmininkai verbavo asmenis dalyvausiančius perversme⁹⁰⁵. Taigi akivaizdu, kad lapkričio mėnesio pabaigoje ir gruodžio mėnesio pradžioje vyko pasirengimas perversmui, kuris itin suintensyvėjo artėjant perversmo dienai.

Algimantas Budreckis nurodė, kad perversmo rengimo darbas vyko nuo gruodžio 12 d., kuomet karininkai apžiūrėjo veikimo vietas, o gruodžio 14 d. veikimo planas buvo galutinai parengtas, gruodžio 15 d. iki 16 val.

⁹⁰¹ *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. IV, Vilnius, 1961, p.307 - 309

⁹⁰² V. Petronis, The emergence of Lithuanian radical right movement, *Journal of Baltic studies*, vol 46, 2015, 1.87

⁹⁰³ Lenkijos generalinio konsulato Karaliaučiuje pranešimas URM, 1926 m. gruodžio 22 d., AAN sygn. 1090.616.91, 1.113

⁹⁰⁴ V. Grigaliūno Glovackio atsiminimų rankraštis, II dalis, PLA, f.14545, dėžė nr. 1, p.28

⁹⁰⁵ P. Jurgėla, *Gen. Povilas Plechavičius*, Brooklyn, 1968, p.34

kpt. A. Mačiuika turėjo informuoti visas grupes apie veikimo planą.⁹⁰⁶ Perversmo pradžia buvo numatyta gruodžio 16 d. naktį, o slaptažodis „Važiuojam, Jurgis!“⁹⁰⁷ turėjo nurodyti perversmo pradžią. Jeigu tikėtume A. Budreckiu, tai galime manyti, kad 1926 m. gruodžio 16 d. vykusiame kariuomenės vadovybės posėdyje, plk. J. Petraitis sąmoningai klaidino Krašto apsaugos ministrą plk. J. Papečkį ir vyriausiojo štabo viršininką plk. K. Škirpą, teigdamas, kad Kauno įgula ištikima, kadangi tuomet jau buvo aiški perversmo data ir jį įvykdysiančios jėgos.

Perversmui pasirinktas laikas nebuvo atsitiktinis, sveikinti Prezidento K. Griniaus į Kauną susirinkę pulkų vadai karinius dalinius paliko be vadovybės, o tai mažino galimo pasipriešinimo perversmui riziką bei sudarė sąlygas perversmo organizatoriams greičiau perimti dalinius į savo rankas. Tai buvo vienas svarbiausių perversmininkų sėkmę lėmusių veiksnių, kadangi perversmininkai, mūsų skaičiavimais disponavo vos tūkstančio karininkų ir karių jėga, o tai sudarė 1/3 visos Kauno įgulos arba 1/13 viso kariuomenės skaičiaus⁹⁰⁸. Didžiausia perversmo jėga buvo tris batalionus turintis 2 PP, trys šarvuočiai, būrys karo aviacijos leitenantų ir husarų eskadronas.

Pasak plk. V. Skorupskio perversmininkų jėgą sudarė 3000 karių, tačiau patikrinę šiuos skaičius, matome, kad plk. V. Skorupskis gerokai pervertino perversmininkų skaičių, kadangi 2 PP 1926 m. vasarą tarnavo 701 karininkas ir karys⁹⁰⁹, husarų eskadroną sudarė apytiksliai 130 karių⁹¹⁰, komendantūros kuopoje tarnybą ėjo 100 karių, karo aviacijos karininkų būrį sudarė kelios dešimtys karininkų. Atsižvelgiant į šiuos skaičiavimus perversmininkų jėgą galėjo sudaryti apie 900 - 1000 karių. Todėl visiškai suprantama, kodėl plk. V. Skorupskis prasidėjus perversmui nerimavo, “ką darysime, jeigu likusi didžioji dalis dešimt tūkstantinės Kauno įgulos

⁹⁰⁶ A. Budreckis, Gruodžio 17 d. perversmas, *Karys*, 1962, Nr.12, p.290 - 291

⁹⁰⁷ B. Turmantas, Istoriniai šių dienų įvykiai Lietuvoje, *Šaltinis*, 1927, Nr.1, l.4

⁹⁰⁸ Remiantis J. Vaičėnionio pateikiamais duomenimis, 1927 m. gruodžio mėnesį Lietuvos kariuomenėje tarnavo 13433 karininkai ir kariai. J. Vaičėnionis, Lietuvos kariuomenės skaičiai 1920 – 1939, *Karo archyvas*, 2002, t.XVII, p.155

⁹⁰⁹ Vyriausiojo štabo viršininko raportas Krašto apsaugos ministrui, 1926 m. liepos 27 d, LCVA f.929, ap.3, b.538, l.57

⁹¹⁰ Husarų pulką sudarė 4 husarų eskadronai ir kulkosvaidžių eskadronas, todėl visą karių skaičių padalinę iš 5 husarų pulko vienetų apie 130 husarų viename eskadronė.

pasisakys prieš mus.“⁹¹¹ Plk. V. Skorupskio nerimas atrodo visiškai pagrįstas, kadangi Kaune dislokuoti kariniuose daliniuose tarnavo bemaž dvigubai didesnis skaičius karių, nei savo gretose turėjo perversmininkai. Mūsų skaičiavimais Kaune prieš perversmininkus galėjo būti panaudotas 3 batalionų sudėties 5 PP turintis apie 1000 karių⁹¹², I husarų LDK Jonušo Radvilos pulkas turėjęs perversme nedalyvaujančius tris husarų eskadronus, kurių sudėtyje buvo apie 500 husarų, 3 artilerijos pulkas kuriame tarnavo 327 kariai, likusioji Šarvuočių rinktinės dalis savo gretose turėjusi 260 karių⁹¹³. Taigi gen. S. Raštikis buvo visiškai teisus, teigęs, kad perversmą įvykdė mažuma.⁹¹⁴

Gruodžio 16 d. vakarą, apie 22 – 23 val. buvo išlaisvinti svarbiausieji perversmo organizatoriai plk. P. Plechavičius ir plk. V. Grigaliūnas Glovackis. Pasak plk. V. Grigaliūno Glovackio suėmimo metu jis žinojo, kad sukilimas jau paruoštas ir pasak jo buvo likęs „tik dienų klausimas, kada jis įvyks.“⁹¹⁵ Sunkiųjų darbų kalėjimo viršininkas Mečys Rukaila, buvęs 1 PP karininkas ir plk. V. Grigaliūno Glovackio bičiulis, gruodžio 16 d. apie 23 val. išleido plk. V. Grigaliūną Glovackį iš kalėjimo ir husarų eskadronas jį nugabeno į vyriausiąjį štabą.⁹¹⁶ Toks pats likimas ištiko ir plk. P. Plechavičių, kurį iš 3 artilerijos pulko daboklės Šančiuose paleido sargybos viršininkas ltn. Nikodemas Jakučiūnas.⁹¹⁷ Šioje vietoje galime įtarti, kad perversmininkai turėjo užmezgę ryšius su plk. P. Plechavičių ir plk. V. Grigaliūną Glovackį arešto vietas saugojusiais asmenimis. Išlaisvinti karininkai buvo nugabenti į vyriausiąjį štabe kuriame plk. P. Plechavičius

⁹¹¹ A. P. Kasperavičius, Vlodo Skorupskio liudijimai apie 1926 metų gruodžio septynioliktosios perversmą, *Lietuvos III seimas 1926 – 1927 išbandymų metai*, Vilnius, 2013, p. 86

⁹¹² Vyriausiojo štabo viršininko raportas Krašto apsaugos ministrui, 1926 m. liepos 27 d, LCVA f.929, ap.3, b.538, l.57

⁹¹³ J. Vaičėnionis, Lietuvos kariuomenės modernizacija (1926 - 1939), *Darbai ir dienos* nr. XXI, 2000, p.135

⁹¹⁴ S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, I dalis, Los Angeles, 1956, p. 206

⁹¹⁵ V. Grigaliūno Glovackio atsiminimų rankraštis, II dalis, PLA, f. 14545, dėžė nr. 1, p.28

⁹¹⁶ Ten pat, p.29

⁹¹⁷ 1927 m. vasario 16 d. ltn. N. Jakučiūnui buvo suteiktas vyr. ltn. laipsnis, tą pačią dieną aukštesni kariniai laipsniai buvo suteikti daugeliui perversmą rengusių ir jame dalyvavusių karininkų, todėl pagrįstai, galime manyti, kad aukštesnio laipsnio suteikimu ltn. N. Jakučiūnui buvo atsilyginta už plk. P. Plechavičiaus paleidimą iš areštinės.

pasiskelbė vyriausiojo štabo viršininku, plk. V. Grigaliūnas Glovackis Kauno komendantu ir ėmėsi vadovauti kariuomenei.

Jaunosios kartos karo aviacijos karininkai, kurių dauguma veikiausiai buvo slaptosios karininkų sąjungos nariai, perversmo metu areštavo politinę, demokratiškai išrinktą Lietuvos Respublikos valdžią. Aviacijos karininkai perversmo naktį veikė pasiskirstę į dvi grupes. Pirmoji grupė vadovaujama kpt. A. Mačiukos atliko svarbiausią vaidmenį. Joje susibūrę karininkai, tarp kurių buvo vyr. ltn. L. Peseckas, ltn. S. Darius, ltn. Milevičius, kpt. J. Narakas, vyr. ltn. V. Motieka ir daugelis kitų, 3 val. ryto užėmė paštą ir centralinę stotį⁹¹⁸, tuomet įsiveržė į Seimą, diktatoriaus vardu pareikalavo Seimo nariams išsiskirstyti, suėmė Seimo pirmininką Joną Staugaitį bei vicepirmininką S. Kairį ir nugabeno juos į vyriausiąjį štabą.⁹¹⁹ Sutvarkiusi reikalus Seime, kpt. A. Mačiukos vadovaujama karininkų grupė įsiveržė į Prezidentūrą bei diktatoriaus vardu pareikalavo atsistatydinti Prezidentą K. Grinių.⁹²⁰ Tačiau K. Griniui atsisakius paklusti perversmininkams, pastarasis buvo izoliuotas Prezidentūroje, o aviacijos karininkai nuskubėjo į vyriausiąjį štabą, kurį jau buvo užėmęs 2 PP. Tuo tarpu husarų eskadronas ir vienas šarvuotis buvo nuo pat perversmo pradžios laikė apsupę Seimo rūmus ir Prezidentūrą.

Kita aviacijos karininkų grupė vadovaujama vyr. ltn. P. Gudyno suiminėjo ministrus ir kariuomenės vadovybę. Aviacijos karininkų grupės važinėjo po miestą automobiliais, suėmė ministrus, nugabeno juos į vyriausiąjį štabą ir uždarė atskiruose kambariuose.⁹²¹ Perversmo naktį karo aviacijos karininkai suėmė ministrą pirmininką M. Sleževičių, Vidaus reikalų ministrą V. Poželą,⁹²² Krašto apsaugos ministrą J. Papečkjį, socialdemokratą J. Plečkaitį⁹²³. Suimta buvo ir karinė vadovybė, į Kauno įgulos daboklę buvo patalpintas vyriausiojo štabo informacijų skyrius

⁹¹⁸ J. Šarūnas, *Grudžio 17 d. perversmas*, Kaunas, 1927, p.5

⁹¹⁹ A. P. Kasperavičius, Vlado Skorupskio liudijimai apie 1926 metų gruodžio septynioliktosios perversmą, *Lietuvos III seimas 1926 – 1927 išbandymų metai*, Vilnius, 2013, p. 86

⁹²⁰ A. Eidintas, *Kazys Grinius*, Vilnius, 1993, p. 175

⁹²¹ A. P. Kasperavičius, Vlado Skorupskio liudijimai apie 1926 metų gruodžio septynioliktosios perversmą, *Lietuvos III seimas 1926 – 1927 išbandymų metai*, Vilnius, 2013, p. 86

⁹²² B. Turmantas, Istoriniai šių dienų įvykiai Lietuvoje, *Šaltinis*, 1927, nr.1, p. 2 - 5

⁹²³ R. Skipitis, *Nepriklausomą Lietuvą statant*, Čikaga, 1961, p. 423

viršininkas plk. ltn. Zaskevičius ir kairiųjų pažiūrų kpt. A. Novickis.⁹²⁴ Kpt. J. Kiaunės vadovaujami studentai areštavo Kauno įgulos komendantų gen. Velykį. Vyriausiojo štabo viršininkui plk. K. Škirpai pavyko pasprukti nuo perversmininkų, atramos pastarasis mėgino ieškoti Kauno komendantūroje, 5 PP ir 9 PP, kurie buvo laikomi palankūs kairiesiems. Tačiau pagalbos rasti nepavyko, kadangi 5 PP perversmo naktį išstatė sustiprintas sargybas ir jam nepavyko juo pasinaudoti, o iki Marijampolės plk. K. Škirpai nepavyko nusigauti, kadangi pakeliui jis buvo sulaikytas.⁹²⁵ Vėliau plk. K. Škirpa kaltino 5 PP vadą plk. S. Pundzevičių, jog pastarasis bičiuliavosi su gen. ltn. K. Ladyga ir turėjo ryšių krikdemiškuose sluoksniuose.⁹²⁶ Be to, gen. S. Pundzevičius padarė stulbinančią karinę karjerą A. Smetonos autoritarinio režimo metais, todėl tenka abejoti jo galima parama plk. K. Škirpai.

Šarvuočių rinktinėje sąmokslininkams pavyko užvaldyti tris šarvuočius, du iš jų buvo pastatyti prie vyriausiojo štabo.⁹²⁷ Tankus vairavo, keletas karo aviacijos karininkų, kurie prieš perversmą apsilankė Šarvuočių rinktinės tankų kuopos kareivinėse Aukštojoje Fredoje, susipažino su tankų veikimu, praktiškai išbandė važiavimą, o gruodžio 16 d. naktį, padedami kpt. Stasio Asevičiaus⁹²⁸ du šarvuočius nuvairavo prie vyriausiojo štabo, o šarvuotį „Aras“ panaudojo apsupti Seimą ir Prezidentūrą. Šarvuočių rinktinės karininkus į perversmą įtraukė L. Bistras ir gen. ltn. K. Ladyga.⁹²⁹

Aliarmo signalu buvo pakeltas 2 PP pulkas, tačiau ne visi pulke tarnavę karininkai ryžosi prisidėti prie perversmo, kai kuriais duomenimis 15 karininkų nenorėjusių prisidėti prie perversmo buvo areštuoti.⁹³⁰ Tai reiškia, kad pulko karininkija puikiai suprato, kad vykdo valstybės perversmą, tuo tarpu kareiviams buvo nurodoma, kad bolševikai nori paimti valdžią ir kad jiems reikia pasipriešinti.⁹³¹ Toks aiškinimas kariams turėjo būti įtikinantis, kadangi 1926 m. rudenį visuomenė reiškė didelį

⁹²⁴ Nurodymas Kauno įgulos komendantui, 1926 m. gruodžio 19 d, LCVA f.929, ap.3, b.547, l.12

⁹²⁵ K. Škirpa, Pakeliui su M. Sleževičium, *Mykolas Sleževičius*, Čikaga, 1954, p.262

⁹²⁶ Ten pat

⁹²⁷ J. Šarūnas, *Gruodžio 17 d. perversmas*, Kaunas, 1927, p.7

⁹²⁸ Asevičius Stasys, *Praeitin atsigrėžus*, Kaunas, 1993, p. 94 – 95.

⁹²⁹ V. Jankauskas, *Kario kelias, Generolas Kazimieras Ladyga nepriklausomybės kovose*, Vilnius, 2004, p. 348

⁹³⁰ Lenkijos generalinio konsulato Karaliaučiuje pranešimas URM, 1926 m. gruodžio 22 d., AAN sygn. 1090.616.91, l.113

⁹³¹ J. Šova, *Seiminė ir Prezidentinė Lietuva*, Vilnius, 1990, p.158

nepasitenkinimą dėl komunistų siautėjimo, o po 1924 m. gruodžio mėnesio komunistinio pučo Taline, kariuomenės vadovybės parengti planai skirti malšinti galimus komunistinius pučus ir mėginimus nuversti valdžią numatė kariuomenės panaudojimą prieš komunistus, todėl perversmo naktį pasitarnavo kaip įtikinantis pretekstas išvesti karius į gatves.⁹³²

Atsižvelgiant į perversmininkų turėtas jėgas, perversmas truko vos dvi valandas ir įvyko be didesnių komplikacijų. Vyriausiasis štabas buvo užimtas itin lengvai ir greitai, kadangi jau 3 val. plk. P. Plechavičius kariuomenės daliniams pranešė, jog likviduotas bolševikų ruoštas sukilimas, senoji valdžia suimta, o kol naujoji Vyriausybė bus paskirta, plk. P. Plechavičiaus siųstoje telegramoje kariuomenės daliniams nurodyta vykdyti jo įsakymus, šalyje buvo paskelbtas karo stovis, o apskričių viršininkams liepta vykdyti karo komendantų pareigas.⁹³³ Kaip rodo perversmo eiga, svarbiausius valstybės politinius ir karinius pareigūnus areštavo, Seimą išvaikė bei Prezidentūrą izoliavo su tautininkais siejami karininkai, tuo tarpu vyriausiąjį štabą užėmė su krikščionių demokratų partijos įtakoje buvęs 2 PP.

1927 m. gruodžio 17 d. rytą, 5 val. perversmas buvo laikomas baigtu, į kariuomenės štabą iškvieisti dalinių vadai buvo informuoti apie perversmą, o sužinojus, kad plk. K. Škirpa išvyko Marijampolės kryptimi, į 9 PP, kuriam vadovavo plk. V. Vitkauskas⁹³⁴, I husarų eskadronas dislokuotas

⁹³² Įsakymas III karo apgarami, 1925 m. vasario 18 d., LCVA f.,525, ap.1, b. 89,1,2

⁹³³ Vyriausiojo štabo telefonograma nr.1, 1926 m. gruodžio 17d, LCVA f.929, ap.3, b.547, 1.3

⁹³⁴ Pasak plk. P. Žilio mjr. V. Vitkauskas buvo palankiai vertinamas socialdemokratų partijos narių (V. Vitkausko tėvas Kundrotas buvo socialdemokratų partijos narys), kariuomenės gretose buvo kalbama, kad jis iškils tik socialdemokratams valdant, kadangi mjr. V. Vitkauskas dėl Panevėžio komisaro brolio elgesio nebuvo populiarus karininkų tarpe. Būtent tai stabdė jo kilimą karjeros laiptais, 1924 m. jis buvo paskirtas šaudymo inspektoriumi, kitaip tariant izoliuotas nuo karininkijos ir tik socialdemokratams ir valstiečiams liaudininkams suformavus koalicinę vyriausybę 1926 m. paskirtas 9 PP vadu. Taip pat reikia pasakyti, kad kariuomenėje sklido kalbos, kad būdamas pulko vadu Marijampolėje plk. ltn. V. Vitkauskas bičiuliavosi su Vilkaviškio komunistais vadovaujamais dr. Matulaičio, su Seimo nariu Plečkaičiu, kuris artimai bendradarbiavo su Vilkaviškių šerių fabriko komunistais broliais Sablevičiais ir žydų socialistų sporto organizacija Makabi, kurioje sporto instruktoriumi dirbo būsimas sovietinės kariuomenės generolas Vladas Motieka. Pasak P. Žilio dėl bendradarbiavimo su komunistais 1927 m. pavasarį buvo pakeista 9 PP vadovybė. P. Žilys, Apie generolą Vinčą

Marijampolėje, išstatė sargybas ant Kauno kelio.⁹³⁵ Kaunas buvo apsuptas 2 PP dalinių, mieste patruliavo I Husarų pulko ir Karo mokyklos patruliai.⁹³⁶ Susiklosčius nenumatytoms situacijoms perversmininkams į pagalbą turėjo atjoti 2 ulonų pulkas.⁹³⁷ Pastaruoju faktu, mūsų nuomone galime tikėti, kadangi 2 Ulonų pulkui vadovavo plk. P. Plechavičiaus brolis, mjr. Aleksandras Plechavičius. Taigi Kaunas buvo kontroliuojamas karinių pajėgų, o kariniuose daliniuose įvykę mėginimai pasipriešinti perversmininkams buvo stichiški ir neorganizuoti.

Netikėtai ir stichiškai organizuoti pasipriešinimą perversmui mėgino I karo apygardos viršininkas, kairiųjų pažiūrų plk. Aleksandras Jakaitis. Pakeliui į I apygardos štabą, jos vadas plk. Jakaitis sužinojo, kad 4 PP dislokuotame Panevėžyje šeiminkauja krikdemams artimas plk. P. Tamašauskas, vietoj kurio plk. A. Jakaitis buvo paskirtas I karo apygardos vadu. Veikiausiai būdamas Jonavoje, jis paskubomis ir su klaidomis išspausdino, tačiau regis nepaskelbė, atsišaukimo, kuriame buvo skelbiamas karo stovis I karo apygardoje, o piliečiai raginami „teikti visokeriopą pagalbą daromiems žygiams numalšinti sukilėlius.“⁹³⁸ Sužinojęs, kad 4 PP Panevėžyje pradėjo šeiminkauti buvęs pulko vadas plk. P. Tamašauskas, plk. A. Jakaitis, vykdamas traukiniu į Panevėžį, išlipo Kėdainiuose ir pradėjo agituoti 2 artilerijos pulko karininkus ir kareivius žygiuoti į Kauną.⁹³⁹

Kaip prisimena 2 artilerijos pulko vyr. ltn. Vladas Kuzavinas, divizijos vadas išrikiuotiems kariams kalbėjo „Vyrai! Klebonai ir

Vitkauską, Karys, 1963, nr. 1, p.108 – 109. Nepasitikėjimo generolu pridėjo ir faktas, kad po 1917 m. spalio perversmo V. Vitkauskas kareivių buvo išrinktas kuopos vadu bei pulko komiteto nariu., kaip nurodo G. Surgailis, brolio tarnyba Raudonojoje Armijoje buvo svarbiausia priežastis lėmusi tai, kad V. Vitkauskas iš Raseinių karo komendanto pareigų buvo perkeltas į 7 – ajį Žemaičių kunigaikščio Butigeidžio pulką, G. Surgailis, Divizijos generolas Vincas Vitkauskas, Krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai, sud. G. Surgailis, Kaunas, 2008, p.374

⁹³⁵ P. Žilys, Gruodžio 17 kariškio akimis, *Draugas*, 1957 rugpjūčio 15 d, p.5

⁹³⁶ Lenkijos III pasienio apsaugos korpuso VI brigados vado raportas, 1926 m. gruodžio 18 d, CAW sygn.307-6 -276.l.17

⁹³⁷ Lenkijos III pasienio apsaugos korpuso VI brigados savaitinė žinių santrauka, 1926 m. gruodžio 19 d, CAW sygn.307-6 -276.l.19

⁹³⁸ A. P. Kasperavičius, Vlodo Skorupskio liudijimai apie 1926 metų gruodžio septynioliktosios perversmą, *Lietuvos III seimas 1926 – 1927 išbandymų metai*, Vilnius, 2013, p. 86

⁹³⁹ P. Žilys, Gruodžio 17 kariškio akimis, *Draugas*, 1957 rugpjūčio 18 d, p. 4

zakristijonai valdė mus šešius metus. Jie prisigrobė dvarų, prisistatė namų, bet jiems to neužteko. Dabar, šią naktį, atsirado kokie tai du nachalai Plechavičius ir Krupavičius, areštavo mūsų teisėtai išrinktą Prezidentą, pagrobė valdžią ir nori vėl mus valdyti ir žinoma, dar daugiau turtų prisigrobti. Mūsų kariuomene Kaune yra apgauta: ji suklaidinta ir išvesta iš kareivinių neva prieš krašto priešus, bet tikrumoje ji buvo panaudota prieš teisėtą krašto valdžią.⁹⁴⁰ Baigęs kalbėti plk. A. Jakaitis pasiūlė kiekvienoje baterijoje išrinkti penkis kareivius savanorius, išsiųsti į Kauną paaiškinti ten esantiems kareiviams, kad pastarieji yra suklaidinti ir išvesti prieš teisėtą Vyriausybę⁹⁴¹. Plk. A. Jakaitis taip pat įsakė parengti šarvuotą traukinį, su kuriuo planuota vykti prie Kauno tunelio ir iš ten apšaudyti vyriausią štabą.⁹⁴² Reaguodamas į situaciją Kėdainiuose plk. P. Plechavičius nurodė paskirti Kėdainiuose karo komendantą iš 2 artilerijos pulko karininkų.⁹⁴³ Priešiškumą laikinajai karo valdžiai rodė ir 2 – ojo artilerijos pulko adjutantas į vyriausiojo štabo įsakymą paskirti Kėdainių komendantą pasakė, „Praneškit Povilui Plechavičiui, kad jis eitų po velnių“⁹⁴⁴.

Kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas 2 artilerijos pulką ragino vykdyti naujosios valdžios įsakymus.⁹⁴⁵ Gruodžio 17 – osios vakarą į pulką grįžus pulko vadui plk. Kaziui Alytai 2 – oji baterija buvo sugrąžinta į kareivines. Tačiau pulkas nerimo, kadangi kitą dieną pulko vyr. ltn. Šimoliūno, vyr. ltn. Neuronio, ltn. Rypšio suagituoti kareiviai išsirikiavo žygiui į Kauną.⁹⁴⁶ Nors pulke surengti organizuoto pasipriešinimo perversmininkams nepavyko, tačiau, kaip rodo politinės policijos raportai,

⁹⁴⁰ Kuzavinas Vladas, Aiškėja gruodžio 16 – 17 d. perversmo paslaptys, *Keleivis*, 1953 06 03, nr. 22, p.5

⁹⁴¹ Ten pat

⁹⁴² R. Čepas, *Plečkaitininkai*, Vilnius, 2000, p. 28

⁹⁴³ Įsakymas 2 Artilerijos pulko vadui, 1926 m. gruodžio 17 d., LCVA f.528, ap.1, b100, l.100

⁹⁴⁴ Raportas operacijų skyriaus viršininkui, 1926 m. gruodžio 17d, LCVA f.929, ap.3, b.547, l.40

⁹⁴⁵ Vyriausiojo štabo telefonograma, 1926 m. gruodžio 17 d, LCVA f.528, ap.1, b100, l.103

⁹⁴⁶ Politinės policijos žinios, 1927 m. kovo mėn. 25 d, LCVA f.378, ap.2, b.9817, l.81

nepasitenkinimas tautininkų ir krikščionių demokratų įvykdytu perversmu pulke tvyrojo dar ir 1927 m. sausio mėnesį.⁹⁴⁷

Dar vienas mėginimą sukilti prieš perversmininkus įvyko 3 artilerijos pulke, dislokuotame Kaune. Gruodžio 17 d. rytą, atvykęs į 3 artilerijos pulką Šančiuose plk. S. Zaskevičius keikėsi, „kad niekas negina kairiųjų valdžios“. Kaip galima suprasti iš Antano Macelio atsiminimų, „matydamas, kad mūsų nesukiršins“, o tai veikiausia reiškia mėginimą supriešinti pulko kareivius su perversmininkais bei taip tikintis inspiruoti pasipriešinimą.⁹⁴⁸ Vis dėlto 3 artilerijos pulke tam tikros inspiracijos priešintis perversmininkams būta, kadangi 1927 m. sausio mėnesį buvo atliekamas ltn. Urbelio, psk. Krivaičio, grnd. Rozenblato veiklos tyrimas dėl sukilimo kurstymo, kaip nurodoma tyrimo medžiagoje, jie ruošė atsišaukimą, tačiau nerado 5 PP pritarimo.⁹⁴⁹ Šiuos duomenis patvirtina ir 1926 m. gruodžio 17 d. vėlų vakarą iš Vilniaus į Belvederio rūmus Varšuvoje siūsta telegrama maršalui J. Pilsudskiui, joje nurodoma, kad buvusios valdžios pusėje ištikimi liko 5 PP ir 9 PP, 2 AP ir 3 AP⁹⁵⁰. Tiesa agentūrinuose pranešimuose 9 PP užfiksuotos neigiamos kareivių Marijampolėje kalbos krikščionių demokratų atžvilgiu.⁹⁵¹

Šioje vietoje kyla klausimas, kodėl gi neįvyko rimtas pasipriešinimas perversmininkams. Atsakymai galėtų būti du. Pirmasis – kad valstiečiai liaudininkai ir ypačingai K. Grinius patyręs Rusijos revoliucijos baisumus siekė išvengti pilietinio karo, todėl kaip nurodoma Lenkijos žvalgybos agentų pranešimuose jis nebuvo patenkintas 2 AP veiksmais, bei taip pat reikalavo pulko nesiimti veikti prieš perversmininkus.⁹⁵² Kitaip tariant valstiečiai liaudininkai neparėmė pasipriešinimo, todėl jis ir neįvyko. Antroji priežastis, buvo valstiečių liaudininkų ir jų vedamos politikos nepopuliarumas kariuomenės gretose, mažas ir neorganizuotas nuverstosios

⁹⁴⁷ Politinės policijos biuletenis, 1927 m. sausio 11 d., LCVA f.378, ap.2, b.9817, l.1

⁹⁴⁸ A. Macelis, *Atsiminimai*, Vilnius, 2014, p.151 - 153

⁹⁴⁹ Raportas Krašto apsaugos ministrui, 1927 m. sausio 7 d, LCVA f. 929, ap.1, b.483, l.82 - 83

⁹⁵⁰ Lenkijos Generalinio štabo II skyriaus telegrama, 1926 gruodžio 17 d., CAW sygn.370.6.276, l.14

⁹⁵¹ Agento „Bratka“ pranešimas, 1926 m. gruodžio 31 d., CAW 303. 4. 5383,l. (nenumuotas psl)

⁹⁵² Lenkijos generalinio konsulato Gdanske pranešimas URM, 1927 m. sausio 4 d., AAN sygn. 1190.616.56, l.160

valdžios rėmėjų ratas kariuomenėje. Šioje vietoje galime spėti, kad galbūt išlikdama nebyli, kariuomenė reiškė pritarimą krikdemams ir tautininkams. Juk gruodžio 17 d., dar neatsistatydinus K. Griniui kariuomenės daliniai buvo informuoti, jog viso priešakyje stovi A. Smetona.⁹⁵³ Taip perversmininkai kliovėsi populiaraus politikos vardu ir netrukdavo galimą pasipriešinimo potencialą.

Norėdami kuo greičiau sustiprinti pozicijas kariuomenėje, perversmininkai ėmėsi skirti naujus karinių dalinių vadus ir karo komendantus. Geležinkeliuose karo komendantu paskyrė plk. ltn. V. Braziulevičių,⁹⁵⁴ Jonavos ltn. Joną Aperavičių,⁹⁵⁵ Mažeikių karo komendantas turėjo būti paskirtas iš 8 PP⁹⁵⁶, I husarų pulko vadu tapo kpt. Gudelis⁹⁵⁷, I karo apygardos viršininku paskirtas plk. P. Tamašauskas⁹⁵⁸. Karo aviacijos kovos ir žvalgybos eskadrilėms buvo nurodyta pasirengti „be kliūčių pildyti uždavinius“⁹⁵⁹, be to karo aviatoriai, mėtydami lapelius iš lėktuvų apie įvykusį perversmą pranešinėjo kariuomenės daliniams.⁹⁶⁰ Visą laiką iki vasario 10 d. prie vyriausiojo štabo budėjo šarvuotis, o vėliau slapto nurodymu, šarvuočių būrio vadui ltn. J. Sližiui buvo nurodyta laikyti šarvuočius parengtyje ir esant reikalui ginti vyriausiąjį štabą.⁹⁶¹ Taigi politinę valdžią ir kariuomenę į savo rankas perėmę perversmo vykdytojai nebuvo užtikrinti esama padėtimi, todėl dar kurį laiką buvo pasirengę panaudoti jėgą prieš galimą pasipriešinimą.

1926 m. gruodžio 17 d. buvo imtasi instacionalizuoti užgrobtą valdžią ir sudarinėti Vyriausybę. Kiek galima spręsti iš ne itin reprezentatyvių, gana dažnai vienas kitam prieštaraujančių šaltinių, kurių analizę dar labiau komplikuoja krikdemų intencijos išėivijoje neigti partijos dalyvavimą

⁹⁵³ Vyriausiojo štabo telefonograma nr.1, 1926 m. gruodžio 17d, LCVA f.929, ap.3, b.547, l.7

⁹⁵⁴ Nurodymas Geležinkelių valdybos direktoriui, 1926 m. gruodžio 17d, LCVA f.929, ap.3, b.547, l.9

⁹⁵⁵ Gen. S. Žukausko telefonograma, 1926 m. gruodžio 17d, LCVA f.929, ap.3, b.547, l.22

⁹⁵⁶ Ten pat, l.24

⁹⁵⁷ Ten pat, l.23

⁹⁵⁸ P. Genys, Atsiminimai iš 1926 m. gruodžio 17 d, *Karys*, 1962, Nr.12, p.294

⁹⁵⁹ Nurodymas aviacijos viršininkui, 1926 m. gruodžio 17d, LCVA f.929, ap.3, b.547, l.32

⁹⁶⁰ J. Listopadskis, *Laisvės ir vergijos metai*, Vilnius, 1993, p. 35

⁹⁶¹ R. Čepas, *Plečkaitininkai*, Vilnius, 2000, p.25

perversme ir po perversmo vykusiuose pasitarimuose dėl Vyriausybės sudėties, galime manyti, kad karininkija Vyriausybės sudaryme dalyvavo kartu su politikais. Pasak gen. Žukausko adjutanto kpt. P. Žilio išsiskirsčius dalinių vadams, kurie buvo sukviesti į vyriausią štabą informuoti apie įvykusį perversmą, prasidėjo posėdis, kuriame dalyvavo karininkai, tautininkai ir krikdemiai.⁹⁶² Valdžios perėmimo skirtą posėdį perversmininkai pavadino Laikinosios karo Vyriausybės posėdžiu, kuriam bent jau formaliai vadovavo diktatoriumi apsiskelbęs plk. P. Plechavičius, o sekretoriavo kpt. A. Mačiuka⁹⁶³. Taigi visi valdžios pakeitimo veiksmai buvo daromi karininkijos rankomis, tiesa jos savarankiškumo laipsnio nuo politinių partijų nustatyti neįmanoma. Krikščionis demokratus posėdyje atstovavo L. Bistras, A. Stulginskis⁹⁶⁴, kiek vėliau į posėdį atvyko M. Krupavičius ir A. Endziulaitis. Tautininkus - svarbiausieji asmenys A. Smetona, A. Voldemaras, S. Šilingas,⁹⁶⁵ A. Merkys, karininkai tautininkai gen. J. Bulota ir brg. gen. V. Nagevičius. Pasak plk. V. Grigaliūno Glovackio, pirmiausiai plk. P. Plechavičius pareikalavo atsistatydinti M. Sleževičiaus Vyriausybę⁹⁶⁶, kurios keturi ministrai su M. Sleževičiumi priešakyje buvo areštuoti ir laikomi vyriausiame štabe. Formaliai M. Sleževičiaus Vyriausybė atsistatydino 1926 m. gruodžio 17 d. 23 val. kuomet Ministras Pirmininkas M. Sleževičius, Vidaus reikalų ministras V. Požėla, Krašto apsaugos ministras J. Papečkys ir Žemės ūkio ministras J. Krikščiūnas įteikė Respublikos Prezidentui atsistatydinimo pareiškimą.⁹⁶⁷ Šį atsistatydinimo pareiškimą parašė 4 perversmo metu areštuoti ministrai, o likusieji nesuimti ministrai, tarp kurių finansų ministras A. Rimka⁹⁶⁸ ir susisiekimo ministras buvo atstatydintas neįvardinto „generolo kariuomenės

⁹⁶² P. Žilys, Gruodžio 17 kariškio akimis, *Draugas*, 1957 rugpjūčio 15 d, p.5

⁹⁶³ A. Mačiukas atviras laiškas Lietuvos aido redaktoriui, 1931 birželio 12 d, LCVA f.378, ap.13, b.38, l.251

⁹⁶⁴ M. Krupavičius, straipsnio 1926 m. gruodžio 17 liūdna sukaktis rankraštis Draugo redakcijai, 1956 lapkričio 26, LIIB RS, f.54 – 35, l.40

⁹⁶⁵ R. Skipitis, *Nepriklausomą Lietuvą statant*, Čikaga, 1961, p. 423

⁹⁶⁶ V. Grigaliūno Glovackio atsiminimų rankraštis, II dalis, PLA, f. 14545, 1 dėžė, p.31

⁹⁶⁷ Ministrų kabineto pareiškimas, 1926 m. gruodžio 17 d, LCVA f.929 ap.3, b.546, l.2

⁹⁶⁸ Laikinosios karo valdžios pareiškimas, 1926 m. gruodžio 17 d., LCVA f.929 ap.3, b.546, l.3

vado⁹⁶⁹ siūstais nurodymais⁹⁷⁰. Taigi karininkija ne tik suėmė Vyriausybės narius, tačiau ir karinio diktatoriaus vardu privertė juos atsistatydinti.

Neįvardinto „generolo kariuomenės vado vardu“, karininkai paskelbė, kad Respublikos vadu paskirtas buvęs Prezidentas A. Smetona. Tai reiškė, kad perversmą įvykdžiusi karininkija ne konstituciniu būdu nušalino Vyriausybę ir paskyrė Prezidento institucijos alternatyvą, krui telefonogramuose kariuomenės daliniams įvardinama Respublikos vado terminu. Panašu, kad šiame posėdyje ketinta A. Smetonai suteikti „Tautos vado“ titulą. Pasak R. Skipičio, S. Šilingas buvo parengęs raštą, kuriuo A. Smetonai suteikiamas „Tautos vado“ titulas ir kurį R. Skipitis nugabeno K. Griniui.⁹⁷¹ Tačiau K. Grinius jį patvirtinti atsisakė, tuomet pradėta reikalauti paties Prezidento atsistatydinimo, kuriame dalyvavo karininkija, gruodžio 17 – ają brg. gen. V. Nagevičius ir gen. J. Bulota atnešė Prezidentui A. Smetonos laišką, kuriame A. Smetona „prašė tėvynės meilės vardan atsisakyti Prezidento teisių ir tas tieses perleisti jam“⁹⁷².

Karininkijos ir politikų spaudimas suveikė ir Prezidentas K. Grinius sutiko priimti M. Sleževičiaus Vyriausybės atsistatydinimą, o sudaryti naująjį ministrų kabinetą pavedė A. Voldemarui.⁹⁷³ Beje gruodžio 18 d. A. Voldemaro Vyriausybės sudėtis buvo paskelbta „Ryto“ laikraštyje“.

Sekantis logiškas perversmininkų žingsnis buvo Vyriausybės sudarymas, tačiau remiantis istoriniais šaltiniais linkstame manyti, kad Vyriausybės sudarymo iniciatyva priklausė tautininkams ir jiems palankiems karininkams. M. Krupavičius liudija, kad Vyriausybės sudėtį pasiūlė tautininkai, būtent jų nurodyta, kad į Vyriausybės sudėtį įeis P. Karvelis ir L. Bistras. Tuo tarpu jiems artimas karininkas plk. V. Grigaliūnas Glovackas nurodė, kad į Prezidento postą pretendavo M. Krupavičius, o ministro pirmininko prelatas K. Olšauskas, tačiau jie

⁹⁶⁹ Kiek galime spręsti iš archyvuose likusių šaltinių, šiuo vardu dokumentus pasirašydavo kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas.

⁹⁷⁰ Nurodymas inžinieriui Juozui Jankevičiui, 1926 m. gruodžio 17 d, LCVA f.929 ap.3, b.546, l.5

⁹⁷¹ R. Skipitis, *Nepriklausomą Lietuvą statant*, Čikaga, 1961, p. 425

⁹⁷² B. Matulionis, *Generolo gydytojo Nagiaus čiusčius gyvenimo ir darbų apžvalga*, 1962, p.217

⁹⁷³ Telefonograma kariuomenės dalims, 1926 m. gruodžio 18 d, LCVA f. 929 ap.3, b.546, l.21

sukilėlių vadovybės tarpe nebuvo labai populiarūs⁹⁷⁴. Tai reiškia, kad perversmininkų gretose vyko diskusija, kurioje buvo sprendžiamas politinės vadovybės klausimas. Lenkijos Naujųjų aktų archyve surasti duomenys rodo, kad būsimosios Vyriausybės jėgos struktūroms vadovaujančius ministrus pasiūlė plk. P. Plechavičius, kuris siūlė A. Voldemarą skirti ministru pirmininku, plk. I. Musteikį - Vidaus reikalų, o A. Merkį – Krašto apsaugos, prieš tai, žinoma, apie tai pasitarus su A. Voldemaru ir A. Smetona.⁹⁷⁵ Toks plk. P. Plechavičiaus pasiūlymas, galėjo būti visiškai logiškas, kadangi kandidatais į jėgos struktūroms vadovaujančius ministrus buvo siūlomi ištikimi tautininkams karininkai, be to A. Merkį ministru pirmininku anot V. Sidzikausko norėjo matyti kariuomenė⁹⁷⁶.

Kai kuriuose šaltiniuose keliama mintis, kad karininkija puoselėjo karinės diktatūros idėjas, jie norėjo paleisti Seimą ir diktatoriumi matyti A. Voldemarą.⁹⁷⁷ Tokios nuostatos galėjo laikytis Slaptosios karininkų sąjungos nariai, kurios priešiskumas partijoms ir jų valdymui ne kartą buvo reiškiamas organizacijos atsišaukimuose arba “Tautos Valios” leidėjai mjr. J. Tomkus ir kpt. Klimaitis, laikraštyje kritikavę Seimo instituciją, o vietoj jos raginę rinkti 15 – 20 asmenų tarybą ir valstybės vadą.⁹⁷⁸ Pastarieji bene labiausiai reikė nepasitenkinimą Vyriausybės sudėtimi, ragino rengti sukilimą ir gruodžio pabaigoje buvo suimti.⁹⁷⁹ Tačiau tam skersai kelio stėjo abi politinės jėgos tautininkai ir krikdemai, kurios buvo suinteresuotos perversmo įteisinimu. Taigi Vyriausybės sudėtis rodo, kad tarp visų ją formavusių jėgų buvo pasiektas kompromisas, karininkai tautininkai gavo Vidaus reikalų ir Krašto apsaugos ministrų postus, tautininkai Ministro pirmininko ir Užsienio reikalų ministro pozicijas, krikščionys demokratai švietimo ir susiekimo ministerijas. Kaip istoriografijoje jau yra ne kartą rašyta, karininkijos ir politikų spaudimas suveikė ir Prezidentas K. Grinius sutiko priimti M. Sleževičiaus Vyriausybės atsistatydinimą, o sudaryti naująjį ministrų kabinetą pavedė A. Voldemarui. Reikia pasakyti, kad K.

⁹⁷⁴ V. Grigaliūno Glovackio atsiminimų rankraštis, II dalis, PLA, f. 14545, 1 dėžė, p.31

⁹⁷⁵ Lenkijos generalinio konsulato Karaliaučiuje pranešimas URM, 1926 m. gruodžio 22 d., AAN sygn. 1090.616.91, l.112

⁹⁷⁶ V. Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatinės paraštės*, Vilnius, 1994, p. 76 - 77

⁹⁷⁷ Lenkijos generalinio konsulato Gdanske pranešimas URM, 1927 m. sausio 4 d., AAN sygn. 1190.616.56, l.159

⁹⁷⁸ A. Eidintas, *A. Smetona ir jo aplinka*, Vilnius, 2013, p. 210

⁹⁷⁹ Ten pat

Grinius nesutiko A. Merkio skirti ministru pirmininku, todėl pastarąsias pareigas užėmė A. Voldemaras. Kaip pranešė Lenkijos kariuomenės III pasienio apsaugos korpuso vadovybė į Belvederį, M. Sleževičiaus Vyriausybė sutiko atsistatydinti apie 12 val.⁹⁸⁰

Kariuomenės daliniai apie perversmo eigą buvo informuojami po kiekvieno svarbiausio Vyriausybės formavimo veiksmo. 1926 m. gruodžio 17 d. ankstų rytą įvykdžius perversmą, M. Sleževičiaus Vyriausybei atsistatydinus bei A. Voldemarui sudarius Vyriausybę, kurio sudėtis buvo išsiuntinėta kariuomenės daliniams.⁹⁸¹ Suformavus Vyriausybę kariuomenės daliniams vadovauti pradėjo krašto apsaugos ministru paskirtas Merkys.⁹⁸² Reikia pasakyti, kad kariuomenės vadovybė buvo pakeista nieko nelaukiant. Gruodžio 18 d. vyriausiojo štabo viršininku paskirtas plk. V. Skorupskis.⁹⁸³

Gruodžio 19 d. vykusį nepaprastąjį Seimo posėdį, kuriame buvo perskaitytas K. Griniaus atsistatydinimo pareiškimas, Seimo pirmininku išrinktas Aleksandras Stulginskis, o Respublikos Prezidentu - A. Smetona, su „brauningais kišenėje“ stebėjo ginkluotas perversmą įvykdžiusios aviacijos karininkijos būrys. Artilerijos viršininkui buvo nurodyta išduoti 50 pistoletų „Parabellum“, kuriuos paėmė Slaptosios karininkų sąjungos narys vyr. lt. Ignas Slapšys.⁹⁸⁴ Tai reiškia, kad karininkija nebuvo tikra, kad A. Smetona bus išrinktas Prezidentu, kas patvirtina anksčiau išsakytą mintį, jog karininkija buvo „Respublikos vado“ sąvokos autorė ir norėjo A. Smetoną paskirti „Respublikos vadu“.

Taip buvo įteisintas karinis perversmas o svarbiausieji jo rengėjai įsitvirtino politinės ir karinės galios viršūnėje. A. Voldemaro Vyriausybėje Krašto apsaugos ministru tapo tautininkas plk. A. Merkys, o vidaus reikalų - plk. I. Musteikis. Vyriausiojo štabo viršininku, vietoj perversmo metu šias pareigas užėmusio plk. V. Skorupskio, 1927 m. sausio 7 d. paskirtas gen.

⁹⁸⁰ Lenkijos kariuomenės III pasienio korpuso telefonograma, 1926 m. gruodžio 19 d, CAW sygn. 307.6 .276, l.16

⁹⁸¹ Telefonograma kariuomenės dalims, 1926 m. gruodžio 17 d, LCVA f.929 ap.3, b.546, l.8

⁹⁸² Krašto apsaugos ministro įsakymas, 1926 m. gruodžio 17 d., LCVA f. f.929 ap.3, b.546, l.12

⁹⁸³ Telefonograma kariuomenės dalims, 1926 m. gruodžio 18 d, LCVA f. 528, ap. 1, b.100, l. 104

⁹⁸⁴ Nurodymas artilerijos tiekimo viršininkui, 1926 m. gruodžio 17d, LCVA f.929, ap.3, b.547, l.115

lt. T. Daukantas, kuriuo, kaip rodo tolimesnė įvykių eiga A. Voldemaras itin pasitikėjo, kadangi 1927 m. rugsėjo 9 d. gen. lt. T. Daukantas buvo paskirtas Krašto apsaugos ministru, o 1928 m. A. Voldemaro išvykos į užsienį metu laikinai ėjo premjero pareigas.⁹⁸⁵ Tuo tarpu plk. Vladas Skorupskis buvo paskirtas vyriausiojo štabo administracijos valdybos viršininku, tai reiškė, kad jis tapo plk. T. Daukanto pavaduotoju, dar vienu pastarojo pavaduotoju tapo plk. P. Plechavičius, kuris buvo paskirtas vadovauti Generalinio štabo valdybai.⁹⁸⁶ 1927 rugpjūčio - 1929 m. vasario 15 d. plk. P. Plechavičius kartu buvo ir vyriausiojo štabo viršininkas.⁹⁸⁷ V. Grigaliūnas Glovackis buvo paskirtas Ypatingų reikalų karininku prie Krašto apsaugos ministro⁹⁸⁸. Krikščionių demokratų partijai palankūs karininkai plk. P. Tamašauskas ir gen. lt. K. Ladyga⁹⁸⁹ tapo I – osios ir II karo apygardų viršininkais, svarbų postas atiteko ir plk. J. Petruičiui, kuris tapo Kauno įgulos komendantu.⁹⁹⁰ Perversmininkams talkininkavęs kpt. S. Asevičius buvo paskirtas Šarvuočių rinktinės tankų bataliono vadu.⁹⁹¹ Gen. S. Žukauskui vietoj kariuomenės inspektoriaus grąžintos Kariuomenės vado pareigos.⁹⁹²

Be to siekiant atsidėkoti perversmą įvykdžiusiems karininkams 1927 m. vasario 17 d. buvo suteikti aukštesni kariniai laipsniai. Plk. V. Grigaliūnas Glovackis tapo generolu leitenantu, J. Petraitis pulkininku, mjr. A. Plechavičius – pulkininku, kpt. S. Asevičius – majoru, kapitonas – Ignas Slabšys.⁹⁹³

1926 m. gruodžio 17 d. perversmo rengimas ir įvykdymas atitinka bene svarbiausią E. Luttwako⁹⁹⁴ suformuluotą teorinę idėją, jog kariniai perversmai įvyksta tik politinėms partijoms turint konspiracines grupes

⁹⁸⁵ A. Jurevičiūtė, profesorius Augustinas Voldemaras, *Lietuvos Krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai*, sud. G. Surgailis, t. II, Vilnius, 2008, p.21

⁹⁸⁶ P. Jurgėla, *gen. Povilas Plechavičius*, Brooklyn, 1978, p.47

⁹⁸⁷ P. Jurgėla, *gen. Povilas Plechavičius*, Brooklyn, 1978, p.47

⁹⁸⁸ V. Grigaliūno Glovackio tarnybos lapas, 1934 m. vasario 1 d, LCVA f.930, ap. 5, b. 861, l.2

⁹⁸⁹ V. Jankauskas, *Kario kelias, gen. Kazimieras Ladyga Nepriklausomybės kovose*, Vilnius, 2004, p.360

⁹⁹⁰ A. Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius, 1990, p.60

⁹⁹¹ Įsakymas kariuomenei, 1927 m. sausio 20, LCVA f.384, ap.1, b.1.81, l.12

⁹⁹² Įsakymas kariuomenei, 1927 m. sausio 15, LCVA f.384, ap.1, b.1.81, l.9

⁹⁹³ Įsakymas kariuomenei, 1927 m. vasario 17 d., LCVA f.384, ap.1, b.1.81, l.29 - 33

⁹⁹⁴ D. Luttwak, *Coup d'etat a practical handbook*, Harvard, 1968.

karininkijos gretose, kurios sugeba įgyti galią, tam tikroje kariuomenės dalyje ir pasinaudojant ja įvykdyti karinį perversmą

5. A. SMETONĄ PALAIKANČIOS KARIUOMENĖS SUSIFORMAVIMAS

5.1 Politiškai neparankių karininkų išstūmimas iš kariuomenės

Užėmę svarbiausias pozicijas politinėje ir karinėje valdžios viršūnėje perversmininkai ėmėsi valyti kariuomenę, nuo nepatikimų, pirmiausiai su opozicinėmis politinėmis partijomis susijusių asmenų. Apie šį procesą Lietuvos istoriografijoje yra užsiminęs J. Vaičėnas, karininkijos valymo procesą susiejęs su Slaptosios karininkų sąjungos veikla, vienu iš tikslų skelbusios siekį valyti ir saugoti kariuomenę nuo svetimtaučių ir partinių žmonių įtakos. 1927 m. balandį Slaptoji karininkų sąjunga išplatino atsišaukimą, kuriame organizacijos nariams nurodė „pradėti savo dalies valymą“⁹⁹⁵. Lenkijos karo žvalgyba kariuomenės valymo procesą, kuris vyko 1927 m. įvardino, kaip „kariuomenės atjauninimą“⁹⁹⁶. Vis dėlto, mūsų surinkti duomenys papildė J. Vaičėno pateiktas išvadas. Kariuomenės valymo procesas prasidėjo iš karto po perversmo ir vyko ne tik Slaptosios karininkų sąjungos, tačiau ir aukštosios karinės vadovybės iniciatyva perkeltiant politiškai neparankius karininkus į žemesnes pareigas arba išleidžiant juos į atsargą.

Valant kariuomenę nuo politinių partijų įtakos „Karde“ buvo paskelbta, jog „karininkas priklausęs arba prijaučiantis vienai iš politinių partijų, tuo pačiu yra aiškus mūsų tautos priešas ir turi apleisti mūsų kariuomenės eiles“⁹⁹⁷. Kaip teigė plk. P. Plechavičius, „pirmiausia reikia armiją išvalyti, o po to pasirūpinti karininko statusu“⁹⁹⁸. Pasak plk. J. Bobelio kariuomenės valymas vyko šalinant perversmininkams neįtikėjusius asmenis.⁹⁹⁹ Taigi iš kariuomenės gretų turėjo būti pašalinti nepatikimi ir su opozicinėmis politinėmis partijomis susiję karininkai. Pradėjus kariuomenės valymo procesą pirmiausiai į žemesnes pozicijas buvo perkeltami arba į

⁹⁹⁵ J. Vaičėnas, *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose 1927 – 1940*, Vilnius, 2004, p.68 - 69

⁹⁹⁶ Lenkijos Generalinio štabo II skyriaus agento „Lwowski“ agentūrinis pranešimas, 1928 m. sausio 13 d. AAN 1190.AII – 85, l.497

⁹⁹⁷ Karininkų korporacijos reikalas, *Kardas*, 1927 nr. 10 – 11, p.136

⁹⁹⁸ Lenkijos Žvalgybos punkto „Nord“ agentūrinis pranešimas, 1927 m. kovo 19, AAN sygn. 1190.616.56, l.200 - 201

⁹⁹⁹ J. Aničas, *Pulkininkas Jurgis Bobelis 1895 – 1954*, Vilnius, 2004, p. 74

atsargą išleidžiami valstiečiams liaudininkams ir socialdemokratams prijaučiantys ir kairiāšias pažiūras reiškiantys karininkai ir puskarininkiai.

Pirmiausiai valymo kardas buvo nukreiptas prieš buvusią kariuomenės vadovybę. Buvęs vyriausiojo štabo viršininkas plk. K. Škirpa po perversmo buvo paskirtas ypatingų reikalų karininku prie Krašto apsaugos ministro.¹⁰⁰⁰ Posto neteko ir buvęs Krašto apsaugos ministras plk. J. Papečkys. Plk. V. Grigaliūnas Glovackis pradėjo, tačiau nebaigė kvotos dėl “kariuomenės bolševizacijos per plk. J. Papečkį ir plk. K. Škirpą”¹⁰⁰¹. Iš pareigų taip pat buvo atleistas Prezidento K. Griniaus adjutantas kairiųjų politinių pažiūrų karininkas kpt. A. Novickis¹⁰⁰². Nušalinus aukščiausią karinę vadovybę buvo pereita prie žemesnio rango karininkų ir imtasi nuodugnai tikrinti net ir menkiausius kariuomenėje sklاندžiusius gandus apie galimą karininkų neištikimybę naujai valdžiai. Štai 1927 m. pradžioje iš šarvuočių rinktinės buvo pašalintas kairysis kpt. Jonas Niauronis¹⁰⁰³ ir pradėta kvota, siekiant išsiaiškinti ar gandai, teigiantys, kad mjr. Juozas Musteikis buvo pasiryžęs ginti M. Sleževičiaus Vyriausybę atitinka tikrovę, tačiau po tyrimo konstatuota, kad jie buvę melagingi.¹⁰⁰⁴ Tyrimai taip pradėti dėl aukštų intendantūros karininkų plk. Pagirskio ir plk. Kundroto politinių pažiūrų.¹⁰⁰⁵ 8 PP buvo pašalintas ltn. Valerijus Beniušis¹⁰⁰⁶, kuris įtartas palankumu buvusiai politinei valdžiai.

Aktyviausiai buvo šalinami karininkai ir puskarininkiai tarnavę su opozicinėmis kairiosiomis partijomis siejamuose kariuomenės daliniuose ir kurie po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo rodė priešiško perversmininkams ženklus, t. y. 5 PP ir 9 PP bei 2 ir 3 artilerijos pulkai. Šiuose kariniuose daliniuose buvo tikrinamas ne tik karininkų, tačiau ir puskarininkų bei kareivių lojalumas bei ištikimybė tautininkams. Kvota dėl atsisakymo vykdyti valdžios įsakymus, pradėta nepaklūsti

¹⁰⁰⁰ Įsakymas kariuomenei, 1927 m. sausio 29 d, LCVA f.384, ap.1, b.81, l.17

¹⁰⁰¹ V. Grigaliūno Glovackio kvota, 1927 m. (be tikslios datos), LCVA f. 929, ap.3, b.97, l.246

¹⁰⁰² Įsakymas kariuomenei, 1927 m. sausio 15 d, LCVA f.384, ap.1, b.81, l.10

¹⁰⁰³ Agentūrinis pranešimas, 1934 m. rugpjūčio 4 d, LCVA f. 378, ap.4, b.486, l.434

¹⁰⁰⁴ Įsakymas kariuomenei nr. 13, 1927 rugsėjo 12 d., LCVA f.525, ap.1, b.65, l.94

¹⁰⁰⁵ Raportas Krašto apsaugos ministrui, 1927 m. vasario 20 d., LCVA f.929, ap.1, b.483, l.249

¹⁰⁰⁶ J. Aničas, *Pulkininkas Jurgis Bobelis 1895 – 1954*, Vilnius, 2004, p.78

perversmininkams mėginusiame 2 AP dislokuotame Kėdainiuose.¹⁰⁰⁷ Šiame pulke tarnavę karininkai ir puskarininkiai buvo šalinami už bet kokias politinio turinio kalbas nukreiptas prieš valdžią, Krašto apsaugos ministro plk. A. Merkio nurodymu, už tai, kad gruodžio 18 – 19 d. Kėdainių arbatinėje išsitarė prieš dabartinę valdžią iš karo tarnybos buvo pašalintas vrš. Krasinskas¹⁰⁰⁸ Politinės policijos duomenimis ryšius su eserais palaikė šio pulko psk. Vaitiekūnas, psk. Ajusas, pks. Regša ir psk. Totoraitis.¹⁰⁰⁹ 3 AP buvo siūloma į karo teismą atiduoti ltn. Urbelį, psk. Krivaitį ir grnd. Rozenblatą, o iš tarnybos atleisti socialdemokratai vrš. Šarauskas ir eil. Balkys.¹⁰¹⁰ Po perversmo vadovavimą pulkui perėmė mokomosios baterijos vadas mjr. Petras Dočkus¹⁰¹¹, kuris perversmo metu informavo vieną iš perversmo vykdytojų plk. P. Plechavičių, kad pasirengęs vykdyti jo įsakymus, kai tuo tarpu pulko vadas mjr. Vaclovas Janavičius tylėjo.¹⁰¹² Kitaip tariant mjr. P. Dočkus dar perversmo metu išreiškė ištikimybę perversmininkams, todėl po perversmo buvo paskirtas 3 AP vadu, o mjr. V. Janavičius buvo nustumtas nuo vadovavimo pulkui.¹⁰¹³ Iš kariuomenės taip pat buvo pašalintas valstiečių liaudininkų partijos narys, Šiaulių karo komendantas mjr. Juozas Šlepetys ir pradėtos aiškintis kitų pulke tarnavusių karininkų ryšiai su valstiečių liaudininkų partija.¹⁰¹⁴

Naujoji valdžia, nenorėdama rizikuoti ir nežinodama tikros situacijos 8 PP dislokuoto Šiauliuose vadu paskyrė vieną iš perversmo dalyvių plk. Praną Tvaroną.¹⁰¹⁵ 1927 m. vasario 3 d. buvo pakeistas ir 1 PP vadas, vietoj

¹⁰⁰⁷ I karo apygardos telefonograma, 1926 m. gruodžio 18 d, LCVA f.528, ap.1, b.100, l.105

¹⁰⁰⁸ I karo apygardos viršininko raštas, 1927 m. gruodžio 14 d, LCVA f.528, ap.1, b.131, l.33

¹⁰⁰⁹ Politinės policijos biuletenis, 1927 m. sausio 11 d. LCVA f.378, ap.2, b.9817, l.1-2

¹⁰¹⁰ Raportas Krašto apsaugos ministrui, 1927 m. sausio 7 d, LCVA f. 929, ap.1, b.483, l.82 - 83

¹⁰¹¹ 1927 m. mjr. P. Dočkus buvo paaukštintas, jis tapo 3 – ojo artilerijos pulko vado ir jam buvo suteiktas plk. ltn. laipsnis.

¹⁰¹² A. Macelis, *Atsiminimai*, Vilnius, 2014, p.151 - 153

¹⁰¹³ KAM įsakymas kariuomenei, 1927 m. sausio 12 d, LCVA f.384, ap.1, b.81, l.12

¹⁰¹⁴ plk. Petro Jurgaičio parodymas, 1927 sausio 28 d, LCVA f.59, ap.1, b. 34, l.30

¹⁰¹⁵ KAM įsakymas kariuomenei, 1927 m. gegužės 29 d., LCVA f.384, ap.1, b.81, l.66

nepatikimo plk. V. Šaudžio paskirtas plk. Povilas Dundulis¹⁰¹⁶, kuris politinės policijos agento P. Biržio pranešimuose minimas tarp į perversmo rengimą įsitraukusių asmenų¹⁰¹⁷.

Ypatingas dėmesys buvo atkreiptas į 5 PP, kurio kūrėju ir vadu ilgą laiką buvo plk. K. Škirpa.

Lenkijos žvalgybos punkto “Nord” veikusio Rygoje duomenis, naujoji karinė vadovybė svarstė netgi 5 PP išformavimo¹⁰¹⁸ ir dislokacijos vietos pakeitimo¹⁰¹⁹ galimybes. Daugiau šią informaciją patvirtinančių istorinių duomenų aptikti nepavyko, todėl sunku pasakyti ar pulko išformavimo ir dislokacijos vietos pakeitimo alternatyvos buvo rimtai svarstomos, tačiau aktyvių veiksmų šio pulko karininkų, puskarininkų ir kareivių atžvilgiu buvo imtasi. Pirmiausiai buvo paskirtas naujas 5 PP vadas plk. Juozas Vidugiris, kuris politinės policijos pranešimuose laikomas perversmininkams patikimu asmeniu.¹⁰²⁰ 1927 m. vasario mėnesį vyriausiojo štabo rikiuotės skyriuje buvo peržiūrėtas visas, kaip buvo įtariama liaudininkams palankaus 5 PP karininkų ir puskarininkų sudėtis. Kaip liudija patikrinimui pateikti sąrašai, buvo domimasi ne tik pulke tarnavusiųjų 42 puskarininkų ir 32 karininkų išsilavinimu, šeimomis ir jų ryšiais su visuomeninėmis politinėmis organizacijomis ir politinėmis partijomis.¹⁰²¹ Deja kiek puskarininkų buvo pašalinta iš pulko po šio patikrinimo nustatyti nepavyko, tačiau toks dėmesys neabejotinai rodo, rimtą naujosios karo valdžios požiūrį į šio pulko ištikimybę.

Kariuomenės politinės ištikimybės tikrinimas arba valymas apėmė visus kariuomenėje tarnavusius karininkus, puskarininkius bei kareivius. Pastaroji grupė sulaukė mažiausiai dėmesio, kaip rodo karinių dalinių vadų pranešimai ir politinės policijos raportai 1927 m. pavasarį buvo tikrinamas

¹⁰¹⁶ G. Surgailis, *Pirmasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulkas*, Vilnius, 2011, p. 166

¹⁰¹⁷ Politinės policijos agento Gervė agentūrinis pranešimas (be datos), LCVA f. 378, ap. 5, b. 1023, l. 22 – 23

¹⁰¹⁸ Žvalgybos punkto “Nord” raportas, 1927 m. vasario 7 d., AAN sygn.1190.616.56, l.171

¹⁰¹⁹ Lenkijos generalinio konsulato Lenkijoje pranešimas VRM, AAN sygn. 1190.616.56, l.238

¹⁰²⁰ Kriminalinės policijos žinių santrauka, 1927 m. lapkritis, LCVA f.378, ap.2, b.9809, l.210

¹⁰²¹ Žinios apie pulko virštarnybinius ir viršilas, 1927 m. vasario 7 d., LCVA f.518, ap. 1, b.86, l.1 - 12

1926 m. rudenį kariuomenės pašauktų karių ryšiai su priešvalstybinėmis organizacijomis, pirmiausiai žinoma komunistų partija ir krašte veikiančiomis lenkų organizacijomis, o nustačius jų ryšius, minėtoms organizacijoms priklausantys kariai turėjo būti sekami¹⁰²² ir iš kariuomenės gretų išleidžiami į atsargą. Štai iš vyriausiojo štabo raštininkų kuopos buvo pašalinti psk. Jonas Bučys ir psk. Antanas Butkus, o iš kariuomenės teismo psk. Petrovas.¹⁰²³ Sausio 7 d. Politinė policija išsiaiškino ir iš karo tarnybos buvo pašalintas ją atliekantis Širvintų socialdemokratų partijos organizatorius Vladas Čibiras¹⁰²⁴ ir karštas partijos agitatorius Viktoras Puteikis¹⁰²⁵

Taigi istoriniai duomenys rodo, kad nepatikimų karininkų ir kareivių pašalinimo iš kariuomenės procesą sudarė trys veiksmai. Pirmiausiai buvo pakeista kariuomenės bei karinių dalinių vadovybė, vėliau buvo nuodungniai patikrintas perversmininkams besipriešinusių karinių dalinių karininkų bei kareivių asmeninė sudėtis bei jų ryšiai su kairiosiomis politinėmis partijomis ir galiausiai iš karo tarnybos į atsargą paleisti arba perkelti į žemesnes pareigas valstiečiams liaudininkams bei socialdemokratams prijuočiantys karininkai, puskarininkiai bei kareiviai.

Kartu su kariuomenės valymo procesu, buvo griežtinama kariuomenės drausmė, apriboti karininkijos ryšiai su politinėmis partijomis, padidintas karių nuotaikų sekimas kariuomenės gretose bei nustatyta griežtesnė karininkų ir puskarininkų priėmimo į kariuomenę tvarka. 1926 m. gruodžio 24 d. vyriausiojo štabo viršininko nurodymu kariuomenės dalinių vadai, kas tris dienas turėjo siųsti vyriausiajam štabui pranešimus apie “dalies ūpą”, o apie “nepaprastus politinius” apsiereiškimus buvo nurodyta pranešti nedelsiant.¹⁰²⁶ 1927 m. sausį buvo apribota politinių idėjų sklaida kariuomenėje, kadangi Krašto apsaugos ministro įsakymu buvo sustabdytas partinių laikraščių siuntinėjimas į kariuomenę, todėl kariai

¹⁰²² Sąrašas naujokų pasiūtų į kariuomenės dalis 1926 m. rudenį, LCVA f.929, ap.3, b.763, l.180

¹⁰²³ Kriminalinės policijos žinių biuletėnis, 1927 m. gegužės 28 d., LCVA f.923 ????.1.360 - 361

¹⁰²⁴ Ukmergės apskrities viršininko pranešimas, 1927 m. sausio 7 d., LCVA f. 929, ap.3, b.763, l.8

¹⁰²⁵ Agentūrinis pranešimas, 1927 kovo 24 d, LCVA f.378, ap.10, b.656, l.24

¹⁰²⁶ II karo apygardos štabo aplinkraštis, 1926 m. gruodžio 24 d, LCVA f.525, ap.1, b.65, l.23

galėjo skaityti tik nepartinius laikraščius „Lietuva“ ir „Karys“.¹⁰²⁷ 1927 m. balandžio mėnesį sustiprinta ir sugriežtinta puskarininkių ir virštarnybinių priėmimo į karo tarnybą tvarka, į tarnybą negalėjo būti priimti asmenys paliuosuoti dėl politinės neištikimybės ir nedrausmingumo.¹⁰²⁸ Kaip matome naujoji politinė ir karinė valdžia nuo pat pirmųjų dienų po perversmo susirūpino griežtesnes kariuomenės politine kontrole.

Būtent politiškai neparankių su opozicinėmis politinėmis partijomis susijusių karininkų perkėlimo ir išleidimo į atsargą metu, buvo užčiuoptas dr. J. Pajaujo organizuotas puskarininkių perversmas, kuris taip pat turėjo įtakos kariuomenės valymo ir drausminimo procesui. Jau 1927 m. sausio mėnesio pradžioje politinę policiją pasiekė žinios, kad valstiečių liaudininkų Telšių Centro komitetas, kuriame dalyvavo Aleksandras Tornau, Freimanas, Kazys Šilinskis nutarė vesti agitaciją kariuomenės tarpe užmegzti ryšius karių tarpe, kad sutverti “komitetus Respublikai gelbėti”¹⁰²⁹. Taigi 1927 m. sausio - vasario Seimo narys dr. J. Pajaujis pradėjo rengti sukilimą ketindamas pasinaudoti kariuomene, tačiau pastarąją iniciatyvą sankcionavo valstiečių liaudininkų partijos centro komiteto nariai M. Sleževičius, K. Grinius, Felicija Bortkevičienė.¹⁰³⁰ Perversmą rengė J. Pajaujis, o jo organizavimą buvo įsivėlę daugiausiai puskarininkiai iš husarų pulko, 5 PP, tankų kuopos, technikos pulko ir vyriausio štabo.¹⁰³¹ Perversmą įvykdyti buvo numatyta naktį iš kovo 14 – 15 d., tačiau sukilimą organizavę asmenys buvo suimti, 5 iš jų buvo nubausti mirties bausme, likusieji skirtingomis bausmėmis nuo 1 iki 5 metų sunkiųjų darbų kalėjime.¹⁰³² R. Čepas nurodo, kad perversmininkų organizaciją sudarė apie 40 asmenų¹⁰³³, tačiau politinė policija suėmė ne visus. Tai atskleidžia kai kurie politinės policijos agentūriniai pranešimai, kuriuose užfiksuoti sukilėlių tarpusavio pasikalbėjimai, teigiantys, kad areštai “organizaciją palietė menkai ir dabar

¹⁰²⁷ Raportas Krašto apsaugos ministrui, 1928 m. vasario 1 d, LCVA f.929, ap.6, b.101, l.21

¹⁰²⁸ I apygardos štabo aplinkraštis, 1927 m. balandžio 16 d, LCVA f.528, ap.1, b.100, l.31

¹⁰²⁹ Politinės policijos pranešimas, 1927 m. sausio 22 d, LCVA f.378, ap.2, b.9809, l.9

¹⁰³⁰ A. Eidintas, A. Smetona ir jo aplinka, Vilnius, 2013, p. 210

¹⁰³¹ A. Povilaitis, Sukilimai ir perversmai Lietuvoje 1918– 1939m., 1939 gegužės 23, LCVA f. 923, ap.1, b.1346, l.9

¹⁰³² Ten pat, l.10

¹⁰³³ R. Čepas, *Plečkaitininkai*, Vilnius, 2000, p. 38

tereikia būti atsargiems”¹⁰³⁴ arba “daug mūsų areštavo, bet dar daug yra kurių nežino”¹⁰³⁵. Kad ne visi perversmo organizatoriai ir dalyviai buvo suimti savo atsiminimuose patvirtina ir Zigmas Toliušis¹⁰³⁶.

Kaip nurodo pas perversmo organizatorius rasti dokumentai su perversmo planais, jis buvo nukreiptas prieš 1926 m. gruodžio 17 d. perversmą rengusius ir įvykdžiusius karinius dalinius bei asmenis, kurie buvo tautininkų ir krikščionių demokratų atrama kariuomenėje, tai aiškiai liudija kariuomenėje egzistavusias takoskyras tarp socialdemokratų, valstiečių liaudininkų, krikdemų ir tautininkų šalininkų. Politinės policijos surastame perversmo plane husarams buvo pavesta užimti valdžios įstaigas, tačiau konspiracijos sumetimais konkrečiai nenurodyta kokias, 5 PP turėjo perimti sargybas mieste, suimti lakūnus ir užimti aviatorių angarą.¹⁰³⁷ Nepatikimi karininkai turėjo būti gabenami į penktąjį fortą, o technikos pulke tarnavę organizacijos nariai turėjo sugadinti mašinų motorus, degalus ir agituoti kareivius, kad prieš perversmininkus nebūtų įmanoma panaudoti tankų.¹⁰³⁸ Tačiau perversmas neįvyko, kadangi jo dalyviai buvo suimti, teisiami, tačiau liktiniai kareiviai ir puskarininkiai buvo išteisinti ir išsiųsti iš Kauno.¹⁰³⁹

Labiausiai perversmininkų planus žlugdė sustiprintas sekimas kariuomenėje, dėl kurio politinei policijai pavyko užčiuopti perversmo gijas, bei menkas galimų sukilėlių potencialas apėmęs tik pavienius karininkus ir puskarininius. Daugiausiai perversmo organizatorių veikė I husarų pulke, kur jie remėsi į valstiečio liaudininko Aleksandro Tornau brolių vyr. ltn. Tornau¹⁰⁴⁰ ir po perversmo iš kariuomenės pašalintu vyr. ltn Kaziu Naunčiku¹⁰⁴¹, tačiau sąjungininkų aukštesnių karininkų tarpe

¹⁰³⁴ Agento Perkūnas pranešimas, 1927 m. balandžio 8 d, LCVA f.378, ap.2, b. 10784, l.33

¹⁰³⁵ Ten pat, l.37

¹⁰³⁶ Zigmas Toliušis, Pastangų ir vargų kronika, mokytojai ir idėjo draugai, varpininkai, liaudininkai, demokratai. Faktai, atsiminimai, apmąstymai, atsiminimų rankraštis VU RS, f. 87-28, l.274

¹⁰³⁷ Politinės policijos žinios, 1927 m. kovo 22 d, LCVA f.378, ap.2, b.9817, l.76 - 78

¹⁰³⁸ R. Čepas, *Plečkaitininkai*, Vilnius, 2000, p.38

¹⁰³⁹ Ten pat, p.43

¹⁰⁴⁰ Politinės policijos žinios, 1927 m. balandžio 11 d., LCVA f.378, ap.2, b.9817, l.105

¹⁰⁴¹ R. Čepas, *Plečkaitininkai*, Vilnius, 2000, p. 40

sukilėliai neturėjo. Kareivių ir puskarininkių kairumas, politinės policijos pranešimuose buvo ne kartą konstatuotas, tuo tarpu karininkijos gretose palankių kairiesiems karininkų buvo permaža, o jų dar labiau sumažėjo pradėjus kariuomenės valymo procesą, todėl valstiečiams liaudininkams ir socialdemokratams nebeliko nieko kito, kaip pamėginti į rengiamą perversmą įtraukti jiems politiškai ir ideologiškai palankius puskarininkius ir kareivius.

Po perversmo į valdžią atėjusi naujoji politinė ir karinė valdžia, pastebėjusi, kad socialdemokratams pradėjo skverbtis į kariuomenę ir rengti perversmą ne tik sugriežtino drausmę kariuomenėje, bet ir parengė veiksmų galimo perversmo metu planus, panaudojant naujai valdžiai ištikimus karinius dalinius. 1927 m. kovo mėnesį vyriausiojo štabo viršininkas susirūpino esamos valdžios padėties tvarumu, todėl buvo svarstomi sumanymai dėl kariuomenės panaudojimo civilinės valdžios pagalbai, sukilimų malšinimo kariuomenės gretose, priešvalstybinių darbų sekimui kariuomenėje.¹⁰⁴² Krašto apsaugos ministro plk. A. Merkio duotose nurodymuose vyriausiojo štabo operacijų skyriaus viršininkui dėl demonstracijų ir sukilimų prieš valdžią malšinimo, matome, kad Kauno įguloje buvo numatyta remtis tik perversmininkams ištikimais ir 1926 m. gruodžio 17 d. perversme dalyvavusiais kariniais daliniais: I husarų pulku, kuris buvo pavaldus Kavalerijos viršininkui plk. P. Plechavičiui. Jo eskadronai turėjo apsaugoti Prezidentūrą ir vyriausiąją štabą, prie kurio aviacijos karininkai turėjo atvairuoti tankus. Prie vyriausiojo štabo, pavojaus atveju, turėjo atvykti karo policijos mokykla, kurios atstovai turėjo susiekti su vyriausiojo štabo viršininku ir jo padėjėjais plk. V. Skorupskiu ir plk. P. Plechavičiumi.¹⁰⁴³ Taigi, Prezidento rūmai turėjo būti saugomi jam ištikimų asmenų, kurie savo ištikimybę jam įrodė Nepriklausomybės kovose ir 1926 m. gruodžio 17 d. perversme. Tuo tarpu kitais Kauno įgulos daliniais Krašto apsaugos ministerija nelinko pasitikėti, jiems buvo pavestos ne tokios svarbios užduotys, Kauno karo komendantūra turėjo būti pasirengusi sustiprinti Prezidento rūmų apsaugą, o 2PP ir 5 PP turėjo sustiprinti sargybas prie karinės amunicijos sandėlių, tiltų ir

¹⁰⁴² Vyriausio štabo viršininko įsakymas, 1927 kovo 3 d., LCVA f.929, ap.3, b.583, l.7

¹⁰⁴³ Krašto apsaugos ministro slapta pranešimas, 1927 m. kovo 27 d, LCVA f. 929, ap. 5. B. 583, l.8

patruluoti Kauno mieste.¹⁰⁴⁴ Taigi šie planai išryškina, jog karininkijos ryšiai su politinėmis partijomis turėjo įtakos netgi karinių planų sudarymui, kuomet užduotys kariniams daliniams buvo skiriamas atsižvelgiant į jų politinį lojalumą. Tai taip pat rodo, kad politinė ir karinė valdžia šalindama iš kariuomenės jai politiškai neparankius karininkus, nesijautė tvirta ir pasitikejo, tik perversme dalyvusiais kariniais daliniais.

Reiktų pasakyti, kad kariuomenės valymas ir drausmės griežtinimas pirmuosius vaisius politinei vadovybei atnešė jau 1927 m. rudenį, kuomet pakartoti dr. J. Pajaujo rengtą sukilimą ėmėsi socialdemokratai su Jeronimu Plečkaičiu ir Juozu Paplausku priešakyje.¹⁰⁴⁵ Socialdemokratų mėginimai organizuoti antivalstybinius sukilimus Tauragėje, Alytuje bei Raseiniuose ir įtraukti į juos kariuomenę patyrė nesėkmes. Vienas iš sukilimo Tauragėje organizatorių buvo valstiečiams liaudininkams artimas kpt. Antanas Majus, kuris iš kariuomenės buvo pašalintas po 1926 m. gruodžio perversmo ir buvo išstremtas į Tauragės apskritį.¹⁰⁴⁶ Didesnes viltis į sukilimą įtraukti kariuomenę siejo, jo pagrindinis organizatorius Alytuje, J. Paplauskas, kuris tikėjosi, kad prie rengiamo sukilimo prisidės 2 Ulonų pulko ir 4 Artilerijos pulko kareiviai, kurie socialdemokratų manymu buvo nepatenkinti naujuoju politiniu režimu.¹⁰⁴⁷ Tačiau socialdemokratų mėginimai įtraukti karininkus ir kareivius į perversmus patyrė nesėkmę, kadangi iš jos gretų buvo pašalinti su opozicinėmis politinėmis partijomis susiję karininkai bei kareiviai, o kariuomenė įvesta griežtesnė drausmė. Veikiausiai todėl, 1927 m. rudenį politinės nuotaikos kariuomenėje buvo ramesnės.

Visa tai leido tautininkams griežčiau reaguoti į buvusių partnerių, po Seimo paleidimo atšaukusių iš Vyriausybės partijos deleguotus ministrus ir perėjusių į opozicijos gretas, krikščionių demokratų, mėginus pasitelkiant jiems palankius karininkus ir susigrąžinti turėtas pozicijas. 1927 m. gegužės mėnesį politinė policija krikščionių demokratų partijos Alytaus narių gretose užfiksavo kalbas, esą gali įvykti perversmas, kadangi krikdemai ima gretintis prie karininkų, tarp kurių paminėti gen. ltn. K. Ladygos, plk. V.

¹⁰⁴⁴ Įsakymas Kauno įgulai, 1927 m. kovo 15 d. LCVA f.929, ap.5, b.583, l. 19

¹⁰⁴⁵ J. Jakštas, *Nepriklausomos Lietuvos istorija 1918 – 1940*, Čikaga, p. 128

¹⁰⁴⁶ kpt. J. Majaus malonės prašymas, 1928 m. sausio 19 d, LCVA f.922, ap.1, b.36, l.3

¹⁰⁴⁷ R. Čepas, *Plečkaitininkai*, Vilnius, 2000, p. 88 - 89

Grigaliūno Glovackio ir mjr. J. Tomkaus asmenys.¹⁰⁴⁸ Tai tapo signalu A. Smetonos valdžiai pradėti šalinti iš kariuomenės krikščionių demokratų partijai palankius karininkus. Gen. ltn. K. Ladyga iš kariuomenės į atsargą išleidžiamas 1927 m. rugsėjo 9 d.¹⁰⁴⁹ V. Jankauskas iškėlė versiją, kad gen. ltn. K. Ladyga turėjo palikti kariuomenę dėl prof. A. Voldemaro ir gen. T. Daukanto intrigų.¹⁰⁵⁰ Šią versiją galime patvirtinti, kadangi kvotą dėl III karo apygardos vado gen. ltn. K. Ladygos viešų išsireiškimų apie “kai kuriuose aukštai pastatytus asmenis” atliko buvęs tautininkų sąjungos steigime dalyvavęs ir tautininkas palankus karininkas gen. J. Bulota.¹⁰⁵¹ Dar prieš tai, gegužės mėnesį gen. ltn. K. Ladygai pasitraukti iš kariuomenės siūlė vyriausiojo štabo viršininkas gen. ltn. T. Daukantas ir Ministras Pirmininkas A. Voldemaras. Kaip nurodoma tyrimo dokumentuose, vasarą generolas susidėjo su vienu žymiu agitatoriumi ir prisidėjo prie agitacijos vedamos prieš aukštus kariuomenės viršininkus.¹⁰⁵² Įvertinus gen. ltn. K. Ladygos charakterį ir politines pažiūras, toks jo elgesys visiškai įmanomas, tačiau jo pašalinimui iš kariuomenės svarbus ir politinis kontekstas, kadangi tikroji gen. ltn. K. Ladygos atleidimo priežastis yra susijusi su krikščionių demokratų pasitraukimu iš Seimo, po kurio tautininkai ėmė didesnę dėmesį kreipti ir šalinti iš kariuomenės prieš valdžią mėginančius stoti krikdėmų karininkus.

1927 m. lapkričio 26 d. krikščionių demokratų lyderiai M. Krupavičius ir L. Bistras įteikė A. Smetonai memorandumą “Dėl Lietuvos užsienio politikos ir naujos Vyriausybės sudarymo”, kuriame kritikavo A. Voldemaro užsienio politiką, reikalavo atstatyti ministrų kabinetą ir sudaryti koalicinę Vyriausybę. Memorandumo dvasią buvo siekiama sustiprinti fiziniu diktatu. Tą pačią dieną A. Smetoną aplankė su krikščionių demokratų partija susijusių kariškių delegacija (plk. J. Petraitis, plk. Aleksas Šumskis ir ltn. Jonas Chodkevičius) ir ultimatyviai reikalavo iki kitos dienos

¹⁰⁴⁸ Kriminalinės policijos žinių santrauka, 1928 m. gegužis, LCVA f.378, ap.2, b.9809, l.67 - 71

¹⁰⁴⁹ V. Jankauskas, *Kario kelias, Generolas Kazimieras Ladyga Nepriklausomybės kovose*, Vilnius, 2004, p.360

¹⁰⁵⁰ Ten pat, p.366

¹⁰⁵¹ Įsakymas II karo apygardai, 1927 m. rugsėjo 1 d. LCVA f.1126, ap.2, b.128, l.33

¹⁰⁵² Įsakymas kariuomenei, 1927 rugpjūčio 27 d, LCVA f.525, ap.1, b.65, l.80

ryto sudaryti koalicinę Vyriausybę.¹⁰⁵³ V. Žalys nurodo, kad krikdemai siekė prof. A. Voldemaro, plk. I. Mustiečio, gen. T. Daukanto atsistatydinimo, plk. P. Plechavičiaus teismo ir grįžimo į konstitucinę politinę santvarką.¹⁰⁵⁴ Šią versiją patvirtina Slaptosios karininkų sąjungos atsišaukimas, kuriame nurodoma, kad plk. J. Petraitis reikalavo sudaryti koalicinį kabinetą, tačiau jis turėjo būti sudarytas be prof. A. Voldemaro bei paskelbti Seimo rinkimus.¹⁰⁵⁵ Šios idėjos iniciatorius buvo dr. Bistras, kuris nepavykus spaudimui pabėgo į Vokietiją.¹⁰⁵⁶

Prezidentas atvykusiems karininkams nurodė kreiptis į ministrą pirmininką, prof. A. Voldemaras priėmęs karininkus savo bute pasielgė itin gudriai, išsiaiškino karininkų nuotaikas ir išskvietė sargybą.¹⁰⁵⁷ Kaip teigia Ministras Pirmininkas jis „be vargo sutvarkė“ J. Petraitį. 1927 m. lapkričio 27 d., II karo apygardos viršininkas plk. A. Šumskis ir plk. J. Petraitis buvo uždaryti į daboklę ir ten praleido 10 dienų, po kurių buvo paliuosiuoti iš karo tarnybos.¹⁰⁵⁸ Į atsargą buvo išleistas ir 2 PP ltn. Chodkevičius.¹⁰⁵⁹ Bet pavojus nebuvo pašalintas, kadangi gen. štabo viršininkas plk. P. Plechavičius po arešto draugiškai šnekėjosi su plk. J. Petraitiu, todėl Kauno komendantui plk. K. Skučui buvo įsakyta nuvežti plk. J. Petraitį į Alytų ir ten įkurdinti policijos priežiūroje.¹⁰⁶⁰

Plk. J. Petraitį naujoji politinė valdžia vertino, kaip įtakingą asmenį, todėl po jo pašalinimo ėmėsi griežtų priemonių. Lenkijos generalinio štabo II skyriaus agentai Gdanske pranešė, kad šių įvykių kontekste suimti apie

¹⁰⁵³ A. Kasparavičius, dr. Leono Bistro užsienio politikos koncepcijos raida, *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940 m.*, A. Gaigalaitė, J. Skyrius, A. Kasparavičius, A. Veilentienė, Kaunas, 1999, p.185

¹⁰⁵⁴ V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925 - 1940)*, t. 1, Vilnius, 2007, p. 307

¹⁰⁵⁵ Slaptosios karininkų sąjungos atsišaukimas, 1927 m. gruodžio 18 d, LCVA f.378, ap.13, b.41, l.2 - 4

¹⁰⁵⁶ A. Povilaitis, Sukilimai ir perversmai Lietuvoje 1918– 1939m., 1939 gegužės 23, LCVA f. 923, ap.1, b.1346, l. 11

¹⁰⁵⁷ Lenkijos Generalinio štabo II skyriaus agento „Adolfas“ agentūrinis pranešimas, 1927 m. gruodžio 10 d, sygn. AAN 1190, AII – 85, l.610

¹⁰⁵⁸ Raportas II karo apygardos viršininkui, 1927 m. lapkričio 7 d, LCVA f. 930, ap. 2Š, b. 229, l.24

¹⁰⁵⁹ KAM pranešimas VRM, 1927 m. gruodžio 7 d., LCVA f.930, 2š, b.226, l.25

¹⁰⁶⁰ A. Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius, 1990, p.62

dar 27 karininkai.¹⁰⁶¹ Kitur minima, kad 2 PP neigiamai sureagavo į pulko vado suėmimą.¹⁰⁶² Nepaisant to, II karo apygardos karininkų susirinkime buvo priimtas nutarimas pasmerkti plk. J. Petruičio asmenį bei kenksmingus kariuomenei jo žygius, bei pasižadėta neturėti su juo jokių reikalų ir nesisveikinti.¹⁰⁶³ Pats plk. J. Petraitis po šio žygio buvo išstremtas į Daugus, tačiau jam buvo leista lankytis Kaune. Vieno tokio apsilankymo metu plk. J. Petraitis susitiko ir pasisveikino su iš jo vadovavimą 2 PP perėmusiu plk. ltn. Broniumi Ivanausku, po kelių dienų ir pastarasis iš karo tarnybos buvo atleistas.¹⁰⁶⁴

Kaip rodo mūsų tyrimas krikščionims demokratams artimi plk. J. Petraitis bei plk. A. Šumskis tuo metu buvo aukšto rango karininkai, Kauno įgulos ir II karo apygardos vadai, todėl krikdemai politinėje kovoje nutarė pasiremti jų autoritetu. Reikia pasakyti, kad spaudimas Prezidentui nepavyko, kadangi kariuomenės vadovybė ir kiti Kauno įgulos karinių dalinių vadai tam nepritarė.¹⁰⁶⁵ plk. J. Petruičio minčiai, „jog Vyriausybė Lenkijos grėsmės akivaizdoje neketina gyntis“, todėl būtina reikalauti Prezidentą pakeisti Vyriausybę.¹⁰⁶⁶ Šiuo atveju reikia pasakyti, kad kariuomenės dalinių vadų pakeitimo ir valymo akcija pasiteisino, kadangi plk. J. Petraitis buvo įtakingiausias krikščionių demokratų partijos žmogus kariuomenėje, tačiau platesnio užnugario jos gretose neturėjo, kariuomenės vadovybė jo nepalaikė. Prieš įteikiant ultimatumą A. Smetonai, plk. J. Petraitį Krašto apsaugos ministras gen. ltn. T. Daukantas ir kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas perspėjo, kad tai kariuomenės drausmės pažeidimas.¹⁰⁶⁷ Naujoji kariuomenės vadovybė egzaminą išlaikė, o krikščionys demokratai prarado svarbiausius sąjungininkus kariuomenėje.

¹⁰⁶¹ mjr. Bikermajern pranešimas, 1927 m. gruodžio 5 d, CAW sygn. 303.4.1797, l.19

¹⁰⁶² Lenkijos žvalgybos punkto Vilniuje pranešimas, 1927 gruodžio 27, sygn. CAW 303.14.1797, l.34

¹⁰⁶³ Vyriausiojo štabo raportas I ir III karo apygardų viršininkams, 1927 m. lapkričio 21 d, LCVA f.821, ap.1, b.108, l.88

¹⁰⁶⁴ P. Jurgėla, *Generolas Povilas Plechavičius*, Brooklyn, 1978, p.66

¹⁰⁶⁵ J. Jakštas, *Nepriklausomos Lietuvos istorija 1918 – 1940*, Čikaga, p. 131

¹⁰⁶⁶ A. Svarauskas, *Leono Bistro visuomeninės ir politinės veiklos fragmentai Nepriklausomoje Lietuvoje 1918 – 1940 m.* Parlamento studijos, 2015, nr. XIX, p.157

¹⁰⁶⁷ J. Švoba, *Seiminė ir Prezidentinė Lietuva*, Vilnius, 1990, p.213

1928 m. iš karo tarnybos į atsargą buvo paleisti plk. V. Skorupskis ir plk. P.Plechavičius. Kaip nurodoma Lenkijos generalinio štabo II skyriaus agento pranešime¹⁰⁶⁸, jie buvo atleisti dėl santykių su krikščionimis demokratais palaikymo, tačiau šie duomenys žinoma reikalauja verifikacijos. 1927 m. rudenį, dėl kariuomenės valymo valstiečiai liaudininkai bei socialdemokratai prarado bet kokią įtaką kariuomenėje, todėl valdančiajam režimui susidarė sąlygos paversti kariuomenę autoritarinio režima atarama.

Lietuvos istoriografijoje, kariuomenės valymo procese lemiamas vaidmuo suteikiamas Slaptajai karininkų sąjungai, itin suaktyvinusiai veiklą kariuomenės daliniuose 1927 – 1928 m. Kaip jau minėjome, vienas iš šios organizacijos veiklos tikslų buvo “valyti ir saugoti kariuomenę nuo svetimtaučių, partinių žmonių įtakos ir bjaurių tradicijų”, todėl po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo susidarė sąlygos šį tikslą realizuoti. 1927 m. balandžio mėnesį šios organizacijos nariams buvo nurodyta atlikti savo dalinio valymą nuo svetimtaučių per Slaptosios karininkų sąjungos trejukės kariuomenės dalinyje vadovą – karininką tautininką.¹⁰⁶⁹ Būtent su šios organizacijos vykdytu kariuomenės valymu J. Vaičėnionis sieja karininkų korpuso etninės sudėties pasikeitimą, lietuvių karininkų skaičius 1927 – 1934 m. išaugo nuo 95% iki 98%.¹⁰⁷⁰ Kaip rodo mūsų tyrimas šios organizacijos nariai rinko duomenis apie kariniuose daliniuose tarnavusių karininkus suskirstydama į tris kategorijas: a) indifirentus - neturinčius arba neišaiškintos politinių nuostatų; b) griežtai partinius karininkus, kurie buvo laikomi aiškiais Slaptosios karininkų sąjungos priešais; c) svetimtaučius ir tuos, kurie nedelsiant turėjo būti pašalinti iš kariuomenės. Nepatikimo karininko pašalinimas iš kariuomenės greičiau turėjo vykti per karininką tautininką, kuris turėjo palaikyti glaudžius santykius su dalinio vadu.¹⁰⁷¹

Tai rodo, kad Slaptoji karininkų sąjunga neturėjo didelės galios nepalankių asmenų šalinimui, tai turėjo būti daroma tik remiantis

¹⁰⁶⁸ Lenkijos Generalinio štabo II skyriaus agentūrinis pranešimas, 1928 m. birželio 29 d, AAN 1190, AII – 85, l.519

¹⁰⁶⁹ J. Vaičėnionis, Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927 – 1940), Vilnius, 2003, p. 69

¹⁰⁷⁰ Ten pat

¹⁰⁷¹ Slaptosios karininkų sąjungos atsišaukimas, 1927 m. balandžio 2 d, LCVA f.378, ap.13, b.41, l.1

neformaliais ryšiais ir santykiais su konkrečiu daliniu vadu, nuo kurio ir priklausė vieno ar kito karininko pašalinimas iš kariuomenės gretų. Kaip pamatysime vėliau, šis procesas kiek pasikeitė prof. A. Voldemarui pradėjus artimiau bendradarbiauti su jaunaisiais karininkais. Pirmiausiai, 1927 m. pradžioje, Slaptosios karininkų sąjungos iniciatyva, buvo pašalintas karo aviacijos viršininkas gen. J. Kraucevičius¹⁰⁷², su kuriuo, jaunųjų karininkų konfliktas prasidėjo dar 1921 m. Kiek vėliau minėtos organizacijos iniciatyva buvo pašalintas 2 AP, dislokuoto Kėdainiuose, vadas plk. Kazys Alyta.¹⁰⁷³

Politiškai nepalankių karininkų perkėlimas į žemesnes pareigas arba išleidimas į atsargą bei drausmės stiprinimas nulėmė, kad kariuomenė tapo politiškai stabilesnė ir ramesnė. 1927 m. rudenį politinė policija konstatavo, kad daugumas karininkų palaiko tautininkus, karininkai vidaus politika nesidomi, kairieji pasyvūs, o dešinieji valdžioje nori matyti krikdemus.¹⁰⁷⁴ Tai reiškia, kad kariuomenėje vis dar liko kairiųjų ir dešiniųjų politinių partijų narių, tačiau atvirai reikšti politinę nuomonę jie pradėjo bijoti. 1928 sausį į kariuomenę sugrįžo vienas iš LTS kūrėjų plk. A. Birontas, bei užėmė rikiuotės skyriaus viršininko pareigas¹⁰⁷⁵, mūsų nuomone tai reikėtų sieti su vis didesniu kariuomenės kontrolės didinimo laipsniu, kuris priklausė ne tik nuo įstatymų, tačiau ir nuo patikimų žmonių skyrimo šio proceso kontrolei, kadangi pastarasis gavęs informaciją apie lenkuojančius karininkus siūlė dalinių vadams ją nuodugniai patikrinti¹⁰⁷⁶. Taigi, 1927 m. karinė vadovybė, pašalinusi opozicinių partijų įtaką kariuomenėje, pakeitusi karinių dalinių vadus, sugriežtinusi priėmimo į kariuomenę tvarką bei apribojęs politinių nuomonių raišką, sudarė sąlygas kariuomenei tapti viena iš svarbiausių autoritarinio režimo atramų.

5.2 Pastangos sutelkti kariuomenės valdymą Prezidento rankose

¹⁰⁷² G. Surgailis, Generolas leitenantas Juozas Kraucevičius, *Krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai, t. 2*, sud. G. Surgailis, Vilnius, 2008, p.347

¹⁰⁷³ Pranešimas Slaptosios karininkų sąjungos centrui, 1928 m. balandžio 25, LCVA f.51, ap.1, b. 134, l.84

¹⁰⁷⁴ Kriminalinės policijos žinių santrauka, 1927 lapkritis, LCVA f.378, ap.2, b.9809, l.210

¹⁰⁷⁵ A. Bironto tarnybos lapas, 1933 kovo 20 d, LCVA f.930, ap.23, 174, l.4

¹⁰⁷⁶ Raportas kariuomenės intendantui, 1928 m. kovo 31 d, LCVA f.59, ap.1, b.134, l.69

Sekantis žingsnis, turėjęs padėti politinei valdžiai užtikrinti kariuomenės kontrolę buvo teisinio kariuomenės valdymo suregulavimo pokyčiai, turėję padėti dar labiau padidinti Prezidento įtaką kariuomenės valdymui. Kalbant apie kariuomenės valdymo teisinio suregulavimo pokyčius po 1926 m. gruodžio 17 – osios perversmo, reikia trumpai apibūdinti situaciją, kurią perversmininkai paveldėjo. Kariuomenės valdymas demokratiniu valstybės egzistavimo periodu rėmėsi 1922 m. Konstitucija, tačiau, karinės vadovybės nuomone, Konstitucijoje numatytas Ginkluotųjų pajėgų pavaldumas politinei valdžiai neišsprendė Krašto apsaugos ministerijos ir aukštosios kariuomenės vadovybės tarpusavio santykių problemas. Štai 1922 m. pabaigoje Generalinio štabo viršininkas gen. lttn. M. Katče skundėsi Krašto apsaugos ministrui, kad vadovavimas kariuomenei remiasi ant per daug silpno pamato, jo nuomone, nėra aiškiai apibrėžtos Krašto apsaugos ministro ir pirmojo ministro pavaduotojo rikiuotės srityje - kariuomenės vado veikimo ribos, taip pat neaiškus generalinio štabo viršininko pavaldumas, esą neaišku kas jam duoda įsakymus Krašto apsaugos ministras, jo padėjėjas ar kariuomenės vadas, todėl reikalavo, kad būtų kuo greičiau ir tiksliau apibrėžtos Krašto apsaugos ministro teisės ir pareigos.¹⁰⁷⁷ Veikiausiai todėl aukštoji karininkija ir toliau dėjo pastangas išspręsti išspręsti karinės vadovybės pavaldumo civilinei valdžiai problemą.

Todėl 1924 m. kariuomenės vadovybės karo metu sutvarkymo projektą ėmėsi rengti gen. Leonas Radus Zenkavičius. Jo parengtame įstatymo projekte teigiama, kad Krašto apsaugos ministerija yra vyriausia Kariuomenės vadovavimo ir valdymo įstaiga. Ministerijai vadovauja Krašto apsaugos ministras, kuris turi įsakymo teisę po Respublikos Prezidento skelbti įsakymus kariuomenei. Kariuomenės vadas yra didžiausias viršininkas kariuomenės drausmės ir pasirengimo karui atžvilgiu. Kariuomenės vadui priklausė vyriausiojo štabo, artilerijos, aviacijos, karo apygardų ir karo technikos viršininkai ir šaudymo inspektorius. Krašto apsaugos ministrui ūkio, finansų valdybos ir kariuomenės teismas.¹⁰⁷⁸ Tačiau minėtasis įstatymas taip ir liko kariuomenės vyriausiojo štabo

¹⁰⁷⁷ Generalinio štabo viršininko pareiškimas, 1922 m. lapkričio 20 d, LCVA f. 384, ap.3, b.344, l. 134 - 135

¹⁰⁷⁸ Generalinio štabo I skyriaus viršininko raporto priedas nr. 4, 1934 m. liepos 9 d, LCVA f. 929, ap.5, b.407, l. 9

kabineto stalčiuose ir net nebuvo pradėtas svarstyti. Neegzistuojant jokiam, politinės valdžios priimtam, Krašto apsaugos institucijų valdymą sureguliuojančiam įstatymui, susidarė prielaidos karinei vadovybei pakeisti Ginkluotųjų pajėgų valdymo struktūrą, pagal konkrečiu laiku kariuomenei vadovaujančių asmenų nuostatas, pažiūras ir norus.

1926 m. tuometinis vyriausiojo štabo viršininkas gen. ltn. K. Ladyga, išplėtė vyriausiojo štabo viršininko galias, pervesdamas į jo pavaldumą kariuomenės dalis ir suteikdamas teisę duoti nurodymus Tiekimų valdybai ir Kariuomenės teismui.¹⁰⁷⁹ Reikėtų pasakyti, kad 1920 m. liepos mėnesį svarstant Tiekimų skyriaus pavaldumo klausimą, kuomet buvo rengiamas Ginkluotųjų pajėgų ir jų valdymo įstatymas, gen. ltn. K. Ladyga laikėsi tokios pačios nuomonės ir pasisakė už tai, kad kariuomenės Tiekimų valdyba priklausytų kariuomenės vadui, todėl tapęs vyriausiojo štabo viršininku savo sumanymą ir realizavo. Nežymias korekcijas gen. ltn. K. Ladygos parengtoje scheme įvedė plk. Kazys Škirpa, 1926 m. kariuomenės vado institutą pavertęs kariuomenės vyr. inspektoriaus pareigybe, o kariuomenės dalinius pervedęs galutiniam ir tiesioginiam Vyriausiojo štabo viršininko pavaldumui.¹⁰⁸⁰ Reikia pasakyti, kad plk. K. Škirpa savo vizijose ir reformų planuose kariuomenės vyr. inspektoriui numatė didelį vaidmenį, jis turėjo būti pavaldus Krašto apsaugos ministrui, o karo metu skiriamas vyriausiuoju karo vadu. Taikos metu kariuomenės vyr. inspektorius turėjo parengti „ginkluotąsias pajėgas laimėjimui karo metu“, taigi tai turėjo būti žmogus atsakingas už kariuomenės parengimą ir šiuo klausimu turėjo būti savarankiškas, tuo tarpu biudžetiniai ir politiniai klausimai turėjo būti paliekami Krašto apsaugos ministro dispozicijoje.¹⁰⁸¹

Tokia kariuomenės valdymo schema egzistavo iki 1926 m. gruodžio 17 perversmo, po kurio vyriausiojo štabo viršininkas ir vienas iš svarbiausių perversmo dalyvių plk. P. Plechavičius panaikino kariuomenės gen. inspektoriaus pareigybę ir visą galią sukoncentravo vyriausiojo štabo

¹⁰⁷⁹ Generalinio štabo I skyriaus viršininko raporto priedas nr. 5, 1934 m. liepos 9 d, LCVA f. 929, ap.5, b.407, l. 10

¹⁰⁸⁰ Ten part, l. 11

¹⁰⁸¹ Jonas Vaičėnionis, Lietuvos kariuomenės vyriausiojo štabo viršininko plk. Kazio Škirpos Lietuvos kariuomenės vystymo planas, *Karo archyvas*, 2006, nr. 21, p.351 - 352

viršininko rankose.¹⁰⁸² Po perversmo naujoji kariuomenės vadovybė nebuvo patenkinta egzistuojančia kariuomenės valdymo tvarka. 1927 m. sausio mėnesį „Lietuvyje“ buvo pareikšta, kad „pirmoje eilėje ruošiamas įstatymas Ginkluotosioms pajėgoms valdyti ir tvarkyti“¹⁰⁸³, o tų pačių metų vasario mėnesį Krašto apsaugos ministras gen. ltn. T. Daukantas esamą padėtį laikė nenormalia, kadangi kariuomenės vadas buvo pavaldus ministrui, o kariuomenės dalinių pavaldumas buvo išskaidytas tarp kariuomenės vado ir Krašto apsaugos ministro. Pasak gen. T. Daukanto kariuomenės valdymas turėjo būti sutvarkytas remiantis „vieningumo principu“¹⁰⁸⁴. Tai rodo, kad naujoji politinė ir karinė valdžia norėjo sutelkti kariuomenės valdymą savo rankose, todėl po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo, kariuomenės vadovybės pavaldumo politinei valdžiai keitimas vyko koreguojant Konstitucijos nuostatas bei rengiant Ginkluotųjų pajėgų valdymo įstatymą.

Nagrindami po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo kariuomenės valdymą reglamentuojančius valstybės teisės aktus ir jų projektus galime aptikti ir daugiau perversmo organizatorių ir vykdytojų pastangų sutelkti kariuomenės valdymą jų rankose. Tokius požymius pirmiausiai aptinkame 1928 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, kurioje Prezidentui A. Smetonai suteikiama teisė skirti ir iš tarnybos atleisti visų laispsnių karininkus.¹⁰⁸⁵ Tai reiškia, kad be Prezidento žinios į tarnybą kariuomenėje negalėjo būti paskirtas nei vienas karininkas. Tais pačiais metais parengtame Ginkluotųjų pajėgų taikos metu valdymo įstatymo projekte yra nuostata įpareigojanti (ne suteikianti teisę) Krašto apsaugos ministrą atstovauti Ginkluotųjų pajėgų reikalus Prezidentūroje, Seime, Vyriausybėje, teisme ir visuomenėje.¹⁰⁸⁶ Tai reiškia, kad Konstitucijos nuostatomis ir vyr. inspektoriaus pareigybės panaikinimu buvo siekiama suformuoti aiškią Respublikos Prezidento, Ministro ir vyriausiojo štabo viršininko pavaldumo grandinę kuomet kariuomenė paklūsta svarbiausiems po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo į valdžią atėjusiems asmenims A. Smetonai, A. Merkiui ir

¹⁰⁸² Generalinio štabo I skyriaus viršininko raporto priedas nr. 7, 1934 m. liepos 9 d, LCVA f. 929, ap.5, b.407, l. 12

¹⁰⁸³ Ruošiama visa eilė įstatymų, *Lietuvis*, 1927 m. sausio 24, nr. 16, p.1

¹⁰⁸⁴ Lenkijos kariuomenės generalinio štabo agentūrinis pranešimas, 1927 m. vasario 19 d, AAN sygn. 1190.616.56, l.202

¹⁰⁸⁵ Kazimieras Valančius, *Lietuvos valstybės konstitucijos*, Vilnius, 1989, p. 48

¹⁰⁸⁶ Ginkluotųjų pajėgų valdymo taikos metu įstatymo projektas, 1928 m., LCVA f. 929, ap.5, b.259, l.4

plk. P. Plechavičiui. Šioje vadovavimo grandinėje galime užčiuopti akivaizdžias autoritarinio režimo tendencijas.

1928 m. buvo parengti Ginkluotųjų pajėgų valdymo taikos metu įstatymo¹⁰⁸⁷ ir Lietuvos ginkluotųjų pajėgų vadovybės teisių ir pareigų statutas¹⁰⁸⁸, kuriame buvo nustatytos ir sureguliuotos Respublikos Prezidento, Krašto apsaugos ministro, vyriausiojo štabo viršininko ir žemesniojo rango karinės vadovybės, Karo apygardų viršininkų, divizijų, pulkų ir atskirų kariuomenės dalinių vadų santykiai. Kalbant apie aukščiausiųjų kariuomenės vadų, Prezidento, Krašto apsaugos ministro ir vyriausiojo štabo viršininko santykius, pirmiausiai atkreiptinas dėmesys, kad daugiausiai galios turėjo Krašto apsaugos ministras. Po Respublikos Prezidento jis buvo aukščiausiais ginkluotųjų pajėgų viršininkas, atsakantis Seimui už kariuomenės paruošimą karui ir ją atstovaujantis pas Prezidentą, Seime ir Vyriausybėje. Be jo parašo negalėjo įsigalėti jokie teisės aktai kariuomenėje, jis galėjo spręsti kiek pašaukti karių į kariuomenę, perkelti karininkus, kontroliuoti karinių organizacijų veiklą, jo rankose buvo kariuomenės aprūpinimas.

Krašto apsaugos ministro pareigų sureikšminimą lygiant su Prezidento, atspindi Karo tarybos įsteigimas prie ministro, veikiantis kaip patariamasis organas, kurią sudarė vyriausiojo štabo viršininkas, kariuomenės inspektorius, tiekimų viršininkas ir iki 3 Prezidento skiriamų atstovų. Karo tarybos rankose buvo svarbiausiųjų valstybės gynybos klausimų svarstymas, gynybos ir mobilizacijos planų, dislokacijos, aprūpinimo, etatų, biudžeto klausimus.¹⁰⁸⁹ Svarbu yra tai, kad vyriausiojo štabo viršininko paskyrimas priklausė nuo karo tarybos sprendimo, o jis atsakingas buvo Krašto apsaugos ministrui, vyriausiojo štabo viršininkas buvo atsakingas už kariuomenės mokymą, drausmę ir pasirengimą karui.¹⁰⁹⁰ Tačiau minėtasis įstatymas nebuvo priimtas, buvo parengtas tik jo projektas.

1929 m. karininkijos pasisakymuose ima ryškėti autoritarinės tendencijos ir kariuomenės siekis kariuomenę kuo labiau susieti su Prezidento institucija. Karinėje spaudoje pasirodo straipsniai kuriuose

¹⁰⁸⁷ Ten pat, l.64 - 99

¹⁰⁸⁸ Ginkluotųjų pajėgų vadovybės teisių ir pareigų statutas, 1928 m., LCVA f. 929, ap.5, b.259, l.132 - 140

¹⁰⁸⁹ Ginkluotųjų pajėgų valdymo taikos metu įstatymo projektas, 1928 m., LCVA f. 929, ap.5, b.259, l.66 - 67

¹⁰⁹⁰ Ten pat, l. 70

kariuomenės vadovybės organizacija grindžiama idėja, jog kariuomenės vadovybė turi būti organizuota taip, kad jos priešakyje stovėtų vienas asmuo, kuris turėtų teisę įstatymo ribose valdyti ir įsakyti priklausančioms kariuomenei. Kartu buvo pasisakoma prieš „karo tarybos“ institutą, kuris buvo laikomas neefektyviu, kadangi per pastarąjį galėjo skverbtis pašaliniai veiksniai. Galiausiai buvo siūlyta, kad Respublikose tokiu vadu galėjo būti gambiausiai generolas betarpiškai pavaldus Prezidentui.¹⁰⁹¹ Autoritarinių tendencijų raiška itin sustiprėjo po prof. A. Voldemaro pašalinimo iš ministro pirmininko posto, būtent tada pradėta kalbėti apie kariuomenės valdymo sutelkimą Prezidento rankose, tai turėjo reikšti mažesnę Vyriausybės vaidmenį šioje valdžios grandinėje.

Naujojo įstatymo rengimo ėmėsi gen. P. Kubiliūnas, išdėstęs Prezidentui nenormalumus ir sunkumus, kurie gali kilti kritišku momentu dėl nesutarkyto kariuomenės valdymo¹⁰⁹². 1931 m. jis vėl įvedė 1927 m. panaikintą gen. inspektorius institutą, o 1931 m. pradėjo ruošti ir aukštesnės karo vadovybės įstatymų projektą,¹⁰⁹³ kurį 1933 m. įteikė Krašto apsaugos ministrui, siūlydamas jį svarstyti ir priimti.¹⁰⁹⁴ Šiame įstatyme akivaizdžiai išplečiamos Respublikos Prezidento ir vyriausiojo štabo viršininko teisės, bei susiaurinamos Krašto apsaugos ministro atsakomybės ribos. Įstatymo projekto bendruosiuose dėsniuose teigiama, kad „Respublikos Prezidentas valdo kariuomenę per Krašto apsaugos ministrą ir vyriausiojo štabo viršininką“. Respublikos Prezidentui suteikiamos teisės skelbti mobilizaciją ir demobilizaciją, įsakyti kariuomenei pradėti ir baigti karo veiksmus, tvirtinti valstybės saugumui sudaromas karo konvencijas, skirti pulko vado lygmens kariuomenės viršininkus, priimti ir atleisti karininkus į karo tarnybą, Prezidentui taip pat numatyta aukščiausia kariuomenės priežiūros teisė ir vadovavimas valstybės gynimo tarybos posėdžiams¹⁰⁹⁵. Tokiu įstatymo projektu A. Smetonai užtikrinama teisė,

¹⁰⁹¹ J. Jackus, Bendri ginkluotųjų pajėgų organizacijos dėsniai, *Mūsų žinynas*, 1930, t.(64), p.3

¹⁰⁹² G. Rudis, Petro Kubiliūno malonės prašymai (1934 - 1937), *Lietuvos istorijos metraštis*, 1997, p.315

¹⁰⁹³ Generalinio štabo I skyriaus viršininko raporto priedas nr. 8, 1934 m. liepos 9 d, LCVA f. 929, ap.5, b.407, l. 13

¹⁰⁹⁴ Vyriausiojo štabo viršininko kreipimasis, 1933 m. gegužės 23 d, LCVA f. 929, ap.5, b.407, l. 157

¹⁰⁹⁵ Įstatymo aukštajai kariuomenės vadovybei projektas, 1933 m gegužės 23 d, LCVA f. 929, ap.5, b.407, l. 158 - 160

nepriklausomai nuo Krašto apsaugos ministro pradėti karo veiksmus, skelbti mobilizaciją, kontroliuoti karininkų paskyrimą į kariuomenę.

Krašto apsaugos ministro vaidmuo šio įstatymo projekte lieka gana formalus, jam paliekama teisė tvirtinti vyriausiojo štabo viršininko įsakymus, atstovauti kariuomenei vyriusybės posėdžiuose bei pas Respublikos Prezidentą.¹⁰⁹⁶ Tuo tarpu vyriausiojo štabo viršininko pareigos išplečiamos, jam priklauso ne tik kariuomenės rengimas karui, karo metu jis turi tapti vyriausiuoju karo vadu, jo kompetencijų sferai taip pat pajungiamas ir kariuomenės mokymas bei drausmės priežiūra, kurios 1922 m. įstatymo projekte buvo priskirtos Krašto apsaugos ministro sferai. Taigi remiantis šiuo įstatymo projektu, A. Smetona turėjo užsitikrinti realią galią kontroliuoti kariuomenės pasirengimą karui, personalo skyrimą ir apginklavimą.

Atrodo, kad panašios linijos gen. ltn. P. Kubiliūnas laikėsi ir rengdamas tolimesnius aukštosios karinės vadovybės įstatymo projektus. 1934 m. žiemą parengtame Ginkluotųjų pajėgų valdymo karo metu įstatymo projekte, nurodoma visiška kariuomenės vado priklausomybė nuo Respublikos Prezidento, kariuomenės vadas turėjo būti skiriamas ir atleidžiamas Respublikos Prezidento, karo veiksmuose turėjo vadovautis Prezidento įsakymais ir nurodymais, jokia kita įstaiga negalėjo duoti nurodymų ar įsakymų liečiančių karo veiksmus. Respublikos Prezidento įsakymai turėjo būti kontrasignuojami kariuomenės vado, drausmės atžvilgiu jam buvo suteiktos Krašto apsaugos ministro teisės, įstatymas taip pat nenumatė nuostatų, kurios rodytų, kad kariuomenės vadas savo veiklą turi derinti su Krašto apsaugos ministru. Kariuomenės vadui netgi buvo suteikta teisė dalyvauti ministrų kabineto posėdžiuose su sprendžiamuoju balsu svarstant kariuomenę liečiančius reikalus. Toks įstatymo projektas dar labiau susiaurino Krašto apsaugos ministro kompetencijos ribas palikdamas jam tik administracinės funkcijas, ministras turėjo rūpintis kariuomenės aprūpinimo sutvarkymu bei gamyba, bei palaikyti ryšį su kariuomenės vadu ir visomis išgalėmis jam padėti.¹⁰⁹⁷

¹⁰⁹⁶ Įstatymo aukštajai kariuomenės vadovybei projektas, 1933 m. gegužės 23 d, LCVA f. 929, ap.5, b.407, l. 158 - 160

¹⁰⁹⁷ Ginkluotųjų pajėgų valdymo karo metu įstatymo projektas, 1934 m. žiema, LCVA f. 929, ap.5, b.407, l. 215 - 219.

Paskutiniame, 1934 m. pavasarį, plk. Jono Mačiulaičio ir gen. ltn. P. Kubiliūno parengtame įstatymo projekte iš esmės pakartojamos ankstesniojo projekto nuostatos tik kariuomenės vado pareigos dar labiau išplečiamos Krašto apsaugos ministro kompetencijų sąskaita, įtvirtinant nuostatą, kad kariuomenės vadas gali duoti įsakymus Krašto apsaugos ministrui pavaldiems viršininkams.¹⁰⁹⁸ Visi gen. ltn. P. Kubiliūno vadovavimo vyriausiajam štabui laikotarpiu parengtuose aukštosios karinės vadovybės įstatymuose linkstama visą vadovavimo galią sukcentruoti Respublikos Prezidento ir Kariuomenės vado rankose ir labiau apriboti Krašto apsaugos ministro galias. Vis mažėjantį Krašto apsaugos ministro vaidmenį gen. ltn. P. Kubiliūno parengtuose kariuomenės valdymo projektuose būtų galima paaikškinti komplikuotais pastarojo santykiais su Krašto apsaugos ministru plk. Baliu Giedraičiu. Lietuvos istoriografijoje yra įsitvirtinusi nuomonė, kad daugelį gen. ltn. P. Kubiliūno iniciatyvų ir sumanymų reorganizuoti ir reformuoti kariuomenę stabdė nesutarimai su Krašto apsaugos ministru ir pasyvus pastarojo būdas¹⁰⁹⁹, galbūt tai vertė generolą rengiant kariuomenės vadovybės veiklą reglamentuojančius įstatymų projektus suteikti kuo mažiau galių Krašto apsaugos ministrui ir taip savotiškai atsirevanšuoti. Tačiau minėtasis įstatymas nebuvo priimtas, o gen. ltn. P. Kubiliūno darbus nutraukė 1934 m. birželio 6 d. pučas, o didesnė Prezidento įtaka kariuomenėje buvo apibrėžta 1928 m. Konstitucijos nuostatomis.

5.3 Karininkijos pozicija derybose su Lenkija 1927 – 1928 m.

Po 1926 m. perversmo Ministru pirmininku ir užsienio reikalų ministru tapęs A. Voldemaras permanentinio karo stovio padėtį santykiuose su Lenkija vertino, kaip grėsmę Lietuvos saugumui, kadangi dėl nepalankaus karinių jėgų santykio kariauti su pietine kaimyne Lietuvai pavojinga ir susigrąžinti Vilniaus neįmanoma. Be to tokia politika kertosi su Europos pacifikacijos planais, griovė tarptautinį Lietuvos autoritetą ir

¹⁰⁹⁸ Ten pat, l. 221 – 230.

¹⁰⁹⁹ Modestas Kuodys, Pulkininkas Balys Giedraitis, sud. Gintautas Sургailis, Lietuvos krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai t.2 p. 142, Vidmantas Jankauskas, *Nepriklausomos Lietuvos generolai*, Vilnius, 1998, p.174 – 175,

grėsmės akivaizdoje neleido tikėtis tarptautinių simpatijų ir paramos.¹¹⁰⁰ Šį pavojų eliminuoti A. Voldemaras siekė panaikindamas karo stovio padėtį tarp abiejų valstybių ir išgaudamas iš Lenkijos Lietuvos pripažinimą de jure. Taip pat buvo siekiama tarptautiniu lygiu užfiksuoti Vilniaus klausimo egzistavimą.¹¹⁰¹

Pasak A. Kasparavičiaus, siekdamas šio tikslo A. Voldemaras susidūrė su daugiasluoksne opozicija ir negatyvia visuomenės, opozicinių partijų ir kariuomenės nuomone.¹¹⁰² A. Kasparavičiaus teigimu kariškiai ir Šaulių sąjungos aktyvistai bandė premjerą šantažuoti.¹¹⁰³ Minėtas autorius iškėlė idėją, kad antilenkiškai nusiteikusių karininkų nuomone (pavyzdžiui generolo Povilo Plechavičiaus) galėjo preciziškai manipuluoti Sovietų Sąjunga.¹¹⁰⁴ V. Žalio teigimu 1927 m. rudenį karininkija su nepasitikėjimu stebėjo A. Voldemaro politiką Lenkijos atžvilgiu¹¹⁰⁵, jo teigimu 1927 m. rugsėjo mėnesį siekiant nuraminti karininkiją ir užimti saugesnę poziciją derybų su Lenkija išvakarėse buvo paskelbti Lietuvos Konstitucijos projekto straipsniai, kurie Vilnių skelbė Lietuvos sostine.¹¹⁰⁶ Kariuomenės veiksnį Lietuvos ir Lenkijos derybose nurodo ir tai, kad spalio 13 d. Lenkijos žvalgybos veiksmai, kuri žinodama, kad tuo metu Lietuvoje dominavo „kariškių nuomonė“, tarpininkaujant Latvijos kariuomenės štabo Informacijos ir žvalgybos skyriaus viršininką kpt. Vintersą kvietėsi Lietuvos kariuomenės vyriausiojo štabo viršininką pasikalbėti su Lenkijos kariškiais Vilniaus klausimu Rygos priemiestyje.¹¹⁰⁷ Šie Lietuvos istoriografijoje paskelbti duomenys apie karininkijos įtaką A. Voldemaro politikai Lenkijos atžvilgiu verčia nuodugniau pažvelgti į šį klausimą.

¹¹⁰⁰ A. Kasparavičius, Don Kichotas prieš Promėtėją Tarpukario lietuvių – lenkų iracionalioji diplomatija, *Darbai ir dienos*, t. XXX, 2002, p.63

¹¹⁰¹ *Lietuvos istorija, Nepirklausomybė 1918 – 1940*, t. X, d.II, sud. E. Bendikaitė, A. Kasparavičius, S. Kaubrys, R. Laukaitytė, Č. Laurinavičius, D. Mačiulis, V. Sirutavičius, V. Stravinskienė, J. Tauber, G. Vaskela, Vilnius, 2015, p. 378 - 379

¹¹⁰² Ten pat, p. 383

¹¹⁰³ A. Kasparavičius, Don Kichotas prieš Promėtėją Tarpukario lietuvių – lenkų iracionalioji diplomatija, *Darbai ir dienos*, t. XXX, 2002, p.65

¹¹⁰⁴ A. Kasparavičius, *Tarp politikos ir diplomatijos Šventasis sostas ir Lietuvos Respublika*, Vilnius, 2008, p.282

¹¹⁰⁵ V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925 - 1940)*, t.I, Vilnius, 2007, p.276

¹¹⁰⁶ Ten pat

¹¹⁰⁷ Ten pat

Juolab, kad minėtuojau laikotarpiu Lenkijos veiksmai turėjo ir karinio spaudimo apraiškų, Lenkija turėjo galimybę panaudoti Lydoje susitelkusius Lietuvos politinius emigrantus „Plečkaitininkus“¹¹⁰⁸, aktyvumą demonstravo Lenkijos III karo apygardos daliniai, kuriuose buvo įvestas aukštesnės karinės parengties stovis¹¹⁰⁹, Augustavo – Suvalkų regione prie demarkacinės linijos buvo pastebėti du Lenkijos kariuomenės 41 pėstininkų pulko batalionai¹¹¹⁰, sustiprintos pasienio apsaugos korpuso dalys¹¹¹¹. Lietuvos kariuomenės štabas reaguodamas į šiuos Lenkijos karinius veiksmus išleido operacinę direktyvą nr.1, kurioje nurodyta pasirengti atremti Lenkijos nereguliarių ir reguliarių karinių dalinių įsiveržimą, bei pasirengti vykdyti mobilizacijos priedangą.¹¹¹² Reikia pasakyti, kad karininkijos nervingumą galėjo didinti tai, kad kariuomenė nebuvo tinkamai pasirengusi atremti Lenkijos puolimą.

Kaip Krašto apsaugos ministras gen. T. Daukantą informavo kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas¹¹¹³, kariuomenėje nebuvo parengtas joks karinių veiksmų planas eventualaus Lenkijos pavojaus atveju, o mobilizaciniai planai tebuvo bandymų stadijoje. Kariuomenės sudėtis nebuvo pakankama atremti Lenkijos puolimą, ją sudarė tik „keletas“ nepilnai suformuotų pulkų, kurių apginklavimas nesiekė net „vidutinių aukštumų“. Jo nuomone Lenkijai sutelkus septynias pėstininkų divizijas krašto gynybos būklė būtų katastrofiška.¹¹¹⁴ Suprasdama krašto gynybos realijas Krašto apsaugos ministerijai akylai sekė derybas Ženevoje, ir kaip nurodo V. Žalys, apie nerimą dėl Lenkijos karinių veiksmų laukimo gruodžio 7 d. buvo informuotas ir A. Voldemaras.¹¹¹⁵ Kuris negalėjo ignoruoti ne tik karininkijos, tačiau ir užsienio diplomatų nuomonės. Taip pat reikia paminėti, kad Lenkijos žvalgybos punkto Rygoje surinktasis

¹¹⁰⁸ R. Čepas, *Plečkaitininkai*, Vilnius, 2000, p. 148

¹¹⁰⁹ Lietuvos kariuomenės generalinio štabo II skyriaus informacijų pranešimas. 1927 m. gruodžio 3 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 588, l. 263.

¹¹¹⁰ Ten pat

¹¹¹¹ Ten pat

¹¹¹² Lietuvos kariuomenės lauko štabo operatyvinė direktyva nr. 1. 1927 m. lapkričio 30 d LCVA f. 929, ap. 3, b. 594, l. 3.

¹¹¹³ Kariuomenės vado raportas krašto apsaugos ministeriui. 1927 m. lapkričio 30 d. LCVA f. 929, ap. 3, b. 593, l. 63.

¹¹¹⁴ Ten pat, l. 63.

¹¹¹⁵ V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925 - 1940)*, t.I, Vilnius, 2007, p.332

žvalgybos duomenimis, A. Voldemarui išvykstant į Ženevą, karininkai nemanė, kad Lenkija išspręs santykių su Lietuva klausimą taikingu keliu.¹¹¹⁶

1927 m. gruodžio 10 d. Tautų Sąjungos tarybos posėdyje buvo priimta deklaracija, kuri panaikino karo stovį tarp Lietuvos ir Lenkijos, Lenkija pripažino Lietuvos politinę nepriklausomybę ir abiem šalims pradėti derybas normaliems diplomatiniais santykiams užmegzti.¹¹¹⁷ Tai žinoma buvo A. Voldemaro laimėjimas užsienio politikoje, tačiau karininkija Ženevoje pasiektą susitarimą vertino kaip A. Voldemaro pralaimėjimą. Ženevos susitarimu buvo nepatenkinta jaunesnioji karininkija, kadangi Vilniaus klausimas buvo paliktas atviras.¹¹¹⁸

1928 m. sausio mėnesio viduryje, Lenkijos Generalinio štabo II skyrius konstatavo, kad karininkija tampa vis labiau kritiška A. Voldemaro atžvilgiu.¹¹¹⁹ Ypač nepatenkinti Ženevoje pasiektu susitarimu buvo jauni, nacionalistiškai nusiteikę, A. Voldemarą supantys karininkai.¹¹²⁰ Tuo metu Lietuvoje pasirodė „Kario“ žurnalo numeris, kurio vedamasis straipsnis buvo paskirtas Vilniaus problemai nagrinėti. Straipsnio autorius teigė, kad jis „vadovaujasi jausmais, o ne šalto proto išvedžiojimais“ bei pateikė tris argumentus, kodėl Lietuvai reikalingas Vilnius. Jo nuomone, Vilnius yra mūsų amžinoji sostinė, Vilnius yra kultūros centras, Vilnius yra svarbus ekonominiu atžvilgiu.¹¹²¹ Sausio 18 d. Vidaus reikalų ministras plk. Musteikis prikaišiojo A. Voldemarui, kad pastarasis Tautų Sąjungos žiemos sesijoje per mažai akcentavo Suvalkų sutarties reikšmę¹¹²². Sausio 30 d. plk. Zaskevičius Kauno karininkų ramovėje skaitė pranešimą Vilniaus klausimas.¹¹²³ Kariuomenėje sklindančias nuotaikas pastebėjo vasario ir kovo mėnesių sandūroje Kaune apslankęs Estijos karo atašė plk.

¹¹¹⁶ Lenkijos Generalinio štabo II skyriaus agento „Konstantinov“ agentūrinis pranešimas, 1928 m. sausio 30 d., sygn. AAN 1191. AII – 85, l.397

¹¹¹⁷ R. Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje*, Vilnius, 1980, p. 204

¹¹¹⁸ Lenkijos Generalinio štabo II skyriaus agento „Aničkova“ agentūrinis pranešimas, be datos, sygn. AAN 1191. AII – 85, l.387

¹¹¹⁹ Generalinio štabo, II skyriaus situacinis pranešimas apie padėtį Lietuvoje 1928 m. sausio 14 d., CAW, 303.4.1797.1.69

¹¹²⁰ Generalinio štabo, II skyriaus situacinis pranešimas apie padėtį Lietuvoje 1927 m. gruodžio 14 d., CAW, 303.4.1797.1.47

¹¹²¹ Kam mums reikalingas Vilnius? *Karys*, 1928, nr. 2, l.25 - 28

¹¹²² Agento Lvovskij pranešimas 1928 m. sausio 18 d., AAN 1191.AII – 85 l.493 - 497

¹¹²³ Ten pat.

Manzingas, kuriam susidarė įspūdis, kad Lietuvos karininkai neigiamai žiūri į Lietuvos ir Lenkijos derybas. Vyresnieji karininkai laikosi nuomonės, jog Lietuvos ir Lenkijos ginčas yra klaidingos Lietuvos politikos pasekmė. Tuo tarpu jaunieji, iki 1924 – 1925 m. karo mokyklą baigusieji karininkai, nekenčia visko kas yra lenkiška ir netgi nepalaiko giminystės ryšių su lenkų kilmės giminėmis, kalba tik lietuviškai ir truputį vokiškai.¹¹²⁴

Artėjant Karaliaučiaus deryboms kritiškos karininkų nuotaikos ėmė įgauti politinio spaudimo ir netgi grasinimo Vyriausybei apraiškų. Kovo 22 d. brg. gen. V. Nagevičius ragino karininkų ramovėje susirinkusius kolegas „nelikti abejingais, jeigu Voldemaras pasirinktų Tautų Sąjungos siūlomą receptą, kuris veda į Lietuvos Nepriklausomybės likvidavimą“¹¹²⁵. Jis ėmėsi rengti peticiją reikalaujančią išstoti iš Tautų Sąjungos, kurią ketino įteikti valstybės Prezidentui ir Ministrui Pirmininkui“.¹¹²⁶ Šių kalbų atgarsiai pasiekė Krašto apsaugos ministrą plk. Daukantą, kuris perspėjo brg. gen. Nagevičių, kad politinė agitacija kariuomenėje yra kenksminga, tačiau generolas neatlyžo atsakydamas Krašto apsaugos ministrui, jog „karininkija ir taip kantriai kenčia gruodžio 17 – osios išdavystę“¹¹²⁷. Gen. Nagevičiaus idėjos apie išstojimą iš Tautų Sąjungos jau buvo spėjusios pasklisti 1, 5 ir 7 pėstininkų, bei 2 ir 3 artilerijos pulkuose.¹¹²⁸

Tokios pat nuomonės, kaip brg. gen. V. Nagevičius buvo ir plk. Plechavičius, kuris su jam būdingu radikalumu aiškino, kad Lietuva neturi pasiduoti Tautų Sąjungos diktatui, nebent ji remtų mus prieš Lenkiją Vilniaus klausimu.¹¹²⁹ Gegužės 14 d. „Lietuvos“ laikraštyje išspausdintame straipsnyje „Kariuomenė – nepriklausomybės pamatas“, rašė „nepamirškim, kad svarbiausias mūsų kariuomenės tikslas – nepriklausomybės saugojimas ir rengimasis į Vilniaus žygį“.¹¹³⁰ Vidaus reikalų ministras plk. I. Musteikis, atstovaudamas karininkijos nuomonę, perspėjo A. Voldemarą, kad „tie,

¹¹²⁴ Lenkijos karo atašė Rygoje pranešimas 1928 m. kovo 14 d, AAN 1191.616.59.1.153 – 155.

¹¹²⁵ Agento Lwowskij agentūrinis pranešimas, 1928 m. kovo 22 d, AAN 1191. AII - 85, L. 456 - 459

¹¹²⁶ Ten pat.

¹¹²⁷ Ten pat.

¹¹²⁸ Ten pat.

¹¹²⁹ Lenkijos Generalinio štabo II skyriaus agento „Lwowskij“ agentūrinis pranešimas, 1928 m. sausio 18 d, sygn. AAN 1191. AII – 85, 1.493

¹¹³⁰ P. Plechavičius, Kariuomenė – nepriklausomybės pamatas, *Lietuva*, 1928 gegužės 14 d. nr. 84 l.1

kurie įvykdė 1926 m. gruodžio 17 –osios perversmą, vis dar egzistuoja“. Tuomet Kauno žydų sluoksniuose pasklido gandas, kad A. Voldemarui sugrįžus į Kauną „su taikos sutartimi, tačiau be Vilniaus, jis būtų sutryptas kavalerijos“¹¹³¹.

Taigi A. Voldemaras negalėjo ignoruoti kariuomenės ir visuomenės nuotaikų, todėl paviešinimo derybų Karaliaučiuje medžiagą bei buvo priverstas aiškinti poziciją Vilniaus klausimu, karininkų Ramovėje. Netrukus buvo paskelbtas nauja Konstitucija, kurioje Vilniaus paskelbtas Lietuvos sostine.¹¹³² Minėtos Konstitucijos paskelbimas Lietuvos istoriografijoje siejamas su A. Voldemaro vizitu į Didžiąją Britaniją bei tuo pat metu vykstančiomis Lietuvos bei Lenkijos derybomis. Istoriografijoje labiausiai paplitusi versija, kad 1928 m. gegužės 25 d. Konstitucija buvo priimta, siekiant parodyti, kad Didžioji Britanija jeigu ne žiūri palankiai, tai bent jau neprieštaruja Lietuvos pozicijai Vilniaus klausimu.¹¹³³ Kitaip tariant Konstitucija buvo paskelbta siekiant užsitikrinti Didžiosios Britanijos paramą Vilniaus klausimu. Išeivijos istorikas Alfredas Erichas Senas laikosi priešingos nuomonės ir mano, kad Konstitucijos paskelbimas nebuvęs suderintas su A. Voldemaru, ir šiuo žingsniu, priešiškos jėgos jam norėjo pakenkti¹¹³⁴.

Nepaisant skirtumų, abi versijos siejamos su įvykiais užsienio politikoje, tačiau šio mūsų nuomone reikėtų atkreipti dėmesį į visuomenės ir kariuomenės nuotaikas. Sprendžiant iš archyvuose surastų duomenų, 1928 m. Konstitucijos paskelbime, svarbų vaidmenį suvaidino didelis politinis karininkijos aktyvumas, įkaitusi politinė atmosfera kariuomenėje ir Krašto apsaugos ministro plk. T. Daukanto vaidmuo, kuris A. Voldemaro vizito Anglijoje metu, pavadavo Ministrą pirmininką ir vadovavo visiems Ministrų kabineto posėdžiams. Buvęs Seimo narys L. Garfunkelis, Lenkijos generalinio štabo II skyriaus agentui „Lwowskij“ pateikė, tokią Konstitucijos priėmimo versiją. Pasak L. Gerfunkelio, ministrų kabineto posėdyje gen. ltn. T. Daukantas teigė, kad kariuomenėje nuotaikos yra itin

¹¹³¹ Agento Lvovskij pranešimas 1928 m. kovo 22 d., AAN 1191.AII – 85 1.446 - 449

¹¹³² V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925 - 1940)*, Vilnius, 2007, p. 354

¹¹³³ Č. Laurinavičius, *Politika ir Diplomacija, studijų šaltiniai*, Kaunas, 1997; V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925 - 1940)*, Vilnius, 2007, p. 354;

¹¹³⁴ A. E. Senn, *The Great powers Lithuania and the Vilna question*, Leiden, 1966, p. 220

įkaitusios ir jis gavęs raportą, kad jas kaitina nuolatiniai opozicijoje esančių politikų veiksmai ir jis, būdamas Krašto apsaugos ministru, negali sulaukyti kai kurių impulsyvių karininkų nuo galimų veikslių prieš opoziciją. Kokių veikslių Lenkijos žvalgybos raporte nėra įvardinta, tačiau gen. ltn. T. Daukanto nuomone, tokia padėtis daugiau tęstis negali, todėl Konstitucijos priėmimas nuramintų kariuomenę, o jos pataisos būtų priimtos su entuziazmu. Anot plk. T. Daukanto ypatingai svarbu, kad Konstitucijoje būtų paskelbta, jog Vilnius yra Lietuvos sostinė. Punktas dėl Vilniaus privalo būti priimtas.¹¹³⁵ „Kauno kariškių manifestu“ Konstituciją vadino ir Lenkijos spauda.¹¹³⁶ Žinoma šią versiją dar reikėtų verifikuoti ir patikrinti, tačiau bet kokių atveju šie duomenys verčia kelti, o ne ignoruoti kariuomenės vaidmenį priimant Konstituciją.

Kaip rodo istoriniai šaltiniai vieninteliu P. Plechavičiaus sąjungininku buvo gen. ltn. T. Daukantas. Prancūzijos karo atašė, apsilankiusio Kaune 1928 m. vasario mėnesį Archeno žodžiais kalbant, gen. ltn. Daukantas buvo su susitarimo ir gerų santykių su Lenkija šalininkas, jis manė, kad būdama nusistačiusi prieš Lenkiją Lietuva taps sovietų ir vokiečių tiltu ir „pati sau išsiklas duobę“¹¹³⁷ Gen. ltn. T. Daukanto palankumas A. Voldemarui atsiskleidė pokalbiuose su užsienio diplomatais, kadangi generolas A. Voldemaro politiką ir laikyseną 1927 m. gruodžio Tautų Sąjungos tarybos posėdyje Ženevoje laikė sėkminga bei kritikavo A. Voldemarą puolančią opoziciją.¹¹³⁸ ir spaudoje pareiškė, kad karo su Lenkija tikimybė maža.¹¹³⁹ Tai pastebėjo ir Lenkijos žvalgybos agentas „Aničkova“ po pokalbio su karininkais pastebėjo, kad gen. ltn. T. Daukantas yra Lietuvos ir Lenkijos santykių užmezgimo šalininkas.¹¹⁴⁰

Kaip Lenkijos karo žvalgybos agentui „Lwowski“ informavo kpt. Mikalajūnas gen. V. Nagevičiui pradėjus agituoti karininkus dėl išstojimo iš

¹¹³⁵ Agento „Mrucz“ pranešimas, 1928 m. gegužės 30 d, AAN sign. 1190. AII – 85, l. 403

¹¹³⁶ Vyriausiojo štabo informacijų skyriaus biuletenis, 1928 m. birželio 5 d, LCVA f.929, ap.2, b. 64, l.54

¹¹³⁷ Lenkijos karo atašė plk. Stanislovo Karo raportas Generalinio štabo II skyriui, 1928 m. sausio 17 d, AAN 1191.II-74, l.340

¹¹³⁸ V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925 - 1940)*, t.I, Vilnius, 2007, p. 342

¹¹³⁹ Lenkijos Generalinio štabo ekspozitūros nr. 1 Vilniuje žinių santrauka, 1927 m. gruodžio 1 d, CAW sygn. 303.4.1979, l.26

¹¹⁴⁰ Lenkijos Generalinio štabo II skyriaus agento „Aničkova“ agentūrinis pranešimas, 1928 m. sausio 13 d, sygn. AAN 1191. AII – 85, l.382

Tautų Sąjungos, kaip rodo pranešimas jaunesnioji karininkija netgi rengė raštą Prezidentui šiuo klausimu, gen. ltn. T. Daukantas mėgino jį atkalbėti nuo šios minties.¹¹⁴¹ Tokios pat nuomonės, kaip brg. gen. V. Nagevičius buvo ir plk. Plechavičius, kuris su jam būdingu radikalumu aiškino, kad Lietuva neturi pasiduoti Tautų Sąjungos diktatui, nebent ji remtų mus prieš Lenkiją Vilniaus klausimu.¹¹⁴²

Kaip Vokietijos karo delegacijos nariams vadovaujamos plk. O. Šrioderio atvykusiems į Kauną paminėti Nepriklausomybės dešimtųjų metinių sakė pulkininkas Reingardas, Voldemarui tikriausiai pavyks rasti “modus vivendi” su Lenkija, tačiau į jo sprendimą reaguos kariuomenė.¹¹⁴³ Taigi artėjant Lietuvos ir Lenkijos deryboms Karaliaučiuje karininkijos spaudimas A. Voldemarui buvo itin ryškus, veikiausiai dėl to jis negalėjo ignoruoti ir neatsižvelgti į kariuomenės nuomonę, šį teiginį patvirtina ir tai, kad 1928 m. balandžio mėnesio pabaigoje Slaptosios karininkų sąjungos atsišaukimuose A. Voldemaro politika Vilniaus klausimu vertinama palankiai, pasak Slaptosios karininkų sąjungos narių, Lietuvos Vyriausybės politika per pastaruosius du metus Vilniaus klausimą prikėlė iš numirusių pasaulio opinijoje.¹¹⁴⁴

5.4 Karininkijos politinė takoskyra tarp A. Smetonos ir A. Voldemaro šalininkų ir pastarųjų pašalinimas iš kariuomenės 1927 – 1931 m.

Kaip nurodo J. Vaičenonis, po perversmo įvyko dar vienas karininkijos skilimas, kadangi dalis karininkijos savo likimą susiejo su prof. A. Voldemaru, tikėdamasi, kad pastarasis įvykdys šios karininkijos dalies politinius pasiūlymus ir nustums į šalį A. Smetoną.¹¹⁴⁵ Todėl imsime nagrinėti karininkijos skilimo procesą tarp Prezidento ir ministro pirmininko šalininkų ir jos politikavimą A. Voldemaro ir A. Smetonos konflikto

¹¹⁴¹ Lenkijos Generalinio štabo II skyriaus agento „Lwowskij“ agentūrinis pranešimas, 1928 m. kovo 18 d, sygn. AAN 1191. AII – 85, 1.456 - 459

¹¹⁴² Lenkijos Generalinio štabo II skyriaus agento „Lwowskij“ agentūrinis pranešimas, 1928 m. sausio 18 d, sygn. AAN 1191. AII – 85, 1.493

¹¹⁴³ Lenkijos Generalinio štabo II skyriaus agento „Lwowskij“ agentūrinis pranešimas, 1928 m. gegužės 1 d, sygn. AAN 1191. AII – 85, 1.576

¹¹⁴⁴ Slaptosios karininkų sąjungos atsišaukimas, 1928 m. gruodžio 8 d., LCVA f.378, ap. 13, b. 43, l. 3

¹¹⁴⁵ J. Vaičenonis, Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927 - 1940), Vilnius, 2004, p.73

kontekste privedusiam prie A. Voldemaro pašalinimo iš Ministro pirmininko posto 1929 m rugsėjį.

A. Voldemaro atramą kariuomenėje sudarė jaunoji karininkija, susibūrusi Slaptosios karininkų sąjungos ir „Geležinio Vilko“ gretose, aukštųjų karininkų tarpe A. Voldemaras sąjungininkų turėjo nedaug, svarbiausi iš jų buvo gen ltn. T. Daukantas ir plk. V. Skorupskis.

Lietuvos istorikai, tyrinėję Slaptosios karininkų sąjungos ir „Geležinio vilko“ veiklą nurodo, kad pastaroji organizacija susiformavo tiesiogiai iš Slaptosios karininkų sąjungos narių ir buvo tiesioginis ideologinis jos palikuonis, apėmęs plačiąją visuomenę ir tarsi nustūmęs Slaptąją karininkų sąjungą antrąjį planą.¹¹⁴⁶ Vis dėl to mes keliamė versiją, kad Slaptoji karininkų sąjunga, nepaisant „Geležinio Vilko“ egzistavimo, kariuomenėje veikė ir toliau, užsiėmė kariuomenės valymu, palaikė ryšius su A. Voldemaru bei tapo pastarojo atrama kariuomenėje.

Kaip pastebi V. Petronis, istoriografijoje egzistuoja dvi „Geležinio vilko“ susikūrimo versijos, pirmojoje nurodoma, kad suformuoti „Geležinį Vilką“ pasiūlė A. Voldemaras susitikime su Slaptosios karininkų sąjungos nariais. Antroji versija teigia, kad organizacijos iniciatoriais buvo karininkai kpt. Algirdas Sliesoraitis ir kpt. Kazys Matulevičius kartu su V. Mironu nutarę suburti „Geležinį vilką“ 1927 m. antroje pusėje.¹¹⁴⁷ Mūsų surinkti duomenys rodo, kad motyvų kurti tokio pobūdžio organizaciją turėjo abi pusės, o jas veikti skatino kelios aplinkybės. Pirmiausia, Slaptosios karininkų sąjungos plėtimąsi siekiant sutriuškinti partijas skatino organizacijos ideologija, kurios atsišaukimuose konstatuojama, kad „partijos, neapkenčia vienybės idėjos ir nori skaldyti Tautos jėgas.“¹¹⁴⁸ Todėl galutinis vienybės tikslas gali būti pasiektas tik sutriuškinus partijas, o tai reikalavo neužsidaryti kariuomenės gretose ir plėsti įtaką visuomenėje siekiant sukurti alternatyvą partijoms. Būtent taip nurodoma Slaptosios karininkų sąjungos atsišaukimuose leistuose nuo 1927 m. pradžios. Juose

¹¹⁴⁶ Ten pat, p 70 - 71; G. Rudis, Augustinas Voldemaras ir voldemarininkai, Vilnius, p.8 – 10, V. Petronis, Guarding the honor of the nation and the prosperity of the state: National defence of Lithuania “Iron wolf” (1928 - 1930), *Journal of Baltic studies*, p.158

¹¹⁴⁷ V. Petronis, Guarding the honor of the nation and the prosperity of the state: National defence of Lithuania “Iron wolf” (1928 - 1930), *Journal of Baltic studies*, p. 158

¹¹⁴⁸ Slaptosios karininkų sąjungos atsišaukimas, 1928 m. balandžio 20 d, LCVA f. 378, ap.13, b.,41, l.6

teigiama, kad karininkai turi neužsidaryti vien kariuomenės ribose, jie turi eiti į visuomenę, kurioje įvairūs politinių partijų agitatoriai konkuliuoja. Kaip būdas prieiti prie kaimo visuomenės ir ją edukuoti, plėsti joje agitaciją buvo nurodyta Slaptosios karininkų sąjungos nariams stoti į Lietuvos Šaulių sąjungos karininkų būrį.¹¹⁴⁹

Panašus antipartinis tonas, kuomet partijos laikytos “gėda ir nelaimė” bei “smežiančios Vyriausybę, įrodinėjančios, kad Vyriausybė remiasi maža leitenantų grupe, skleidžia fantasmagoriškus gaudus”¹¹⁵⁰ išlaikomas ir kituose Slaptosios karininkų sąjungos atsišaukimuose, išleistuose 1927 – 1928 m.¹¹⁵¹ Antipartines minėtos organizacijos nuotaikas dar labiau stiprino 1927 m. įvykę valstiečių liaudininkų, socialdemokratų ir krikščionių demokratų mėginimai įvykdyti perversmus ir paspausti Prezidentą, remiantis jiems ištikimų karininkų pagalba. Taigi karininkijai reikėjo platformos, kuri sudarytų sąlygas kovoti su partijomis.

Antroji priežastis, stūmusi jaunąją karininkiją A. Voldemaro link, buvo nepasitikėjimas senosios kartos karininkais. Apie tai, kad Nepriklausomybės aušroje prasidėjusi priešprieša karininkų gretose išliko ir po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo geriausiai, paliudija plk. T. Daukanto atsisveikinimo kalba pasakyta 1928 m. rudenį. Palikdamas Krašto apsaugos ministro pareigas jis kalbėjo apie “vyresniųjų karininkų ėjimą pas jaunuosius ir rankos tiesimą”.¹¹⁵²

Trečioji priežastis buvo tai, kad A. Voldemaro asmeninės sąvybės labiausiai imponavo jaunesiems karininkams, kurie pastarojo asmenyje galėjo matyti diktatorių. Lenkijos Užsienio reikalų ministerijos diplomatiniam susirašinėjime aptinkame pastebėjimą, kad karininkija darė įtaką valstybės politikai A. Voldemaro rankomis.¹¹⁵³ Taigi, siekis sutriuškinti partijas ir turėti politinę įtaką per A. Voldemarą, buvo svarbiausieji interesai vertę jaunąją karininkiją telktis aplink A. Voldemarą.

¹¹⁴⁹ Slaptosios karininkų sąjungos atsišaukimas, 1927 m. balandžio 2 d, LCVA f.378, ap.13, b.41, l.1

¹¹⁵⁰ SKS atsišaukimas, 1927 m. balandžio 20 d, LCVA f.378, ap. 13, b.38, l.51 - 53

¹¹⁵¹ Ten pat

¹¹⁵² Lietuvos karininkų ramovės valdybos pirmininko raportas, 1928 m. gruodžio 13 d, LCVA f.59, ap.1, b.134, l.59

¹¹⁵³ Lenkijos generalinio konsulato Karaliaučiuje pranešimas URM, 1927 m. sausio 4 d, AAN sygn.1190.616.56,l.160

Ministrą pirmininką jaunąsios karininkijos link stūmė siekis turėti patikimą atramą kariuomenėje, kadangi pastarasis vargu ar galėjo remtis į po perversmo karinės valdžios viršūnėje įsitvirtinusių senosios kartos karininkus, tokius, kaip plk. V. Grigaliūnas Glovackis ar plk. P. Plechavičius, kurie nuo pirmos kariuomenės susikūrimo dienos tarnavo kariuomenėje, bei kaltino A. Voldemarą delsimu kurti kariuomenę 1918 m. Tai reiškia, kad A. Voldemaras sustiprinti politines pozicijas senųjų karininkų atžvilgiu bei pačioje kariuomenėje, kurioje jis nebuvo populiarus¹¹⁵⁴, galėjo tik atsiremdamas į Slaptąją karininkų sąjungą, kurią pirmiausiai sudarė jaunąsios kartos karininkija, neigiamai žiūrėjusi į senosios kartos karininkus. A. Voldemaras savo atsiminimuose teigia, kad atsigręžti į kariuomenę jį skatino baimė, pavojus, kad bandymas nuversti Vyriausybę galėjo grėsti tik iš armijos pusės, todėl reikėjo su karininkais ir kareiviais išnagrinėti armijos sudėtį, idėjinius klausimus, jų materialinius rūpesčius.¹¹⁵⁵ Šiuo tikslu, A. Voldemaras paprašė 1926 m. perversmo dalyvių, jaunųjų karininkų, kpt. P. Gudyno ir kpt. A. Mačiukos¹¹⁵⁶ pranešinėti apie padėtį armijoje.¹¹⁵⁷ Lenkijos karo atašė Rygoje S. Karos duomenimis, svarbiausiu asmeniu Slaptojoje karininkų sąjungoje buvo kpt. A. Mačiuka, kuris palaikė santykius su Ministru pirmininku, Prezidentu ir ministrais.¹¹⁵⁸ Todėl buvo pasirinkti įtakingi ir daug apie padėtį kariuomenėje žinantys karininkai. Akivaizdu, kad abi pusės turėjo racionalių interesų padidinti galią valstybėje ir šis susijungimas arba bendradaravimas abiejų pusių lūkesčius puikiai atitiko. Taip, išsikristalizavo Slaptosios karininkų sąjungos ir „Geležinio Vilko“ organizacijų veiksmų trajektorijos, kurias puikiai atspindėjo Slaptosios karininkų sąjungos atsišaukimas, kuriame sakoma, kad „didelis darbas yra padaryti kariuomenę ir visuomenę mūsų idėjų nešiotoja, kariuomenę tam

¹¹⁵⁴ Lenkijos generalinio štabo žinių apie Lietuvą santrauka, 1927 m. lapkričio 15 d., AAN sygn. 1190.616.59, l.36 - 39

¹¹⁵⁵ A. Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius, 1990, p.103

¹¹⁵⁶ Reikia pasakyti, kad kpt. A. Mačiuką ir kpt. P. Gudyną Slaptosios karininkų sąjungos vadovais, 1941 m. vykusioje NKVD apklausoje įvardino ir buvęs 1926 – 1929 m. vyriausiojo štabo viršininko ir Krašto apsaugos ministro pareigas ėjęs gen. T. Daukantas.

¹¹⁵⁷ A. Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius, 1990, p.103

¹¹⁵⁸ Lenkijos karo atašė Latvijoje plk. S. Karos raportas generalinio štabo II skyriui, 1929 m. balandžio 22 d, sygn. AAN 1190.616.101, l.163

darbui ruošia Slaptoji karininkų sąjunga, o visuomenę Tautinė apsauga „Geležinis Vilkas“.¹¹⁵⁹

Reikia pasakyti, kad Slaptoji karininkų sąjunga ir toliau aktyviai veikė kariuomenėje, kurios trejukių tinklas apraizgė kariuomenės dalinius, tačiau kariuomenės valymo procese ji galėjo atsiremti į prof. A. Voldemarą ir taip sustiprinti neformaliais santykiais su karinio dalinio vadu besiremiančią galią, šalinant jų ideologines nuostatas neatitinkančius karininkus. 1928 – 1929 m. jaunieji karininkai sudarinėjo svetimtaučių tarnaujančių kariuomenėje sąrašus, kuriuose įvardindavo kitataučius karininkus ir jų daromas nuodėmes. Lietuvos valstybės centriniame archyve saugomame „Geležinio Vilko“ fonde aptikome nepatikimų kitataučių tarnaujančių kariuomenėje sąrašą, kuriame įvardinti 134 asmenys. Sąraše dominuoja rusiškos, vokiškos ir lenkiškos pavardės, o pagrindiniai kaltinimai grindžiami tautybe, svetimos kalbos vartojimu ir svetimtaučių protegavimu. Sąraše įvardinti asmenys yra nuo aukštų karininkų plk. P. Tarasenos, plk. Austo, mjr. A. Katche, plk. Reichardo iki kariuomenės dirbtuvių šaltkalvių, siuvėjų, motoristų bei braižytojų.¹¹⁶⁰

Minėtų asmenų pašalinimas iš kariuomenės vyko Slaptosios karininkų sąjungos nariams bendradarbiaujant su A. Voldemaru. Nepasirašytų karininkų vardu ministrui pirmininkui buvo pranešama, kad vienas ar kitas karininkas yra nepageidaujamas asmuo, o A. Voldemaras ieškojo būdų jį pašalinti iš kariuomenės. Tokios schemos egzistavimą įrodo keleto karininkų atleidimas. Štai tapatybės nenurodę karininkai informavo ministrą pirmininką, kad plk. Antanas Bremeris yra nepageidaujamas asmuo, kadangi pasižymi neūkiškumu, palaiko įvairius abejotinus tipus yra apsimitęs tautininkas ir Judeničo karininkas.¹¹⁶¹ Praėjus kuriam laikui, po šio kreipimosi plk. A. Bremeris dėl neigiamos atestacijos buvo paleistas į atsargą.¹¹⁶² Ministras Pirmininkas buvo informuotas ir apie plk. S.

¹¹⁵⁹ Slaptosios karininkų sąjungos atsišaukimas, 1928 m. gruodžio 8 d, LCVA f.378, ap.13, b.43, l.1-3

¹¹⁶⁰ Tarnaujančių kariuomenėje kitataučių karininkų ir civilių tarnautojų sąrašas, be datos, LCVA f. 378, ap.4, b.406, l.249 - 261

¹¹⁶¹ Karininko pranešimas A. Voldemarui, 1928 m. gruodžio 13 d, MAB f.172 – 54, l.2

¹¹⁶² *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918 – 1953*, sud. Asevičius, t.2, Vilnius, 2002, p.213

Zaskevičiaus atvirai pareikštą kritiką kariuomenei¹¹⁶³. Reikia pasakyti, kad plk. S. Zaskevičius palankiai atsliepė apie plk. Okulič Kazariną, nušovusį advokatą Liudą Noreiką, po šių kalbų plk. S. Zaskevičius neteko posto kariuomenėje.¹¹⁶⁴ Į Slaptosios karininkų sąjungos narių, kpt. A. Mačiukos ir plk. T. Daukanto girnas buvo papuolęs ir ltn. A. Macelis, pastarasis buvo iškviestas į Krašto apsaugos ministro kabinetą, visą dieną buvo tardomas siekiant iškvosti žinių apie tariamai rengiamą sukilimą ir galiausiai kpt. A. Mačiukai pareiškus, kad tai klaida, buvo paleistas.¹¹⁶⁵ Kaip matome jauniems karininkams bendradarbiajant su A. Voldemaru pavyko iš kariuomenės pašalinti, jų ideologinėms nuostatoms prieštaraujančius karininkus.

Jaunųjų karininkų pageidavimai laikui bėgant augo. 1929 m. sausį laiške A. Voldemarui, buvo džiaugiamasi, kad “Tamstai sekasi kovoti su mūsų priešais”, tačiau atsiskleidė ir jų didėjantys užmojai. Minėtame laiške “priešais” įvardinti plk. P. Plechavičius ir gen. ltn. T. Daukantas, buvo rašoma, kad “mes juos pakentėm, kol juos laikė Vyriausybė”, bei reikalaujama pašalinti minėtus karininkus. Taip pat pranešta, kad visa karininkija yra kartu su Tamsta (A. Voldemaru) ir kad jeigu reiks parems ginklu. Tačiau tai dar nebuvo visi reikalavimai, šiame laiške jaunoji karininkija atvirai pasisakė prieš Sofiją Smetonienę ir Krašto apsaugos ministrą A. Merkį.¹¹⁶⁶ Jaunuosius karininkus nervino A. Merkio pasisakymai apie “per didelius leitenantukų ministrui pirmininkui duodamus reikalavimus”.¹¹⁶⁷ Jaunieji leitenantai toliau reikė nepasitenkinimą gen. S. Žukausku.¹¹⁶⁸ Platino atsišaukimus, kuriuose ragino vyti iš kariuomenės gen. L. Radų Zenkavičių, plk. V. Grigaliūną Glovackį.¹¹⁶⁹

¹¹⁶³ Karininko pranešimas A. Voldemarui, 1928 (be datos), MAB f.172 – 54, l.7

¹¹⁶⁴ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918 – 1953*, sud. Asevičius, t. 2, Vilnius, 2008, p.301

¹¹⁶⁵ A.Macelis, *Atsiminimai*, Vilnius, 2014, p.152 - 153

¹¹⁶⁶ Nepasirašiusio savo vardo karininko laiškas A. Voldemarui, 1929 m. sausio 31 d, MAB, f.172 – 285, l.1

¹¹⁶⁷ LTA GV Klaipėdos apygardos štabo raportas, 1928 m. lapkričio 9 d, MAB 172 – 511, l.1

¹¹⁶⁸ Poručiko Szimansky laiškas Pranui Ancevičiui, be datos, AAN sygn, 1190.616.59, l.112

¹¹⁶⁹ Kriminalinės policijos žinios, 1927 m. birželio 28 d, LCVA f. 378, ap.2, b.9817, l.229

Pasak tuometinio Saugumo policijos Kauno apygardos viršininko Albino Čiuoderio per „Geležinio vilko“ štabą neoficialiai pradėjo eiti ir laipsnių pakėlimai¹¹⁷⁰, tačiau daugiau duomenų šiuo klausimu mums aptikti nepavyko. Taigi po Slaptosios karininkų sąjungos ir „Geležinio vilko“ organizacijos vėliavomis susibūrusi jaunesnioji karininkija, rašydama laiškus A. Voldemarui siekė ne tik pašalinti nepageidaujamus karininkus, tačiau pradėjo pasisakyti prieš Prezidentą A. Smetoną. Reikia pasakyti, kad viena iš istoriografijoje nurodomų A. Voldemaro ir A. Smetonos konflikto priežasčių yra tai, kad A. Voldemaras, nepasitaręs su Prezidentu, ėmė skirti valstybės pareigūnus, mūsų nuomone šiame procese matoma ir karininkijos įtaka, kuomet be Prezidento žinios buvo pradėti šalinti jam ištikimi senosios kartos karininkai bei reiškiami nuomonė prieš valstybės Prezidentą.

Slaptosios karininkų sąjungos įtakos didėjimas kariuomenėje A. Voldemarui galėjo būti naudingas tuo, kad kūrė joje alternatyvų, neformalų jėgos centrą ir mažino senosios kartos karininkų įtaką. Kitaip tariant, galime daryti prielaidą, kad A. Voldemarui formavosi regimybė, jog vieną dieną kariuomenę užvaldys jo šalininkai ir svarbiausia politinio režimo atrama taps ištikima jam, o tai besivystant A. Smetonos ir A. Voldemaro konfliktui galėjo tapti svarbiu faktoriumi jų tarpusavio kovoje. 1927 – 1929 m. jaunieji aviacijos karininkai neturėjo aukštų karinių laipsnių ir karinio išsilavinimo leidžiančio pretenduoti ir konkuruoti su senąja kartą į vadovaujančias pozicijas kariuomenėje, tačiau panašu, kad tam buvo ruošiamasi, kadangi 1927 – 1929 m. Italijos generalinio štabo akademijoje studijavo vienas iš perversmo dalyvių, aviacijos kpt. Antanas Mačiokas,¹¹⁷¹ jam įgijus aukštesnę kvalifikaciją jaunųjų karininkų atstovui galėjo atsiverti aukštesnės pozicijos kariuomenės vadovybėje. Taigi jaunoji karininkija buvo svarbiausia A. Voldemaro atrama kariuomenės gretose, kadangi aukštosios karininkijos tarpe didelių sąjungininkų jis neturėjo.

A. Voldemarui į savo pusę taip pat pavyko patraukti plk. T. Daukantą bei plk. V. Skorupskį, kurie tapo svarbiausiais jo sąjungininkais aukštosios karininkijos gretose. 1926 m. gruodžio 24 d., praėjus vos savaitei po perversmo, įvyko netikėta politinė rokiruotė aukštosios politinės vadovybės gretose, vyriausiojo štabo viršininku, vietoj plk. P. Plechavičiaus

¹¹⁷⁰ A. Anušauskas, *Prezidento žvalgas: du gyvenimai*, Vilnius, 2018, p. 268

¹¹⁷¹ Vyr. štabo viršininko įsakymas kariuomenei, 1930 sausio 11 d, LCVA f.929, ap.1, b. 537, l.1

buvo paskirtas gen. ltn. T. Daukantas. Mums nepavyko aptikti tiesioginių jo paskyrimą argumentuojančių šaltinių, tačiau tai, kad jis ėjo Krašto apsaugos ministro pareigas krikdėmo V. Petrulio Vyriausybėje 1924 m., suponuoja idėją, kad gen. ltn. T. Daukantas buvo kompromisinė figūra tarp krikdėmų ir tautininkų. Tuo tarpu buvęs vyriausiojo štabo viršininkas, plk. P. Plechavičius užėmė neproporcingai žemą, lyginant su jo vaidmeniu perversmo organizavime ir įvykdyme poziciją ir tapo vyriausiojo štabo valdybos viršininku. Kokios buvo šio pašalinimo priežastys nustatyti sunku, tačiau galime svarstyti, kad galbūt tai lėmė, tiesmukiškas plk. Plechavičiaus charakteris dėl, kurio jis nebuvo mėgstamas kariuomenės gretose¹¹⁷². Todėl galvojant apie perversmininkų karinės valdžios įtvirtinimą ir nepatikimų karininkų šalinimo procesą kariuomenėje, reikėjo nuosaikesnės, didesnei karininkijos daliai tinkančios figūros ir nepasitenkimo nekeliančios figūros, kuria ir tapo gen. ltn. T. Daukantas.

Per 1927 m. gen. ltn. T. Daukantas stiprino pozicijas kariuomenėje ir tų metų rugpjūtį tapo Krašto apsaugos ministru, jo autoritetą dar labiau padidino Tauragės sukilimo likvidavimas. Kaip teigė Lenkijos žvalgybos agentas, 1927 m. rudenį gen. ltn. T. Daukantas kariuomenės akyse buvo labai populiarus ir mėgstamas žmogus,¹¹⁷³ be to, kaip jis pats prisipažino, turėjo nuolatinę A. Voldemaro paramą.¹¹⁷⁴ Plk. T. Daukanto prielankumą A. Voldemarui įrodo jo nuolatinė parama vienam svarbiausių Slaptosios karininkų sąjungos asmenų plk. V. Skorupskiui, kurį Krašto apsaugos ministras nuolat rėmė konfliktuose su plk. Plechavičiumi ir plk. V. Grigaliūnu Glovackiu. Šiuos konfliktus verta išanalizuoti atidžiau, kadangi jie remiantis netiesioginiais įrodymais, parodo plk. T. Daukanto bei plk. V. Skorupskio veikimą A. Voldemaro ir jaunųjų karininkų naudai bei ministro pirmininko konfliktą su Prezidento šalininkais.

Pirmiausiai reikia atkreipti dėmesį į plk. V. Skorupskio ir plk. P. Plechavičiaus konfliktą¹¹⁷⁵, kilusį iš karto po perversmo. Atstovaudamas Slaptąją karininkų sąjungą plk. V. Skorupskis buvo neparankus plk. P.

¹¹⁷² Lenkijos karo atašė Rygoje pranešimas, 1927 lapkričio 9 d. AAN sygn.1190.616.59, l.103

¹¹⁷³ Ten pat

¹¹⁷⁴ Gen. T. Daukanto kreipimasis į Ministrą pirmininką A. Voldemarą, 1928 m. rugpjūčio 7 d, LCVA f.923, ap.1, b. 502, l.5

¹¹⁷⁵ A. Jurevičiūtė, Pulkininkas leitenantas T. Daukantas, *Krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai t.2*, sud. G. Surgailis, Vilnius, 2008, p. 102

Plechavičiui ir Krašto apsaugos ministrui A. Merkiui, todėl 1927 m. gruodžio 17 d. buvo atleistas iš vyriausiojo štabo administracijos valdybos viršininko pareigų ir paskirtas eiti Karo mokslo valdybos viršininko pareigas.¹¹⁷⁶ Kartu su plk. V. Skorupskiu į Karo mokslo valdybą persikėlė ir Slaptosios karininkų sąjungos veikla. Kaip pastebėjo J. Vaičėnionis, kariniam ir tautiniam kareivių auklėjimui ir siekiui apsaugoti juos nuo pašalinių įtakų Slaptoji karininkų sąjunga numatė panaudoti Karo mokslo draugijos ratelius. Visi sąjungos nariai turėjo tapti šios draugijos ratelių nariais, per draugiją buvo siekta populiarinti Slaptosios karininkų sąjungos idėjas bei kurti lietuvišką karo doktriną ir tradicijas.¹¹⁷⁷ Tačiau tik plk. V. Skorupskiu pradėjus dirbti karo mokslo valdyboje plk. V. Grigaliūnas Glovackis pradėjo vesti kvotą dėl plk. Skorupskio nusidėjimo “drausmės atžvilgiu ir negerbimo savo viršininkų”¹¹⁷⁸ Kiek galime spręsti iš fragmentiškų kvotoje surinktų duomenų, plk. V. Skorupskį buvo siūloma atleisti iš kariuomenės dėl viešų pasisakymų prieš kariuomenės vadovybę,¹¹⁷⁹ o tai leistų įtarti, kad plk. Skorupskis veikdamas karo mokslo draugijoje platino Slaptosios karininkų sąjungos idėjas bei pasisakė prieš senosios kartos karininkus. Paremdamas plk. V. Skorupskį, gen. ltn. T. Daukantas nesureagavo į plk. G. Grigaliūno Glovackio siūlymą ir plk. V. Skorupskio neatleido, o paskyrė LDK Vytauto karininkų kursų viršininku.¹¹⁸⁰ Tai, mūsų nuomone, galėjo įvykti, tik dėl gerų plk. T. Daukanto ir A. Voldemaro santykių, kadangi Slaptosios karininkų sąjungos nariai buvo vienintelė pastarojo atrama kariuomenėje, kurią jis buvo suinteresuotas apsaugoti.

Plk. Plechavičiaus ir plk. T. Daukanto konfliktas tęsėsi toliau. 1927 m. lapkričio mėnesį Lenkijos karo atašė Rygoje Stanislavo Karos raportuose užsimenama apie konfliktą valdžią palaikančių karininkų tarpe.¹¹⁸¹ 1927 m.

¹¹⁷⁶ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918 - 1953*, t.7, sud. V. Asevičius, Vilnius, 2007, p.98

¹¹⁷⁷ J. Vaičėnionis, *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927 - 1940)*, Vilnius, 2003, p.72

¹¹⁷⁸ Plk. V. Grigaliūno Glovackio raportas, 1928 m. kovo 31 d, LCVA f. 929, ap.1, b. 483, l.234

¹¹⁷⁹ Ten pat

¹¹⁸⁰ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918 - 1953*, t.7, sud. V. Asevičius, Vilnius, 2007, p.98

¹¹⁸¹ Lenkijos karo atašė S. Karos telefonograma, 1927 m. lapkričio 8 d, CAW 303.4.1797, l.19

– 1928 m. įsitempus santykiams su Lenkija, šių karininkų konfliktą dar labiau pakurstė skirtingos pozicijos dėl santykių su Lenkija. P. Jurgėlos nuomone, minėtasis konfliktas sąlygojo plk. Plechavičiaus atleidimą iš kariuomenės.¹¹⁸² Šią versiją patvirtina ir mūsų surinkti istoriniai duomenys. Plk. Plechavičiaus ir Vyriausybės pozicijų išskyrimas dėl santykių su Lenkija užfiksuotas pastarojo pokalbyje su Švedijos konsulu E. Holmgrenu, plk. P. Plechavičiaus teigė, kad jis su savo padėjėju plk. Skorupskiu „neoficialiai ir toliau veiks šalia Vyriausybės“.¹¹⁸³ Kategoriską plk. P. Plechavičius reikalavimą, nutraukti bet kokias derybas su Lenkija aptikome ir Latvijos spaudoje.¹¹⁸⁴ Tuo tarpu gen. lt. T. Daukantas palankiai žiūrėjo į santykių su Lenkija užmezgimą, tai atskleidžia jo interviu „Segodnia“ laikraščiu 1927 m. gruodžio mėnesį, jis pareiškė, kad Lietuvos ir Lenkijos santykiuose prasidėjo nauja era, kurią reikės įforminti juridiskai.¹¹⁸⁵ Palankias derybų su Lenkija gen. lt. T. Daukanto pažiūras užfiksavo ir Lenkijos karo atašė Latvijoje plk. lt. Stanislavas Kara pokalbyje su Lietuvos karo atašė Rygoje plk. B. Giedraičiu.¹¹⁸⁶

Konfliktą taip pat aštrino 1928 m. prasidėjusi plk. Plechavičiaus ir gen. lt. T. Daukanto konkurencija dėl Krašto apsaugos ministro ir vyriausio štabo viršininko posto.¹¹⁸⁷ Reikėtų pasakyti, kad plk. P. Plechavičiaus pašalinimas galėjo išplėsti, padidinti A. Voldemaro ir jo šalininkų įtaką kariuomenės vadovybėje, kadangi plk. P. Plechavičius Lenkijos žvalgybos punkto Rygoje duomeninis, buvo laikomas kone įtakingiausiu karininku karinėje vadovybėje¹¹⁸⁸, taigi A. Voldemarui norint padidinti savo įtaką reikėjo pašalinti plk. Plechavičių, būtent taip ir atsitiko 1929 m. vasario mėnesį.

¹¹⁸² P. Jurgėla, *Gen. Povilas Plechavičius*, Brooklyn, 1978, p. 97

¹¹⁸³ J. Vaičėnionis, *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927 - 1940)*, Vilnius, 2004, p.69

¹¹⁸⁴ Informacijų skyriaus pranešimas apie Latviją, 1928 m. birželio 26 d, LCVA f.929, ap.2, b. 64, l.62

¹¹⁸⁵ D. Kagano laiškas plk. Burokui, 1932 m. spalio 20 d. MAB RS f. 172 – 59, l.12

¹¹⁸⁶ Lenkijos karo atašė Rygoje pranešimas, 1927 lapkričio 9 d. AAN sygn.1190.616.59, l.103

¹¹⁸⁷ Lenkijos karo atašė Rygoje pranešimas, 1928 m. gegužės 30 d. AAN sygn.1190.616.59, l.198 - 199

¹¹⁸⁸ Lenkijos karo atašė plk. S. Karos Rygoje pranešimas, 1929 m. gruodžio 8 d. AAN sygn.1190.616.59, l.?

Siekiant atskleisti pilną plk. T. Daukanto santykių su A. Voldemaru vaizdą, reikia trumpai aptarti ir jo santykius su ministro pirmininko šalininkais Slaptosios karininkų sąjungos nariais. Gen. ltn. T. Daukantas, kaip senosios kartos karininkas, jaunųjų tarpe nebuvo mėgiamas. Tai atskleidžia du šaltiniai, Lenkijos karo atašė plk. S. Karos raportas, kuriame teigiama, kad plk. T. Daukantas nebuvo mėgiamas jaunosios karininkijos tarpe.¹¹⁸⁹ Bei paties gen. ltn. T. Daukanto liudijimas NKVD tardytojui, kuriame pastarasis teigė, kad šarvuočių rinktinės tankų kuopos vadas kpt. S. Asevičius buvo nusiteikęs prieš jį.¹¹⁹⁰ Tačiau vardan santykių su A. Voldemaru, jis buvo priverstas palaikyti jo šalininkus ir elgtis palankiai Slaptosios karininkų sąjungos atžvilgiu. Štai 1929 m. jau nebūdamas Krašto apsaugos ministru jis kreipėsi į Prezidentą dėl Slaptosios karininkų sąjungos nariui užvestos kvotos.¹¹⁹¹

1929 m. sausį gen. ltn. T. Daukantas buvo atleistas iš Krašto apsaugos ministro ir vyriausiojo štabo viršininko pareigų dėl to, kad padėjo M. Krupavičiui gauti diplomatinį pasą ir dėl to kreipėsi į Bronių Balutį. Po šio veiksmo kilo konfliktas tarp plk. Daukanto ir A. Voldemaro ir gen. ltn. T. Daukantas buvo atleistas iš Krašto apsaugos ministro pareigų.¹¹⁹² Galime spėti, kad tokį plk. T. Daukanto poelgį A. Voldemaras traktavo kaip išdavystę ir nutarė pastarąjį atleisti.

L. Truska nurodo, kad A. Voldemaro ir A. Smetonos santykiai pablogėjo 1928 m. pabaigoje.¹¹⁹³ Pasak G. Rudžio, Vyriausybės krizę A. Smetona planavo surengti jau 1929 m. pavasarį¹¹⁹⁴ Mūsų nuomone, tokius A. Smetonos žingsnius, lėmė ne tik gilėjantys nesutarimai su A. Voldemaru, kuris po plk. T. Daukanto atleidimo ėjo ir Krašto apsaugos ministro pareigas, tačiau ir mūsų jau minėti konfliktai aukštosios karinės vadovybės gretose tarp A. Voldemaro ir A. Smetonos šalininkų. Prezidentas, norėdamas susigrąžinti įtaką kariuomenės vadovybei, 1929 m. vasario 19 d.,

¹¹⁸⁹ Lenkijos karo atašė Rygoje pranešimas, 1929 m. gruodžio 9 d. AAN sygn.1190.616.59, l.536 - 537

¹¹⁹⁰ T. Daukanto apklausos protokolas, 1941 m. sausio 7 d, LYA K-1, 32880, 1.80

¹¹⁹¹ T. Daukanto raštas ypatingų reikalų karininkui prie KAM, 1929 m. balandžio 29 d, LCVA f.59, ap.1, b.134, l. 93

¹¹⁹² Lenkijos karo atašė Rygoje pranešimas, 1928 m. lapkričio 31 d. AAN sygn.1190.616.59, l.486 - 189

¹¹⁹³ L. Truska, *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius, 1996, p. 191

¹¹⁹⁴ G. Rudis, A. Voldemaras pralaimėti nemokėjęs politikas, *Lietuvos Respublikos Ministrai pirmininkai (1918 - 1940)*, sud. R. Čepas, Vilnius, 1997, p. 55

vyriausiojo štabo viršininku paskyrė plk. Petrą Kubiliūną¹¹⁹⁵. A. Smetonos siekį išguiti iš kariuomenės politikavimą ir konfliktus rodo tai, kad plk. P. Kubiliūnas buvo nusistatęs prieš kariuomenės politikavimą ir buvo „tautininkų trejukių“ organizacijos priešininkas.¹¹⁹⁶ Taip pat anot S. Raštikio jis nereiškė simpatijų jokiai politinei partijai.¹¹⁹⁷ Plk. P. Kubiliūno apolitiškumas pabrėžiamas ir A. Šovos atsiminimuose.¹¹⁹⁸ Reikia pasakyti, kad po plk. T. Daukanto pasitraukimo Krašto apsaugos ministro pareigas ėjo A. Voldemaras¹¹⁹⁹, jo vieton naujoje Vyriausybėje buvo paskirtas A. Smetonai artimas, iki 1913 m. „Vilties“ ir „Lietuvos balso“ redakcijose dirbęs ir 1928 m. susisiekimo ministerijos valdininku tarnavęs plk. J. Variakojis.¹²⁰⁰ Lenkijos žvalgybos raportuose plk. J. Variakojis įvardinamas kaip „žymus Smetonininkas“¹²⁰¹, vadinasi A. Smetonai palankūs karininkai užėmė Krašto apsaugos ministro ir vyriausiojo štabo viršininko postus. A. Smetonai norint susigrąžinti įtaką kariuomenės vadovybėje to buvo negana, reikėjo susitvarkyti ir kita A. Voldemaro atrama, „Geležinio Vilko“ ir Slaptosios karininkų sąjungos nariais.

Minėtos organizacijos ideologiją, raidą, struktūrą ir veiklą tyrinėjo G. Rudis ir V. Petronis, todėl šiame tyrime paliesime tik su karininkijos politikavimu susijusius „Geležinio Vilko“ veiklos aspektus. Kaip jau minėjome ideologiškai organizacija sukūrė Slaptosios karininkų sąjungai priklausę ir 1926 m. gruodžio 17 d. perversme dalyvavę karininkai kpt. A. Mačiūka, kpt. J. Pyragius, kpt. L. Virbickas, kpt. J. Gineitis, kpt. P. Gudynas¹²⁰².

¹¹⁹⁵ V. Jankauskas, *Nepriklausomos Lietuvos generolai*, Vilnius, 1998, p.170

¹¹⁹⁶ Lenkijos karo atašė Rygoje plk. Stanislovo Karos raportas, 1930 m. liepos 28 d, AAN sygn.1190.616.94, l.10

¹¹⁹⁷ S. Raštikis, *Įvykiai ir žmonės*, t.III, Čikaga, 1972, p.94 - 95

¹¹⁹⁸ A. Šova, *Savanoris visam gyvenimui*, Kaunas, 2004, p. 75

¹¹⁹⁹ L. Truska, *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius, 1996, p.190

¹²⁰⁰ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918 – 1953*, t. VIII, sud. Asevičius, Vilnius, 2008, p. 184

¹²⁰¹ Informacinis komunikatas apie Lietuvą, 1929 m. spalio 14 d, CAW sygn.303.4.5903 l.30

¹²⁰² G. Rudis, Voldemaras ir voldemarininkai, *Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius, 1992, p.8

„Geležinio Vilko“ ideologija buvo grindžiama demokratinių vertybių atmetimu ir maksimalizmo, radikalizmo ir nacionalizmo¹²⁰³ idėjomis. Tai reiškia, kad ji buvo išvesta iš karininkų tautininkų idėjų, skelbtų jų atsišaukimuose, kuriuos jau nagrinėjome ankstesniuose disertacijos skyriuose. „Geležinis vilkas“ buvo kuriamas remiantis karinės organizacijos principais: drausme, disciplina, paklusnumu autoritetui arba vadui, organizacijos struktūriniais padaliniais suteikti kariniai kuopų ir būrių pavadinimai, jai vadovavo štabas, o nuo 1928 m. organizacijos narius elgtis su ginklais mokė kariniai instruktoriai.¹²⁰⁴ Nepaisant to, karininkijos skaičius „Geležinio vilko“ narių tarpe buvo nedidelis, nors karininkai buvo verbuojami tapti, o dalis ir tapo organizacijos nariais¹²⁰⁵. 1929 m. birželį organizacijos narių sąrašuose nurodoma, kad tikrosios tarnybos karininkai sudarė vos 0.36 % narių skaičiaus, tuo tarpu organizacijoje dominavo studentai sudarę 24 %, ūkininkai sudarę 39 % ir policijos tarnautojai sudarę 10% iš 4146 narių skaičiaus.¹²⁰⁶ Tai patvirtina mūsų nuostatą, kad ji buvo karininkijos sukurta, tačiau visuomenėje veikusi organizacija.

A. Smetona nepritarė fašizmo idėjoms, jis įvardino fašizmą kaip vieną iš trijų demokratijai priešingų sąjūdžių.¹²⁰⁷ Prezidentui ištikimi karininkai taip pat buvo nepatenkinti Slaptosios karininkų sąjungos ir „Geležinio Vilko“ veikimu. Štai I PP vadas plk. P. Dundulis manė, kad Tautinė apsauga kariuomenėje, tai kaip „komsamolija“ Rusijos imperijoje, be to reiškę nepasitenkinimą, jog „jaunieji vadams diktuoja, o pastarieji turi vykdyti“. Reikia pasakyti, kad „Slaptosios karininkų sąjungos“ trejukė veikė plk. P. Dundulio vadovaujamame pulke.¹²⁰⁸ Politinės policijos raportuose nurodoma, kad plk. Plechavičius, gen. ltn. K. Ladyga, plk.

¹²⁰³ *Lietuvos istorija, Nepriklausomybė 1918 – 1940 m.*, t. X, d.I, D. Blažytė Baužienė, E. Gimžauskas, Č. Laurinavičius, D. Mačiulis, G. Rudis, A. Svarauskas, J. Vaičėnionis, Lietuvos istorija t. X, d.I, Vilnius, 2013 p.568

¹²⁰⁴ V. Petronis, Po sporto priedanga: radikalusis dešinysis judėjimas ir Geležinio vilko sporto sąjunga Lietuvoje (1928 – 1930 M.), *Lietuvos istorijos metraštis 2013 metai I*, Vilnius, 2014, p. 107

¹²⁰⁵ J. Listopadskis, *Laisvės ir vergijos metai*, Vilnius, 1993, p. 37; A. Eidintas, *Trijose žvalgybose Lietuvos kavalerijos kapitono istorija*, Vilnius, 2017, p. 36

¹²⁰⁶ „Geležinis vilkas“ sudėties žinios, 1929 m. birželio 1 d, LCVA f.378, ap.4, b.486, l.35 - 37

¹²⁰⁷ *Lietuvos istorija, Nepriklausomybė 1918 – 1940*, t. X, d.I D. Blažytė Baužienė, E. Gimžauskas, Č. Laurinavičius, D. Mačiulis, G. Rudis, A. Svarauskas, J. Vaičėnionis, Lietuvos istorija t. X, d.I, Vilnius, 2013 p.572 - 573

¹²⁰⁸ Agentūrinis pranešimas, 1927 m. spalio 4 d. c, l.11 – 13

Petraitis ir plk V. Skorupskis A. Voldemaru nepatenkinti.¹²⁰⁹ Kaip matome, konfliktas tarp senosios ir jaunosios karininkijos buvo ženklus ir jis dar labiau išryškėjo 1929 m. rudenį įvykusios Vyriausybės krizės metu.

1929 m. rugsėjį A. Voldemarui išvykus į Tautų Sąjungos sesiją Ženevoje atsistatydino ministrų kabineto nariai. Grįžęs į Kauną A. Voldemaras pareiškė, kad negalys atistatydinti, kadangi jaunieji neleidžia. Krizės metu A. Voldemaras pamėgino atsiremti į jaunuosius karininkus, kurių atramą sudarė Geležinis vilkas¹²¹⁰ ir Slaptoji karininkų sąjunga. Apie tai jis pranešė Ministrų kabineto posėdyje, reaguodamas Vidaus reikalų ministro I. Musteikio pareiškimą, kad pastarasis turys pakankamai policijos rimčiai palaikyti, A. Voldemaras replikavo „O aš – kariuomenės“.¹²¹¹ Tai reiškia, kad A. Voldemaras ketino pasinaudoti jam ištikimomis „Geležinio Vilko“ ir Slaptosios karininkų sąjungos organizacijomis, tačiau atstatydinimas jį užklupo pernelyg netikėtai, be to A. Smetona ir Vidaus reikalų ministras plk. I. Musteikis buvo pasirengęs galimiems išpuoliams.¹²¹²

1929 m. rugsėjo 21 d. Vidaus reikalų ministras plk. I. Musteikis informavo Prezidentą, kad „Geležinio Vilko“ organizacijos nariai sekė Prezidentą ir jo žmoną bei tai, kad Slaptoji karininkų sąjunga ir „Geležinis Vilkas“ stoji A. Voldemaro pusėn.¹²¹³ Kilus Vyriausybės krizei krikščionių demokratų partijos sluoksniuose buvo kalbama, kad Ministru pirmininku ir Krašto apsaugos ministru gali būti paskirtas A. Merkys, o vyriausiojo štabo

¹²⁰⁹ Politinės policijos žinių santrauka, be datos, LCVA f. 378, ap.13, b.127, l.167

¹²¹⁰ G. Rudis, A. Voldemaras nemokėjęs pralaimėti politikas, *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai 1918 – 1940*, sud. R. Čepas, Vilnius, 1998, p.55

¹²¹¹ L. Truska, *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius, 1996, p. 191

¹²¹² Kaip pažymi V. Petronis, 1929 m. vasarą buvo įsteigta komitetas (Didžioji tautinė taryba), kuriai vadovavo V. Mironas ir kurios tikslas buvo integruoti GV organizaciją į LTS. Integracijos idėja buvo siekis padidinti GV kontrolę. Tai reiškia, kad gilėjant A. Smetonos ir A. Voldemaro konfliktui, pirmasis GV organizaciją suprato, kaip grėsmę ir sukėlus vyriausybės krizę buvo pasiruošęs ją neutralizuoti. (V. Petronis, *Guarding the honor of the nation and the prosperity of the state: National defense of Lithuania Iron wolf (1928 - 1939)* duomenų bazė Taylor and francis, prieiga per internetą: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01629778.2017.1421241?scroll=top&needAccess=true&journalCode=rba120>)

¹²¹³ Agentūrinis pranešimas, 1929 m. rugsėjo 21 d. LCVA f.378, ap.13, b.127, l.1

viršininku plk. P. Plechavičius, kuris “duos garo A. Voldemaro leitenantams”.¹²¹⁴ Taigi Prezidentui palankūs karininkai buvo pasirengę ginti A. Smetoną, jeigu būtų to reikėję.

Tuo tarpu A. Voldemaras veikiausiai mėgino susisiekti su kpt. A. Mačiuika, tačiau kaip nurodo L. Truska, ministro pirmininko kurjeriui nebuvo leista susitikti su tuomet ligoninėje gulėjusiu kpt. A. Mačiuika¹²¹⁵, kuris buvo bene įtakingiausias jaunųjų karininkų atstovas priklausęs “Geležiniam Vilkui” ir Slaptajai karininkų sąjungai.¹²¹⁶ Tuo tarpu “Geležinio Vilko” vyriausiojo štabo viršininkas kpt. A. Sliesoraitis spontaniškai mėgino mobilizuoti vilkus, tačiau A. Smetona reikalavo vilkus perversi Vidaus Reikalų ministro plk. I. Musteikio arba viceministro plk. B. Štencelio žinion.¹²¹⁷

1929 m. spalio mėnesį A. Sliesoraitis atsistatydino, o plk. B. Štencelis buvo paskirtas vadovauti „Geležiniam Vilkui“, tačiau organizacija suskilo į dvi grupes, dalis išliko ištikima A. Voldemarui šalininkais, o dalis pakluso plk. B. Štenceliui. Tų pačių metų spalį A. Voldemarui palankūs ir įtakingiausi vilkai A. Sliesoraitis, J. Karutis, A. Mačiuika buvo ištremti iš Kauno. Ištrėmus organizacijos autoritetus, paskyrus naują viršininką organizacija suskilo ir sistemingesnis jos veikimas tapo neįmanomas. Senujų vilkų veikimas provincijoje atsigavo tik 1930 m. pavasarį,¹²¹⁸ kuomet keletą kartų mėginta inspiuoti sukilimus. Ištremti voldemarininkai leido atsišaukimus kaltinančius A. Smetoną ir Vidaus reikalų ministrą plk. I. Musteikį, ragino organizacijos narius neklausyti naujojo štabo, boikotuoti visas tautininkų organizacijas, važinėjo po Lietuvą ir įkalbinėjo neklausyti naujojo štabo.¹²¹⁹ Todėl 1929 – 1931 m. įvyko tik keletas pavienių voldemarininkų mėginimų sugrąžinti A. Voldemarą į valdžią, po kurių pastarieji buvo baudžiami.

¹²¹⁴ Agento Kalnėnas agentūrinis pranešimas, 1927 m. rugsėjo 24 d. LCVA f.378, ap.13, b.127, l.9

¹²¹⁵ L. Truska, *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius, 1996, p. 191

¹²¹⁶ Kpt. A. Mačiuikos atviras laiškas, 1931 m. birželio 12 d., LCVA f.378, ap.13, b.38, l.251

¹²¹⁷ G. Rudis, *Voldemaras ir voldemarininkai*, A. Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius, 1992, p.10

¹²¹⁸ Agentūrinis pranešimas, 1930 m. kovo 20 d, LCVA f.378, ap.13, b.127, l.227

¹²¹⁹ G. Rudis, *Voldemaras ir voldemarininkai*, A. Voldemaras *pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius, 1992, p.10

Kariuomenėje po ministro pirmininko atsistatydinimo buvo pastebėtas nepamatuotų gaudų platinimas ir karščiavimasis, kaip teigiama Krašto apsaugos ministro plk. J. Variakojo aplinkraštyje „keletas jaunųjų karininkų išdrįso savavališkai nuvykti pas Valstybės Prezidentą ir drįso duoti jam patarimų“¹²²⁰. Krašto apsaugos ministras šį išsišokimą smerkė ir reikalavo karininkiją baigti politikuoti, o tai rodo, kad Krašto apsaugos ministras plk. J. Variakojis palaikė Prezidento poziciją. Kas buvo įvardintas kaip politikuojantis karininkas ministro įsakyme nustatyti sunku, tačiau pastarųjų tarpe galėjo būti gruodžio 17 d. perversmo dalyvis, buvęs „Geležinio vilko“ organizacijos vadas, karo aviacijos kpt. Jonas Pyragius, kadangi tuo pat metu plk. J. Variakojis reikalavo jį pašalinti iš karo tarnybos už „politinio pobūdžio išsišokimus“, tačiau tarpininkaujant pastarojo viršininkams bausmė sušvelninta ir kpt. J. Pyragius buvo nubaustas 4 paromis daboklės.¹²²¹

„Geležinio Vilko“ narių karininkų gretose sklido kalbos „jei esą Prezidentas A. Voldemaro negražins, tai kitu keliu gražinsime“¹²²². Vis dėlto, viskas ir teliko kalbomis, aktyvių veiksmų Slaptoji karininkų sąjunga nesiėmė. A. Voldemaro pašalinimą iš Ministro pirmininko pareigų jos nariai laikė aiškiu nusigrėžimu nuo tikrosios tautinės linijos ir tų žmonių, kurių pastangomis 1926 m. gruodžio 17 d. žygiu buvo išgelbėta nepriklausomybė. Organizacijos narių gretose buvo jaučiamas opozicinis nusistatymas naujos Vyriausybės atžvilgiu.¹²²³ Labiausiai neigiamas nusistatymas buvo reiškiamas aviacijos, husarų, 5 PP ir technikos dalių karininkų tarpe.¹²²⁴ Reikia pasakyti, kad karininkai nors ir laikėsi opozicinio nusistatymo, tačiau jokių veiksmų nebuvo imamasi. Tai veikiausiai buvo sąlygota po perversmo įvykdyto kariuomenės valymo, po kurio karininkams tapo aišku, jog politinės nuomonės reiškimas grėsia pašalinimu iš tarnybos. Pranešimuose taip pat pabrėžiama, kad Slaptosios karininkų sąjungos nariai tampa pasyvesni, jos gretos krinka, organizacija nustoja savo pirmykštės reikšmės,

¹²²⁰ Krašto apsaugos ministro įsakymas kariuomenei, 1929 m. spalio 12 d, LCVA f.509, ap.1, b.78, l.96 - 97

¹²²¹ Krašto apsaugos ministro įsakymas kariuomenei, 1929 m. sausio 9 d, LCVA f.524, ap.1, b.224, l.1

¹²²² Politinės policijos pranešimas apie Geležinio vilko veikimą, 1930 m. sausis, LCVA f. f.378, ap.13, b.127, l.179

¹²²³ Ten pat

¹²²⁴ Politinės policijos pranešimas apie Geležinio vilko organizaciją, 1930 m. sausis, LCVA f. f.378, ap.13, b.127, l.207

o dalis karininkų tampa naujosios Vyriausybės šalininkais.¹²²⁵ Kiek galima pastebėti politinės policijos pranešimuose Slaptosios karininkų sąjungos nariai baiminosi kariuomenės valymo ir paleidimo į atsargą, todėl buvo kalbama, kad tik tokiu „būdu Vyriausybė galėtų susilaukti nemalonių reiškinių“¹²²⁶.

Pašalinus A. Voldemarą iš ministro pirmininko posto, buvo pašalinti ir jo atramą sudarę jaunieji karininkiai. 1929 - 1930 m. sandūroje 60 ministro pirmininko šalininkų buvo pašalinta iš tarnybos, apie 100 pažeminta pareigose, 67 ištremti į apskritis, uždarytas jų leistas laikraštis „Tautos kelias“.¹²²⁷ Taigi, A. Smetonai remiantis ištikimais karininkais pavyko pašalinti A. Voldemaro atramą kariuomenėje plk. T. Daukantą, vėliau suskaldyti ir galiausiai uždaryti „Geležinio Vilko“ organizaciją ir numarinti Slaptąją karininkų sąjungą. Kaip rodo politinės policijos agentūriniai pranešimai politinės nuomonės raiška kariuomenėje po „Geležinio Vilko“ likvidavimo ir A. Voldemaro pašalinimo dar labiau sumenko. 1933 m. agentūrinuose pranešimuose teigiama, kad Slaptoji karininkų sąjunga „sunyko“.¹²²⁸

Iš kariuomenės gretų pašalinus A. Voldemaro šalininkus sumenko ir karininkijos domėjimasis politiniais įvykiais. Štai 1932 m. pastebėta, kad kariuomenė laikosi ramiai, jokio politikavimo nepastebėta.¹²²⁹ Karininkija nerodė didesnio susidomėjimo 1931m. vykusiais Prezidento ir savivaldybių rinkimais.¹²³⁰ Nurimo net aktyvūs iki tol vykusių perversmų dalyviai karo aviacijos karininkai. O vykstant A. Voldemaro teismui 1931 m. jaunosios karininkijos tarpe buvo galima įžvelgti tik santūriai reiškiamų simpatijų „galėjo dirbti, o kad negalėjo, tai niekas nekaltas“,¹²³¹ jokių aktyvų veiksmų nebuvo imtasi.

„Geležinio Vilko“ sporto sąjungos sukūrimas sukūrimas ir veikla po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo atspindi ketvirtąjį S. Finerio

¹²²⁵ Ten pat

¹²²⁶ Agentūrinis pranešimas, 1929 m. spalio 30 d, LCVA f.378, ap.10, b.517, l.17

¹²²⁷ L. Truska, *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius, 1996, p. 193

¹²²⁸ Agentūrinis pranešimas, 1933 m. lapkričio 30 d, LCVA f. 378, ap.10, b.517, l. 438

¹²²⁹ Agentūrinis pranešimas, 1932 m. vasario 4 d, LCVA f. 378, ap.10, b.517, l. 439

¹²³⁰ Agentūrinis pranešimas, 1931 m. lapkričio 31 d, LCVA f. 378, ap.10, b.517, l. 437

¹²³¹ Agentūrinis pranešimas, 1931 m. rugsėjo 22 d, LCVA f. 378, ap.10, b.517, l. 432

suformuluotą karininkijos įsikišimo į politiką “instucionalizaciją”, kuris seka po politinės valdžios nuvertimo perversmo būdu. Būtent 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo organizatoriai ir dalyviai, jaunieji karininkai tapo “Geležinio Vilko“ organizacijos sporto sąjungos ašimi.

5.5 1934 m. birželio 7 d. pučas: voldemarininkų revanšas

1932 – 1933 m. Lietuvos karininkija išgyveno sąlyginai ramų ir stabilų periodą politikavimo prasme. Tai reiškė, kad politinė ir karinė valstybės vadovybė neturėjo priežasčių nerimauti dėl kariuomenės lojalumo ir veikiausiai manė, kad voldemarininkai iš kariuomenės pašalinti ir jų pozicijos kariuomenėje pakirstos. Savo padėtį kariuomenėje suprato ir būsimieji perversmo organizatoriai, štai vienas būsimojo pučo dalyvis ltn. Gumbinas 1931 m. kalbėjo, kad iš “Slaptosios karininkų sąjungos – nieko gero ir norima ką tai naujo kurti”¹²³². Vis dėlto 1934 m. birželio įvykiai rodo, kad voldemarininkams bent jau iš dalies pavyko susigrąžinti įtaką kariuomenėje, kaip prisimena Valstybės saugumo departamento Ypatingojo skyriaus viršininkas A. Čiuoderis, „sumažėjus atydai“ iš valdžios pusės į Kauną pradėjo sugrįžti voldemarininkai J. Pyragius, K. Matulevičius, J. Karutis, A. Sliesoraitis. Minėtoji grupė pradėjo ieškoti ryšių su naujais žmonėmis kariuomenėje ir jiems pavyko prikaltėti keletą aviatorių, karo policininkų ir pėstininkų.¹²³³

Prasidėjo A. Voldemaro šalininkų skverbimasis į kariuomenę, tačiau perversmo inspiravimo darbas politiškai neaktyvioje karininkijoje buvo sudėtingas procesas, todėl voldemarininkams siekiant į savo pusę patraukti daugiau karininkų teko imtis provokacijų. Vyriausiojo štabo viršininkas gen. ltn. P. Kubiliūnas malonės prašymuose teigia, kad A. Voldemaras veikė į kariuomenę daugiausiai per studentų voldemarininkų organizacijas ir pasinaudojo provokacijomis, kur saugumo organų darbas kariuomenėje pavaizduotas netinkamoje šviesoje, o tai sukėlė Kauno įgulos nepasitenkinimą.¹²³⁴ Reikia pasakyti, kad voldemarininkų ir studentų bendravimas tikrai vyko, kadangi politinės agentūriniuose pranešimuose yra užfiksuoti aviacijos karininkų voldemarininkų ir studentų pokalbiai apie

¹²³² Agentūrinis pranešimas, 1931 m. lapkričio 30 d, LCVA f.378, ap.10, b.17, l.438

¹²³³ A. Anušauskas, *Prezidento žvalgas: du gyvenimai*, Vilnius, 2018, p. 270 - 271

¹²³⁴ G. Rudis, Petro Kubiliūno malonės prašymai (1934 - 1937), *Lietuvos istorijos metraštis 1997*, p.309

„Geležinio Vilko“ organizaciją, kuriose karininkija nurodo studentams stengtis perimti vadovavimą šaulių būriams.¹²³⁵ Taip pat daugelis voldemarininkų savo veiklą provincijoje nukreipė į šaulių, jaunalietuvių ir tautininkų organizacijas.

Kalbant apie gen. ltn. P. Kubiliūno minėtas voldemarininkų provokacijas kariuomenėje, reikia pasakyti, kad 1934 m. pavasarį A. Voldemaro paskleisti gandai apie įvairius negalvimus pradėjo drumsti rimtą darbo nuotaiką kariuomenėje.¹²³⁶ Karininkus itin papiktino 1934 m. gegužę kariuomenės daliniuose išplatinti lapeliai, kuriuose nurodomos karininkų tapusių saugumo agentais pavardės. Po pučo vykusio tardymo metu paaiškėjo, kad lapelius platino ltn. A. Rimas, ltn. P. Skurauskas ir ltn. V. Stankevičius.¹²³⁷ Minėtieji lapeliai¹²³⁸ turėjo didelę reikšmę perversmo inspiravimui karininkijos gretose, kaip jau minėjome, buvo politiškai pasyvi. Karo aviacijos ltn. Barzdžio teigimu, „ypatingai pučo rengėjų pusėn karininkai buvo patraukti, kuomet buvo iššifruotas ltn. Adamavičius ir išplatinta karininkų tarpe šnipinėjančiųjų sąrašas, visi buvo įsitikinę, kad minėtieji karininkai tikrai šnipinėja.“¹²³⁹ Saugumo organų veiklą, karininkų

¹²³⁵ Agentūrinis pranešimas, 1932 m. kovo 30 d, LCVA f. 378, ap.10, b.17, l.244

¹²³⁶ G. Rudis, Petro Kubiliūno malonės prašymai (1934 - 1937), *Lietuvos istorijos metraštis 1997*, p.317

¹²³⁷ G. Rudis, Voldemaras ir voldemarininkai, A. Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius, 1992, p.18

¹²³⁸ Nors publikacijos „Petro Kubiliūno malonės prašymai (1934 - 1937)“ G. Rudis nurodo, kad jog nepaisant to, kad tiriant pučo aplinkybes VSD teigė, kad tie lapeliai buvo pučo organizatorių provokacija, minėtasis autorius laikosi nuomonės, kad „apskritai ši istorija nėra iki galo paaiškėjusi“. Vis dėl to mes linkstame manyti, kad VSD neverbavo karininkų, kadangi 1934 m. kovo mėnesį buvo nustatyta kariuomenės ir saugumo organų bedradarbiavimo tvarka, kurioje nurodyta, kad „kariuomenės dalių vadai ir įstaigų viršininkai turi visomis priemonėmis kovoti su priešvalstybiniais gaivalais ir į saugumo organus kreiptis tik dalyvaujant pašaliniais asmenimis arba priešvalstybinių gaivalų veikimas yra inspiruotas iš šalies, tuo tarpu saugumo organai negalėjo veikti kariuomenėje tik iš anksto susitarus su dalies vadu arba įstaigų viršininku“ (Vyriausiojo štabo aplinkraštis, 1934 m. kovo 9 d, LCVA f.929, ap.5, b. 370, l.77), tai reiškia, kad oficialiai saugumo organų veikimas kariuomenėje, o kartu ir karininkų verbavimas buvo apribotas. Tai iš dalies patvirtina ir Kazio Musteikio atsiminimai, kuriuose teigiama, kad „tik griežtas gen. Kubiliūno būdas, neleido šiai blogybei įsigalėti“ (K. Musteikis, *Prisiminimų fragmentai*, Vilnius, 1989, p. 6).

¹²³⁹ VSD Klaipėdos apygardos viršininko raportas, 1934 m. liepos 18 d, l. LCVA f.378, ap.4, b. 486,l. 336

verbavimą ir sekimą, nepasitenkinimą tautine politika pagrindinėmis pučo priežastis nurodė ir vieni jo organizatorių J. Pyragius ir I. Vylius.¹²⁴⁰

Šios provokacijos ir nepasitenkinimas Vyriausybės politika inspiravo karininkų kreipimąsi į A. Smetoną prašant pakeisti Vyriausybės narius. Lenkijos žvalgybos Ekspozitūros Vilniuje duomenimis, karininkų žygis įvyko 1934 m. gegužės mėnesį tarpininkaujant plk. V. Nagevičiui. Jo metu karininkai pareiškė nepasitenkinimą Krašto apsaugos ministru plk. B. Giedraičiu, Teisingumo ministru A. Žilinskiu, Vidaus reikalų ministru plk. P. Rusteika bei reikalavo iki birželio 7 d. šiuos asmenis pakeisti.¹²⁴¹ Sunku pasakyti ar šiame šaltinyje nurodytos aplinkybės atitinka tikrovę, tačiau, kad karininkai kėlė reikalavimus A. Smetonai patvirtina Valstybės saugumo departamento raportai, kuriuose aprašomi po birželio 7 d. pučo vyresniųjų karininkų gretose sklاندę kaltinimai Vyriausybei, jog nebuvo imtasi jokių priemonių prieš tuos karininkus, kurie keletą savaičių prieš pučą lankėsi pas Prezidentą ir iškėlė reikalavimus.¹²⁴²

Po voldemarininkų provokacijų apie rengiamą perversmą kariuomenėje pradėta kalbėti vis plačiau. Štai husarų pulko karininkai apie perversmą pradėjo kalbėti dar gegužės mėnesį.¹²⁴³ Kai kuriose pokalbiuose buvo nurodoma, net galima perversmo data, husarų pulko ramovėje buvo kalbama, kad „gegužės 2 d. turėjo būti suimti ir areštuoti, kai kurie ministrai, o jų vieton paskirti kiti“. Tarp apie tai šnekančių asmenų buvo nurodyti būsimieji perversmo dalyviai kpt. Grigas ir ltn. Pranculis.¹²⁴⁴ Kai kuriose pokalbiuose atsiskleidžia net perversmo bruožai, kurių tikroviškumo neįmanoma patikrinti, tačiau pasak ltn. P. Tyrulio, pirmas sukilimas buvo numatytas labai žiaurus, su kai kurių asmenų areštais ir nužudymais.¹²⁴⁵ Šių kalbų buvimą patvirtina ir gen. S. Raštikis, atsiminimuose rašęs jog savaitę prieš pučą, iš divizijos jis buvo gavęs žinių, kad šiąnakt įvyks perversmas.¹²⁴⁶ Pasklidus kalboms karininkų gretose, žinios apie perversmą

¹²⁴⁰ G. Rudis, Voldemaras ir voldemarininkai, A. Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius, 1990, p.18

¹²⁴¹ Ekspozitūros nr. 1 Žinių apie Lietuvos vidaus politiką santrauka, 1936 m. lapkričio 12 d, AAN sygn.1190.616.242.1.499

¹²⁴² VSD Marijampolės apygardos viršininko raportas, 1934 m. birželio 17 d, LCVA f. 378, ap.4, b.486, 1.467

¹²⁴³ Plk. ltn. P. Ūso raportas, 1934 m. birželio 10 d, LCVA f.524, ap.2, b.11, 1.42

¹²⁴⁴ ltn. Kiesylio parodymas, 1934 m. birželio 10 d, LCVA f.524, ap.2, b.11, 1.45

¹²⁴⁵ ltn. Jagučio parodymas, 1934 m. birželio 10 d, LCVA f.524, ap.2, b.11, 1.52

¹²⁴⁶ S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, t.I, Vilnius, 1990, p. 285

pasiekė aukščiausius valstybės pareigūnus. Lietuvos istoriografijoje nurodoma, kad perversmas A. Smetonai nebuvo naujiena, apie jį Prezidentūroje įvykusiame posėdyje 1934 m. balandžio mėnesį kalbėjo plk. Skučas, tačiau didesnio dėmesio nei Prezidentas, nei kariuomenės vadas į šias kalbas neatkreipė.¹²⁴⁷ Jomis netikėjo ir vyriausiojo štabo viršininkas gen. P. Kubiliūnas. Tačiau pasak A. Merkelio, Vidaus reikalų ministras plk. P. Rusteika labiau pasitikėjo saugumu ir įsakė Kauno policijai būti pasiruošus ir sustiprinti policijos postus.¹²⁴⁸ Kaip pamatysime vėliau, tai buvo vienas lemtingiausių sprendimų, sustiprinęs Prezidento poziciją pučo metu ir padėjęs atsilaikyti prieš perversmininkų spaudimą ir jų keliamus reikalavimus.

G. Rudis nurodo, kad perversmą organizavo l.e.p. husarų pulko vado pareigas plk. ltn. J. Bačkus ir l.e.p. karo aviacijos viršininkas plk. ltn. J. Narakas.¹²⁴⁹ Pasak gen. ltn. P. Kubiliūno sukilimo vykdymas buvo paliktas kpt. J. Pyragiui.¹²⁵⁰ Be kpt. J. Pyragiaus prie aktyvesnių perversmo organizatorių reikėtų priskirti intendantūros mjr. J. Matulevičių, kurio vaidmuo perversme gana ryškus. Jis mėgino sukelti visą husarų pulką, taip pat dalyvavo pokalbiuose pas Prezidentą.¹²⁵¹ Svarbu paminėti, kad daugelis pučo organizatorių ir dalyvių buvo dalyvavę 1926 m. gruodžio 17 d. perversme, todėl perversmo planas ir jo įvykdymas buvo tikra prieš aštuonerius metus įvykusio perversmo kopija. Gen. ltn. P. Kubiliūno prisidėjimas prie pučo istoriografijoje grindžiamas blogais santykiais su Krašto apsaugos ministru plk. B. Giedraičiu, esą pastarasis slopinęs generolo siekius performuoti Lietuvos kariuomenę. Po pučo, kariuomenės dalių vadų gretose imta kalbėti, kad gen. P. Kubiliūnas prie perversmo prisidėjo dėl blogų santykių su Vidaus reikalų ministru.¹²⁵²

¹²⁴⁷ G. Rudis, Petro Kubiliūno malonės prašymai (1934 - 1937), *Lietuvos istorijos metraštis 1997*, p.310

¹²⁴⁸ A. Merkelis, *Antanas Smetona jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, 1964, New York, p.424

¹²⁴⁹ G. Rudis, Augustinas Voldemaras ir voldemarininkai, *Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius, 1990, p. 19

¹²⁵⁰ G. Rudis, Petro Kubiliūno malonės prašymai (1934 - 1937), *Lietuvos istorijos metraštis 1997*, p.310

¹²⁵¹ 1934 m. birželio 6 d. įvykių kaltininkų pažemintų į eilinius sąrašas, LCVA f.384, ap.2, b.882, l.265

¹²⁵² VSD Marijampolės apygardos viršininko pranešimas, 1934 m. birželio 17 d, LCVA f. 378, ap.4, b.486, l. 468

Dar 1929 m. rudenį politinė policija pastebėjo, kad senojo „Geležinio Vilko“ štabo nariai palaiko artimus santykius su aviacijos, husarų, šarvuočių rinktinėje, 1 PP ir 5 PP tarnaujančiais karininkais.¹²⁵³ 1934 m. pradžioje saugumo policijos duomenimis, jaunųjų karininkų tarpe A. Voldemaro šalininkais buvo laikomi 5 – 8 %, tuo tarpu A. Voldemarą matyti ministro pirmininko poste norėjo apie 20 % karininkų.¹²⁵⁴ Kaip rodo 1934 m. birželio 7 d. pučė dalyvavusių nubaustų 111 karininkų sąrašas, minintuose kariniuose daliniuose, išskyrus 1 PP, net 72 sąraše minimi karininkai tarnavo karo aviacijoje, šarvuočių rinktinėje, husarų ir 5 PP (karo aviacijoje 27 karininkai, 5 PP – 22, husarų pulke - 13, šarvuočių rinktinėje – 11). Taigi šiuose kariniuose daliniuose tarnavę karininkai sudarė pučistų branduolį, tai reiškia, kad pradėjo skverbtis į kariuomenę voldemarininkai pirmiausiai tai darė daliniuose, kuriuose turėjo senų ryšių.

Kareiviai į pučą buvo įtraukti paskelbus naktinio pavojaus signalą, o apie pučo rengimą nežinojo.¹²⁵⁵ Koks kariuomenės skaičius dalyvavo perversme nustatyti sunku, tačiau Lenkijos kariuomenės generalinio štabo II skyriaus duomenimis į pučą buvo įtraukta apie 100 karininkų iš kurių pusę t.y. apie 50, sudarė karo aviatoriai ir apie 600 – 700 kareivių.¹²⁵⁶ JAV pasiuntinio Kaune M. L. Staffordo pranešime nurodoma, kad perversmininkų buvo 500.¹²⁵⁷ Kaip rodo pučo organizavimas, didžiausia voldemarininkų,¹²⁵⁸ organizavusių perversmą, problema buvo kuo didesnio

¹²⁵³ Agentūrinis pranešimas, 1929 spalio 30 d, LCVA f.378, ap. 10, b.17, l.17

¹²⁵⁴ Žinios apie kariuomenę, konkrečios datos nenurodyta, tačiau pagal informaciją pateiktą šaltinyje galime spėti, kad tai 1933 – 1934 m. sandūroje parengtas dokumentas, LCVA f. 929, ap.2, b. 1035, l.10

¹²⁵⁵ VSD raportas, be datos, LCVA f.378, ap.4, b.486, l. 354 - 356

¹²⁵⁶ Informacijos apie Lietuvą santrauka, 1935 m. kovo mėn. AAN sygn. 1190.616.235, l.69

¹²⁵⁷ JAV pasiuntinio Kaune M.L. Staffordo pranešimas, 1934 m.birželio 8 d, PLA, Thomo Remeikio politikos mokslų biblioteka, dėžė pavadinimu „US department of state documents of Lithuania 1931 – 1940“, dokumentai nenumeruoti.

¹²⁵⁸ Naujosioje Lietuvos istoriografijoje, remiantis Rusijos diplomatų šaltiniais, keliamos versijos, kad perversmą organizavo ne vien voldemarininkai, tačiau su perversmu galėjo būti susiję ir krikščionys demokratai. Ši versija grindžiama krikdėmų dr. L. Bistro, A. Stulginskio ir plk. J. Petruičio perversmo naktį buvimu Kaune. (A. Kasparavičius, Lietuva, Baltijos Antantė ir Rytų pakto idėja 1934 – 1935 metais: idėjų ir politinių procesų sąveikos, Lietuvos valstybingumo branda ir trapumas 918 – 1940, sud. S. Kaubrys, A. Vyšniauskas, Vilnius,2015, p.16). Mūsų

perversmininkų skaičiaus subūrimas, kadangi, kaip jau minėjome po A. Voldemaro pašalinimo iš ministro pirmininko pareigų vykęs jo šalininkų šalinimas iš kariuomenės sumažino A. Voldemarui artimų karininkų skaičių ir apmalšino karininkų norą veltis į politinį procesą. Tai paliudija pučo eiga, kuomet jo pradžioje karininkų voldemarininkų grupės karo aviacijoje, šarvuočių rinktinėje, 5 PP ir husarų pulke mėgino įtraukti į pučą kuo didesni karininkų skaičių ir vadovavo jo eigai.

Pučas prasidėjo vėlų birželio 6 d. vakarą husarų ir karo aviacijos karininkų ramovėse. Karo aviacijos karininkų ramovėje susirinkusiems karininkams užduotis dalino laikinai Karo aviacijos viršininko pareigas einantis plk. J. Narakas, o husarų pulko kareivinėse mjr. S. Puodžius. Karininkai į karo aviacijos Ramovę buvo kviečiami išgalvota priežastimi, neva tai bus padarytas „mokomasis aliarmas“¹²⁵⁹, tačiau atvykęs į ramovę karo aviacijos viršininkas jau atvirai kalbėjo apie su vyriausiojo štabo viršininko gen. ltn. P. Kubiliūno žinia rengiamą pučą. Norėdamas įkalbėti karininkus dalyvauti perversme, jis teigė, kad jame dalyvauja visa Kauno įgula. Karininkams buvo sakoma, kad pučas daromas dėl to, kad pašalinti kai kuriuos Vyriausybės narius, dėl svetimtaučių globojimo valstybės įstaigose ir karininkų šnipinėjimo.¹²⁶⁰

Kiek daugiau mūsų surastų istorinių duomenų rodo, kad toks pats procesas vyko ir husarų pulke, kuriame dalis karininkų į pučo vykdymą taip pat buvo įtraukti remiantis pulko vado plk. ltn. J. Bačkaus vardu, be to kai kuriems husarams buvo nurodoma, kad jie dalyvauja naktinėse pratybose. Tai liudija, kad dalis karininkijos į perversmą buvo įtraukti spontaniškai, paskutinėmis valandomis, tuo tarpu planą žinojo ir jį realizavo tik maža karininkų grupė. Husarų pulke karininkų sutelkimo pučui iniciatyva priklausė pulko adjutantui mjr. Stasiui Puodžiui, vyr. ltn. Povilui Tyruliui ir j. ltn. J. Pranculiui, kurie birželio 6 d. vakarą, po vakarienės nurodė „karininkams susirinkti ramovėje“ motyvuodami tuo, kad tuoj atvyks pulko

surinkti istoriniai šaltiniai minėtos versijos nepatvirtina, kadangi L. Bistras ir plk. J. Petruitis visiškai atsitiktinai atsidūrė perversmo epicentre,

¹²⁵⁹ VSD Klaipėdos apygardos viršininko raportas, 1934 m. liepos 18 d, LCVA f. 378, ap.4, b, 486, l.336

¹²⁶⁰ Ten pat

vadas ir visi bus reikalingi¹²⁶¹, tiesa vėliau pulko vadui taip ir neatvykus, buvo nurodoma, kad pastarasis neatvyks, kadangi neturi laiko.

Tą naktį pulko ramovėje susirinko husarų pulko karininkai kpt. Bronius Grigas, mjr. Kazys Matulevičius, kpt. Žlabis, j. Ltn. Šantaras,¹²⁶² j. ltn. P. Tyrulis, j. ltn. V. Garbenis, j. ltn. Pranculis ir ltn. Kurkietis¹²⁶³ Prie jų prisijungti buvo kviečiami j. ltn. Polekauskas, j. ltn. Alonderis, tačiau pastarieji neatvyko.¹²⁶⁴ Kituose į pučą įtrauktuose kariuomenės dalyse pionierių ir ryšių batalionuose, šarvuočių rinktinėje ir 5 PP veikę perversmininkai prieš išvedant karius į miestą, užėmė pulkų centrinės stotis (ryšių mazgas), areštavo budinčius karininkus arba dalinių vadus. Šarvuočių rinktinėje tai atliko kpt. Kazys Marcinkevičius, pionierių batalione šio bataliono karininkai kpt. Juozas Lapurka ir ltn. Garalis. Šarvuočių rinktinės vadu birželio 6 d. vakarą apsisakė buvęs A. Voldemaro adjutantas ir „Geležinio Vilko“ štabo narys¹²⁶⁵, tuomet ėjęs šarvuočių kuopos tankų būrio vado pareigas¹²⁶⁶ kpt. Jonas Petruškevičius. 5 PP vadą izoliavo karo aviatoriai ltn. J. Dženkaitis ir ltn. A. Barzdys. Karo aviatoriai kpt. Simas Mockūnas, ltn. Simas Adamonis ltn. Vytautas Abraitis suėmė Kauno karo komendantą plk. V. Saladžių¹²⁶⁷. Izolius karinių dalinių vadus ir užblokavus ryšius tarp karinių dalinių į gatves buvo išvesti kariuomenės daliniai.

Karo aviacijos karininkas, buvęs „Geležinio Vilko“ sporto sąjungos viršininkas kpt. J. Pyragius ir voldemarininkas kpt. Ivanauskas, pasitelkę tris tankus ir vieną 5 PP kuopą užėmė vyriausiąjį štabą. Karo aviatorius ltn. P. Skurauskas su 5 PP karių būriu vadovaujamu kpt. Klimavičiaus, užėmė Kauno centrinį paštą. Aviatorių j. ltn. Puodžiūno ir ltn. Napoleono Butkevičius vadovaujami pionierių bataliono kariai užėmė Teisingumo

¹²⁶¹ j. ltn. Vlodo Garbenio parodymas, 1934 m. birželio 8 d. LCVA f.524, ap.2, b.11, l.34

¹²⁶² Ten pat

¹²⁶³ O. Trimakienės parodymas, 1934 m. birželio 8 d. LCVA f.524, ap.2, b.11, l.40

¹²⁶⁴ j. ltn. Vlodo Garbenio parodymas, 1934 m. birželio 8 d. LCVA f.524, ap.2, b.11, l.34

¹²⁶⁵ Plk. ltn. A. Šovos raportas Karo technikos viršininkui, 1934 m. birželio 9 d, LCVA f.828, ap.1, b 74, l.81

¹²⁶⁶ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918 – 1953*, t.VI sud. V. Asevičius, Vilnius, 2006, p. 118

¹²⁶⁷ 1934 m. birželio 6 d. įvykių kaltininkų pažemintų į eilinius sąrašas, LCVA f.384, ap.2, b.882, l.264

ministerijoje buvusią centrinę telefono ir telegrafo stotį, jiems talkino pionierių bataliono karių kuopą į gatvę išvedęs mjr. Vladas Petkūnas.¹²⁶⁸ Kpt. Stasio Trimako vadovaujama 5 PP kuopa užėmė geležinkelio stotį ir geležinkelio tiltą per Nemuną. Ryšių bataliono karininko mjr. Jeronimo Matelio vedama kareivių užėmė Kauno Šančių paštą.¹²⁶⁹

Dalį šarvuočių rinktinėje dislokuotų tankų į miestą išvairavo karo aviacijos karininkai, štai vyr. ltn. I. Vylius su tanku nuvyko į III policijos nuovados kiemą. Aviacijos leitenantai Vladas Paršelis ir Pranas Petriliūnas su tanku nuvyko prie Geležinkelio tilto.¹²⁷⁰ Ryšių bataliono mjr. S. Ancevičius su tankų kuopa užėmė Aukštosios Panemunės tiltą.¹²⁷¹

Karo aviacijos karininkai į Kauną iš Zarasų atskraidino A. Voldemarą. Kiek vėliau prie užimtų objektų prisijungė husarai, kurių būriai ir patruliai buvo matomi ant Viliampolės tilto,¹²⁷² prie Vyriausiojo štabo ir III policijos nuovados Laisvės Alėjoje.¹²⁷³ Husarų eskadrono kpt. Bronius Grigas su husarų būriu užblokavo Ukmergės plentą.¹²⁷⁴ Kaip matome itin svarbų vaidmenį puče atliko karo aviacijos karininkai, kurių dviejų ir trijų karininkų grupelės veikė visuose užimamuose objektuose ir koordinavo pučistų veiksmus tarp skirtingų dalinių, mūsų nuomone tai leidžia įtarti, kad būtent karo aviacijos karininkija buvo svarbiausias pučo iniciatoriai.

Pučo pradžioje buvo apsupti valstybės saugumo departamento, vidaus reikalų ministerijos pastatai, bei norėta suimti ministrą pirmininką J. Tubelį, tačiau jo nerasta namuose.¹²⁷⁵ Beveik visus objektus perversmininkams pavyko užimti be didesnio pasipriešinimo ir komplikacijų, nedidelis susišaudymas įvyko jiems mėginant apsupti III policijos nuovadą, kuomet policininkai iššovė nustatytą pavojaus signalą, po kurio policija suskato ginti Prezidentūrą. Prezidentūrai ginti buvo sutelkta

¹²⁶⁸ Ten pat, l.263

¹²⁶⁹ Ten pat, l.262

¹²⁷⁰ 1934 m. birželio 6 d. įvykių kaltininkų pažemintų į eilinius sąrašas, LCVA f.384, ap.2, b.882, l.258

¹²⁷¹ Ten pat, l.261

¹²⁷² Plk. ltn. A. Šovos raportas, 1934 m. birželio 9 d, LCVA f.828, ap.1, b 74, l.77 - 80

¹²⁷³ J. Ltn. Šantvaro parodymas, 1934 m. birželio 8 d. LCVA f.524, ap.2, b.11, l.33

¹²⁷⁴ 1934 m. birželio 6 d. įvykių kaltininkų pažemintų į eilinius sąrašas, LCVA f.384, ap.2, b.882, l.261

¹²⁷⁵ G. Rudis, A. Voldemaras ir voldemarininkai, A. Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius, 1992, p.18

apie 152 žmonės: 127 policininkai ir 25 karinės Prezidentūros sargybos vyrai.¹²⁷⁶ Kiek galima susidaryti įspūdį iš policininko dalyvavusio Prezidentūros gynime laiško siųsto 1964 m. išeivijos istorikui Juozui Jakštui, reaguojant į 1964 m. išeivijos spaudoje pasirodžiusias neteisingas 1934 m. pučo įvykių interpretacijas, Prezidentūrą užimti turėjo karo aviacijos karininkų būrys, husarų eskadronas ir pėstininkai. Visos Prezidentūros link besiantisios pučistų grupės buvo sulaikytos policininkų įspėjamųjų šūvių dar nepriėjus Prezidentūros.¹²⁷⁷ Tuomet perversmininkams į pagalbą atvyko šarvuotis, tačiau pastarąjį sustabdė Prezidentūros link važiuojąs vyriausiojo štabo viršininko gen. P. Kubiliūno automobilis. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad gen. P. Kubiliūnas ir plk. J. Narakas ir plk. J. Bačkus į vyriausiąjį štabą atvyko tik jį užėmus voldemarininkų sukurstytiems kariuomenės daliniams¹²⁷⁸, kas mūsų nuomone rodo, kad pučo nesėkmės atveju, o ji kaip rodo perversmo eiga galėjo komplikuo­ti pučo pradžioje nesutelkus pakankamo skaičius karių, aukšties karininkams būtų išlikusi galimybė atsiriboti nuo pučo inspiratorių.

Vis dėlto puče dalyvavusiems karininkams ne viskas sekėsi, taip kaip buvo suplanuota, jiems nepavyko apsupti Prezidentūros ir sudaryti dar didesnę spaudimą Prezidentui. A. Smetonos poziciją prieš pirmąjį pokalbį su gen. P. Kubiliūnu sutvirtino tai, kad Tadaui Chodakauskui iš Prezidentūros pavyko susisiekti su Karo mokyklos viršininku plk. Jonu Jackumi ir paprašyti ginti Prezidentūrą, vėliau į Karo mokyklą siųsti policijos pasiuntiniai atnešė A. Smetonai plk. J. Jackaus patikinimą, kad „jis atvyks Prezidentūros ginti“¹²⁷⁹. Kaip atsiminimuose nurodo A. Čiuoderis, prieš pat pučą premjeras J. Tubelis paspruko iš Kauno ir nuskubėjo pagalbos į Kėdainiuose dislokuotą 4 artilerijos pulką.¹²⁸⁰ Tai žinoma sustiprino

¹²⁷⁶ Straipsnio „istorinės tikrovės vardu“ rankraštis, PLA dėžė nr. I. 1- 5

¹²⁷⁷ Straipsnio „istorinės tikrovės vardu“ rankraštis, PLA dėžė nr. I. 1- 5. Šiuos anoniminio autoriaus teiginius iš dalies pavirtinta JAV pasiuntinio Kaune M. L. Stafford pranešimas JAV valstybės departamentui, kuriame nurodoma, kad policija prieš kariuomenės būriams prisiartinant prie Prezidentūros rūmų spėjo sustiprinti rūmų sargybą. (JAV pasiuntinio Kaune pranešimas, 1934 m. birželio 8 d, PLA, Thomo Remeikio politikos mokslų biblioteka, dėžė pavadinimu „US department of state documents of Lithuania 1931 – 1940“, dokumentai nesunumeruoti)

¹²⁷⁸ G. Rudis, A. Voldemaras ir voldemarininkai, A. Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius, 1992, p. 19

¹²⁷⁹ Straipsnio „istorinės tikrovės vardu“ rankraštis, PLA dėžė nr. I. 1- 5

¹²⁸⁰ A. Anušauskas, Prezidento žvalgas: du gyvenimai, Vilnius, 2018, p. 271

Prezidento pozicijas ir sudarė jam prielaidas remtis realia jėga, t.y. jam ištikimais kariniais daliniais Karo mokykla, 2 PP ir 3 AP. Tuo tarpu pirmojo pokalbio su Prezidentu metu gen. ltn. P. Kubiliūnas teigė, kad pučė dalyvauja visa Kauno įgula¹²⁸¹, taigi jau pirmo pokalbio metu Prezidentui buvo aišku, kad vyriausiojo štabo viršininkas blefuoja.

Karo mokyklos dislokuotos Panemunėje viršininkas plk. J. Jackus apie perversmą sužinojo apie 2 val. nakties sulaukęs vyriausiojo štabo viršininko skambučio pasiteiraujančio apie padėtį Karo mokykloje? Po šio skambučio plk. J. Jackus susisiekė su Vidaus reikalų ministerija ir Prezidentūra bei išgirdo ats. Mjr. T. Chodakausko prašymą gelbėti. Tuo metu Panemunėje dislokuota karo mokykla buvo pakelta pavojaus signalu, apginkluota ir parengta žygiui į Kauną, tačiau jų žygį stabdė Panemunės tiltą tankais užblokavę pučistai. Siekdamas pagalbos plk. J. Jackus išsiuntė pasiuntinius į 2 PP ir 5 PP, kurie buvo dislokuoti Šančiuose ir Panemunėje bei buvo pakelti pavojaus signalu, apsiginklavę ir sustiprinę sargybas. Per 2 PP vado plk. J. Čapliko žmoną susiekus su 2 PP vadovybe plk. J. Tumu ir plk. J. Černiumi buvo nutarta pasinaudojant 3 AP artilerijos ugnimi apšaudyti pučistų tankus ant Panemunės tilto ir žygiuoti į Kauną¹²⁸². Tuo tikslu plk. Tumas apie 5 val. ryto Susisiekė su 3 AP dislokuoto Šančiuose, vadu, informavo apie sukilimą ir nurodė artilerijos ugnimi paremti 2 PP, kuris turėjo pašalinti perversmininkų tankus užblokavusius Panemunės tiltą ir kartu Karo mokyklą. 3 AP trečioji baterija buvo paruošta kautynėms, pulke išstatyti patruliai ir apginkluoti kariai.¹²⁸³

A. Smetonai ištikimi Kauno įgulos daliniai rimtai ruošėsi pasipriešinti perversmininkams, tačiau pasirengimus ir būsimuosius veiksmus nutraukė apie 6 val. į 2 PP atvykęs plk S. Pundzevičius, kuris perversmo naktį liko ištikimas Prezidentui, dalyvavo dvejuose Prezidento ir perversmininkų pasitarimuose, ragino gen. Kubiliūną grąžinti dalinius į kareivines ir galiausiai nurodė A. Smetonai ištikimiams kariuomenės daliniams nutraukti pasiruošimus veržtis per pučistų užblokuotą Panemunės tiltą.¹²⁸⁴ Kaip jau minėjome per policijos pasiuntinius apie rengiamus plk. J. Jackaus

¹²⁸¹ VSD raportas, be datos, LCVA f. 378, ap. 4, b 486, l.335

¹²⁸² Ten pat

¹²⁸³ 2 AP vado plk. ltn. Sidzikausko raportas, 1934 m. birželio 10 d, LCVA f.384, ap.2, b. 882, l.3

¹²⁸⁴ Plk. ltn. A. Šovos raportas, 1934 m. birželio 9 d, LCVA f.828, ap.1, b 74, l.77 - 80

veiksmus pranešinėjo Prezidentūrai, kurie leido A. Smetonai pokalbiuose su perversmininkais remtis realia jėga. Kaip žinome A. Smetona su pučo organizatoriais kalbėjosi tris kartus ir visus kartus nesutiko su jų reikalavimu paleisti ministrų kabinetą ir pavesti A. Voldemarui jį sudaryti¹²⁸⁵ bei laikėsi kietos pozicijos A. Voldemaro ir voldemarininkų atžvilgiu. Istoriografijoje pučo nesėkmės priežastimi dažniausiai nurodomas perversmininkų neryžtingumas A. Smetonos atžvilgiu, tačiau taip pat reikėtų pasakyti, kad be perversmininkų neryžtingumo, svarbų vaidmenį suvaidino ir už A. Smetonos nugaros stovinti jam ištikimų karininkų vadovaujama karinė jėga.

5.6 Drausmės sustiprinimas kariuomenėje ir karinės vadovybės pakeitimas

A. Smetona pučo organizatoriams pažadėjo, jog pučistai nebus atiduodami karo teisman¹²⁸⁶, todėl po pučo Prezidentas atsidūrė dviprasmiškoje situacijoje. Iš vienos pusės reikėjo išpildyti karininkams duotą pažadą, tačiau iš kitos pusės pučas buvo stiprus signalas, rodantis, jog kariuomenė ir karininkija nepaisant 1927 m. ir 1930 m. įvykusių politiškai nepatikimų karininkų šalinimų ir drausminimų nėra visiškai ištikima Prezidentui, todėl buvo būtina imtis kariuomenės vadovybės pertvarkymų, kariuomenės drausmės ir paklusnumo didinimo priemonių. Kaip ir po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo, taip ir dabar, buvo pasirinktas itin panašus kelias, karinė vadovybė buvo pakeista A. Smetonai ištikimais asmenimis, pučo organizatoriai ir dalyviai nubausti, jiems uždrausta bendrauti su kariuomenėje tarnaujančiais asmenimis bei dar labiau sustiprintas politinių nuotaikų sekimas kariuomenėje.

Pirmiausiai buvo nubausti pučo organizatoriai ir dalyviai. 1934 m. birželio 6 d. nakties įvykių tyrimu ir jo dalyvių baudmės klausimais užsiėmė A. Smetonai ištikimybę pademonstravę asmenys. Pučo eigai ištirti sudarytai komisijai vadovavo gen. lttn. P. Tamašauskas, o jo nariu tapo 2 PP, siekusio pasipriešinti pučistams vadas plk. J. Čaplikas bei karo teismo prokuroro padėjėjas mjr. Rudaminas.¹²⁸⁷ Reikia pabrėžti, kad pirmieji du asmenys

¹²⁸⁵ G. Rudis, A. Voldemaras ir voldemarininkai, A. Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius, 1990, p.20

¹²⁸⁶ VSD pranešimas, be datos, LCVA f. 378, ap.4, 486, l.355

¹²⁸⁷ Vyr. Štabo viršininko gen. J. Jackaus įsakymas, 1934 m. birželio 10 d, LCVA f.384, ap.2, b. 882, l.1

buvo ištikimi A. Smetonos bendražygiai, draugystė su A. Smetona, gen. ltn. P. Tamašauską siejo dar nuo studijų Peterburge laikų, kuomet būsimasis Prezidentas ir būsimasis generolas gyveno viename kambaryje, be to po 1926 m. perversmo gen. ltn. P. Tamašauskas buvo grąžintas į karo tarnybą ir tapo I Karo apygardos (nuo 1930 m. divizijos) vadu. Plk. ltn. J. Čaplikas ištikimybę A. Smetonai įrodė pučo metu organizuodamas pasipriešinimą pučistams.

Taip pat buvo pakeista ir aukščiausia karo vadovybė, vyriausiojo štabo viršininku tapo pučo metu Prezidentą ginti rengiasis Karo mokyklos viršininkas plk. J. Jackus. Krašto apsaugos ministru buvo paskirtas patyręs karo teisininkas gen. ltn. P. Šniukšta, kuris buvo prastas karo dalykų žinovas, tačiau puikus teisininkas ir „tik dėl šios iškilios bylos ir sutiko tapti Krašto apsaugos ministru“¹²⁸⁸. Gen. P. Šniukštos paskyrimui ne paskutinį vaidmenį vaidino ir tai, kad pastarasis buvo A. Smetonos bendramokslis Mintaujoje¹²⁸⁹. Naujasis Krašto apsaugos ministras padėjo A. Smetonai įgyvendinti karininkams duotąjį pažadą teismo procese nebausti puče dalyvavusių karininkų. Prezidento pažado įgyvendinimą komplikavo dvi aplinkybės, pirma, naujai paskirtas vyriausiojo štabo viršininkas plk. J. Jackus siūlė sušaudyti perversme dalyvavusius karininkus,¹²⁹⁰ griežtesnės bausmės už kareivių išvedimą į gatvę reikalavo ir kai kurie karinių dalinių vadai.¹²⁹¹ Antra, bausmės dovanojimui arba karininkų nebaudimui nebuvo tinkamos teisinės bazės. Konstitucija tokios galimybės nenumatė, todėl gen. ltn. Šniukštos pasiūlymu Ministrų kabinete buvo priimtas Amnestijos įstatymas, kurio remiantis nuo baudžiamosios teismo atsakomybės galėjo būti atleisti pučo vykdytojai, kitaip tariant šis įstatymas sudarė teisinį pagrindą nubausti pučo vykdytojus drausminės atsakomybės keliu, o jo organizatorius patraukti baudžiamojon atsakomybėn.¹²⁹²

Remiantis šiuo įstatymu 1934 m. liepos 9 d. Krašto apsaugos ministro ir naujojo vyriausiojo štabo viršininko įsakymais buvo nubausti 111 karininkų dalyvavusių puče: 22 karininkai buvo pažeminti į eilinius ir

¹²⁸⁸ S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos kario atsiminimai*, t. I, Vilnius, 1990, p. 301

¹²⁸⁹ L. Truska, *A. Smetona ir jo laikai*, Vilnius, 1996, p.39

¹²⁹⁰ K. Musteikis, *Prisiminimų fragmentai*, Vilnius, 1989, p.10

¹²⁹¹ Agentūros skyriaus viršininko raportas, 1934 m. birželio 20 d, LCVA f. 378, ap. 4, b.486, l.458 – 464

¹²⁹² V. Lesčius, generolas leitenantas Petras Šniukšta, *Lietuvos krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai*, t.1, sud. G. Surgailis, Vilnius, 2008, p. 150

pašalinti iš karo tarnybos, 46 – išleisti į atsargą be pažeminimo, 32 karininkai “kaip vykdę savo viršininkų įsakymus ir nesuvokę įsakyto darbo kaltungumo buvo nenubausti“. Tai reiškia, kad pažadas karininkams iš dalies buvo įvykdytas, perversmo vykdytojai nebuvo patraukti baudžiamojon atsakomybėn, tuo tarpu karo teismas liepos 15 d. pučo vadus gen. ltn. P. Kubiliūną, plk. ltn. J. Bačkų ir plk. ltn. J. Naraką nuteisė sušaudyti. Tačiau gavus nuteistųjų malonės prašymus bausmė buvo pakeista, gen. ltn. P. Kubiliūnui buvo skirta 15 metų, plk. ltn. J. Narakui ir plk. ltn. J. Bačkui po 12 metų kalėjimo.¹²⁹³

Reikia pasakyti, kad karo lauko teismo sudėtį sudarė tie patys A. Smetonai ištikimi karininkai, tribunolo pirmininku buvo paskirtas gen. J. Čaplikas, o nariais buvo 3 AP besirengusio pasipriešinti pučistams vadas plk. Dočkus, kariuomenės teismo plk. Rudaminas ir ypatingų reikalų karininkas plk. V. Braziulevičius.¹²⁹⁴ 22 nubaustųjų karininkų pažeminimo į eilinius procedūrą buvo pavesta atlikti, naujam Kauno komendantui plk. K. Skučui ir 2 PP pulko karių kuopai.¹²⁹⁵ Visa tai leidžia konstatuoti du dalykus: a) po pučo Prezidentas pasitikėjo tik jo pusėn stojusia aukštąją karininkija ir norėjo tiesiogiai kontroliuoti pučistų nubaudimo procedūrą, kadangi buvo svarbu, jog bausmė nesukeltų pernelyg didelės kariuomenės reakcijos, su kuria Prezidentas turėjo skaitytis, kadangi dalis karininkijos, tame tarpe ir gen. S. Raštikis manė, kad erzinantis ir įžeidžiantis karininkų degradavimas buvo klaida.¹²⁹⁶ b) Nubaudus ir iš Kauno ištrėmus puče dalyvavusius karininkus, pastarieji turėjo būti nuolatiniėje saugumo policijos priežiūroje, kadangi buvo manoma, kad jie gali padaryti atentatus ir įvairius pasikėsinimus.¹²⁹⁷ Nubaustieji karininkai buvo priversti viešai atgailauti dėl „pragaištingo Lietuvos Nepriklausomybei žygio“ ir kreipėsi į Lietuvos karius prašydami „palikti politinius klausimus politikams ir nedaryti eksperimentų nuo kurių nukentėtų brangiausias mūsų turtas – Nepriklausomybė“¹²⁹⁸

¹²⁹³ G. Rudis, A. Voldemaras ir voldemarininkai, A. Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius, 1990, p. 21

¹²⁹⁴ K. Musteikis, *Prisiminimų fragmentai*, Vilnius, 1989, p.10

¹²⁹⁵ Įsakymas kariuomenei, 1934 m. liepos 10 d., LCVA f. 1481, ap.1, b.41, l.20

¹²⁹⁶ S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, t.I, Vilnius, 1990, p.297

¹²⁹⁷ Sąrašas prižiūrimų A. Voldemaro šalininkų, be datos, LCVA f. 378, ap.4, b.486 l. 404

¹²⁹⁸ Pučo dalyvių viešas pareiškimas, LCVA f.378, ap.4, b.486, l.205

Netenka abejoti, kad A. Smetonai buvo žinomos nuotaikos kariuomenėje po pučo ir padėjo jam išlaviruoti tarp pažado karininkams tesėjimo, karininkijos politinių nuotaikų temperatūros bei reikalavimų griežtai nubausti puče dalyvavusius karininkus. Karininkija vengė plačiau komentuoti pučo įvykius, tačiau kiek galima susidaryti įspūdį iš Valstybės saugumo departamento pranešimų, kariuomenės gretose pučas buvo smerkiamas ir laikytas kariuomenę sudemoralizavusiu reiškiniu. Karininkija piktinosi, svarbiausių pučo dalyvių aviacijos, husarų ir šarvuočių dalyse tarnavusių karininkų poelgiu.¹²⁹⁹ Neigiamas pučo vertinimas lėmė tai, kad dauguma karininkų pasisakė už griežtą bausmes ir pašalinimą iš kariuomenės puče dalyvavusių karininkų.¹³⁰⁰ Šiokią tokią nuomonės skirtį galime įžvelgti tarp senesniųjų ir jaunesniųjų karininkų kartu, kadangi pučą rengė jaunesnioji karininkija, todėl Kauno ir Klaipėdos įgulose jaunesnieji karininkai kalbėjo, kad bausmė pučistams per skaudi, ir dėl to iš kariuomenės pašalinta daug gerų karininkų lietuvių, tuo tarpu vyresnieji karininkai laikėsi nuomonės, kad „nubaustieji užtarnautą bausmę gavo“¹³⁰¹, bausmės nebuvo per griežtos ir galėjo būti dar griežtesnės.¹³⁰²

Nubaudus perversme dalyvavusius karininkus imtasi veiksmų pakeisti karinių dalinių vadus. 1934 m. birželio 21 d. vyriausiojo štabo viršininku buvo paskirtas Karo mokyklos viršininkas plk. J. Jackus¹³⁰³. Tą pačią dieną į Šiaulius atvykęs V. Mironas, perspėjo III divizijos vadą gen. E. Adamkavičių, kurį gen. S. Raštikis laikė tautininkų stulpu kariuomenėje¹³⁰⁴ ir plk. S. Raštikį, būti pasiruošus esant reikalui persikelti į Kauną, po kelių dienų gen. S. Raštikis buvo paskirtas gen. štabo valdybos viršininku, o rugsėjo mėnesį dėl plk. J. Jackaus ligos, jis tapo vyriausiojo štabo viršininku.¹³⁰⁵ Gen. J. Čaplikas tapo 2 PD vadu¹³⁰⁶, puče įvykiuose

¹²⁹⁹ VSD Marijampolės apygardos viršininko raportas, 1934 m. birželio 17 d. LCVA f. 378, ap. 4, b.486, l.465

¹³⁰⁰ Agentūros skyriaus viršininko raportas, 1934 m. birželio 20 d, LCVA f. 378, ap. 4, b.486, l.458 - 464

¹³⁰¹ VSD Kauno apygardos viršininko raportas, 1934 m. liepos 18 d, LCVA f. 378, ap.4, b.486, l.308

¹³⁰² VSD Klaipėdos apygardos viršininko raportas, 1934 m. liepos 17 d, LCVA f. 378, ap.4, b.486, l.334

¹³⁰³ Respublikos Prezidento aktas, 1934 m. birželio 21 d, LCVA f.929, ap.4, b.596, l.50

¹³⁰⁴ S. Raštikis, *Lietuvos likimo keliais*, Čikaga, 1962, p.240

¹³⁰⁵ S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos* t.I, Vilnius, 1990, p.297

dalyvavęs ir „ištikimybės Prezidentui“ egzaminą išlaikęs plk. S. Pundzevičius buvo paskirtas III PD vadu¹³⁰⁷. Prezidento žentas, mjr. Valiušis buvo paskirtas husarų pulko vadu vietoj plk ltn. J. Bačkaus¹³⁰⁸. Perversmo metu kartu su 2 PP vadovybe pasipriešinimą pučistams organizuoti mėginęs plk. Jonas Černius buvo paskirtas Karo mokyklos viršininku,¹³⁰⁹ o rudenį tapo generalinio štabo valdybos viršininku.¹³¹⁰ Taip pat buvo pakeistas ulonų pulko vadas, juo tapo mjr. Izidorius Kriaunaitis.¹³¹¹ Reikia pasakyti, kad 1935 m. pavasarį pasikeitė ir Krašto apsaugos ministras, juo tapo plk. Dirmantas, kurio mokytoju Vilniaus realinėje mokykloje 1908 m. buvo A. Smetona.¹³¹² II PD vadu tapo gen. M. Reklaitis, kuris buvo vedęs Prezidento ilgamečio kanceliarijos viršininko dr. Bielskaus sekretoriaus seserį.¹³¹³

Kaip matome, po pučo visa karinė vadovybė buvo pakeista. A. Smetonai ištikimais 1934 m. puče nedalyvavusiais asmenimis ir turėjusiais neformalių, asmeninio pobūdžio ryšių su A. Smetona, o turėjo reikšti minėtųjų karininkų politinį pasyvumą, kuris buvo reikalingas A. Smetonai. Karinių dalinių vadų paskyrimas, rodo, kad karininkų politinė ištikimybė buvo svarbus paskyrimo į pareigas kriterijus, todėl leidžia papildyti istoriografijoje įsitvirtinusių¹³¹⁴ ir S. Raštikio atsiminimais grindžiamą nuomonę, jog 1934 – 1935 m. į aukštas pareigas kariuomenėje buvo skiriami remiantis vien tik kvalifikacijos kriterijumi.¹³¹⁵

¹³⁰⁶ Respublikos Prezidento aktas, 1934 m. birželio 21 d, LCVA f.929, ap.4, b.596, l.69

¹³⁰⁷ Respublikos Prezidento aktas, 1934 m. liepos 13 d, LCVA f.929, ap.4, b.596, l.70

¹³⁰⁸ Mjr. Valiušio tarnybos lapas, 1936 m. sausio 31 d, LCVA f.930, ap.2v, 130, l.19

¹³⁰⁹ Respublikos Prezidento aktas, 1934 m. birželio 21 d, LCVA f.929, ap.4, b.596, l.53

¹³¹⁰ Respublikos Prezidento aktas, 1934 m. rugsėjo 21 d, LCVA f.929, ap.4, b.596, l.100

¹³¹¹ Respublikos Prezidento aktas, 1934 m. birželio 21 d, LCVA f.929, ap.4, b.596, l.55

¹³¹² Lenkijos gen. konsulato Lenkijoje pranešimas, 1935 m. lapkričio 18 d, AAN sygn. 1190.616.328,l.341

¹³¹³ K. Musteikis, *Prisiminimų fragmentai*, Vilnius, 1989, p.45

¹³¹⁴ J. Vaičėnionis, Lietuvos kariuomenės modernizacija (1926 - 1940), *Darbai ir dienos*, 2000, t.21, p. 1

¹³¹⁵ S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, t.I, Vilnius, 1990, p. 317 - 322

Pakeitus kariuomenės vadovybę, buvo imtasi stiprinti drausmę ir sekimą kariuomenės gretose. Pirmiausiai buvo pasistengta užkirsti kelią politinės nuomonės raiškai kariuomenėje. Kadangi birželio 6 – 7 d. įvykiai buvo menkai nušviesti spaudoje, todėl visuomenė menkai žinojo apie įvykusį pučą, o tai paskatino gandų sklidimą, kurie pasiekė ir kariuomenę. Reaguodamas į gandų sklidimą kariuomenėje Krašto apsaugos ministras gen. P. Šniukšta nurodė dalių vadams išaiškinti kariams nepamatuotų gandų žalingumą bei imtis griežtų priemonių išaiškinti juos skleidžiančius asmenis bei perduoti juos policijai.¹³¹⁶ Šiuo žingsniu karinė vadovybė parodė, kad politinės pašnekusių temos kariuomenėje nebus toleruojamos.

Krašto apsaugos ministras nurodė karininkams „rauti iš pagrindų piktas šaknis, dirbkime drausmėje mūsų Tėvynei ir klausykime mūsų aukščiausios Tautos vado.“¹³¹⁷ Taigi karininkijai ir kareiviams buvo diegiama aiškus Tautos vado autoritetas ir raginama jam paklusti. Kitas žingsnis, kurį privalėjo žengti karinė ir politinė šalies vadovybė norėdama sustiprinti kariuomenės kontrolę, buvo karininkų ir kareivių priešvalstybinės veiklos sekimas, kuris turėjo užkirsti kelią kariuomenės intervencijos į politinį procesą. Šį jautrų, daug nepasitenkinimo kariuomenės gretose prieš birželio 7 d. pučą suvaldyti teko naujai paskirtai kariuomenės vadovybei plk. lt. S. Raštikiui ir plk. J. Černiui. 1934 m. spalio 4 d. buvo išleistas įsakymas, kuriuo karinių dalinių vadai kartą per mėnesį buvo įpareigoti informuoti kariuomenės vadovybę apie priešvalstybinį veikimą kariuomenės daliniuose. Terminu „priešvalstybinis veikimas“ įvardinamas valstybės išdavimas, šnipinėjimas, dalyvavimą priešvalstybinėse organizacijose, priešvalstybinę agitacija ir propaganda, sklaidimą kariuomenę kiršinančių gandų, agitavimą sukilimą ir perversmams¹³¹⁸ Kitaip tariant vyriausiojo štabo viršininkas turėjo būti informuojamas apie politines nuotaikas kariuomenėje, kas ruoštu reišė didesnę kariuomenės kontrolę.

Kaip rodo vyriausiojo štabo viršininko aplinkraščiai, kariuomenė į sekimą galėjo reaguoti neigiamai, todėl siekiant įgyvendinti šias priemones pradėtas keisti karininkijos požiūris į sekimą. Aplinkraščiuose buvo

¹³¹⁶ Įsakymas kariuomenei, 1934 m. birželio 26 d, LCVA f.1481, ap.1, b.41, l.21

¹³¹⁷Ten pat, l.24

¹³¹⁸ Vyriausiojo štabo aplinkraštis, 1934 m. spalio 4 d, LCVA f.1481, ap.1, b.41, l.41

teigiama, kad „sekimas ir kontrolė yra normalūs reiškiniai kiekvienoje žmonių asociacijoje ir kiekvieno pareiga tam darbui padėti“. Buvo apeliuojama į karininkų priesaką, kurio vykdymas sietas su pranešimu apie kiekvieną jam žinomą nusikalstamojo darbą“. Siekiant pakelti minėto darbo prestižą buvo reabilituoti prieš voldemarininkų išleistuose šnipinėjančių karininkų sąrašuose paminėti asmenys.¹³¹⁹ Taip pat reikėtų pabrėžti, kad kariuomenės gretomis nebuvo pasitikima, kadangi aplinkraščiuose pabrėžiama, kad „tenka laukti partvyvinių ir priešvalstybinių gaivalų intensyvesnės veiklos ir mėginimų brautis į mūsų eiles“.¹³²⁰

Dar vienas svarbus aspektas rodantis, kad kariuomenės drausmė buvo padidinta siekiant atiboti ją nuo opozicinių politinių partijų ir priešvalstybinių organizacijų įtakos tai, kad kariuomenėje tarnaujantiems karininkams įsakyta pranešinti apie susitikimus ir bendravimą su iš kariuomenės pašalintais ir nubaustais 1934 m. birželio pučo dalyviais.¹³²¹ Tai reiškia, kad naujasis vyriausiojo štabo viršininkas prieš pradėdamas kariuomenės reformas, kurios plačiai nušviestos Lietuvos istoriografijoje,¹³²² pirmiausiai, ėmėsi kariuomenės politinės ištikimybės ir kontrolės klausimo bei jos atribojimo nuo opozicinių politinių jėgų.

Visos šios priemonės davė teigiamų rezultatų, kadangi kariuomenė Vyriausybės pasikeitimus stebėjo itin ramiai. Paskelbus naują ministrų kabinetą kariuomenė jo nekritikavo, tačiau užėmė laukimo poziciją. Dėmesio centre buvo Prezidentas, gen. Šniukštos kandidatūra buvo laikoma tinkama, jis vertintas kaip griežtas karininkas, kuris sugebės kariuomenėje atstatyti drausmę. Kiek daugiau nesutarimų kėlė S. Lozoraičio kandidatūra į Užsienio reikalų ministro poste, karininkai šioje pozicijoje norėjo matyti

¹³¹⁹ Vyriausiojo štabo aplinkraštis, 1934 m. rugpjūčio 1 d, LCVA f.1481, ap.1, b.41, l.17

¹³²⁰ Vyriausiojo štabo aplinkraštis, 1934 m. birželio 15 d, LCVA f.1481, ap.1, b.41, l.48

¹³²¹ Karo aviacijos technikos skyriaus viršininko raportas, 1935 m. vasario 12 d, LCVA f.1223, ap.1, b.328, l.1; Žinios apie karininkų pasikalbėjimus su praliuosuotais birželio 7 d. dalyviais, 1934 m. vasario 9 d, LCVA f. 1223, ap.1, b. 328, l.13

¹³²² J. Vaičėnė, Lietuvos kariuomenės modernizacija (1926 - 1940), *Darbai ir dienos*, 2000, t.21, p. 131 – 176, J. Vaičėnė, Lietuvos kariuomenės vyriausiojo štabo viršininko plk. K. Škirpos kariuomenės vystymo planas, Karo archyvas, 2006, t. XXI p. 315 – 422, 2007, t. XXII, p. 364 – 418; V. Jokubauskas, *Mažųjų kariuomenių galia ir paramilitarizmas Tarpukalio Lietuvos atvejais*, Klaipėda, 2014, p. 148 - 175

labiau patyrusį diplomata P. Klimą. S. Šilingas naujojoje Vyriausybėje karininkijos vertintas kaip „savo vietoje“. Buvo abejojama susisiekimu ministro S. Stanišausko sugebėjimais apvalyti ministeriją nuo rusų ir svetimtaučių. Daugiau nepasitikėjimo buvo reiškama dėl J. Tubelio ir Vidaus reikalų ministro P. Rusteikos. Panevėžio įguloje buvo kalbama, kad P. Rusteika, buvo vienas iš pučo kaltininkų, tačiau nepaisant to paliktas Vidaus reikalų ministro pareigose. Kalbama, kad jei J. Tubelis nebus pakeistas, politinė linija išliks tokia pati.¹³²³

1934 m. birželio pučas ir po jo sekę pučo dalyvių baudimo, kariuomenės kontrolės ir sekimo sustiprinimo, karinės vadovybės pakeitimo veiksmais A. Smetona sukūrė padėtį, sukūrė prielaidas paversti kariuomenę svarbiausia patikima autoritarinio režimo atrama.

5.7 1935 m. kariuomenės vadovybės įstatymas: „Prezidento valia – tai viskas“

Po 1934 m. birželio 6 d. pučas nutraukė kariuomenės vadovybės įstatymo rengimą, kurį ruošė vyriausiojo štabo viršininko gen. ltn. P. Kubiliūnas. Generolo darba, tik jau naujomis aplinkybėmis pratęsė ką tik vyriausiojo štabo valdybos viršininku, o vėliau ir kariuomenės vadu tapęs gen. S. Raštikis, kuriam vadovaujant buvo parengtas ir nuo 1935 m. sausio 1 d. įsigaliojo Kariuomenės vadovybės įstatymas.¹³²⁴ Kiek galima nustatyti iš archyvinių šaltinių brg. gen. S. Raštikiui įstatymą rengti padėjo Krašto apsaugos ministras gen. ltn. Petras Šniukšta¹³²⁵ ir aukšto rango karininkai plk. S. Zaskevičius¹³²⁶, plk. J. Bobelis¹³²⁷ ir plk. ltn. Kazys Sprangauskas¹³²⁸. Rengiant šį įstatymą buvo nustatytos aiškios politinės vadovybės nuostatos, kurios turėjo būti įgyvendintos. Pirmiausiai Ginkluotosios pajėgos turėjo būti atribotos nuo „partinių ir egoistinių užgaidų“, įstatymo pagrindu turėjo tapti - „tautiškumas“. Respublikos prezidento, Krašto apsaugos ministro ir

¹³²³ VSD Agentūros viršininko raportas, 1934 birželio 20 d, LCVA f. 378, ap.4, b. 486, l.458 - 464

¹³²⁴ S. Raštikis, *Ivykiai ir žmonės*, t.4, Čikaga, 1972, p. 18

¹³²⁵ Ten pat.

¹³²⁶ Raportas vyriausiojo štabo viršininkui, 1934 m. birželio 23 d, LCVA f.929, ap.5, b.407, l.164 - 166

¹³²⁷ Jonas Aničas, *Pulkininkas J. Bobelis 1895 – 1954*, Vilnius, 2004, p.134

¹³²⁸ Raportas Generalinio štabo valdybos viršininkui, 1934 m. liepos 9 d, LCVA f. 929, ap.5, b.407, l. 1

kariuomenės vadovavimo grandinėje turėjo būti akcentuota, kad „Prezidento valia – tai viskas“. Parengus įstatymą turėjo būti išvengta didesnių pasikeitimų aukštosios karinės vadovybės organizacijoje, o taikos meto krašto apsaugos ministerija turėjo būti sutvarkyta taip pat, kaip ir karo.¹³²⁹

Prieš pradėdant rengti įstatymą buvo išanalizuota tuomet buvusi padėtis aukštojoje kariuomenės vadovybėje ir konstatuota, kad santykiai tarp Krašto apsaugos ministro, vyriausiojo štabo viršininko ir Kariuomenės vado priklausydavo nuo jų asmeninių santykių ir buvo reguliuojami tik 1869 m. Rusų karo įstatymo rinkinio pirmos dalies I – IV knygu.¹³³⁰ Tarp esminių, įstatymą keisti vertusių aplinkybių buvo dvigubas vyriausiojo štabo viršininko pavaldumas Krašto apsaugos ministrui ir Kariuomenės vadui.¹³³¹ Ši problema buvo įsisenėjusi, kadangi dėl dvejopo gen. štabo viršininko pavaldumo plk. K. Kleščinskis skundėsi jau 1922 m.¹³³². Anot šio įstatymų rengėjų gen. S. Raštikio ir plk. J. Bobelio, 1935 m. paskelbtu kariuomenės vadovybės įstatymu siekta nustatyti aiškias Krašto apsaugos ministro ir Kariuomenės vadas teises ir atsakomybes¹³³³, kurios buvo „ne visai pastovios ir dažnai keitėsi drauge su etatų pakeitimais“¹³³⁴. Taigi naujai rengiamas kariuomenės vadovybės įstatymas turėjo sureguliuoti svarbiausių politinių ir karinių pareigūnų santykius bei išspręsti įsisenėjusias problemas.

Šis įstatymas taip pat buvo rengiamas studijuojant užsienio valstybėse Lenkijoje, Estijoje, Latvijoje, Suomijoje ir Čekoslovakijoje galiojančius tokio pat pobūdžio įstatymus ir juose įtvirtintas nuostatas,¹³³⁵. Įstatymo versiją remdamasis analogiškais Vokietijoje galiojusiais įstatymais pateikė

¹³²⁹ Raportas vyriausiojo štabo viršininkui, 1934 m. birželio 23 d, LCVA f.929, ap.5, b.407, l.164 - 166

¹³³⁰ Generalinio štabo I skyriaus viršininko raportas, 1934 m. liepos 9 d, LCVA f. 929, ap.5, b.407, l. 1

¹³³¹ Ten pat

¹³³² Generalinio štabo viršininko pareiškimas, 1922 m. lapkričio 20 d, LCVA f. 384, ap.3, b.344, l. 134 - 13

¹³³³ S. Raštikis, *Ivykiai ir žmonės*, t.4, Čikaga, 1972, p. 18

¹³³⁴ J. Bobelis, Kariuomenės vadovybės įstatymo sulaukus, *Kardas*, nr. 2, 1935 m. sausio 15 d, p. 28

¹³³⁵ S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, t. 1, Čikaga, 1956, p.335 – 336.

ir Lietuvos pasiuntinys Vokietijoje plk. K. Škirpa¹³³⁶. Bet kaip galime spręsti iš plk. S. Raštikio atsiminimų, įstatymo rengėjus labiausiai domino Lenkijoje, Estijoje ir Latvijoje galiojantys įstatymai¹³³⁷, tai reiškia, kad lietuviškojo įstatymo rengėjai labiau domėjosi kaimyninių šalių patirtimi.

Kaip ir ankščiau rengtuose projektuose ir škart didžiausios ir svarbiausios galios valdyti kariuomenę buvo sutelktos Respublikos Prezidento ir Kariuomenės vado rankose, Krašto apsaugos ministrui paliekant kariuomenės kontrolės funkcijas. Respublikos Prezidentas buvo paskelbtas vyriausiųjų ginkluotųjų pajėgų vadu, kuriam numatyta teisė skelbti mobilizaciją ir demobilizaciją, pradėti ir stabdyti karo veiksmus, skirti ir atleisti viršininkus pulko vado ir aukštesnėmis teisėmis, priimti ir atleisti karininkus į karo tarnybą, tvirtinti drausmės administravimo ir ūkio statusus. Jis taip pat turėjo teisę šaukti, vadovauti ir tvirtinti Valstybės gynybos tarybos nutarimus. Krašto apsaugos ministras turėjo rūpintis kariuomenės tiekimo ir aprūpinimo reikalais, valdyti Krašto apsaugos ministerijos kreditus, skirti ir atleisti karininkus bataliono vado teisėmis, skelbti Respublikos Prezidento įstatymus kariuomenei, bei prižiūrėti drausmę, kadangi drausmės kariuomenėje priežiūra buvo skirta kariuomenės vadui. Kariuomenės vadas privalėjo visas ginkluotąsias pajėgas rengti karui, tvirtinti mobilizacinius ir operacinius planus, mokymo ir taktikos statusus, nustatyti kariuomenės dislokaciją, parinkti vadus ir viršininkus, skirti ir atleisti karininkus bataliono vado ir pulko vado padėjėjo teisėmis, daryti pranešimus apie savo darbą Krašto apsaugos ministrui ir Respublikos Prezidentui.¹³³⁸

Pagrindinės šio įstatymo nuostatos parodo, kad daugiausiai kariuomenės valdymo svertų sukoncentruota Respublikos Prezidento ir kariuomenės vado rankose, o Krašto apsaugos ministro galių sumenkinimas jį pavertė kariuomenę ir prezidentą aptarnaujančiu biurokratu. Šiomis nuostatomis įstatymas panašus į gen. lt. P. Kubiliūno rengtus analogiško įstatymo projektus, kuriose taip pat sumenkinimas Krašto apsaugos ministro vaidmuo. Reikia pastebėti, kad 1935 m kariuomenės vadovybės įstatymas visiškai panaikina, bet kokį Vyriausybės vaidmenį kariuomenės valdyme, o

¹³³⁶ Plk. K. Škirpos raštas Pagrindiniai bruožai karo vadovybės organizacijos taikos meto, (be datos), LCVA f. 929, ap.5, b.407, l. 248 – 253.

¹³³⁷ S. Raštikis, *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės*, t.1, Vilnius, 1990, p. 335 - 336

¹³³⁸ Kariuomenės vadovybės įstatymas, *Kardas*, nr. 1, 1935 m. sausio 15 d, p. 29

juk 1922 m. demokratiniu valstybės raidos periodu parengtame Ginkluotųjų pajėgų ir jų įstaigų valdymo įstatymo projekte Vyriausybei buvo suteikta teisė teikti Prezidentui vyriausiojo karo vado kandidatūrą bei duoti jam „bendrus nurodymus“ kariuomenei krašto gynybos reikalais.¹³³⁹ Taigi nepaisant to, kad 1935 m. išleistas kariuomenės vadovybės įstatymas aiškiai apibrėžė kariuomenės vado, Krašto apsaugos ministro ir Respublikos Prezidento teises ir pareigas, kartu jis žymi ir kariuomenės valdymo posūkį autoritarinių tendencijų link.

Kai kurios šio įstatymo nuostatos apibrėžiančios Respublikos Prezidento galias buvo įtvirtintos valstybės 1938 m. Konstitucijoje. Remiantis Konstitucija Respublikos Prezidentas galėjo skirti ir atleisti Kariuomenės vadą, vadovavo prie Respublikos Prezidento gynybos reikalams spręsti įsteigta valstybės gynimo Tarybai. Turėjo teisę skelbti mobilizaciją ir karo veiksmus Ministrų kabineto siūlymu.¹³⁴⁰ Reikėtų atkreipti dėmesį, kad šimtas trisdešimt šeštas Konstitucijos paragrafas įtvirtino nuostatą, kad Kariuomenės vadui byla dėl tarnybinio nusikaltimo gali būti keliama tik Respublikos Prezidento sutikimu.¹³⁴¹ Kartu su Prezidento teise vienašališkai skirti kariuomenės vadą, šią Konstitucijos nuostatą reikėtų vertinti kaip, pabrėžiančią Kariuomenės vado priklausomybę nuo Prezidento ir kariuomenės vadui suteikiančią pastarojo teisinę globą. Taigi 1935 m. kariuomenės vadovybės įstatymas ir 1938 m. Konstitucijos nuostatos galutinai įtvirtino autoritarinio pobūdžio santykius tarp politinės ir karinės valstybės vadovybės. Taip buvo sureguliuotas ir teisiškai įtvirtintas santykis tarp A. Smetonos ir svarbiausios jo autoritarinio režimo atramos - kariuomenės.

¹³³⁹ Ginkluotųjų pajėgų ir jų įstaigų valdymo įstatymo projektas, 1922 m. kovo 15 d, LCVA f.384, ap.3, b.344, l.204 - 206

¹³⁴⁰ Kazimieras Valančius, *Lietuvos valstybės konstitucijos*, Vilnius, 1989, p. 26 - 27

¹³⁴¹ Ten pat

6. GEN. S. RAŠTIKIS VALSTYBĖS VIDAUS IR UŽSIENIO POLITIKOJE

6.1 Gen. S. Raštikio vaidmuo reguliuojant santykius su Lenkija

Užsienio valstybių pasiuntinių pranešimuose nurodoma, kad Lietuvos karininkija buvo svarbus faktorius valstybės užsienio politikoje. JAV pasiuntinys Kaune Mauricijus L. Staffordas 1935 m. pastebėjo, kad Lietuvos politikoje svarbią rolę vaidina karininkų korpusas, kurį jis laikė labiausiai organizuota ir geriausiai išsilavinusia visuomenės grupe.¹³⁴² Vienas įtakingiausių sovietinės diplomatijos veikėjų URLK pavaduotojas Borisas Stomoniakovas instruodamas pasiuntinį Kaune Michailą Karskį nurodė jį „labai svarbu žinoti kokios nuotaikos kariuomenėje, kuri yra lemiamas Lietuvos užsienio politikos veiksnys“.¹³⁴³ Todėl šiame disertacijos skyriuje tirsime kariuomenės vadovybės vaidmenį valstybės užsienio politikoje ketvirtą dešimtmečio antrojoje pusėje, kariuomenės vado pareigas einant plk. S. Raštikiui. Reikia pasakyti, kad ketvirtą dešimtmečio viduryje iš kariuomenės jau buvo pašalinti opozicijų partijų nariai, kariuomenėje sustiprinta drausmė ir politinių nuotaikų sekimas, įstatymuose bei teisės aktuose kariuomenės pavaldumas vis labiau telkėsi Prezidento rankose ir kariuomenės vado rankose, o tai sudarė sąlygas plk. S. Raštikio įtakai valstybės politiniuose sluoksniuose augti.

Daugelis Lietuvos istorikų tyrinėję Lietuvos ir Lenkijos santykius, pastebėjo plk. S. Raštikio palankumą S. Lozoraičio vykdytai naujojo kurso užsienio politikai ketvirtą dešimtmečio antrojoje pusėje¹³⁴⁴. Savo palankumo S. Lozoraičiui neslepia ir pats gen. S. Raštikis, atsiminimuose užsiminęs, kad užsienio reikalų ministras visuomet rasdavo paramą kariuomenės štabe. Pasak Vytauto Žalio, S. Lozoraičio ir plk. S. Raštikio

¹³⁴² JAV pasiuntinio Kaune pranešimas, 1935 m. rugpjūčio 2 d, PLA, Thomo Remeikio politikos mokslų biblioteka, dėžė pavadinimu „US department of state documents of Lithuania 1930 – 1940“, dokumentai nesunumeruoti.

¹³⁴³ *Lietuvos istorija, Nepriklausomybė 1918 – 1940*, t.X, d.II, E. Bendikaitė, A. Kasparavičius, S. Kaubrys, R. Laukaitytė, Č. Laurinavičius, D. Mačiulis, V. Sirutavičius, V. Stravinskienė, J. Tauber, G. Vaskela, Vilnius, 2015, p.423 - 424

¹³⁴⁴ L. Truska, *A. Smetona ir jo laikai*, Vilnius, 1996, p. 344, R. Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje*, Vilnius, 1980, p.239; A. Eidintas, V. Žalys, *Lithuania in European politics the years of the first Republic 1918 – 1940*, Vilnius, 1997, p.151

pažiūros į Lietuvos užsienio politiką buvo kone identiškos. Abu pasisakė už modus vivendi suradimą Lietuvos ir Lenkijos santykiuose, už glaudų Baltijos valstybių bendradarbiavimą ne tik politinėje, bet ir gynybos srityse, abu buvo įsitikinę, kad vien nacionalinėmis priemonėmis negalima garantuoti Lietuvos saugumo, todėl siūlė saugumo garantijų ieškoti kolektyvinio saugumo srityje.¹³⁴⁵ Tai reiškia, kad kariuomenės vado dalyvavimas valstybės užsienio politikoje turi būti tiriamas dvejomis kryptimis, pirma santykiuose su Lenkija, antra, santykiuose su Baltijos valstybėmis.

Bene didžiausias iššūkis S. Lozoraičio „naujo kurso“ užsienio politikoje buvo santykių su Lenkija normalizavimas, kadangi norint tai pasiekti, reikėjo įveikti daugelio šio kurso kritikų ir opozicionierių, tarp kurių buvo ir kariuomenė, pasipriešinimą. Todėl kariuomenės vado plk. S. Raštikio parama S. Lozoraičiui, ypatingai žinant A. Smetonos neigiamą nusistatymą santykių su Lenkija atžvilgiu, buvo itin svarbus veiksnys leidęs jam pradėti žengti pirmuosius žingsnius santykių su Lenkija normalizavimo kryptimi. Kitaip tariant, karinė vadovybė buvo viena iš jėgų valstybėje, galėjusių sukurti politinį spaudimą Prezidentui dėl diplomatinėjų santykių su Lenkija užmezgimo, kadangi didžioji kariuomenės dalis, pasak JAV pasiuntinio Kaune M. L. Staffordo buvo tarp prieštaraujančių galimiems susitarimams su Lenkija.¹³⁴⁶ Prezidentą supę generolai bei jaunoji karininkija buvo nusistačiusi prieš santykių su Lenkija užmezgimą. Tuo tarpu kariuomenės vadas gen. S. Raštikis ir karinė vadovybė nuosekliai palaikė S. Lozoraičio politiką rėmdamasi kariniais strateginiais motyvais.

Kariuomenės požiūris į galimus susitarimus su Lenkija riboja S. Lozoraičio galimybės įgyvendinti jo užsienio politikos viziją, todėl prieš žengdamas pirmuosius žingsnius šia kryptimi jis turėjo atsižvelgti į kariuomenės poziciją. 1935 m. birželio mėnesį S. Lozoraitis karininkų Ramovėje padarė pranešimą apie Lietuvos ir Vokietijos santykius, bei pabrėžė Lietuvos norą „turėti taikingo, garbingo ir teisingumo dėsniais

¹³⁴⁵ V. Žalys, Lietuvos diplomatinės tarnybos ir kariuomenės sąveika įtvirtinant Lietuvos valstybingumą 1923 – 1938 m., straipsnių rinkinys *Lietuvos Nepriklausomybei 80*, Vilnius, 1999, l.68

¹³⁴⁶ JAV pasiuntinio Kaune Maurice L. Stafford pranešimas Vilniaus klausimu, 1934 m. birželio 8 d., PLA, Thomo Remeikio politikos mokslų biblioteka, dėžė pavadinimu „US department of state documents of Lithuania 1931 – 1940“, Nenumuruoti dokumentai,

paremto sugyvenimo su visais kaimynais ir Lenkija svarbą bei dar kartą patvirtino tautininkų sąjungos suvažiavime išsakytas mintis dėl „Lietuvos ir Lenkijos santykių užmezgimo metodo išeiškėjimo.“¹³⁴⁷ Šiuo pranešimu, vėliau išspausdintu „Kardo“ žurnale, S. Lozoraitis siekė preventyviai informuoti karininkiją apie Lietuvos užsienio politikos žingsnius Lenkijos link, kadangi tuo metu P. Klimas zondavo S. Lozoraičio susitikimo su J. Becku galimybes, kuris turėjo įvykti 1935 m. rugsėjį Ženevoje. Regis, kad S. Lozoraičio kreipimasis į karininkiją didesnio atgarsio nesukėlė ir planuotas susitikimas su Lenkijos užsienio reikalų ministru įvyko.

Grižęs iš Ženevoje įvykusio susitikimo su J. Becku, S. Lozoraitis dalyvavo pasitarime kariuomenės štabe, dalyvaujant krašto apsaugos ministrui plk. S. Dirmantui, kariuomenės štabo viršininkui plk. J. Černiui ir kariuomenės vadui gen. S. Raštikiui. Pasitarime vieningai nutarta, kad Lietuvos tarptautinė padėtis esanti pavojinga, todėl reikia stengtis normalizuoti santykius su Vokietija ir Lenkija.¹³⁴⁸ Taigi kariuomenės vadovybės nuosekliai rėmė S. Lozoraičio užsienio politiką, o „Kardo“ žurnale pasirodė straipsnis palaikantis S. Lozoraičio veiksmus. 1936 m. vasario mėnesį nežinomo autoriaus paskelbtame straipsnyje „Lenkijos laikysena Lietuvos atžvilgiu“, netiesiogiai kritikuojama kieta J. Becko pozicija Lietuvos atžvilgiu ir dar kartą pareikšta, kad „savo ruožtu turime tęsti konstruktyvią liniją užsienio politikoje“¹³⁴⁹. Svarbu atkreipti dėmesį, kad straipsnyje reiškiamą poziciją tuo metu jau aiškiai skyrėsi nuo A. Smetonos nuomonės, kuris pastebimai atslūgus įtampai tarp Lietuvos ir Vokietijos, santykių su Lenkija normalizavimo nelaikė neatidėliotina būtinybe.

Po antrojo S. Lozoraičio susitikimo su J. Becku, Lietuvos užsienio reikalų ministras suprato, kad santykių su Lenkija užmezgti nepavyks, todėl per Lietuvos karo atašė plk. Kazį Skučą buvo teiraujamasi informacijos apie politines nuotaikas Varšuvoje bei dėl santykių su Lietuva.¹³⁵⁰ Šis kreipimasis nebuvo atstitytinis, kadangi Lenkijos generalinio konsulato

¹³⁴⁷ Užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio pranešimo santrauka, *Kardas*, nr. 12, 1935, p.255

¹³⁴⁸ A. Abromaitis, daktaro disertacija *Lenkija ir Lietuvos visuomenė: požiūriai į Lenkiją Lietuvoje 1918 – 1940*, Vilnaus universitetas, 2002, p. 151

¹³⁴⁹ Lenkijos laikysena Lietuvos atžvilgiu, *Kardas*, nr 3, 1936, p.2 - 3

¹³⁵⁰ Lenkijos karo atašė Maskvoje pranešimas URM, 1936 m. lapkritis, AAN sygn.1190.616.334, l.116 - 117

Gdanske pranešime, pabrėžiama, kad karo atašė Maskvoje plk K. Skučas, Berlyne plk. K. Grinius ir Paryžiuje plk. Lanskoronskis, keletas senų pulkininkų palankūs santykių su Lenkija užmezgimui.¹³⁵¹

Palankią Lenkijai poziciją Krašto apsaugos ministras plk. S. Dirmantas ir gen. S. Raštikis išdėstė Lietuvoje 1936 m. besilankusiam Didžiosios Britanijos karo atašė mjr. C. S. Vale. Lietuvos kariuomenės vadai mjr. C.S. Vale aiškino, jog karo su Vokietija atveju, Lietuva tikisi ne tik Talino, Rygos, Maskvos, bet ir Varšuvos paramos.¹³⁵²

Ryškiausiai gen. S. Raštikio pozicija atsiskleidė 1937 m. gegužės mėnesį Krašto apsaugos ministrui plk. S. Dirmantui išdėstytuose samprotavimuose apie valstybės užsienio politiką ir santykius su Vokietija, Lenkija ir Latvija. Kariuomenės vado nuomone, atsižvelgiant į Lietuvos geopolitinę padėtį, siūloma eiti į „tam tikrus santykius su Lenkija, nežiūrint tai, kad ji užgrobdama Vilnių padariusi mums didelę skriaudą“. S. Raštikio nuomone, santykiai su Lenkija palengvintų kariuomenės operacinį pasirengimą ir leistų jį nukreipti prieš Vokietiją, o Lenkijos ir Sovietų Sąjungos santykiams pagerėjus leistų tikėtis neutraliteto politikos garantavimo. Gen. S. Raštikis manė, jog Lenkija taip pat turėjo geopolitinių interesų užmegzti diplomatinis santykius su Lietuva, pirmiausiai dėl pastarosios geopolitinės padėties svarbos galimo Lenkijos karo su Sovietų Sąjunga arba Vokietija atveju. Pasak gen. S. Raštikio, Lenkija šiam tikslui įgyvendinti galėjo Lietuvą užgrobti arba įtraukti į diplomatinę sąjungą su Lenkija arba išgauti garantiją, kad Lietuva laikysis neutraliteto Lenkijos karo su Vokietija arba Sovietų Sąjunga atveju.¹³⁵³ Įdomu, tai, kad minėtame raporte gen. S. Raštikis perspėjo Krašto apsaugos ministrą plk. S. Dirmantą apie Lenkijos galimybę panaudoti pasienio incidentą, kaip pretekstą santykių užmezgimui.¹³⁵⁴ Apie tai, kad „galime susilaukti ultimatumo Lietuvai“ plk. K. Škirpai yra užsiminęs ir S. Lozoraitis.¹³⁵⁵ Tai reiškia, kad Lietuvos ir Lenkijos santykių užmezgimo būdas Lietuvai nebuvo netikėtas,

¹³⁵¹ Lenkijos gen. konsulato Karaliaučiuje pranešimas, 1937 m. gruodžio 18 d, AAN sygn. 1190.616.345, 1.50

¹³⁵² V. Žalys, Lietuvos diplomatinės tarnybos ir karo vadovybės sąveika įtvirtinant Lietuvą valstybingumą 1923 – 1938 m, straipsnių rinkinys *Lietuvos Nepriklausomybei – 80*, 1999, p.72

¹³⁵³ Kariuomenės vado raportas, 1934 m. gegužės mėn, LCVA f. 929, ap.3, b. 1136, 1.7

¹³⁵⁴ Ten pat, 1.2

¹³⁵⁵ K. Škirpa, Lietuvos Nepriklausomybės sutemos, Čikaga – Vilnius, 1996, p.43

kaip teigiama istoriografijoje.¹³⁵⁶ Tiek kariuomenės vadovybė, tiek užsienio reikalų ministras neatmetė galimybes, kad Lenkija gali pareikalauti užmegzti diplomatinis santykius ultimatyviu būdu.

Nepaisant to, 1936 – 1937 m. Lietuvos kariuomenė parengė naujus operacijų planus nukreiptus prieš Vokietiją ir Lenkiją,¹³⁵⁷ kurie atskleidžia, kad Lenkija tuo metu buvo suprantama kaip grėsmė prieš Lietuvą. Tačiau detalesni V. Jokubausko tyrimai nurodo, kad XX a. antrojoje pusėje, Lietuvos kariuomenė pagrindiniu eventualių priešų laikė Vokietiją, o Lenkija tik viešajame diskurse buvo įvardinama kaip aktuali grėsmė, tačiau realiai laikyta ne tokiu svarbiu priešu, galinčiu pulti tik kilus karui su Vokietija arba SSRS.¹³⁵⁸ Tai reiškia, kad Lietuvos generaliteto laikysena Lenkijos atžvilgiu buvo gana nuosaiki. Gana išraiškingas šiame kontekste yra Lenkijos ultimatumo priėmimo diena, 1938 m. kovo 19 d. saugumo agentų užfiksuotas Krašto apsaugos ministro plk. S. Dirmanto ir Teisingumo ministro S. Šilingo pokalbis „Metropolio“ restorane, kuriame S. Šilingas teigė, kad jeigu būtų Krašto apsaugos ministras tuoj pat mobilizuotų kariuomenę, tuo tarpu Krašto apsaugos ministras į tai atsakė šypsena.¹³⁵⁹

Lietuvos kariuomenės vadų reakcija į 1938 m. kovo 11 d. Trasnykų kaime įvykusį pasienio incidentą prie Lietuvos ir Lenkijos administracinės linijos buvo gana ribota, kadangi mobilizacija skelbiama nebuvo. Kariuomenėje buvo paskelbta ypatinga parengtis, tai patvirtina ir lenkiški Pasienio apsaugos korpuso šaltiniai¹³⁶⁰. Lietuvos kariai miegojo apsirengę, jiems buvo išduoti koviniai šoviniai ir granatos. Artilerija ir pėstininkų transportas buvo pakrauti į traukinius. I husarų pulkas buvo pasirengęs nedelsiant išvykti į pasienį. Karo aviacija taip pat buvo pasirengusi,

¹³⁵⁶ A. Merkeliš, *A. Smetona jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1964, p. 480

¹³⁵⁷ V. Jokubauskas, *Mažųjų kariuomenių galia ir paramilitarizmas*, Klaipėda, 2014, p.306

¹³⁵⁸ V. Jokubauskas, Lietuvos kariuomenės kariniai planai ir eventualaus karo su Lenkija atveju 1938 – 1939 m., *Karo archyvas*, t. XXVI, p.313

¹³⁵⁹ Agentūrinis pranešimas, 1938 m. kovo 19 d. LCVA f. 378, ap.4, b.4378, l.19

¹³⁶⁰ Lenkijos kariuomenės Pasienio apsaugos korpuso žvalgybos apsaugos viršininko pareigas einančio mjr. Jano Gurbaskio slaptas specialus raportas nr.2 apie padėtį Lietuvos ir Lenkijos pasienyje, 1938 m. kovo 18 d, A. Kasparavičius, P. Libera, *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938 – 1940 metais*, Vilnius, 2013, p.109

lėktuvuose sumontuoti kulkosvaidžiai ir pakrautos bombos, kariniuose daliniuose vyravo kovinės nuotaikos bei reiškiamas kovos noras.¹³⁶¹ Kaip pamena plk. A. Šova, gen. Černiaus nurodymu, dar nežinant politinės vadovybės sprendimo nurodė „pasiruošti, bet neprovokuoti“¹³⁶².

1928 m. kovo 19 d. įvykusiame Vyriausybės posėdyje buvo reiškiamos įvairios nuomonės, tačiau gen. S. Raštikis pareiškė, kad kariuomenė viena prieš Lenkiją kariauti negalinti, kadangi jos modernizavimo procesas yra vos tik įpusėjęs ir pareiškė, kad kariuomenė yra taikaus konflikto išsprendimo be karo šalininkė.¹³⁶³ J. Vaičenonis tokią kariuomenės vado poziciją motyvavo 1937 m. rudenį manevruose išryškėjusiu prastu kariuomenės pasirengimu,¹³⁶⁴ o V. Jokubausko tyrimai suponuoja nuomonę, kad pasipriešinti Lenkijai Lietuvos kariuomenė galėjo ribotai, t. y. kilus karui kariuomenė galėjo atlaikyti pirmuosius smūgius, o lenkų kariuomenės persvarai pasiekus kritinį tašką, trauktis ir internuotis Latvijoje.¹³⁶⁵ Prie šių dviejų priežasčių dar reiktų pridėti tai, kad gen. S. Raštikis ir kariuomenės vadovybė laikėsi palankios Lenkijai pozicijos nuo pat 1935 iki 1938 m., tai reiškia, kad kariuomenės vado poziciją Lenkijos ultimatumo metu lėmė ne tik kariniai strateginiai išskaičiavimai, tačiau ir nuosekli politinė laikysena Lenkijos atžvilgiu.

Nuotaikos Lietuvos kariuomenėje po Lenkijos ultimatumo priėmimo atspindėjo politines pozicijas reikštas iki ultimatumo. Kalbant apie kariuomenės reakciją į Lenkijos ultimatumą reikia atskirti kariuomenės vadovybės ir kariuomenėje tarnavusių karininkų ir kareivių skirtingą požiūrį Lenkijos ultimatumą. Analizuodami Giedriaus Janausko tyrimą apie Lietuvos visuomenės reakciją į Lenkijos ultimatumą, priename išvados, kad šaulių sąjungos vadovai ir kariuomenės vadovybė rėmė oficialią politiką, tačiau ja buvo nepatenkinti jaunesnieji karininkai.¹³⁶⁶ Šią nuomonę patvirtina Lenkijos archyvuose surasti šaltiniai, štai Lenkijos karo atašė

¹³⁶¹ J. Vaičenonis, *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose 1927 - 1940*, Kaunas, 2004, p. 148

¹³⁶² A. Šova, *Savanoris visam gyvenimui*, Kaunas, 2004, p.105

¹³⁶³ J. Vaičenonis, *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose 1927 - 1940*, Kaunas, 2004, p. 149

¹³⁶⁴ J. Vaičenonis, *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose 1927 - 1940*, Kaunas, 2004, p. 149

¹³⁶⁵ V. Jokubauskas, Lietuvos kariuomenės kariniai planai ir eventualaus karo su Lenkija atveju 1938 – 1939 m, *Karo archyvas*, t. XXVI, p.313

¹³⁶⁶ G. Janauskas, Jėga nėra teisė, *Darbai ir dienos*, nr. XXX, 2002, p.117

Rygoje rašė, kad kariuomenės vadovybė teigiamai vertina diplomatinių santykių užmezgimo faktą, tačiau nenorėjo, kad būtų einama toliau¹³⁶⁷, tuo tarpu didžioji dalis karininkijos yra pasirengusi bet kam. Šiame raporte pabrėžtas ypatingai S. Raštikio palankumas Lenkijai.¹³⁶⁸ Lenkijos generalinio štabo II skyriaus raporte teigiama, kad gen. S. Raštikis, santykių su Lenkija užmezgimo faktą vertino palankiai, tačiau jaunoji karininkija laikėsi priešingos nuomonės, jie manė, kad Lenkijos kariuomenės koncentravimas nebuvo tikras, todėl ultimatumą reikėjo atmesti. Bendras daugumos kariuomenės nusistatymas nėra palankus mums“, rašoma raporte¹³⁶⁹. Teigiamą nusistatymą Lenkijos atžvilgiu gen. S. Raštikis patvirtino jau pirmajame susitikime su Lenkijos karo atašė Kaune plk. Leonu Mitkievičiumi, pareiškęs, kad „mūsų likimas yra bendras, mums vienodai gresia tas pats pavojus ir būtų labai blogai, jeigu jo akivaizdoje nerastume kelio susitarti“¹³⁷⁰. A. Kasparavičius taip pat pabrėžia, kad politinis elitas, tarp kurių minimi gen. S. Raštikis, kariuomenės štabo II skyriaus viršininkas plk. Konstantinas Dulksnys nuo 1938 m. buvo linkęs akceptuoti S. Lozoraičio politinę liniją,¹³⁷¹ tai reiškia, kad palaikė santykių normalizacijos su Lenkija politiką.

Didžiąją Lietuvos karininkijos ir kareivių daliai Lenkijos ultimatumas padarė neigiamą įspūdį. Pasak A. Kasparavičiaus, kariuomenė ultimatumą reagavo skausmingai, laikydama pastarąjį antausiu sau ir Lietuvai.¹³⁷² Jaunosios kartos karininkas, lt. A. Vasiliaskas galvojo „kam reikalinga kariuomenė, kuri savo krašto apginti negali“¹³⁷³. 1938 m. gruodį karo liginėje vis dar buvo kalbama, kad Lietuvą valdo ne vyrai, o lenkiški

¹³⁶⁷ Veikiausiai turėtas omenyje Vilniaus klausimas, kadangi visuomenė Lenkijos ultimatumą suprato, kaip atsisakymą Vilniaus kraštą, todėl diplomatinių santykių užmezgimą karinė vadovybė galėjo vertinti, kaip raudonąją ribą, kuri patenkino jos lūkesčius pašalindama Lenkijos pavojų.

¹³⁶⁸ Lenkijos karo atašė Latvijoje mjr. Brzeskwinski raportas Lenkijos generalinio štabo II skyriaus viršininkui, 1938 m. kovo 29, AAN sygn.1190.616.345.191 - 93

¹³⁶⁹ Lenkijos generalinio štabo II skyriaus viršininko raportas, 1939 m. kovo 29 d, LCVA AAN sygn. 1190.616.345.191

¹³⁷⁰ L. Mitkiewicz, *Kauno atsiminimai (1938 - 1940)*, Vilnius, 2002, p.64

¹³⁷¹ A. Kasparavičius, P. Libera, *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938 – 1940*, Vilnius, 2013, p. 20 - 21

¹³⁷² Ten pat, p. 22

¹³⁷³ A. Vasiliaskas, *Praeities puslapiai*, Alytus, 2011, p.186

sijonai.¹³⁷⁴ Gen. ltn. T. Daukantas Lenkijos ultimatumo priėmimą įvardino įvykiu, kurio labiausiai gėdijasi Nepriklausomos Lietuvos gyvenime.¹³⁷⁵ Taigi palankus kariuomenės vadovybės požiūris į santykių su Lenkija užmezgimą, patvirtina A. Kasparavičiaus iškeltą hipotezę, jog Lenkijos ultimatumo priėmimas buvo toli gražu ne atsitiktinis ar karštakošiškas, o valingas sprendimas. Tam tikra prasme atitinkantis gerai apgalvotą užsienio reikalų ministro politikos koncepciją.¹³⁷⁶

Priėmus ultimatumą kilo Lietuvoje kilo didžiulis visuomenės nepasitenkinimas, pasireiškęs masiniais mitingais, priešiškais Lenkijais straipsniais spaudoje, A. Smetonos ir Vyriausybės politikos aštria kritika, visuomenė rodė patriotiškas, kupinas ryžto kovoti nuotaikas. Tokia atmosfera buvo nepatenkintas Lenkijos pasiuntinys Kaune Francišekas Charvatas, kuris įtikinėjo S. Lozoraitį ir J. Urbšį, kad spaudą, turinčią daug įtakos visuomenėje, reikėtų reguliuoti.¹³⁷⁷ F. Charvato prašymams pasidavė politinis ir karinis valstybės elitas. 1938 m. gegužės mėnesį spaudos cenzūra nepraleido „Kardo“ žurnalui parengto straipsnio, kuriame keliamas Vilniaus klausimas ir pateikiama oficialiai valstybės politikai prieštaraujanti karininkų pozicija.¹³⁷⁸ O prieš spalio 9 d. minėjimą laikraščių ir žurnalų redaktoriams buvo nurodyta „reikšti kuo didžiausio santūrumo svarstant Vilniaus krašto reikalus“¹³⁷⁹. 1938 m. spalio 9 d. minėjimas vyko daug ramiau, tačiau „Kario“ žurnale buvo išspausdintas faljetonas, kuriame pašieptas Lietuvos pozicija dėl santykių su Lenkija. Nepaisant to, kariuomenės štabo II skyriaus viršininkas plk. Dulksnys, Lenkijos karo atašė plk. L. Mitkievičiui aiškino, kad „mums rūpi geri santykiai su

¹³⁷⁴ Agentūrinis pranešimas, 1938 m. gruodžio 30, LCVA f.378, ap.4, b.4378, l.55

¹³⁷⁵ V. Kavolis, Nepriklausoma Lietuva šiandieniu vertinimu, *„Metmenų laisvieji svarstymai“*, Vilnius, 1993, p. 303

¹³⁷⁶ *Lietuvos istorija, Nepriklausomybė 1918 – 1940*, t.X, d.II, E. Bendikaitė, A. Kasparavičius, S. Kaubrys, R. Laukaitytė, Č. Laurinavičius, D. Mačiulis, V. Sirutavičius, V. Stravinskienė, J. Tauber, G. Vaskela, Vilnius, 2015, p. 457

¹³⁷⁷ R. Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje*, Vilnius, 1980, p. 267

¹³⁷⁸ 1938 m. gegužės 7 d. Lenkijos karo atašė prie Lenkijos Respublikos pasiuntinybės Kaune plk. Leono Mitkievičiaus slaptas pranešimas vyriausiojo štabo II skyriaus viršininkui plk. T. Pelčynskiui apie straipsnį žurnale „Kardas“ Vilniaus klausimu, A. Kasparavičius, P. Libera, *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938 – 1940*, Vilnius, 2013, p. 190 - 191

¹³⁷⁹ L. Truska, *A. Smetona ir jo laikai*, Vilnius, 1996, p.345

Lenkijos kariuomenė“.¹³⁸⁰ Taigi kariuomenės vadovybė nepaisydama didelio visuomenės nepasitenkinimo uždarant Vilniaus vadavimo sąjungą, Vilniaus fondą, paskiriant Vilniaus krašte Lietuvos konsulą veikė geresnių diplomatinių ir politinių santykių su Lenkija link.

Kariuomenės štabo viršininkas gen. J. Černius neleido sakyti jokių kalbų, kai spalio 9 d. buvo dedami vainikai prie nežinomojo kareivio kapo, be to minėtoji šventė vyko gerokai kuklesnėje atmosferoje nei iki tol. 1938 m. spalio mėnesį, dėl pernelyg agresyvaus tono minint Vilniaus užgrobimo metines, plk. L. Mitkievičiui raginant,¹³⁸¹ buvo pakeistas „Kardo“ žurnalo redaktorius plk. ltn. J. Sližys, o naujuoju redaktoriumi tapo gen. S. Raštikio adjuntas mjr. Liudas Zubavičius¹³⁸². Šiuo žingsniu buvo siekiama geriau kontroliuoti karinės spaudos toną Lenkijos atžvilgiu. Sunku patikėti, tačiau pasak plk. L. Mitkievičiaus 1938 m. rudenį „ledai tarp mūsų ir Lietuvos kariškių bei civilių“ išnyko.¹³⁸³ Šiuos žingsnius L. Mitkievičius vertino, kaip palankumo įrodymą ir siekį pašalinti santykiams trukdančias problemas.¹³⁸⁴ Palankiai Lenkijoje buvo sutiktas ir naujojo karo atašė, Prezidento žento plk. A. Valiušio paskyrimas.¹³⁸⁵ Santykių atšilimo pagrindine priežastimis lenkų istorikas K. Buchowski įvardino pirmiausiai augančią Vokietijos grėsmę.¹³⁸⁶

¹³⁸⁰ 1938 m. spalio 13 d. Lenkijos karo atašė prie Lenkijos Respublikos pasiuntinybės Kaune plk. Leono Mitkievičiaus slaptas pranešimas vyriausiojo štabo II skyriaus viršininkui plk. T. Pelčynskiui apie pasikeitusią Lietuvos vyriausybės poziciją Lenkijos atžvilgiu, A. Kasparavičius, P. Libera, *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938 – 1940*, Vilnius, 2013, p. 251 - 252

¹³⁸¹ L. Mitkiewicz, *Kauno atsiminimai (1938 - 1939)*, Vilnius, 2002, p.88

¹³⁸² 1938 m. gegužės 17 d. Lenkijos karo atašė prie Lenkijos Respublikos pasiuntinybės Kaune plk. Leono Mitkievičiaus slaptas pranešimas vyriausiojo štabo II skyriaus viršininkui plk. T. Pelčynskiui apie reakcijas į naują Lietuvos Respublikos konstituciją, A. Kasparavičius, P. Libera, *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938 – 1940*, Vilnius, 2013, p. 200 -201

¹³⁸³ L. Mitkiewicz, *Kauno atsiminimai (1938 - 1939)*, Vilnius, 2002, p.125

¹³⁸⁴ 1938 m. spalio 13 d. Lenkijos karo atašė prie Lenkijos Respublikos pasiuntinybės Kaune plk. Leono Mitkievičiaus slaptas pranešimas vyriausiojo štabo II skyriaus viršininkui plk. T. Pelčynskiui apie pasikeitusią Lietuvos poziciją Lenkijos atžvilgiu, A. Kasparavičius, P. Libera, *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938 – 1940*, Vilnius, 2013, p. 251 - 252

¹³⁸⁵ L. Mitkiewicz, *Kauno atsiminimai (1938 - 1939)*, Vilnius, 2002, p.88

¹³⁸⁶ K. Buchowski, *Litvomanai ir polonizuotojai*, Vilnius, 2012, p.422

Nors 1938 m. rudenį gen. S. Raštikis, kaip ir didelė Lietuvos visuomenės dalis ¹³⁸⁷, neigiamai reagavo į Lenkijos veiksmus Čekoslovakijos krizės metu ir kaltino Lenkiją, kad ji leido sutriuškinti Čekoslovakiją, tačiau iš principo atsargiai pritarė J. Becko antivokiškai politikai. ¹³⁸⁸ Būtent auganti Vokietijos grėsmė ir jos priekaištai dėl Klaipėdos krašto vertė gen. S. Raštikį dėti pastangas Lietuvos ir Lenkijos santykių pagerinimo kryptimi.

S. Raštikio palankumas Lenkijai neliko be atgarsio, būtent 1938 m. rudenį Lenkija mėgino pasikviesti gen. S. Raštikį vizitui į Lenkiją, jis buvo pakviestas į slidinėjimo varžybas Zakopanėje. ¹³⁸⁹ Mums nepavyko aptikti istorinių šaltinių nurodančių, gen. S. Raštikio reakciją į šį kvietimą, tačiau aišku, kad augant Vokietijos grėsmei 1939¹³⁹⁰ m. kovo mėnesio pradžioje, jis pats kreipėsi į Lenkijos karo atašė plk. L. Mitkievičių, iškelė idėją pasirašyti Lietuvos ir Lenkijos karinį susitarimą bei nuvykti į Varšuvą, kadangi nori išsdėsti savo požiūrį maršalui Edvardui Rydz Smiglui. ¹³⁹¹ Be abejo, šie pokalbiai vyko asmenine kariuomenės vado iniciatyva ir išreiškė tik jo asmenines simpatijas Lenkijai, kadangi Lietuva tuo metu laikėsi neutralumo politikos, o visuomenė ir Prezidentas buvo anaipol nenusiteikusi artimiems santykiams su Lenkija.

Lenkija teigiamai atsakė į gen. S. Raštikio pasiūlymą ir balandžio 25 d. įteikė kvietimą atvykti į Varšuvą ¹³⁹². 1939 m. gegužės 8 – 12 d. įvyko S. Raštikio vizitas į Lenkiją, jo metu Lietuvos kariuomenės vadas buvo sutiktas su didžiausia pagarba ir palankumu. Kariuomenės vado vizitas vyko Lietuvos neutralumo politikos farvateryje, todėl pokalbiuose ir susitikimuose su Lenkijos premjeru gen. Felicijanu Slawoj Skladowskiu, maršalu Edvardu Rydz Smigl, Užsienio reikalų ministru J. Becku, karo reikalų ministru gen. Tadeuszu Kaspryczkui apie karinę sąjungą kalbama nebuvo, susitikimuose buvo pabrėžiamas Lietuvos politikos neutralumas

¹³⁸⁷ Ten pat

¹³⁸⁸ L. Mitkiewicz, *Kauno atsiminimai (1938 - 1939)*, Vilnius, 2002, p.129

¹³⁸⁹ Ten pat, p.131

¹³⁹⁰ Ten pat, p.225

¹³⁹¹ Ten pat, p.190

¹³⁹² Lenkijos Respublikos karo atašė Kaune plk. lt. L. Mitkievičiaus raportas Lenkijos Generalinio štabo II skyriaus viršininkui, 1939 m. balandžio 25 d., AAN 1190.616.23, l.37

kaimyninių šalių ir Lenkijos atžvilgiu bei nusiteikimas ginti nepriklausomybę.¹³⁹³

Didesnės gen. S. Raštikio simpatijos Lenkijai buvo pareikštos tik jo pakalbyje su maršalu E. Rydz Smiglu. Nors plk. L. Mitkievičiaus savo atsiminimuose gen. S. Raštikio pareiškimą, jog Lietuva pripažįsta, kad reikia remtis Lenkija ir kad prireikus Lietuvos kariuomenė stengsis apsaugoti Lenkijos šiaurinį sparną, laike neįtikėtina.¹³⁹⁴ Tačiau šią versiją patvirtina patikimesni nei atsiminimai diplomatiniai šaltiniai, kuriuose nurodoma jog gen. S. Raštikis maršalui E. Rydz Smigl pareiškė, „Baltijos valstybės, pirmiausiai Lietuva, yra ir bus pietinis Lenkijos kariuomenės sparnas“¹³⁹⁵. Tai reiškia, kad gen. S. Raštikis vizito Varšuvoje metu leido sau peržengti neutralumo politikos ribas ir išreikšti simpatijas Lenkijai.

Palankumo Lenkijai nestokojo ir Ministras Pirmininkas gen. J. Černius, tų pačių metų balandžio ir gegužės mėnesiais kalbėjęs apie bendrus veiksmus su Lenkijos kariuomene. Anglijos pasiuntiniui premjeras pareiškė, kad Lietuvos ir Lenkijos štabai Vokietijos agresijos atveju „bus laimingi veikdami kartu“.¹³⁹⁶ Anglijos karo atašė susidarė įspūdis, jog gen. J. Černius supranta, kad Lietuva apsiginti nuo Vokietijos galės tik su Lenkijos pagalba.¹³⁹⁷ Kiek vėliau gen. J. Černius Lenkijos pasiuntiniui Kaune F. Chravatui užsiminė apie Vokietijos keliamą pavojų Lenkijai ir Lietuvai,

¹³⁹³ Kariuomenės vado S. Raštikio Pro memoria iš pasikalbėjimų Varšuvoje, 1939 liepos 10 d, Lietuvos Respublikos užsienio politika 1939 m., sud. T. Remeikis, R. Kuncienė, Vilnius, 2012, p.411 - 415

¹³⁹⁴ L. Mitkiewicz, *Kauno atsiminimai (1938 - 1939)*, Vilnius, 2002, p.225

¹³⁹⁵ 1939 m. gegužės 31 d, Lenkijos Respublikos karo atašė prie Lenkijos Respublikos pasiuntinybės Kaune plk. Leono Mitkievičiaus slaptas pranešimas vyriausiojo štabo II skyriui apie pokalbį su Lietuvos kariuomenės vadu gen. S. Raštikiu ir charges d'affairs Kaune Tomu Hildenbrandu Prestonu, A. Kasparavičius, P. Libera, *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938 – 1940*, Vilnius, 2013, p. 345 - 347

¹³⁹⁶ Anglijos karo atašė Baltijos valstybėse Collier raportas apie politinę padėtį Lietuvoje, 1939 m. kovo 28 d, PLA Thomo Remeikio politikos mokslų biblioteka, dėžės pavadinimas „London documents“, dokumentai nesunumeruoti.

¹³⁹⁷ Anglijos karo atašė Baltijos valstybėse Collier raportas apie politinę padėtį Lietuvoje, 1939 m. kovo 28 d, PLA Thomo Remeikio politikos mokslų biblioteka, dėžės pavadinimas „London documents“, dokumentai nesunumeruoti.

Rytprūsių reikšmę abiejų valstybių saugumui, jų panaikinimą ir pasidalinimą tarp Lietuvos ir Lenkijos.¹³⁹⁸

Panašios Lietuvos ir Lenkijos bendradarbiavimo idėjos nebuvo didelė paslaptis visuomenėje, po gen. S. Raštikio vizito ūkininkai kalbėjo, kad vizito tikslas buvo sudaryti Lietuvos ir Lenkijos karišką sąjungą.¹³⁹⁹ Paradoksalu, tačiau S. Raštikio vizitas Varšuvoje Lenkijos spaudoje buvo nušviečiamas, kaip „laukiama sąjunga ir lietuviai buvo kviečiami į bendrą kovą.“¹⁴⁰⁰ Tai rodo, kad kariuomenės vadovybės galvose buvo braižomas galimos karinės sąjungos arba kitokio pobūdžio karinio bendradarbiavimo idėjos su Lenkija, tačiau dėl Lietuvos neutralumo politikos ir neigiamos visuomenės nuomonės, minėtos idėjos sukosi tik karinio elito gretose, o praktikoje pasireiškė tik menkomis abiejų valstybių karininkų bendradarbiavimo užuomazgomis.

Kaip rašo plk. L. Mitkievičius, po vizito Varšuvoje, gen. S. Raštikis iškėlė idėją, kad Lietuvos kariuomenės karininkai būtų priimami į kursus Lenkijos karo akademijoje Rembertove¹⁴⁰¹. Pasak Lietuvos karo atašė Latvijoje, gen. S. Raštikio vizito metu buvo susitarta dėl trijų Lietuvos karininkų ir trijų Lenkijos karininkų stažuoti.¹⁴⁰² 1939 m. vasarą tai tapo realybe ir kaip nurodo plk. L. Mitkiewiczis į Lietuvą atvyko keturi lenkų, o į Lenkiją išvyko du lietuvių karininkai,¹⁴⁰³ A. Kasparavičius nurodo, kad stažuotėse dalyvavo du lenkų ir trys lietuvių karininkai¹⁴⁰⁴, tačiau mūsų nuomone, į Lenkijoje stažavose du Lietuvos karininkai, o Lietuvą atvyko du lenkų karininkai.

¹³⁹⁸ 1939 m. gegužės 22 d. Lenkijos Respublikos Kaune Frančiško Charvato slaptas pranešimas URM apie karo atašė prie Lenkijos pasiuntinybės Kaune plk. L. Mitkievičiaus susitikimą su Lietuvos ministru pirmininku gen. J. Černiumi, A. Kasparavičius, P. Libera, Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938 – 1940, Vilnius, 2013, p. 342 - 343

¹³⁹⁹ Valstybės saugumo ir Kriminalinės policijos Ukmergės apygardos biuletenis, 1939 m. gegužės 13 d, LCVA f.378, ap.10, b. 641, l. 193 - 194

¹⁴⁰⁰ K. Buchowski, *Litvomanai ir polonizuotojai*, Vilnius, 2012, p. 424

¹⁴⁰¹ L. Mitkiewicz, *Kauno atsiminimai (1938 - 1939)*, Vilnius, 2002, p.225

¹⁴⁰² Anglijos karo atašė Collier pranešimas apie Lietuvos kariuomenę, 1939 m. liepos 7 d, PLA Thomo Remeikio politikos mokslų biblioteka, dėžė „London documents“, dokumentai nesunumeruoti.

¹⁴⁰³ L. Mitkiewicz, *Kauno atsiminimai (1938 - 1939)*, Vilnius, 2002, p.242

¹⁴⁰⁴ A. Kasparavičius, P. Libera, *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai (1938 – 1940)*, Vilnius, 2013, p. 27

1939 m. liepos mėnesį, Lenkijos kariuomenės papulkiniai Albinas Chabina ir Eugeniuszas Chraznowsky dalyvavo trumpalaikėje stažuotėje 9 pėstininkų pulke ir 2 ulonų pulke. Lenkijos karininkai Lietuvoje buvo priimti itin draugiškai. Jie susitiko su kariuomenės vadu gen. S. Raštikiu, kuris pokalbyje pareiškė, kad karininkų apsilankymai yra tik Lietuvos ir Lenkijos karinio bendradarbiavimo „pirmosios kregždės“ ir prašė Lenkijos karo vadovybei perduoti, kad Lietuva yra priešiška nusiteikusi Vokietijos atžvilgiu.¹⁴⁰⁵ Tuo pačiu laikotarpiu Lenkijos kariuomenės 15 – ajame ulonų pulke viešėjo husarų pulko kpt. Jonas Andriūnas, kuris diplomatiškai ir šiltai buvo priimtas ne tik lenkų kavaleristų, bet ir Lenkijos gynybos viceministro ir II skyriaus viršininko. Pasak kpt. J. Andriūno jo vizitą lenkų karininkija vertino, kaip „gerų santykių pagilimo tąsą“¹⁴⁰⁶. Reikia pasakyti, kad toliau buvo planuojamas didesnis abiejų valstybių karininkų bendradarbiavimas, gen. S. Raštikis planavo karininkus siųsti į Pėstininkų mokymo centrą Rembertove ir Kavalerijos mokymo centrą Grudziondze.¹⁴⁰⁷

6.2 Gen. S. Raštikio ryšiai su Baltijos valstybėmis

Žymus Baltijos antantės istorijos tyrinėtojas V. Žalys dėl Baltijos valstybių karinio bendradarbiavimo laikosi nuomonės, kad didžiausią aktyvumą šiame lauke rode Latvijos karinė vadovybė ir Lietuvos kariuomenės vadas gen. S. Raštikis, kuris buvo tvirtai įsitikinęs tokios sąjungos reikalingumu ir ne kartą 1935 - 1940 m. ėmėsi iniciatyvos sustiprinti Baltijos valstybių karinius kontaktus.¹⁴⁰⁸ 1935 m. rengdamas Lietuvos kariuomenės reformos planą, gen. S. Raštikis laikėsi nuostatos, kad Lietuvai būtina sudaryti karinę sąjungą su Latvija ir Estija bei siekti praplėsti tokią sąjungą iki Suomijos ir Estijos.¹⁴⁰⁹

¹⁴⁰⁵ Lenkijos karo atašė Lietuvoje Plk. Mitkiewicz raportas, 1939 m. liepos 17 d, AAN sygn. 1160.919.328, l. 681

¹⁴⁰⁶ Mjr. Andriūno raportas, 1939 m. rugpjūčio 5 d, LCVA f.524, ap.1, b.474, l. 6 - 13

¹⁴⁰⁷ L. Mitkievicz, *Kauno atsiminimai (1938 - 1939)*, Vilnius, 2002, p.243

¹⁴⁰⁸ V. Žalys, Dėl karinio bendradarbiavimo Baltijos antantės sistemoje (1939 – 1940m.), *Lietuvos istorijos metraštis*, 1998, p.62; V. Žalys, daktaro disertacija, *Lietuva Baltijos Antantės sistemoje 1934 – 1940*, Vilnius, 1989, p.111-112

¹⁴⁰⁹ S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, t.I Vilnius, 1990, p.324

Pirmasis naujojo kariuomenės vado vizitas į Latviją įvyko 1934 m. rudenį. Pasak gen. S. Raštikio, vizito metu jis su gen. Janiu Balodžiu kalbėjosi apie stipresnį Lietuvos ir Latvijos karinį bendradarbiavimą politinėje ir karinėje srityse, kurį diktavo pavojus iš rytų. Gen. J. Balodis siūlė numatyti bendrą abiejų kariuomenių vadovybę, parengti bendrus gynybos planus, daryti bendrus manevrus, kur galima suvienodinti kariuomenių apginklavimą.¹⁴¹⁰ Panašu, kad šios pastangos bent jau kariuomenių vadovybių lygmenyje buvo vaisingos, kadangi tais pačiais metais Latvijos kariniai atstovai Lietuvos kariuomenės vadovybei pareiškė, kad Vokietijos agresijos atveju „Latvijos strateginė riba yra ant Nemuno“¹⁴¹¹. Gen. S. Raštikio atsiminimuose taip pat nurodoma, kad nuo 1936 m. abiejų valstybių karinės vadovybės buvo nutarusios daryti bendrus Latvijos ir Lietuvos kariuomenių manevrus.¹⁴¹²

Gen. J. Balodis 1937 m. vasarį Baltijos šalyse apsilankusiems SSRS maršalui A. Jegorovui Lietuvos ir Latvijos bendradarbiavimą apibūdino taip „su mūsų pietų kaimynu – Lietuva – iki konvencijos dar neprieita, bet santykiai visai draugingi ir eina artėjimo kryptimi“¹⁴¹³. Tokia pačia kryptimi mąstė ir gen. S. Raštikis, 1937 m. Krašto apsaugos ministrui įteikta rašte kariuomenės vadas svarstė, kad Vokietijos puolimo atveju, Lietuvos likimu turi būti suinteresuota Latvija, kuriai maloniau pietuose turėti taikią kaimynę Lietuvą, nei agresyviai nusiteikusių Vokietiją ar saugesnio išėjimo į jūrą reikalaujančią Lenkiją.¹⁴¹⁴ Kariuomenės vadas manė, kad tokiu atveju Latvija pasielgtų logiškai ir kartu gintų abiejų valstybių sienas.¹⁴¹⁵ Svarbu pabrėžti, kad šie gen. S. Raštikio svarstymai buvo nukreipti prieš Vokietijos, o ne Sovietų Sąjungos grėsmę.

Lietuvos ir Latvijos kariuomenių vadai suprato geopolitines realijas ir karinio bendradarbiavimo naudą, tačiau praktinės tarpvalstybės politikos lygmenyje 1935 – 1938 m. toliau nueita nebuvo ir apsiribota draugiškomis generolų kalbomis. V. Jokubausko tyrimai parodo, kad 1938 m. Latvijos

¹⁴¹⁰ Ten pat, p.355

¹⁴¹¹ Z. Butkus, M. Ilmjarv, Latvijos ir Estijos požiūris į Klaipėdos atplėšimą nuo Lietuvos 1939 m., *Lietuvos istorijos studijos*, t. 24, 2009, p.127

¹⁴¹² S. Raštikis, *Ivykiai ir žmonės iš mano užrašų*, t. III, Čikaga, 1972, p.304

¹⁴¹³ Lietuvos pasiuntinio Rygoje V. Vitkausko pranešimas, 1937 m. kovo 7 d, LCVA f.383, ap.7, b. 1971, l.15

¹⁴¹⁴ Kariuomenės vado raportas Krašto apsaugos ministrui, 1937 m. gegužis, LCVA f.929, ap.3, b.1136, l.4

¹⁴¹⁵ Ten pat

karinės vadovybės parengtame gynybos prieš Vokietiją plane „D“, gynybos riba ėjo pagal Ventos upę Lietuvos šiaurėje ir buvo suderinta su Lietuvos kariuomenės vadovybe.¹⁴¹⁶ Tai reiškia, kad gen. J. Balodžio tezę apie „Latvijos strateginę ribą ant Nemuno“ tebuvo draugiška diplomatinė frazė gen. S. Raštikiui, kuri buvo neįgyvendinta praktiškai, kadangi Latvijos kariuomenės gynybinė riba liko prie Ventos upės.

Kaip galime spręsti iš A. Kasparavičiaus ir V. Žalio tyrimų, gen. J. Baluodis draugiškos pozicijos Lietuvos atžvilgiu nekeitė ir 1939 m., gen. S. Raštikiui grįžtant iš Talino sustojus Rygoje, jis pasiūlė sudaryti bendrą Lietuvos ir Latvijos karinę vadovybę, surengti bendrus kariuomenių ir oro laivynų manevrus.¹⁴¹⁷ 1939 m. gen. J. Baluodis užsiminė K. Bizauskui, kad Baltijos šalys kartu galėtų rūpintis ginklų pirkimu, o Klaipėdos netekties išvakarėse siūlėsi atvykti į Lietuvos karinius manevrus.¹⁴¹⁸ Šį pokalbį K. Bizauskas apibūdino kaip „labai nuoširdų“¹⁴¹⁹. Pozityvios nuotaikos vyravo tarp žemesnio rango abiejų valstybių karininkų, štai 1939 m. gegužę Lietuvoje apsilankę latvių karininkai reiškė pageidavimus sueiti su lietuviais į artimesnį kontaktą.¹⁴²⁰ Taigi susidaro vaizdas, kad 1939 m. pavasarį abiejų valstybių karinių vadų pozicijos liko nepakitusios ir nuoseklios nuo pat 1935 m. nors praktiniame lygmenyje ir nerealizuotos.

Kur kas labiau komplikauta buvo Estijos pozicija, kadangi Lietuvos santykiuose su Estija karinės sąjungos idėja neplėtota, kadangi 1935 m. Estija atsisakė priimti S. Raštikį Taline¹⁴²¹, o toliau didesni kontaktai su Estijos karo vadovybe nesimezgė iki 1939 m. vasario mėnesio, kuomet gen. S. Raštikis apsilankė Estijos 20 nepriklausomybės metinių minėjime. Tačiau šio vizito metu karinės Baltijos valstybių sąjungos sutarties klausimas

¹⁴¹⁶ V. Jokubauskas, Tuščias šūvis: galimybės atremti Vokietijos karinę grėsmę 1939 m., *Istorija*, nr. LXXIII, 2009, nr.1, p. 27

¹⁴¹⁷ V. Žalys, dktaro disertacija *Lietuva Baltijos Antantės sistemoje*, Vilnius, 1989, p.151

¹⁴¹⁸ Z. Butkus, M. Ilmjarv, Latvijos ir Estijos požiūris į Klaipėdos atplėšimą nuo Lietuvos 1939 m., *Lietuvos istorijos studijos*, 24, 2009, p.127

¹⁴¹⁹ A. Kasparavičius, *Lietuva 1938 – 1939 m. Neutraliteto iliuzijos*, Vilnius, 2010, p.205

¹⁴²⁰ K. Bizausko pasikalbėjimo su Latvijos pasiuntiniu Kaune P. Seja Pro memoria, 1939 m. birželio 12 d, *Lietuvos Respublikos užsienio politika dokumentai 1939*, sud. Th. Remeikis, R. Kuncienė, Vilnius, 2012, p. 350

¹⁴²¹ М. Ильмярв, *Безмолвная капитуляция. Внешняя политика Эстонии, Латвии и Литвы между двумя войнами и утрата независимости. От середины 1920-х годов до аннексии*. Москва, 2012, p. 245

svarstomas nebuvo ¹⁴²², kadangi diplomatinis klimatas tam buvo akivaizdžiai nepalankus. Gen. S. Raštikiui vizito metu teko išklausti aštrią Lietuvos užsienio politikos kritiką ir gen. Johano Laidonerio rekomendacijas Lietuvos su santykių su Vokietija ir Lenkija klausimais. ¹⁴²³

Vis dėlto iniciatyvos išjudinti karinio bendradarbiavimo klausimą 1939 m. būta devintosios Baltijos užsienio reikalų ministrų konferencijos metu. Nepaisant to, kad 1939 m. vasario 1 – 3 dienomis konferencijos rezoliucijoje ir komunikate pabrėžta, kad „neutralumas užsienio politikoje“ labiausiai atitinka „trijų valstybių interesus“, konferencijos dalyviai pirmą kartą prabilo apie karą ir leido suprasti, jog neutralumo politika yra nutaikyta į Baltijos valstybių nepriklausomybės išsaugojimą ir normalių egzistavimo sąlygų karo atveju sukūrimą. Todėl konferencijoje buvo nuspręsta „įsteigti specialų ekspertų komitetą, kuris reikalui esant, rinktųsi“ ir kurio tikslas būtų „1) išsiaiškinti, kokius nacionalinės kilmės produktus Estija, Latvija ir Lietuva galėtų tiekti viena kitai karo atveju, kai dėl ypatingų tarptautinių sąlygų minėtų produktų pergabenimas iš trečiųjų šalių būtų sunkus ar net neįmanomas“; 2) išsiaiškinti transporto ir tranzito klausimus, susietus su pirmame punkte minėta užduotimi“ ¹⁴²⁴ Šio bendradarbiavimo priedangoje buvo domimasi ir galimu karinių reikmenų keitimusi karo atveju, o tai galėtų rodytų karinio bendradarbiavimo intencijas, kadangi Lietuvos kariuomenės II skyriaus viršininkui buvo nurodyta surinkti duomenis apie „neviešų karinių tiekmenų“ gamybą Latvijoje ir Estijoje, kurią buvo ketinama įtraukti į nacionalinės kilmės produktų, kuriais būtų keičiamasi karo metu sąrašą. ¹⁴²⁵

Kaip nurodo A. Kasparavičius 1939 m. pavasarį karinio bedradarbiavimo idėją suformalavo Lietuva ir pasiūlė Estijai bei Latvijai. Tačiau Lietuvos nusivylimui ši idėja negavo pritarimo nei Taline, nei Rygoje, ¹⁴²⁶ todėl buvo nutarta prislopinti iniciatyvą ir lukterti. Laukimo taktika pasiteisino, kadangi 1939 m. gegužės viduryje vykusio Baltijos

¹⁴²² S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos, t.I*, Vilnius, 1990, p.456

¹⁴²³ V. Žalys, daktaro disertacija, *Lietuva Baltijos antantės sistemoje 1934 – 1940*, Vilnius, 1989, p. 150

¹⁴²⁴ Z. Butkus, *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918 – 1940 metais*, Vilnius, 2008, p.79

¹⁴²⁵ Raštas kariuomenės štabo II skyriaus viršininkui, 1939 birželio 23, LCVA f.1.1.511, l.14

¹⁴²⁶ A. Kasparavičius, *Lietuva 1938 – 1939 m. neutraliteto iliuzijos*, Vilnius, 2010, p. 202

valstybių pasiuntinių posėdžio metu Estijos pasiuntinys Paryžiuje O. Strandmanas pasiūlė sudaryti „pilną, tvirtą, militarinį apsigynimo alijansą“, kurią Lietuva sutiko išskėstomis rankomis, nors Rygos pasiuntinys nerodė jokio dėmesio¹⁴²⁷.

Lietuvos Užsienio reikalų ministerijos iniciatyva į šį procesą buvo įtraukta Lietuvos kariuomenės intendantūra, kuri neketino apsiriboti vien tik maisto ir pramonės produktų mainais. 1939 m. birželio mėnesį kariuomenės intendantūros viršininkas per Užsienio reikalų ministeriją prašė perduoti Latvijai karinių teikmenų sąrašą, turėdamas tikslą sužinoti ką gamina Latvija ir Estija ir ką galėtų eksportuoti Lietuvai karo metu.¹⁴²⁸ Sąraše nurodomas turtas apima karinį transportą, tankus, haubicas, šovinius, artilerijos sviedinius, aviacines bombas, minas minosvaidžiams, ryšių, susisiekimo ir lauko darbų priemones.¹⁴²⁹ Tai reiškia, kad karinė vadovybė IX Baltijos antantės užsienio reikalų ministrų konferencijos nutarime įvairintus „nacionalinės reikšmės produktais“ suprato kaip karinės technikos, ginkluotės ir amunicijos mainus.

Šios iniciatyvos autorė buvo Estija, IX užsienio reikalų ministrų konferencijoje buvo numatyta, kad viso trys Baltijos valstybės paruoš ekspertų grupes, o Estija, kaip iniciatorė parengs darbo planą.¹⁴³⁰ Kariuomenės intendantūrų bendradarbiavimą turėjo koordinuoti Estijos ūkio viceministras, prie kurio į tarnybą turėjo būti paskirtas vienas iš generalinio štabo karininkų.¹⁴³¹ Estija šiuose įvykiuose minima neatsitiktinai, kadangi ji 1939 m. birželį ėmėsi iniciatyvos sudaryti apsigynimo alijansą, Latvija į šį pasiūlymą nieko neatsakė¹⁴³², todėl tikėtasi, kad Talinas išjudins Rygą. Tai reiškia, kad trijų valstybių karinių vadovybių buvo mėginta žengti nors ir menkus, tačiau realius žingsnius karinio bendradarbiavimo kryptimi.

¹⁴²⁷ Ten pat, p. 208

¹⁴²⁸ Kariuomenės tiekimo viršininko raštas, 1937 m. birželio 17 d, LCVA f.1, ap.1, b.511, l.14

¹⁴²⁹ Kariuomenės tiekimo viršininko raštas ir teikmenų sąrašas, 1937 m. birželio 17 d, LCVA f.1, ap.1, b.511, l.14 - 17

¹⁴³⁰ URM raštas kariuomenės štabo viršininkui, 1937 m. gegužės 16 d, LCVA f. 1, ap.1, b.511, l.18

¹⁴³¹ Lietuvos pasiuntinio Estijoje rašta S. Girdvainiui, 1937 m. gegužės 5 d, LCVA f. 1, ap.1, b.511, l.19

¹⁴³² A. Kasparavičius, *Lietuva 1938 – 1939 m. Neutraliteto iliuzijos*, Vilnius, 2010, p.208

Po trumpalaikių Lietuvos ir Estijos iniciatyvų blykstelėjimų Baltijos valstybių veiksmai šia kryptimi nurimo, o bet kokias idėjas apie karinę sutartį, dar labiau komplikavo 1939 m. birželio 7 d. Latvijos, Estijos ir Vokietijos pasirašytos Nepuolimo sutartys. Po šių sutarčių pasirašymo K. Bizauskas pokalbyje su Estijos pasiuntiniu Kaune A. Varma konstatavo, kad „grynai formaliai imant, Lietuva į karinį susitarimą su latviais ir estais nebegalėtų eiti“. Vis dėl to Lietuva dar mėgino reikšti karinio bendradarbiavimo viltis, kadangi pokalbio pabaigoje K. Bizauskas pridūrė, „kad karinis bendradarbiavimas gali pasireikšti ir kitaip: iš vienos pusės gali būti atliekamas koks javų centneris, bet už tai pas kitus gali atsirasti kitų atliekamų daiktų.¹⁴³³ Tai reiškia, kad karinis bendradarbiavimas po Šiaurinių Lietuvos kaimynų Nepuolimo sutarčių su Vokietija buvo suvoktas ne kaip gynybinė sutartis, tačiau kaip keitimasis prekėmis ir produktais, kaip rodo mūsų surinkti duomenys prekių apsikeitimui buvo sudarinėjami sąrašai.

Latvijai santūriai reaguojant į karinės pagalbos sutarties pasirašymą ėmė keistis ir jos karinių sluoksnių požiūris į Lietuvą. 1939 m. birželį Lietuvos karo atašė Rygoje plk. Meškauskas skundėsi Anglijos karo atašė prastais Lietuvos ir Latvijos kariniais santykiais, kadangi latviai atmetė Lietuvos prašymą laikyti karo laivą A. Smetona Liepojos uoste, vėliau sutiko, tačiau laivas prieš įplaukdamas į Liepojos uostą turėjo būti nuginkluotas, o jį aptarnauti privalėjo tik sumžinta, 10 žmonių įgula.

Latviai taip pat atsisakė priimti Lietuvos kariuomenės karininkus stažuotei į Latvijos karinį laivyną. Lietuvos pasiuntinio teigimu, gen. S. Raštikio ir gen. J. Balodžio santykiai atrodo draugiški, tačiau realiai niekas neįvyksta.¹⁴³⁴ Šiam Lietuvos karo atašė nepasitenkinimo pagrindu tapo Latvijos atsisakymas leisti karo laivui „Prezidentas Antanas Smetona“ įplaukti ginkluotam į Liepojos uostą. Po Klaipėdos praradimo Lietuvos karo laivas „Prezidentas Antanas Smetona“ dėl pernelyg seklaus Šventosios uosto kanalo negalėjo įplaukti į uostą, todėl buvo priverstas išmetęs inkarus

¹⁴³³ 1939 m. birželio 16 d. Lietuvos ministro pirmininko pavaduotojo ir einančio užsienio reikalų ministro pareigas K. Bizausko atmintinė apie pokalbį su Estijos pasiuntiniu A. Varma dėl Baltijos šalių karinio bendradarbiavimo. Z. Butkus, *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika*, Vilnius, 2008, p.722 - 724

¹⁴³⁴ Anglijos karo atašė Collier Rygoje pranešimas, 1939 m. birželis, PLA Thomo Remeikio politikos mokslų biblioteka, dėžė pav. „London documents“, dokumentai nesunumeruoti.

stovėti Baltijos jūroje prieš Šventosios uostą. Toks stovėjimas buvo pavojingas, kadangi kilus audroms laivas negalėjo išsilaikyti atviroje jūroje ir buvo priverstas plaukti į Liepojos uostą, tris tokius įplaukimus kovo 24 d. – balandžio 13 d, balandžio 16 - gegužės 11 d., gegužės 16 d, - liepos 6 d. užfiksavo G. Surgailis¹⁴³⁵.

Paskutinio įplaukimo į Liepojos uostą tikslu laikytas minų klojimo įrangos sumontavimas laive, butent šiam įplaukimui Latvija atsisakė priimti ginkluotą laivą į šalies teritorinius vandenis ir reikalavo visą ginkluotę palikti Šventojoje.¹⁴³⁶ Tokį, Latvijos elgesį reikėtų sieti griežtai laikyta su valstybės neutralumo politika, tačiau tai piktino Lietuvos karo atstovą, kadangi iki tol abiejų valstybių karinę vadovybę siejo draugiški ryšiai. Tuo pat metu į Lietuvą atvykęs Latvijos kariuomenės štabo atstovas pareiškė, kad karinis pasipriešinimas iš pietų ir vakarų įmanomas tik „Dvinos linijoje“¹⁴³⁷, šią idėją Kaune platino Latvijos pasiuntinys Sėja, karo atašė Viktoras Deglavas ir pirmasis sekretorius Janis Zinis,¹⁴³⁸ o tai akivaizdžiai disonavo gen. J. Balodžio pareiškimams apie strateginę Nemuno ribą. Sunku pasakyti kiek gen. J. Balodžio pozicija dėl Baltijos valstybių buvo grindžiama realiu politinių aplinkybių suvokimu, kadangi net 1939 m. gruodžio 15 d., Baltijos valstybėms esant Sovietų Sąjungos įtakos sferoje, jis laukdamas gen. Pundzevičiaus atvykimo reiškė viltį, kad naujas abiejų valstybių kariškių kontaktas prisidės prie glaudesnio Lietuvos ir Latvijos bendradarbiavimo.¹⁴³⁹

6.3 Gen. S. Raštikio vaidmuo valstybės vidaus politikoje 1938 – 1940 m.

S. Raštikio įtakos augimą valstybės vidaus politikoje galime pastebėti po Lenkijos ultimatumo priėmimo 1938 m. kovo 19 d. Lenkijos ultimatumo priėmimas sukėlė didelę, neigiamą visuomenės reakciją, nepasitenkinimą Vyriausybės sprendimu reiškę šauliai, tautininkai,

¹⁴³⁵ G. Surgailis, *Lietuvos karinis laivynas 1935 – 1940*, Vilnius, 2003, p. 45 - 46

¹⁴³⁶ Ten pat

¹⁴³⁷ V. Žalys, daktaro disertacija, *Lietuva Baltijos Antantės sistemoje 1934 – 1940*, Vilnius, 1989, p.152

¹⁴³⁸ A. Kasparavičius, *Lietuva 1938 – 1939 m. Neutraliteto iliuzijos*, Vilnius, 2010, p.215

¹⁴³⁹ Lietuvos pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prano Dailidės pranešimas URM J. Urbšui, 1939 m. gruodžio 15 d, Lietuvos Respublikos užsienio politika 1939 – 1940 pirmasis tomas, red. T. Remeikis, Vilnius, 2009, p. 404

jaunlietuvių, opozicinės partijos reikalavo sudaryti koalicinę Vyriausybę.¹⁴⁴⁰ Vyriausybės kritika sudarė prielaidas gen. S. Raštikio ir kariuomenės vadovybės autoritetui visuomenės aktyvumo augti ir pamažu nustelbti valstybės Prezidentą.

Ryškesniausiai tai atsiskleidžia valstybės oficioze „Lietuvos aide“ pasirodę straipsniai apie Prezidentą ir kariuomenės vadą. 1938 m. kovo – birželio mėnesiais „Lietuvos aide“ paskelbiami vos 4 straipsniai, susiję su valstybės Prezidentu ir 26 straipsniai susiję su kariuomene, kariuomenės vadovybe ir valstybės gynyba. Palyginimui reikia pasakyti, kad prieš metus t.y. 1937 m. balandžio - birželio šis santykis buvo 17 ir 15 Prezidento naudai, tai reiškia, kad Prezidentas beveik keturis kartus dažniau reiškesi spaudoje. Tačiau po Lenkijos ultimatumo A. Smetona ima trauktis iš viešosios erdvės ir šią vietą pamažu užleidžia gen. S. Raštikiui. Prezidento rėmimąsi į kariuomenę visuomenės nepasitenkinimui mažinti, patvirtina ir spaudos straipsnių turinys, kuriose gen. S. Raštikis pareiškia, kad visuomenė, vedama kariuomenės, rengiasi valstybės gynybai bei ragina pasitikėti Prezidentu,¹⁴⁴¹ o sprendimą nesipriešinti Lenkijos ultimatumui paaiškina, kad „sprendimas galėjo būti tik toks“.¹⁴⁴² Viešojoje erdvėje kariuomenės vadas gina Prezidento ir valdžios sprendimus.

Aktyvus dalyvavimas viešojoje erdvėje sustiprina gen. S. Raštikio autoritetą visuomenėje, ir iš kariuomenės švenčių metu šabloniškas kalbas sakančio generolo, paverčia jį visuomenėje žinomu veikėju, kuris ima aktyviai reikštis politiniame lauke ir mėgina teisiškai įtvirtinti savo įtaką. 1938 m. pavasarį naujai sudarytoje Vlodo Mirono Vyriausybėje gen. S. Raštikis paskiriamas Krašto apsaugos ministru ir pradeda svarstyti kaip sujungti Krašto apsaugos ministro ir Kariuomenės vado pareigybės ir taip įtvirtinti išaugusią įtaką Vyriausybėje¹⁴⁴³, tačiau Prezidentas, veikiausiai matydamas gen. S. Raštikio ambicijas, 1938 m. lapkritį Krašto apsaugos ministru paskiria plk. Kazį Musteikį.¹⁴⁴⁴, taip apribodamas gen. S. Raštikio ambicijas ir sukeldamas jo nepasitenkinimą. A. Merkelis teigia, kad gen. S.

¹⁴⁴⁰ Audrius Abromaitis, daktaro disertacija, *Lenkai ir Lietuvos visuomenė: požiūriai į Lenkiją Lietuvoje 1918-1940 m.*, Vilnius, 2002, p.165 - 167

¹⁴⁴¹ Kariuomenės vado įsakymas nr. 21, LCVA f.929, ap.1, b.631, l.17

¹⁴⁴² S. Raštikis, Be reikalo nepkelk, be garbės nenuleis, *Kardas*, nr. 7, 1938, p.157

¹⁴⁴³ K. Musteikis, Prisiminimų fragmentai, Kaunas, 1989, p.14

¹⁴⁴⁴ Ten pat

Raštikis kariuomenės vado ir krašto apsaugos ministro pareigas sutiko eiti laikinai.¹⁴⁴⁵

Dar vienas veiksnys, prisidėjęs prie gen. S. Raštikio autoriteto iškilimo, buvo Vokietijos ultimatumo priėmimas ir sutarties su Vokietija dėl Klaipėdos perdavimo pasirašymas 1939 m. kovo 22 d. Po Klaipėdos krašto praradimo vėl kilo Vyriausybės krizė, visos politinės jėgos reikalavo pertvarkyti Vyriausybę koaliciniais pagrindais. Tokią poziciją ėmė reikšti ir kariuomenės vadovybė, kuri susitiprėjus jos autoritetui visuomenėje vis dažniau reikėsi politiniame lauke. Gen. S. Raštikis reikalavimus pertvarkyti Vyriausybę viešai bei privačiai išsakė Prezidentui A. Smetonai, taip netiesiogiai paremdamas kovo 25 d. įvykusį visų opozicinių srovių, valstiečių liaudininkų, krikdemų ir voldemarininkų vizitą pas A. Smetoną, kurio metu, tikėtina, kad buvo aptarta padėtis ir net galimi Vyriausybės pokyčiai.¹⁴⁴⁶

Viešu raginimu pertvarkyti Vyriausybę galime laikyti gen. S. Raštikio pareiškimą per radiją 1939 m. kovo 23 d. Pasak G. Rudžio, gen. S. Raštikis nors ir aptakiai, tačiau reikalavo iš esmės pertvarkyti valstybės valdymą.¹⁴⁴⁷ Su tuo sutinka ir A. Merkelis, kuris pažymi, kad paskelbus atsišaukimą „Kariai“, kariuomenės vadas pradėjo jaustis „persona prima“ ne tik kariuomenėje, bet ir visoje valstybėje. Netenka abejoti, kad viešose kalbose gen. S. Raštikis ėmė jaustis vis drąsiau, nuvyko pas Prezidentą ir reikalavo sudaryti Vyriausybę su „plačiu užnugariu“.¹⁴⁴⁸ Kariuomenės vado veiksmai 1939 m. vasario mėnesį sudarė įspūdį voldemarininkams, kad gen. S. Raštikis jau nebepalaiko V. Mirono Vyriausybės. Nepasitenkinimo V. Mirono vyriausybe gen. S. Raštikis neslepia ir savo atsiminimuose, kuriuose nurodo, kad po Vokietijos ultimatumo priėmimo „kariuomenė negalėjo būti patenkinta“ Vyriausybės darbu¹⁴⁴⁹.

Kariuomenės vado pareiškimai per radiją ir visuomenėje dar labiau išskėlė jo autoritetą ir visuomenė pradėjo jį matyti Ministro Pirmininko

¹⁴⁴⁵ A. Merkelis, *Antanas Smetona jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1964, p.502

¹⁴⁴⁶ A. Tamošaitis, *K. Grinius ir jo bendražygiai Lietuvos politiniame gyvenime*, Vilnius, 2014, p. 266

¹⁴⁴⁷ G. Rudis, Jonas Černius – vilties generolas, *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918 - 1940)*, sud. R. Čepas, Vilnius, 1997, p.412

¹⁴⁴⁸ Ten pat, p.414

¹⁴⁴⁹ S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, t.1, Los Angeles, 1956, p.552

poste, 1939 m. kovo 24 d. pradėjo skliti gandai¹⁴⁵⁰, kad gen. S. Raštikis gali būti ministru pirmininku.¹⁴⁵¹ Tai patvirtina ir G. Rudžio pateiktos dvi versijos apie gen. S. Raštikio dalyvavimą gen. J. Černiaus Vyriausybės sudaryme. Pirmojoje versijoje teigiama, kad Prezidentas pasiūlė Vyriausybę sudaryti gen. S. Raštikiui, tačiau pastarasis atsisakė ir tuomet ministru pirmininku pasisūlė tapti gen. J. Černius, su kurio kandidatūra Prezidentas sutiko.¹⁴⁵² Antroji Vyriausybės sudarymo versija grindžiama gen. S. Raštikio atsiminimais, kuriuose nurodoma, kad kariuomenės vadas ir krašto apsaugos ministras gen. K. Musteikis nuvyko į Prezidentūrą ir pasiūlė gen. J. Černiaus kandidatūrą į ministrus pirmininkus. Kai A. Smetonai pasiūlymas patiko į Prezidentūrą buvo iškviestas gen. J. Černius, jam buvo pasiūlyta sudaryti Vyriausybę, o šis sutiko tai padaryti.¹⁴⁵³ Reikia pabrėžti, kad gen. S. Raštikis ir kariuomenė tuomet jau turėjo didelį autoritetą visuomenės akyse, todėl A. Smetona paskirdamas karininką vadovauti Vyriausybei siekė nuraminti visuomenę.

Bet kokių atveju gen. S. Raštikis suvaidino svarbų vaidmenį sudarant Vyriausybę, jis ne tik dalyvavo parenkant ministro pirmininko kandidatūrą, bet ir reikalavo, kad į Vyriausybę būtų įsileisti opozicinių politinių grupių atstovai.¹⁴⁵⁴ Kariuomenės vado įtaką Vyriausybės sudarymui paliudija ir Edvardas Turauskas, kurį gen. J. Černius kalbino vadovauti kuriamai Propagandos ir švietimo ministerijai arba užsienio reikalų ministerijai, todėl E. Turauskas nuvyko į Krašto apsaugos ministeriją, kur norėjo pasimatyti su kariuomenės vadu ir pasitarti kaip jam elgtis.¹⁴⁵⁵ Tai reiškia, kad su kariuomenės vadu netgi buvo derinamos kai kurių ministrų kandidatūros. P.

¹⁴⁵⁰ S. Raštikis savo atsiminimuose nurodo, kad „kai kur buvo nusistebėjimo, kodėl ministeriu pirmininku tapo gen. J. Černius, o ne S. Raštikis (S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, t.1, Los Angeles, 1956, p.557), tai patvirtina Lenkijos pasiuntinio Kaune F. Charvato raporte pateiktą informaciją, bei iliustruoja didelį S. Raštikio autoritetą visuomenės akyse.

¹⁴⁵¹ 1939 m. kovo 28 d. Lenkijos Respublikos pasiuntinio Kaune F. Charvato slapto pranešimas URM apie Lietu vos vyriausybės pasikeitimą, *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938 – 1940 m.*, dokumentų rinkinys, P. Libera, A. Kasparavičius, Vilnius 2013, p. 310 - 312

¹⁴⁵² A. Merkelis, *Antanas Smetona jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1964, p.520

¹⁴⁵³ G. Rudis, Jonas Černius – vilties generolas, *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918 - 1940)*, sud. R. Čapas, Vilnius, 1997, p.414

¹⁴⁵⁴ S. Raštikis, *Kovos dėl Lietuvos*, t.1, Los Angeles, 1956, p. 552

¹⁴⁵⁵ E. Turauskas, *Lietuvos Nepriklausomybės netenkant*, Kaunas, 1990, p. 36

Dogelis atsiminimuose pabrėžia, kad kariuomenės vado įtaka sudarant Vyriausybę buvo lemiama.¹⁴⁵⁶ Amerikiečių diplomatams, rezidavusiems Kaune susidarė įspūdis, kad svarbiausią vaidmenį formuojant vyriausybę atliko kariuomenė, o kariuomenės vadas netgi džiaugėsi, kad galės manipuluoti A. Smetona, kaip simboliniu vadovu.¹⁴⁵⁷ Nuomonę apie Vyriausybės sudarymą reiškė ir platesnis karininkijos ratas, tame tarpe Lietuvos šaulių sąjungos vadas plk. Pranas Saladžius bei Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos pirmininkas plk. P. Gužas,¹⁴⁵⁸ tačiau pastarųjų karininkų veiksmai šaltiniuose nedetalizuojami, todėl jų vaidmenį vyriausybės sudaryme nustatyti sunku.

Veikiamas politinių jėgų, karinės vadovybės ir atsižvelgdamas į saugumo raportuose pateikiamą informaciją, jog „karininkų dalyvavimas Vyriausybėje visuomenėje būtų sutinkamas palankiai“, A. Smetona ryžosi paskirti gen. J. Černių ministru pirmininku, į Vyriausybės sudėtį įtraukti dar tris karininkus ir suformuoti koalicinę Vyriausybę.¹⁴⁵⁹ Toks įspūdis susidarė ir sovietų pasiuntiniui Kaune Nikolajui Pozdniakovui, kurio nuomone, Vyriausybės nariai karininkai, turėjo simbolizuoti nepartinius patriotus galinčius suvienyti kitas šalies politines jėgas.¹⁴⁶⁰ Reikėtų pridurti, kad gen. J. Černiaus paskyrimas ministru pirmininku A. Smetonai tiko labiau, nei gen. S. Raštikio kandidatūra, kadangi pirmasis buvo pasyvesnis ir dėl to galėjo būti labiau ištikimas Prezidentui, kaip nurodo kariuomenės vadas, gen. J. Černius Prezidentui patiko tik todėl, kad „jis klausysiąs Prezidento“¹⁴⁶¹.

¹⁴⁵⁶ P. Dogelis, *Kas pergyventa 1930 – 1948 metų dienoraštis*, Vilnius, 2017, p.183

¹⁴⁵⁷ A.E. Senn, *Lietuva 1940 revoliucija iš viršaus*, Vilnius, 2009, p.123

¹⁴⁵⁸ Didžiosios Britanijos pasiuntinio Kaune T. Prestono raportas, 1939 kovo 29 d. Th. Remeikio politikos mokslų biblioteka, dėžė „London documents“, p. nenumeruoti.

¹⁴⁵⁹ Arūnas Svarauskas, *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje 1918 – 1940 m.*, Vilnius, 2014, p. 326

¹⁴⁶⁰ SSRS pasiuntinio Kaune Nikolajaus Pozdniakovo pranešimas apie SSRS Užsienio reikalų liaudies komisarui Maksimui Litvinovui apie vidaus padėtį Lietuvoje ir jos įtaką SSRS ir Lietuvos santykiams, 1939 m. balandžio 28, *СССР и Литва в годы Второй мировой войны. Том II: Литва в политике СССР и в международных отношениях (август 1939 – сентябрь 1945 г.г.) Сборник документов* [Составители: А. Каспаравичюс, Ч. Лауринавичюс. Н. С. Лебедева], Vilnius: LII leidykla, 2012, p. 88

¹⁴⁶¹ S. Raštikis, *Kovos dėl Lietuvos*, t.1, Los Angeles, 1956, p. 557

Tai pažymima ir Sovietų sąjungos bei Anglijos pasiuntinių Kaune raportuose. Thomui Hilderbrandui Prestonui gen. J. Černius padarė „žmogaus, galinčio užimti bet kokias pareigas, tačiau visuomet primenančio kari“ įspūdį.¹⁴⁶² Didžiosios Britanijos pasiuntinys kuo toliau, tuo labiau naująjį ministrą pirmininką išsivaizdavo jodinėjantį ant žirgo nei vadovaujantį vyrausybei ar parlamento posėdžiui.¹⁴⁶³ Karininkų paskyrimas į ministrų postus, sudarė prielaidas, kad pastarieji vykdys įsakymus ir bus ištikimi Prezidentui asmenys.

N. Pozdniakovo pranešime į Maskvą buvo retoriškai klausima ar Vyriausybės nariai, kurie Prezidentui dėkingi už karjerą ir iškilimą, „asmeniškai liks ištikimi Prezidentui ir jo režimui“.¹⁴⁶⁴ Galiausiai N. Pozdniakovas pažymėjo, kad gen. J. Černius vykdė tai ko norėjo tautininkai.¹⁴⁶⁵ Gen. J. Černius šiuo požiūriu pernelyg nesiskyrė nuo kitų opozicines partijas atstovavusių ministrų, kurie kaip nurodo politinių partijų tyrinėtojai Mindaugas Tamošaitis ir Artūras Svarauskas, naujoje Vyriausybė vaidino labiau simbolinį vaidmenį ir ją buvo įtraukti labiau, kaip nepriklausomi asmenys nei partijų nariai¹⁴⁶⁶. Be ministro pirmininko pirmininko Vyriausybės nariais tapo dar trys generolai, Vidaus reikalų

¹⁴⁶² T. H. Prestono pranešimas, 1939 m. balandžio 16 d, T. Remeikio politikos mokslų biblioteka, dėžė „London documents“, dokumentai nesutvarkyti ir nesunumeruoti.

¹⁴⁶³ T. H. Prestono pranešimas, 1939 m. gegužės 23 d, T. Remeikio politikos mokslų biblioteka, dėžė „London documents“, dokumentai nesutvarkyti ir nesunumeruoti.

¹⁴⁶⁴ SSRS pasiuntinio Kaune Nikolajaus Pozdniakovo pranešimas apie SSRS Užsienio reikalų liaudies komisariui Maksimui Litvinovui apie vidaus padėtį Lietuvoje ir jos įtaką SSRS ir Lietuvos santykiams, 1939 m. balandžio 28, *СССР и Литва в годы Второй мировой войны. Том II: Литва в политике СССР и в международных отношениях (август 1939 – сентябрь 1945 г.г.)* Сборник документов [Составители: А. Каспаравичюс, Ч. Лауринавичюс. Н. С. Лебедева], Vilnius: LII leidykla, 2012, p. 89

¹⁴⁶⁵ SSRS pasiuntinio Kaune N. Pozdniakovo ataskaita SSRS užsienio reikalų liaudies komisariatui, 1940 m. kovo 30 d, *СССР и Литва в годы Второй мировой войны. Том II: Литва в политике СССР и в международных отношениях (август 1939 – сентябрь 1945 г.г.)* Сборник документов [Составители: А. Каспаравичюс, Ч. Лауринавичюс. Н. С. Лебедева], Vilnius: LII leidykla, 2012, p. 467

¹⁴⁶⁶ A. Tamošaitis, K. Grinius ir jo bendražygiai Lietuvos politiniame gyvenime, Vilnius, 2014, p. 269 – 270, A. Svarauskas, *Kriekščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918 - 1940)*, Vilnius, 2014, p.328

ministru gen. Skučas, Krašto apsaugos ministru gen. K. Musteikis ir finansų ministru gen. J. Sutkus, pastarųjų politinę orientaciją nustatyti sunku, tačiau Juozas Audėnas juos laikė neformaliais tautininkais.¹⁴⁶⁷

Karininkijos įtraukimas į Vyriausybės sudėtį rodo, kad ji buvo ne tik svarbi tautininkų režimo atrama po Lenkijos ir Vokietijos ultimatumų susvyravus tautininkų pozicijoms, bet politiniuose sluoksniuose buvo pripažinta, kaip lygiavertė politinėms partijoms politinio proceso dalyvė. Toks įspūdis susidarė T. H. Prestonui, kuris į Londoną rašė, kad Vyriausybės sudėtis pirmą kartą nuo po 1926 m. atspindi tautininkų, kariuomenės, krikdemų, valstiečių liaudininkų koaliciją.¹⁴⁶⁸ Taigi matome, 1938 – 1939 m. išaugo kariuomenės vado autoritetas visuomenėje, jis pradėjo aktyviai reikštis politiniame lauke, tačiau tai nepatiko tautininkams ir A. Smetonai, todėl 1939 m. rudenį ėmė komplikuotis kariuomenės vado ir Prezidento santykiai.

Pirmasis konfliktas kilo po Lietuvos ir Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos ir Vilniaus perdavimo Lietuvai sutarties pasirašymo 1939 m. spalio 10 dieną, kuomet plk. V. Vitkauskas buvo paskirtas Vilniaus rinktinės vadu. Tuomet gen. S. Raštikiui kilo mintis pasitraukti iš kariuomenės vado pareigų.¹⁴⁶⁹ Tai patvirtina ir JAV pasiuntinio Kaune Bernardo Guflerio pranešimai, kuriuose teigiama, kad dėl nepasitenkinimo politika kariuomenės vadas ieškojo galimybių pasitraukti.¹⁴⁷⁰ Gen. S. Raštikio siekis atsistatydinti buvo jo reakcija į plk. V. Vitkausko paskyrimą Vilniaus rinktinės vadu. Kaip rašo gen. S. Raštikis „grįžęs iš Maskvos radau suformuotą Vilniaus rinktinę ir paskirtą tos rinktinės vadą gen. V. Vitkauską“¹⁴⁷¹. Dėl tokio A. Smetonos žingsnio, gen. S. Raštikis pasijautė įsižiedęs ir neslėpė nuomonės, kad vadovauti žygiui į Vilnių turėjo kariuomenės vadas,¹⁴⁷² todėl mėgindamas paspausti Prezidentą pakeisti sprendimą ėmėsi grąšinimų išieiti atostogų.

¹⁴⁶⁷ J. Audėnas, *Paskutinis posėdis*, Vilnius, 1990, p. 130

¹⁴⁶⁸ Anglijos pasiuntinio Kaune T.H. Prestono pranešimas, 1939 m. kovo 30 d, T. Remeikio politikos mokslų biblioteka, dėžė „London documents“ istoriniai šaltiniai nesurūšiuoti ir nesunumeruoti.

¹⁴⁶⁹ S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, Los Angeles, 1956, p. 635

¹⁴⁷⁰ JAV pasiuntinio Bernardo Guflerio pranešimas, 1940 m. sausio 25 d, Th. Remeikio politikos mokslų biblioteka, dėžė pav. „US department of state documents of Lithuania 1931 – 1938“, dokumentai nesunumeruoti.

¹⁴⁷¹ S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, Los Angeles, 1956, p. 637

¹⁴⁷² S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, Los Angeles, 1956, p. 637

Kyla klausimas kodėl A. Smetona atsiribojo nuo gen. S. Raštikio ir paskyrė plk. V. Vitkauską Vilniaus rinktinės vadu? Mūsų nuomone tai lėmė pernelyg aukštas gen. S. Raštikio autoritetas visuomenėje bei jo politinės ambicijos, jis buvo naudingas susilpnėjus tautininkų ir Prezidento padėčiai po Lenkijos ir Vokietijos ultimatumų, tačiau po 1939 m. spalio 10 d. savitarpio pagalbos sutarties Sovietų Sąjunga pasirašymo, režimo padėtis bent jau laikinai sustiprėjo¹⁴⁷³, todėl buvo nutarta apriboti itin palankiai visuomenėje vertinamo ir politinėje erdvėje opozicinių partijų interesus atstovaujančio gen. S. Raštikio įtaką ir paskirti plk. V. Vitkauską. Kaip rašo E. Sennas, A. Smetona sustiprėjus jo autoritetui, nutarė sumažinti gen. S. Raštikio autoritetą, kuris jį žeidė nuo pat 1939 m kovo t.y. Vokietijos ultimatumo priėmimo.¹⁴⁷⁴

Jau 1939 m. spalio 10 d. plk. V. Vitkauskas buvo iškvieistas į kariuomenės štabą, jam buvo pavesta vadovauti Lietuvos kariuomenės žygiui į Vilnių, o spalio 12 d. jis buvo oficialiai paskirtas Vilniaus rinktinės vadu.¹⁴⁷⁵ G. Surgailis nurodo, kad plk. V. Vitkausko paskyrimas buvo grindžiamas taktiniais sumetimais, neva jo vadovaujamos I PD dalys buvo labiausiai orientuotos į Vilnių, tačiau šia versija niekas netikėjo, kadangi tuo metu buvo pablogėję Prezidento ir kariuomenės vado santykiai, o spalio 11 d. Vyriausybės paskirtas įgaliotinis Vilniui ir Vilniaus kraštui A. Merkys prieštaravo, kad Vilniaus rinktinėi vadovautų gen. S. Raštikis ir siūlė plk. V. Vitkausko kandidatūrą.¹⁴⁷⁶

Reikia pasakyti, A. Merkys ir A. Smetona gerus santykius su plk. V. Vitkausku buvo užmezgę dar nuo nepriklausomybės kovų ir Klaipėdos krašto atgavimo laikų, kadangi 1921 m. plk. V. Vitkauskas tarnavo Vietinės brigados štabe, o 1922 m. buvo šios rinktinės štabo viršininkas, 1923 m. jis dalyvavo Klaipėdos sukilime, o nuo balandžio iki lapkričio ėjo Klaipėdos karo komendanto pareigas.¹⁴⁷⁷ Tuo tarpu plk. A. Merkys vadovavo Vietinei brigadai 1920 - 1922 m., o nuo 1923 – 1926 m. buvo aukštojo įgaliotinio

¹⁴⁷³ *Lietuvos istorija, Nepriklausomybė (1918 - 1940)*, t.X, d.II, sud.E. Bendikaitė, A. Kasparavičius, S. Kaubrys, R. Laukaitytė, Č. Laurinavičius, D. Mačiulis, V. Sirutavičius, V. Stravinskienė, J. Tauber, G. Vaskela, Vilnius, 2015, p.557

¹⁴⁷⁴ A. E. Senn, *Lietuva 1940 revoliucija iš viršaus*, Vilnius, 2009, p. 123

¹⁴⁷⁵ G. Surgailis, *Lietuvos kariuomenės vadai*, Vilnius, 1992, p. 177

¹⁴⁷⁶ Ten pat

¹⁴⁷⁷ V. Vitkauskas, *Raštai*, Vilnius, 1988, p.8

Klaipėdos krašte A. Smetonos¹⁴⁷⁸ sekretoriumi. ¹⁴⁷⁹ Gerus santykius su plk. V. Vitkausku, A. Merkys palaikė ir toliau. A. Merkiui tapus Kauno burmistru, jis kalbino plk. V. Vitkauską tapti viceburmistru, tačiau šis nesutiko, kadangi kariuomenėje buvo neišsitarnavęs iki pensijos.¹⁴⁸⁰ Taigi minėtųjų asmenų karjera buvo persipynusi jau trečiojo dešimtmėčio pradžioje ir plk. V. Vitkauskas veikiausiai buvo asmenybė tenkinusi ir A. Smetoną ir A. Merkį.¹⁴⁸¹

1939 m. spalio 25 d. gen. S. Raštikis įteikė Krašto apsaugos ministrui raštą, kuriame pareiškė, „kad po to, kai mūsų kariuomenės bus užimtas Vilniaus kraštas ir kada bus išspręstas ir sutvarkytas rusų kariuomenės įgulų klausimas, dėl silpnėjančios sveikatos prašau atleisti iš kariuomenės vado pareigų“.¹⁴⁸² Tačiau ir šįkart Prezidentas atsisakė patenkinti kariuomenės vado prašymą. Konfliktas tarp kariuomenės vado ir tautininkų dar labiau įsisuko 1939 m. lapkritį A. Merkiui formuojant Vyriausybę susikirto kariuomenės vado, Prezidento bei būsimą ministro pirmininko pozicijos. Kaune pasklido kalbos, kad Vyriausybę buvo linkstama pavesti sudaryti vien iš tautininkų, tačiau tam pasipriešino kariuomenė, konkrečiai gen. S. Raštikis.¹⁴⁸³ Pats gen. S. Raštikis nurodo, kad dėl Vyriausybės sudarymo tarp jo ir Prezidento įvyko konfliktas virtęs kaktomuša, kurio metu A. Smetona pareiškė „arba aš, arba kariuomenės vadas“ ir po šių žodžių kariuomenės vadas turėjo nusileisti.¹⁴⁸⁴ Anot A. Merkelio, būtent įtempti

¹⁴⁷⁸ A. Smetona vyriausybės įgaliotinio Klaipėdoje pareigas ėjo nuo 1923 m. sausio vidurio iki balandžio 20 d. (L. Truska, *A. Smetona ir jo laikai*, Vilnius, 1995, p.122 - 123)

¹⁴⁷⁹ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918 – 1953*, t.V, sud. V. Asevičius, Vilnius, p.213 - 214

¹⁴⁸⁰ K. Musteikis, *Prisiminimų fragmentai*, Vilnius, 1989, p.45

¹⁴⁸¹ V. Vitkauskas atsiminimuose nurodo, kad Smetonos šalininkai jį pereiti į tautininkų pusę įkalbinėjo 1927 m., kodėl V. Vitkauskas pasiūlymo nepriėmė raštuose nenurodoma. (V. Vitkauskas, Raštai, Vilnius, 1988, p.8)

¹⁴⁸² URM įgaliotojo ministro ir politikos departamento direktoriaus E. Turausko raštas Lietuvos pasiuntiniui Berlyne plk. K. Škirpai, 1940 m. sausio 27 d, *Lietuvos Respublikos užsienio politika 1939 – 1940 pirmasis tomas*, sud. Th. Remeikis, Vilnius, 2009, p. 484

¹⁴⁸³ *Lietuvos istorija Nepriklausomybė 1918 – 1940*, E. Bendikaitė, A. Kasparavičius, S. Kaubrys, R. Laukaitytė, Č. Laurinavičius, D. Mačiulis, V. Sirutavičius, V. Stravinskienė, J. Tauber, G. Vaskela, Vilnius, 2015, p.557 - 558

¹⁴⁸⁴ S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, Los Angeles, 1956, p. 633

Prezidento santykiai su S. Raštikiu nulėmė, kad ministru pirmininku buvo paskirtas A. Merkys.¹⁴⁸⁵

Prieš kariuomenės vadą buvo nusiteikęs ne tik Prezidentas, bet ir tautininkai. A. Kasperavičius nurodė, kad Ministras Pirmininkas A. Merkys formuojant Vyriausybę norėjo tapti ir Krašto apsaugos ministru, tačiau tam pasipriešino gen. S. Raštikis¹⁴⁸⁶. Tai reiškia, kad užėmęs Krašto apsaugos ministro postą A. Merkys būtų padidinęs tautininkų įtaką kariuomenėje ir sumažinęs gen. S. Raštikio galią, su kuo pastarasis negalėjo sutikti. Kaip pažymi Krašto apsaugos ministras gen. K. Musteikis, A. Merkys norėjo, kad brg. gen. S. Raštikis laikytusi „toliau nuo politikos“¹⁴⁸⁷ Taigi tarp gen. S. Raštikio ir A. Merkio kilo konfliktas, dėl kurio kariuomenės vadas tapo „spygliu“ trukdančiu tautininkams įgyvendinti jų politiką.¹⁴⁸⁸ Todėl tautininkai, norėdami susigrąžinti per pastaruosius du metus prarastas politinės valdžios pozicijas, turėjo pašalinti brg. gen. S. Raštikį. Pasak P. Dogelio, kariuomenės vadas tautininkams buvo „tikra pabaisa“, kadangi kariuomenėje turėjo gerą vardą.¹⁴⁸⁹

Kariuomenės vadui likus pareigose, konfliktas tarp jo ir tautininkų tik gilėjo, 1939 m. išleistame paskutiniame „Vairo“ numeryje tautininkai sukritikavo valstybės gynybos politiką, kuriuos formuoju buvo kariuomenės vadas. Jie teigė, kad „kariuomenės reikalams skiriamų lėšų dydis turi būti persvarstomas“¹⁴⁹⁰. Panašu, kad taip ir buvo padaryta, kadangi 1940 m. krašto apsaugos reikalų finansavimui buvo skirta tik 18.87 proc., lyginant su 1939 m. finansavimas kariuomenei sumažėjo 5.5 proc. (nuo 24.39 proc.)¹⁴⁹¹. Be to, kariuomenėje pradėjo sklisti nepasitenkinimo kalbos dėl Lietuvos tautininkų sąjungos pirmininko D. Cesevičiaus

¹⁴⁸⁵ A. Merkelis, *Antanas Smetona jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1954, p.520

¹⁴⁸⁶ A. Kasperavičius, *Antantas Merkys paskutinis ministras pirmininkas, Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai 1918 – 1940, i*, sud. R. Čepas, Vilnius, 1997, p. 454

¹⁴⁸⁷ K. Musteikis, *Prisiminimų fragmentai*, Vilnius, 1989, p. 39

¹⁴⁸⁸ L. Sabaliūnas, *Lithuania in crisis: from nationalism to communism*, Indiana, 1972, p. 171

¹⁴⁸⁹ P. Dogelis, *1930 – 1948 metų dienoraštis*, Vilnius, 2017, p.208

¹⁴⁹⁰ Jonas Juodikis, Kai kurie bruožai iš finansų politikos, *Vairas*, 1939 m. gruodžio 21 d, nr. 49., p.943 - 944

¹⁴⁹¹ *Lietuvos statistikos biuletėnis*, 1940 m. Nr. 1 – 4, p.15

pareiškimų apie 1939 m. rudenį įvykusią mobilizaciją, kuri, pasak jo tapo sunkios finansinės padėties Lietuvoje priežastimi.¹⁴⁹²

Puikiu pretekstu pašalinti kariuomenės vadą iš pareigų tapo jo straipnis „Kardo“ žurnale, atvirai sukritikavęs tautininkų vykdomą politiką. 1940 m. sausio 1 d. karininkų žurnalas „Kardas“ išspausdino gen. S. Raštikio straipsnį „mintys metams keičiantis“. Straipsnyje kariuomenės vadas kritikavo A. Smetonos ir tautininkų režimą ir reikalavo aktingumo bei kūrybingumo, neigiamai pasisakė liberalios Lietuvos politikos Vilniaus krašte atžvilgiu, reikalavo Vilnių paversti „faktinąją“ sostine ir stiprinti krašte lietuvių, reikalavo stiprinti kariuomenę ir netaupyti krašto saugumo atžvilgiu, pasisakė už žemės ūkio reformą.¹⁴⁹³ Šiuo straipsniu gen. S. Raštikis atvirai stėjo politinės opozicijos pusėn. Pasak A. Svarausko iš esmės buvo kartojamos opozicijos keliamos idėjos ir tai adresuota A. Smetonai.¹⁴⁹⁴ Žurnalo numeris buvo konfiskuotas Vidaus reikalų ministro gen. Kazio Skučo nurodymu, tačiau išreikšdamas paramą kariuomenės vadui, straipsnį norėjo perspausdinti krikščionių demokratų „XX amžius“, tačiau to padaryti taip pat buvo neleista. O tautininkų kontroliuojamas „Lietuvos aidas“ polemikoje su „XX amžiumi“ ėmė viešai menkinti gen. S. Raštikio poziciją, pavadinęs ją „vieno generolo cherojišku sapnu“¹⁴⁹⁵.

Minėtame straipsnyje gen. S. Raštikis ryžosi atvirai išsakyti opozicinių politinių partijų bei kariuomenės poziciją apie Lenkijos ir Vokietijos ultimatumų priėmimą, Vyriausybės sudarymą, bei Vyriausybės politiką Vilniaus krašte. Abi didžiausios opozicinės politinės srovės Lietuvoje buvo nepatenkintos A. Merkio Vyriausybės sudėtimi. Pasak A. Svarausko, kad nepaisant to, kad A. Merkio Vyriausybei buvo vadinama „Konsolidacine Vyriausybe“, krikščionys demokratų nepasitenkinimas ja buvo nepaprastai didelis¹⁴⁹⁶. Tuo tarpu M. Tamošaitis teigia, kad valstiečiai

¹⁴⁹² Jonas Juodikis, Kai kurie bruožai iš finansų politikos, *Vairas*, 1939 m. gruodžio 21 d, nr. 49., p.943 - 944

¹⁴⁹³ S. Raštikis, Mintys metams keičiantis, *Kardas*, nr.1, 1940, p.1-5

¹⁴⁹⁴ A. Svarauskas, *Krikščioniškoji demokratija Nepriklausomoje Lietuvoje (1918 - 1940)*, Vilnius, 2014, p.344

¹⁴⁹⁵ URM įgaliotojo ministro ir politikos departamento direktoriaus E. Turausko raštas Lietuvos pasiuntiniui Berlyne plk. K. Škirpai, 1940 m. sausio 27 d, *Lietuvos Respublikos užsienio politika 1939 – 1940 pirmasis tomas*, sud. Th. Remeikis, Vilnius, 2009, p. 484

¹⁴⁹⁶ A. Svarauskas, *Krikščioniškoji demokratija Nepriklausomoje Lietuvoje (1918 - 1940) politinė galia ir jos ribos*, Vilnius, 2014, p.349

liaudininkai Teisingumo ministrą laikė „rėžimo rėmėju“, žemės ūkio ministro J. Audėno pažiūros į Žemės reformą atitiko A. Smetonos požiūrį¹⁴⁹⁷.

Karininkija taip pat reiškė didelį nepasitenkinimą dėl per lėtos lietuviškumo akcijos Vilniuje. Karininkijos nuomone turėjo būti tuoj pat sutvarkyta administracija paleidžiant lenkus valdininkus ir paskiriant lietuvius.¹⁴⁹⁸ Kauno įguloje buvo galvojama, kad per laisvai elgiamasi su lenkais ir, kad Vilniaus krašte neturi likti nei vieno lenko.¹⁴⁹⁹ A. Merkys karininkijos gretose buvo laikomas simpatizuojąs lenkams ir toleruojantis gresmingus „lenkiško gaivalo“ veiksmus. Dėl šios priežasties jis buvo užsitarnavęs visuotinę neapykantą.¹⁵⁰⁰ Reikia pasakyti, kad A. Merkys kai kuriuose karininkijos sluoksniuose, ypatingai voldemarininkų dar iki jo paskyrimo įgaliotiniu Vilniaus miestui ir sričiai, buvo laikomas Lenkijos simpatiku. Šį įspūdį dar labiau susitiprino Lietuvos valdžios vykdyta liberali politika Vilniaus krašto gyventojų atžvilgiu. Taigi kariuomenė, kaip ir opozicijoje buvusios politinės partijos, piktinosi Vyriausybės politika Vilniuje ir reikalavo „griežtesnės rankos“ Vilniaus krašte.¹⁵⁰¹ Dėl šios priežasties brg. gen. S. Raštikis turėjo visų politinių jėgų palaikymą ir atstovavo ne tik partijų poziciją, bet ir kariuomenės nuomonę apie politinius įvykius Lietuvoje.

Tautininkai buvo nepatenkinti tokiu kariuomenės vado elgesiu, straipsnyje išsakytos idėjos buvo aptarinėjimos 1940 m. sausio 5 – 6 d. įvykusio Lietuvos tautininkų sąjungos suvažiavimo užkulisiuose, o jos pirmininkas D. Cesevičius savo atsiminimuose yra užsiminęs, kad mums buvo nemalonu turėti priešingą politiką varantį kariuomenės vadą.¹⁵⁰² Sausio mėnesį tautininkų gretose buvo kalbama, kad gen. S. Raštikio nusistatymas tautininkų atžvilgiu ne visuomet buvo aiškus, tačiau dabar tas

¹⁴⁹⁷ M. Tamošaitis, Valstiečiai liaudininkai Jono Černiaus ir Antano Merkio vyriausybių laikotarpiu (1939 m. kovas – 1940 m. birželis), *Istorija*, 2012, nr. 86, p. 46 - 47

¹⁴⁹⁸ Agentūrinis prašimas, 1940 m. sausio 21 d, LCVA f.378, ap.10, b.157, l.12

¹⁴⁹⁹ Valstybės saugumo policijos Vilniaus apygardos biuletėnis, 1940 m. kovo 12 d, LCVA f.378, ap. 10, b.699, l.302

¹⁵⁰⁰ Agentūrinis prašimas, 1940 m. vasario 25 d, LCVA f.378, ap.10, b.157, l.44

¹⁵⁰¹ *Lietuvos istorija, Nepriklausomybė 1918 - 1940*, t. XII, d.II, sud. E. Bendikaitė, A. Kasparavičius, S. Kaubrys, R. laukaitytė, Č. Laurinavičius, D. Mačiulis, V. Sirutavičius, V. Stravinskienė, J. Tauber, G. Vaskela, p.530 – 531

¹⁵⁰² D. Cesevičius, *D. Cesevičiaus darbai*, Vilnius, 1998, p.224

nusistatymas pasidaręs „visai neaiškus“, todėl iškelta mintis, kad kariuomenės vadas turi atsistatydinti.¹⁵⁰³

Šių įvykių išdavoje, gen. S. Raštikis sausio 8 d. įteikė raportą Krašto apsaugos ministrui gen. Kaziui Musteikiui, kad prieš „jo asmenį vyksta tautininkų puolimas“, o po savaitės, sausio 12 d. Krašto apsaugos ministrui buvo įteikė dar vienas raportą, kuriame gen. S. Raštikis pareikalavo nuo sausio 12 dienos laikyti „jį sergančiu savo bute.“¹⁵⁰⁴ A. Smetona nenorėjo atleisti generolo iš kariuomenės vado pareigų, tai įrodo Prezidento delsimas atleisti kariuomenės vadą ir bene dešimtį dienų su pertraukomis vykę kariuomenės vado, Prezidento ir ministro pirmininko susitikimai. Įdomiausias susitikimas įvyko sausio 20 d., kuriame gen. S. Raštikis išdėstė pasitraukimo iš kariuomenės vado pareigų priežastis: 1. Kad jis tautininkų puolamas 2. Kad nepavyksta viską padaryti, ką jis manytų kariuomenei reikalinga. 3. Anksčiau minėto straipsnio „Karde“ istoriją 4. Tikrai susilpnėjusia sveikata.¹⁵⁰⁵ Reikėtų pasakyti, kad gen. S. Raštikis puikiai suprato savo populiarumo visuomenėje reikšmę ir tai, kad jo atsistatydinimas gali sukelti, pasak E. Turausko, „toli siekiančių pasekmių“¹⁵⁰⁶, todėl pokalbiuose su Prezidentu buvo laikėsi tvirtos pozicijos.

Prezidentas buvo linkęs susitarti su kariuomenės vadu, žadėjo didesnę atlyginimą, siūlė suteikti atostogų, net sutiko su gen. S. Raštikio iškeltu reikalavimu, kad Prezidentas asmeniškai, artimiausioje ateityje paskelbs visuomenei, jog kariuomenės vadu visiškai pasitikima.¹⁵⁰⁷ Tačiau gen. S. Raštikiui to nepakako. Prezidentui, Ministrui pirmininkui ir Seimo vadovybei iškėlė 6 sąlygas, kurias įgyvendinus pastarasis sutiko likti kariuomenės vadu. Iš Seimo pirmininko jis reikalavo, kad Seimas be pakitimų priimtų gen. S. Raštikio pateiktus įstatymų projektus, ministrui pirmininkui – kad jis panaudotų visas priemones, jog gen. S. Raštikio vardas gatvėse ir kitose vietose nebūtų neigiamai linksniuojamas, vidaus

¹⁵⁰³ Agentūrinis prašimas, 1940 m. sausio 14 d, LCVA f.378, ap.10, b.157, l.13

¹⁵⁰⁴ S. Raštikio raportas, 1940 m. sausio 12 d, LCVA f.929, ap.4.b.767, l.1

¹⁵⁰⁵ URM raštas pasiuntiniui Berlyne, 1940 m. sausio 27 d, Thomo Remeikio politikos mokslų biblioteka, dėžė URM dokumentai, „Hoover Collection“, puslapiu nesunumeruoti.

¹⁵⁰⁶ Ten pat

¹⁵⁰⁷ A. Svarauskas, *Krikščioniškoji demokratija Nepriklausomoje Lietuvoje 1918 - 1940 politinė galia ir jos ribos*, Vilnius, 2014, p.346

reikalų ministro kariuomenės vadas reikalavo –viešai atsiprašyti už jo straipsnio konfiskavimą, bei pareikalavo, kad jo pateiktieji kariuomenės biudžetai nebūtų apkarpomi.¹⁵⁰⁸ A. Smetona negalėjo sutikti su tokias kariuomenės vado reikalavimais ir gen. S. Raštikis buvo išleistas trijų mėnesių atostogų sveikatai pataisyti. Apie tai paskelbė „Eltos“ komunikatas. Per radiją ir „Lietuvos aido“ laikraštyje paskelbtas „Eltos“ komunikatas, turėjo paaiškinti visuomenei, kad gen. S. Raštikis išėjo atostogų sveikatai pataisyti.¹⁵⁰⁹

Tačiau tokie paaiškinimai visuomenės neįtikino. Valstybės saugumo departamento agentūriniai pranešimai rodo, kad gen. S. Raštikis buvo paleistas atostogų, o ne paliuosuotas iš kariuomenės vado pareigų tik dėl to, kad tautininkai norėjo išvengti jiems „nedraugingų grupių visuotinio puolimo“, kadangi kariuomenės vadas buvo populiarus jų tarpe.¹⁵¹⁰ Tautininkų gretose buvo atvirai kalbama, kad gen. S. Raštikis bus paleistas iš kariuomenės vado pareigų, o vietoj jo bus paskirtas Vilniaus rinktinės vadas plk. V. Vitkauskas.¹⁵¹¹ Šią gen. S. Raštikio išleidimo atostogų versiją patvirtina vienas svarbiausių krikdemų veikėjų P. Dogelis, atsiminimuose teigęs, kad „tautininkai jaudinosi, kad atsistatydinus kariuomenės vadui, galimų nepasitenkinimų kariuomenėje“¹⁵¹² Po gen. S. Raštikio išleidimo atostogų, Laikiniuju kariuomenės vadu tapo, A. Merkio pasiūlytas plk. V. Vitkauskas.¹⁵¹³

Gen. S. Raštikio „atostogos“ sukėlė didelę audrą visuomenėje, politinių partijų, šaulių, savanorių gretose ir kas svarbiausia, sukėlė bruzdėjimus kariuomenėje. Visuomenės reakciją į kariuomenės vado išleidimą atostogų, puikiai atspindi Valstybės saugumo departamento Ukmergės apygardos biuletinis, kuriame teigiama: „Didelio nustebimo ir susijaudinimo valdininkijos, šaulių ir kariuomenės tarpe sulaukė paskelbimas apie gen. S. Raštikio atostogą, kas visų buvo suprasta, kaip po jo pašalinimas intrigų keliu. Šiais sunkiais karo metais tokio autoritetingo

¹⁵⁰⁸ Ten pat

¹⁵⁰⁹ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Panevėžio apygardos biuletinis nr.37, 1940 m. sausio 21 d., LCVA f. 378, ap. 10, b. 688, l. 22 -25

¹⁵¹⁰ Agento P. Antanaitis pranešimas, 1940 sausio 22 d, LCVA f.378, ap. 10, b.157, l.18

¹⁵¹¹ Agentūrinis prašimas, 1940 m. sausio 22 d, LCVA f.378, ap.10, b.157, l.18

¹⁵¹² P. Dogelis, *Kas pergyventa 1930 – 1948 metų dienoraštis*, Vilnius, 2017, p.208

¹⁵¹³ K. Musteikis, *Prisiminimų fragmentai*, Vilnius, 1989, p.45

asmens išėjimas iš kariuomenės vadovybės inteligentiškoje visuomenėje iššaukė labai skaudų nusivylimą.¹⁵¹⁴

Kariuomenės vado paleidimas sukėlė atvirą nepasitenkinimo bangą Prezidentu ir tautininkų režimu kariuomenėje. Marijampolės įguloje karininkai nevaržomai pradėjo reikšti nepasitenkinimą dėl kariuomenės vado atsistatydinimo, maža to karininkai kalbėjo, kariuomenė niekada nesutiksianti su generolo gen. S. Raštikio pašalinimu ir reikalaujanti, kad kariuomenės vadas būtų grąžintas į savo vietą.¹⁵¹⁵ Marijampolėje dislokuotų karininkų dalinių karininkai kalbėjo, kad gen. S. Raštikis vienintelis „pasakė tiesos žodį“.¹⁵¹⁶ 9 PP karininkai kaltino Vyriausybę, kad toji nori atsikratyti gambiausiu kariškiu ir teigė, kad kariuomenė niekada nesutiksianti su gen. S. Raštikio pašalinimu ir reikalaujanti, kad jis būtų grąžintas. Karininkijoje vyravo nuomonė, kad po Klaipėdos įvykių kariuomenės vadas daug prisidėjęs prie tautos suvienijimo, ir šiais sunkiais laikais tik jis vienas ryžosi viešai pasakyti tiesos žodį.¹⁵¹⁷

Panevėžio įguloje buvo kalbama, kad gen. S. Raštikio pasitraukimas įvyko dėl neigiamos tautininkų politikos, karininkai piktinosi tautininkų suvažiavime D. Cesevičiaus padarytais, kariuomenę užgaunančiais pareiškimū. D. Cesevičius esą pareiškęs, kad dėl praėjusių metų rudenį įvykdytos mobilizacijos dabar pablogėjusi valstybės finansinė padėtis.¹⁵¹⁸ Jaunesnių ir vidutinių laipsnių karininkai netikėjo, kad gen. S. Raštikis paleistas atostogų ir vylėsi kad jis dar grįš į savo vietą. Dėl generolo atleidimo karininkijos akyse krito tautininkų prestižas, pradėta piktintis esą pastarieji nieko neveikia.¹⁵¹⁹ Panevėžio įguloje reikšta didelė parama gen.S.

¹⁵¹⁴ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Ukmergės apygardos biuletenis, 1940 m. sausio 25, LCVA f.378, ap.10, b.641, l.264

¹⁵¹⁵ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Marijampolės apygardos biuletenis, 1940 m. sausio 23 d, LCVA f. 378, ap.10, b. 611, l.32

¹⁵¹⁶ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Marijampolės apygardos biuletenis, 1940 m. sauso 23 d., LCVA f.378, ap.10, b.611, l.32

¹⁵¹⁷ Ten pat

¹⁵¹⁸ Valstybės saugumo departamento Panevėžio departamento biuletenis 1940 m. sausio 18 d. , LCVA f.378, ap.10, b. 688, l.26 - 28

¹⁵¹⁹ Agentūrinis prašimas, 1940 m. sausio 31 d,LCVA f.378, ap.10, b.157, l.31

Raštikiui.¹⁵²⁰ Kai kurie karininkai netgi ėmė piktintis su tautininkais artimus ryšius palaikančiais karininkais, pvz. plk. ltn. Tumu.¹⁵²¹

1940 m. vasario 16 d. Vilniuje įvyko savanorių sąjungos visuotinas skyrių atstovų suvažiavimas, kuriame gen. S. Raštikio sveikinimas savanoriams buvo pasitiktas itin audringai, o suvažiavimo metu aukščiausiems šalies politiniams pareigūnams buvo išsiuntinėti laiškai, savanorių vardu raginantys Prezidentą, Ministrą pirmininką ir kariuomenės vadą susitarti. Visa tai liudija savanorių paramą gen. S. Raštikiui ir norą išvengti dar didesnio konflikto.

1940 m. sausio 31 d. karininkų gretose buvo paskleisti atsišaukimai, kuriuose teigiama, kad „gen. S. Raštikis iš kariuomenės vado pareigų buvo atleistas tautininkų intrigų keliu, sugalvojant atostogas šiai kombinacijai užmaskuoti. Atsišaukime karininkai reikalauja valdžios vyrų neatidėliojant atšaukti kariuomenės vadą iš atostogų, nuraminti bruzdesį, paleisti tautininkų sąjungą, kaip svarbiausią paskutinių įvykių kaltininką ir nuolatinės nesantaikos krašte priežastį. Sudaryti Vyriausybę, kuri turėtų bent krašto didžiumos pasitikėjimą. Neversti padaryti mus kraštui skaudžios ir pavojingos operacijos, kurios galima išvengti kitais būdais. Neįvykdžius šių reikalavimų buvo grąšinama surengti perversmą.¹⁵²² Valstybės saugumo departamento biuleteniuose ir agentūriniuose pranešimuose, subjektyvių stebėtojų nuomone, konstatuojama, kad karininkijos nepasitenkinimas dabartiniu metu, nėra nei kiek mažesnis, kaip prieš 1934 m. birželio 7 d. įvykius. Skirtumas tik tas, kad dabartiniu metu panašaus perversmo bandymas yra laikomas negalimu, kadangi jis gali nulemti nepriklausomybės likimą neigiama prasme.¹⁵²³ Valstybės saugumo departamento agentai pastebėjo, kad kariuomenėje yra didelis pritarimas atsišaukime išdėstytais mintims.¹⁵²⁴ Minėtų atsišaukimų autorius nustatyti

¹⁵²⁰ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Panevėžio apygardos biuletenis, 1940 m. gegužės 7 d, LCVA f.378, ap.10, b.688, l.100

¹⁵²¹ Agentūrinis prašimas, 1940 m. balandžio 22 d, LCVA f.378, ap.10, b.157, l.30

¹⁵²² Valstybės saugumo policijos Vilniaus apygardos biuletenis, 1940 m. vasario 3 d, LCVA f.378, ap.10, b. 699, l.194 - 195

¹⁵²³ Agentūrinių pranešimų santrauka, 1940 m. vasario 27 d. LCVA f. 378, ap. 10, b.157, l.46

¹⁵²⁴ Agentūrinis prašimas, 1940 m. sausio 31 d, LCVA f.378, ap.10, b.157, l.23

sunku, tačiau voldemarininkų sluoksniuose manyta, kad tai padarė krikščionys demokratai.¹⁵²⁵

Palaikymą kariuomenės vadui išreiškė šauliai, kurie ėmė pikintis Lietuvos šaulių sąjungos vado plk. P. Saladžiaus per daug artima draugyste su tautininkų sąjungos vadovybe, varančia akciją prieš gen. S. Raštikį. Šaulių nuomonė, gen. S. Raštikis esąs valstybei labai reikalingas žmogus ir kad jis negalys tapti susibankrutavusių tautininkų intrigų auka. Rokiškio šaulių būrio susirinkime buvo perskaitytas brg. gen. S. Raštikio straipsnis išspausdintas „Karde“ bei pareikšta, kad „jis kalba griežtai, teisingai ir atitinka tautos norus“¹⁵²⁶. Šaulių sąjungoje vyrauja nuomonė, kad gen. S. Raštikis tapo tautininkų intrigų auka ir yra pasiryžimas jį gražinti į buvusias pareigas, bet kokiomis priemonėmis. Taip pat kalbama, kad jeigu kariuomenės klausimas bus išspręstas nepalankia linkme, turės įvykti Vyriausybės pasikeitimas.¹⁵²⁷

Atostogų paleistas kariuomenės vadas taip pat jautė tvirtą politinių partijų paramą. Valstiečiai liaudininkai labai gerai atsiliepė apie gen. S. Raštikį, jų gretose buvo kalbama, kad Prezidentas pirmiausiai jį apsargdino, o po to paleido į atsargą.¹⁵²⁸ Juozo Audėno teigimu, liaudininkai gen. S. Raštikio atžvilgiu jautėsi šilčiau nei plk. V. Vitkausko.¹⁵²⁹ Paramą gen. S. Raštikiui reiškė valstiečių liaudininkų atstovas Kostas Kregždė, kaltindamas tautininkų vadus, kad jie neįvertina geriausių mūsų žmonių.¹⁵³⁰ Valstietis liaudininkas A. Valuckas išiuntinėjo raštus į kaimus turėdamas tikslą surinkti parašus ir įteikti Prezidentui, kad gen. S. Raštikis būtų sugražintas eiti kariuomenės vado pareigų.¹⁵³¹

Palankiai apie brg. gen. S. Raštikį atsiliepė ne tik dvasiškija, laikydama pastarąjį geru praktikuojančiu kataliku,¹⁵³² bet ir krikdemiai, kurie „XX amžiaus“ laikraštyje išspausdino gen. S. Raštikį užjaunčiantį

¹⁵²⁵ Agentūrinis prašimas, be datos, LCVA f.378, ap.10, b.157, 1.24

¹⁵²⁶ Valstybės saugumo departamento Panevėžio apygardos biuletenis, 1940 m. sausio 31 d, LCVA f.378, ap.10, b. 688, 1.29

¹⁵²⁷ Agentūrinis prašimas, 1940 m. balandžio 22 d, LCVA f.378, ap.10, b.157, 1.30

¹⁵²⁸ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Panevėžio apygardos biuletenis, 1940 m. gegužės 7 d, LCVA f.378, ap.10, b.688, 1.99

¹⁵²⁹ J. Audėnas, *Lietuvos valstiečiai liaudininkai*, Brooklyn, 1986, p.239

¹⁵³⁰ Agentūrinis pranešimas, 1940 m. gegužės 2 d, LCVA f. 378, ap.10, b. 686, 1.5

¹⁵³¹ Agentūrinis pranešimas, 1940 m. kovo 28 d, LCVA f. 378, ap.10, b. 686, 1.4

¹⁵³² Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Panevėžio apygardos biuletenis, 1940 m. gegužės 11 d, LCVA f.378, ap.10, b.688, 1.26 - 28

faljetoną bei linkėjo jam „pasveikti“¹⁵³³. „Tėveli ar kariuomenės vadas persišaldė, kad susirgo? Ne persišaldė tik vėjas perpūtė“ iš brg. gen. S. Raštikio paleidimo atostogų buvo šaipomasi „XX amžiuje“¹⁵³⁴ Abi politinių jėgų atstovai laikėsi vieningos nuomonės, kad gen. S. Raštikis buvo priverstas pasitraukti ne dėl sveikatos problemų, tačiau buvo išstumtas tautininkų.¹⁵³⁵ Kaip nurodoma, gen. K. Musteikio atsiminimuose, Panemunės klebonas protonotaras Grigaitis ėmėsi tarpininkavo misijos tarp gen. S. Raštikio ir valstybės Prezidento. Jis išsirūpino audienciją pas Respublikos Prezidentą ir prašė A. Smetonos grąžinti brg. gen. S. Raštikį į pareigas.¹⁵³⁶ Taigi krikščionims demokratams gen. S. Raštikio straipsnis buvo bene geriausia kas galėjo nutikti, kadangi atvirai prieš režimą prabilo vienas svarbiausiųjų, didelį autoritetą visuomenėje turėjusių jo ramsčių. Reikia pasakyti, kad brg. gen. S. Raštikio paleidimas atostogų išryškino visuomenės paramą generolui, jau vasario mėnesį buvo suformuluota mintis, kad gen. S. Raštikis gali tapti Vyriausybės galva.¹⁵³⁷

Iš gen. S. Raštikio straipsnio „Kardo“ žurnale voldemarininkų sluoksniai ėmė daryti išvadas, kad ir jam jau įgryšęs „Prezidento palaikomas režimas“.¹⁵³⁸ Voldemarininkų tarpe ėmė skliti kalbos, kad tautininkai gen. S. Raštikiu nebeįsitiki todėl, kad jis neigiamai žiūri į tautininkų vedamą tupčiojimo politiką ir reikalauja realesnės politinės veiklos.¹⁵³⁹ Reikia pasakyti, kad gen. S. Raštikio paleidimas atostogų išryškino visuomenės paramą generolui, jau vasario mėnesį buvo suformuluota mintis, kad brg. gen. S. Raštikis gali tapti Vyriausybės galva.¹⁵⁴⁰

Kaip matome, palaikymą gen. S. Raštikiui reiškė visos politinės jėgos, išskyrus tautininkus. Balandžio 14 d. vykusiame Lietuvos tautininkų

¹⁵³³ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Panevėžio apygardos biuletėnis, 1940 m. sausio 25 d, LCVA f.378, ap.10, b.688, l.22

¹⁵³⁴ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Panevėžio apygardos biuletėnis, 1940 m. sausio 26 d, LCVA f.378, ap.10, b.688, l.28

¹⁵³⁵ Ten pat l.29

¹⁵³⁶ K. Musteikis, *Prisiminimų fragmentai*, 1989, p. 40

¹⁵³⁷ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Panevėžio apygardos biuletėnis, 1940 m. kovo 10 d, LCVA f.378, ap.10, b.688, l.49 - 50

¹⁵³⁸ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos biuletėnis, data nenurodoma, LCVA f.378, ap. 10, b.157, l.600

¹⁵³⁹ Agentūrinis prašymas, 194 m. sausio 12 d., LCVA f.378, ap.10, b.157, l.11

¹⁵⁴⁰ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Panevėžio apygardos biuletėnis, 1940 m. kovo 10 d, LCVA f.378, ap.10, b.688, l.49 - 50

sąjungos atstovų susirinkime Kaune, buvo kalbama, kad tautininkai turi neleisti gen. S. Raštikiui sugrįžti į kariuomenės vado pareigas, kadangi pastarasis atstovauja opozicijoje esančias politines jėgas.¹⁵⁴¹ Iš E. Turausko pokalbio su D. Cesevičiumi galime susidaryti įspūdį, kad tautininkams labiausiai nepatiko kariuomenės vado autoritetas visuomenėje kurį tautininkai matė, kaip konkurentą Prezidentui, pasak D. Cesevičiaus „negali būti dviejų autoritetų“¹⁵⁴². Po gen. S. Raštikio paleidimo atostogų tautininkų sluoksniuose sklido kalbos, kad gen. S. Raštikis buvo konsolidacinio kabineto šalininkas, dėl to nesutaręs su Prezidentu ir tautininkais. Buvo galvojama, kad A. Merkys eliminuos gen. S. Raštikį iš politikos ir pastarasis atsids kariuomenės reikalams.¹⁵⁴³ Šią versiją patvirtina JAV pasiuntinio Kaune B. Gufflerio pokalbis su Didžiosios Britanijos atstovu Kaune Th. Prestonu, kuris po A. Merkio paskyrimo premjeru užsiminė apie įtampą tarp ministro pirmininko ir kariuomenės vado bei prognozavo, kad vienas iš jų turės pasitraukti.¹⁵⁴⁴ Kaip atskleidžia mūsų surinkti duomenys, taip ir įvyko. Reikia pasakyti, kad aukštoji karininkija išliko ištikima A. Smetonai ir nieko nesiėmė. Pasak E. Turausko kariuomenės štabo viršininkas gen. S. Pundzevičius, nors ir buvo brg. gen. S. Raštikio „pasilikimo kariuomenėje šalininkas, bet deja, mažai tegalėjo, nes buvo laikomas „savu“ Prezidentūroje“¹⁵⁴⁵.

1940 m. balandžio 23 d. gen. S. Raštikis buvo paleistas į atsargą.¹⁵⁴⁶ Rusijos pasiuntinio Kaune N. Pozdniakovo pranešime užsienio reikalų liaudies komisariatui nurodama, kad A. Smetona siūlė brg. gen. S. Raštikiui pasilikti kariuomenėje, jam buvo siūlomas divizijos vado arba Karo mokyklos viršininko postas, kas atskleidžia, kad A. Smetona suprato galimą visuomenės reakciją atleidus kariuomenės vadą iš pareigų, tačiau gen. S.

¹⁵⁴¹ JAV pasiuntinio Kaune B. Gufflerio pranešimas, 1940 m. gegužės 15 d, Th. Remeikio politikos mokslų biblioteka, dėžė pavadinimu „US department of state documents of Lithuania 1931 – 1938“, dokumentai nesunumeruoti.

¹⁵⁴² E. Turauskas, *Lietuvos Nepriklausomybės netenkant*, Kaunas, 1990, p. 40

¹⁵⁴³ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos biuletenis, 1940 m. sausio 28, LCVA f.378, ap.10, b.688, l.28

¹⁵⁴⁴ JAV pasiuntinio Bernardo Guflerio pranešimas, 1940 m. sausio 25 d, Th. Remeikio politikos mokslų biblioteka, dėžė pav. „US department of state documents of Lithuania 1931 – 1938“, dokumentai nesunumeruoti.

¹⁵⁴⁵ E. Turauskas, *Lietuvos Nepriklausomybės netenkant*, Kaunas, 1990, p. 41

¹⁵⁴⁶ Kariuomenės vado įsakymas, 1940 m. balandžio 23 d, LCVA f.378, ap.10, b.688, l.19

Raštikis pasiūlymo atsisakė ir trenkė durimis. Gen. S. Raštikio nesutikimą su A. Smetonos pasiūlymu N. Pozdniakovas įvertino, kaip opozicijos pergalę.¹⁵⁴⁷

Tuo tarpu nepasitenkinimas A. Smetona kariuomenės gretose dar labiau paaštrėjo. Ginklavimosi valdyboje pradėtas reikšti pasipiktinimas dėl gen. S. Raštikio atleidimo, dėl šios priežasties Prezidento autoritetas kariuomenės gretose smuko ir A. Smetona pradėtas laikyti ne savistovia valstybės galva, bet siauros savanaudžių tautininkų vadų ir „lenkomanų“ grupės vasalu.¹⁵⁴⁸ Tokios visuomenės nuotaikos buvo itin palankios pasireikšti jėgoms, kurios svajavo apie tautininkų valdžios nuvertimą karinio perversmo būdu. Kaip jau minėjomi pirmieji gandai apie galimą perversmą pasklido dar 1940 m. vasarį, kada kariuomenėje buvo išplatinti atsisaukimai, kuriuose ne tik reikalauta sugrąžinti gen. S. Raštikį į kariuomenės vado pareigas, tačiau ir grąsinta, jei nebus paleista tautininkų sąjunga ir sudaryta nauja „krašto daugumos pasitikėjimą turinti Vyriausybė, įvyks skaudi ir pavojinga operacija.“¹⁵⁴⁹ 1940 m. kovo 12 d. pranešta, kad jeigu gen. S. Raštikis bus atleistas, kažkas įvyksią kariuomenėje ir karininkų gretose.¹⁵⁵⁰

Jausdami nuotaikas kariuomenėje, voldemarininkai ėmė organizuoti perversmą. Reikia pasakyti, kad bene didžiausias voldemarininkų autoritetas plk. ltn. A. Mačiuka 1940 m. kovo mėnesį nepritarė voldemarininkų organizuotam perversmui, kadangi laikėsi nuomonės, kad „dabartiniu metu skaldanti veikla, ypatingai kariuomenėje, būtų nusikaltimas nebe santvarkai, bet tautai ir valstybei“.¹⁵⁵¹ 1940 m. kovo 25 d. plk. ltn. A. Mačiuka mirė, nebelikus voldemarininkus stabdančio autoriteto bei kaistant nuotaikoms visuomenėje ir kariuomenėje prasidėjo perversmo rengimas.

Balandžio mėnesį valstybės saugumo departamento agentai raportavo, kad voldemarininkai užmezgė ryšius su aviacijos karininkais,

¹⁵⁴⁷ SSRS pasiuntinio Kaune Nikolajaus Pozdniakovo pranešimas V. Dekanozovui, 1940 m. balandžio 23 d, *СССР и Литва в годы Второй мировой войны. Том II: Литва в политике СССР и в международных отношениях (август 1939 – сентябрь 1945 г.г.)* Сборник документов [Составители: А. Каспаравичюс, Ч. Лауринавичюс. Н. С. Лебедева], Vilnius: LII leidykla, 2012, p. 500

¹⁵⁴⁸ Agentūrinis prašimas, 1940 m. balandžio 23 d, LCVA f.378, ap.10, b.157, l.71

¹⁵⁴⁹ A. Svarauskas, *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918 - 1940)*, Vilnius, 2014, p.346 - 347

¹⁵⁵⁰ Valstybės saugumo policijos Vilniaus apygardos biuletenis, 1940 m. kovo 12 d, LCVA f.378, ap.10, b.699, l.302

¹⁵⁵¹ Agentūrinis pranešimas, 1940 m. kovo 12 d, LCVA f.378, ap.13, b.55, l.324

puskarininkiais, aviacijos lakūnų mokyklos puskarininkiais. Šie veiksmai parodo, kad voldemarininkams trūko jėgų perversmo organizavimui, todėl buvo siekiama jų pritraukti. Saugumo raportuose užfiksuota, kad vadinamasis nacionalistų štabas turi sustarimą su dr. Ambrozaičiu, dr. Maceina ir dr. Pajauju. Perversmui vadovausią trys generolai iš kurių vyriausias gen. ltn. K. Ladyga. Esą norima užangažuoti priešlėktuvinės rinktinės vadą, tačiau bijoma jį kalbinti esą jis yra drausmingas karys. Perversmą esą ragina rengti tai, kad kariuomenėje didelis nepasitenkinimas dėl gen. S. Raštikio suspendavimo ir Vyriausybės vedamos lenkofiliškos politikos.¹⁵⁵² Kiek galime nuspręsti iš saugumo policijos pranešimų perversmą rengė dvi jėgos voldemarininkai ir krikščionys demokratai,¹⁵⁵³ kurie veikė išvien, nors kai kuriose politinės policijos pranešimuose nurodoma, kad perversmą voldemarininkai turi padaryti anksčiau negu krikščionys demokratai, o pastarieji perversmo data nurodė gegužės 1 – 3 dienas. Iš šių duomenų susidaro įspūdis tarsi grėisė du perversmai, tokios nuomonės laikosi ir istorikas G. Rudis¹⁵⁵⁴, tačiau išsamiai išngarinėjus istorinius šaltinius matome, kad buvo rengiamas vienas perversmas, o perversmo data buvo nukėlinėjama neturint pakankamai jėgų.

Perversmas turėjo įvykti žaibiškai greitai ir tyliai, kad kuo mažiausiai atkreiptų užsienio dėmesį. Gen. S. Raštikis ne tik perversmui nebeprisitaro, tačiau ir pritarė.¹⁵⁵⁵ Kaip teigė, vienas iš perversmą organizuojančių ir su voldemarininkais ryšius palaikančių žmonių tuomet atsargoje buvusių karininkų, gen. ltn. K. Ladyga, buvo numatyta net naujojo ministrų kabineto sudėtis: švietimo ministerijai turėjo vadovauti Amrbazevičius, Užsienio reikalų ministru turėjo tapti J. Urbšys, Teisingumo - A. Tamošaitis, Susisiekimo - Jonas Masiliūnas. Pagal planą Vyriausybės vadovų turėjo tapti Leonas Bistras, kuriam gen. K. Ladygos sumanymu turėjo būti perleisti ir Prezidento įgaliojimai. A. Smetoną planuota tyliai

¹⁵⁵² Agentūrinis prašimas, 1940 m. balandžio 10 d, LCVA f.378, ap.10, b.157, l.63

¹⁵⁵³ Aiškesnį krikdemų santykį su organizuojami perversmu nustatyti sunku, tačiau kaip nurodo A. Svarauskas, katalikų intiligtija apie tokius planus žinojo ir jiems neprieštaravo, (A. Svarauskas, *Leono Bistro visuomeninės ir politinės veiklos fragmentai Nepriklausomoje Lietuvoje 1918 – 1940, Parlamento studijos*, 2005, nr. XIX, p.160)

¹⁵⁵⁴ G. Rudis, *Voldemaras ir voldemarininkai*, A. Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius, 1992, p.26

¹⁵⁵⁵ Agentūrinis prašimas, 1940 m. gegužės 21 d, LCVA f.378, ap.10, b.157, l.81

išvežti iš Kauno sveikatos pataisyti.¹⁵⁵⁶ Z. Ivinskio aprašytus būsimojo perversmo kontūrus lakoniškai patvirtina agentūriniai šaltiniai, kuriuose teigiama, kad „ perversmo rengėjų tarpe iškeltas sumanymas perversmo pradžioje suimti Prezidentą ir kitus svarbius asmenis ir priversti juos pasirašyti perversmininkų padiktuotą atsistatydinimo aktą.”¹⁵⁵⁷

Agentūriniuose pranešimuose fiksuojamos bent kelios būsimojo perversmo datos, be mūsų jau minėtos gegužės 1 – 3 d., buvo kalbama, kad perversmas gali įvykti naktį iš balandžio 25 į 26.¹⁵⁵⁸ Tačiau minėtomis dienomis perversmui neįvykus, perversmininkai nukėlė būsimojo perversmo darą į gegužės 20 – 22 d.¹⁵⁵⁹ Tačiau perversmas ir vėl neįvyko, galiausiai gegužės 24 d. perversmui besirengusioms grupėms nurodyta, kad perversmo vykdytas atidėtas dviem savaitėms.¹⁵⁶⁰ Vis dėl to nepaisant atidėto perversmo signalo gegužės 26 į 27 naktį I husarų pulke neaiškiais aplinkybėmis buvo paskelbtas pavojaus signalas, kuris galėjo būti tikrasis signalas perversmui pradėti, karininkų tarpe, kurie žinojo tikrąsias pavojaus signalo priežastis buvo reikštas nepasitenkinimas ir nuomonė, kad Vyriausybė turėtų imtis priemonių griežtai sudrausti aliarmą sukėlusius asmenis.¹⁵⁶¹ Šis pranešimas suponuojama nuomonę, kad mokomasis pavojaus signalas buvo mėginimas daryti perversmą, juk 1926 m. ir 1934 m. paskelbus pavojaus signalą į gatves buvo išvesti kariai ir taip perversmai įgavo didesnę masiškumą, tokią prielaidą suponuoja perversmų braižas Lietuvoje, kuriuose dalyvavo tie patys asmenys. 1940 m. gegužės 27 d. rytą buvo suimti A. Sliesoraitis, K. Brunius ir J. Karutis ir kt. – iš viso 8 voldemarininkai.¹⁵⁶² Voldemarininkų suėmimas iškelia versiją, kad minėtasis perversmas galėjo būti jų inspiruotas.

Reaguojant į mėginimą sukelti aliarmą kariuomenės vadas plk. V. Vitkauskas išleido įsakymą, kuriame perspėjo karininkus ir kareivius apie galimas provokacijas ir mėginimą sukelti aliarmą, bei nurodė karinių dalinių

¹⁵⁵⁶ Arturas Svarauskas, *Krikščioniškoji demokratija Nepriklausomoje Lietuvoje 1918 – 1940 m. politinė galia ir jos ribos*, Vilnius, 2014, p.359

¹⁵⁵⁷ Agentūrinis prašimas, 1940 m. vasario 23 d, LCVA f.378, ap.10, b.157, l.64

¹⁵⁵⁸ Agentūrinis prašimas, 1940 m. balandžio 19 d, LCVA f.378, ap.10, b.157, l.65

¹⁵⁵⁹ Ten pat, l.82

¹⁵⁶⁰ Agentūrinis prašimas, 1940 m. gegužės 24 d, LCVA f.378, ap.10, b.157, l.87

¹⁵⁶¹ Agentūrinis prašimas, 1940 m. gegužės 27 d, LCVA f.378, ap.10, b.157, l.89

¹⁵⁶² G. Rudis, Augustinas Voldemaras ir voldemarininkai, A. Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius, 1992, p. 26

vadams sustiprinti drausmę ir tvarką.¹⁵⁶³ Nors V. Jokubauskas spęja, kad šis įsakymas galėjo būti galima SSRS provokacija, siekiant sutrukdyti pavojaus skelbimą daliniuose,¹⁵⁶⁴ vis dėl to mūsų tyrimas rodo, kad tai veikiau buvo reakcija į galimą perversmą kariuomenėje. Kadangi kariuomenės vadovybė 1940 m. pavasarį buvo priversta reaguoti į karininkijos ir karių gretose išplitusias politinio turinio kalbas, tuo tikslu buvo paskelbti du įsakymai. Kaip nurodo plk. A. Šova pirmasis įstatymas nurodantis gandų žalą buvo išleistas kovo 6 d, o antrasis birželio 6 d. pabręžiant, kad „apie sovietų kariuomenę Lietuvoje irgi buvo pasklidusių gandų, galbūt iš svetur atneštų įvairių kalbų, kurios taip pat gali prisdėti prie mūsų santykių su ja“¹⁵⁶⁵. „Kario“ žurnale paskelbtame straipsnyje „Istoriniu momentu“, pabrėžiamas vadų įsakymų griežtas vykdymas be kritikos, kuris laikytas pagrindiniu Ginkluotųjų pajėgų elementu.¹⁵⁶⁶ 1940 m. balandžio mėnesio kariuomenės vado įsakymu, karininkams ir kariams buvo uždrausta dalyvauti ne tik politinių, tačiau ir visuomeninių organizacijų susirinkimuose, posėdžiuose ir suvažiavimuose.¹⁵⁶⁷ Visi šie veiksmai atskleidžia kariuomenės vadovybė lemtingų įvykių išvakarėse mėgino sugriežtinti drausmę kariuomenės gretose.

Vienu iš veiksnių, kuris neleidusių voldemarininkams ir kridemams surengti perversmo, buvo gręsminga tarptautinė situacija, todėl analizuojant kariuomenės vadovybės ir politikų santykius 1939 - 1940 m. pavasarį būtina atkreipti dėmesį į karinės vadovybės pažiūras į Sovietų Sąjungą bei atskleisti, kaip veikė valstybės viduje vykusius politinius procesus.

Lietuvos istoriografijoje karinės vadovybės požiūris į Sovietų Sąjungą tyrinėtas ne kartą, tačiau nagrinėjant procesus vykusius valstybės okupacijos išvakarėse norėtą ją dar kartą akcentuoti. Štai istorikas V. Jokubauskas konstatavo, kad ketvirtajame dešimtmetyje parengtuose Lietuvos gynybos planuose SSRS buvo laikoma strategine partnere¹⁵⁶⁸, tai iš dalies liudija ir per visą nepriklausomos Lietuvos egzistavimo laikotarpį

¹⁵⁶³ Įsakymas kariuomenei, 1940 m. gegužės 31 d, LCVA f.525, ap.1, b.507, l.4

¹⁵⁶⁴ V. Jokubauskas, daktaro disertacija *Lietuvos karinė doktrina ir jos realizavimas 1923 – 1940 m. Šiaurės rytų Baltijos regiono šalių kontekste*, Klaipėda, 2013, p. 59

¹⁵⁶⁵ A. Šova, *Savanoris visam gyvenimui*, Kaunas, 2004, p.133

¹⁵⁶⁶ J. Vaičėnionis, *Lietuvos kariuomenės valstybinio gyvenimo verpetuose (1927 - 1940)*, Vilnius, 2004, p.162

¹⁵⁶⁷ Įsakymas kariuomenei, 1940 m. balandžio 30 d, CAW, sygn. 300.1.1, l.8

¹⁵⁶⁸ V. Jokubauskas, „*Mažųjų kariuomenių*„galia ir paramilitarizmas“, Klaipėda, 2014, p.89

įvykę keturi nesėkmingi Lietuvos bandymai įsigyti ginklų iš SSRS¹⁵⁶⁹ ir kariuomenės mobilizacijos bei gynybos planai. 1939 m. spalio 10 d. pasirašius savitarpio pagalbos sutartį su SSRS, Lietuvos kariuomenė buvo pasirengusi gintis pagal gynybos planą „V“ ir buvo „veidu atsukta“ į Vokietiją bei turėjo gintis Nemuno riboje. Kariuomenės štabo I skyrius 1940 m. darbo plane buvo numatęs būtinybę parengti naujus operacinius planus ir juos suderinti su Raudonąją armija, numatyti veikimo barus, aptarti vadovybės klausimą, karinius žaidimus suderinti su galimais Raudonosios Armijos veiksmis.¹⁵⁷⁰ Taigi Lietuvos karinė doktrina ir strateginis kariuomenės išdėstymas 1939 m. rudenį atskleidžia, kad kariuomenė neižvelgė sovietų grėsmės, o tai atspindi ir kariuomenės vadovybės nuostatos sovietų atžvilgiu 1937 – 1939 m., kurias vertėtų aptarti plačiau.

1937 m. kariuomenės vadas gen. S. Raštikis pristatydamas Krašto apsaugos ministrui gen. S. Dirmantui svarstymus, apie Lietuvos ir jos kaimynių Lenkijos, Latvijos, Vokietijos ir Sovietų Sąjungos geopolitinę padėtį, pabrėžė, kad “SSRS neturėdama tiesioginių sienų su Lietuva, betarpiško pavojaus Lietuvai nesudaro”¹⁵⁷¹. Tuometinis kariuomenės vadas svarstė, kad sovietams kariaujant su Lenkija, SSRS galėtų apsieiti be mūsų neutraliteto sulaužymo, o kariaudama su Latvija, vengtų pulti Lietuvą, kad išvengtų karo su Lenkija ir turėtų “bufetį” tarp SSRS ir Vokietijos.¹⁵⁷²

1937 m. vasario 15 – 18 d. Kaune lankęsis ir su aukščiausiais šalies politiniais ir kariniais pareigūnais susitikęs SSRS gynybos liaudies komisaro pavaduotojas maršalas Aleksandras Jegorovas pažymėjo, kad karinių sluoksnių požiūris į Sovietų Sąjungą ir Raudonąją Armiją gana geras ir nuoširdžiai draugiškas. Nurodydami savo skurdumą jie su ypatingu susižavėjimu kalba apie didžiąją Sovietų Sąjungą ir galingąją Raudonąją armiją.¹⁵⁷³ Kad Lietuvos kariuomenės vadovybė buvo patenkinta maršalo A. Jegorovo vizitu liudija ir Lietuvos karo atašė plk. K. Skučo pasisakymai

¹⁵⁶⁹ Ten pat, p.97

¹⁵⁷⁰ V. Jokubauskas, daktaro disertacija, *Lietuvos karinė doktrina ir jos realizavimas 1923 – 1940 m. šiaurės rytų Baltijos regiono šalių kontekste*, Klaipėda, 2013, p. 54

¹⁵⁷¹ Kariuomenės vado S. Raštikio raportas KAM S. Dirmeikiui, 1937 m. gegužės mėn, LCVA f.929, ap.3, 1136, l.5

¹⁵⁷² Ten pat

¹⁵⁷³ Z. Butkus, M. Ilmjarv, Dulkes nužėrus.... SSRS generalinio štabo viršininko maršalo Aleksandro Jegorovo 1937 m. vasario 14 – 26 d. vizito į Lietuvą, Latviją ir Estiją ataskaita, *Lietuvos istorijos studijos*, p.189

Maskvoje, kuris 1939 m. kovo 7 d. Maskvoje korpuso vadui Gekkeriui, brigados vadui Macejlik ir Michailui Karskiui pažymėjo Lietuvos kariuomenės štabo viršininko ir kariuomenės vadovybės „nuoširdų pasitenkinimą maršalo atsilankymu ir šio fakto vertinimą, kaip santykių stiprinimo faktoriaus, tarp Sovietų, Pabaltijo valstybių, o kartu ir Lietuvos valstybės ir ypač jos kariuomenės“¹⁵⁷⁴.

Priėmus Lenkijos ultimatumą, Lietuvos karo atašė Maskvoje, plk. K. Skučas S. Lozoraičiui rašė „kol dar nevelu, paramos nepriklausomybės apgynimui naudinga ieškoti Maskvoje. Vargu ar lenkai žvangintų prieš mus, jei žinotų, kad Raudonoji Armija yra pasirengusi smogti Gardino kryptimi“¹⁵⁷⁵. Pasak A. Kasparavičiaus, plk. K. Skučas, kaip ir dauguma Lietuvos karinės diplomatijos atstovų linko manyti, kad „Baltijos valstybių grandinė garantuoja Sovietinių vakarinių sienų saugumą“, todėl, teoriniu požiūriu Maskva yra ne tik geopolitiškai suinteresuota Lietuvos Nepriklausomybe, bet tiesiog pasmerкта ją ginti.¹⁵⁷⁶ 1939 m. balandžio mėnesį kalbėdamasis su Anglijos pasiuntiniu Kaune T. H. Prestonu, gen. J. Černius pabrėžė, kad Lietuva karo atveju laikysis neutraliteto, tačiau paklaustas apie galimą Rusijos paramą, atsakė, kad parama karo medžiagomis ir žmonėmis būtų priimta, tačiau Rusijos karinių dalinių praleidimas per Lietuvą būtų per daug rizikingas.¹⁵⁷⁷

Vis dėl to mums pavyko surasti duomenų liudijančių, kad kariuomenės vadovybės požiūris ėmė keistis 1940 m. pavasarį, kuomet kai kurie aukščiausių kariuomenės vadovybės asmenys suprato, jog Lietuvai gali grėsti sovietų okupacija. Išeivijos istoriko T. Remeikio parengtame dokumentų rinkyje paskelbtoje nežinomo autoriaus 1940 m. vasario mėnesį parašytoje Pro memorijoje, aiškiai įvardinama, kad „didžiausias pavojus Lietuvai gali grėsti iš SSRS“.¹⁵⁷⁸ Šių tikslų SSRS gali siekti per atvirą

¹⁵⁷⁴ Karo atašė Maskvoje plk. K. Skučo promemoria dėl maršalo Jegorovo lankymosi Baltijos valstybėse, 1939 m. kovo 7 d, LCVA f.383, ap.7, b.1971, l.18

¹⁵⁷⁵ A. Kasparavičius, Katastrofos nuojautos: Lietuvos karinė diplomatija antrojo pasaulinio karo išvakarėse, *Karo archyvas*, XXVII, 2012, p.261

¹⁵⁷⁶ Ten pat, p. 261

¹⁵⁷⁷ Anglijos pasiuntinio Kaune T. H. Prestono pranešimas, 1939 m. balandžio 16 d., PLA Thomo Petreikio politikos mokslų biblioteka, dėžė „London documents“, dokumentai nesunumeruoti.

¹⁵⁷⁸ Nežinomo asmens Pro memoria, 1940 m. vasario 25 d, *Lietuvos Respublikos užsienio politika dokumentai 1939 – 1940 pirmasis tomas*, Vilnius, 2009, p.538 - 539

karinę okupaciją arba sprogdinimu iš vidaus, teigiama dokumente. Pirmasis okupacijos būdas laikomas mažiau realus ir jam susiklostyti sovietai turėjo įsivelti į karą Kaukaze arba Balkanuose, Vokietija turėjo pralaimėti vakaruose, o sovietų konfliktui su Suomija užtrukus ilgiau, ieškant lengvesnių laimėjimų visuomenės akyse arba pašlijus Vokietijos ir sovietų santykiams.¹⁵⁷⁹ Minėtoje Pro Memorijoje nurodoma, kad apie sovietų grėsmę buvo prabilta pramaisiais 1940 m. mėnesiais. Vasario mėnesį, slaptame ministrų kabineto posėdyje buvo svarstyta ką daryti, jeigu paaštrėjus santykiams su SSRS, susidarytų Lietuvai grėsminga situacija. Pasak finansų ministro E. Galvanausko nuspręsta, kad Vyriausybė paliks Kauną ir vėliau išvyks į Vokietiją, o kariuomenė bus perdislokuota, kad galėtų pridengti ministrų kabineto pasitraukimą. Ministrų kabinetui buvo referuojama, kad kariuomenė buvo pajėgi vykdyti kelių dienų stabdomąsias kautynes.¹⁵⁸⁰

1940 m. vasario mėnesio pirmosiomis dienomis, t.y. tuo metu kai buvo įteikta minėtoji Pro memoria bei įvyko valstybės gynimo tarybos posėdis, Krašto apsaugos ministras gen. K. Musteikis Didžiosios Britanijos karo atašė Baltijos valstybėms mjr. C. Vale pareiškė, kad „artimiausiu metu gali būti didelių netikėtumų iš SSRS pusės“.¹⁵⁸¹ Po mėnesio įvykusioje A. Merkio ir Prancūzijos bei Anglijos pasiuntinių vakarienėje, Ministras Pirmininkas konstatavo, kad iš vienos pusės SSRS laikosi pažado nesikišti į Lietuvos vidaus gyvenimą, tačiau iš kitos pusės egzistuoja galimybė, kad „Stalino nuomonė gali pasikeisti, todėl virš Lietuvos kabo Damoklo kardas“.¹⁵⁸² 1940 m. balandžio mėnesį, to paties T. H. Prestono teigimu, visuomenės socialiniame sluoksnyje įvardintame, kaip „buržua“, svarbiausioji pokalbių tema buvo sovietizacija. Ministras Pirmininkas A. Merkys neslėpdamas palankumo sąjungininkų (turimas omenyje Vokietijos pradėtas puolimas Prancūzijoje) pergalei kalbėjo, kad ji gali ateiti per vėlai, Lietuva gali neišsilaikyti, kadangi ji yra sovietų malonėje, kol vakarai

¹⁵⁷⁹ Ten pat

¹⁵⁸⁰ L. Truska, V. Kancevičius, *Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėrio verpetuose*, Vilnius, 1990, p.91

¹⁵⁸¹ Anglijos karo atašė Baltijos šalyse plk. ltn. C.S. Vale pranešimas, 1940 m. vasario 5 d, T. Remeikio politikos mokslų biblioteka, dėžė „London documents“, istoriniai šaltiniai nesunumeruoti ir nesurūšiuoti.

¹⁵⁸² Anglijos pasiuntinio Kaune T. H. Prestono pranešimas, 1940 kovo 28 d, T. Remeikio politikos mokslų biblioteka, dėžė „London documents“, istoriniai šaltiniai nesunumeruoti ir nesurūšiuoti.

kausis su Vokietija. Krašto apsaugos ministras gen. K. Musteikis kalbėjo itin panašiai, jo nuomone, „sovietizacija priartėjo prie Lietuvos durų“.¹⁵⁸³ Taigi sovietų pavojų suprato svarbiausieji už krašto gynybą atsakingi asmenys Ministras Pirmininkas ir krašto apsaugos ministras. Prie minėtų asmenų nuotaikų pasikeitimo prisidėjo tai, kad balandžio mėnesį Lietuvos kariuomenės štabas pradėjo gauti žinių apie Raudonosios armijos judėjimą Švenčionyse, Ašmenoje, Lydoje. Tuos reiškinius generalinio štabo II skyrius vertino, kaip rusų saugumo priemones.¹⁵⁸⁴

Nerimo signalus siuntė ir Lietuvos diplomatai. Leonas Sabaliūnas nurodo, kad Lietuvos pasiuntinys Maskvoje Ladas Natkevičius pastebėjo, kad sovietų elgesys jo atžvilgiu ėmė keistis balandžio mėnesio pradžioje.¹⁵⁸⁵ Tai veikiausiai susiję su užsienio reikalų liaudies komisaro V. Molotovo kalba SSRS Aukščiausioje Taryboje, kurioje sovietų santykiai su trimis Baltijos valstybėmis buvo įvardinti, kaip „patenkinami“¹⁵⁸⁶. Reaguojant į šiuos įvykius, gegužės mėnesį įvyko valstybės gynimo tarybos posėdis, kuriame buvo nutarta SSRS agresijos atveju priešintis ginklu, prezidentas ir Vyriausybė pasitrauks į Kudirkos Naumiestį ir ten laikysis, kiek aplinkybės leis ir blogiausiu atveju internuosis Vokietijoje.¹⁵⁸⁷

Su nuotaikų pasikeitimu kariuomenės vadovybės gretose 1940 m. pavasarį pradėta, ruošti kariuomenės gynybos planas nukreiptas prieš sovietų puolimą - direktyva „R“. Kaip rodo V. Jokubausko, nagrinėjusio Lietuvos kariuomenės mobilizacijos ir operacinius planus tyrimai, direktyvos „R“ rengimas prasidėjo 1940 m. pradžioje, kovo mėnesį vyko šio plano rengimas ir išdirbimas, o gegužės mėnesį ji pasiekė kariuomenės dalinius. Reikia pasakyti, kad planas „R“ kovo – gegužės mėnesiais tebuvo parengtas tik kariuomenės štabe, o karinių dalių veiksmų planai remiantis operacine direktyva veikiausiai nebuvo parengti. Tai liudija 9 Pėstininkų pulke tarnavusio mjr. T. Malakausko atsakymas, į 1953 m. gen. M. Reklaičio užduotą klausimą ar buvo gautas iš kariuomenės štabo operacinis

¹⁵⁸³ Anglijos pasiuntinio Kaune T. H. Prestono pranešimas, 1940 balandžio 16 d, T. Remeikio politikos mokslų biblioteka, dėžė „London documents“, istoriniai šaltiniai nesunumeruoti ir nesurūšiuoti.

¹⁵⁸⁴ K. Griniaus, Pro memoria iš 1937 – 1961 metų, PLA f.13963, b.26, l.71

¹⁵⁸⁵ L. Sabaliūnas, *Lithuania in crisis nationalism to communism*, Indiana, 1972, p. 177

¹⁵⁸⁶ A. E. Senn, *Lietuva 1940 revoliucija iš viršaus*, Vilnius, 2009, p. 131

¹⁵⁸⁷ L. Truska, V. Kancevičius, *Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėrio verpetuose*, Vilnius, 1990, p. 104

įsakymas „R“ – rytai? Mjr. T. Malakauskas atsakė, kad „tokio įsakymo nebuvo gauta, gal pora mėnesių prieš okupaciją buvo gauta direktyva „R“, pagal kurią turėjo būti parengtas gynybos planas, planas buvo parengtas ir baigtas birželio 15 d. ir pasiūstas į Kauną, tą pačią dieną 16 val. buvo gautas įsakymas tuojau sunaikinti minėtą direktyvą.¹⁵⁸⁸ Kai kurie istoriniai duomenys rodo, kad planas „R“ buvo pabaigtas kariuomenės vadui esant gen. V. Vitkauskui ir buvo pristatytas Prezidentui,¹⁵⁸⁹ kas liūdytų, kad plano rengimas neabejotinai susijęs su aukštosios karininkijos nuomonės pasikeitimu sovietų atžbilgiu. Iš mūsų surinktų duomenų galime iškelti versiją, kad gynybos direktyva „R“ buvo parengta generaliniame štabe bei pristatyta Prezidentui, tačiau kariuomenės daliniai nebuvo pasirengę pagal ją veikti.

Gegužės 25 d. SSRS užsienio reikalų liaudies komisaras V. Molotovas padarė Lietuvos pasiuntiniui Maskvoje L. Natkevičiui pareiškimą kuriame apkaltino Lietuvos Vyriausybę kareivių grobimu ir provokacijomis.¹⁵⁹⁰ Gegužės 30 d. SSRS paskelbė komunikatą apie įvykius su sovietų kariais Lietuvoje.¹⁵⁹¹ Valstybės saugumo departamentas reaguodamas į šiuos įvykius parengė biuletinį apie visuomenės požiūrį į sovietų komunikatą. Biuletenyje teigiama, kad V. Molotovo kaltinimai Lietuvos visuomenėje buvo suprasti, kaip pavojaus signalas valstybei, <...> tai buvo aiškus priekabių ieškojimas, kad sovietai siekia išplėsti įtaką Pabaltijo valstybėse, Lietuvoje gyvenantys lenkai kalbėjo, kad nepraeis nei mėnesis ir sovietai ištrins Baltijos valstybes iš žemėlapio. Dešniųjų tarpe buvo kalbama, kad sovietai ignoruoja dabartinę Vyriausybę ir esą jau kviečia gen. S. Raštikį į Maskvą dėl naujos Vyriausybės suformavimo. Visuomenėje buvo laikytasi nuomonės, kad šie grasinimai dar labiau kelią lietuvių vienybės riekalą, pavojus esą prieš pat akis, todėl ilgiau žaisti partinį žaidimą yra nemažas nusikaltimas ir valstybės nepriklausomybės statymas pavojun. Nei vieninga tauta sovietų okupacijos užklupta gali būti

¹⁵⁸⁸ 9 PP mjr. T. Malakausko laiškas gen. Mikui Reklaičiui, 1953 m. spalio 31 d, PLA f.13963, b.25, l.59

¹⁵⁸⁹ A. Eidintas, *Gyvenimas Lietuvai Vincas Mašalaitis ir jo darbai*, Vilnius, 2015, p.248

¹⁵⁹⁰ A. Jakubčionis, S. Knezys, A. Streikus, *Okupacija ir aneksija: pirmoji sovietinė okupacija*, Vilnius, 2006, p.14

¹⁵⁹¹ Ministrų tarybos posėdžio protokolai, 1940 m. gegužės 30 d, *Lietuvos okupacija ir aneksija 1939 – 1940*, dokumentų rinkinys, Vilnius, 1993, p.191

greitai sugniuždyta.¹⁵⁹² Šis pranešimas aiškiai parodo kad Saugumo departamento vadovas suprato, kad Sovietų sąjungos veiksmai priešiški Lietuvos nepriklausomybei, tačiau, kaip žinome sovietų reikalavimu A. Povilaitis 1940 m. birželio 10 d. atleistas iš Valstybės saugumo departamento direktoriaus pareigų.¹⁵⁹³

Sunku įvertinti kokios visuomenės dalies nuotaikas atspindi minėtasis saugumo biuletenis, tačiau Prezidentas į perspėjimus sureagavo. Birželio 2 d. jis paskyrė S. Lozoraitį Lietuvos diplomatijos šefu užsienyje.¹⁵⁹⁴ Tomis dienomis sugrįžti į kariuomenę pradėtas kalbinti buvęs kariuomenės vadas gen. S. Raštikis, kuris birželio 7 d. buvo paskirtas Vytauto Didžiojo aukštosios karo mokyklos viršininku.¹⁵⁹⁵ Šiuo žingsniu A. Smetona norėjo sumažinti visuomenės nepasitenkinimą, kilusį dėl kariuomenės vado atleidimo ir taip sustiprinti savo padėtį ne tik visuomenėje, tačiau ir po gen. S. Raštikio nepalankumą Prezidentui pradėjusiais reikšti kariuomenei.

Birželio 12 d. Vilniaus policijos baro viršininkas informavo Vilniaus miesto ir apskrities viršininką, bei Ministrų Tarybos sekretorių doc. Mačiulį jog Stasylių ir Makniūnų rajonuose už dviejų kilometrų nuo sienos pastebėti SSRS kariuomenės tankai, sunkvežimiai ir kariai, taip pat buvo praneštas, kad birželio 12 d. Lietuvos delegacijai parvykus iš derybų Maskvoje dėl karinio transporto judėjimo buvo sustabdytas geležinkelio eismas ir pastebėti skraidžiojantys lėktuvai.¹⁵⁹⁶ Tačiau ir šią žinią nebuvo reaguojama, todėl galime tik pasvarstyti, kad Lietuvos politinė ir karinė vadovybė buvo susigyvenusi su Raudonosios armijos kaiminyste okupuotos Lenkijos teritorijoje nuo 1939 m. rudens ir pernelyg nesureikšmino sovietinės armijos dislokacijos pasikeitimų ar kariuomenės telkimų. Juolab, kad tai nebuvo pirmas toks pranešimas, labiau pasikliaunama diplomatiniais kanalais gaunama informacija.

¹⁵⁹² Valstybės saugumo departamento biuletenis apie visuomenės nuotaikas, 1940 m. birželio 4 d, *Lietuvos Respublikos užsienio politika dokumentai 1939 – 1940, antras tomas*, sud. T. Remeikis, Vilnius, 2009, p.78 - 80

¹⁵⁹³ A. Anušauskas, *Lietuvos slaptosios tarnybos 1914 – 1918 m.* Vilnius, p.298

¹⁵⁹⁴ *Lietuvos istorija Nepriklausomybė 1918 - 1940*, t.X, d.II sud. E. Bendikaitė, A. Kasparavičius, S. Kaubrys, R. Laukaitytė, Č. Laurinavičius, D. Mačiulis, V. Siruštavičius, V. Stravinskienė, J. Tauberis, G. Vaskela, Vilnius, 2015, p.571

¹⁵⁹⁵ S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, t.I, Los Angeles, 1956, p.700

¹⁵⁹⁶ Pasienio policijos Vilniaus baro viršininko raportas (pavardė neįskaitoma), 1940 m. birželio 12 d, LCVA f.383, ap.7, b.2262, l.10

Po Ministro pirmininko A. Merkio ir J. Urbšio derybų su J. Stalinu ir V. Molotovu Maskvoje, birželio 12 d., užsienio reikalų ministras telegramoje į Kauną nurodė „kad nusistatymo mus išsproginti nėra“, o derybos su sovietais, kaltinimai dėl karių grobimo bei reikalavimai atleisti saugumo departamento vadovą bei vidaus reikalų ministrą buvo vertinami kaip „įtempimas, kuriam užsitęsus jį reiktų likviduoti“. Kiek galime spręsti iš A. Merkio ir J. Urbšio pranešimų į Kauną, pokalbiai buvo interpretuojami, kaip „sovietų noras turėti patikimus mūsų geros valios ir šimto nuošimčių prosovietiškos politikos jų atžvilgiu, o priemonė tai įgyvendinti yra vidaus reikalų ministro ir Saugumo departamento vadovo pakeitimas.¹⁵⁹⁷ J. Urbšys pokalbius su Molotovu vertino kaip santykių įtempimą, kaip sovietų nepasitenkinimu Vyriausybe, bei siūlė gen. S. Raštikį paskirti premjeru, o jei to negalima padaryti bent vicepremieru, Krašto apsaugos arba Vidaus reikalų ministru.¹⁵⁹⁸ Lietuvos pasiuntinys Maskvoje L. Natkevičius pranešė, kad gen. S. Raštikį sovietai laikė psichologiškai artimu asmeniu.¹⁵⁹⁹ Ši sovietų mintis dėl gen. S. Raštikio paskyrimo ministru pirmininku stulbinančiai sutapo su Lietuvos visuomenėje bei opozicijos gretose sklandžiusiomis mintimis dėl kariuomenės vado skyrimo ministru pirmininku, o opozicija šia kryptimi intensyviai ėmė dirbti A. Merkiui grįžus iš derybų Maskvoje.

Žurnalisto Vytauto Alseikos pokalbyje su E. Galvanausku įvykusi 1965 m. Prancūzijoje užfiksuota, Vyriausybės posėdyje, kuris įvyko A. Merkiui grįžus iš Maskvos, K. Bizauskas teigė, kad A. Merkys yra Maskvai nepriimtinas ir privalo atsistatydinti, pasitraukti, o vietoj jo turi būti

¹⁵⁹⁷ Lietuvos Nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Maskvoje L. Natkevičiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, 1940 m. birželio 8 d., *Lietuvos okupacija ir aneksija 1939 – 1940, dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1993, p.230

¹⁵⁹⁸ URM J. Urbšio telegrama Užsienio reikalų ministerijai, 1940 m. birželio 12 d., *Lietuvos okupacija ir aneksija 1939 – 1940, dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1993, p.238

¹⁵⁹⁹ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Maskvoje L. Natkevičiaus pranešimas užsienio reikalų ministerijai, 1940 m. birželio 14 d., *Lietuvos okupacija ir aneksija 1939 – 1940, dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1993, p.250 - 251

pakviestas Maskvai tinkamesnis žmogus.¹⁶⁰⁰ Šiuos teiginius patvirtina krikščionis demokratas P. Karvelis, kuris teigia, kad ministru pirmininku buvo siūlomas gen. S. Raštikis.¹⁶⁰¹ Taigi opozicija, pasinaudodoma tai, kad gen. S. Raštikis derybose Maskvoje buvo linksnuojamas kaip kandidatas į ministro pirmininko postą bei sovietų spaudimu ėmė aktyviai veikti šia kryptimi. A. Smetona atsiminimuose nurodo, jog suprato, kad „Maskvos reikalavimai žada daug pikto“¹⁶⁰², tai patvirtina A. Merkio pasisakymas ministrų tarybos posėdyje ir J. Urbšio vertinimai atsiūsti iš Maskvos, sovietų grėsmės nebuvo tikimasi, o tai gal net nuramino valstybės prezidentą po Valstybės saugumo departamento raporto. Kai kurie šaltiniai rodo, kad jis buvo išsikvietęs kariuomenės vadą V. Vitkauską ir išdėstė jam savo nuomonę dėl galimo konflikto su SSRS.¹⁶⁰³

Birželio 12 d. įvykusiame Vyriausybės posėdyje, didesnių sprendimų priimta nebuvo ir buvo laukiama toliau, tuo tarpu ašies atstovai aktyviai veikė ir birželio 13 d. nutarė, kad jų atstovai Vyriausybėje turi įteikti kolektyvai atsistatydinti ir padaryti „neišvengiamą galą“ A. Merkio kabinetui.¹⁶⁰⁴ Toks pats „Ašies“ susitikimas įvyko ir birželio 14 d. vakarą F. Bortkevičienės bute, jame taip pat „nutarta jog reikalinga ieškoti būdų, kaip patenkinti rusus <...> ir nutarta padaryti A. Merkio kabinetui galą“.¹⁶⁰⁵ Butent šia nuostata krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų partijos atstovai vadovavosi 1940 m. birželio 15 d. vėl vakarą vykusiame Vyriausybės posėdyje, kuomet jie palaikė nuomonę nesipriešinti ir priimti sovietų ultimatumą Raudonajai armijai.

Dar vienas svarbus aspektas, kalbant apie Prezidento ir kariuomenės vadų santykius yra įvykiai 9 PP Prezidentui traukiantis į Vokietiją. 1940 m.

¹⁶⁰⁰ V. Alseikos pokalbis su E. Galvanausku, 1965 gruodis, Tomo Remeikio politikos mokslų biblioteka, dėžė Lietuvos politiniai Londono prisiminimai, dokumentai nesurūšiuoti ir nesunumeruoti.

¹⁶⁰¹ P. Karvelis, Nepriklausomos Lietuvos ištraukos įteiktos K. Škirpai 1955 m. balandžio 20 d., T. Remeikio politikos mokslų biblioteka dėžė „Skirpa archives“, dokumentai nesurūšiuoti ir nesunumeruoti.

¹⁶⁰² *Lietuvos istorija Nepriklausomybė 1918 - 1940*, t.X, d.II sud. E. Bendikaitė, A. Kasparavičius, S. Kaubrys, R. Laukaitytė, Č. Laurinavičius, D. Mačiulis, V. Sirutavičius, V. Stravinskienė, J. Tauberis, G. Vaskela, Vilnius, 2015, p.580

¹⁶⁰³ A. Eidintas, *Lietuvos Respublikos Prezidentai*, Kaunas, 1991, p.143

¹⁶⁰⁴ A. Svarauskas, *Krikščioniškoji demokratija Nepriklausomoje Lietuvoje 1918 – 1940 politinė galia ir jos ribos*, Vilnius, 2014, p. 366

¹⁶⁰⁵ M. Tamošaitis, *Kazys Grinius ir jo bendražygiai Lietuvos politiniame gyvenime 1926 – 1940*, Vilnius, 2014, p. 330

birželio 15 d. valstybės Prezidentas Krašto apsaugos siūlymu, nutarė vykti ne į Palangą, tačiau Marijampolės kryptimi, kur stovėjo 9 PP. Jo vadui buvo pranešta apie Prezidento atvykimą,¹⁶⁰⁶ tačiau Prezidentas nesustojęs Marijampolėje dislokuotame pulke ir nuvyko tiesiai į Kybartus, kur laikinai apsistojo gimnazijoje. Kiek vėliau ten atvyko ir Krašto apsaugos ministras gen. K. Musteikis. Būdamas Kybartų gimnazijoje Krašto apsaugos ministras, skambino į 7 ir 9 PP dislokuotus Marijampolėje ir Tauragėje¹⁶⁰⁷. Kaip nurodo Antanas Macelis, 9 PP Prezidentui buvo reikalingas, kaip priedanga, kuri padėtų Prezidentui pereiti sieną.¹⁶⁰⁸ 7 pėstininkų pulko vadas atsisakė paklusti Krašto apsaugos ministro įsakymui, tuo tarpu, 9 PP pulką į Kybartus pavyko prisišaukti tik Prezidento adjuntatui ltn. Mikaliūnui nuvykus į Marijampolę ir asmeniškai pasitarus su pulko vadu. Tai reiškia, kad plk. Antanas Gaušas dvejojo, nenorėjo vykdyti Krašto apsaugos ministro įsakymo, kadangi taip jau pasielgė Tauragėje buvusio 7 PP vadas plk. Breimeris. Taigi pulkų vadai sprendė dilemą kam paklusti Prezidentui ir Ministrui pirmininkui ar tiesioginiams viršininkams karinės subordinacijos grandinėje t.y. divizijų vadams. Vis dėl kaip rodo plk. Mato Naujoko atsiminimai 9 PP buvo apsispręsta tik pasitarus su pulke tarnavusiais karininkais.

1940 m. birželio 15 d. 9 PP karininkai vakarieniavo Ramovėje, kuomet prie pulko štabo atvyko Prezidento automobilis, tuomet įvyko pulko vado ir Prezidento adjutanto ltn. Mikaliūno pokalbis, po kurio karininkams buvo pranešta laikytis drausmingai. Pulko vadas apie 22 val. vakaro sukvietė aukštesnius pulko karininkus ir pranešė, kad SSRS okupavo Lietuvą ir buvo iškeltas pasiūlymas žygiuoti į Vokietiją ir kartu pasiimti šeimias. Pulko vado pasiūlymas karininkų susirinkime buvo priimtas ir žygis prasidėjo pusę dviejų nakties, I ir III batalionai žygiavo plentu Marijampolė – Vilkaviškis – Kudirkos Naumiestis, II batalionas keliu Marijampolė – Pilviškiai – Kudirkos Naumiestis. Ties Vištyčiu batalioną sustabdė iš Kauno atvykęs II divizijos štabo viršininkas gen. K. Tallat Kelpša ir pareikalavo sugrįžti, pulko vadas su reikalavimu sutiko.¹⁶⁰⁹ Šią versiją patvirtina ir A. Smetonos asmeninės apsaugos viršininkas A. Čiuoderis,

¹⁶⁰⁶ K. Musteikis, *Prisiminimų fragmentai*, Vilnius, 1956, p. 59

¹⁶⁰⁷ Ten pat, p. 61

¹⁶⁰⁸ A. Macelis, *Atsiminimai*, Vilnius, 2014, p. 194

¹⁶⁰⁹ 9 PP vado padėjėjo Plk. ltn. Mato Naujoko atsiminimai, PLA f.173, dežė nr.1, b.11, l.1 - 8

kuris lydėjo Prezidentą į Kybartus ir pasitraukė su juo į Vokietiją. Pasak A. Čiuoderio su „pulko vadu buvo susitarta, kad Prezidentas pulkui lydint važiuos per Vilkaviškį link Naumiesčio“¹⁶¹⁰.

Kita 9 PP žygio Vokietijos sienos link versija, teigia, kad pulkui žygiuoti įsakymą davė Krašto apsaugos ministras gen. K. Musteikis. Šios versijos autorius yra plk. V. Šliogeris, kuris buvo E. Galvanausko delegacijos, 1940 m. birželio 15 vėlų vakarą vykusios į Kybartus prikalbinti A. Smetoną grįžti į Kauną narys, be šių dviejų asmenų delegaciją, dar sudarė gen. Tallat Kelpša ir plk. P. Saladžius. Pasak plk. V. Šliogerio su A. Smetona į 9 PP nuvykęs gen. K. Musteikis davė įsakymą plk. A. Gaušui su pulku žygiuoti Kybartų kryptimi.¹⁶¹¹ Apie 9 PP žygį delegacijos nariai sužinojo atvykę į pulko kareivines Marijampolėje ir informavo kariuomenės štabo viršininką gen. S. Pundzevičių, kuris įsakė gražinti pulką į kareivines, o tai atlikti buvo pavesta gen. Tallat Kelpšai, kuris prisivijęs pulką tai ir padarė.¹⁶¹²

Bet koku atveju 9 PP vadas turėjo spręsti dilemą kaip elgtis valstybės valstybės okupacijai, paklusti iš Lietuvos begančiam Prezidentui ir Krašto apsaugos ministrui ar tiesioginiam viršininkui karinės subordinacijos grandinėje II PD vadui gen. S. Pundzevičiui bei štabo viršininkui gen. K. Tallat Kelpšai. Kaip rodo plk. A. Gaušo elgesys minėtoji dilema buvo sudėtinga, kadangi sprendimas žygiuoti į Kybartus gen. K. Musteikio nurodymu, reiškė karinės drausmės sulaužymą, todėl pulko vadas norėdamas pasidalinti atsakomybe, nutarė pasitarti su karininkais, tačiau žygiuodamas Kudirkos Naumiesčio link jis susidūręs su karinės vadovybės autoritetu ir buvo priverstas jai paklusti. Taigi paskutiniaus Nepriklausomos Lietuvos metais, kariuomenės vadovybė buvo įsitraukusi į politinius procesus.

¹⁶¹⁰ A. Anušauskas, *Prezidento žvalgas: du gyvenimai*, Vilnius, 2018, p.236

¹⁶¹¹ V. Šliogeris, straipsnio Delegacijos į Kybartus aplinkybės ir papildymas, 1972, tiksli data nenurodoma, LMAB f.251 – 23, l.7

¹⁶¹² V. Šliogeris, Delegacija į Kybartus: 1940 m. birželio 15 – 16 dienomis, *Karys*, nr. 5, 1972, p.164

IŠVADOS

1. Lietuvos kariuomenė buvo svarbus tarpukario Lietuvos valstybės politinį gyvenimą lėmęs veiksnys. Jos įtaka politiniam procesui prasidėjo reikštis pačioje valstybės kūrimo aušroje, kuomet karininkija tapo profesiniu pagrindu susiformavusia, kartu su politinėmis jėgomis valstybės nepriklausomybės siekusia jėga. Šiuo laikotarpiu taip pat formavosi karininkijos politinės pažiūros ir mezgėsi ryšiai su politikais. Karininkijos atsakomybė už valstybės likimą, iniciatyva bei įtaka politikams pradėjo reikštis nuo pat pirmųjų nepriklausomybės dienų, karininkijos spaudimas ministrui pirmininkui A. Voldemarui, delsusiam kurti kariuomenę, tapo vienu iš veiksnių, kuris padėjo sukurti Lietuvos kariuomenę 1918 m. lapkričio 23 d. ir jau po poros mėnesių pasiūsti pirmuosius kariuomenės dalinius į mūšius prieš Raudonąją armiją.

2. Karininkijos veiksmai ir kariuomenės dalinių formavimas 1918 – 1919 m. yra nesisėjamas nuo politinių partijų ir su jų veikla susijusių organizacijų veiklos. Bene ryškiausias tokios veiklos pavyzdys yra 2 pėstininkų pulko sukūrimas padedant krikščioniškoms pakraipos organizacijoms ir Kauno komendantūros vadų palankumas socialistų liaudininkų demokratų partijai. Tai nulėmė kariuomenės dalinių ir karininkų susikaldymą pagal politines nuostatas bei karo vadų ištikimybę politinėms partijoms, o ne valstybės institucijoms. Dėl šios priežasties kai kurie kariuomenės daliniai ir aukštoji karininkija buvo įtraukta į kairiųjų (socialdemokratų ir socialistų demokratų) ir dešniųjų (krikščionių demokratų bei pažangiečių) tarpusavio kovą, o dėl įtakos kariuomenei varžėsi politinės jėgos. Todėl 1919 m. buvo priverstas pasitraukti vyriausiasis karo vadas gen. S. Žukauskas, atsistatydinti M. Sleževičiaus vadovaujamos II ir IV Vyriausybės. Šiuo laikotarpiu taip pat užsimezgė dešniosios pakraipos karininkų bei kairiųjų politikų konfliktas, kuris tapo viena iš 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo priežastčių.

3. Kariuomenės įsitraukimas į politinių partijų tarpusavio kovas 1919 m. veikiausiai lėmė, kad karininkams, karo valdininkams ir kareiviams buvo apribota teisė balsuoti Steigiamojo Seimo rinkimuose. Tačiau politinės valdžios pastangos apriboti karininkijos dalyvavimą politikoje patyrė nesėkmę. Kauno įgulos kareivių sukilimas pakeitė politinių partijų nuomonę

šiuo klausimu ir suteikė kariams aktyvią balsavimo teisę. Karininkai, karo valdininkai ir kareiviai ne tik balsavo Steigiamojo Seimo rinkimuose, tačiau ir buvo išrinkti Steigiamojo Seimo nariais. Kariuomenės balsas Steigiamojo Seimo darbe buvo reiškiamas trimis kanalais: a) per karininkus Steigiamojo Seimo narius b) rengiant kariuomenės dalinių vadų ir politinių partijų atstovų bendrus posėdžius c) kariuomenės vadovybei reiškiant ekspertinio pobūdžio nuomonę Steigiamojo Seimo posėdžiuose. Steigiamojo Seimo darbe kariuomenės pozicija buvo svarbi priimant Amnestijos įstatymus, bei 1920 m. birželio 10 d. laikinąją Konstituciją. Taigi karininkijos politinė nuomonė buvo įtirtina įstatymais bei atsispindėjo svarbiausiame valstybės dokumente – Konstitucijoje. Karininkijos nuomonė, taip pat įtakojo politinių partijų poziciją dėl nuolatinės kariuomenės, o ne milicijos pobūdžio kariuomenės sukūrimą Lietuvoje. Šiuo laikotarpiu taip pat mėginta demokratizuoti ginkluotųjų pajėgų valdymą įtraukiant į jį Vyriausybės, seimo ir Prezidento institucijas, tačiau to padaryti nepavyko.

4. Lietuvos kariuomenės vykdomų karo veiksmų bei užsienio politikos suderinamumas buvo didelis iššūkis Vyriausybei bei karo vadovybei nepriklausomybės kovų metu. Kovos su bermontininkais 1919 m. ir lenkais 1920 m. atskleidžia, kad savarankiški karo vadų veiksmai turėjo įtakos valstybės užsienio politikai. Taip pat galime iškelti prielaidą, kad politikų lūkesčių ir kariuomenės galimybių neatitikimas bei menkas politinių tikslų bei karo veiksmų derinimas galėjo būti viena iš Vilniaus praradimo 1920 m. spalio mėnesį priežasčių.

5. Tautinio atgimimo procese ir Nepriklausomybės karų metu susiformavę karininkų ir politikų ryšiai, karininkijos politinis antgažuotumas ir susikaldymas pagal ištikimybę politinėms partijoms bei tarpasmeniniai karininkų ir politikų konfliktai buvo viena 1926 m. gruodžio 17 d. perversmą lėmusių priežasčių. Kadangi kariuomenės nepasitenkinimą 1926 m. kėlė ne tik M. Sleževičiaus vadovaujamos koalicinės Vyriausybės vedama politika, tačiau ir tai, kad po septynerių metų pertraukos į ministro pirmininko postą grįžęs M. Sleževičius ėmė suvedinėti senas sąskaitas su prieš jį, dar nuo nepriklausomybės laikų, nusiteikusiais, dešniesiems artimais karininkais ir atleido juos iš aukštų pozicijų kariuomenėje. Taigi nuo valdžios buvo nušalinta ne tik kirkščionių demokratų partija, tačiau ir jiems artimi karininkai. Būtent su tautininkais susijusi slaptoji karininkų sąjunga sutelkusi karo aviacijos karininkus bei krikdemams ištikimas 2

pėstininkų pulkas ir tapo svarbiausiomis perversmą įvykdžiusiomis jėgomis. Kaip matome kariuomenės išitraukimas į politiką demokratinio valstybės raidos laikotarpiu yra neatsiejamas nuo politinių partijų įtakos.

6. Ištikima A. Smetonos autoritarinio režimo atrama Lietuvos kariuomenė buvo paversta 1927 – 1934 m. vykusio kariuomenės valymo proceso metu pašalinant bet kokią opozicinių partijų įtaką kariuomenei. Tai buvo pasiekta atleidžiant iš kariuomenės su opozicinėmis politinėmis partijomis susijusius karininkus, pakeičiant karinę vadovybę bei griežtinant drausmę kariuomenėje bei atribojant ją nuo opozicinių politinių partijų įtakos. Pirmiausiai po 1927 m. gruodžio 17 d. iš kariuomenės gretų buvo šalinami su valstiečiais liaudininkais ir socialdemokratais susiję bei priešiškomą perversmui reiškę karininkai. 1927 m. vasarą pradėta šalinti į opozicijon pasitraukusių kirkščių demokratų partijai ištikimi karininkai. Kariuomenės valymas vyko aukštosios kariuomenės vadovybės bei slaptosios karininkų sąjungos veikusios per A. Voldemarą iniciatyva. Kariuomenės valymo proceso metu susikirto jaunųjų karininkų susijusių su A. Voldemaru ir senųjų karininkų atstovavusių A. Smetonai interesai, kadangi A. Voldemaras pradėjo atleidinėti ne tik valdininkus, tačiau senosios kartos karininkus, kurie buvo A. Smetonos atrama. Tai reiškė, kad po A. Voldemaro atleidimo iš ministro pirmininko pareigų buvo pradėti šalinti ir buvę jo šalininkai. Šie veiksmai padėjo sukurti A. Smetonai patikimą atramą kariuomenėje, kuria pasikliaudamas jis atlaikė voldemarininkų spaudimą 1934 m. birželio 7 d. pučo metu. Šie turėjo įtakos, kad ketvirtojo dešimtmečio antrojoje pusėje valstybės politikoje aktyviai dalyvavo ne su politinėmis partijomis susijusi karininkija, tačiau kariuomenės vadas gen. S. Raštikis.

7. Lietuvos kariuomenė, kaip ir didelė dalis visuomenės, buvo griežtai nusistačiusi prieš diplomatinių santykių užmezgimą su Lenkija, kol ši negrąžins Vilniaus. Bet kokie Vyriausybės mėginimai derėtis su Lenkija politiniais klausimais svarstant P. Hymanso projektus 1921 m., V. Petruliui derantis su Lenkija dėl laivybos Nemuno upėje internacionalizavimo 1925 m. arba A. Voldemarui dedant pastangas dėl karo stovio Lietuvos ir Lenkijos santykiuose panaikinimo 1927 m. buvo lydimi neigiamos kariuomenės reakcijos, agitacijos prieš Vyriausybę kariuomenės gretose, kariuomenės vadovybės grąšinančio turinio pareiškimų įteikimų valstybės vadovams. Paradoksalu, tačiau santykius su Lenkija pavyko užmegzti, tik

Lietuvos kariuomenės vadui gen. S. Raštikiui palaikant Vyriausybės poziciją dėl diplomatinių santykių su Lenkija užmezgimo.

8. Po voldemarininkų surengto pučo, kariuomenėje dar labiau buvo sugriežtinta drausmė, pradėtas karininkų bei kareivių politinių nuotaikų sekimas, voldemarininkai ne tik pašalinti iš kariuomenės, ištremti iš Kauno, tačiau karininkijai uždraudžiama su jais bendrauti. Kariuomenės vadovybėn paskirti A. Smetonai ištikimi karininkai, užmezgę ryšius su Prezidentu dar tautinio atgimimo laikotarpiu arba 1934 m. birželio 7 d. pučo metu parodę ištikimybę Prezidentui. Šiuo laikotarpiu taip pat priimamas kariuomenės vadovybės įstatymas, kuriame didžiausios vadovavimo kariuomenei galia sutelkiama Prezidento ir kariuomenės vado rankose, visiškai sumenkinant Krašto apsaugos ministro vaidmenį. Šie veiksmai turėjo užtikrinti, kad kariuomenė bus tvirtai suimta į Prezidento rankas, kadangi jai vadovavo A. Smetonai ištikimybę įrodę karininkai, o politinės nuotaikos kariuomenėje atidžiai sekamos. Būtent šiuo laikotarpiu kariuomenė tampa stabilia A. Smetonos režimo atrama, tačiau jos ištikimybę Prezidentui išjudina Lenkijos, Vokietijos ir SSRS ultimatumai.

9. Žvelgianti iš teorinės perspektyvos, tarpukaryje vykę 1926 m. gruodžio 17 d. ir 1934 m. birželio 7 d. pučai labiausiai siejasi su E. Lutwako išdėstyta karinių perversmų teorija, teigiančia, kad kariuomenės perversmai įvyksta karininkams veikiant kartu su politinėmis jėgomis. Ginkluotųjų pajėgų įstatymo nepriėmimas ir karinės bei civilinės valdžios perskyros neegzistavimas tarpukario Lietuvoje neleisdžia taikyti demokratinės ginkluotųjų pajėgų kontrolės teorijos. Karininkijos politinį aktyvumą trečiajame dešimtmetyje paaiškina S. Hungtingtono teorijos nuostatos teigiančios, kad karininko tapatybėje susiduria įsakymo vykdytojo ir politiko tapatybė, tačiau kuriantis Lietuvos valstybei pagrindiniu karininkijos tapatybės elementu buvo politinis aktyvumas kuriant valstybę, vėliau gravitavęs ištikimybės politinio režimo link.

10. A. Smetona norėdamas sušvelninti visuomenės nepasitenkinimą kilusį po Lenkijos ir Vokietijos ultimatumų, viešojoje erdvėje prisidengia brg. gen. S. Raštikio ir kariuomenės autoritetu. Tai inspiruoja kariuomenės vado ambicijas, pastarasis pradeda aktyviai reikštis politikos lauke, jis dalyvauja Vyriausybės sudaryme ir netgi pradeda atvirai pasisakyti prieš Prezidentą ir jo vedamą politiką. Šie veiksmai rodo, kad 1935 – 1940 m. pasikeičia kariuomenės poveikio politikai būdas, iš

kariuomenės eliminavus politinių partijų šalininkus ir ultimatumų metu visuomenės akyse iškėlus gen. S. Raštikį padidėja jo įtaka Prezidentui, sukuriamas savotiškas konkurentas Prezidentui. Kitaip tariant gen. S. Raštikis virsta politiku atstovaujančiu ne tik kariuomenės, tačiau ir politinės opozicijos nuomone, bei turintis jos palaikymą. Būtent tautininkų ir Prezidento pastangos pašalinti politikuojantį generolą paskutiniaisiais valstybės egzistavimo mėnesiais sukelia kariuomenės nepasitenkinimą ir įtraukia ją į opozicijos gretas, kurios tampa lemtingos A. Smetonai 1940 m. birželį. Taigi valstybės okupacijos išvakarėse Prezidentas neturėjo ne tik opozicijos, tačiau ir ištikimiausios savo atramos – kariuomenės palaikymo, o buvęs kariuomenės vadas įsitraukęs į partijų politines kovas.

11. Civilinės ir karinės valdžios sąveika kuriantis tarpukario Lietuvos valstybei buvo savaiminė ir nereguluojama vien tik politinės valdžios, kadangi karinis ir politinis elitas kartu dalyvavo kuriant Nepriklausomą valstybę. Demokratišku valstybės egzistavimo laikotarpiu galima užčiuopti mėginimus atskirti politinę ir karinę valdžią bei sudaryti aiškesniam karinės valdžios pavaldumui, tačiau minėtosios pastangos nebuvo išplėtos. Po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo Lietuvoje pradėta formuoti autoritariniams režimams būdinga civilinės ir karinės valdžios santykių sąranga, o kariuomenė pamažu virto autoritarinio režimo atrama.

LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Archyviniai šaltiniai

Lietuvos centrinis valstybės archyvas:

1. f.378 Valstybės saugumo departamentas
2. f.383 Užsienio reikalų ministerija;
3. f.384 Krašto apsaugos ministerija;
4. f.509 I pėstininkų divizija;
5. f.510 II pėstininkų divizija;
6. f.511 III pėstininkų divizija.
7. f.513 Pirmasis Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulkas,
8. f.514 Antrasis pėstininkų Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Algirdo pulkas;
9. f.516 Trečiasis pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto pulkas,
10. f. 516 Ketvirtasis pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulkas;
11. f. 518 Penktasis pėstininkų Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Kęstučio pulkas;
12. f.519 Šeštasis pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margirio pulkas;
13. f.520 Septintasis pėstininkų Žemaičių kunigaikščio Butigeidžio pulkas;
14. f.521 Aštuntasis Kauno kunigaikščio Vaidoto pulkas;
15. f.522 Devintasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio pėstininkų pulkas;
16. f.524 Pirmasis husarų kunigaikščio Jonušo Radvilos pulkas,
17. f.525 Antrasis ulonų Lietuvos didžiosios kunigaikštienės Birutės pulkas
18. f.828 Šarvuočių rinktinė;
19. f. 922 Lietuvos Respublikos Prezidento kanceliarija;
20. f.923 Ministrų kabinetas;
21. f.929 Kariuomenės štabas;
22. f.1323 Lietuvos karo aviacija ir Karo aviacijos karininkų ramovė;
23. f.1326 Kavalerijos štabas

Lietuvos Ypatingasis archyvas:

1. f. K-1 Lietuvos TSR valstybės saugumo komitetas;
2. f. 3377 Partijos institutas prie LKP CK

Pasaulio Lietuvių archyvas Čikagoje:

1. f.173 gen. S. Dirmanto fondas;
2. f. 202 J. Jakšto fondas;
3. f.355 V. Statkaus fondas;
4. f.14545 gen. V. Grigaliūno Glovackio fondas;
5. f.139163 gen. M. Reklaičio fondas;
6. Thomo Remeikio politikos mokslų biblioteka (Pasaulio lietuvių archyvo sudedamoji dalis)
- 7.

Lenkijos Naujųjų aktų archyvas:

1. f. 1190 Lenkijos kariuomenės Generalinio štabo fondas;
2. f. 1191 Karo atašė fondas;
3. f. 1192 Lenkijos Užsienio reikalų ministerija;

Lenkijos Centrinis karo archyvas:

1. f. 303 Lenkijos kariuomenės Generalinio štabo II skyriaus fondas;

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos retų knygų ir rankraščių skyrius:

1. f. 62 Gen. S. Dirmanto fondas;
2. f. 181 Plk. V. Steponaičio fondas;

Lietuvos mokslų akademijos Vrublėskių bibliotekos rankraščių skyrius:

1. f. 96 L. Giros fondas;
2. f. 118 P. Leono fondas;
3. f. 171 A. Voldemaro fondas;
4. f. 199 Socialistų liaudininkų demokratų partijos fondas;

Lietuvos istorijos instituto bibliotekos rankraščių skyrius:

1. f. 54 M. Krupavičiaus fondas;

Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius:

1. f. 87 Z. Toliušio fondas;
2. f. 251 plk. V. Šliogerio fondas;
3. f. 257 S. Kairio fondas;

Publikuoti šaltiniai

1. *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918 – 1940 metais*, sud. Z. Butkus, Vilnius, 2008;
2. Z. Butkus, M. Ilmjarv, Dulkes nužėrus.... SSRS generalinio štabo viršininko maršalo Aleksandro Jegorovo 1937 m. vasario 14 – 26 d. vizito į Lietuvą, Latviją ir Estiją ataskaita, *Lietuvos istorijos studijos*, p. 178 – 201
3. *Lietuvos ir Lenkijos santykiai: nuo pirmojo pasaulinio karo pabaigos iki L. Želigovskio įvykdyto Vilniaus užėmimo (1918 m. spalio – 1920 m. lapkritis)*, sud. E. Gimžauskas. A. Svarauskas, Vilnius, 2012;
4. A. Kasparavičius, P. Libera, Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938 – 1940 metais, Vilnius, 2013;
5. *The Lithuanian Polish dispute; Correspondence between the Council of League of Nations and the Lithuanian Government since the second Assembly of the League of Nations 15 th. December 1921 – 17 th July 1922*, sud. Lithuanian information beureu, London, 1922;
6. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. IV, sud. J. Žiugžda, Vilnius, 1961
7. *Lietuvos okupacija ir aneksija 1939 – 1940, dokumentų rinkinys*, sud. L. Breslavskienė, Vilnius, 1993;
8. *Lietuvos Respublikos užsienio politika. Dokumentai (1939 – 1940)*, Antras Tomas, sud. T. Remeikis, Vilnius, 2009;
9. *Lietuvos Respublikos užsienio politika. Dokumentai (1939)*, sud. T. Remeikis, R. Kuncienė, Vilnius, 2012;

10. *Lietuvos Respublikos užsienio politika. Dokumentai (1939 – 1940)*, Antras Tomas, sud. T. Remeikis, Vilnius, 2009;
11. *Lietuvos Statistikos biuletenis, 1940*,
12. *Lietuvos valstybės Tarybos protokolai 1917 – 1918*, sud. A. Eidintas, Vilnius, 1991
13. G. Rudis, Generolo Petro Kubiliūno malonės prašymai (1934 - 1937), *Lietuvos istorijos metraštis*, 1997 metai, 1998, p.300 – 330
14. *Steigiamojo Seimo darbai: (posėdžių stenogramos)*, Kaunas, 1920 - 1922
15. M. Tamošiūnas, Lietuvos užsienio atstovų konferencijos protokolai, *Lietuvos istorijos metraštis 1995*, p. 242 – 259.
16. J. Vaičenonis, Lietuvos kariuomenės vyriausiojo štabo viršininko plk. K. Škirpos Lietuvos kariuomenės vystymo planas, *Karo archyvas*, t. XXI, 2007, p. 316 – 418
17. *СССР и Литва в годы Второй мировой войны. Том II: Литва в политике СССР и в международных отношениях (август 1939 – сентябрь 1945 г.г.)* Сборник документов [Составители: А. Каспаравичюс, Ч. Лауринавичюс. Н. С. Лебедева], Vilnius: LII leidykla, 2012

Periodinė spauda

1. Darbas
2. Draugas
3. Karys
4. Kardas
5. Karo archyvas
6. Kariškių žodis
7. Keleivis
8. Laisvė
9. Lietuva
10. Lietuvos Aidas
11. Lietuvos ūkininkas

12. Lietuvos žinios
13. Lietuvis
14. Mūsų žinynas
15. Rytas
16. Skeveldra
17. Socialdemokratas
18. Šaltinis
19. Tautos vairas
20. Tauta
21. Tėvynės sargas
22. Tiesos kardas
23. Vairas
24. Vyriausybės žinios
25. XX amžius

Atsiminimai ir raštai

1. J. Audėnas, *Paskutinis posėdis*, Vilnius, 1990
2. S. Asevičius, *Praeitin atsigėžus*, Kaunas, 1993
3. A. Birontas, *Lietuvą bermontininkams užpuolus*, Kaunas, 1934
4. A. Birontas, *Vardant teisybės*, Cliveland, 1956
5. J. Budrys, *Atsiminimai: kontržvalgyba Lietuvoje*, Brooklyn, 1967
6. S. Butkus, *Vyrai Gedimino kalne*, Šiauliai, 2017
7. P. Dogelis, *Kas pergyventa 1930 – 1948 metų dienoraštis*, Vilnius, 2017
8. B. Giedraitis, Gardino atsiminimai, *Karo archyvas*, t.3, p. 24 - 31
9. K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys III – IV*, Vilnius, 2016
10. V. Grigaliūnas Glovackis, Mano atsiminimai, *Mūsų žinynas*, nr.5, 1923,
11. P. Gužas, Atsiminimai iš Kauno komendantūros darbų 1919 m. sausio - kovo mėnesį, *Karo archyvas*, t. 1, p.192 – 204
12. S. Jakubickas, *Dienos įvykių sukuriuose 1915 – 1986*, Toronas, 1986
13. S. Kairys, *Tau Lietuva*, Boston, 1964
14. M. Karaška, *Gyvenimo sukuriuose: atsiminimai 1901 – 1951*, Čikaga, 1951

15. P. Klimas, *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*, Vilnius, 1991
16. P. Klimas, *Iš mano atsiminimų*, Vilnius, 1990
17. J. Kubilius, Atsiminimai iš pirmųjų kariuomenės kūrimosi dienų, *Mūsų žinynas*, t. 15, 1923, p. 417 - 470
18. M. Krupavičius, *Atsiminimai*, Vilnius, 2006
19. J. Laurinaitis, Lietuviai kariai antroj Rusijos revoliucijoje 1917 – 1918 m, *Karo archyvas*, t. 1, 1925, p. 234 - 268
20. A. Navaitis, *Šimtmečio skrydis karo lakūno atsiminimai*, Vilnius, 2017
21. A. Macelis, *Atsiminimai*, Vilnius, 2014
22. L. Mitkiewicz, *Kauno atsiminimai (1938 - 1940)*, Vilnius, 2002
23. A. Navaitis, *Šimtmečio skrydis karo lakūno atsiminimai*, Vilnius, 2017
24. K. Musteikis, *Prisiminimų fragmentai*, Vilnius, 1989
25. A. Niesselis, *Vokiečių išsikraustymas iš Baltijos kraštų memuarai*, Kaunas, 1938
26. J. Petraitis, *Laisvę ginant*, t. I, Kaunas 1935
27. J. Petraitis, *Laisvę ginant*, t. II, Kaunas, 1937
28. J. Pyragius, *Kovosiu kol gyvas*, Kaunas, 1993
29. S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, t. I, Vilnius, 1990
30. S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, t. II, Vilnius, 1990
31. S. Raštikis, *Įvykiai ir žmonės*, t. III, Vilnius, 1996
32. S. Raštikis, *Lietuvos likimo keliais*, t. IV, Kaunas, 1996
33. E. Turauskas, *Lietuvos Nepriklausomybės netenkant*, Kaunas, 1990
34. R. Skipitis, *Nepriklausomą Lietuvą statant*, Chicago, 1961
35. V. Skorupskis, *Drąsa laimėjimo pagrindas*, Kaunas, 1936
36. J. Staugaitis, *Mano atsiminimai*, Vilnius, 2006
37. V. Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatijos paraštėse*, Vilnius, 1994
38. K. Skučas, Septyneriems metams sukakus, *Kardas*, 1925 m, Nr. 22.
39. J. Smolskytė – Georgette Smolski, *Vieno gyvenimo šviesa*, Vilnius, 1998
40. V. Steponaitis, Kariuomenės organizavimo klausimas valstybės Tarybos laikais, *Mūsų žinynas*, nr. 11, 1923, p. 307 - 316
41. K. Škirpa, *Lietuvos Nepriklausomybės sutemos: atsiminimai ir dokumentai*, Vilnius, 1996

42. K. Škirpa, Kariuomenės kūrimosi pirmosios pastangos ir pirmosios kliūtys, *Mūsų žinynas*, nr. 11 – 12, 1938, p. 65 - 89
43. V. Šliogeris, A. Smetona – žmogus ir valstybininkas, Cleveland, 1966
44. A. Šova, *Savanoris visam gyvenimui*, Kaunas, 2004
45. A. Šukys, *Du mediniai ir trys geležiniai kryžiai*, Londonas, 1964
46. A. Vasiliauskas, *Praeities puslapiai*, Alytus, 2011
47. J. Vaičeliūnas, *Tėvynės sargyboje*, Ontario, 1955
48. M. Velykis, Iš nesenos praeities, *Mūsų žinynas*, nr.12, 1923, p.491 - 507
49. V. Vitkauskas, *Raštai*, Vilnius, 1998
50. A. Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius, 1990
51. S. Zaskėvičius, Nepriklausomybės aušros prieblandose, *Karo archyvas*, t.5, p. 183 - 198
52. K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, Chicago, 1959

Istorinė literatūra

1. A. Abromaitis, daktaro disertacija *Lenkija ir Lietuvos visuomenė: požiūriai į Lenkiją Lietuvoje 1918 – 1940 m.*, Vilnius, 2002
2. A. Anušauskas, Lietuvos slaptosios tarnybos 1918 – 1940, Vilnius, 1993
3. A. Anušauskas, *Lietuvos žvalgyba 1918 – 1940*, Vilnius, 2013
4. A. Anušauskas, *Prezidento žvalgas: du gyvenimai*, Vilnius, 2018
5. J. Audėnas, *Lietuvos valstiečiai liaudininkai*, Brooklyn, 1986
6. K. Ališauskas, *Kovos dėl Nepriklausomybės 1918 – 1920*, Čikaga, 1972
7. J. Aničas, *Pulkininkas J. Bobelis 1895 – 1954*, Vilnius, 2004
8. J. Aničas, *Generolas Silvestras Žukauskas (1861 - 1937)*, Vilnius, 2006
9. *Antroji valstybės konferencija*, Kaunas, 1919
10. A. Ajnenkel, *Od Rzadow Ludowych do przewrotu majowego*, Warszawa, 1986
11. A. B. Assensoh, M. Alex – Assensoh, *African military history and politics coups and ideological incursions 1900 – present*, New York, 2001
12. V. Asevičius, *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918 – 1953*, t. I, Vilnius, 2001
13. V. Asevičius, *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918 – 1953*, t. II, Vilnius, 2002

14. V. Asevičius, *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918 – 1953*, t. III, Vilnius, 2003
15. V. Asevičius, *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918 – 1953*, t. IV, Vilnius, 2004
16. V. Asevičius, *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918 – 1953*, t. V, Vilnius, 2005
17. V. Asevičius, *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918 – 1953*, t. VI, Vilnius, 2006
18. V. Asevičius, *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918 – 1953*, t. VII, Vilnius, 2007
19. V. Asevičius, *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918 – 1953*, t. VIII, Vilnius, 2008
20. A. Baniusevičius, *Lietuvos kariuomenės kautynės su bermontininkais prie Radviliškio, Karo archyvas* t. 13, 1992, p. 128 – 161
21. D. P. Berlin, Informal civil military relation in Latin America: why politicians and soldiers choose unofficial venues, *Armed forces&society*, 2010
22. V. Bukaitė, daktaro disertacija *Lietuvos Respublikos politiniai ir diplomatiniai santykiai su Prancūzija 1919 – 1940 m.*, Vilniaus universitetas, 2013
23. D. Blažytė Baužienė, M. Tamošaitis, L. Truska, *Lietuvos Seimo istorija, XX – XXI a. pradžia*, Vilnius, 2009
24. A. Bumblauskas, Lietuvos tūkstantmetis: dvi atmesto alternatyvos, *Lietuvos istorijos studijos*, XXIII, 2009, 127 - 158
25. E. Bliudnikas, P. Nazaras, *Pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidoto pulkas 1919 – 1934*, Šiauliai, 1934
26. J. Būtėnas, M. Mackevičius, *Gyvenimas ir darbai*, Čikaga, 1954
27. J. Būtėnas, M. Mackevičius, *Mykolas Sleževičius advokatas ir politikas*, Vilnius, 1995
28. T. Bruneu, C. Matei, *The routledge handbook of civil military relations*, London and New York, 2013
29. H. Born, Democratic control of armed forces, G. Caforio, *Handbook of the sociology of military*, Pisa, 2006, p. 151 - 167
30. T. Bruneu, C. Matei, *The routledge handbook of civil military relations*, London and New York, 2013
31. K. Buchowski, *Litvomanai ir polonizuotojai*, Vilnius, 2012

32. Z. Butkus, *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919 – 1929 m.*, Vilnius, 1993
33. Z. Butkus, Valstybiniai perversmai Baltijos šalyse (1926 ir 1934 m.): panašumai ir skirtumai, *Lietuvos istorijos studijos*, 2006, nr. 18, p. 69 – 82;
34. Z. Butkus, Jei opozicija gauna paramą iš svetur, *Kultūros barai*, 1995, nr. 8 – 9, p. 80 – 84
35. Z. Butkus, M. Ilmjarv, Latvijos ir Estijos požiūris į Klaipėdos atplėšimą nuo Lietuvos 1939 m., *Lietuvos istorijos studijos*, 24, 2009, p.118 – 135
36. G. A. Craig, *The politics of the Prussian army 1640 – 1945*, Oxford, 1955
37. V. Daugirdaitė Sruogienė, *Lietuvos Steigiamasis Seimas*, New York, 1975
38. Z. Dobosiewicz, T. Letocha, M. Malinowski, *Rola armii Afryce*, Warszawa, 1970
39. J. Doorn, *Military profession and military regime commitments and conflicts*, Paris,
40. P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t.2, Vilnius, 1992
41. R. Čepas, *Plečkaitininkai*, Vilnius, 2000
42. A. Eidintas, *A. Smetona politinės biografijos bruožai*, Vilnius, 1990;
43. A. Eidintas, *Lietuvos Respublikos prezidentai*, Vilnius, 1991
44. A. Eidintas, *Kazys Grinius ministras pirmininkas ir prezidentas*, Vilnius, 1993
45. A. Eidintas, *Politinių partijų požiūris į ultraradikalų atsiradimą Lietuvoje 1923 – 1927*, *Lituanistica*, 1993, nr.5, p. 26 - 37
46. A. Eidintas, *A. Smetona ir jo aplinka*, Vilnius, 2012
47. A. Eidintas, *Aleksandras Stulginskis ir jo epocha*, Vilnius, 2014
48. A. Eidintas, *Gyvenimas Lietuvai Vincas Mašalaitis ir jo darbai*, Vilnius, 2015
49. A. Eidintas, *Trijose žvalgybose Lietuvos kavalerijos kapitono istorija*, Vilnius, 2017
50. A. Eidintas, V. Žalys, *Lithuania in European politics the years of the first Republic 1918 – 1940*, Vilnius, 1997
51. S. Feaver, *Armed servants*, Harvard, 2005
52. S. Finer, *Man on a horseback*, Middlesex, 1962
53. S. Fitch, *The military coup d etat as a political process in Ecuador*, London, 1977

54. T. Gajownik, *Tainy front niewypowiedzianej wojny. Dzialalnosc polskiego wywiadu wojskowego na Litwie w latach 1921 – 1939*, Warszawa, 2010
55. A. Garlicki, *Po rzqdami Marszalka*, Warszawa, 1994
56. A. Garlicki, *Pzewrot majowy*, Warszawa, 1987
57. G. Goodspeed, *The conspirators: a study of coup d' etat*, New York, 1962
58. P. M. de la Gorce, *The French army political military history*, New York, 1863
59. A. Grodis, Lietuvos politinių partijų požiūris į Lenkiją 1920 - 1926 metais: nuo modus vivendi paieškų iki nuolatinės konfrontacijos, Lietuvos istorijos studijos, p.49 - 50
60. S. Huntington, *Soldier and the state*, 1957
61. M. Janowitz, *The professional soldier*, Chicago, 1960
62. G. Janauskas, Jėga nėra teisė, *Darbai ir dienos*, nr. XXX, 2002, p. 93 - 120
63. J. Jakštas, *Nepriklausomos Lietuvos istorija 1918 – 1940*, Čikaga, 1992
64. V. Jankauskas, *Kario kelias Generolas Kazimieras Ladiga Nepriklausomybės kovose*, Vilnius, 2004
65. V. Jankauskas, *Nepriklausomos Lietuvos generolai*, Vilnius, 1998
66. V. Jankauskas, Sedos apskrities komendantūros veikla 1918 – 1919, Seda, Žemaičių praeitis nr. 5, Vilnius, 1997, p. 201 - 219
67. A. Jakubčionis, S. Knezys, A. Streikus, *Okupacija ir aneksija: pirmoji sovietinė okupacija*, Vilnius, 2006
68. A. Jakubčionis, Alternatyvus žvilgsnis į 1926 – uosius metus, *Kultūros barai*, 1997, nr. 6,
69. A. Jurevičiūtė, Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjunga ir jos vaidmuo vidaus politikoje 1927 – 1940 m, *Karo archyvas*, 2003, t. XVIII, p. 209 - 255
70. A. Jurevičiūtė, daktaro disertacija, *Buvusių karių organizacijos ir vaidmuo valstybės vidaus politikoje 1923 – 1940*, Kaunas, 2009.
71. A. Jurevičiūtė, Vyriausiasis Lietuvos gynimo komitetas 1920 – 1922 m, *Steigiamajam Seimui – 90*, sud. S. Kaubrys, A. Vyšniauskas, Vilnius, 2011, p. 133 - 158
72. P. Jurgėla, *Gen. Povilas Plechavičius*, Brooklyn, 1968
73. J. Jurginis, *Kauno įgulos kareivių sukilimas 1920 metais*, Vilnius, 1955

74. V. Jokubauskas, Lietuvos kariuomenės „R“ planas (1939 - 1940), *Istorija*, 2014, t. XCIII, nr. 1, p. 1 – 47;
75. V. Jokubauskas, *Mažųjų kariuomenių galia ir paramilitarizmas. Tarpukario Lietuvos atvejis*. Klaipėda, 2014
76. V. Jokubauskas, Lietuvos kariuomenės kariniai planai ir eventualaus karo su Lenkija atveju 1938 – 1939 m, *Karo archyvas*, t. XXVI, p.272 - 320
77. V. Jokubauskas, Tuščias šūvis: galimybės atremti Vokietijos karinę grėsmę 1939 m., *Istorija*, nr. LXXIII, 2009, nr.1, p. 25 - 36
78. V. Jokubauskas, *Lietuvos karinė doktrina ir jos realizavimas 1923 – 1940 m. Šiaurės rytų Baltijos regiono šalių kontekste*, Klaipėda, 2013
79. A. Kasparavičius, 1926 ujų gruodžio 17 – osios prielaidų eskizai, *Naujasis židinys – Aidai*, 1994, nr. 11, p. 26 - 37
80. A. Kasparavičius, Koalicinės valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybės pastangos reorganizuoti Lietuvos kariuomenę 1926 metais, *Lietuvos istorijos metraštis 1993 metai*, 1994, p.58 – 79
81. A. Kasparavičius, T. Mieliauskas, Lietuvos – Lenkijos santykiai ir Lietuvos kariuomenės modernizavimas 1926 – 1939 metais, *Karo archyvas*, 1998, t. XV, p. 144 – 161
82. A. Kasparavičius, Lietuvos kariuomenės Maskvos politinės ir diplomatinės spekuliacijose (1920 - 1936), straipsnių rinkinys *Lietuvos Nepriklausomybei – 80*, 1999, p. 4 – 57
83. A. Kasparavičius, A. SSSR ir 1926 perversmas Lietuvoje: diplomatija prieš demokratiją. *Lietuvos istorijos metraštis*. 1998 metai. Vilnius, 1999, p. 115–155
84. A. Kasparavičius, Vakarų šalių požiūris į 1926 metų perversmą Lietuvoje. *Istorija*, 1997, t. 36, p. 102–118
85. A. Kasparavičius, *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje*, Vilnius, 1996
86. A. Kasparavičius, *Lietuva 1938 – 1939, Neutraliteto iliuzijos*, Vilnius, 2010
87. A. Kasparavičius, *Tarp politikos ir diplomatijos, Šventasis sostas ir Lietuvos Respublika*, Vilnius, 2008
88. A. Kasparavičius, Donkichotas prieš Prometėją tarpukario lietuvių ir lenkų iracionalioji diplomatija, *Darbai ir dienos*, 2002, p.50 – 71;

89. A. Kasparavičius, Katastrofos nuojautos: Lietuvos karinė diplomatija Antrojo pasaulinio karo išvakarėse, *Karo archyvas*, 2012, XXVII, p. 232 – 274;
90. A. P. Kasperavičius, Steigiamasis Seimas ir jo oratoriai, *Lietuvos istorijos studijos*, t.12, 2003, p. 36 - 41
91. A. P. Kasperavičius, Vlodo Skorupskio liudijimai apie 1926 m. gruodžio septynioliktosios perversmą, *Lietuvos III Seimas – 1926 – 1927 išbandymų metai*, sud. 91. S. Kaubrys, A. Vyšniauskas, Vilnius, 2013, p. 168 – 196
92. V. Kavolis, Nepriklausoma Lietuva šiandieniu vertinimu, *Metmenų laisvieji svarstymai*, Vilnius, 1993
93. M. Kuodis, daktaro disertacija Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje 1919 – 1940 m, Kaunas, 2009
94. R. Kolkowitz, A. Korbonski, *Soldiers, peasants, beurocrats in communist and modernizing societies*, Unmin Hyman, 1982
95. Č. Laurinavičius, *Politika ir Diplomacija, studijų šaltiniai*, Kaunas, 1997, p. 188 – 220
96. Č. Laurinavičius, *Probleminiai Lietuvos ir Lenkijos santykių santykių aspektai*, Suvalkų sutartis faktai ir interpretacijos, Vilnius, 2012, p. 41 – 71
97. Č. Laurinavičius, Lietuvos – Sovietų Rusijos taikos sutartis, Vilnius, 1992
98. Č. Laurinavičius, On political teror during the soviet expansion into Lithuania, 1918 – 98. 1919, *Journal of Baltic studies*, 2015, nr.1, p. 65 – 76
99. K. Lang, *Military institutions and the sociology of war*, London, 1972
100. V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918 – 1920*, Vilnius, 2004;
101. V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918 – 1920*, Vilnius, 1998;
102. *Lietuvos istorija, Nepriklausomybė 1918 – 1940*, t. X, d.1, D. Blažytė – Baužienė, E. 102. Gimžauskas, Č. Laurinavičius, D. Mačiulis, G. Rudis, A. Svarauskas, J. Vaičenonis, Vilnius, 2013
103. *Lietuvos kariuomenės vadai ir krašto apsaugos ministrai*, ats. Red. G. Surgailis, Vilnius, 2008
104. *Lietuvos užsienio reikalų ministrai*, sud. A. Gaigalaitė, J. Skirius, A. Kasparavičius, A. Veilentienė, Vilnius, 1999
105. *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918 – 1940)*, sudarytojas R. Čepas, Vilnius, 1997
106. *Lietuvos karai*, sud. G., Vitkus, Vilnius, 2014

107. Š. Liekis, *Lithuania 1939: The Year that changed everything in Lithuanian history*, Amsterdam – New York, 2010
108. Š. Liekis, 1939 m. Vokietijos karinė agresija ir Lietuvos galimybės valdyti karinę krizę, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. XXI, 2010, p. 104 – 114
109. D. Luttwak, *Coup d'etat a practical handbook*, Harvard, 1968
110. R. Lopata, *Authoritarian regime in interwar Lithuania: circumstances, legitimation, conception*, *Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: aplinkybės, legitimumas, koncepcija*, Vilnius, 1998
111. P. Lossowski, *Konflikt polsko – litewski 1918 – 1920*, Warszawa, 1996
112. Z. Mačionis, J. Čepinskis, *Profesorius Vincas Čepinskis*, Kaunas, 1992
113. M. Maksimaitis, *Lietuvos valstybės konstitucijų istorija*, Vilnius, 2005
114. Matulionis, *Generolo gydytojo Nagiaus Nagevičius gyvenimo ir darbų apžvalga*, 1962
115. A. Merkelis, Antanas Smetona jo visuomeninė, politinė ir kultūrinė veikla, *New York*, 1964
116. G. Mitrulevičius, Socialdemokratų santykis su Lietuvos Respublikos demokratizacijos procesu Steigiamojo Seimo darbo metu 1920 – 1922 m, *Parlamento studijos*, nr. 9, 2010, prieiga internetu: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr9/Nr9.htm>
117. G. Mitrulevičius, *Lietuvos socialdemokratijos ideologinė – politinė raida 1914 – 1919: istoriografija, tarptautinis ir istorinis kontekstai, santykis su Lietuvos valstybingumo kūrimu*, Vilnius, 2018
118. A. Michta, *Red eagle: the army in polish politics*, California, 1990
119. K. J. Muller, *The army, politics and society in Germany 1933 – 1945*, Manchester, 1987
120. O. Mutlu Ulu, *The army and the radical right in Turkey*, London, 1977
121. Ch. Moskos, *The American enlisted man*, Russel, 1970
122. M. Nefas, daktaro disertacija, *Lietuvos Šaulių sąjungos ideologijos raiška Lietuvos visuomenėje 1919 – 1940*, Kaunas, 2017
123. Z. Norkus, Kodėl tarpukario Lietuva neteko Vilniaus, o dabartinė atsiliko nuo Estijos?, *Politologija* nr.2, 2013, p. 3 - 63
124. V. Petronis, Po sporto priedanga: radikalusis dešnysis judėjimas Lietuvoje ir „Geležinio vilko“ sporto sąjunga Lietuvoje (1928 - 1930), *Lietuvos istorijos metraštis*, 2013 metai, Vilnius, 2014, p. 101 – 120;

125. V. Petronis, The emergence of Lithuanian radical right movement 1922 – 1927, *Journal of Baltic studies*, 2015, prieigai internetu: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/01629778.2015.1009690>.
126. V. Petronis, Guarding the honor of the nation and the prosperity of the state: National defence of Lithuania “Iron wolf” (1928 - 1930), *Journal of Baltic studies*, 215 - 239
127. V. Petronis, Neperkirstas Gordijo mazgas: valstybinės prievartos prieš visuomenę Lietuvoje genezė (1918 - 1921), *Lietuvos istorijos metraštis*, 2015, t. 1, p. 69 – 95
128. A. Perlmutter, *Politics and military in Israel 1967 - 1977*, Frank Cass, 1978
129. A. Perlmutter, *The political influence of military*, Yale, 1980
130. A. Perlmutter, *Modern authoritarianism a comparative institutional analysis*, Yale, 1981
131. J. Pilsudski, Rok 1920, M. Takaczewski, *Pochod nad Wisłę, Gdansk, 1989*
132. M. Pruszyński, *Dramat Pilsudskiego wojna 1920*, Warszawa, 1955
133. G. Rudis, Augustinas Voldemaras ir voldemarininkai, A. Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, sud. G. Rudis, Vilnius, 1992, p. 5 - 29
134. G. Rudis, Petro Kubiliūno malonės prašymai (1934 - 1937), *Lietuvos istorijos metraštis. 1997 metai*, 1998, p. 300 – 330;
135. G. Rudis, Augustinas Voldemaras – nemokėjęs pralaimėti politikas, *Lietuvos Respublikos Ministrų pirmininkai*, sud. R. Čepas, Vilnius, 1997
136. V. Rukavishnikov, V. Pugh, Civil – military relations, G. Caforio, *Handbook of the sociology of the military*, Pisa, 2006, p. 131 – 150
137. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės*, t. II, Cleveland, 1981
138. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės*, t. III, Cleveland, 1982
139. L. Sabaliūnas, *Lithuania in crisis: from nationalism to communism*, Indiana, 1972
140. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės*, t. 2, Cleveland, 1982
141. A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918 – 1920*, Vilnius, 1992
142. A.E. Senn, *Lietuva 1940 revoliucija iš viršaus*, Vilnius, 2009,
143. A. Stolarovas, Lietuvos Respublikos kariuomenės generalitetas 1918 – 1940 m: nežinomi istoriniai fragmentai, *Karo archyvas*, 2014, nr. 29, p. 344 - 385

144. A. Stoliarovas, *Lietuvos Respublikos karinė justicija 1919 - 1940*, Vilnius, 2014
145. P. Stawecki, *Następci Komendanta: wojsko a politika wewnętrzna drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935 – 1939*, Warszawa, 1969
146. P. Stawecki, *Konstytucje Polski a sily zbrojne*, Warszawa, 1999
147. A. Stepan, *The military in politics: changing patterns in Brasil*, Princetown, 1971
148. H. Straghan, *The politics of the british army*, Oxford, 1997
149. V. Skorupskis, *Le Ressurection d'un Peuple*, Paris, 1931
150. K. Skrupskelis, *Ateities draugai: ateitininkų istorija iki 1940 m*, Vilnius, 2010
151. O. Shwab, *A Clash of cultures Civil military relations during the Vietnam war*, London, 2006
152. V. Sirutavičius, Rinkimai į Steigiamąjį Seimą: aktyvumo problema, *Lietuvos istorijos metraštis*, t. 2, 2008, p. 65 - 84
153. G. Surgailis, *Pirmasis Pėstininkų didžiojo kunigaikščio Gedimino pulkas*, Vilnius, 2011
154. G. Surgailis, *Trečiasis pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto pulkas*, Vilnius, 2013
155. G. Surgailis, *Ketvirtasis pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulkas*, Vilnius, 2016
156. G. Surgailis, *Penktasis Pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulkas*, Vilnius, 2017
157. G. Surgailis, *Karininkas Galvydis Bykauskas Pirmojo pėstininkų pulko vadas*, Vilnius, 2014
158. G. Surgailis, *Lietuvos kariuomenės vadai*, Vilnius, 1992
159. G. Surgailis, *Lietuvos karinis laivynas 1935 – 1940*, Vilnius, 2003
160. V. Statkus, *Lietuvos Ginkluotosios pajėgos 1918 – 1940 m*, Čikaga, 1986
161. A. Svarauskas, *Krikščioniškoji demokratija Nepriklausomoje Lietuvoje 1918 - 1940: politinė galia ir jos ribos*, Vilnius, 2014
162. A. Svarauskas, Valstybinė opozicija ir politinė krizė Lietuvoje 1940 m. okupacijos išvakarėse, *Istorija*, t. XXXVII, 2013, p. 22 – 34
163. A. Svarauskas, Leono Bistro visuomeninės ir politinės veiklos fragmentai Nepriklausomoje Lietuvoje 1918 – 1940 m., *Parlamento studijos*, 2015, nr. XIX, p.145 - 161

164. J. Švoba, *Seiminė ir Prezidentinė Lietuva*, Vilnius, 1990
165. K. Škirpa, Pakeliui su M. Sleževičium, *Mykolas Sleževičius*, Čikaga, 1954
166. M. Tamošaitis, *Kazys Grinius ir jo bendražygiai Lietuvos politiniame gyvenime 1926 – 1940*, Vilnius, 2014
167. M. Tamošaitis, Valstiečiai liaudininkai Jono Černiaus ir Antano Merkio vyriausybių laikotarpiu (1939 m. kovas – 1940 m. birželis), *Istorija*, 2012, nr. 86, preiga internetu: http://archyvas.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=448%3Amindaugas-tamoaitis-valstieciai-liaudininkai-jono-erniaus-ir-antano-merkio-vyriausybi-darbo-laikotarpiu-1939-kovas1940-birelis&catid=26%3Aistorija-mokslo-darbai-86-tomas&Itemid=425
168. M. Tamošaitis, *K. Grinius ir jo bendražygiai Lietuvos politiniame gyvenime*, Vilnius, 2014
169. L. Truska, V. Kancevičius, *Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėrio verpetuose*, Vilnius, 1990
170. L. Truska, *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius, 1996
171. L. Truska, *Tautinis atgimimas ir istorija*, Vilnius, 2002
172. Z. Trejnis, *Sily Zbrojnie panstwie demokratycznym i autoritarnym*, Warszawa, 1997
173. D. Taylor, *Politics and the Russian army 1869 – 2000*, Cambridge, 2003;
174. J. Vaičenonis, Lietuvos kariuomenės modernizacija (1926 – 1939), *Darbai ir dienos*, t. 21, 2000, p. 131 - 176
175. J. Vaičenonis, *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927 – 1940)*, Vilnius, 2004
176. J. Vaičenonis, *Lietuvos kariuomenės skaičiai*, Karo archyvas, 2002, t. XVII, p. 144 - 180
177. J. Vaičenonis, V. Rakutis, *Antrasis Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Algirdo pėstininkų pulkas*, Vilnius, 2014
178. A. Vaghts, *History of militarism*, New York, 1959
179. K. Valančius, *Lietuvos valstybės konstitucijos*, Vilnius, 1989,
180. A. Veilientienė, Nepriklausomybė ar unija? Steigiamojo seimo požiūris į santykius Lenkija, *Istorija*, t. 76, 2010, prieiga internetu: http://archyvas.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=221&Itemid=63

181. J. Wheeler Bennet, R. Overy, *The Nemesis of power – The german army in politics 1918 – 1945*, Oxford, 1953
182. R. Vitas, *Civil military relations in Lithuania under President Antanas Smetona 1926 – 1940*, Chicago, 2004
183. J. Wiatr, *Militaryzm a demokracja*, Warszawa, 1962
184. J. Wiatr, *Sociologja wojska*, Warszawa, 1964
185. J. Woodies, *Armies in politics*, London, 1977
186. L. Wyszczelski, J. Kunikowski, R. Rosa, L. Wyszelski, *Armia Systemie Demokratycznym*, Warszawa, 2001
187. L. Wyszczelski, *Operacja Niemenska 1920 roku*, Warszawa, 2003
188. K. Zupka, V. Tamulaitis, *Pirmojo Lietuvos Prezidento Karo mokykla*, Kaunas, 1939
189. V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija 1925 – 1940*, t.1, Vilnius, 2007
190. V. Žalys, daktaro disertacija, *Lietuva Baltijos Antantės sistemoje 1934 – 1940* Vilnius, 1989
191. V. Žalys, Ar rengėsi kariauti su TSRS Pabaltijo valstybės, *Kultūros barai*, 1988, nr. 8, p. 57 – 61;
192. V. Žalys, Dėl karinio bendradarbiavimo Baltijos antantės sistemoje (1939 - 1940), *Lietuvos istorijos metraštis, 1988 metai*, 1989, p. 59 – 78;
193. V. Žalys, Lietuvos diplomatinės tarnybos ir kariuomenės vadovybės sąveika įtvirtinant Lietuvos valstybingumą 1923 – 1938 metais, *Lietuvos nepriklausomybei 80, straipsnių rinkinys*, Vilnius, 1999, p. 58 – 77;
194. V. Žalys, Lietuvos neutralumas ir jos saugumo problemos 1938 – 1939, *Lituanica*, 1990, nr. I, p. 39 – 51;
195. R. Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje*, Vilnius, 1980
196. R. Žepkaitė, *Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918 - 1922)*, Vilnius, 1973
197. Г. Гай, *На Варшаву*, Москва, 1928
198. М. Ильмярв, *Безмолвная капитуляция. Внешняя политика Эстонии, Латвии и Литвы между двумя войнами и утрата независимости. От середины 1920-х годов до аннексии*. Москва, 2012

SANTRAUKA

Disertacijoje tiriama politinės ir karinės valdžios santykiais Lietuvoje bei parodoma, kaip kariuomenė siekė daryti įtaką valstybėje vykusiems politiniams procesams.

Tyrime analizuojami įstatymai ir teisės aktai, kurie nustato kariuomenės padėtį valstybėje ir apibrėžia *civilinės* ir *karinės valdžios* santykius demokratiname ir autoritariniame valstybės raidos periode. Identifikuojami pavieniai politiškai angažuoti karininkai ir jų grupės (organizacijos/struktūros) kariuomenėje, parodomi jų formalūs ir neformalūs ryšiai su politinių partijų nariais bei politinėmis jėgomis. Nustatomi pavienių karininkų ir jų grupių politines pažiūras bei nuostatas į valstybėje vykusius vidaus ir užsienio politikos procesus. Išryškunami *civilinės ir karinės valdžios* poveikio viena kitai principus, būdus ir kanalus.

Tyrimo chronologinės ribos apima Nepriklausomos Lietuvos Respublikos laikotarpį nuo 1918 m. lapkričio 23 d. iki 1940 m. birželio 15 d., kadangi nuo kariuomenės susikūrimo iki valstybės okupacijos egzistavo visos trys disertacijos tyrimo objektą sudarančios struktūros: *civilinė* ir *karinė* valdžia, bei santykius tarp šių struktūrų nustatęs *teisinis suregulavimas*.

Disertacijos struktūrą be įvado, išvadų ir literatūros sąrašo sudaro šeši chronologine tvarka išdėstyti skyriai, kuriuose nagrinėjama karininkijos įtaka svarbiausiems Lietuvos vidaus ir užsienio politikos įvykiams tarpukario laikotarpiu.

Pirmajame disertacijos skyriuje tiriama karininkijos poveikis politikams kuriant Lietuvos kariuomenę, antrajame - nagrinėjamas kariuomenės dalyvavimas Steigiamojo Seimo rinkimuose ir jo darbe. Trečiajame skyriuje analizuojama civilinės valdžios institucijų reakcija į kariuomenės veiksmus kovose su bermontininkais ir lenkais. Minėtuose disertacijos skyriuose aiškinamas karininkijos politinis vaidmuo valstybės susikūrimo procese. Šiame skyriuje taip pat parodomi mėginimai sukurti įstatymus, kurie demokratizuotų kariuomenės valdymą. Ketvirtajame - tyrinėjami karininkų ir didžiausių politinių partijų: tautininkų, krikščionių demokratų, valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų ryšiai su karininkais, analizuojamos priežastys bei aplinkybės sukėlusios 1926 m. gruodžio 17 d.

perversmą ir rekonstruojami kariuomenės veiksmai perversmo metu. Šio skyriaus tikslas yra identifikuoti politikuojančius karininkus ir jų organizacijas, bei parodyti jų sąsajas su politinėmis partijomis bei vaidmenį 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo metu.

Penktajame skyriuje analizuojama, kaip kariuomenė tapo patikima A. Smetonos autoritarinio režimo atrama. Šiame skyriuje parodoma, kaip po 1926 m. gruodžio 17 d. vyko su opozicinėmis partijomis susijusių karininkų šalinimas, aiškinami kariuomenės teisinio sureguliojimo pokyčiai, nagrinėjimas karininkijos pasidalinimas į A. Voldemaro ir A. Smetonos šalininkus bei rekonstruojamas 1934 m. birželio 7 d. pučas, ir po pučo vykęs kariuomenės sudrausminimo procesas. Šeštajame skyriuje – nušviečiamas gen. S. Raštikio vaidmuo valstybės vidaus ir užsienio politikoje. Kariuomenės vado vaidmuo užsienio politikoje tiriamas santykių su Lenkija bei Baltijos valstybėmis bei analizuojamas gen. S. Raštikio vaidmuo bei santykiai su Prezidentu, ministru pirmininku, Lietuvos tautininkų sąjunga bei opozicinėmis srovėmis.

MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

- Pulkininkas prieš vyriausybę: plk. V. Grigaliūno Glovackio ir M. Sleževičiaus vyriausybių santykiai 1919 – 1926 m., *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 2016, nr. XXXII, p.79 – 96.
- „Tautiniai lietuviai“ prieš „Imperinius rusus“: kartų konfliktai Lietuvos aukštosios karininkijos gretose, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 2017, nr. XXXIV, p.81 – 98.
- Karininkų, karo valdininkų ir kareivių dalyvavimo Steigiamojo Seimo rinkimuose problema ir jos sprendimas, *Lietuvos istorijos studijos*, 2017, nr. XXXX, p. 23 – 36.
- Teisinės pastangos sureguliuoti Prezidento, Krašto apsaugos ministro ir kariuomenės vado santykius 1918 – 1940 m, *Karo archyvas*, 2017, nr. XXXIII, p. 36 – 57.

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Universiteto g. 1, LT-01513 Vilnius
El. p. info@leidykla.vu.lt,
www.leidykla.vu.lt
Tiražas 12 egz.